

beykozakademi

DERGİSİ

CİLT 10 - SAYI 02
YIL 2022

E-ISSN 2651-5393

Cilt: 10 – Sayı: 2 – Yıl: 2022

E-ISSN: 2651-5393

Derginin Sahibi : Prof. Dr. Mehmet DURMAN
Sorumlu Müdür : Öğr. Gör. M. Murat ŞENTÜRK
Yönetim Yeri : Beykoz Üniversitesi, Beykoz, İSTANBUL
Yayının Türü : Akademik Hakemli Dergi – Altı ayda bir, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır.
Yayının Dili : Beykoz Akademi Dergisi'nde Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

Yayın Komisyonu:

Prof. Dr. Baki AKSU (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bengisu BAYRAK SHAHMIRI (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gülten KAPTAN (Beykoz Üniversitesi)
Prof. Dr. Lawrence A. HOWARD (Sunny Maritime College, ABD)
Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan TUNA (Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Yılmaz UYGUN (Jacobs University, Almanya)
Prof. Dr. Selahattin KURU (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Dicle YURDAKUL (Altınbaş Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Ezgi UZEL AYDINOCAK (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim Taylan DÖRTYOL (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Olgun KİTAPCI (Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Nevzat Evrim ÖNAL (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Üyesi Tutku EKER İŞÇİOĞLU (Piri Reis Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Erkan YILDIZ (Başkent Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Nejla KARABULUT (Hanze University, Hollanda)
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan BEKAROĞLU (Beykoz Üniversitesi, Türkiye)

Editör : Özgür Burçak GÜRSOY YENİLMEZ

Editör Yardımcısı : Serhan KARADENİZ

Redaksiyon : Gülnaz TAYFUR

Dizgi ve Mizanpaj: Gonca GÜNDOĞDU

Yazışma Adresi : Beykoz Üniversitesi

Vatan Cad. No: 69 Kavacık, Beykoz, İstanbul

İletişim : beykozakademi@beykoz.edu.tr - 0216 912 22 52

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden yayınlanamaz.

Beykoz Akademi Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un öngördüğü Uluslararası Standartlar dikkate alınmaktadır.

Ulakbim TR Dizin'de indekslenmektedir.
© Tüm hakları saklıdır.

ASOS
indeks

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Bengisu BAYRAK
Prof. Dr. Kerim Sinan ALÇIN
Prof. Dr. Pınar TINAZ
Prof. Dr. Muammer Mustafa ERDOĞDU
Dr. Öğr. Üyesi Behiye BEĞENDİK
Dr. Öğr. Üyesi Emre ERGÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan BALCI VAROL
Dr. Öğr. Üyesi Onur SESİGÜR
Dr. Öğr. Üyesi Özgül AKINCI

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ
Prof. Dr. Akın MAŞRAP
Prof. Dr. Ali DEVECİ
Prof. Dr. Ali GÖRENER
Prof. Dr. Ali Karun NEMLİOĞLU
Prof. Dr. A. Zafer ACAR
Prof. Dr. Baki AKSU
Prof. Dr. Banu DURUKAN
Prof. Dr. Bengisu BAYRAK
Prof. Dr. Bilge Leyli DEMİREL
Prof. Dr. Birdoğan BAKİ
Prof. Dr. Birsen Talay KELEŞOĞLU
Prof. Dr. Cavide UYARGİL
Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN
Prof. Dr. Çiğdem AYTEKİN
Prof. Dr. Dilek TEKER
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Prof. Dr. Emine KOYUNCU
Prof. Dr. Emine Zeynep SUDA
Prof. Dr. Engin Deniz ERİŞ
Prof. Dr. Ercan EYÜBOĞLU
Prof. Dr. Ercan SARIDOĞAN
Prof. Dr. Evren AYRANCI
Prof. Dr. Göksel ATAMAN
Prof. Dr. Hasan Fehmi BAKLACI
Prof. Dr. Himmet KARADAL
Prof. Dr. İbrahim PINAR
Prof. Dr. Kadir DABBAOĞLU

Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER
Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ
Prof. Dr. Mehmet BAŞ
Prof. Dr. Meltem ÖZTURAN
Prof. Dr. Metehan TOLON
Prof. Dr. Mihalis KUYUCU
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Müge ARSLAN
Prof. Dr. Müjdat ŞAKAR
Prof. Dr. Nail Özgür ÖZPEYNİRCİ
Prof. Dr. Necmi Emel DİLMEN
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK
Prof. Dr. Nüket GÜZ
Prof. Dr. Okan TUNA
Prof. Dr. Oylum ALTUNA
Prof. Dr. Ömer İSKENDER OĞLU
Prof. Dr. Ömür Yaşar SAATÇİ OĞLU
Prof. Dr. Pınar Seden MERAL
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER
Prof. Dr. Selçuk Nas
Prof. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ
Prof. Dr. Selim ZAİM
Prof. Dr. Serap İNCAZ
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Prof. Dr. Soner ESMER
Prof. Dr. Uğur YOZGAT
Prof. Dr. Umut Rifat TUZKAYA
Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN
Prof. Dr. Yaşar Birol SAYGI
Doç. Dr. Adnan Veysel ERTEMEL
Doç. Dr. Ahmet DOLUNAY
Doç. Dr. Ali Özgür KARAGÜLLE
Doç. Dr. Ali Serdar TAŞAN
Doç. Dr. Ali SOMEL
Doç. Dr. Atıf Ahmet EVREN
Doç. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK
Doç. Dr. Başak ERDEM
Doç. Dr. Begüm ERDİL ŞAHİN
Doç. Dr. Betül ÖNAY DOĞAN
Doç. Dr. Bilge ÖZTÜRK GÖKTUNA
Doç. Dr. Burcu ŞENTÜRK YILDIZ
Doç. Dr. Bülent HOCA
Doç. Dr. Bülent İLHAN
Doç. Dr. Ceren ALTUNTAŞ VURAL

Doç. Dr. Dicle YURDAKUL
Doç. Dr. Ebru Beyza BAYARÇELİK
Doç. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY
Doç. Dr. Efe DUYAN
Doç. Dr. Emine Eser GEGEZ
Doç. Dr. Erkan YILDIZ
Doç. Dr. Fatma Özlem GÜZEL
Doç. Dr. Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK
Doç. Dr. Feyyaz ZEREN
Doç. Dr. Fulya TAŞEL
Doç. Dr. Funda KILIÇ
Doç. Dr. Gül COŞKUN DEĞİRMEN
Doç. Dr. Gül DENKTAŞ ŞAKAR
Doç. Dr. Hakan AYTEKİN
Doç. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK
Doç. Dr. Hatice YAZGAN
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Doç. Dr. İlknur BİLGİN
Doç. Dr. Kaan Evren BOLGÜN
Doç. Dr. Kasım KİRACI
Doç. Dr. Levent DALYANCI
Doç. Dr. Levent YILMAZOK
Doç. Dr. Mehmet YEŞİLYAPRAK
Doç. Dr. Murat AKKAYA
Doç. Dr. Mustafa Emre CİVELEK
Doç. Dr. Müge İRFANOĞLU
Doç. Dr. Nevin KARABIYIK YERDEN
Doç. Dr. Nevzat Evrim ÖNAL
Doç. Dr. Nurettin Ozan BAKIR
Doç. Dr. Nurhan YEL
Doç. Dr. Onur OĞUZ
Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK
Doç. Dr. Osman Nuri ÖZALP
Doç. Dr. Ömür Dünya ÇAKMAKLI AKÇA
Doç. Dr. Özge MEHTAP
Doç. Dr. Özlem DENLİ
Doç. Dr. Pelin VARDARLIER
Doç. Dr. Pınar ACAR
Doç. Dr. Serpil GERDAN
Doç. Dr. Simge ÖZER PINARBAŞI
Doç. Dr. Tutku EKER İŞÇİOĞLU
Doç. Dr. Volkan YILMAZ
Doç. Dr. Yağmur ÖZYER AKSOY
Doç. Dr. Zeynep KOÇER

Dr. Öğr. Üyesi Ahu SAMAV UĞURSOY
Dr. Öğr. Üyesi Aksoy YAVAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Alev ÖZER TORGALÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Alpkan BİRELMA
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan BEKAROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Atiye TÜMENBATUR
Dr. Öğr. Üyesi Aynur ACER
Dr. Öğr. Üyesi Aysun VARAN
Dr. Öğr. Üyesi Aysegül Nuriye BAYRAKTAR
Dr. Öğr. Üyesi Başak DEĞERLİ
Dr. Öğr. Üyesi Başak DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Behiye BEĞENDİK
Dr. Öğr. Üyesi Beste Gökçe PARSEHYAN
Dr. Öğr. Üyesi Biray KOÇAK
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKALOZ
Dr. Öğr. Üyesi Burak LEBLEBİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Burak Nedim AKTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TINAZTEPE
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ARZUK
Dr. Öğr. Üyesi Elvin DİNLER KISAÇTUTAN
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇAKMAK
Dr. Öğr. Üyesi Emre ERGÜVEN
Dr. Öğr. Üyesi Emre SAYGIN
Dr. Öğr. Üyesi Erdal AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Erol SAĞLAM
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi Merdin UYGUR
Dr. Öğr. Üyesi Filiz DAŞKIRAN
Dr. Öğr. Üyesi Füsün Deniz ÖZDEN
Dr. Öğr. Üyesi Göksel BASMACI
Dr. Öğr. Üyesi Gözde SEZEN GÜLTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah TAŞCI
Dr. Öğr. Üyesi Güray TEZER
Dr. Öğr. Üyesi Handan NOYAN
Dr. Öğr. Üyesi Hande Begüm BUMİN
DOYDUK
Dr. Öğr. Üyesi Hakkı BAŞGÜNEY
Dr. Öğr. Üyesi Hazar DÖRDÜNCÜ
Dr. Öğr. Üyesi İmren BORSUK
Dr. Öğr. Üyesi İrfan AKYÜZ
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Erim GÜLAÇTI
Dr. Öğr. Üyesi Kenan İLARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NUHOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Baskın YENİCİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Melih YEŞİLBAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Melis KAYTAZ YİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Murat Düzgün
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Haydar ŞİŞLİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Nagehan UCA
Dr. Öğr. Üyesi Narman KUZUCU
Dr. Öğr. Üyesi Necla DALBAY
Dr. Öğr. Üyesi Nejla KARABULUT
Dr. Öğr. Üyesi Nesli ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Neslişah BAŞARAN
Dr. Öğr. Üyesi Nilnur TANDAÇGÜNEŞ
KAHRAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Nigar Çağla MUTLUCAN
Dr. Öğr. Üyesi Oktay ÇETİN
Dr. Öğr. Üyesi Osman SAVAŞKAN
Dr. Öğr. Üyesi Özge SİĞİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ATAN TARLACI
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI
Dr. Öğr. Üyesi Pervin ERSOY ATAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Petek AKMAN ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Pınar DENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Pınar SAYAN
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKTAŞ ŞENKARDEŞLER
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Selin UYSAL AFACAN
Dr. Öğr. Üyesi Saadet ÇETİNKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Seda GÖKDEMİR EKİCİ
Dr. Öğr. Üyesi Seher ŞEN
Dr. Öğr. Üyesi Serim PAKER
Dr. Öğr. Üyesi Serpil KUZUCU
Dr. Öğr. Üyesi Seval ÜNLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BİLKAY
Dr. Öğr. Üyesi Simin GERÇEK
Dr. Öğr. Üyesi Sündüz DAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Şafak Ümit DENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Şahika Burçin EMİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Tuba DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ulaş KARAKOÇ
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yunus KAYMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜVEN AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Feride OLCAY

içindekiler

01

Monetary vs Fiscal Dominance in Turkish Public Finances

Türk Kamu Maliyesinde Parasal ve Mali Baskınlık

Cansın Kemal CAN

(Araştırma Makalesi)

20

Geçmişin Mirası: Örgütsel Damgalama Araştırmalarına İlişkin Bir Literatür İncelemesi (2013-2022)

Legacy of The Past: A Literature Review on Organizational Imprinting Research (2013-2022)

Deniz ÖZTÜRK

(İnceleme Makalesi)

58

Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değeri Üzerine Etkisi

Effect of Logistics Service Quality On Brand Equity

Şehmus KUYANAY, Hatice AYDIN

(Araştırma Makalesi)

87

Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Sona Ermesinin İşçi Menfaatleri Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of The Termination of A Fixed Term Employment Contract in Terms of Worker's Benefits

Seçil GÜRÜN KARATEPE

(Araştırma Makalesi)

108

Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Merhamet Düzeyleri İle Yaşam Doyumlarının İncelenmesi

Investigation of Compassion Levels and Life Satisfaction of Middle School Senior Students

Eşref NAS, İkbal Tuba ŞAHİN SAK, Ramazan SAK

(Araştırma Makalesi)

134

Pandemi Sürecinde Toplum Görüşünün Duygu Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: Türkiye Örneği

Investigation of Community Opinion Using Sentiment Analysis During Pandemic Process: Case of Turkey

Ahmet SEL

(Araştırma Makalesi)

beykozakademi

155

Mint Ülkeleri Borsa Endekslerinin Entegrasyon Karşılaştırması

The Integration Comparison of Stock Market Indices of The Mint Countries

İsmail ŞENCAN

(Araştırma Makalesi)

168

Neo-Gramsciyen Hegemonya Analizi Çerçevesinde Çin-Latin Amerika-Karayipler İlişkileri

Relations Between China-Latin America and Carribean Under The Framework of Neo-Gramscian Hegemony Analysis

Funda ÇOBAN

(Araştırma Makalesi)

194

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Öğrencilerinin Vatandaşlık Algısı

Citizenship Perception of Zonguldak Bülent Ecevit University Students

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

(Araştırma Makalesi)

219

Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Ölçeği: Bir Ölçek Uyarılama Çalışması

Intercultural Communication Competence: A Scale Adaptation Study

Lütfi SÜRÜCÜ, Şenay Sahil ERTAN, Ahmet MAŞLAKÇI

(Araştırma Makalesi)

235

Gençlik Çalışmak İstemiyor mu? Yiyecek - İçecek İşletmelerinde İstihdamın İşveren ve İşgören Açısından Değerlendirilmesi

Youth Do Not Want To Work? Evaluation Of Employment in Food and Beverage Businesses in Terms of Employers And Employees

Yasemin KOÇAK BİLGİN

(Araştırma Makalesi)

258

Giyilebilir Teknolojilerin Lojistik Faaliyetlerde Kullanımının ve Etkilerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of The Use and Effects in Logistics Activities of Wearable Technologies

İhsan AKTAŞ

(Araştırma Makalesi)

beykozakademi

274

İktidar Politikaları Etkisi ile Kamu Spotu ve Kamu Kuruluşu Reklamlarının Biçimlenişi

Formation of Public Service Announcements and Public Institution Advertisements With The Effect of The Power Policies

Sertaç KAYA, Elif İNCEİSMAİL

(Araştırma Makalesi)

303

Üçüncü Parti Lojistik Hizmet Sağlayanların (3pl) Covid-19 Pandemi Döneminde Lojistikte Risk Algısına Yönelik Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on The Perception of Risk in Logistics During The Covid-19 Pandemic Period of Third Party Logistics Service Providers (3pl)

Ece Nur ALPTEKİN, Ezgi UZEL AYDINOCAK

(Araştırma Makalesi)

333

Tüketim Kültürü Bağlamında Sağlıklı Yaşam Eğilimleri ve Etkileyici Kişiler Üzerine Bir Analiz

An Analysis on Healthy Life Tendencies and Influencers in The Context of Consumption Culture

İrem AYAN, Ayda UZUNÇARŞILI SOYDAŞ

(Araştırma Makalesi)

352

Avrupalılaşıma, Avrupa'dan Uzaklaşma ve İşlemselcilik Arasında Romanların Sosyal İçermesi

Roma Inclusion Policies Between Europeanisation, De-Europeanisation and Transactionalism

Pınar SAYAN, Şirin DUYGULU

(Araştırma Makalesi)

374

Beyond Money: A Social Analysis of Happiness

Paranın Ötesinde: Mutluluğun Sosyal Bir Analizi

Nazife Merve HAMZAOĞLU

(Araştırma Makalesi)

390

Alain Badiou'da Sanatta Hakikat

Truth in Art For Alain Badiou

Selman AKIL

(İnceleme Makalesi)

408

Çevre Sorunlarının Küreselleşmenin Yapısal Sorunları Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Environmental Problems in Terms of Structural Problems of Globalization

Berna AKSOY ÖZCAN

(Araştırma Makalesi)

MONETARY VS FISCAL DOMINANCE IN TURKISH PUBLIC FINANCES¹

Cansın Kemal CAN²

Abstract

The interactive roles of monetary and fiscal policies are represented by two competing theories in the literature. The advocates of the first theory, the monetarist view, argue that the fiscal authorities tune the primary balance in an attempt to preserve the fiscal solvency for each price level. On the contrary, the proponents of the new approach assert that the fiscal authorities are able to set primary surplus without making a binding commitment to restore solvency. In this study, the purpose is to figure out which approach is valid for Turkish public finances. To accomplish this objective, we run a model based on Bohn (1998) using the Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) method so as to determine the type of regime prevalent in the Turkish economy. Besides, we run a Toda-Yamamoto type causality analysis to detect the direction of causality among public debt and primary balances. The results from both analyses reveal that the Turkish public finances are characterised by monetary dominant regimes which indicate that the fiscal solvency is restored by primary balance alterations by a set of active fiscal policy actions.

Keywords: Monetary dominance, fiscal dominance, ARDL, Toda-Yamamoto

Jel Codes: H5, H72, H30

TÜRK KAMU MALİYESİNDE PARASAL VE MALİ BASKINLIK

Öz

Para ve maliye politikalarının etkileşimli rolleri literatürde iki teori tarafından temsil edilmektedir. İlk teori olan monetarist görüşün savunucularına göre mali otorite her bir fiyat seviyesi için bütçe dengesini korumak amacıyla faiz dışı dengeyi optimize etmeyi amaçlarlar. Aksine, yeni yaklaşımın savunucuları, mali otoritelerin ödeme gücünü yeniden sağlamak için bağlayıcı bir taahhütte bulunmadan faiz dışı fazla verebildiğini ve böylelikle para politikası araçlarını mali amaçlar için kullanılabileceğini savunmaktadır. Bu çalışmada amaç, Türk kamu maliyesi için hangi yaklaşımın geçerli olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak için, Türkiye ekonomisinde geçerli olan rejim türünü belirlemek için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemini kullanarak Bohn (1998) temelli bir model üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kamu borçları ve faiz dışı dengeler arasındaki nedenselliğin yönünü tespit etmek için Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Her iki analizden elde edilen bulgular, Türk kamu maliyesinin, mali ödeme gücünün bir dizi aktif maliye politikası eylemi yardımıyla gerçekleştirilen faiz dışı denge değişiklikleriyle restore edildiğini ve bu nedenle parasal baskın rejimle karakterize olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Parasal baskınlık, mali baskınlık, ARDL, Toda-Yamamoto

Jel Codes: H5, H72, H30

¹ This study was developed based on findings used in the presentation titled “Ricardian vs non-Ricardian Regimes in the Long-Run Posture of Turkish Public Finances” which was prepared for Econtr 2021 conference (2-4 September 2021)

² PhD, Istanbul Medeniyet Üniversitesi, kemal.can@medeniyet.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5365-0937

1. Introduction

The fiscal policy is traditionally associated with the stabilization of the fiscal balances therefore the most important problem confronted by the fiscal authorities is the budget deficit sustainability which to a large extent has been related to government solvency in the long run. Nevertheless, one of the prerequisites of a solvent public budget is the availability of favourable conditions under which the fiscal authorities execute public borrowing. While an economic atmosphere characterized by a high growth rate and the low-interest rate is ideal for the sustainability of public finances, in the case of low growth and high-interest rate, high primary surplus levels are required to preserve fiscal stability in a credible manner. In traditional taxonomy, the fiscal authority determines the primary surplus to reassure fiscal solvency for the prevailing price level in the economy. In this setting, the central bank is supposed to act in the former stage and set the price level without confronting any constraint from the fiscal policy authorities. Thus, the fiscal policy turns out to be the follower and tunes the primary balance to restore fiscal stability given the price level determined by the central bank. In the literature, this setting is also called monetary dominant (MD) regime since the fiscal policy acts secondarily and aims to adjust its fiscal stability restoration policies based on any price level occurring in the economy under the control of the central bank (Tanner et al. 2013). However, in the last two decades, an alternative paradigm called the fiscal theory of price level sparked interest in the fiscal policy literature. According to this new view, the fiscal authorities are capable of setting primary balance levels in an erratic manner and their fiscal policy choice is allowed to be independent of the existing price level. In this setup, the primary balance determination is considered an exogenous process, unlike the monetarist view. Also, contrary to the monetarist view, the price level is determined endogenously and fiscal solvency is achieved through price adjustments which impel the central bank to actively take a role in the fiscal stability restoration. The central bank can only determine the timing of inflation but the level thereof. In the literature, this theory is also called fiscal dominant regime since the fiscal policy is gaining control over the monetary policy in establishing fiscal solvency (Jevdonic and Milenkovic, 2018).

In monetary dominant regimes, price stability is prioritized against fiscal stability, in contrast, in fiscal dominant regimes, fiscal stability has a higher degree of importance in public choice. In this study, our purpose is to find out which theory is compatible with the dynamics of fiscal and monetary interactions in Turkey so as to determine as to whether fiscal stability or price stability is prioritized in the Turkish economy.

To accomplish this objective, we use two methodologies namely, Bohn (1998) model estimation via Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method and a Toda-Yamamoto type causality analysis to figure out the direction of causality among economic indicators. In view of this objective, the rest of the paper is developed under three sections. In the section that follows, the theoretical background will be discussed in order to have a firm grasp of the distinction between the two competing theories. In the second section, the data and its salient features along with the main features of the methodologies used for the analysis will be discussed in detail. The following part is devoted to the estimation results and their interpretations. Based on the empirical findings, the dominant regime in Turkey will be figured out in this section and inferences regarding the implications of those findings will also be discussed. The final part concludes and presents final remarks about the research findings.

2. Theoretical Issues: The Monetary Dominant Regime vs The Fiscal Dominant Regime

The economic authorities oftentimes use a combination of fiscal and monetary policies to restore economic stability and to revert the divergent economic indicators back to their steady pattern. The design of this combination may bring about either fiscal or monetary dominance depending on the policy choices by the government. Fiscal policy can briefly be described as the set of implemented alterations in the tax, government spending, public goods and services etc. in an attempt to recoup the deviations of economic variables from their long-run trend while monetary policy refers to the set of actions taken by the central bank for preserving the price stability through money supply manipulations (Leeper,2010). The dominance of fiscal policy occurs when the monetary policy is tailored by the fiscal authorities in line with their fiscal objectives. In this case, the government gives priority to fiscal targets but utilizes the monetary tool for achieving its goals. In this manner, the government can manipulate the inflation rate and money supply through its fiscal expenditure channels without being concerned about the level of taxes and its political economics. Monetary dominance, however, refers to the case where fiscal policy is dominated by monetary targets. According to that, the monetary authority shelters any fiscal policy to guarantee the liquidity of the government for the existing monetary policy (Komulainen and Pirttila, 2000).

Critiques of the traditional view argue that fiscal dominance is the extravagance by the fiscal authority sheltered by the central bank. Put differently, in this setting, the monetary authority adjusts the money supply in compliance with the fiscal policy designed by the fiscal authority's expenditure and revenue plans.

Also, according to them, another case wherein fiscal dominance appears is the high debt environment which impels the government to focus on intertemporal budget constraint fulfilment concerns rather than controlling inflation (Zoli,2005). No matter why it occurs, fiscal dominance restrains the level of effectiveness of the conducted monetary policies. In general, the central bank's motivation is to preserve price stability along with low inflation rates while the fiscal authorities seek fiscal sources to satiate public expenditures. Thus, the fiscal policymakers demand high levels of seignorage in the case of fiscal dominance. The higher degree of fiscal dominance in the economy, the less costly it is for the fiscal policy to finance its budget deficit using central bank resources. Nevertheless, this type of fiscal sovereignty hinders central bank independence to a remarkable extent. The central banks pursue their monetary policies based on predefined objectives and fiscal dominance obscures these objectives and impels the central bank to use its tools for the accomplishment of the fiscal targets rather than monetary policy objectives. (Komulainen and Pirttila, 2000). According to Alesina and Tabellini (1988) fiscal and monetary authorities are in a strategic conflict and the dominant policy limits the power of the recessive policy. In fiscal dominant regimes, for instance, the fiscal authorities attempt to use the seignorage to finance their fiscal objectives which is a clear violation of the central bank's independence and is deemed hazardous for economic performance.

As in the case of all economic players, the governments also confront a budget constraint which needs to be fulfilled for the stability of the public finances. For this condition to hold, the discounted value of the liabilities must be matched by the discounted value of the future primary balances. In a monetary-dominant (Ricardian) regime, the fiscal policy fine-tunes the primary balances to shun explosive accumulation of public debt in the economy. This condition holds when monetary dominance prevails in the economy along with central bank independence. Whereas in a fiscal dominant (non-Ricardian) atmosphere, the fiscal authorities design their primary balance strategies without a binding commitment to fulfil the intertemporal budget constraint and this scenario is described as fiscal dominance (Sargent and Wallace (1981)). In this case, the monetary policy is hegemonized by the fiscal objectives and its policy choices are manipulated by the fiscal authority. In economies characterized by monetary dominance, monetary policy is designed in accordance with targets with a sheer concentration on monetary indicators and the fiscal authorities calibrate their policies in a manner to absorb the unpleasant outcomes of the fiscal shocks. In such a scenario, the fiscal authorities are expected to overhaul their policy choices rather than relying on the monetary policy facilities.

Fiscal dominance is more prevalent in developing countries compared to Western Economies since tax collection is less efficient in those countries and they are mostly characterized by political instabilities. It begets inconvenient outcomes in those countries which originate from the violation of the central bank independence through interventions by the fiscal authorities. The purpose of those interventions is oftentimes to fulfil the budgetary targets which could not be achieved via sole fiscal policies. In other words, when the fiscal authorities fail to meet their fiscal objectives, they impel the monetary policy utensils to be used to back their fiscal policies at the expense of reduced quality of monetary policies. Those countries are mostly characterized by a lack of institutional maturity which culminates in insufficient commitment to the central bank's independence. The absence of developed institutional and jurisdictional mechanisms is generally prevalent in those countries are among the profound reasons for the existence of such unfledged conditions in the economic systems.

Moreover, the market access for funding is relatively limited rendering the seignorage more costly and thereby broadening their reliance on inflation tax in comparison to the developed world (Catao and Terrones (2005)). Therefore, inflation targeting has been harder to achieve in developing countries due to higher inflation and more volatile output in those countries (Blanchard (2004)). Those nations are predominantly characterised by fragile economic structures, and unstable credibility and are prone to confronting repeating economic shocks. According to Turner (2011), the fiscal vulnerabilities, high-risk atmosphere and ambiguities regarding the future course of interest rates in developing countries culminate in fiscal dominance. Thus, it is an interesting research question for Turkey which is classified as an emerging economy.

3. Methodological Issues

As mentioned earlier, Turkey, being a developing country, potentially allows room for fiscal dominance. In developing countries, due to their precarious nature, there can be long episodes of fiscal dominance, however, they are mostly not permanent. Hence, the study strives to find out if fiscal dominance is prevalent in the long-run posture of Turkey or if episodes of fiscal dominance as in the case of the financial crisis in 2001 are only temporary.

To accomplish this objective, the methodology described in Rubio et al. (2014) is used in this study. They start building up their model using the conventional budget constraint i.e.:

$$b_t = \sum_{i=0}^{\infty} \left(\frac{1+x}{1+r}\right)^{j+1} E_t S_{t+j+1} + \lim_{j \rightarrow \infty} \left(\frac{1+x}{1+r}\right)^{j+1} E_t b_{t+j+1} \quad (1)$$

Then, they incorporate the transversality condition which refers to the imposition of a restriction on the intertemporal budget constraint to avoid unsustainable Ponzi schemes in public borrowing. In this scenario, the transversality condition repeals the infinite postponement of debt payments and thereby impels the government to repay its debt through primary balance generation at a certain point in time. Formally, this condition can be represented as follows;

$$\lim_{j \rightarrow \infty} \left(\frac{1+x}{1+r} \right)^{j+1} E_t b_{t+j+1} = 0 \quad (2)$$

Hence, removing this bit from the first equation we end up with the following formula which will be used for testing the existence of fiscal dominance in Turkey;

$$b_t = \sum_{i=0}^{\infty} \left(\frac{1+x}{1+r} \right)^{j+1} E_t s_{t+j+1} \quad (3)$$

In this articulation, the current debt is compelled to be paid by the accumulation of future primary surplus generations which is the sensible way of debt financing since it prevents explosive debt patterns from showing up. In other words, the primary surplus needs to react to the public debt realizations to preserve fiscal stability (Beqiraj et al (2018)). From a monetary vs fiscal dominance standpoint, there is no difference since ex-ante the intertemporal budget constraint needs to be fulfilled in both regimes. Nevertheless, the distinction occurs in the manner through which solvency is achieved under both regimes. In monetary dominant taxonomy, the prices are determined in the money market and the primary balance is fine-tuned to meet the intertemporal budget constraint through fiscal policy adjustments. Thus, in equation three, $E_t s_{t+j+1}$ is determined and generated endogenously to match the given b_t . However, in fiscal dominant regimes, the primary balance is determined regardless of the public debt accumulation generally tailored through politico-economic reasons, and the government relies on monetary policies to control the price level so as to fulfil the intertemporal budget constraint. In this setting, solvency culminates in price stability.

According to Rubio et al. (2014), the empirical analysis of the above setting can be implemented via two approaches;

- Backwards-looking approach
- Forward-looking approach

In the first approach, the Ricardian regime implies that a larger public debt in the previous period gives rise to a larger primary surplus in the current period. Formally, $\Delta b_{t-1} \rightarrow \Delta s_t$ whereas in the forward-looking approach, the existence of Ricardian regimes implies that a rise

in the current level of primary surplus leads to a decline in the public debt in the next period or

$$\Delta s_t \rightarrow \nabla b_{t+1}.$$

In this study, the first approach is utilized and uses the following function to test the validity of fiscal dominance in Turkish public finances. $s_t = \alpha + \beta b_{t-1} + v_t$. In this setup, a positive β coefficient indicates monetary dominance while $\beta \leq 0$ implies fiscal dominance. Also, as an auxiliary analysis, a Toda -Yamamoto type causality test has been conducted among those variables to detect the direction of causality since in fiscal dominant regimes the primary surplus is expected to respond to public debt level and vice versa for monetary dominance.

4. Literature Review

A vast literature has grown up around the topic of fiscal dominance: Gadea et al. (2012), examine the nexus between seignorage and the prevalence of fiscal dominance in Argentina for the 1875-1990 estimation period. Their findings indicate that there exists a dynamic relationship between deficits and monetary base in the long run which clearly hints that the economy is characterized by fiscal dominance in the long run. Tanner and Ramos (2003) implement both approaches to the detection of fiscal dominance (backward looking-forward looking) to Brazilian data. The estimation results in this study point to the existence of monetary dominance with occasional deviations towards fiscal dominance in the economy. Fratianni and Spinelli (2001) explore the fiscal dominance phenomenon for Italian data. Their results show that in Italy fiscal dominance is the active policy. Their intertemporal analysis results suggest that fiscal dominance was among the characteristics of the economic policy in the country for several decades since the thirties. Sabate et al. (2019) attempt to investigate the existence of fiscal dominance by analysing the connection between money creation and deficits. They employ the panel co-integration technique for seventeen countries for the estimation period 1870-1938. Their findings are in favour of monetary dominance. Rubio et al. (2014) also implement the aforementioned backwards-looking and forward-looking approaches for detecting fiscal dominance. Their findings are suggestive that fiscal targets dominate the economic policies of the government in Spain. Li et al. (2020) pursue a fiscal dominance analysis for China. According to this study, after a series of reforms, the central bank of China has gained a certain level of independence which liberated the bank from the dominance of fiscal authorities. Nevertheless, the study notes that dominance of fiscal purposes on monetary tools is still prevalent in the economy which corresponds to a de facto fiscal dominance despite de jure jurisdictions in favour of monetary dominance. Gruben and Welch (2010) investigate

the existence of fiscal dominance for nine Latin American countries for the 1995Q1-2004Q1 period via Granger causality and Vector Error Correction methods. Their findings are inconclusive for Brazil and Uruguay but imply fiscal dominance for other countries which are verified by both techniques. Trenovski and Tashevskaja (2015) seek evidence of fiscal dominance for Macedonia for the 2000-2011 period. The results reveal that when designing discretionary fiscal policies, the government did not devote sufficient room for public debt corrections. Thus, for the estimation period, the empirical findings imply fiscal dominance rather than monetary dominance. Gelsefidi et al. (2017) deal with fiscal dominance in the case of Iran. They prefer the forward-looking approach for detecting fiscal dominance in the country. Using an autoregressive model for the 1978-2017 period, they basically test the existence of a decline in the public debt arising due to an initial rise in the primary balance. Also, since Iran is a resource based economy, they include oil prices in the model as well. For Iran, the null hypothesis of fiscal dominance cannot be rejected for the estimation sample. Oktayer and Oktayer (2016) investigate the existence of monetary dominance in Turkish public finances using the data set covering the 1989-2012 period. The results in this study show that for only the subperiod of 2001-2012, the monetary dominant regime is prevalent in Turkey. Oktayer (2013) also strives to find out the dominant regime in the Turkish economy. The data set in this study covers the 1988-2013 period. The study reveals that the monetary dominant regime is prevalent in the economy for the 2001-2013 period and in the rest of the sample fiscal dominant regime is valid. Songur and Saraç (2018) conduct an empirical analysis to figure out the sovereign regime in Turkey from 1975 to 2014. The results indicate that the monetary dominant regime is prevalent for the estimation period. Elmas and Songur (2016) investigate the same topic for the European countries for the 1995-2012 period. The empirical results of this study reveal that monetary dominant policy is the active regime in the selected European countries. Bölükbaş and Peker (2017) use cointegration methods to detect the prevalence of the monetary dominant regime in Turkey between 2006 and 2015. The results suggest that the fiscal dominant regime was the active policy during the estimation period in Turkey.

5. Data and Its Salient Features

In order to carry out the dual analysis involving ARDL estimation and causality analysis for detecting the type of dominant regime in Turkey, the dataset retrieved from the IMF database which covers the 1970-2020 period was used. Based on equation 3 the dataset is comprised of primary balance to GDP and public debt to GDP ratios. The graphs below plot the data for the estimation period.

The figures clearly show that the parameters exhibit different patterns during different subsectors of the sample period. For instance, the primary balance is predominantly in the negative territory with the exception of the early 2000s and late 90s. and the public debt is constantly rising which are negative signals for fiscal stability in the country, as it is also shown by equation 3, the unpleasant upward movements in the public debt need to be neutralized through positive primary balance realizations for long-term sustainability which did not exist in the country for this period (Bohn, 1995).

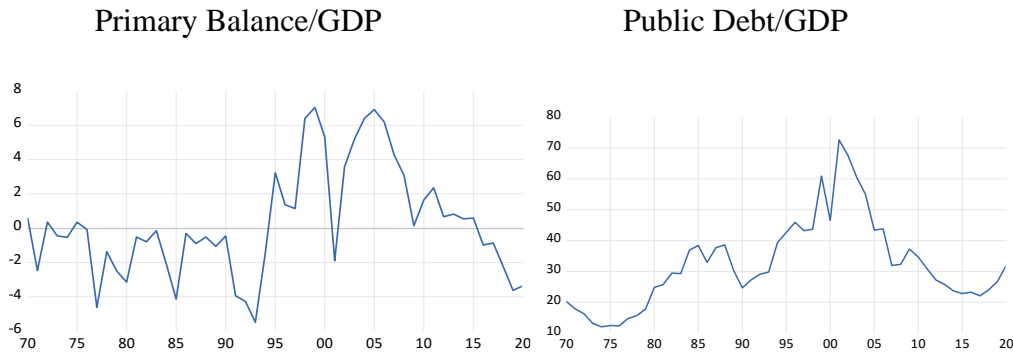

Figure 1 Data

Source: IMF Database

In recent years, the primary balance is once again in deficit which violates this condition and emits signals of deteriorating public finances. The public debt, on the other hand, displays a more stable pattern and oscillates around the 20-40 per cent band for the entire sample with the exception of the 2001 summit where it reaches levels as high as 72 per cent. In recent years, however, a mounting trend is observable in recent years which indicates rising riskiness in terms of public debt management.

6. Empirics

6.1. ARDL Method

The ARDL approach is designed by Pesaran (1997) and Peseran and Shin (1999) and Peseran et al. (2001). This approach is comprised of three stages: First, the existence of cointegration among variables is tested through the bounds test which is based on the following equation:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^m \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 X_{1t-1} + \dots + \alpha_k X_{kt-1} + u_t \quad (1)$$

F-Bounds test simply examines the joint significance of $\alpha_1 \dots \alpha_k$ to verify the existence of cointegration among variables. Once the cointegration is detected, the long-term relationship

among the variables can be represented by the following formula provided that coefficient stability is established and the model does not suffer from serious flaws such as autocorrelation, heteroskedasticity, violation of normality for residuals, etc.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + u_t \quad (2)$$

Also, the following error correction model below represents the short-run dynamics of the model and the last term indicates the magnitude of error correction in each round. Thus, for a stable long-run equilibrium the coefficient needs to have a value between -1 and 0.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu ecm_{t-1} + u_t \quad (3)$$

6.2. Toda-Yamamoto Test

The process of this test is described in Toda and Yamamoto (1995) which is a revamped form of the standard Granger causality test which relaxes the stationarity requirement and resolves the shortcomings thereof. The TY procedure initially requires the estimation of the following VAR:

$$\begin{aligned} Y_t &= \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \dots + \alpha_p Y_{t-p} + \theta_1 X_{t-1} + \dots + \theta_p X_{t-p} + \epsilon_t \\ X_t &= \beta_0 + \beta_1 X_{t-1} + \dots + \beta_p X_{t-p} + \delta_1 Y_{t-1} + \dots + \delta_p Y_{t-p} + v_t \end{aligned} \quad (4)$$

In this setup the null hypotheses $H_0: \theta_1 = \dots = \theta_p = 0$ and $H_0: \delta_1 = \dots = \delta_p = 0$ are tested for inspecting the existence and direction of causality between variables.

According to Toda-Yamamoto (1995), if the variables are integrated, so long as the degree of integration of the variables does not exceed the actual lag length of the VAR, the causality analysis can be carried out over $(k + d_{(\text{Max})})$ th order VAR where $d_{(\text{Max})}$ refers to the maximum order of integration and k stands for the optimal lag length.

6.3. Estimation Results

The stationarity analysis has been carried out via five different formal tests since, as reported by Bohn (1998), relying on one formal test potentially leads to misleading results regarding the stationarity of the series. The formal tests included in this section are Augmented Dickey-Fuller (ADF), Dickey-Fuller Generalized Least Squares (DF-GLS), Philips-Perron, Kwiatkowski – Philips – Schmidt – Shin (KPSS), Elliot – Rothenberg Stock Point Optimal (ERS). The table 1 depicts the test statistics and critical levels for these tests.³

Table 1 Formal Stationarity Test Results
(Level)

	DF-				
	ADF	GLS	PP	KPSS	ERS
Primary Balance	-2,68	-2,72	-2,68	0,23	2,28
1%	-3,57	-2,61	-3,57	0,73	1,87
5%	-2,92	-1,94	-2,92	0,46	2,97
10%	-2,59	-1,61	-2,59	0,34	3,91
Public Debt	-1,88	-1,65	-1,65	0,44	5,93
1%	-3,6	-2,62	-2,61	0,73	1,87
5%	-2,93	-1,94	-1,94	0,46	2,97
10%	-2,6	-1,61	-1,61	0,34	3,91

(First Difference)

	DF-				
	ADF	GLS	PP	KPSS	ERS
Primary Balance	-8,07	-0,8	-9,04	0,17	1,79
1%	-3,57	-2,61	-3,57	0,73	1,87
5%	-2,92	-1,94	-2,92	0,46	2,97
10%	-2,59	-1,61	-2,59	0,34	3,91
Public Debt	-7,12	-6,99	-6,99	0,09	1,07
1%	-3,62	-2,62	-2,61	0,73	1,87
5%	-2,94	-1,95	-1,94	0,46	2,97
10%	-2,61	-1,61	-1,61	0,34	3,91

³ Interested readers might refer to the following source for a detailed comparison of these tests.
<https://faculty.washington.edu/ezivot/econ584/notes/unitroot.pdf>

Table 2. Diagnostics

Diagnostic Test	Test Statistic	P-value
Normality Test	JB: 1,492758	0,47
Serial Correlation LM Test	F-stat: 0,6253	0,5397
	N*R ² : 1.3543	0,5080
BPG Heteroskedasticity Test	F-stat: 0,4511	0,6397
	N*R ² : 0,9427	0,6241
	Scaled Exp. 1,1836	0,5533
Ramsey Reset Test	t-stat: 1,3667	0,1785
	F-stat: 1,8679	0,1785
	L.R: 1,9928	0,1580

Source: Author's calculations

Table 3. F-Bounds Test

F-Bounds Test				
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
Asymptotic:				
n=1000				
F-statistic	7.4445	10%	3.02	3.51
k	1	5%	3.62	4.16
		1%	4.94	5.58
Finite Sample:				
n=50				
Actual Sample Size	48	10%	3.17	3,65
		5%	3,86	4,44
		1%	5.50	6.24
Finite Sample:				
n=45				
Actual Sample Size	48	10%	3.19	3,73
		5%	3,87	4,46
		1%	5,60	6,19

Source: Author's calculations

Before analysing the estimation results, it is essential to verify that the model passes certain diagnostic tests. The table 2 shows the summary of the diagnostic test results for the model. The sensible interpretations of the model entail the model to be void of autocorrelation, heteroskedasticity, nonnormally distributed error terms, and unstable coefficients. The test statistics tabulated in this table verify that the model is suitable for the analysis.

In addition, Table 3 displays the test statistic for the F-bound test along with critical values for several levels of significance. The F-Bounds test results clearly indicate that cointegration exists among variables since the test statistic is higher than the upper bound value for all levels of significance.

As mentioned above, the model does not suffer from flaws regarding residuals and structure. However, for a visual inspection of the model stability, it is worthwhile to check the recursive behaviour of the residuals.

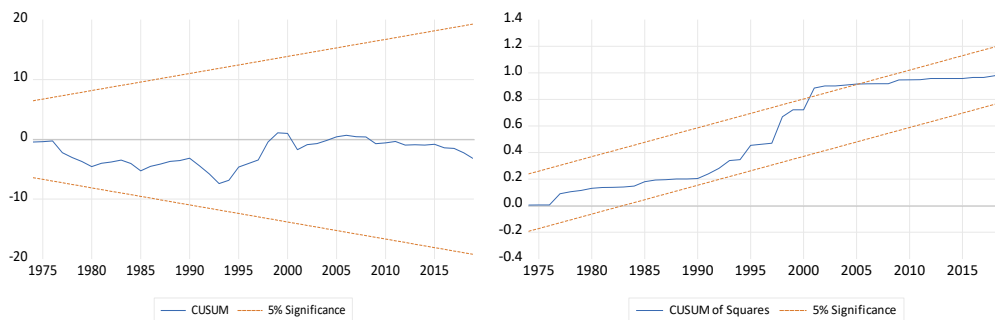

Figure 2. Recursive Residuals (CUSUM)

Source: Author's calculations

Figure 2 plots the recursive behaviour of the residuals via CUSUM and CUSUMSQR values. Residuals are well-behaved in general with slight deviation evidenced by CUSUMSQR in the early 2000s. The short deviation in those years is not persistent and the variance of the residuals can be assumed to be mean-reverting and stable overall.

The findings from the ARDL estimation reveal long-run coefficients of 0.55 and 0.08 for lagged primary balance and public debt respectively. Also, the error correction term in Table 5 is equal to -0.44 which lies within the $[-1,0]$ range which guarantees the stability of the cointegrating system. These findings are suggestive that overall monetary dominance is the characteristic feature of the economic policies in Turkey which implies that in general central bank independently determines its policy objectives without being committed to backing fiscal policies to fulfil the intertemporal budget constraint. There might be episodes of fiscal

dominance in the economic history of Turkey but the findings do not contradict these periods since the study investigates the dominant policy in the long run through a cointegrating equation. As mentioned earlier, according to the monetarist view, price level determination is prioritized over fiscal targets which is the case in developing countries with high inflation. In the modern economic history of Turkey, inflation has indeed had more deleterious effects on the economy compared to public debt accumulation. Thus, it is evident that the fiscal policies were designed to trim excessive upward movements in public debt through primary balance realizations without impelling the monetary policy to facilitate debt management via seignorage generation or otherwise. In essence, with exception of the late 90s and early 2000s public debt to GDP ratio appears to be stable which signals that the economy did not need fiscal dominant strategies and allowed room for monetary dominant strategies which backs our empirical findings via cointegration.

Table 4. ARDL Regression

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
PB(-1)	0.555045	0.103563	5.359507	0.0000
DEBT(-1)	0.089400	0.024623	3.630763	0.0007
C	-2.792037	0.832247	3.354818	0.0016
R-squared	0.613082	Mean dependent var		0.343698
Adjusted R-squared	0.596260	S.D. dependent var		3.196045
S.E. of regression	2.030784	Akaike info criterion		4.313991
Sum squared resid	1.897079	Schwarz criterion		4.429817
Log likelihood	-1.026928	Hannan-Quinn criter.		4.357935
F-statistic	3.644417	Durbin-Watson stat		1.771537
Prob(F-statistic)	0.000000			

Table 5. Error Correction Model

ECM Regression					
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.	
CointEq(-1)	-0.444955	0.092171	-4.827492	0.0000	
R-squared	0.326019	Mean dependent var	-0.083310		
Adjusted R-squared	0.326019	S.D. dependent var	2.421577		
S.E. of regression	1.988026	Akaike info criterion	4.232359		
Sum squared resid	189.7079	Schwarz criterion	4.270967		
Log likelihood	-102.6928	Hannan-Quinn criter.	4.247007		
Durbin-Watson stat	1.771537				

In order to enhance the analysis and thereby verify our findings, we also carry out a Toda-Yamamoto-style causality test to see the direction of causality among variables as described in the previous section. For this purpose, firstly we determine the level of integration and optimal lag length.

Table 6. Lag Length Criteria

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1529,035	13,040	13,119	13,069
1	103,719*	177,303*	10,853*	11,089*	10,942*
2	3,393	194,131	10,942	11,336	11,090
3	3,689	210,475	11,020	11,571	11,228
4	4,439	223,156	11,074	11,782	11,340

The maximum order of integration is one, and Table 6 suggests that the optimal lag length is one. Thus, regardless of the individual test results, it is safe to conclude that the maximum order

of integration is one and as a result, $(k + d_{(\text{Max})})$ is equal to 2 which are essential for the TY procedure.

Table 7. Toda-Yamamoto Causality Test Results

Dependent variable: PB			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DEBT	14,098	2	0,0009
All	14,098	2	0,0009

Dependent variable: DEBT			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
PB	0,9292	2	0,6284
All	0,9292	2	0,6284

Table 7 summarizes the findings of the TY causality analysis. There exists a unidirectional causality relation among variables and thereby it is verified that the debt Granger causes primary balance which implies that the monetary dominant regime is active in the long run since the fine-tunings against the oscillations in the debt level are implemented by fiscal policy adjustments without thwarting the monetary targets through interventions.

Conclusion

In this study, the main purpose is to determine which fiscal policy type is prevalent in Turkey through empirical analysis. In the literature, there are two mainstream fiscal regimes i.e. monetary dominant (Ricardian) regime and fiscal dominant (Non-Ricardian) regime. The prevalence of either regime is chiefly important for appraising the level of fiscal sturdiness in the country. Succinctly speaking, in a monetary dominant regime the government revenues are spent to pay the existing government liabilities. Put differently, in the case of monetary

dominance, primary surpluses serve the function of fiscal reciprocation to the upswings in public indebtedness so as to preserve fiscal solvency. In fiscal dominant regimes, on the other hand, the fiscal authority is not committed to spending future taxes to finance new public debt since the new public debt is to be partially covered through central bank money. In other words, the active (or dominant) player varies among alternative regimes which directly alters the course of fiscal sustainability since the policy mix under these two scenarios differs completely. Thus, it is essential to assess the dominant regime through empirical evidence in order to evaluate the status of fiscal posture in the country.

For this purpose, an ARDL model to test the existence of the long-run positive response of the public debt parameter to primary balance, which is a sign of the prevalence of monetary dominance in the economy, is estimated in this study. Besides, a Toda-Yamamoto type causality analysis to detect a unidirectional causality among public debt among primary balance is carried out as an auxiliary analysis. The results from both analyses reveal that the primary balance positively responds to public debt movements which indicates that monetary dominance is the active policy type in the long run in the Turkish economy for the 1970-2020 estimation period. In the recent economic history of the country, there might be short episodes of fiscal dominance during which the monetary policy tools were subdued by the fiscal authorities due to politico-economic reasons, the monetary dominance appears to be the active policy type in the country. These findings lead to the conclusion that from an institutional maturity standpoint, the established economic structure and rules preserve the functioning of the proper interaction among monetary and fiscal policies in the long run. The main contribution of this study to the literature was the adaptation of Rubio et al (2014) model to the Turkish case with backward looking approach using the longest data set used in the literature thus far. Further studies might use the forward-looking approach described in the study to determine the active policy regime in the country.

References

- Alesina, A., Guido Tabellini (1988), Credibility and Politics, *European Economic Review*, Volume 32, Issues 2–3, 1988, Pages 542-550
- Blanchard, O. (2004) Fiscal Dominance and Inflation Targeting: Lessons from Brazil Working Paper: 10389
- Beqiraj, Elton, Silvia Fedeli, Francesco Forte (2018) Public debt sustainability: An empirical study on OECD countries, *Journal of Macroeconomics*, Volume 58, Pages 238-248
- Bohn, H. (1995). The Sustainability of Budget Deficits in a Stochastic Economy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 27(1), 257-71
- Bohn, H. (1998). The Behavior of U. S. Public Debt and Deficits. *The Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 949-963
- Bölükbaş, M.& Peker, O. (2017), Türkiye’de Fiyat Düzeyi ve Maliye Politikası Arasındaki ilişki: FTPL Yaklaşımının Ekonometrik Bir Analizi, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2017; 172: 1-14
- Catão A.V, Marco E. Terrones (2005), Fiscal deficits and inflation, *Journal of Monetary Economics*, Volume 52, Issue 3, 2005, Pages 529-554
- Elmas, F. Songur, M. (2016) Ricardian Fiscal Regime and Fiscal Theory of the Price Level: The European Monetary System. *Ekonomik Yaklaşım*, 27 (99), 203-236.
- Fratianni, M, Franco Spinelli (2001) Fiscal Dominance and Money Growth in Italy: The Long Record, *Explorations in Economic History*, Volume 38, Issue 2, Pages 252-272
- Gadea, MarÁa Dolores & SabatÁ, Marcela & Sanz, Isabel, 2012. "Long-run fiscal dominance in Argentina, 1875â€“19901," *Financial History Review*, Cambridge University Press, vol. 19(3), pages 311-335
- Gelsefidi, P , Seyed Hamid & Tayyebnia , Ali & Mehrara , Mohsen & Amirian , Roodabeh, 2018. "Fiscal versus Monetary Dominance: Evidence from Iran," *Journal of Money and Economy*, Monetary and Banking Research Institute, Central Bank of the Islamic Republic of Iran, vol. 13(3), pages 375-400
- Gruben, William C. and Welch, John H (2010)., Is Tighter Fiscal Policy Expansionary Under Fiscal Dominance? Hypercrowding Out in Latin America. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 28, Issue 2, pp. 171-181
- Jevdovic G., Milenkovic, I., (2018) Monetary versus Fiscal Dominance in Emerging European Economies *Facta Universitatis* Vol.15. No.2 125-133
- Leeper, E.M., 2010. Monetary science, fiscal alchemy *Proceedings - Economic Policy Symposium - Jackson Hole*, Federal Reserve Bank of Kansas City, pages 361-434
- Li, L., Hanyu Tan & Hongmei Zhang (2020) Government Finance and Money Creation in China: An MMT Perspective, *The Chinese Economy*, 53:4, 329-341
- Komulainen T., Pirtilla, J. (2000) Fiscal Explanations for Inflation: Any evidence from Transition Economies *Bank of Finland Discussion Papers* No.11
- Oktayer, A. (2013). Fiyat düzeyi mali teorisinin Türkiye açısından geçerliliği: Ampirik bir analiz. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63(1), 51-79
- Oktayer, A., & Oktayer, N. (2016). Monetary and fiscal policy interactions: An Empirical evidence from Turkey. M. Erdoğan, & B. Christensen içinde, *Handbook of Research on Public Finance in Europe and the MENA Region* (s. 447-475). Hershey: IGI Global. google scholar

- Pesaran, M.H. (1997): The Role of Economic Theory in Modelling the Long-Run, The Economic Journal V.107, P.178-191
- Pesaran, M.H. and Y. Shin (1999), An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis in Storm S. (ed) Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Chapter 11, Cambridge University Press
- Pesaran, M.H. Y. Shin and R.J. Smith (2001): Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship, Journal of Applied Econometrics V.16, P. 289-326
- Rubio, B., Oscar & Díaz-Roldán, Carmen & Esteve, Vicente, 2014. "Deficit sustainability, and monetary versus fiscal dominance: The case of Spain, 1850–2000," Journal of Policy Modeling, Elsevier, vol. 36(5), pages 924-937
- Sargent, T., Neil Wallace (1985), Interest on reserves, Journal of Monetary Economics, Volume 15, Issue 3, Pages 279-290
- Songur, M.& Saraç, F.E. (2018), Türkiye’de Fiyat Düzeyinin Mali Teorisi Ve Ricardocu Maliye Politikası (1975-2014), Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36(2), 149-170
- Sargent, T. J. and N. Wallace (1981): “Some unpleasant monetarist arithmetic”, Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review No. 5
- Sabaté, M., Fillat, C. & Escario, R. (2019). “Budget deficits and money creation: Exploring their relation before Bretton Woods”. Explorations in Economic History. 72(2019)
- Tanner, E; Ramos, Alberto M. (2003) Fiscal sustainability and monetary versus fiscal dominance: evidence from Brazil, 1991-2000 Applied Economics, Volume 35, Number 7, May 10, 2003, pp. 859-873(15)
- Toda, H. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. Journal of Econometrics, 66 (1-2), 225-250
- Trenovski, Borce Mihail and Tashevskaa, Biljana (2015), Fiscal or Monetary Dominance in a Small, Open Economy with Fixed Exchange Rate – The Case of the Republic of Macedonia - Proceedings of Rijeka Faculty of Economics, Journal of Economics and Business, Vol. 33, No. 1, 2015, pp. 125-145, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2632992>
- Turner, P. (2011), Fiscal dominance and the long-term interest rate. Financial Markets Group, London School of Economics. Special Paper No 199. www2.lse.ac.uk/fmg/workingPapers/specialPapers/home.aspx
- Zoli, E. (2005) How Does Fiscal Policy Affect Monetary Policy in Emerging Market Countries ? BIS Working Paper No.174

GEÇMİŞİN MİRASI: ÖRGÜTSEL DAMGALAMA ARAŞTIRMALARINA İLİŞKİN BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

(2013-2022)

Deniz ÖZTÜRK¹

Öz

Örgütsel damgalama kısa hassas bir dönemde örgütün, çevrenin öne çıkan özelliklerini yansıtan özellikler geliştirdiği ve bu özelliklerin sonraki dönemlerde önemli çevresel değişikliklere rağmen devam ettiği bir süreç olarak tanımlanır. Bu çalışmanın amacı, örgüt çalışmaları alanında 2013-2022 yılları arasında damgalama kavramının seyrini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda örgütsel kolektifler, örgüt yapı taşları, örgütler ve bireylerin farklı analiz düzeyleri olarak ele alındığı 55 çalışma; ekonomik, teknolojik, kurumsal ve bireysel damgalama etkilerine göre tartışılmaktadır. Bu çerçeveye gerçekleştirilen sistematik literatür incelemesi sonucunda damgalama yazınının mevcut durumu ve örgütsel damgalama ile ilgili gelecekte çalışılabilecek konular incelenmektedir. Bulgular, ilgili yazında oluşum, başkalaşım ve tezahürler olarak ifade edilen örgütsel damgalama süreçleri ve mekanizmalarının, çoklu hassas dönemlerin, damgaların kalıcılığı ve bozulmasına dair dinamiklerin bağlama özgü kavramsallaştırılmasında önemli bir araştırma potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: örgütsel damgalama, damgalar, derleme

JEL Sınıflaması: M10, M19, L2

LEGACY OF THE PAST: A LITERATURE REVIEW ON ORGANIZATIONAL IMPRINTING RESEARCH (2013-2022)

Abstract

Organizational imprinting is defined as a process in which an organization develops characteristics that reflect the prominent characteristics of the environment in a short sensitive period and these characteristics persist despite significant environmental changes in subsequent periods. The aim of this study is to reveal how the organizational imprinting literature has evolved from 2013 to 2022. In this vein, 55 studies are coded and analyzed with respect to different levels of analyses (i.e. organizational collectives, organizational building blocks, organizations and individuals) and sources of imprints (economic conditions, technological, institutional and individual factors). Our systematic literature review carried out with this framework highlights the current status of the organizational imprinting literature. We further discuss the potential issues and research questions that can be studied in the future by organizational scholars. Our findings display that organizational imprinting processes and mechanisms, expressed as genesis, metamorphosis and manifestation, possess significant research potential along with the context-specific conceptualization of multiple sensitive periods, dynamics of imprinting persistence and decay.

Keywords: organizational imprinting, imprints, review

JEL Classification: M10, M19, L2

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi İşletme Bölümü, deniz.ozturk@bakircay.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2053-454X.

1. Giriş

Örgüt kuramındaki klasik çalışmalardan biri olan Stinchcombe'un (1965, s.154) "*Sosyal yapı ve örgütler*" başlıklı makalesinde, herhangi bir dönemde kurulan örgütlerin tipik olarak başka bir dönemde kurulan örgütlerden farklı bir sosyal yapıya sahip olduğu ileri sürülmekte ve bu da örgütsel damgalama olarak kavramsallaştırılmaktadır. Damgalama hipotezi kuruluş dönemindeki tarihsel koşulların ve kısıtlamaların; bireylerin ve örgütlerin kendinden sonra gelen dönemdeki çıktılarını etkileyebileceğini vurgularken, hassas bir dönemde şekillenen özelliklerin, sonraki dönemlerdeki çevresel değişikliklere rağmen devam edebileceğinin altını çizer (Johnson, 2007). Bu hipotez, kurumsal kuramdan örgütsel ekolojiye, ağ kuramından koşul bağımlılık kuramına kadar örgüt çalışmalarında etkili bir meta-teori haline gelmiştir.

Marquis ve Tilcsik (2013, s.201) ise örgütler, örgütsel çevrelerin unsurlarını nasıl yansıtır ve bu unsurlar örgütlerin kuruluş aşamasının ötesinde nasıl devam eder soruları ışığında, damgalama kavramını şöyle tanımlar: "Kısa bir duyarlılık dönemi boyunca, odak bir varlığın çevrenin belirgin özelliklerini yansıtan özellikler geliştirdiği ve bu özelliklerin sonraki dönemlerde önemli çevresel değişikliklere rağmen devam ettiği süreç." Damgalama süreci çevresel etkiye karşı yüksek hassasiyetin olduğu, geçici hassas dönemlerin varlığı ile karakterize edilmektedir. Bu hassas dönemler boyunca etki o kadar güçlüdür ki, odak varlık çevrenin unsurlarını yansıtmaya başlar ve daha sonraki dönemlerde çevre değişse bile, hassas dönem boyunca geliştirdiği özellikler kalıcı olur.

Örgütsel ve kurumsal damgalama yazını üzerine yapılan çalışmalar ilk olarak Marquis ve Tilcsik'in (2013) "Damgalama: Çoklu düzeyde teoriye doğru" başlıklı *Academy of Management Annals* dergisinde yayımlanan derleme makalelerinde sistematik olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada yazarlar, damgalama çalışmalarının erken döneminde, kuruluş sırasındaki sosyal ve ekonomik koşulların endüstriler ve örgüt toplulukları üzerindeki etkilerine odaklanıldığını öne sürmektedir. Sonraki dönemlerde ise çalışmalar; örgütsel kolektifler (Marquis, 2003), tekil örgütler (Johnson, 2007), örgütsel yapı taşları (Burton ve Beckman, 2007) ve bireyler dahil olmak üzere farklı düzeylerde kurgulanmıştır (Marquis ve Tilcsik, 2013). Bu tespitten yola çıkarak damga kaynakları ve damgalananlar olarak oluşturdukları derleme çalışmalarında, yazındaki araştırmaları farklı *damga kaynakları* (örneğin; ekonomik ve teknolojik faktörler, kurumsal koşullar, bireyler) ve *damgalananlar* (örneğin; örgütsel kolektifler, örgütler, örgütsel yapı taşları ve bireyler) olarak ele alıp, parçalı olan bu yazından çoklu düzeyde teori geliştirmiş, gelecekte yapılacak olan çalışmalar için de bir yol haritası çizmişlerdir. Bu çalışmayı takiben Şimşek, Fox ve Heavey'nin (2015) *Journal of Management*

dergisinde yayımladıkları derleme çalışmasında ise, benzer olarak damgalamanın doğası, kaynakları ve mekanizmaları ele alınmış; damgalamanın hangi bağlamlarda odak varlıkların davranışlarını ve sonuçlarını etkileyebileceği tartışılmıştır. Bu makalelerinde, Marquis ve Tilcsik'ten (2013) farklı olarak damgalama dinamiklerinin oluşumu ve sonuçları, mekanizmaları ve tezahürleri hakkında yazının nasıl geliştiğine dair sistematik bir çerçeveye sunmuşlardır (Şimşek v.d., 2015, s. 289).

Temeline bu iki çalışmayı alan araştırmamız örgütsel damgalama yazınının 2013-2022 yılları arasında nasıl evirildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Atfedilen çalışmalarla benzer bir metodoloji benimsenerek, damgalama yazınındaki üretim dinamiklerini ve örüntülerini daha güncel bir zaman diliminde değerlendirmeyi ve bu kapsamda önceki derleme çalışmalara kıyasla bilgi birikimindeki olası şekillenmeyi tartışarak ilgili yazına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu derleme çalışma, mevcut araştırmaların yaklaşık son on yılda hangi temalar etrafında gruplandırıldığını göstermekte ve önceki derleme çalışmalarda yer alan gelecekte yürütülebilecek araştırma sorularının yaklaşık son on yıldaki makalelere yansıyor yansımadığını da incelemektedir. Buradan yola çıkarak, damgalama yazınında devamlılık ve veya değişim üzerinden bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. İlaveten, bu konuyu Türkçe yazında tanıtip tartışarak yerel bağlamda çalışmaların gerçekleşmesine de katkı vermeyi ummaktadır. Bu doğrultuda, yönetim ve örgüt alanında yer alan bazı dergilerden 55 çalışmanın analizi ile örgütsel damgalamaya ilişkin mevcut tanım, tartışma ve araştırmaları içeren yazın incelenmiştir. Bu inceleme ile, damgalama kavramına, damgalama sürecine, farklı analiz düzeylerini ele alan çalışmalardaki damgalama mekanizmalarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, damgalamanın unsurları ve süreçleri ile ilgili kavramsallaştırmaya yer verilmiştir. Sonrasında damgalama yazınındaki güncel tartışmalar ile birlikte analiz dönemi kapsamına giren araştırmalar incelenmiştir. Son olarak ise, konuyla ilgili 2013 öncesi ve sonrası dönemde bilimsel üretim dinamikleri karşılaştırılmış ve gelecek çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Teorik Arka Plan

2.1. Damgalamanın Tanımı ve Unsurları

Marquis ve Tilcsik'in (2013) çalışmasında damgalama tanımı üç unsuru içermektedir: (1) odak varlığın dış etkilere karşı yüksek hassasiyet sergilediği kısa, hassas geçiş dönemleri, (2) odak varlığın hassas bir dönem boyunca çevresinin unsurlarını yansıtmaya başladığı bir süreç ve (3) müteakip çevresel değişikliklere rağmen damgaların kalıcılığı. Damgalamanın tanımından yola

çıkarak, öncelikle hassas dönemin kavramsallaştırılmasına değinmek gerekir. Odak varlığın üzerine, varlığın dış etkilere karşı görece yoğun bir alıcılık sergilediği sınırlı zamanlar hassas dönem olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle de özellikle 2000’li yılların ortalarına kadar, damgalama yazınında hassas dönem olarak, örgütlerin kuruluş dönemi görece daha çok incelenmiştir (Carroll ve Hannan, 2004; Johnson, 2007). Bu çalışmalarda, damgalama için hassas dönemlerin örgütün temel gelişim aşamalarında da meydana gelebileceğini belirtmelerinden yola çıkarak, Marquis ve Tilcsik (2013) bir örgütün hayat evresi içinde kuruluş aşaması dışında hassas dönemlerin de olabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda halka arz, başka bir firmayla birleşme, kriz dönemleri gibi olaylar örgütler için yeni çevresel talepler yarattığından hassas dönem olarak görülmektedir.

Damgalama ile ikinci unsur, hassas dönemlerde çevrenin temel özelliklerinin odak varlığın üzerinde önemli bir etki oluşturmasıdır (Carroll ve Hannan, 2004, s. 206). Çevresel koşulların örgüt üzerinde damgalanmasında; ekonomik, teknolojik, kurumsal bağlamın özellikleri veya örgütlenme mantığı söz konusu olabilir. Kuruluş döneminde karar vericiler, daha sonra örgütün kalıcı bir parçası haline gelen tarihsel olarak belirli bağlamsal özelliklerin seçilmesinde önemli rol oynar, bu seçimlerine ise meşruiyet baskıları ile başa çıkmak için eş biçimlilik veya çevreye uyum sağlama girişimleri yansır (DiMaggio ve Powell, 1983). Damgalamanın son unsuru, çevrede önemli değişiklikler meydana gelse bile damgaların devam ettiğini vurgulayan damgaların kalıcılığı kavramıdır (*persistence of imprints*). Örgütsel düzeyde, Stinchcombe (1965, s. 169) yapıların istikrarlı olmasının nedenleri arasında; belirli bir amaç için hala en verimli örgütsel form olmasını, bu yapıları korumaya hizmet eden gelenekselleştirici güçleri, örgütün hayatta kalabilmek için diğer örgütsel biçimlerle rekabetçi bir yapıda olmamasını ifade etmiştir. Kuruluş sırasında şekillenen özelliklerinin zaman içinde nasıl korunduğu ile ilgili çoğu araştırmacı, damgalanan özelliklerin sürekli ve kalıcı bir etkiye sahip olduğunu öne sürmüş, bir damganın sürekliliği için yapısal durağanlık ve kurumsallaşma dahil olmak üzere çeşitli açıklamalar sunmuştur (Şimşek v.d., 2015; Ellis, Aharonson, Drori ve Shapira, 2017).

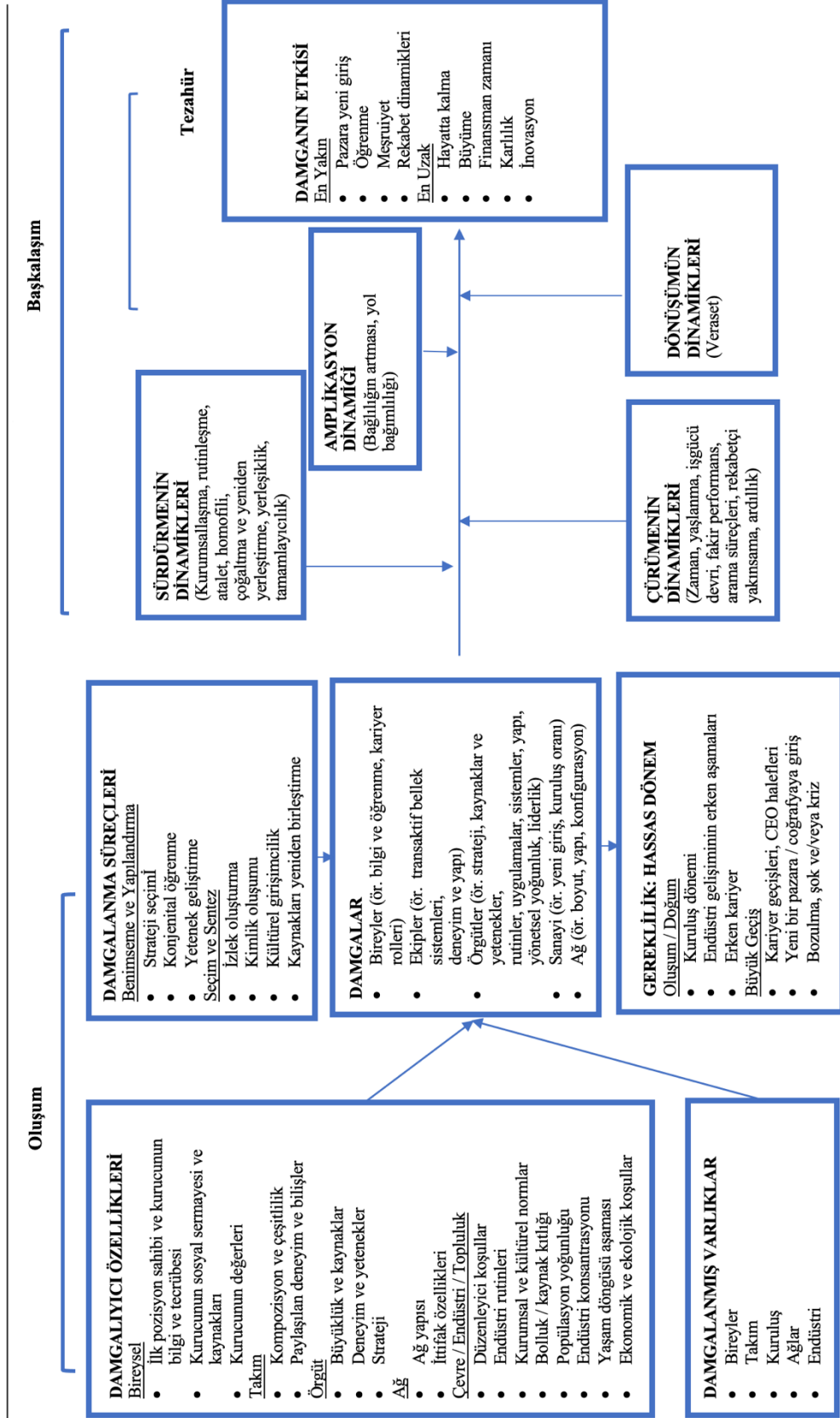
2.2. Damgalama Süreçleri

“Damgalamaya ilişkin örgütsel araştırmalar için bir çerçeve, derleme ve gelecekteki yönler” başlıklı derleme makalelerinde, Şimşek v.d. (2015) farklı olarak damgalayıcılar ve damgalananlar kategorilerinin üç farklı analiz düzeyini; çevre, bireyler/gruplar ve örgütler olarak belirlemiştir. Şekil 1’de de görüldüğü gibi damgalama birbirini takip eden oluşum, başkalaşım ve tezahür süreçlerinden meydana gelir. İlk olarak damgalayıcıların (damgaların

kaynakları) ve damgalananların (bir damga taşıyan hedef varlık) özelliklerinin, bir damganın oluşumuyla sonuçlanan şekillerde etkileşime girdiği oluşum (*genesis*) evresi vardır. Bunu takiben başkalaşım (*metamorphosis*) evresinde, damgaların varlığını sürdürdüğü, çoğalttığı, bozduğu veya dönüştürdüğü evrimsel süreçler ve dinamikler söz konusudur. Tezahürler (*manifestations*) evresinde ise, damganın varlıkların üzerindeki etkileri, damganın odak varlığın hayatta kalışında ve performansı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerine dikkat çeker.

Oluşum aşamasında, damgalayıcı varlıklar hem itici güç hem de damga oluşumu sırasında damgalanan varlığın yararlandığı özellikleri sağlar. Tetikleyici bir olayın meydana gelmesinin ardından veya hassas bir dönemde, odak varlık, bir damganın oluşumunu şekillendirmek için hem tarihsel hem de güncel etkilerin yanı sıra özellikleri odak varlığın özellikleriyle birleşen damgalayıcıların kuvvetine maruz kalabilir. Buna, damgalama süreci adını veren Şimşek v.d. (2015), damga oluşumunun fiili sürecini ve oluşumunu kastederken; damganın kalıcılığı, büyümesi (*amplification*), çürümesi (*decay*), dönüşmesi (*transformation*) süreçlerinde ortaya çıkan faaliyetlere atıfta bulunmaktadır. Damgalama üzerine erken dönem çalışmalar, damgalama sürecinin kaynağı olarak çevreye odaklanmıştır. Bu doğrultuda, örgütün yapısının kurulduğu ortamın özellikle kuruluş dönemindeki teknolojinin yansıması olduğu fikrinin yanı sıra endüstri, kurumsal, ekonomik koşullar ve ulusal kültür de çevresel damgalayıcılar olarak ele alınmıştır (Marquis, 2003). Çevresel koşulların yanı sıra, bireylerin ve özellikle de kurucuların potansiyel bir damgalama kaynağı olarak kabul edildiği çalışmalarda, kurucular ve/veya kurucu ekipler geçmişleri, vizyonları, sosyal ağları, kişilikleri, biliş ve kimlikleri gibi unsurlar aracılığıyla bireysel damgalayıcılar olarak tasvir edilmiştir (Bryant, 2014; Fauchart ve Gruber, 2011).

Şekil 1. Damgalama Araştırmaları için Teorik Bir Çerçeve

Kaynak: Bu şekil, Şimşek v.d.'nin (2015, s. 292) çalışmasından tercüme edilmiştir.

Damgalar, oluşumlarını takiben, başkalaşım olarak adlandırılan değişim, evrim ve dönüşme süreçlerinden geçerler. Bazı damgalar yıllarca değişmeden kalabilse de etkileri ve özellikleri zaman içinde değişebildiği gibi (Marquis ve Huang, 2010), birbiri üzerine katmanlanmış farklı nesiller arasındaki etkileşimleri de olasıdır (Marquis ve Tilcsik, 2013). Damgaların kalıcılığının yanı sıra etkisinin genişlemesi ve büyümesi; sürdürme ve kalıcılık süreçlerinin ötesinde, damgaların gerçekten etkilerinin çoğaldığı, büyüdüğü ve bir örgüt içinde giderek daha fazla kök saldığı koşulların incelenmesi gerektiğini vurgular. İzlek bağımlılığı dışında, kendi kendini meşrulaştıran anlatıların, performans geri bildiriminin, örgütsel öğrenmenin damgaları güçlendirmek için mekanizmalar olduğu önerilmektedir. Damgaların bozulması/çürümesi boyutunda ise, damgaların süresiz olarak kalıcı olmadıkları, damgalanmış varlıklara etki eden ve zamanla damgaların gücünü azaltabilen kuvvetlerin olduğunun altı çizilir. Damgaların çürümesine yol açan mekanizmalar; artan bağlamsal değişiklikleri, yaşlanma ve düşük performans, yönetim değişiklikleri, damga ve kurumsal gerçeklikler arasındaki uyumsuzlukları, yakınsamaya yönelik rekabetçi baskıları içermektedir.

Son evre olan damgaların tezahürü; damgaların performans, hayatta kalma ve adaptasyon gibi varlık davranışları ve sonuçları üzerindeki etkilerini ifade eder. Şimşek v.d. (2015) çalışmasında damgaların yakın ve uzak etki yollarına sahip olabileceği ortaya konulmaktadır. Başlangıçta damgalar, firmaların kaynaklara erişme, fırsatları takip etme ve çevresel paydaşlardan destek alma yeteneklerini olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Daha yakın mesafede, rekabetçi dinamikler, baskın tasarımlara yakınlaşmak ve örgütsel alt birimlerin göreceli durumuna dair sonuçları içerebilir. Daha uzak mesafedeki tezahürler ise hayatta kalma, büyüme ve performansı içerir. Damgaların sonuçları, birden fazla analiz düzeyi arasında geniş bir yelpazede yer alırken (Marquis ve Tilcsik, 2013), yazın büyük ölçüde büyüme, hayatta kalma, stratejik değişim veya yeni pazara giriş gibi sınırlı bir dizi sonuç değişkenine odaklanmıştır.

3. Yöntem

Bu çalışmada Marquis ve Tilcsik (2013) çalışmasına benzer olarak, damgaları taşıyan dört temel varlık türü (a. Örgütsel kolektifler, b. Örgütler, c. Örgütsel yapı taşları, d. Bireyler) farklı analiz düzeyleri olarak; tüm bu düzeylerde de üç farklı damgalama kaynağı (a. Ekonomik ve teknolojik koşullar, b. Kurumsal etmenler, c. Bireyler) ele alınmaktadır. Amaç, 2013-2022 yılları arasında yönetim ve örgüt çalışmaları alanındaki örgüt çalışmaları alanında sınıflama

açısından en önde gelen dergilerde yayımlanan damgalama çalışmalarının sistematik analizini gerçekleştirerek, damgalama yazınının yaklaşık son on yıldaki seyrini ortaya çıkarmaktır.

Bu amaçla, yönetim ve örgüt alanında derleme çalışmaların yer aldığı etki faktörü en yüksek dergilerden olan *Academy of Management Annals*'da yayımlanan güncel çalışmalarla aynı şekilde (Castro, Phillips ve Ansari, 2020; Jacobsen, Stea ve Soda, 2022) analiz kapsamına alınacak dergilerin seçimi yapılmıştır. Chartered Association of Business Schools tarafından üç yılda bir yayımlanan Academic Journal Guide 2021 sıralama listesinde yer alan 4* ve 4 derecelendirilmiş dergilerden girişimcilik (ent-sbm) alanında *Entrepreneurship Theory and Practice*, *Journal of Business Venturing*, *Strategic Entrepreneurship Journal*; etik ve kurumsal sosyal sorumluluk alanında (ethics-csr-man) *Academy of Management Annals*, *Academy of Management Journal*, *Academy of Management Review*, *Administrative Science Quarterly*, *Journal of Management*, *British Journal of Management*, *Business Ethics Quarterly*, *Journal of Management Studies*; örgüt çalışmaları alanında (org stud) *Organization Science*, *Human Relations*, *Leadership Quarterly*, *Organization Studies*; sosyoloji (soc) alanında *American Journal of Sociology*, *American Sociological Review*, *Annual Review of Sociology*; strateji (strat) alanında *Strategic Management Journal*, *Global Strategy Journal*; son olarak uluslararası işletmecilik (ib-area) alanında *Journal of International Business Studies*, *Journal of World Business* dergileri araştırma kapsamına alınmıştır. Bu dergilerin 2013-2022² yılları arasında başlık, özet ve anahtar kelimelerinde damga (lar) (*imprint(s)*), damgalama (*imprinting*) ifadelerinin aratılmasıyla 66 makaleye ulaşılmıştır. Analiz kapsamına sadece makaleler dahil edilmiş; konferans bildirimleri ve kitap bölümleri dışarıda bırakılmıştır. Bunun yanı sıra; meta-analiz çalışmaları, yazın derleme çalışmaları (Marquis ve Tilcsik, 2013; Şimşek v.d., 2015) özel sayı tanıtım yazıları ve yayım aşamasında olmasından kaynaklı tam sürümüne erişilmeyen çalışmalar kodlamaya dahil edilmemiştir. Çalışmalar ilk aşamada, yazarlar, yayım yılı, damgalama kavramının makalede ana tema olarak yer alıp/almadığı, araştırma sorusu, metodolojisi, bağlamı ve temel bulguları açısından kodlanmıştır. Bunun ardından, ikinci aşamada çalışmalar Marquis ve Tilcsik (2013) kodlama şablonuyla benzer şekilde damgalama kaynakları ve damgaları taşıyan farklı varlık türlerine göre kodlanmıştır. Bunun yanı sıra, damgalamanın oluşum, başkalaşım, tezahür, çürüme alt boyutlarını konu alan makaleler, ilgili yazının seyrini görmek amacıyla belirlenmiştir. Makalelerde damgalamanın örgüt çalışmaları yazınındaki tanımının aksine, “etki/iz” anlamını taşıyarak kullanıldığı çalışmalar kapsama dahil edilmemiştir. Ayrıca, özetle damga(lama)nın rastlantısal olarak yer aldığı fakat içerikte

² Analiz dönemi 2022 yılının ilk 6 ayını kapsamaktadır.

damgalama yazınına atıf vermeyen çalışmalar da ayrı tutulmuştur. Sonuç olarak 55 çalışma analize dahil edilmiştir. Tablo 1’de analiz kapsamımıza giren çalışmaların farklı analiz düzeyleri ve damgalama kaynaklarına göre gruplandırılması yer almaktadır.

Tablo 1. Örgütsel Damgalama Çalışmalarının Çerçevesi (2013-2022)

	Damga taşıyan varlıklar				
	Örgütsel kolektifler	Örgütler	Örgütsel yapı taşları	Bireyler	
Damga kaynakları	Ekonomik ve teknolojik koşullar	<p>İlk kaynak ve teknoloji ortamına dair kısıtlamalar, atalet ve kurumsallaşma mekanizmaları nedeniyle uzun vadede kurumsal uygulamaları şekillendirir.</p> <p>Croce, Marti, & Martinu (2013); Judge, Hu, Gabriellsson, & Talaulicar (2015); Siqueira, Guenster, Ugent, & Curcke (2018); Wang & Luo (2019); Alakent, Göktan, & Khoury (2020)</p>	<p>Yeni bir örgütsel yapı taşının oluşturulduğu kaynak bağlamı ve teknolojik ortam, o yapı taşının doğasını sınırlar.</p>	<p>Örgütün ilk yıllarında yaşanan makroekonomik ve örgüt içi ekonomik koşullar, farklı mesleki ve örgütsel sosyalleşme deneyimlerine yol açar.</p> <p>Bianchi (2013); Tilcsik (2014); Bianchi & Mohliver (2016); Kwon & Ruef (2017)</p>	
	Kurumsal etmenler	<p>Örgütsel kolektifler, yalnızca toplulukta bulunan ilk örgütleri şekillendirmekle kalmayıp, aynı zamanda yeni girenleri de etkilemeye devam eden farklı mesruyet standartlarına sahiptir.</p> <p>Zhang, Tan, & Tan (2016)</p>	<p>Örgütsel yapılar ve yetenekler, başlangıçtaki kurumsal ortama uyacak şekilde tasarlanır ve atalet baskıları ve kurumsallaşma nedeniyle korunur.</p> <p>Battilana, Şengül, Pache, & Model (2014); Perkmann & Spicer (2014); Jaskiewicz, Combs, & Rau (2015); Oertel, Thommes, & Walgenbach (2016); Maksimov, Wang, & Luo (2017); Shirodkar, Konara, & McGuire (2017); Micelotta, Washington, & Docekalova (2018); Moroz, Branzei, Parker, & Gamble (2018); Munoz, Cacciotti, & Cohen (2018); Uzunca (2018); Waeger & Weber (2019); Bu & Cuervo-Cazurra (2020); Erdoğan, Rondi, & Massis (2020); Colovic, Misganaw, & Assefa (2022)</p>	<p>Yeni oluşturulan yapı taşları, kuruluş ortamındaki baskın kurumsal beklentiler tarafından şekillendirilir ve atalet ve kurumsallaşma nedeniyle bu beklentileri yansıtmaya devam eder.</p> <p>Rawley, Godart, & Shipilov (2018)</p>	<p>Kurumsal koşullar erken kariyer dönemlerinde olan bireylerin geliştirip sonraki dönemlerde yanlarında taşıdıkları normları, şemaları ve becerileri etkiler.</p> <p>Chen, Chittoor, & Vissa (2015); Mathias, Williams, & Smith (2015); Banalieva, Karam, Ralston, Elenkov, Naoumova, Dabic, Potocan, Starkus, Danis, & Wallace (2017); Ellis, Aharonson, Droi, & Shapira (2017); Jeong, Leblebici, & Kwon (2020)</p>
	Bireyler	<p>Siyasi liderler ve etkili kurucular, bir endüstrinin düzenlemelerini ve şablonlarını kalıcı bir şekilde tanımlayan güçlü politikalar veya örgütler yaratırlar.</p>	<p>Kurucular, geçmişlerine ve çevrede mevcut yaşanan gelişmelere dayalı olarak ilk örgütsel özellikleri seçerler. Atalet ve kurumsallaşma bu seçimlerin damgalarını zaman içinde sürdürür.</p> <p>Leung, Foo, & Chaturvedi (2013); Bryant (2014); Hsu & Lim (2014); Breugst, Patzelt, & Rathgeber (2015); Kish-Gephart & Campbell (2015); Pieper, Smith, Kudlats, & Astrachan (2015); Guenther, Oertel, & Walgenbach (2016); Divito & Bohnsack (2017); Marquis & Qiao (2018); Mathias & Williams (2018); Hahn, Minola, & Eddleston (2019); Wang, Du, & Marquis (2019); De Cuyper, Clarysse, & Phillips (2020); Inouye, Joshi, Hemmatian, & Robinson (2020); Sinha, Jaskiewicz, Gibb, & Combs (2020); Alexy, Poetz, Puranam, & Reitzig (2021); DeCock, Andries, & Clarysee (2021); Hashai & Zahra (2021); O'Sullivan, Zolotoy, & Fan. (2021); Zhang, Zhang, & Jia (2022); Ambos & Tatarinov (2022);</p>	<p>Örgütsel yapı taşlarını yaratan bireyler, bu yapı taşlarını kendi geçmiş ve tercihlerine göre şekillendirirler.</p> <p>Snihur ve Zott (2020)</p>	<p>Bireylerin erken kariyer dönemlerinde mentor ve akranlarına maruz kalmaları, kariyerlerinin şekillendirici bir noktada farklı davranış, tutum ve bilgi türlerine maruz kalmalarına neden olur.</p> <p>Bai, Tsang, & Xia (2020); Bourmault, & Anteby (2020); Terbeck, Rieger, Quaquebeke, & Engelen (2021)</p>

Kaynak: Bu tablonun kategorileri, Marquis ve Tilcsik (2013) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

4. Bulgular

4.1. Örgütsel Kolektifler Düzeyinde Damgalama Çalışmaları

Marquis ve Tilcsik (2013) endüstri ve topluluklar olarak tanımlanan örgütsel kolektifler düzeyindeki damgalama çalışmaları kapsamında, teknolojinin şirketler arası ağların yoğunluğuna olan etkilerinin (Marquis, 2003), ABD’de farklı eyaletlerde yer alan yatırım firmalarının stratejilerinin farklılaşmasının ve Çin bağlamında Mao Zedong’un ideolojisinin endüstri yapısına olan etkisinin ele alındığı (Raynard v.d., 2013) çalışmalara yer vermiştir. Analiz kapsamımıza giren çalışmalar arasında ise, ekonomik ve teknolojik koşulların ve bireylerin örgütsel kolektifler düzeyinde damgalama kaynakları olarak ele alındığı bir çalışma yer almamaktadır.

Kurumsal koşulların örgütsel kolektifler üzerindeki damgalamalarına dair Zhang v.d. (2016) çalışmasında ise Çin’in 1992’den sonraki kurumsal değişimi sırasında mevcut ve yeni girişimci grupların adaptasyon ve ağ konfigürasyonlarını karşılaştırarak, mevcut girişimciler grubunun, büyük ölçüde güçlü bağlara dayalı siyasi ve pazar ağlarını sürdürdükleri için ağ ataleti gösterdiklerini, buna karşın yeni girişimci gruplarının ise daha az siyasi bağ ancak daha zayıf ve çeşitli pazar ağları kurarak daha iyi uyum sergilediklerini bulmuştur. Zhang v.d. (2016) çalışmasında aynı kurumsal dönemde, farklı girişimci grupların farklı kuruluş koşullarının bir sonucu olarak mevcut düzenleyici kurumlar ve ilişkisel normlarla farklı şekilde başa çıktığını göstermektedir. Damgalama çalışmaları, yeni kurulan firmaların, farklı çevresel koşullara sahip daha önceki dönemlerde kurulmuş firmaların şablonlarını benimsediklerini bulmuş olsa da Zhang v.d. (2016) kurumsal geçişin ilk aşamasından itibaren girişimcilerin, geçmiş ağ yapılarını korumak için ağ derinleşmesine; geçişin son aşamasından itibaren ise ağ yapısındaki değişikliklere katkıda bulunan ağ genişletmeye yöneldiklerini göstermişlerdir.

4.2. Örgütsel Yapıtaşları Düzeyinde Damgalama Çalışmaları

Marquis ve Tilcsik (2013) derleme çalışmasında örgütsel yapıtaşları olarak; işler, meslekler, alt birimler, rutinler ve yetkinlikler ifade edilmiştir. Örgütsel kolektifler analiz düzeyine benzer olarak, örgütsel yapı taşları üzerine damgalama çalışmaları 2013-2022 arası dönemde çok sınırlı kalmıştır. Bu kategori kapsamında, bir holdinge üyeliğin bir yan kuruluşun yaratıcılığını nasıl ve ne zaman etkilediğini anlamak için geliştirdikleri çerçevede Rawley v.d. (2018), aynı sektörde birkaç yan kuruluşu olan hızlı moda sektöründeki holdinglere odaklanarak, etkinin iki bileşeni olduğunu açıklamıştır. Üyelik sırasındaki damgalama etkisi ve diğer yan kuruluşlarla devam eden etkileşimlerden gelen eş anlamlı etkiler; bir yan kuruluşun yaratıcılığının, çok düşük

veya yüksek yaratıcılığa sahip bir holdinge katıldığında arttığını ortaya çıkarmıştır. Bunu, bir holdingin içindeki ortamın, bir yan kuruluşun ne kadar etkili bir şekilde entegre edildiğine dair damgalayıcı bir etki olarak yorumlamışlardır. Ayrıca, zamanla, bir yan kuruluşun yaratıcılığı, diğer yan kuruluşların yaratıcılığıyla birlikte artmıştır.

Bireylerin örgütsel yapıtaşları üzerindeki damgalarına yönelik olarak sadece Snihur ve Zott'un (2020) kurucuların iş modeli yeniliğini nasıl damgaladıklarına dair olan araştırması yer almaktadır. Yazarlar, kurucunun yenilik yönelimi derecesinin bir girişimin iş modeli yeniliğini nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Özellikle, bir kurucunun endüstriyi kapsayan araştırmasının, karmaşık sistem düşünce tarzının ve güçlü merkezi karar almanın, birlikte ele alındığında yüksek kurucu yenilik oryantasyonunu oluşturduğunu, girişimlerde iş modeli yeniliğine gidilebileceğini bulmuşlardır. Bu çalışma, mevcut damgalama araştırmalarında kurucuların ana damgalayıcılar olarak yer almalarının ötesinde; girişim üyelerinin de kurucu uygulamaları özümsemişi ve kurumsallaştırdığı süreç olarak tanımlanan bilişsel damgalama yoluyla damgalayıcı olabileceğini ortaya koymuştur. Bilişsel damgalama, iş modeli yeniliğini teşvik etmede veya bastırmada damgalamayı güçlendirmiştir. Snihur ve Zott (2020) çalışması, kurucuların ve diğer girişim üyelerinin yalnızca eylemsiz ekonomik, sosyal veya kültürel güçlerin sistematik olarak kurumsal planları şekillendirdiği kanallar olarak hizmet etmekten ziyade nasıl aktif olarak dahil olduklarını göstererek, damgalama araştırmalarına failliği getirmektedir.

4.3. Örgüt Düzeyinde Damgalama Çalışmaları

Analiz kapsamımıza giren çalışmalar arasında, sayıca en fazla çalışma örgüt düzeyinde damgalama üzerinedir. Bu nedenle bu kısımda, ekonomik ve teknolojik koşulların, kurumsal faktörlerin ve bireylerin örgüt düzeyinde damgalama süreçlerine ilişkin etkilerinin incelendiği çalışmalar ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.3.1. Ekonomik ve Teknolojik Koşulların Örgüt Üzerindeki Damgaları

Bu boyutla ilgili olarak, çalışmalar sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçmiş olan ülkelerin bağlamlarını ele almıştır. Bu çalışmalar, örgütün yerleşik olduğu makro ekonomik sistemin güçlü bir iz bıraktığını ve sosyalist bir rejimde kurulmuş örgütler için geçiş sonrası uyumu zorlaştırdığını göstermektedir. Örneğin, tek bir ekonomik sistemin ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilen firmaya özgü yeteneklerin, bilgi kaynaklarının kalıcı olduğunu ve

bu sosyalist damgaların bilgi rutinlerini olumsuz etkilediği bulunmuştur (Kriauciunas ve Kale, 2006).

Diğer yandan, analiz dönemimizde örgütsel damgalama alanındaki çalışmaların büyük bir çoğunluğunun ampirik bağlamını, kapitalizmin mantığını yansıtan izlerin, komünizm altında kurulan örgütler üzerinde uygulandığı Çin oluşturmaktadır. Wang ve Luo (2019) çalışmasında, daha çok sosyalist mirasla damgalanan, halka arzları piyasa geçiş sürecinde daha erken başlatan Çin'deki firmaların, hükümetin taleplerine boyun eğmeye yönelik daha güçlü bir yönelime sahip olabileceği gösterilmiştir. Yerel yönetimin tavsiyelerini almanın ve hükümet gereksinimlerini karşılamanın birincil önemi, çevre değişse bile devam etmiştir. Dolayısıyla bu firmaların, devleti ekosistemlerindeki en önemli paydaş olarak görme, hükümetin beklentilerini karşılama ihtiyacına öncelik verme ve yetkililerin taleplerine yanıt vererek devletle iyi ilişkiler sürdürme olasılıkları daha yüksek olmuştur.

Damgalama ve sosyal girişimcilik teorilerini birleştiren Siqueira v.d. (2018) çalışması, kâr amaçlı sosyal ve ticari işletmeler arasındaki sermaye yapısı farklılıklarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Sermaye yapısındaki farklılıklar, finansal tercihlerin ötesinde toplum yanlısı örgütlenme sürecinden kaynaklanmıştır. Sermaye yapısının, genç kâr amaçlı sosyal ve ticari girişimler arasında zaman içinde nasıl farklılık gösterdiğine bakan bu çalışmada, ilk olarak zaman içinde kâr amaçlı sosyal girişimlerin sermaye yapılarının, ticari işletmelerin sermaye yapılarından daha az borç içereceğini gösterirken, ikinci olarak ise zaman içinde başlangıç sermaye yapısı ile gelecekteki sermaye yapısı arasındaki ilişki, ticari girişimlere kıyasla sosyal girişimler için daha güçlü kalmıştır.

Judge v.d. (2015) çalışması ise damgalama ve stratejik seçim teorisini bir arada ele alarak, örgütlerin değişim kapasitelerindeki farklılıkları açıklamayı amaçlamaktadır. Bu çalışma halka arz edilen firmaları ele almaktadır, bu dönem firmanın özelden kamu statüsüne geçişini gösterdiğinden damgalama ve stratejik seçim faktörlerinin bir aradalığının olduğu bir bağlamdır. Marquis ve Tilcsik'e (2013) atıfla kamuya açık bir borsada işlem görmeyen, örgütlerin bu tür dramatik geçişlerin belirsizliği yaratması nedeniyle ataleti sürdüremeyeceğini ve yeni bir potansiyel hassas dönemi temsil ettiğini vurgulamışlardır. Bu teorik gelişme çizgisini takip eden bu çalışma, halka arzlardaki değişim için örgütsel kapasiteyi geciktirebilecek veya buna direnebilecek damganın kuruluş koşullarını incelemektedir. Sanayinin gelişim aşamasının, kuruluştaki ekonomik ve teknolojik koşulların örgüt üzerinde güçlü etkileri olabileceğinden hareketle, bir firmanın kuruluş döneminde nispeten yeni bir sektöre girdiğinde veya yeni bir sektör yarattığında, bu endüstri koşullarının o firmanın değişme

kapasitesini etkilediğini bulmuştur. Halka arz döneminin hassas dönem olarak alındığı bir diğer çalışmada, Alakent v.d. (2020) bir şirketin damga kaynağıyla bağlantısını kaybetmesinin ardından damga kalıcılığını ve bozulmasını araştırmıştır. Bu doğrultuda, sadece risk sermayedarı fonlama damgasının kalıcılığının halka arz sonrası şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını etkilemeye devam ettiğini ortaya koymuştur.

4.3.2. Kurumsal Koşulların Örgüt Üzerindeki Damgaları

Örgütleri şekillendiren kurucu kurumsal koşulların incelendiği çalışmalarda, örgütlerin sosyal ve politik düzenlemeleri tasarımlarına dahil etme ve bu ayırt edici özellikleri kuruluş dönemi geçtikten sonra uzun süre koruma eğiliminde olduklarına odaklanılmıştır (Carroll ve Hannan, 2004). Örneğin, Johnson'ın (2007) çalışması, Fransız devletinin güçlü otoritesi ve mevcut örgütsel şablonlar gibi kurumsal koşulların, Paris Operası'nın kurucusunun stratejik seçimlerini şekillendirdiğini göstermiştir. Yeni kurulan örgütleri şekillendiren birincil mekanizma olarak damgalama vurgulanırken, Perkmann ve Spicer (2014) kurumsal değerlerin rolüne vurgu yapmıştır. Yeni kurulan örgütler, kurumsal değerleriyle uyumlu yardımcı formlar kullanarak damgalanmış biçimlerini güçlendirir ve değerleriyle çatışan diğer formlardan kendilerini farklılaştırarak temel unsurlarını pekiştirir. Damgalanmış formların süreç içerisinde nasıl değiştiğini gösterdikleri çalışmalarında farklı örgütsel formların örgüt içerisinde farklı olarak canlandırıldığını göstermişlerdir. Oertel v.d. (2016), köklü bir kurumsal değişimden sonra kurumsal kuruluş ortamının örgütsel başarıyı ne ölçüde etkilediği sorusuna odaklanmaktadır. 1990 yılında Demir Perdenin çöküşünü yaşayan Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde kurulmuş firmaları analiz eden bu çalışmada, kuruluş dönemlerinin kurumsal ortamının başarısızlık oranlarını nasıl etkilediğine odaklanılmıştır. Çalışmada, hayatta kalma şanslarındaki farklılıkların, örgütlerin kuruluş aşamasındaki damgalama farklılıklarından ve kurumsal değişimin ciddiyetine ilişkin farklı algılardan kaynaklanabileceği öne sürülmüştür. Radikal kurumsal değişimden sonra örgütsel başarısızlık oranlarının zamanla değiştiğini göstermektedir. Bu varyasyonun, damgalanan kurumsal mantık ile kurumsal değişimden sonra kurumsal mantık arasındaki farklılık derecesinden etkilendiğini önerilmiştir.

Kurumsal çevreler tarafından damgalanmış ve önceden var olan örgütsel düzenlemelerin yarattığı başlangıç koşullarındaki farklılıklara görece daha az yer verilen damgalama yazınında, örgütlerde yerleşik siyasi kümelerin yeni kurumsal unsurları ele almak için iç süreçleri nasıl etkilediğine dair sınırlı sayıda araştırma mevcuttur (Hinings, Greenwood ve Meyer, 2018). Değişen ortamların örgütleri genellikle geçmişte damgalanmış diğer mantıklarla çelişen ve

çatışmaya yol açan kurumsal mantıklara maruz bırakması, Waeger ve Weber (2019) çalışmasında ele alınmıştır. Farklı örgüt türlerinin bu tür kurumsal karmaşıklık durumlarını nasıl deneyimledikleri ve bunlara nasıl tepki verdikleri, en azından kısmen önceden var olan siyasi konfigürasyonlarına bağlıdır. Yazarlar, önceki kurumsal ortamların örgütsel koalisyonları ve yönetim sistemlerini etkilediğini ve bu yönetim biçimi damgalarının yeni mantıklara yanıt olarak örgütsel değişim süreçlerindeki farklılıkları açıkladığını önermektedir. Geçmişte mevcut örgütsel özelliklerin, kuruluştan daha sonra bu özelliklerle çelişen yeni kurumsal mantıkları ele alma şeklini etkilediğini savunmaktadır.

Analiz kapsamımıza giren çalışmalardan bir kısmı, kurumsal koşulların örgüt düzeyinde özellikle firma yeniliği ve girişimciliğine olan etkilerine odaklanmıştır. Maksimov v.d. (2017) çalışmasında Orta ve Doğu Avrupa ekonomilerinde özel firmaların kuruluş koşullarının ve stratejik girişimlerin firma yeniliğini nasıl etkilediği incelenmiştir. Firma yeniliği, geçiş sırasında özel firma başlangıcında geçerli olan kurumlar tarafından oluşturulan damgalara ve firmaların dahili kapasiteyi geliştirmeye yönelik stratejik girişimlerine bağlıdır. Bir geçiş sırasında daha önce oluşan izlerin, bölgedeki özel firmalar için kritik öneme sahip olan ağ tabanlı stratejileri destekledikleri için ileri bir aşamada firma yeniliğini desteklediğini bulmuşlardır.

Girişimcilik ile ilgili olarak, Jaskiewicz v.d. (2015) çalışması ise ailenin girişimcilik başarılarının ve dayanıklılığının retorik olarak yeniden inşası olarak tanımladıkları girişimcilik mirası kavramı ile, bunun mevcut ve potansiyel nesli, nesiller arası girişimciliği teşvik eden stratejik faaliyetlere katılmaya motive ettiğini bulmuştur. Damgalama yazını kuruluştaki koşulların nasıl damgalandığını ve bu damgaların neden yeni kurulan firmalarda devam ettiğini açıklarken, kuruluştaki yer almayan veya kurucu ekipten doğrudan etkilenmeyen yeni üyeler tarafından damgaların hangi süreçlerden geçtiğini açıklamamaktadır. Damgalanmış örgüt üyelerinin yeni örgüt üyelerini damgalaması ikinci el damgalama olarak açıklanmaktadır fakat bunun nasıl olabileceğine dair kavramsal açıklamalar henüz geliştirilmemiştir. Bu noktadan hareketle, girişimcilik mirası ailenin geçmişteki girişimci başarılarını veya dayanıklılığını yeniden yapılandıran anlatılardan oluşur. Bu anlatılar, mevcut ve gelecekteki girişimciliği motive eder ve anlamlandırır. Girişimcilik mirası, aktörlerin bugünü ve geleceği etkilemek için geçmiş olayları yeniden yapılandırdığı bir süreç olan retorik tarihin bir örneğidir. Çalışmanın bulguları, girişimcilik mirasına sahip ailelerin, gelecek nesil girişimciliği besleyen üç stratejik faaliyetle (stratejik eğitim, girişimci köprü kurma ve stratejik ardıllık) meşgul olduklarını göstermiştir.

Aile damgalama perspektifini benimsedikleri çalışmalarında Erdoğan v.d. (2020), önceki aile nesillerinin uzun süreli mirasının, mevcut aile nesline damgalanan içeriğe bağlı olarak yenilik ve geleneklere yönelik farklı yaklaşımları nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Aile şirketlerinde, geçici simbiyoz adını verdikleri kavramla, bir firmanın kaynaklarını eşzamanlı olarak geleneği sürdürmek ve yeniliğe ulaşmak için kullanmaya yönelik geçmişe dönük ve ileriye dönük yaklaşımları eşzamanlı olarak benimsemesi olarak tanımlamışlardır.

Kurumsal koşulların örgüt üzerindeki damgalarına bakan çalışmalar genel olarak çevrenin damgasının kurulan örgütlerin türleri, yeni girişimlerde örgütsel özelliklerin kalıcılığı ve kültürel özellikler de dahil olmak üzere girişimciliği etkilediğini göstermektedir. Ancak, toplumsal cinsiyete göre sosyokültürel nitelikleri ve bu damgalanan nitelikler ile uyumlu olmayan girişimlerin çabalarını nasıl şekillendirdiğini inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Micelotta v.d. (2018) çalışması endüstrideki toplumsal cinsiyet damgasının- kültürel değerlerin, inançların, normların ve erkeklik veya kadınlıkla ilişkili yönelimlerin kalıcılığının- yeni girişimleri nasıl etkilediğini incelemiştir. Cinsiyet damgasının yeni girişimlerin faaliyetlerini sürdürmek için maddi ve sembolik kaynaklar elde etme yeteneklerini etkilediği mekanizmaları açıklayan, spor endüstrisindeki kadın liglerini ele alan bu çalışmada, cinsiyet damgasının yeni girişim çabalarını kimlik, uygunluk ve farklılaşma yükümlülükleri yoluyla olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Kadın girişimcilerin, farklı koşullarda faydalı sonuçlarla sonuçlanabilecek stratejileri; toplumsal cinsiyet etrafında ifade edilmiş kimlik iddiaları, baskın iş şablonuna uygunluk ve girişimde cinsiyetin farklılaşma noktası olarak iddia edilmesi olarak bulmuşlardır.

Kurumsal koşulların örgüt düzeyindeki damgaları konusunda örgütler arası ilişkiler özellikle de firmaların tedarikçileriyle olan ilişkileri yoluyla ikili öğrenme kazanımları son dönem çalışmalarda yer bulmaktadır. Kurumsal damgalama yazını ile örgütler arası ilişkiler yazınının buluşturulduğu Uzunca (2018) çalışmasında, yazında ikili öğrenme kazanımlarının taklit edilmeye açık olup olmadığını veya yalnızca kalıtsal olup olmadığını ve bu kazanımların zamanla bozulup azalmadığı veya kalıcı bir yapıya sahip olup olmadığını eksik olarak sunulmaktadır. Farklı başlangıç donanımlarına sahip tedarikçilerin alıcıyla birlikte çalışmayı nasıl öğrendiklerini Türkiye’de bir otomotiv üreticisi ana ortaklığının yan sanayi ve yan sanayi olmayan tedarikçileriyle yapılan vaka çalışmasından elde ettiği bulguları; gayri resmi ilişkiler, sosyal sermaye, rutinlerin transferi ve paylaşılan kimlik mekanizmaları yoluyla öğrenmenin gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Spinoff olmayan tedarikçiler de belli bir dereceye kadar çeşitli öğrenme süreçlerine ilişkin kanıtlar sergilemelerine rağmen, spinoff tedarikçilerin

doğrudan ana miraslarına dayalı olarak ana şirketleriyle özellikle ortak kimlikleri olmak üzere daha derin ilişkilerini kopyalamak onlar için daha zor olma eğilimindedir.

Vekalet teorisini genişletmeye ek olarak, dahili damgalamayı tartışarak damgalama yazını illettikleri araştırmalarında Bu ve Cuervo-Cazurra (2020) kayıt dışı yaratılan firmaların, kayıt dışı yaratıldıkları zaman içsel olarak damgalandıklarını ve bu da onları kayıtlı firmalar haline geldikten sonra bile devam eden uygulamalar oluşturmaya yönlendirdiğini bulmuştur. Dahili damgalamanın bu açıklaması, geleneksel olarak, firmaların yaratılış anında dış çevrenin koşullarına yanıt olarak uygulamalar oluşturduğu bir dış damgalamayı savunan geleneksel damgalama kuramını genişletir. Dahili damgalama, bir firmanın yaratılıştaki ilk dahili özelliklerinin belirli uygulamaların oluşturulmasını nasıl etkilediğini ve bu uygulamaların ilk dahili koşullar değiştiikten sonra bile zaman içinde nasıl devam ettiğini ifade eder.

4.3.3. Bireylerin Örgüt Üzerindeki Damgaları

Örgütsel damgalama yazını kurucu bireylerin örgüt üzerinde bıraktığı etkileri ele almış, kurucuların belirli örgütsel ortamlardaki biçimlendirici deneyimlerinin sonraki davranışları üzerinde kalıcı etkileri olduğunu göstermiştir (Burton ve Beckman, 2007). Bulgularımız, 2013-2022 yılları arasında analize dahil olan yayınların görece daha ağırlıklı olarak bu kategoriye denk geldiğini göstermiştir. Çalışmaların büyük bir kısmı CEO'ların deneyimlerine odaklanmaktadır. Örneğin, O'Sullivan v.d. (2021) çalışmalarında CEO'nun çocukluk/ilk gençlik dönemlerdeki afet deneyimlerinin kurumsal sosyal performans üzerindeki etkilerine bakmıştır. ABD firmaları üzerine yapılan araştırmalarında, CEO'ların afet deneyimlerinin kurumsal sosyal performans ile pozitif olarak ilişkili olduğu ve bunun sosyal olarak sorumsuz kurumsal davranışlardan kaçınma olarak tezahür ettiği ortaya çıkmıştır.

Zhang v.d. (2022) çalışması askeri deneyimli yöneticilere ve bunların iki tür firma çevre stratejisi üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır: firma kirliliği ve çevresel yenilik. Damgalama teorisi perspektifinden bakıldığında, kolektif için kurallara uyma ve yönetim duygusu aşıl原因 askeri damgaya sahip yöneticilerin, firma kirliliği ile olumsuz ve çevresel yenilik ile olumlu bir ilişki içinde olduğunu bulmuştur. Özellikle, askeri deneyim, bireyleri kurallara uymaya istekli olma değeriyle damgaladığından; askeri deneyimli yöneticilerin çevre düzenlemelerine uymaları ve daha sonra firma kirliliğine dair eylemlere katılmaları daha az olasıdır. Bu damga, askeri deneyimli yöneticilerin toplumun uzun vadeli refahına hizmet eden şekillerde davranmalarına ve çevresel yeniliklere katılmalarını daha olası hale getirmelerine yol açmıştır.

Hsu ve Lim (2014) çalışması ise, literatürü, girişimcilerin girişimlerini üzerinde fikir yürüttüğü ve kavramsallaştırdığı temelin, organizasyonun keşifsel araştırma sürecini şekillendirerek örgütsel gelişim ve performansı nasıl etkileyeceğini keşfederek ilerletmiştir. Girişimlerinin doğuşunda bilgi simsarlığı (*knowledge brokering*) yapan kurucular, ilk komisyoncu olmayanlara kıyasla uzun vadeli yenilik yörünge avantajlarını sürdürdüler. Devam eden bilgi komisyonculuğu kapasitesini geliştirmede, ilk komisyoncu olmayanların, organizasyon dışından teknik personel işe almak gibi dış sınırları kapsayan mekanizmalara daha fazla bağımlı olduğunu bulmuşlar; bu nedenle, örgütsel yeteneklerin hem heterojen hem de kurucu damgasına tabi olabileceği sonucuna varmışlardır.

Kurucuların uluslararası deneyimlerinin firmaların uluslararasılaşma kararlarını etkilediğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Uluslararasılaşma deneyiminin yurtdışına taşınan girişimlerin fiili uluslararasılaşma sürecini nasıl etkilediğine pek odaklanmayan yazında, çok yakın bir zamanda DeCock v.d. (2021) araştırmasıyla, kurucuların uluslararası deneyimleri ve bu konudaki bilişsel inançlarının girişimlerinin uluslararasılaşma süreciyle ilgili alınan stratejik kararlara olan damga etkisi ele alınmıştır. Kurucuların geçmişleri ve inançları, girişimlerinin yer kararlarını, yani belirli ekosistemlerde yer alma kararlarını ve yaklaşımlarını, kurumsal tasarımla ilgili olarak alınan stratejik kararları ve ayrıca başarılı bir şekilde uluslararasılaşmak için gereken temel kaynakları ve yetenekleri etkilemiştir.

Kurucuların önceki deneyimleriyle ilintili olarak, Hahn v.d. (2019) bilim insanı arka planından gelen kurucuların start-up yeniliklerinin ticarileştirilmesine nasıl katkıda bulunduğunu araştırmışlardır. Bilim insanı kariyer damgasının, yeni bilgiyi tanımlamaya ve keşfetmeye verdiği önemle, girişimcilik bağlamında açık inovasyona dönüştüğü bulunmuştur. İkinci olarak, bir kariyer damgasının yeni bir kariyer bağlamına başarılı bir şekilde aktarılmasının garanti edilmediği; daha ziyade, bir kariyer damgasını paylaşan birden fazla kurucunun, önceki bir kariyere ait değerlerin ve davranışların yeni bir bağlamda yerleşmesi için gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma, bir start-up'ın açık inovasyon eğiliminden faydalanabilmesi için birden fazla bilim insanı kurucusunun gerekli olduğunu göstermiştir.

Kuruculardan kurucu ekiplere doğru odağın kaymasıyla, birtakım çalışmalar çok aileli işletmeleri ve kurucu ekipleri ele almıştır. Leung v.d. (2013), yeni girişim yeni girişim çekirdek ekiplerinin özelliklerinin, firmanın erken büyüme aşamasında insan kaynakları (İK) değerlerinin iç tutarlılığını ve ayırt ediciliğini nasıl etkilediğini incelemektedir. Kurucu çekirdek ekip üyeleri arasında paylaşılan örgütsel deneyimin, baskın İK değerlerinin içsel tutarlılığını ve ayırt ediciliğini olumlu bir şekilde öngördüğünü, buna karşın işlevsel çeşitliliğin

bu değerlerin ayırt ediciliğini olumlu bir şekilde öngördüğünü bulmuşlardır. Çok aileli işletmelerin karşılaştıkları yüksek karmaşıklık düzeyi, ailelerin karmaşıklığı yönetmek ve çok aileli örgüt biçimlerini sürdürmek için kullandıkları stratejileri keşfetmek için ideal bir bağlam sağlamaktadır. Çok aileli bir işletme nasıl ayakta kalır sorusuna yanıt arayan Pieper v.d. (2015) çalışmasında, çok aileli işletmelerin karmaşıklığı yönetmek için nispeten basit kurallar kullandıkları, kurucu nesildeki basit kuralların farklı kurucu özellikleri aracılığıyla örgüte damgalandıkları bulunmuştur. Pieper v.d. (2015) kurucu nesilde yaratılan kurumsal izlerin nasıl ileriye taşındığını ve sonraki nesillerde yapıları ve süreçleri nasıl etkilediğine odaklanan çalışmalarını özellikle girişimcilik ve aile şirketlerinde damgalama üzerine olan yazına sundukları katkı olarak konumlandırmıştır.

Kurucu ekipleri odağına alan bir diğer çalışmada, Guenther v.d. (2016), ilk girişim ekibindeki değişikliklerin bir firmanın başarısızlık riski üzerindeki etkilerini firma yaşını göz önünde bulundurarak incelemiştir. Bulgular, kurucuların firmadan ayrılışlarının bir firmanın ilk yıllarında firmanın hayatta kalması için özellikle kritik olduğu, buna karşın yeni bir ekip üyesinin firmaya girişinin ise sonraki yıllarda daha faydalı olduğunu göstermektedir. Kurucuların çıkışlarına ve yeni üyelerin eklenmelerine odaklanan bu araştırmada, bir girişimin yaşı bağlamında girişim ekibi dinamiklerinin zamanlaması ve girişim ekibindeki değişiklikler arasındaki sürenin biçimlendirici olduğu bulunmuştur. Bu çalışma, damgalama araştırmalarının hassas dönemleri ne kadar sürdüğü ve damgalama sürecinde kurucuların önemine dair olan boşluğu doldurmaktadır.

Damgalama süreçlerinin girişimcilik yazınındaki odak noktası kurucunun ilk kararları ve bunların girişimin gidişatı üzerindeki etkileri olmuş olsa da girişimcilerin kendi örgütlerindeki diğer bireyleri nasıl damgaladıklarına dair açıklama sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda, Mathias ve Williams (2018) çalışması, daha mikro düzeyde bir damgalama sürecinin (rol kimliği damgalama) makro düzeyde etkilerini (girişim büyümesi) açıklamıştır. Girişimcilerin başkalarına (yani çalışanlara) eski rol kimlikleriyle damgalarını vurduklarını göstermektedir. Çalışanlarının üzerindeki damgasını görebilmeleri, örgütte yeni rollere veya rol kimliklerine geçmelerini sağlayan önemli bir mekanizmadır. Bir firmanın yapısal örgütsel özelliklerinin ilk damgalanması, sadece karar vermesine rehberlik etmekle kalmaz (Mathias v.d., 2015); aynı zamanda firmanın damgalanmış değerlerinin dışında kalan fırsatları anlamlandırmasını sınırlayarak onu kısıtlayabilir. Kurucuların sürdürülebilirlik konusundaki tutumlarını ele alan bir diğer çalışmada, Divito ve Bohnsack (2017) bu değerlerin yeni

girişimlere damgalandığını ve sürdürülebilirlik yönelimini kalıcı bir şekilde şekillendirdiğini söyler.

İncelenen çalışmaların bir kısmında, kurucu damgalarının kalıcılığı ve bozulmasının tek tip bir olay olmadığı, bunun yerine kurucuların deneyimlerinin yaratıldığı bağlamın özgünlüğüne bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin, Hashai ve Zahra (2021) çalışması yüksek teknoloji endüstrisi bağlamında kurucu ekiplerin firma ve sektöre dair önceki iş deneyimlerinin start-up büyümeleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu doğrultuda kurucunun önceki deneyiminin farklı kombinasyonlarının damgasının girişim büyümesi üzerindeki etkilerinin, bu girişimlerin ilk ve sonraki yıllar arasında da değişiklik gösterdiğini bulmuşlardır. Kurucunun giriş öncesi bilgisi, ekiplerin başlangıç büyümesi üzerinde önemli bir etki yaratabilir. Bu bilgi, öğrenmeyi hızlandırabilen, hızlı kararlar almayı sağlayan ve verimlilik kazandıran rutinleri içerir. İlgili yazın, ağırlıklı olarak kurucuların aynı firma deneyiminin başlangıç büyümesini kolaylaştırmadaki rolünü vurgularken, örtük olarak bu firmadaki deneyimin aynı zamanda girişimin faaliyet gösterdiği aynı sektördeki önceki deneyimleri de kapsadığını varsaymıştır. Bu bağlamda, kurucu damgalamanın olumlu ve işlevsiz etkilerinin, kurucuların önceki deneyimleri aynı bağlam (aynı firma ve aynı sektör) içinde olduğunda en güçlü olmaktadır, ancak bu damgalama etkileri kurucular, girişimlerini kurmadan önce aynı firma için ve/veya aynı sektörde çalışmamış olduğunda mümkündür.

Kurucu ekiplerin bulunduğu bağlamın göz önüne alındığı, Breugst v.d. (2015) çalışmasında, damgaların etkisinin önceki araştırmaların varsaydığından daha az otomatik olabileceğini göstermiş ve girişimci ekip içindeki etkileşimleri göz önünde bulundurmıştır. Damgaların etkisine ilişkin önceki araştırmalar, kurucuların geçmişlerinin veya önceki deneyimlerinin oldukça doğrudan ve doğrudan bir etkisini varsayarken (örneğin, Beckman ve Burton, 2008), algılanan eşitlik ve adaletin ortaya çıkan örgütü daha karmaşık bir şekilde damgaladığını göstermiştir. Adalet algısı yüksek olan bazı ekipler için, yeni girişim sürecinde uygulamaların, süreçlerin ve yapıların ayarlanması kolaylaşırken, diğerleri – algılanan adalet düzeyi düşük olanlar – damga nedeniyle önemli mücadeleler yaşamışlardır.

Marquis ve Tilcsik'in (2013) gelecekteki araştırmalarda kesişen damgaların ele alınması gerektiği ifadesi doğrultusunda, son dönem çalışmalar farklı duyarlılık pencereleri sırasında yeni damgaların eklenmesi ve böylece örgütlerin bir arada var olan damgaların bir deposunu oluşturan kesişen damga katmanlarını biriktirmesi yönünde ilerlemiştir. Damgalama yazını, örgütlerin kalıcı olan çok sayıda kesişen damga ile damgalandığını öne sürse de, güncel çalışmalar damgaların bazen yeniden önceliklendirildiğini veya değiştirildiğini ve bu durumun

da stratejik olarak yönetilebilecek olduğunu göstermektedir. Sinha v.d. (2020) çalışmasında bir firmanın damgaları nasıl yönettiğini açıklamak için Yeni Zelanda'daki Gallagher grubu örnek olayını ele almakta ve tarihsel olarak damgalanmış stratejik kılavuzları, önceliklendirme ve askıya alma adı verdikleri iki yeniden düzenleme süreciyle açıklamaktadır. Yöneticiler kılavuzların etkisinin yeniden düzenlemek için anlatıları ve sınırlama ve genişleme olarak adlandırılan kapsam değiştirme süreçlerini kullanır. Ancak damgaların nasıl yönetildiğini göstermek konusundaki eksikliğin giderilmesine vurgu yapan Sinha v.d. (2020) çalışmasında örgütteki liderlerin çevresel koşullar ve stratejik hedefler değiştiğinde damgaları stratejik olarak yönettikleri süreçleri öne sürmektedir.

Marquis ve Tilcsik'in (2013) damgalama yazınına ilişkin incelemelerinde öne sürdükleri gibi, damgalama üzerine yapılan araştırmalar, örgütsel damgaların zaman içinde geliştiği süreçler ve bunun gerçekleştiği koşullar hakkında büyük ölçüde sessiz kalmıştır. Başka bir deyişle, kurucuların bir kuruluşta bıraktığı ilk damganın kuruluş noktasının ötesinde nasıl geliştiği hakkında görece az bilgimiz vardır. Bu noktadan yola çıkarak De Cuyper v.d. (2020) çalışması, kurumsal damga kurucuların etkisinin ve kurucu bağlamın ötesinde zaman içinde nasıl gelişir sorusuna yanıt vermeyi amaçlamıştır. Yazarlar girişimcilerin kurulduktan kısa bir süre ayrıldığı sosyal bir girişime dair yaptıkları etnografik araştırmada, ilk kurumsal damganın bir girişimin kuruluş aşamasının ötesinde nasıl geliştiğini incelerken, kurumsal üyelerin eylemlerine ve etkileşimlerine, kurucuların damgasına, girişimin yeni liderliğine ve dış çevreye odaklanmıştır. Geliştirilen modelde, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya güçler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak örgütsel damganın nasıl geliştiği gösterilmiştir. İlk olarak, ilk damganın aşağıdan yukarıya bir damga güçlendirme mekanizması yoluyla iletildiğini ve ikinci olarak, girişimin, damgalama reformu ve damga birleştirme denilen iki süreç aracılığıyla kuruluş döneminden sonra yeniden damgalandığı bulunmuştur. Bunun sonucu tortul (*sedimented*) bir damganın oluşmasıdır. De Cuyper v.d. (2020) çalışması, yeniden damgalanmanın kurucuların ilk damgalaması tarafından şekillendirilen ve sınırlandırılan sınırlı bir süreç olduğunu gösterir. İkinci olarak, damgalar örgütsel yaşam döngüsü boyunca kalıcı bir etkiye sahip olsa da damgaların işlevlerinin ve tezahürlerinin zaman içinde değiştiğini göstererek daha detaylı bir bakış açısı sunmuşlardır. Ayrıca, tarihsel olayların kümülatif toplamı veya sadece kurucu bağlamın damgası ya da ortaya çıkan yeni liderliğin değil, birlikte tortul bir iz oluşturan katmanların bir üst üste binmesi olduğunu göstererek yazına katkıda bulunmuşlardır.

Son yıllarda damgalama yazınında kurucunun etkisi üzerine yapılan çalışmalarda, ideolojik damga etkisi konusu ele alınmaya başlanmıştır. Geçmiş olaylar yoluyla oluşan ideolojinin

bireylerin karar vermesini etkileyen bir filtre olarak hareket ettiği ve sonraki davranışları değiştirebileceğini vurgulayan Marquis ve Qiao (2018), komünist ideolojik damgasının etkisini Çinli özel girişimcilerin boylamsal bir veri seti üzerinde test etmiştir. Çinli girişimcilerin komünist ideolojik damgasının, girişimlerinin uluslararasılaşmasını olumsuz etkilediğini gösterirken, mevcut ve güvenilir bilgiler- doğrudan hükümetten gelen, girişimciler için hükümet tarafından oluşturulan endüstri sosyal ağlarından veya hükümetin uluslararasılaşma desteğini gözlemleyerek -damganın etkisini zayıflatmaktadır. Aynı doğrultuda, Wang v.d. (2019) ise Çin'deki politikacıların damgalanmış siyasi ideolojilerinin, yerel firmaların siyasi atamaları güvence altına alma olasılığını nasıl etkilediğini araştırmış, ideolojik damganın yoğunluğu ve evrimi bağlamsal faktörlerden etkilendiğini göstermiştir.

4.4. Birey Düzeyinde Damgalama Çalışmaları

4.4.1. Ekonomik ve Teknolojik Koşulların Birey Üzerindeki Damgaları

Erken dönem kariyer deneyimlerinin bireyin davranışlarındaki kalıcı etkisini açıklamayı amaçlayan araştırmalar, ekonomik koşulların bireylerin hassas kariyer aşamalarında geliştirdikleri beceri ve eğilimleri nasıl etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin, durgunluk sırasında kariyerlerine başlayan CEO'ların, daha elverişli bir başlangıç ortamı deneyimleyenlere göre daha muhafazakâr kararlar verme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Hikâyeyi makro ekonomik çevreden ziyade örgütlerin içindeki ekonomik koşullarla anlatmak isteyen diğer araştırmacılar ise, örgüte giriş sırasında örgüt içi kaynak bolluğu seviyesinin uzun süre devam eden sonuçlara sahip olduğunu öne sürerek, yeni gelen birtakım çalışanların örgütsel refah döneminde sosyalleşmeye giriştiğini öne sürmüştür (Tilcsik, 2012). Bu çalışma ayrıca, başlangıçta deneyimlenen kaynak bolluğu düzeyi ile mevcut kaynak bolluğu düzeyi arasındaki benzerliğin, bireyin iş performansına olumlu etkisi olduğunu göstermiştir.

Benzer olarak Tilcsik (2014), bilgi teknolojisi hizmetleri firmasındaki profesyonellerin, bir örgütün ekonomik durumunun yeni çalışanlar üzerinde nasıl kalıcı bir iz bıraktığını inceleyerek, kurumsal servetlerin zaman içinde bireysel performansı nasıl etkilediğini ve bu damganın da iş performansına nasıl yansıdığını araştırmıştır. Başlangıçta deneyimlenen örgütsel cömertlik düzeyi sonraki dönemdeki cömertlik düzeyine ne kadar benzerse, bireyin iş performansının o kadar yüksek olmuştur. Bununla birlikte, damga-çevre uyumu ve performans arasındaki ilişki, tüm bireyler arasında tek tip olmayabilir, çünkü sosyalleşme sırasında meydana gelen damgalamanın gücü, muhtemelen önceki iş deneyiminin miktarına ve bireyin ilk iş arkadaşları tarafından taşınan izlerin etkisi anlamına gelen ikinci el damgalamanın etkisine bağlı olacaktır.

Damga-çevre uyumu kavramsallaştırması ve performans arasındaki ilişki, bireyin örgüte girerken bulunduğu kariyer aşamasına ve başkalarının damgalarının sosyal aktarımından kaynaklanan ikinci el damgalama etkisine de bağlıdır.

Bireysel düzeydeki damgalama yazındaki araştırmaların ilerletildiği bu çalışmada, “uyum” (fit) kavramsallaştırması ile Tilcsik (2014) biçimlendirici bağlam ile sonraki koşullar arasındaki uyum derecesine odaklanmıştır. İlk deneyimlerin, yeni gelenlerin becerileri, alışkanlıkları ve rutinleri üzerinde kalıcı bir iz bırakması muhtemeldir ve bu iz, belirli bir tür kaynak ortamında oluşturulur ve en iyi şekilde o ortam için uygun olacaktır. İlk kaynak bağlamı ile sonraki kaynak bağlamı arasında yüksek derecede bir uyum olduğunda, bu baskının çevresel taleplerle uyumlu olması ve dolayısıyla performansın artması muhtemeldir. Ancak biçimlendirici deneyimler ve sonraki kaynak bağlamı uyumsuz olduğunda performans düşebilir.

Damgalama çalışmalarının büyük bir kısmı, kuruluş koşullarının örgütleri nasıl şekillendirdiğini ele alsa da bazı çalışmalar örgütsel çevrelerin bireyleri etkileyebileceğini öne sürmektedir. Bianchi (2013) çalışması kişilerin genç yetişkinlikteki dışsal deneyimlerinin gelecek yıllarda iş tutumları üzerinde kalıcı bir iz bırakabileceğini göstermiştir. Araştırmaları, ekonomi bocalarken ve iş bulmanın zor olduğu zamanlarda işgücüne giren insanların, daha müreffeh zamanlarda ilk işlerini arayanlara kıyasla mevcut işlerinde daha mutlu olduklarını bulmuştur. Daha kötü ekonomik zamanlarda mezun olan kişilerin daha iyi yapabilecekleri yollar üzerinde daha az kafa yormaları ve buldukları işler için minnettarlık duyma olasılıkları daha yüksek olduğundan hem erken hem de ileri kariyerlerinde işlerinden daha fazla memnuniyet bulduklarını belirtmişlerdir.

Bianchi ve Mohliver (2016), müreffeh zamanların aşırı risk alma, aşırı güven ve daha fazla hile yapma fırsatı ile ilişkili olduğunu öne süren araştırmalara dayanarak, CEO’ların iyi ekonomik zamanlarda kurumsal suiistimallerde bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Kariyerlerine ekonomik olarak iyi zamanlarda başlayan CEO’ların kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde kendi çıkarlarına hizmet eden suiistimallere girme olasılıklarının da yüksek olduğunu, Amerikan CEO’larından oluşan bir örneklemeden bulmuştur. Bulguları ekonomik durumun mevcut etik davranışı etkileyebileceğini ve işgücüne yeni girenlerin ahlaki eğilimleri üzerinde kalıcı bir iz bırakabileceğini göstermiştir. Kwon ve Ruef (2017) girişimcilerin yeni işlere başladıkları işgücü piyasası koşulları, ilk kazançlarını ve gelecekteki gelir yörüngelerini nasıl etkiler sorusuna yanıt aradıkları çalışmalarında, başlangıç piyasa koşullarının girişimcilerin kazançları üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Sonuçlar, kendi kendini seçmenin yanı sıra, işgücü piyasalarının, olumsuz ekonomik koşullarda bir işe başlayan girişimcilerin ilk

kazançlarına bir ceza getirdiğini, on yıla kadar devam eden bir dezavantaj olduğunu göstermektedir.

4.4.2. Kurumsal Koşulların Birey Üzerindeki Damgaları

Bu boyuta dair olan çalışmalar, kurumsal faktörlerin özellikle de farklı örgüt kültürüyle ilişkili normların ve bilişsel şemaların damgalama etkilerine odaklanmıştır. Damgalama yazını örgütlerin yer aldığı çevresel koşulların, hayatta kalmayı etkileyen şekillerde yeni bir girişime damga vurduğunu belirtmesine rağmen; girişimcinin nasıl damgalandığı ve bu damgalama sürecinin girişimciyi ve girişimi nasıl etkilediğine dair açıklamalar kısıtlıdır. Damga kaynakları olarak adlandırılan hassas geçiş dönemlerinin girişimcilerin karar verme sürecine olan etkisini ele alan Mathias v.d. (2015), bir girişimin başlangıcındaki kuruluş koşullarının ve kurucu kararlarının girişimin gelişim yörüngesi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bunun da ötesinde, belirli damga kaynaklarının girişimcilerin kendileri, fırsatları ve girişimleri hakkında nasıl düşündükleri üzerinde nasıl kalıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyan bu çalışmada, girişimci olma niyetinin bireylere arkadaşları ve aileleri aracılığıyla erken yaşlarda damgalandığında, bireylerin girişimcilik arayışına daha fazla ilgi gösterdiklerini ve bu nedenle yeni girişim fırsatları peşinde koşarken girişimcilik eylemlerini de gerçekleştirme olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Damgalama çalışmaları, damga bırakan ortamlara maruz kalmanın varlığına veya yokluğuna odaklanırken, bu tür ortamlara maruz kalmanın farklılaşan süresinin etkisi nadiren ele alınmıştır. Banalieva v.d. (2017) çalışması komünizm ile farklı sürelerde sosyalleşmiş olan bireylerin, iş yerinde başkalarının üzerinde etki oluşturacak davranışları farklı şekillerde algıladığını bulmuştur. Komünist damganın işteki etki davranışları üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunun önerildiği çalışmada, maruz kalma süresinin uzunluğu, geçmiş deneyimleri mevcut davranışlarla ilişkilendirmeye çalıştığı için herhangi bir sürecinden temel bileşenidir. Komünist damganın bazı bireyler için diğerlerinden daha güçlü olup olmadığını ve eğer öyleyse hangi bağlamsal koşullar altında olduğunu analiz ettikleri bu çalışmada, bireyin şirketteki pozisyon seviyesinin, komünist damga ile arasındaki ilişkiyi değiştirebileceğini ortaya koymuşlardır. Bir bireyin şirketteki konum seviyesinin, komünist damga arasındaki temel ilişkileri değiştirebileceğini ve bugün işteki davranışları etkileyebileceğini önermişlerdir. ABD’de yer alan üniversitelerin hukuk fakültelerindeki dekanlarının kariyerlerindeki damga etkilerinin tarihsel bir perspektifle incelendiği çalışmalarında Jeong v.d. (2020), profesyonelleşme ve örgütsel nüfusun çeşitliliği olarak tanımladıkları iki makro sosyal gücün lider kariyer

profillerinde farklı düzeylerde yakınsama/farklılaşma yarattığı kurumsal etmenler olduğunu bulmuşlardır.

4.4.3. Bireylerin Bireyler Üzerindeki Damgaları

Analizimiz kapsamına giren dönemde, yöneticilerin erken yaşam izlerinin bireysel davranışları üzerindeki etkilerine yönelik görece az çalışma bulunmaktadır. Mevcut damgalama yazını, ya kurucuların ve kararlarının sonraki aşamalarda girişimlerini ya da erken dönem kariyer izlerinin sonraki aşamalarda bireylerin kendilerini nasıl etkilediğini araştırmaya odaklanmıştır (Bianchi, 2013).

Terbeck v.d. (2021) bir şirket kurmanın gerçekten de kurucular ve sonraki yönetim kurulu karar verme süreçleri üzerinde bir iz bırakacak olan biçimlendirici bir deneyimi temsil ettiğini öne sürerek, üst kademeler teorisini damgalama teorisine bütünleştirmiştir. Marquis ve Tilcsik'in (2013) damgaları kısa, hassas geçiş dönemleri olarak kavramsallaştırması, çoklu damgaların muhtemel olduğunu öne sürerek, insanların zaman içinde kazandıkları çoklu, farklı damgaların nasıl etkileşime girdiğine ilişkin soruyu gündeme getirmiştir. Çalışmanın bulguları, tipik olarak bir kariyerin başlangıcında toplanan damgaların, on yıllar boyunca bile devam edebileceğini ve sahiplerinin sonraki pozisyonlardaki davranışlarını belirleyebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle damga sahibi, orijinal damganın zihniyetlerinin ve değerlerinin geçiş gereksinimleriyle uyumsuz olduğu hassas geçiş aşamalarıyla karşı karşıya kaldığında, damga çürümesinin meydana gelebileceğini de göstermiştir. Benzer olarak, Paris'te öncesinde metro şoförleri ve istasyon görevlileri olarak çalışan denetçilerin deneyimlerini karşılaştıran Bourmault ve Anteby (2020) çalışması, önceki dönemde şoförlük yapan kişilerin derin bir kişisel sorumluluk geliştirdiklerini ve terfiden sonra algılanan yönetsel sorumluluk ile yönetsel hayal kırıklıkları yaşadıkları; bunun aksine eskiden istasyon görevlisi olarak çalışanların ise yönetim kademelerine katıldıklarında herhangi bir hayal kırıklığı yaşamadıklarını bulmuşlardır. Ek olarak, bulguları mesleki damgalamanın ne zaman ortaya çıkabileceği ve damganın "gücünü" neyin etkileyebileceği konusundaki anlayışı daha da ileriye taşımaktadır. Mevcut damgalama literatürü genellikle damgalamanın kariyerlerin erken aşamalarında gerçekleşmesinin daha olası olduğunu vurgulamaktadır. Bunun sadece kişinin kariyerindeki başlangıçlarla ilgili olmadığını, aynı zamanda bir mesleğin göze çarpan ve tekrarlayan özellikleriyle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir; bu da damganın oluşup oluşmadığı veya damganın ne kadar güçlü olduğu konusunda rol oynamıştır.

5. Tartışma ve Sonuç

2013-2022 yılları arasında örgüt çalışmaları alanında etki faktörü yüksek dergilerde yayımlanan damgalama çalışmalarının incelenmesini amaçlayan bu çalışmanın çıkış noktası “damgalama yazınındaki üretim dinamikleri dönüşüyor mu yoksa devamlılık mı gösteriyor?” sorusu olmuştur. Kendinden önce gelen iki derleme çalışmanın (Marquis ve Tilcsik, 2013; Şimşek v.d., 2015) bulgularıyla kıyaslandığında, damgalama çalışmalarında temel örüntünün bireylerin (ve özellikle de kurucuların) ve kurumsal etmenlerin örgüt üzerindeki damgalamaları etrafında devamlılık gösterdiği görülmüştür. İncelenen dönemdeki çalışmaların çoğu, analiz birimi olarak damgaların örgüt üzerindeki etkisini araştırmaktadır; az sayıda araştırma ise damgaların bireyler veya örgütsel yapı taşları üzerinde nasıl etki bırakabileceğini ele almaktadır. 2013 yılından önceki çalışmalarla büyük ölçüde benzer şekilde erken bağlamsal göstergeler ile mevcut özellikler arasında bir ilişki kurarak, damgalanmış özelliklerin doğrudan etkilerine odaklanan güncel çalışmalar, farklı damgaların dolaylı etkilerine ve etkileşimine pek yer vermemiştir.

Damgalama yazını 2013’e kadar geçen sürede görece birey, ekip ve endüstrilerle ilgili sonuçlara daha az değinirken, daha çok örgütsel analiz düzeyindeki sonuçlara yer vermiştir. Yazındaki baskın analiz düzeyinin örgüt olarak ele alınmasına karşın, Marquis ve Tilcsik (2013) çalışmasında mezo düzeyde işler, meslekler, yetenekler ve rutinler gibi örgütsel yapı taşlarının nasıl ve neden yaratıldıklarına dair koşulları ve bunların sürekliliğini anlama konusunda çalışmaları teşvik etmektedir. Mikro düzeyde ise bireylerin katlandıkları koşullar, kurucuların değerleri, ideolojileri veya sosyal sermayeleri nedeniyle, bireyin erken dönem kariyer deneyimlerinin insanların kariyerleri üzerinde nasıl kalıcı bir etki yarattığı ve bireylerin örgütsel sınırları aşarken bu izleri onlarla nasıl taşıdıkları araştırılmasını önermektedir. Bu yönlendirmeye karşın, örgütte yansıyan damgaların mikro temellerine daha ağırlık verilirken analiz kapsamımıza giren çalışmaların büyük bir kısmı örgüt ve birey düzeyinde kalmakta, özellikle de örgütsel kolektifler ve örgüt yapıtaşları üzerindeki sonuçlara dair çok kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bununla birlikte, incelenen dönemki çalışmalarda damgalayıcı ve damgalanan analiz düzeyleri anlamında bir dönüşümün değil aksine yazında derinleşmenin olduğu görülmektedir. Bu derinleşmeyle birlikte, birtakım çalışmalar doğrudan etkiyi anlamının ötesinde damgalama sürecinin kendisini de açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, analiz dönemine dahil olan çalışmalarda Şimşek v.d.’nin de (2015, s.302) belirttiği teorik kapsayıcılığın artırılmasına

yönelik çabalar mevcuttur. Makro, mezo ve mikro perspektiflerin damgalanan varlıkları ve süreçleri anlama çabasında dahil edilmesi gerektiğinin vurgulanmasıyla birlikte, son on yılda yapılan çalışmalarda örgütler arası ilişkiler, vekalet kuramı, kurumsal mantıklar, brikolaj, stratejik seçim ve girişimcilik yazınlarıyla bütünleştirmeler yer almaktadır.

5.1. Dünü, Bugünü ve Yarını: 2013 Öncesi ve Sonrası Çalışmaların Karşılaştırılması

İlgili yazındaki seyri ve derinleşmeyi daha açık ortaya koyabilmek için, bu kısımda Şimşek v.d. (2015) yer alan damgaların oluşumu, başkalaşımı ve tezahürleri kavramsallaştırılması temelinde 2013 öncesi ve sonrası çalışmaların durumu tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışmaların önemli bir bölümü, Şimşek v.d.'de (2015) yer alan damgaların oluşumu (*genesis*) üzerine odaklanmıştır. Kaynağa bakan çalışmalarda önceki dönemle benzer olarak vurgu daha çok hangi bireysel eğilimlerin, özelliklerin ve davranışların damgalanabildiği konusunda olmuştur. Farklı olarak ise damgalama sürecindeki kurucular dışındaki temel damga ajanlarının (*key imprint agents*) kurucu çevreyi yeniden üretimlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Leung v.d., 2013; Pieper v.d., 2015; Guenther v.d., 2016). Buna ek olarak, damgalayıcı ve damgalanan ilişkisine dinamik açıklamaların getirilmesine yönelik Şimşek v.d. (2015) önerisiyle birlikte, çok sınırlı sayıda da olsa örgütlerin kurumları, endüstrileri, ağları bilişsel olarak nasıl yapılandırdıklarına ve canlandırdıklarına dair çalışmalar vardır. Kişilerin ve ekiplerin onları damgalamaya duyarlı hale getiren özelliklerine vurgu yaparken, bu dönemde önceki dönemin aksine bilişsel ve kurumsal güçlerin bireylerin kuruluş çevresine yönelik yorumlarını şekillendirmedeki rollerinin ele alındığı çalışmalar yer almaktadır (Snihur ve Zott, 2020; DeCock v.d., 2021).

Gelecekte damgalama araştırmalarının damgalayıcı-damgalanan ilişkisine dair daha dinamik açıklamaları geliştirmesi beklenebilir. Örgütlerin kurumsal ve kültürel olarak kabul edilebilir öğelerden oluşan önceden tanımlanmış bir şablondan öğeleri nasıl içselleştirdiklerini açıklamak yerine, örgütlerin ve liderlerinin rekabeti, endüstrileri, ağları ve hatta teknolojik ve sosyal verileri bilişsel olarak nasıl yapılandırdıklarına ve davranışsal olarak hayata geçirdiklerine dair daha zengin açıklamaların geliştirilmesi teşvik edilmelidir. Bununla beraber, makro düzeydeki damgaların mikro düzeydeki sonuçlar üzerindeki kademeli etkisini ele alabilecek çalışmalar da geliştirilebilir.

Damgalayıcılara odaklanan bu çalışmalarda bir diğer gözlem ise damgalama sürecinin yukarıdan-aşağıya kavramsallaştırılmasıdır. Örgütsel hiyerarşinin alt düzeylerindeki kişilerin

tepe yöneticileri damgalayabileceğini, aşağıdan-yukarıya damgalama olarak belirtilen bu sürece yönelik çalışmaların yapılması gerektiği belirtilse de (Şimşek v.d., 2015), analiz kapsamına giren bu yönde tek bir çalışma yer almaktadır (De Cuyper v.d., 2020). Yukarıdan-aşağıya damgalama, çevrelerin, kurumların ve makro düzeyde kolektiflerin damgalayıcı olarak hareket ettikleri mekanizmayı temsil eder. Analiz dönemimizde, önceki dönemin aksine, brikolaj, girişimcilik teorileri, stratejik seçim perspektifi ele alınarak üyelerin çevresel koşullar karşısında mevcut kaynakları seçici olarak birleştirdikleri sınırlı da olsa ele alınmıştır. Bireysel faktörlerin örgüt üzerinde etkilerine bakan çalışmalarda, kurucu çevrenin kurucularla olan etkileşiminin örgütü nasıl damgalayabileceği ve daha spesifik olarak ise bu etkiyi açıklarken bağlamsal faktörlere olan vurgu da araştırmalara konu edilmiştir.

2013 öncesi ve sonrasında devam eden bir diğer eğilim ise; bireylerin, örgütlerin, çevrelerin ve ağların etkileşiminin damgaların oluşum sürecini nasıl etkilediğine yönelik üretilen bilginin sınırlı oluşudur. Damgalayıcılar ve damgalanan varlıklar çeşitli analiz düzeylerinde olabileceğinden ve ortaklaşa yer alacaklarından, farklı düzeylerde damga kaynaklarının evrimini temsil eden yaklaşımlar gelecek çalışmalarda ele alınabilir. Gelecekteki araştırmalar öncelikle endüstri, topluluk, ağ analiz seviyelerini ve bu analiz seviyelerinin beraber alınmasıyla damgalama dinamiklerini çoklu düzeyde kavramsallaştırmaya yönelebilir. Endüstrilerin ve ağların hangi özelliklerinin bireylerin, grupların ve örgütlerin izlerini yansıtabileceğini anlamak için, yaygın olarak incelenen kurucu etkilerin ötesinde, aşağıdan yukarıya teorik damgalama açıklamalarının geliştirilmesi gereklidir.

Damgalama çalışmalarının kapsamını genişletmek amacıyla, Marquis ve Tilcsik (2013) kuruluş dönemi dışındaki çoklu hassas dönemlerin çalışılmasını gerektiğini belirtir. Örgütsel damgaların gelişebileceği ve örgütlerin yeniden damgalanabileceği çok sayıda hassas dönem olasılığını vurgulayan Şimşek v.d. (2015) takım kompozisyonundaki değişiklikler, CEO değişimi, pazar değişiklikleri, düşük performans veya kriz nedeniyle hassas dönemlerin ortaya çıkabileceğini söylemektedir. Hassas dönemler örgütün kuruluş dönemiyle sınırlanmadığında ve geçiş dönemleri olarak kavramsallaştırıldığında, bir varlığın zaman içerisinde birden fazla hassas dönemden geçebilmesi olasıdır. Analiz kapsamına giren çalışmaların, kuruluş dönemine olan vurguyu sürdürdüğünü, sadece sınırlı sayıda çalışmada firmaların halka arz sürecinin farklı bir hassas dönem olarak ele alındığı görülmektedir (Judge v.d., 2015; Alakent v.d., 2020). Gelecek çalışmalar, hassas dönemlere dair daha kapsamlı açıklamalara odaklanabilir. Belirli bir damgalama süresi içerisinde, varlıkların tüm dönem boyunca eşit derecede etkiye duyarlı olup olmadığı veya damgalama penceresinin açık olduğu sırada etkilemeye açık olup olmadığı

üzerinde durulması gereken bir konudur. Hassas dönemlerin açılıp kapanmasını yönlendiren faktörler de gelecek çalışmalar da ele alınabilir. Hassas dönemlerin açılıp kapanmasının belirtilmesi de dahil olmak üzere, damgalamanın oluşumunu çevreleyen zamansal tahminlerin geliştirilmesi üzerine çalışılabilir. Örneğin tüm popülasyon için ortak olacak şekilde damgalar varlığın yapısı tarafından mı yönlendiriliyor veya hassas dönemler arasında daha dirençli dönemler var mı? Bu bakış açısı, damgaların üst üste binmesini, zaman içerisinde damgaların katmanlaşabileceği ve yeni örgütsel uygulamaların örgütleri tamamen değiştirmek yerine eski damga katmanlarının üzerine yerleştiği süreç olarak sedimentasyon (tortullaşma) fikri ile kavramsallaştırılmıştır. Yeni katmanlar oluştuğunda, eski katmanların izleri de silinmediğinden, örgütlerde zaman içinde katmanlı özellik, uygulama ve fikir kümeleri oluşur.

Şimşek v.d. (2015) çalışmasında başkalaşım (*metamorphosis*) olarak yer alan; damgalama sürecine, damgaların yeniden üretimi ve kalıcılığındaki dinamiklere odaklanılması gerektiği çağrısı doğrultusunda, 2013 öncesi döneme kıyasla daha çok çalışma yapılmıştır. Damgalama sürecinin derinliğini anlamaya çalışan bu araştırmalarda, damgaların katmanlaşması ve ikinci el damgalama kavramları üzerine daha çok durulmuştur (Uzunca, 2018; Sinha v.d., 2019, De Cuyper v.d., 2020). Katmanlı damgalar, yeni damgaların kendinden önce gelen damgalar üzerine birikmesini ve eski-yeni damgaların etkileşimini söylerken, ikinci el damgalama ise bir aktörün başka bir aktör tarafından taşınan damganın yönlerini benimsediği ve damgaların sosyal aktarımını ifade eden bir süreçtir. Damgalama yazını tek bir hassas dönemdeki kurumsal bağlamın bile bir varlık üzerinde potansiyel olarak birden fazla damga bırakabileceğini ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, damgalama süreçleri çoklu koşulların kesişme noktalarından ortaya çıkabilir ve varlıklar birden fazla hassas dönemde edinilen damga katmanlarını taşıyabilir. Önemli bir eksik, farklı çevresel güçler ve farklı hassas dönemlerden kaynaklanan damgaların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiklerinin anlaşılabilmesi olmuştur. Sınırlı sayıda araştırma; düzenleyici politikaların, teknoloji ve siyasi bağlamın, belirli durumlarda birbirinin etkilerini nasıl güçlendirdiğini veya zayıflattığını incelemiş olsa da (Öztürk, 2022; Marquis ve Huang, 2010), kesişen damgaların teorileştirilmesi eksik kalmıştır (Sinha v.d., 2020). Gelecekteki araştırmalar, incelemeye tabi tutulan varlığı damga katmanları olarak ele alarak sonuçları üzerine odaklanabilir; Şimşek v.d. (2015) belirttiği gibi analiz seviyeleri içinde ve arasında damgaların evrimsel yörüngelerini ortaya çıkaran çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu nedenle de boylamsal çalışmalar damgalama güçlerinin etkileşimi ve evrimi gelecek araştırmaların metodolojisini oluşturabilir

Damgalama yazınında vurgu, belirli özelliklerin neden ve ne zaman damgalandığına dair yeterli iç görü olmaksızın neyin damgalandığı üzerinde olmuştur. Damgaların kaynağına ve damgalayıcıların özelliklerine ilgi gösterilmesine rağmen, 2013 öncesi dönem ile benzer şekilde damgaların gömülü olduğu formlara ve bunların damgaların sonraki başkalaşımını nasıl şekillendirebildiğine dair çalışmalar yer almamaktadır. Damgaların kurucuların değerleri, ideolojileri, vizyonları gibi farklı taşıyıcılarda barınabilmesi üzerine gelecek araştırmalar odaklanabilir.

Ek olarak, her iki dönemde de araştırmacılar varlıkların kuruluş veya daha sonraki hassas dönemlerde en duyarlı olduklarını iddia etseler de varlıkların damgalanmalarında neden ve ne zaman farklılık gösterdiklerine dair bilgimiz sınırlıdır (De Cuyper v.d., 2020). Ayrıca, aynı zamansal koşullar altında damga etkilerine tepkilerin farklılaşmasındaki mekanizmaları ele alan araştırmalar sınırlı kalmıştır. 2013 öncesi dönemde damgalama süreçlerine ilişkin açıklamaların çoğu, hassas dönemlerde bireysel ve kolektif failliğin rolüne yeterince odaklanmadan, kurumsal ve kültürel yerleşikliğinin rolünü görece fazla öne çıkarmıştır (Şimşek v.d., 2015; Kriauciunas ve Kale, 2006; Marquis ve Huang, 2010). Yöneticileri mevcut damgalar konusunda büyük ölçüde güçsüz bırakan bu yaklaşıma karşıt olarak, yeni çalışmalar yöneticilerin damgaları önceliklendirebileceğini ve böylelikle de örgütlerin hem durağan hem de uyarlanabilir olabileceğine dair bir orta yol sunmaktadır. Analiz kapsamımızda yer alan çalışmalardan bir kısmı kurucuların neden ve ne zaman damgaladığına dair açıklamalar geliştirmiş ve kuruluş döneminden sonraki hassas dönemlerde mevcut damgalara yeni damga katmanlarının eklendiğini ancak eski katmanların izlerinin silinmediğini ileri sürmüştür (Sinha v.d., 2019).

Damgalama süreci, damga oluşumunu ve damganın sonraki evrimi ve başkalaşımından farklı olarak hassas dönem boyunca meydana gelen mekanizmaları içerir. Marquis ve Tilcsik'e (2013) göre, damgalar kalıcı olma eğiliminde olsa dahi, etkileri ve tezahürleri zaman içinde değişir ve bunlar geçmiş ve bugünün etkileşimini yansıtır. Bu nedenle de varlıkları, kesişen çoklu damgaların taşıyıcıları görmek, damgalama sürecinin karmaşık etkilerini ortaya çıkarma konusunda daha kapsamlı bir bakış açısı sunacaktır. Ancak, analiz kapsamımıza giren çalışmalarda daha önceki dönemlerdeki eğilimle benzer olarak genelde tek bir çevresel faktörün damgalama etkisinin ele alınmıştır. Damgaların ve içinde oluştukları ortamların çok boyutlu olduğu ve farklı koşullardan oluşan karmaşık bir dokuya sahip oldukları göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte, mevcut damgalama çalışmalarının çoğu, bir damganın tek tip bir etkiye sahip olduğunu varsayma eğilimindedir; damga oluşumu ve damga kalıcılığı sürecini dikkate alma

konusunda sessizdir (örn., Marquis ve Qiao, 2018; Wang v.d., 2019; Snihur ve Zott, 2020; Öztürk, 2022). Marquis ve Tilcsik (2013) derlemesinde, gelecek çalışmaların damgalama dinamiklerine odaklanması gerektiğine dikkat çekse de analiz kapsamımıza giren makalelerde damgaların belirli koşullar altında nasıl genişlediği veya bozulduğuna dair açıklamalar sınırlı kalmıştır (Zhang v.d., 2022).

Şimşek v.d. (2015) çalışmasında tezahürler (*manifestations*) olarak yer alan son boyutta, damgaların evrilmesinde damgalamanın sonuçlarının şekillendirici bir rolü olabileceğine, damgalamanın birey, grup ve endüstriler açısından sonuçlarına vurgu yapılmıştır. 2013 öncesi ve sonrası dönemde yapılan damgalama çalışmalarında ele alınan sonuçlar büyük ölçüde örgüt düzeyinde kalmıştır. Alt düzeydeki damgaların üst düzeylerdeki sonuçlar üzerinde basamaklı etkisine dair çalışmaların az olduğunu vurgulayan Şimşek vd. (2015) ile aynı doğrultuda, analiz kapsamımıza giren çalışmalardan, Mathias ve Williams (2018) mikro damganın makro bir sonucu nasıl etkilediğine; girişimcilerin kendi örgütlerindeki diğer bireyleri nasıl damgaladığına odaklanmıştır. 2013 öncesi ve sonrası çalışmalarda benzer şekilde, damgalanmış özelliklerin örgütsel çıktıları üzerindeki etkilerine bakılırken, bu damgaların sonra dönemlerdeki etkileri ve işleyişleri üzerine çalışmalara sınırlı ilgi olmuştur (De Cuyper v.d., 2020).

2013 öncesi dönemde görülmeyen şekilde kalıcılığa ve çürümeye neden olan bağlamsal faktörleri açıklamaya odaklanan çalışmalar mevcuttur (Breugst v.d., 2015; Hashai ve Zahra, 2021). Bu doğrultuda araştırmalar, damgaların kalıcılığında ve tezahüründeki farklılıkları açıklayabilecek bireysel, grup ve örgütsel faktörler araştırılmalıdır. Örneğin örgütsel düzeyde; kaynakların düzeyi, şirket elitleri arasındaki güç mücadeleleri, sosyal bağlantılar; bireysel düzey ise bilişsel yetenekler, davranışsal yönelimler çalışanları farklı şekillerde örgütlerinin ve endüstrilerinin damgalayıcı etkisine açık hale getirebilir. Diğer bir yaklaşım ise, başarısız damgalama olaylarını veya varlıkların kendi çevrelerinin, endüstrilerinin veya ağlarının özelliklerini içermediği veya bunlara benzemediği durumları incelemek olabilir. Son on yıllık dönemde, önceki döneme kıyasla damgalanan özelliklerin oldukça kalıcı olabileceği gibi, belirli koşullar altında değişebileceğine, azalabileceğine ve çürüyebileceğine dair bulguların olduğu çalışmalar yapılmıştır (Kwon ve Ruef 2017; Munoz v.d., 2018). Damgaların kalıcılığı üzerine çalışmalar yapılmış olsa da damgaların sonuçlarının kalıcı olup olmadığı, etkisini genişletmesi, bozulması veya damgalanmış dinamiklerin bir fonksiyonu olarak dönüştürülüp dönüştürülmediği konusunda da görece kısıtlı sayıda araştırma yapılmıştır. Bu noktada ikinci el damgalama kavramından yararlanarak, damgaların istikrarlı etkilerini açıklamanın yanı sıra

hem damgaların hem de uzun vadede tezahürlerinin farklılaşması konusunda açıklayıcı mekanizmalar geliştirilebilir.

Son olarak, 2013-2022 yılları arasında damgalama yazınının durumu üzerine düşünmek ve mevcut ampirik araştırmaları gözden geçirerek bilimsel üretim pratiklerinde devamlılığı veya değişimi anlama amacını taşıyan bu çalışma, ilgili yazına iki temel katkı sunmaktadır. İlk olarak; damgalama tanımı, süreçleri, mekanizmaları hakkında konuyla ilgili iki derleme çalışmadaki teorik çerçeveler ele alınmıştır. Bu çerçeveler, damgalama yazınının temel unsurlarını birbirleriyle ilişkilendirerek aynı zamanda bilginin gelişmesine izin vermektedir. İkinci olarak, incelememiz damgalamanın birden çok analiz düzeyindeki davranışları ve sonuçları açıklamak ve tahmin etmek için sağlam bir teorik alt yapı sağlamaya devam ettiğini göstermiştir. Damgalamanın hem birden çok analiz düzeyinde hem de birden çok hassas dönemde var olan bir süreç olduğu ve sonuçları bakımından önemli etkiler bırakabileceği vurgulanmıştır. İlgili yazının incelenmesiyle örgütsel damgalamaya ilişkin üretim pratiklerinde analiz birimi ve düzeyi anlamında önceki döneme kıyasla devamlılığın olduğu, üretilen bilgide ise derinleşmeye gidildiği söylenebilir. Son olarak ise, bugüne kadarki araştırmaları değerlendirirken, daha fazla ilerleme gösterebilecek ve gelecek çalışmaları yönlendirebilecek çalışma alanlarını yerel bağlamdaki örgüt çalışmaları alanındaki araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Kaynakça

- Alakent, E., Gökten, S. M., & Khoury, T. A. (2020). Is venture capital socially responsible? Exploring the imprinting effect of VC funding on CSR practices. *Journal of Business Venturing*, 31(8). <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2020.106005>
- Alexy, O., Poetz, K., Puranam, P., & Reitzig, M. (2021). Adaptation or persistence? Emergence and revision of organization designs in new ventures. *Organization Science*, 32(6), 1439-1472. <https://doi.org/10.1287/orsc.2021.1431>
- Ambos, T.C., & Tatarinov, K. (2022). Building responsible innovation in international organizations through intrapreneurship. *Journal of Management Studies*, 59(1), 92-125. <https://doi.org/10.1111/joms.12738>
- Bai, X., Tsang, E. W. K., & Xia, W. (2020). Domestic versus foreign listing: Does a CEO's educational experience matter? *Journal of Business Venturing*, 35(1). <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.10.004>
- Banalieva, E.R., Karam, C.M., Ralston, D.A., Elenkov, D., Naoumova, I., Dabic, M., Potocan, V., Starkus, A., Danis, W., & Wallace, A. (2017). Communist footprint and subordinate influence behavior in post-communist transition economies. *Journal of World Business*, 52(2), 209-229. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2016.12.002>
- Battilana, J., Şengül, M., Pache, A.C., & Model, J. (2014). Harnessing productive tensions in hybrid organizations: The case of work integration social enterprises. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1658-1685. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0903>
- Beckman, C. M., & Burton, M. D. (2008). Founding the future: Path dependence in the evolution of top management teams from founding to IPO. *Organization Science*, 19(1), 3-24. <https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0311>
- Bianchi, E.C. (2013). The bright side of bad times: The affective advantages of entering the workforce in a recession. *Administrative Science Quarterly*, 58(4), 587-623. <https://doi.org/10.1177/0001839213509590>
- Bianchi, E. C., & Mohliver, A. (2016). Do good times breed cheats? Prosperous times have immediate and lasting implications for CEO misconduct. *Organization Science*, 27(6), 1488-1503. <https://doi.org/10.1287/orsc.2016.1101>
- Bourmault, N., & Anteby, M. (2020). Unpacking the managerial blues: How expectations formed in the past carry into new jobs. *Organization Science*, 31(6), 1452-1474. <https://doi.org/10.1287/orsc.2020.1361>
- Breugst, N., Patzelt, H., & Rathgeber, P. (2015). How should we divide the pie? Equity distribution and its impact on entrepreneurial teams. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 66-94. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.006>
- Bryant, P. T. (2014). Imprinting by design: The microfoundations of entrepreneurial adaptation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38(5), 1081-1102. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2012.00529.x>
- Bu, J., & Czurra, A.C. (2020). Informality costs: Informal entrepreneurship and innovation in emerging economies. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 14(3), 329-368. <https://doi.org/10.1002/sej.1358>

- Burton, M. D., & Beckman, C. M. (2007). Leaving a legacy: Position imprints and successor turnover in young firms. *American Sociological Review*, 72(2), 239-266. <https://doi.org/10.1515/9781400841936-010>
- Carroll, G.R., & Hannan, M.T. (2004). *The demography of corporations and industries*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Castro, A., Phillips, N., & Ansari, S. (2020). Corporate corruption: A review and an agenda for future research. *Academy of Management Annals*, 14(2), 935-968. <https://doi.org/10.5465/annals.2018.0156>
- Chen, G., Chittoor, R., & Vissa, B. (2015). Modernizing without Westernizing: Social structure and economic action in the Indian financial sector. *Academy of Management Journal*, 58(2), 511-537. <https://doi.org/10.5465/amj.2012.1039>
- Colovic, A., Misganaw, B. A., & Assefa, D.Z. (2022). Liability of informality and firm participation in global value chains. *Journal of World Business*, 57(1). <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2021.101279>
- Croce, A., Marti, J., & Murtinu, S. (2013). The impact of venture capital on the productivity growth of European entrepreneurial firms: ‘Screening’ or ‘value added’ effect?. *Journal of Business Venturing*, 28(4), 489-510. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2012.06.001>
- DeCock, R., Andries, P., & Clarysee, B. (2021). How founder characteristics imprint ventures' internationalization processes: The role of international experience and cognitive beliefs. *Journal of World Business*, 56(3). <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2020.101163>
- De Cuyper, L., Clarysse, B., & Phillips, N. (2020). Imprinting beyond the founding phase: How sedimented imprints develop over time. *Organization Science*, 31(6), 1579-1600. <https://doi.org/10.1287/orsc.2020.1372>
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Divito, L., & Bohnsack, R. (2017). Entrepreneurial orientation and its effect on sustainability decision tradeoffs: The case of sustainable fashion firms. *Journal of Business Venturing*, 32(5), 569-587. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2017.05.002>
- Ellis, S., Aharonson, B., Drori, I., & Shapira, Z. (2017). Imprinting through inheritance: A multi-genealogical study of entrepreneurial proclivity. *Academy of Management Journal*, 60(2), 500-522. <https://doi.org/10.5465/amj.2014.0150>
- Erdoğan, I., Rondi, E., & Massis, A. D. (2019). Managing the tradition and innovation paradox in family firms: A family imprinting perspective. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44(1), 20-54. <https://doi.org/10.1177/1042258719839712>
- Fauchart, E., & Gruber, M. (2011). Darwinians, communitarians, and missionaries: The role of founder identity in entrepreneurship. *Academy of Management Journal*, 54(5), 935-957. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.0211>
- Guenther, C., Oertel, S., & Walgenbach, P. (2016). It's all about timing: Age-dependent consequences of founder exits and new member additions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 40(4), 843-865. <https://doi.org/10.1111/etap.12148>
- Hahn, D., Minola, T., & Eddleston, K.A. (2019). How do scientists contribute to the performance of innovative start-ups? An imprinting perspective on open innovation. *Journal of Management Studies*, 56(5), 895-928. <https://doi.org/10.1111/joms.12418>

- Hashai, N., & Zahra, S. (2021). Founder team prior work experience: An asset or a liability for startup growth? *Strategic Entrepreneurship Journal*, 16(1), 155-184. <https://doi.org/10.1002/sej.1406>
- Hinings, C. R., Greenwood, R., & Meyer, R. (2018). Dusty books? The liability of oldness. *Academy of Management Review*, 43(2), 333-343. <https://doi.org/10.5465/amr.2016.0368>
- Hsu, D. H., & Lim, K. (2014). Knowledge brokering and organizational innovation: Founder imprinting effects. *Organization Science*, 25(4), 1134-1153. <https://doi.org/10.1287/orsc.2013.0863>
- Inouye, T. M., Joshi, A. M., Hemmatian, I., & Robinson, J. A. (2020). Counteracting globalization's skeptics: How diasporas influence the internationalization preferences of minority entrepreneurs' firms. *Global Strategy Journal*, 10(1), 123-173. <https://doi.org/10.1002/gsj.1359>
- Jacobsen, M. D. H., Stea, P. D., & Soda, P. G. (2022). Intra-organizational network dynamics: Past progress, current challenges, and new frontiers. *Academy of Management Annals*, 16(2), 853-897. <https://doi.org/10.5465/annals.2020.0369>
- Jaskiewicz, P., Combs, J.G., & Rau, S.B. (2015). Entrepreneurial legacy: Toward a theory of how some family firms nurture transgenerational entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 29-49. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.001>
- Jeong, C.Y., Leblebici, H., & Kwon, O. (2020). How institutional and ecological forces shape the career profiles of organizational leaders: An analysis of US law school deans, 1894-2009. *Human Relations*, 74(9), 1370-1395. <https://doi.org/10.1177/0018726720915966>
- Johnson, V. (2007). What is organizational imprinting? Cultural entrepreneurship in the founding of the Paris Opera. *American Journal of Sociology*, 113(1), 97-127. <https://doi.org/10.1086/517899>
- Judge, W.Q., Hu, H.W., Gabrielsson, J., & Talaulicar, T. (2015). Configurations of capacity for change in entrepreneurial threshold firms: Imprinting and strategic choice perspectives. *Journal of Management Studies*, 52(4), 506-530. <https://doi.org/10.1111/joms.12121>
- Kish-Gephart, J. J., & Campbell, J. T. (2015). You don't forget your roots: The influence of CEO social class background on strategic risk taking. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1614-1636. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.1204>
- Kriauciunas, A., & Kale, P. (2006). The impact of socialist imprinting and search on resource change: A study of firms in Lithuania. *Strategic Management Journal*, 27(7), 659-679. <https://doi.org/10.1002/smj.537>
- Kwon, S.W., & Ruef, M. (2017). The imprint of labor markets on entrepreneurial performance. *Journal of Business Venturing*, 32(6), 611-626. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3015449>
- Leung, A., Foo, M. D., & Chaturvedi, S. (2013). Imprinting effects of founding core teams on hr values in new ventures. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 37(1), 87-106. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2012.00532.x>
- Maksimov, V., Wang, S.L., & Luo, Y. (2017). Institutional imprinting, entrepreneurial agency, and private firm innovation in transition economies. *Journal of World Business*, 52(6), 854-865. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.06.002>

- Marquis, C. (2003). The pressure of the past: Network imprinting in intercorporate communities. *Administrative Science Quarterly*, 48(4), 655-689. <https://doi.org/10.2307/3556640>
- Marquis, C., & Huang, Z. (2010). Acquisitions as exaptation: The legacy of founding institutions in the US commercial banking industry. *Academy of Management Journal*, 53(6), 1441-1473. <https://doi.org/10.5465/amj.2010.57318393>
- Marquis, C., & Qiao, K. (2018). Waking from Mao's dream: Communist ideological imprinting and the internationalization of entrepreneurial ventures in China. *Administrative Science Quarterly*, 56, 795-830. <https://doi.org/10.1177/0001839218792837>
- Marquis, C., & Tilcsik, A. (2013). Imprinting: Toward a multilevel theory. *Academy of Management Annals*, 7(1), 195-245. <https://doi.org/10.5465/19416520.2013.766076>
- Mathias, B. D., Williams, D. W., & Smith, A. R. (2015). Entrepreneurial inception: The role of imprinting in entrepreneurial action. *Journal of Business Venturing*, 30(1), 11-28. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.004>
- Mathias, B.D., & Williams, D.W. (2018). Giving up the hats? Entrepreneurs role transitions and venture growth. *Journal of Business Venturing*, 33(3), 261-277. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2017.12.007>
- Micelotta, E., Washington, M., & Docekalova, I. (2018). Industry gender imprinting and new venture creation: The liabilities of women's leagues in the sports industry. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 42(1), 94-128. <https://doi.org/10.1177/1042258717732778>
- Moroz, P. W., Branzei, O., Parker, S. C., & Gamble, E. N. (2018). Imprinting with purpose: Prosocial opportunities and B Corp certification. *Journal of Business Venturing*, 33(2), 117-129. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.01.003>
- Munoz, P., Cacciotti, G., & Cohen, B. (2018). The double-edged sword of purpose-driven behavior in sustainable venturing. *Journal of Business Venturing*, 33(2), 149-178. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2017.12.005>
- Oertel, S., Thommes, K., & Walgenbach, P. (2016). Organizational failure in the aftermath of radical institutional change. *Organization Studies*, 37(8), 1067-1087. <https://doi.org/10.1177/0170840615622071>
- O'Sullivan, D., Zolotoy, L., & Fan, Q. (2021). CEO early-life disaster experience and corporate social performance. *Strategic Management Journal*, 42(11), 2137-2161. <https://doi.org/10.1002/smj.3293>
- Öztürk, D. (2022). What does political context tell us? Understanding the persistence of ideological imprints in the case of Turkish humor magazines. *Journal of Management Inquiry*, 31(2), 197-218. <https://doi.org/10.1177/1056492621990719>
- Perkmann, M., & Spicer, A. (2014). How emerging organizations take form: The role of imprinting and values in organizational bricolage. *Organization Science*, 25(6), 1785-1806. <https://doi.org/10.1287/orsc.2014.0916>
- Pieper, T. M., Smith, A.D., Kudlats, J., & Astrachan, J.H. (2015). The persistence of multifamily firms: Founder imprinting, simple rules, and monitoring processes. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(6), 1313-1337. <https://doi.org/10.1111/etap.12179>

- Rawley, E., Godart, F.C., & Shipilov, A. (2018). How and when do conglomerates influence the creativity of their subsidiaries? *Strategic Management Journal*, 39(9), 2417- 2438. <https://doi.org/10.1002/smj.2913>
- Raynard, M., Lounsbury, M., & Greenwood, R. (2013). *Legacies of logics: Sources of community variation in CSR implementation in China*. In M. Lounsbury & E. Boxenbaum (Eds.), *Research in the sociology of organizations: Institutional logics in action* (pp. 243-276). Bingley: Emerald Group.
- Shirodkar, V., Konara, P., & McGuire, S. (2017). Home-institutional imprinting and lobbying expenditure of foreign firms: moderating effects of experience and technological intensity. *British Journal of Management*, 28(4), 589-608. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12252>
- Sinha, P., Jaskiewicz, P., Gibb, J. L., & Combs, J.G. (2020). Managing history: How New Zealand's Gallagher Group used rhetorical narratives to reprioritize and modify imprinted strategic guideposts. *Strategic Management Journal*, 41(3), 557-589. <https://doi.org/10.1002/smj.3037>
- Siqueira, A. C. O., Guenster, N., Ugent, T.V., & Curcke, S. (2018). A longitudinal comparison of capital structure between young for-profit social and commercial enterprises. *Journal of Business Venturing*, 33(2), 225-240. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2017.12.006>
- Snihur, Y., & Zott, C. (2020). The genesis and metamorphosis of novelty imprints: How business model innovation emerges in young ventures. *Academy of Management Journal*, 63(2), 554-583. <https://doi.org/10.5465/amj.2017.0706>
- Stinchcombe, A.L. (1965). *Social structure and organizations*. In J.G. March (Ed.), *Handbook of organizations* (pp. 142–193). Chicago, IL: Rand McNally.
- Şimşek, Z., Fox, B.C., & Heavey, C. (2015). "What's past is prologue": A framework, review, and future directions for organizational research on imprinting. *Journal of Management*, 42(1), 288-317. <https://doi.org/10.1177/0149206314553276>
- Terbeck, H., Rieger, V., Quaquebeke, N. V., & Engelen, A. (2021). Once a founder, always a founder? The role of external former founders in corporate boards. *Journal of Management Studies*. <https://doi.org/10.1111/joms.12774>
- Tilcsik, A. (2012). *Remembrance of things past: Individual imprinting in organizations*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Tilcsik, A. (2014). Imprint-environment fit and performance: How organizational munificence at the time of hire affects subsequent job performance. *Administrative Science Quarterly*, 59(4), 639-668. <https://doi.org/10.1177/0001839214549042>
- Uzunca, B. (2018). Biological children versus stepchildren: Interorganizational learning processes of spinoff and nonspinoff suppliers. *Journal of Management*, 44(8), 3258-3287. <https://doi.org/10.1177/0149206316664007>
- Waeger, D., & Weber, K. (2019). Institutional complexity and organizational change: An open polity perspective. *Academy of Management Review*, 44(2), 336-359. <https://doi.org/10.5465/amr.2014.0405>
- Wang, D., & Luo, R. X. (2019). Retire in peace: Officials' political incentives and corporate diversification in China. *Administrative Science Quarterly*, 64(4), 773-809. <https://doi.org/10.1177/0001839218786263>

- Wang, D., Du, F., & Marquis, C. (2019). Defending Mao's dream: How politicians' ideological imprinting affects firms' political appointment in China. *Academy of Management Journal*, 62(4), 1111-1136. <https://doi.org/10.5465/amj.2016.1198>
- Zhang, C., Tan, J., & Tan, D. (2016). Fit by adaptation or fit by founding? A comparative study of existing and new entrepreneurial cohorts in China. *Strategic Management Journal*, 37(5), 911-931. <https://doi.org/10.1002/smj.2355>
- Zhang, Z., Zhang, B., & Jia, M. (2022). The military imprint: The effect of executives' military experience on firm pollution and environmental innovation. *Leadership Quarterly*, 33(2). <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2021.101562>

LOJİSTİK HİZMET KALİTESİNİN MARKA DEĞERİ ÜZERİNE ETKİSİ*

Şehmus KUYANAY¹, Hatice AYDIN²

Öz

Lojistik sektöründeki işletmelerin müşterilerine kaliteli bir lojistik hizmet sunmadan, yalnızca üretim veya pazarlama faaliyetleriyle başarılı olmaları oldukça zordur. İşletmeler, müşterilerin talep ettikleri mal veya hizmetleri müşterilerin istedikleri zamanda teslim edemediği takdirde öncesinde yapılan tüm faaliyetler, süreçler ve başarılar değerini yitirecektir. Özellikle son yıllarda marka değeri konusunun önem kazandığı lojistik sektöründe, hizmet kalitesinin boyutları ve müşteride yarattığı marka değeri algısının incelenmesi gerekmektedir. Öneminden dolayı bu çalışmanın amacı, lojistik hizmet kalitesinin marka değerine etkisini belirlemektir. Bu amaçla; lojistik hizmetleri kullanan bireysel ve kurumsal 324 tüketici ile online anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; kalite algısı boyutlarından teknik ve operasyonel hizmet kalitesinin marka değeri üzerinde, tüketici temelli marka değeri boyutlarının tamamının marka değeri üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Ayrıca bireysel ve kurumsal tüketicilerin kalite algıları ortalamalar açısından farklılık göstermektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda literatüre ve araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Kalite, Değer, Lojistik Hizmet Kalitesi, Marka Değeri

JEL Sınıflandırması: M30, M31, M39

EFFECT OF LOGISTICS SERVICE QUALITY ON BRAND EQUITY

Abstract

It is very difficult for business in the logistics sector to be successful only with the production or marketing activities without providing a quality logistics service to their customers. All previous activities, processes and achievements will lose their value as long as the businesses can not deliver the goods or services requested by the customers on time. Especially in recent years, dimensions of service quality and the perception of brand value created by customer need to be examined in the logistics sector, the issue of brand value gains importance. The aim of this study is to determine the effect of logistics service quality on brand value. For this purpose; an online survey was conducted with 324 individual and corporate consumers using logistics services. According to the results of the research, technical service and operational service quality have a significant effect on brand value and all consumer-based brand equity dimensions have a significant effect on brand value. In addition, the quality perceptions of individual and corporate consumers differ in terms of averages. In accordance with the results obtained, various suggestions were made to the literature and researchers.

Keywords: Logistics, Quality, Equity, Logistics Service Quality, Brand Equity.

JEL Classification: M30, M31, M39

*Bu çalışma Doç. Dr. Hatice Aydın danışmanlığında Şehmus KUYANAY tarafından yürütülen ve 2021 yılında sunulan "Lojistik hizmet kalitesinin marka değeri üzerine etkisi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Yüksek Lisans, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü A.B.D, e-posta: sehmuskuyanay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2928-2120

² Doç. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, e-posta: haydin@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5581-7216

1. Giriş

Küreselleşen dünyada hızla gelişen lojistik sektörü, işletmelerin ticaret stratejilerinde bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda işletmeler, tedarik zincirinin her aşamasında lojistik hizmetlerden yararlanarak müşteri beklentilerini en iyi şekilde karşılamayı hedeflemektedirler. Lojistik, neredeyse tüm sektörlerle hizmet veren önemli bir sistem haline gelmiş ve işletmelerin depolama, taşıma ve dağıtım gibi faaliyetlerini gerçekleştirmesinde kilit nokta görevi üstlenmektedir. Lojistik süreçler, işletmeler açısından iyi yönetildiği zaman önemli bir maliyet ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesini sağlamaktadır. Tüm hizmetlerde olduğu gibi lojistik hizmetlerin kalitesi de gerek nihai ve gerekse kurumsal müşteriler tarafından nasıl algılandığına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle lojistik hizmet kalitesinin belirleyicileri, bu hizmetleri algılayan tüketicilerdir. Tüketici beklentileri ile oluşan algılar, hizmet kalitesini ortaya çıkarmaktadır. Oluşan hizmet kalitesi, işletmenin marka değerinde bir artış meydana getirebilmektedir. Başka bir deyişle algılanan kalite, tüketicilerde marka değeri oluşturmaktadır.

Marka değeri, işletmeler için başarı ve rekabet avantajının elde edilmesinde önemli bir ölçüt ve aynı zamanda, tüketicilerin ürün veya hizmeti değerlendirmede ve satın alma kararında önemsendiği faktörlerden biri olup tutum ve davranışların önemli belirleyicisidir. İşletme için ise markanın adı, sembolü ile ilişkili olarak mal ve hizmet yoluyla markaya değer katan etkenlerdendir. Marka değeri, işletme değerini de güçlendiren bir unsur olup (Şengül, 2018: 4) tüketici gözünde olumlu izlenimler oluşturması sebebiyle ürünün ve işletmenin pazardaki değerini rakiplerine karşı artırmaktadır. Bunun yanı sıra marka değeri; yüksek bir marka sadakati, farkındalığı, algılanan kalite, olumlu ve kuvvetli marka çağrışımı sağlamaktadır (Akgün ve Tekin, 2019: 640). Dolayısıyla marka değeri; sadece ürünün tüketici gözünde yarattığı itibar ile değil yarattığı çağrışımı, bağlılığı, kalitesi ve farkındalığı ile bir bütündür ve bu bütünlük içerisinde ele alınması gereken önemli bir konudur. Lojistikte hizmet kalitesi; doğru zamanda, doğru yere, doğru biçimde hasarsız teslimatın müşteride yaratmış olduğu memnuniyet algısı olarak ifade edilmektedir. Bu manada lojistik, bünyesinde değer unsurunu barındırmaktadır. Ürünlerin depoda muhafaza edilmesinden müşteriye teslimatına kadar olan yönetim süreçlerinin sorunsuz olarak gerçekleştirilmesinin yanı sıra stok yönetimi, paketleme, elleçleme ve etiketleme gibi değer yaratan süreçler lojistik hizmet kalitesine dair olumlu algı oluşturan hizmetlerdir (Mentzer, Flint, ve Hult, 2001). Hizmet kalitesinin tüketici gözünde beklenen düzeyde veya üstünde olması; bağlılık duygusunun daha güçlü olmasına, tekrar satın alma davranışları ile işletmenin rekabet üstünlüğü elde etmesine ve karlılığın artmasına olanak

sağlamaktadır (Gilberta ve Wong, 2003: 519). Lojistik hizmetlerin soyut algılanma özelliklerinden dolayı da marka değeri ile rekabet sağlamak önem kazanmaktadır.

Ülkemizin coğrafi konumu itibariyle lojistik üst konumunda olması, kalite süreçlerini doğru yöneten lojistik firmaların orta vadede global olarak tanınan önemli markalar olacağını göstermektedir. Dinamik bir sektör olması nedeni ile de bu sektörde kalite yoluyla marka değeri yaratmanın önemli bir rekabet aracı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda lojistik hizmet kalitesi ve marka değer algısı etkileşimi, literatürde araştırılması gereken önemli bir konudur. Ancak literatürde marka değerinin lojistik hizmet kalitesi etkileşimini tüketici temelli marka değeri boyutunda doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışmalar, ele alınan konuya yakın olmakla birlikte oldukça sınırlı sayıdadır. Bu boşluk, çalışma konusunun lojistik hizmet kalitesinin marka değerine etkisi olarak belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Çalışmada lojistik hizmet kalitesi ile marka değeri boyutları ve marka değeri arasındaki etkileşim incelenmiştir. Lojistik hizmet kalitesi; operasyon, personel ve teknik hizmet kalitesi boyutları ile ve marka değeri ise marka çağrışımları, marka farkındalığı, algılanan kalite ve marka bağlılığı boyutları ile ele alınmıştır. Uygulama kısmında lojistik hizmet kalitesinin, marka değerini ne yönde etkilediği ortaya konulmuş ve elde edilen bulgular doğrultusunda yorum ve önerilerde bulunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Bu bölümde lojistik hizmet kalitesi ve marka değeri kavramı ele alınarak hizmet kalitesi ve marka değerinin her bir boyutu hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Lojistik Hizmet Kalitesi

Yerel ve küresel rekabet ortamında bulunan işletmeler, yeni müşteri isteklerini yüksek kalitede ve daha düşük maliyetle karşılamak istemektedirler. Rekabet ortamı, ticari kuruluşların ortaya çıkardıkları ürünleri hızlı bir biçimde müşterilerine taahhüt ettikleri süre zarfında ulaştırmayı zorunlu kılmaktadır. İşletmelerin söz konusu rekabet ortamında sürdürülebilir bir avantaj yakalamasında ve başarı elde etmesinde lojistik kavramını tanımlayan lojistik faaliyetler önemli rol oynamaktadır (Bilginer, Kayabaşı ve Sezici, 2008: 277-278). Lojistik faaliyetler, işletmelerin faaliyet alanlarını daha değerli ve görünür kılması, etkilerinin yaygınlaşması ve müşteri değeri sağlama açısından önemli bir konudur. Bu nedenle işletmelerin küresel piyasalarda başarılı olabilmesi ve bu başarıyı sürdürülebilir duruma getirmesi tedarik zinciri yönetimi, lojistik hizmetleri veya faaliyetlerine bağlı duruma gelmiştir (Kayabaşı ve Özdemir, 2008: 196). İşletmelerin başarısında önemli bir role sahip olan temel lojistik hizmetler hakkında

aşağıda bilgiler verilmiştir. Bu faaliyetler; taşıma, depolama, elleçleme, paketleme ve satın alma faaliyetler olarak ele alınmıştır.

Taşıma; talep edilen bir ürünün müşteri ihtiyaçlarını yerine getirebilmesi için istenilen zamanda ve istenilen yere ulaştırılması faaliyetidir. İşletmelerin taşımacılıkla ilgili özellikle kara yolu, demir yolu, hava yolu gibi birçok alternatifi ya da taşımacılık modu bulunmaktadır (Bowersox, Closs ve Cooper, 2013: 187-192). **Depolama;** ticarete konu olan ürünlerin açık veya kapalı alanlarda muhafaza edilmesidir (Erdal, Görçün ve Saygılı, 2010: 2). **Elleçleme;** ürünlerin buldukları araçlardan boşaltılması, ayrıştırılması ve birleştirilmesi işlemlerinin yapılması, paketlerin açılması ve sınıflandırılması, ürünlerin belli standartlara göre istiflenmesi, yerleştirilmesi ve ambalajlanması gibi işlemleri kapsamaktadır. **Paketleme;** tüketildikten veya kullanıldıktan sonra atılabilecek ya da yeniden geri dönüştürülecek bir kâğıt, karton, kutu vb. malzemeye yapılan kaplama işlemidir (Tek, 1999). **Satın alma;** müşteri siparişlerini karşılamak ve üretim süreçlerinde devamlılığı sağlamak için çeşitli bölgelerden ham madde veya yarı mamul tedarik edilmesiyle ilgili faaliyetlerin tümüdür.

Lojistik hizmet kalitesi, 1990'lı yılların ortasından beridir ayrıntılı bir şekilde incelenen bir konudur (Sohn, Woo, ve Kim, 2017: 684). Müşteri beklentileri ile müşteriler tarafından algılanan hizmet arasındaki fark, lojistik hizmet kalitesi olarak açıklanmaktadır (Campos ve Nobrega, 2009). Lojistik hizmet kalitesini boyutları açısından değerlendirmek mümkündür. Bu kapsamda, birçok hizmet kalitesi boyutu karşımıza çıkmaktadır. **Operasyonel hizmet kalitesi,** işletme tarafından sunulan faaliyetlerde hizmetin sunum şekli, teslimat hızı ve kalitesi gibi süreçlerin gerçekleştirilme derecesidir (Johnston ve Kong, 2011: 21). **Personel hizmet kalitesi,** müşterilerle iletişim kuran personelin performansını ifade etmektedir (Nguyen ve LeBlanc, 1998: 55). **Teknik hizmet kalitesi,** sunulan lojistik hizmetlerdeki teknik alt yapıyı yansıtan kalite türüdür. Hizmetlerin üretiminden ve kullanımından sonra oluşan çıktıların kalitesini ifade etmektedir (Thai, 2013: 114).

2.2. Marka Değeri Kavramı

Marka değeri, işletmenin tüketicilere sunduğu ürün ve hizmetlerin değerini artıran veya azaltan, markanın isim veya sembol gibi ayırt edici özelliklerine bağlı varlık ve yükümlülükler setidir (Aaker, 1991). Marka değeri kavramı, tüketiciler açısından tüm olumlu etkilerin birikimidir. Tüketiciler açısından algılanan marka değeri ile finansal marka değeri kavramları birbirleriyle ilişkilidir. Tüketicinin gözünde güçlü bir marka değerine sahip olan işletmeler, satışlarını ve pazar payını büyütürken ekonomik değerlerini arttırabilmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2007: 372). İşletmeler tarafından marka değeri kavramı iki farklı şekilde incelenmektedir. Bunlardan

ilki, markanın müşterinin zihninde oluşturduğu duygusal bağ ve diğeri ise tescil oluşturulması gereken fiziki öğelerdir. Tescil ile markanın, üçüncü kişiler tarafından taklit edilebilmesinin önüne geçilmekte ve marka değeri pekiştirilmektedir. Marka değeri boyutları birçok araştırmacı tarafından çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Aaker (1991) ve Keller (1993)'e ait modeller, araştırmalarda sıklıkla kullanılan tüketici temelli marka değeri modelleridir (Kelemci ve Köse, 2017: 796). Marka değerini oluşturan marka bağlılığı, algılanan kalite, marka farkındalığı ve marka çağrışımının birbirleriyle olan etkileşimleri tüketicilerin bilgi alma ve karar verme süreçlerini etkileyebilmektedir.

2.2.1. Marka Farkındalığı

Marka farkındalığı, tüketicinin zihnindeki markayı tanıma veya hatırlama seviyesini kapsamaktadır. Marka farkındalık seviyesi yüksek olan bir ürün, piyasadaki diğer ürünlere göre rekabet avantajı elde edebilmektedir. Belli bir pazar kategorisindeki müşterilerin markayı zihninde anımsama durumu ise marka hatırlama olarak ifade edilmektedir. Marka farkındalığı yaratılarak müşterilerin belli deneyimler sonucunda zihninde oluşan onaylama, marka tanıma olarak belirtilmektedir. Bir marka ile o markaya ait olan ürünler arasındaki ilişkiyi tanımlayan marka farkındalığının tüketicilerin zihninde var olması, marka sahibi işletmeye önemli avantajlar sağlamaktadır. Tüketicilerin ise satın alma sürecinde karar verme yetisini kolaylaştırarak sürecin eyleme dönüşmesini sağlayabilecektir (Müller ve Chandon, 2003: 211).

2.2.2. Marka Çağrışımı

Aaker, marka çağrışımını tüketicinin hafızasında bulunan markaya ilişkin her türlü şey olarak tanımlamaktadır. Marka çağrışimleri, hem tüketiciler hem de pazarlamacılar için oldukça önemlidir (Low ve Lamb, 2000: 351). Marka çağrışımı, marka ile tüketiciler arasında bulunan anlam ile ilgilidir. Marka çağrışimleri, tüketicinin satın alma kararına doğrudan etki eden bir güce sahiptir. Bu kapsamda verilerin toplanması, seçeneklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi kolay hale gelmektedir. Bunun yanı sıra seçeneklerin belirlenip değerlendirilmesi sürecinde markanın kolay ve hızlı bir biçimde anımsanması sağlanarak satın alma kararında tüketiciye yardımcı olunmaktadır. Tüketiciler çağrışimler sayesinde markayı zihinde canlanmaktadır (Erdil ve Başarır, 2009: 220).

2.2.3. Algılanan Kalite

Algılanan kalite kavramı, ürünün gerçek kalitesini ifade etmemektedir. Ancak tüketicilerin mal veya hizmeti öznel olarak değerlendirmeleri neticesinde mal veya hizmetin performanslarının gücü veya mükemmelliği konusundaki yargılarıdır. Bir başka ifadeyle psikolojik özelliklere

dair algılamalar da algılanan kalite olarak ifade edilmektedir (Tosun, 2010: 132). Algılanan kalite, herhangi bir markaya ilişkin soyut duygular ve özellikleri kapsamaktadır. Ürüne ait özellikleri belirten ölçütlerin yanı sıra güven, performans, standartlara uygun olma ve dayanıklı olma gibi kalite boyutlarına da değinmek mümkündür. Ürünlerin hatasız olması, tekrar edilen satın almalarda aynı kaliteyi ve performansı sergileyebilmeleri, ekonomik ömrü, destek hizmetlerin performansı ve temel işlevsel özellikler algılanan ürün kalitesinin tanımlayıcısıdır (Aaker, 1991: 60).

2.2.4. Marka Bağlılığı

Marka bağlılığı kavramı, tüketicilerin marka ile kurmuş olduğu arkadaşlık ilişkisine eş olan bir sadakat durumu olarak da açıklanabilmektedir. Tüketiciler ile marka arasında bulunan bağlılık derecesinin artmasıyla, tüketiciler tekrarlı olarak o markaya ait ürünleri satın alma eğiliminde bulunmaktadırlar. Bu bağlılığın oluşabilmesi için tüketicilerin, markayı belli bir zaman boyunca deneyimlemeleri gerekmektedir. Bu kapsamda tüketiciler, markaya karşı bağlılık duygusu geliştirmelerinin yanı sıra üretici ve dağıtıcı işletmelere de bağlı kalabilmektedirler (Yılmaz, 2005: 260).

3.Araştırma Amacı ve Yöntemi

Kaliteli hizmet sunumu; her sektörde olduğu gibi lojistik sektöründe de işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu nedenle lojistik hizmet kalitesi, şirketin deposunda başlayarak son tüketiciye ulaşana dek tüm ürün ve bilgi taşıma süreçlerinde işletme performansını etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla lojistik hizmet kalitesi, tüketicilere zaman ve mekân yararı sağlamak için takibi yapılan bir süreçtir. Bu sebeple lojistik hizmet kalitesi, tüketicilerin tercih ettikleri ve satın alma işlevini yerine getirdikleri ürün veya hizmetlerden etkili bir biçimde yararlanmasını direkt olarak etkilemektedir (Saura, Molina, ve Francés, 2008). Lojistik hizmet kalitesi gibi marka değeri de müşteri ve işletmelere çeşitli yararlar sağlamaktadır. Marka değeri, müşterilere sunulan mal veya hizmetin değerini artırıcı ya da azaltıcı bir etki yarattığı için mal ve hizmetleri değerlendirme aşamasında tüketicilere önemli faydalar sağlamaktadır. Bu faydalardan biri, tüketicilerin markalara dair var olan veriler arasında doğru bilgiye daha kolay ulaşmasını ve ulaşılan bu bilgilerin anlaşılıp işlenmesine katkı sağlamaktır. Marka değerinin mal ve hizmet sektöründeki öneminin ve faydalarının bilinmesi sebebiyle bu çalışmada, lojistik hizmet kalitesinin marka değerine etkisini belirlemek amaçlanmıştır.

Çalışma, lojistik hizmetlerini kullanmış olan işletmeleri ve bireysel tüketicileri hedeflemektedir. Çalışma kapsamına giren müşteriler daha önce lojistik hizmeti kullanmış 18

yaş üzeri bireysel ve kurumsal hizmet kullanıcıları olan kişilerdir. Verilerin toplanması sürecinde 390 katılımcıya kolayda örnekleme yöntemi ile online ulaşılmıştır. Ulaşılan tüketicilere çalışmanın amacı ve anket sorularının içeriği hakkında bilgilendirilme yapılmış ve katılımın gönüllülük esasına dayandığı ifade edilmiştir. Anket formu, lojistik hizmetleri kullanan bireysel ve kurumsal tüketicilere ilişkin hazırlanmış olup üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde, lojistik hizmeti alan kişiler hakkında tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Kullandıkları lojistik hizmetleri, en sık kullandıkları lojistik markaları ve bazı demografik bilgiler istenmiştir. Hizmet kalitesi ile ilgili ifadeler ikinci bölümü ve marka değeri ifadeleri ise üçüncü bölümde yer almaktadır. Katılımcılar tarafından hatalı ve eksik doldurulan anketler elendikten sonra 324 nihai ankete ulaşılmış ve analizler bu sayı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması sürecinde bazı tüketicilerin anket çalışmasına katılma konusunda isteksiz davrandıkları gözlemlenmiştir. Bazı firmaların işlerinin yoğun olduğunu açıklaması ve personellerin anket sorularını cevaplamayı zaman kaybı olarak görmeleri, anket ile veri toplanması sürecinde karşılaşılan diğer zorluklardır. Bazı kişilerin isteksizliğinin nedenlerinin, tüketicilerin anket tarzı veri toplama yöntemlerine karşı ön yargıları ve kişisel bilgilerinin kullanılma korkusu olduğu düşünülmektedir. Bir başka sorun ise tüketicilerin lojistiği sadece taşımacılık ve nakliyecilik olarak algılamaları ve lojistik hizmetleri hakkında bilgi sahibi olmamalarıdır. Bu bağlamda araştırmanın kısıtını bazı lojistik hizmetlerin yanlış algılanması oluşturmaktadır.

Çalışmada, Juga vd. (2010), çalışmasından adapte edilen hizmet kalitesi ölçekleri olarak operasyonel, personel ve teknik hizmet kalitesi kullanılmıştır. Aaker (1991) çalışmasında olduğu gibi marka değeri ölçekleri olarak algılanan kalite, marka farkındalığı, çağrışımı ve bağlılığı kullanılmıştır. Bu ölçeklerden marka değer ölçeği daha önce Bilgili vd. (2008) ve hizmet kalitesi ölçeği Şekkeli ve Bakan (2018) tarafından güvenilirliği sınanmış ölçekler olup lojistik hizmetlere uyarlanmış ve 5'li Likert tipi ölçek (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum) ile hazırlanmış 65 adet sorudan oluşmaktadır. Analiz, SPSS 20 programı ile gerçekleştirilmiş, keşfedici faktör analizi, güvenilirlik ve geçerlilik testi, t-testi ve regresyon analizinden de yararlanılmıştır.

4. Araştırma Modeli ve Hipotezler

İşletmeler için lojistik hizmet kalitesi müşteri memnuniyeti ve bağlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Micu, Aivaz, ve Capatina, 2013). Karadeniz ve Balcı (2014), lojistik hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi incelenmiş ve her boyut ile marka sadakati arasında olumlu bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Şekkeli ve Bakan (2018), lojistik hizmetlerini

operasyonel, personel ve teknik hizmet kalitesi boyutlarıyla ölçmüş ve kalite boyutlarının müşteri sadakati üzerindeki anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Özdenler ve Duygun (2020), e-parekende hizmet kalitesinin marka değerine etkisini incelemiş ve hizmet kalitesinin marka değerine pozitif yönde anlamlı etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. Hangi boyutta olursa olsun algılanan kalite, müşterilerin satın alması için bir neden oluşturmakta ve kalite algısı arttıkça marka farkındalık, çağrışım, sadakat ve kalite konusunda da olumlu etkiler artmaktadır (Aaker 1991). Buradan yola çıkılarak ilgili hipotezler aşağıdaki gibidir.

H1a: Operasyon hizmet kalitesinin marka farkındalığı üzerinde,

H1b: Operasyon hizmet kalitesinin marka çağrışımı üzerinde,

H1c: Operasyon hizmet kalitesinin algılanan kalite üzerinde,

H1d: Operasyon hizmet kalitesinin marka bağlılığı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

Tosun ve Ulusoy (2014), sağlık turizmi açısından marka değeri bileşenleri ile algılanan hizmet kalitesi ilişkisini incelemiş ve marka sadakati ve farkındalığı ile hizmet kalitesi arasında güçlü ve olumlu yönde ilişki olduğu saptanmıştır. Yapraklı ve Gül (2019), GSM operatörlerinin hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisini incelemiş ve hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu kapsamda, lojistik hizmet kalitesinin boyutlarından biri olarak personel hizmet kalitesinin tüm marka değeri boyutları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. İlgili hipotezler aşağıdaki gibidir:

H2a: Personel iletişim kalitesinin marka farkındalığı üzerinde,

H2b: Personel iletişim kalitesinin marka çağrışımı üzerinde,

H2c: Personel iletişim kalitesinin algılanan kalite üzerinde,

H2d: Personel iletişim kalitesinin marka bağlılığı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Saura, vd. (2008), lojistik servisteki kalitenin, müşteri sadakati ve memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bilgi ve iletişim teknoloji düzeylerinin bu değişkenlerle olan ilişkisini belirlemek de amaçlanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bilgi yönetimi konusundaki süreçleri önemli bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki kalitenin yeterli düzeyde olmasının lojistik hizmet kalitesinin artmasında pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kalitenin, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Huang ve Satchabut'un (2019), Çin'de e-ticaret pazarında lojistik hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakati arasındaki ilişkiyi incelemişler ve lojistik hizmet kalitesi

bileşenlerinin tamamının müşteri memnuniyeti ile sadakati üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bu bağlamda ilgili hipotezler aşağıdaki gibidir:

H3a: Teknik hizmet kalitesinin marka farkındalığı üzerinde,

H3b: Teknik hizmet kalitesinin marka çağrışımı üzerinde,

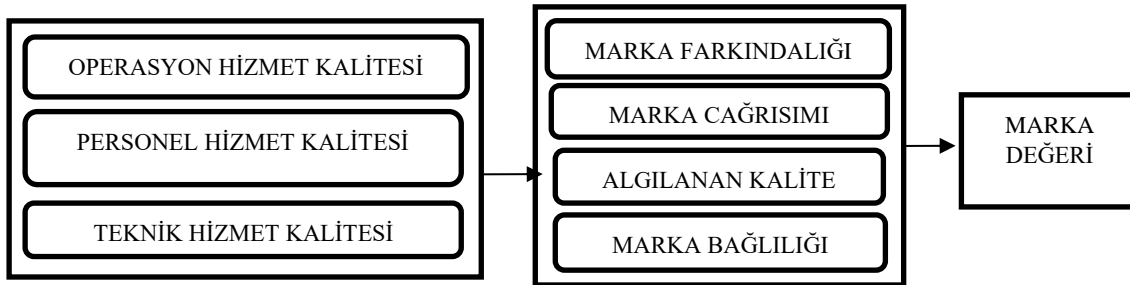
H3c: Teknik hizmet kalitesinin algılanan kalite üzerinde,

H3d: Teknik hizmet kalitesinin marka bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Bu çalışmanın bir diğer amacı, lojistik hizmet kalitesi boyutlarının, bireysel ve kurumsal tüketiciler açısından ortalamaları arasındaki farkı incelemektir. Hizmet kalitesi, bireysel ve kurumsal tüketiciler açısından farklı algılanabilmektedir. Satın alma faaliyetleri açısından bireysel ve kurumsal tüketicilerin benzer yönlerinin yanı sıra farklı yönleri de dikkat çekmektedir. Bireysel tüketiciler bireysel ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmetleri satın alırken kurumsal tüketiciler, bağlı oldukları örgütün ihtiyaçlarını karşılamak için satın almaktadırlar (Can vd, 2003: 319). Bu kapsamda, ilgili hipotez aşağıdaki gibidir.

H4: Bireysel ve kurumsal tüketicilerin lojistik hizmet kalitesi ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Araştırmanın hipotezleri doğrultusunda geliştirilen model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değeri Modeli

5. Araştırmanın Bulguları

5.1. Demografik Faktörler

Anket katılımcılarına ait demografik özellikleri tanımlamada yararlanılan cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum, gelir ve eğitim dağılımları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Yaş Grupları	Frekans(f)	Yüzde(%)	Eğitim Durumu	Frekans(f)	Yüzde(%)
			İlk ve orta		
18-26	166	51,2	Lise	21	6,5
27-35	76	23,5	Ön lisans	57	17,6
36-44	56	17,3	Lisans	184	56,8
45-53	19	5,9	Lisansüstü	60	18,5

53 ve üzeri	7	2,2	Gelir Durumu	Frekans(f)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde(%)	3000 TL' den az	111	34,3
Kadın	176	54,3	3001-5000 TL	85	26,2
Erkek	148	45,7	5001-7000 TL	37	11,4
			7001-9000 TL	39	12
			9000 TL'den çok	52	16
Toplam	324	100	Toplam	324	100

Tablo 1'e göre; katılımcıların %54,3'ü kadın, %45,7'si erkek ve %51,2'i 18-26 yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların %34,3'ü 3000 TL' den az, %26,2'si 3001-5000, %11,4'ü 5001-7000, %12'si 7001-9000 TL, %16'sı 9000 TL ve üzeri gelirlere sahip olduğu görülmektedir.

5.2. Lojistik Hizmetlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Lojistik hizmetine ilişkin tanımlayıcı sorulardan ilki, katılımcıların lojistik hizmetlerini kendileri için mi yoksa çalıştıkları kurum için mi kullandıklarıdır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Lojistik Hizmetlerini Kullananlar

Taraflar	Frekans	Yüzde
Kendim İçin	157	48,5
Çalıştığım Kurum	167	51,5

Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların %48,5' i lojistik hizmetlerini kendileri için %51,5' i çalıştıkları kurum için kullanmaktadır. Lojistik hizmetlerine ilişkin tanımlayıcı soruların ikincisi, lojistik hizmetlerini çalıştıkları kurum için kullanan katılımcıların, hangi hizmetleri kullandıklarını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bilgiler Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Çalıştığı Kurum için Lojistik Hizmetlerini Kullananlara Yönelik Bulgular

Hizmet Türü	Kişi Sayısı	Toplam Kişi Sayısına Oranı (%)
Taşıma	147	88,02 (167'nin % si)
Yükleme / Boşaltma	118	70,65
Depolama	99	59,28
Dağıtım	94	56,28
Gümrük / Sigorta	79	47,30
Elleçleme	66	39,52
Satın Alma	65	28,92

Tablo 3'e göre lojistik hizmetlerini çalıştığı kurum için kullanan 167 katılımcının %88,02'si taşıma hizmetini kullanmaktadır. Bu hizmetten sonra %70,65 ile en çok yükleme ve boşaltma hizmeti kullanılmaktadır. Depolama hizmetini kullananların oranı %59,28, dağıtım hizmetini kullananların oranı %56,28, gümrük ve sigorta hizmetini kullananların oranı %47,30, elleçleme hizmetini kullananların oranı %39,52 iken satın alma hizmetini kullananların oranı ise %28,92'dir. Lojistik hizmetlerine ilişkin tanımlayıcı soruların üçüncüsü, lojistik hizmetlerini kendileri için kullanan katılımcıların hangi hizmetleri kullandıklarını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bilgiler Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Kendisi için Lojistik Hizmetlerini Kullananlara Yönelik Bulgular

Hizmet Türü	Kişi Sayısı	Toplam Kişi Sayısına Oranı (%)
Kargo Hizmeti	142	90,44 (157'nin %'si)
Taşıma / Nakliye	96	61,14
Depolama	44	28,02
Sipariş Verme	10	6,36

Tablo 4'e göre lojistik hizmetlerini kendileri için kullanan 157 katılımcının %90,44'ü kargo hizmetini kullanmaktadır. Bu hizmetten sonra %61,14 ile en çok taşıma ve nakliye hizmeti kullanılmaktadır. Depolama hizmetini kullananların oranı %28,02 ve sipariş verme hizmetini kullananların oranı %6,36'dır. Lojistik hizmetlerine ilişkin tanımlayıcı soruların dördüncüsü, lojistik hizmetlerini kendileri ve çalıştıkları kurum için kullanan katılımcıların hangi lojistik markaları daha çok kullandıklarını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Analiz sonucunda kurumsal hizmet kullanıcılarında çok fazla marka alternatifi karşımıza çıktığı dikkate alınarak her iki kullanıcı için ilk üç marka dikkate alınmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Bireysel ve Kurumsal Temelde Lojistik Markaları

Lojistik Markası	Kişi Sayısı	Toplam Kişi Sayısına Oranı (%)
Kendisi İçin		
Yurtiçi Kargo	71	45,22 (157'nin %'si)
Aras Kargo	62	39,49
MNG Kargo	42	26,75
Çalıştığı Kurum İçin		
Arkas Lojistik	36	21,55 (167'nin %'si)
MSC	22	13,17
Ekol Lojistik	17	10,17

Tablo 5'e göre lojistik hizmetlerini kendileri için kullanan 157 katılımcının %45,22'si Yurtiçi Kargo markasını kullanmaktadır. Bu markadan sonra %39,49 ile en çok Aras Kargo markası kullanılmaktadır. Lojistik hizmetlerini çalıştıkları kurum için kullanan 167 katılımcının %21,55'i Arkas Lojistik markasını kullanmaktadır. Bu markadan sonra %13,17 ile en çok MSC markası kullanılmaktadır.

5.3. Model Faktörlerinin Belirlenmesi

5.3.1. Lojistik Hizmet Kalitesi Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör analizi, aralarında ilişki bulunan değişkenlerin meydana getirdiği veriler kümesindeki temel faktörleri belirleyerek araştırmacının ilişkileri daha kolay anlamasına olanak sağlayan bir analiz türüdür (Altunışık, Özdemir, ve Torlak, 2012:264). Lojistik hizmet kalitesi keşfedici faktör analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar, Tablo 6' da gösterilmiştir. Ayrıca bazı faktörlerin yüklerinin düşük, bazılarının binişik ve boş değerler olmasından dolayı modelden çıkartılmıştır. Modelden çıkarılan ifadeler gereçleri ile birlikte tablo altı bilgilerinde verilmiştir.

Tablo 1. Lojistik Hizmet Kalitesi Keşfedici Faktör Analizi (Model Değişkenleri)

Kaiser- Meyer- Olkin Değeri (KMO)	,934		
Bartlett Testi Chi- Square	2871,642		
Df	66		
Sig.	,000		
İfadeler	Varyans	Özdeğ	Faktör Yükları
Faktör 1 Operasyon Hizmet Kalitesi; Güvenirlık: 0,75	36,212	4,345	
Hizmet aldığımız lojistik markası sevkiyatını hasarsız şekilde teslim eder.			,835
Hizmet aldığımız lojistik markası siparişe uygun doğru aracı gönderir.			,811
Faktör 2: Personel Hizmet Kalitesi; Güvenirlık: 0,88	22,850	2,742	
Hizmet aldığımız lojistik firmasında personel durumu anlamak için çaba gösterir.			,799
Hizmet aldığımız lojistik firmasında personel sorunları çözebilmektedir.			,828
Lojistik firmasında irtibat kurduğumuz personelin bilgisi ve deneyimi yeterlidir.			,785
Faktör 3: Teknik Hizmet Kalitesi; Güvenirlık: 0,94	16,603	1,992	
Lojistik firmasında talep ettiğiniz hizmet için ne kadar bekleyeceğinizi tahmin edebiliriz.			,711
Hizmet aldığımız lojistik firması talep ettiğim hizmet için beklediğim sürenin benim açımdan önemli olduğunun farkındadır.			,817
Hizmet süresince hizmet vermede kullanılan araç/gereçlerden oldukça memnunum.			,721
Lojistik işletmesinde bulunması gereken araç ve gereçleri kullandığı için hizmet aldığımız firmayı seviyorum.			,764
Hizmet aldığımız lojistik firması iyi hizmet deneyimi yaşatmak istediğine eminim.			,732
Hizmet aldıktan sonra genellikle iyi hizmet deneyimi yaşadığımı hissedirim.			,724
Lojistik firması, müşterilerinin hizmet deneyimi beklentisini bilmektedir.			,706
Toplam Varyans	75,665		

Tablo 6'a göre lojistik hizmet kalitesine ait ifadeler keşfedici faktör analizine alındığında KMO (Kaiser- Mayer- Olkin) değeri 0,934 olarak bulunmuştur. KMO değerinin 0,5'ten büyük olması, örneklem sayısının yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett küresellik testi sonuçlarının da $p < 0,05$ 'ten küçük ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bunun sonucunda veri setinin açıklayıcı faktör analizine girmesi uygun bulunmuştur. İlk etapta faktör analizi için ölçekte yer alan 14 ifade ve 3 faktör üzerinde çalışılmış ve varimax metodu uygulanmıştır. İlk aşamada operasyon hizmet kalitesine ait "Hizmet aldığımız lojistik markası söz verilen son teslim tarihlerini karşılar" ifadesi ve teknik hizmet kalitesine ait "Hizmet aldığımız lojistik firmasında verilen hizmetlerin kaliteli olduğunu düşünüyorum" ifadeleri binişik olduğundan (iki faktörde yer aldığından) model dışında bırakılmıştır. Kalan değişkenlerin öz değeri 1 ve üzeri olan toplam varyansın ise %75,665'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Aaker (1991) marka değeri modelinde yer alan marka değeri ve boyutlarına birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA, gözlenen değişkenlerin sağlam bir kuramsal temele dayandırılmış örtük değişkenler altında yer alma durumunu test etmektedir. Geleneksel açıklayıcı faktör analizinin tersine, DFA faktör analizi faktörlere ilişkin daha kaliteli bilgi vermektedir (Bilgili, 2007: 111). Söz konusu gerekçelerle yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

5.4. Marka Değeri Doğrulayıcı Faktör Analizi

Marka değerinin marka farkındalığı, marka çağrışımı, algılanan kalite ve marka bağlılığı boyutları ayrı ayrı doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve sonuçları Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11, Tablo 12, Tablo 13 ve Tablo 14’de sunulmuştur.

5.4.1. Marka Farkındalığı Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu marka farkındalığı ölçeği altında yer alan 6 değişkene ait model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadıkları görülmüş, modifikasyonlar yapılmış, modifikasyon öncesi ve sonrası model uyum değerleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Marka Farkındalığı Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyumluluk İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum Değerleri
Mutlak Uyum Değeri				
<i>Ki- Kare (X^2)</i>	134,64	5,90		
<i>Serbestlik Derecesi (df)</i>	9	2		
<i>Ki- Kare / sd (X^2/df)</i>	14,96	2,95	1-5	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$
<i>GFI</i>	0,88	0,99	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$
<i>AGFI</i>	0,72	0,95	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$
<i>SRMR</i>	0,077	0,024	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$
<i>RMSEA</i>	0,208	0,078	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$
Artan Uyum Değeri				
<i>CFI</i>	0,85	0,99	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$
<i>NNFI=TLI</i>	0,84	0,96	$0,90 \leq NNFI \leq 0,97$	$0,97 \leq NNFI \leq 1,00$
<i>NFI</i>	0,75	0,98	$0,85 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$

* (Bollen, 1989; Kline, 1998; Sümer, 2000)

Marka farkındalığı ölçeği için gerekli modifikasyonlar yapılmış, istatistiki bakımdan uygun 4 değişken ele alınmıştır. “ Hizmet aldığımız lojistik markasının reklam ve tanıtımlarından haberdarım” ve “Hizmet aldığımız lojistik markasının toplum tarafından bilindiğini düşünüyorum” ifadesi analizden çıkarılmıştır. Tüm uyum değerleri marka farkındalığı ölçeğinin geçerli olduğunu göstermekte ve ölçek ile ilgili yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda kalan değişkenlerin aldığı değerler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Marka Farkındalığı Ölçeğinin Modifikasyon Sonrası Değerleri

Değişkenler	Standart Değer	R ²	Hata Varyansı	T Değeri
Hizmet aldığımız lojistik markası, bu kategoride bilinen bir markadır.	0,59	0,34	0,30	10,22
Hizmet aldığımız lojistik markası hizmetlerini çok iyi tanıtıyor.	0,72	0,54	0,34	12,92
Hizmet aldığımız lojistik markası kategorisinde akla gelen ilk isimdir.	0,77	0,59	0,36	13,91
Hizmet aldığımız lojistik markasını satın almadan önce şirket ve hizmetleri hakkında bilgim vardı.	0,64	0,41	0,62	11,42
Cronbach’s Alfa: 0,75	YG=0,79 *		AVO=0,50 *	

* Yapı ve varyans geçerliliğinin hesaplanmasında Fornell ve Lacker (1981) ve Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham (2005)’in önerdiği metodoloji ve formül kullanılmıştır.

Marka Farkındalığı ölçeğinin Cronbach's alfa değeri 0,75, yapı güvenirliği 0,79 ve açıklanan varyans oranı 0,50 olup ölçeğin güvenilirliği sağlanmaktadır.

5.4.2. Marka Çağrışımı Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu marka çağrışımı ölçeği altında yer alan 12 değişkenin model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadıkları görülmüştür. Önerilen modifikasyonlar yapılmış, modifikasyon öncesi ve sonrası model uyum değerleri Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 2. Marka Çağrışımı Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyumluluk İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum Değerleri
Mutlak Uyum Değeri				
<i>Ki- Kare (X^2)</i>	239,72	82,56		
<i>Serbestlik Derecesi (df)</i>	54	27		
<i>Ki- Kare / sd (X^2/df)</i>	4,44	3,20	1-5	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$
<i>GFI</i>	0,89	0,95	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$
<i>AGFI</i>	0,84	0,91	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$
<i>SRMR</i>	0,045	0,026	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$
<i>RMSEA</i>	0,103	0,080	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$
Artan Uyum Değeri				
<i>CFI</i>	0,95	0,98	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$
<i>NNFI=TLI</i>	0,94	0,97	$0,90 \leq NNFI \leq 0,97$	$0,97 \leq NNFI \leq 1,00$
<i>NFI</i>	0,94	0,97	$0,85 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$

Modifikasyon sonrası, istatistiki bakımdan uygun olan ‘‘Hizmet aldığımız lojistik markasının firması ünlüdür’’, ‘‘Hizmet aldığımız lojistik markası bana kaliteyi çağrıştırıyor’’ ve ‘‘Hizmet aldığımız lojistik markasının firması bana toplum çıkarlarına yönelik sosyal faydayı çağrıştırıyor’’ ifadeleri analizden çıkarılmıştır. Uyum değerleri marka çağrışım ölçeğinin geçerli olduğunu göstermekte ve kalan değişken değerleri Tablo 10'de gösterilmiştir.

Tablo 10. Marka Çağrışımı Ölçeğinin Modifikasyon Sonrası Değerleri

Değişkenler	Standart Değer	R ²	Hata Varyansı	T Değeri
Hizmet aldığımız lojistik markasının logo ve sembolünü kolayca hatırlarım.	0,45	0,26	0,59	9,55
Hizmet aldığımız lojistik markası bana farklılığı çağrıştırıyor.	0,95	0,70	0,39	18,38
Lojistik markası diğer markalardan daha fazla faydayı çağrıştırıyor	0,89	0,72	0,32	18,77
Hizmet aldığımız lojistik markası bana farklılığı çağrıştırıyor	0,85	0,72	0,28	18,83
Lojistik markası, diğer markalardan daha fazla fayda çağrıştırıyor	0,99	0,76	0,30	19,78
Hizmet aldığımız lojistik markası bana yenilikçiliği çağrıştırıyor	0,96	0,78	0,26	20,07
Hizmet aldığımız lojistik markası bana yenilikçiliği çağrıştırıyor	0,96	0,77	0,28	19,81
Hizmet aldığımız lojistik markasının çalışanları prestijli kişilerdir.	0,85	0,66	0,36	17,69
Hizmet aldığımız lojistik markası firmasının müşteri ilgisi, özel bir marka olduğunu çağrıştırıyor.	0,93	0,73	0,32	19,14
Cronbach's Alfa: 0,96	YG=0,94 *		AVO=0,67 *	

Marka çağrışımı ölçeğinin Cronbach's alfa değeri 0,96, yapı güvenirliği 0,94 ve açıklanan varyans oranı 0,67 olup ölçeğin güvenilirliği sağlanmaktadır.

5.4.3. Kalite Algısı Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu kalite algısı ölçeği altında yer alan 10 değişkene ait model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadıkları görülmüştür. Önerilen modifikasyonlar yapılmış, modifikasyon öncesi ve sonrası model uyum değerleri Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Algılanan Kalite Algısı Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyumluluk İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum Değerleri
Mutlak Uyum Değeri				
<i>Ki- Kare (X^2)</i>	146,60	82,67		
<i>Serbestlik Derecesi (df)</i>	35	27		
<i>Ki- Kare / sd (X^2/df)</i>	4,18	3,06	1-5	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$
<i>GFI</i>	0,92	0,95	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$
<i>AGFI</i>	0,87	0,91	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$
<i>SRMR</i>	0,35	0,22	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$
<i>RMSEA</i>	0,99	0,80	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$
Artan Uyum Değeri				
<i>CFI</i>	0,95	0,98	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$
<i>NNFI=TLI</i>	0,95	0,97	$0,90 \leq NNFI \leq 0,97$	$0,97 \leq NNFI \leq 1,00$
<i>NFI</i>	0,98	0,98	$0,85 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$

Algılanan kalite algısı ölçeği için modifikasyonlar yapılmış, istatistiki bakımdan uygun olan ‘‘Hizmet aldığımız lojistik markasının kapsamı diğerlerinden daha geniştir’’ ifadesi analizden çıkarılmış ve uyum değerleri kalite algısı ölçeğinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda kalan değişken değerleri Tablo 12’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Algılanan Kalite Algısı Ölçeğinin Modifikasyon Sonrası Değerleri

Değişkenler	Standart Değer	R ²	Hata Varyansı	T Değeri
Hizmet aldığımız lojistik markası için ödediğim fiyat karşılığında aldığım hizmetten memnunuz.	0,84	0,76	0,23	19,69
Hizmet aldığımız lojistik markasının hizmet kalitesi yüksektir.	0,86	0,81	0,17	20,80
Lojistik markasının hizmet kalitesi beklentilerime uygundur.	0,84	0,79	0,19	20,36
Hizmet aldığımız lojistik markasının hizmet kalitesine güveniyorum.	0,84	0,80	0,18	20,64
Hizmet aldığımız lojistik markasının garanti ettiği hizmet kalitesinin gelecekte devam edeceğine inanıyorum.	0,75	0,70	0,24	18,48
Hizmet aldığımız lojistik markasının firma çalışanlarının konusunda uzman olduklarını düşünüyorum.	0,82	0,67	0,33	17,82
Lojistik markasının acentelerinin hizmetlerini yeterli buluyorum.	0,90	0,68	0,39	17,96
Lojistik markası benzer markalar arasında en kaliteli hizmeti sunuyor.	0,68	0,55	0,39	15,38
Lojistik markasının bana sunduğu hizmetleri yeterli buluyorum.	0,76	0,69	0,26	18,31
Cronbach’s Alfa: 0,96	YG=0,95 *		AVO=0,71 *	

Algılanan kalite algısı ölçeğinin Cronbach’s alfa değeri 0,96, yapı güvenirliliği 0,95 ve açıklanan varyans oranı 0,71 olup ölçek güvenilirliği sağlanmaktadır.

5.4.4. Marka Bağlılığı Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu marka bağlılığı ölçeği altında yer alan 11 değişkene ait model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadıkları görülmüştür. Analiz sonucunda

önerilen modifikasyonlar yapılmış, modifikasyon öncesi ve sonrası model uyum değerleri Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13. Marka Bağlılığı Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyumluluk İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum Değerleri
Mutlak Uyum Değeri				
<i>Ki- Kare (X^2)</i>	469,21	22,49		
<i>Serbestlik Derecesi</i>	44	9		
<i>Ki- Kare / sd (X^2/df)</i>	10,66	2,49	1-5	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$
<i>GFI</i>	0,79	0,98	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$
<i>AGFI</i>	0,69	0,95	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$
<i>SRMR</i>	0,088	0,018	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$
<i>RMSEA</i>	0,173	0,68	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$
Artan Uyum Değeri				
<i>CFI</i>	0,86	0,99	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$
<i>NNFI=TLI</i>	0,82	0,98	$0,90 \leq NNFI \leq 0,97$	$0,97 \leq NNFI \leq 1,00$
<i>NFI</i>	0,85	0,98	$0,85 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$

Marka bağlılığı ölçeği için gerekli olan modifikasyonlar yapılmış, istatistiki bakımdan uygun olan “Bu markanın hizmetlerini düşündüğümde verdiğim karardan mutluluk duyuyorum”, “Bu lojistik markası hizmetini tekrar satın alacak olsaydım başka bir marka satın alırdım”, “Yakınlarım için bu lojistik markasını satın alırım”, “Bu lojistik markasının firması ile ilgili sorun yaşasam bile, başka bir marka satın almam” ve “Diğer lojistik markaları daha iyi teklifler sunsa bile bu marka ile ilgili kararım değişmez” ifadeleri analizden çıkarılmıştır. Tüm uyum değerleri kalite algısı ölçeğinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda kalan değişken değerleri Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo 14. Marka Bağlılığı Ölçeğinin Modifikasyon Sonrası Değerleri

Değişkenler	Standart Değer	R ²	Hata Varyansı	T Değeri
Hizmet aldığımız lojistik markasının hizmetlerine diğer markalardan daha fazla fiyat ederim.	0,64	0,27	0,92	9,72
Daha sonraki satın almalarımda yine bu markayı tercih ederim.	0,71	0,74	0,18	19,10
Bu lojistik markası hizmet markaları arasındaki en iyi seçimimdir.	0,82	0,82	0,15	20,75
Hizmet aldığımız lojistik markası ilk sırada tercih edeceğim markadır.	0,84	0,83	0,14	21,10
Lojistik markasının sadık bir müşterisi olduğumu düşünüyorum.	0,79	0,66	0,32	17,55
Yakınlarıma bu lojistik markasını satın almalarını tavsiye ederim.	0,79	0,66	0,32	17,55
Cronbach’s Alfa: 0,89	YG=0,92 *		AVO=0,66 *	

Marka bağlılığı ölçeğinin Cronbach’s alfa değeri 0,89, yapı güvenirliği 0,92 ve açıklanan varyans oranı 0,66 olup ölçeğin güvenilirliği sağlanmaktadır.

5.5. Marka Değeri Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu kalite algısı ölçeği altında yer alan 12 değişkene ait model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde oldukları, ancak iki ifadenin hata paylarının yüksek

olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda önerilen modifikasyonlar yapılmış, modifikasyon öncesi ve sonrası model uyum değerleri Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Marka Değeri Ölçeğinin Uyum Değerleri

Uyumluluk İndeksi	Modifikasyon Öncesi	Modifikasyon Sonrası	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum Değerleri
Mutlak Uyum Değeri				
<i>Ki- Kare (X^2)</i>	148,57	101,33		
<i>Serbestlik Derecesi (df)</i>	54	35		
<i>Ki- Kare / sd (X^2/df)</i>	2,75	2,89	1-5	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$
<i>GFI</i>	0,93	0,94	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$
<i>AGFI</i>	0,90	0,91	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$
<i>SRMR</i>	0,027	0,026	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	$0 \leq SRMR \leq 0,05$
<i>RMSEA</i>	0,074	0,077	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$
Artan Uyum Değeri				
<i>CFI</i>	0,97	0,97	$0,90 \leq CFI \leq 0,97$	$0,97 \leq CFI \leq 1,00$
<i>NNFI=TLI</i>	0,96	0,97	$0,90 \leq NNFI \leq 0,97$	$0,97 \leq NNFI \leq 1,00$
<i>NFI</i>	0,95	0,96	$0,85 \leq NFI \leq 0,95$	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$

Tablo 16. Marka Değeri Ölçeğinin Modifikasyon Sonrası Değerleri

Değişkenler	Standart Değer	R ²	Hata Varyansı	T Değeri
Hizmet aldığımız lojistik markasını benim beklentilerimi karşılayacak üstün bir performansa sahiptir.	0,85	0,72	0,28	18,92
Lojistik markası beklentilerimi karşılayacak kusursuz hizmet sunuyor.	0,92	0,76	0,27	19,62
Hizmet aldığımız lojistik markasının benim kişiliğimi yansıtıyor	0,98	0,68	0,50	17,93
Yakınlarım da tercih ettiği için lojistik markasına değer veriyorum.	0,87	0,72	0,30	18,83
Hizmet aldığımız lojistik markasını tercih etmiş olmam kendimi iyi hissetmemi sağlıyor.	0,92	0,75	0,28	19,42
Diğer markalar aynı görünseler bile hizmet aldığımız lojistik markasını satın almak daha anlamlıdır.	0,82	0,66	0,35	17,63
Hizmet aldığımız lojistik markasının sunduğu hizmetin diğer markalardan farklı olduğunu düşünüyorum.	0,88	0,72	0,30	18,87
Hizmet aldığımız lojistik markasının benzer markalar arasında en iyisi olduğunu düşünüyorum.	0,74	0,60	0,36	16,50
Yakınlarım da hizmet aldığımız lojistik markasının hizmetini değerli buluyor.	0,76	0,63	0,34	17,07
Diğer markaların hizmetleri bu lojistik markası kadar iyi olsa bile bu markayı tercih ederim.	0,84	0,53	0,61	15,08
Cronbach's Alfa: 0,95		YG=0,95 *		AVO=0,67*

Marka değeri ölçeğinin Cronbach's alfa değeri 0,95, yapı güvenirliği 0,95 ve açıklanan varyans oranı 0,67'dir. Bu katsayılar, ölçeğin güvenilirliği için gerekli olan değerlerin üzerindedir.

5.6. Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değeri Faktörlerine Etkisi Tespitine İlişkin Regresyon Analizi

Verilerin normal dağılım göstermesi, parametrik testlerin temel varsayımlarından biridir. Bu nedenle, regresyon analizi yapılmadan önce de normallik analizleri yapılmıştır. Normalliğin söz konusu olması için ilk olarak $p > 0,05$ 'ten büyük olması beklenen Shapiro-Wilk değerine bakılmıştır. Bu değer anlamlı ($p = 0,000$) olduğu tespit edilmiştir. Analizler yorumlanırken yordayıcılar arasındaki çoklu korelasyon derecesini belirlemek için analizde VIF değerlerine

ve tolerans değerlerine bakılması gerekmektedir. Regresyon analizine devam edebilmek için VIF değerlerinin 10'dan düşük ve tolerans değerlerinin ise 0.2'den yüksek olması gerekmektedir. Modelde otokorelasyon olup olmadığını tespit etmek için Durbin-Watson değerine de bakılmaktadır. Otokorelasyon olmaması için Durbin-Watson değeri 1 ile 3 arasında yer alması ve 2'ye yakın olması önemlidir (Field, 2009:220-221). Regresyon analizi yapılırken bu varsayımlar kontrol edilmiş ve regresyon modelinin yapılmasını olumsuz etkileyecek sonuçlara rastlanmamıştır. Ayrıca verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler arası çoklu korelasyonu belirlemek için incelenen VIF değerleri 1.6 ile 2.7 arasında ve tolerans değerleri 0.37 ile 0.62 arasında yer almaktadır. Ayrıca Durbin Watson değerinin de 2'nin üzerinde olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada yer alan verilerin kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Normallik dağılımı Tablo 17'da gösterildiği gibidir.

Tablo 5. Model Değişkenlerinin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	Operasyon Hizmet Kalitesi	Personel Hizmet Kalitesi	Teknik Hizmet Kalitesi	Marka Değeri	Marka Farkındalığı	Marka Çağrışımları	Algılanan Kalite	Marka Bağlılığı
Basıklık	1,232	1,144	,407	,186	,595	,387	1,214	,523
Çarpıklık	-1,095	-1,210	-,989	-,691	-,975	-,937	-1,074	-,631

Lojistik hizmet kalitesinin marka değerine etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Marka Farkındalığı Faktörü Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: Marka farkındalığı	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hatası	
Bağımsız değişkenler: Operasyon hizmet kalitesi, personel hizmet kalitesi, teknik hizmet kalitesi	0,560	0,314	0,307	0,55294	
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	P
Regresyon	44,757	3	14,919	48,795	,000
Artıklar	97,938	320	,306		
Toplam	142,595	323			

Tablo 18'da görüldüğü gibi model regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır (F= 48,79; p=0,000). Değişkenler, modeldeki değişimin %31'ini açıklamakta ve değişkenlerin Beta değerleri Tablo 19'de gösterilmiştir.

Tablo 19. Marka Farkındalığı Faktörünün Beta Değerleri

Bağımlı değişken: Marka farkındalığı	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değeri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	1,873	,216		8,669	,000		
Operasyon Hizmet Kalitesi	,289	,060	,284	4,813	,000	,616	1,623
Personel Hizmet Kalitesi	-,052	,052	-,069	-,994	,321	,448	2,232
Teknik Hizmet Kalitesi	,328	,064	,390	5,151	,000	,374	2,671

Modele göre, operasyon hizmet kalitesinin marka farkındalığı üzerinde (S.β:0,284; p:0,000) ve teknik hizmet kalitesinin marka farkındalığı üzerinde etkisi anlamlıdır (S.β:0,390; p:0,000).

Tablo 20. Marka Çağrışımı Faktörü Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: marka çağrışımı Bağımsız değişkenler: Operasyon hizmet kalitesi, personel hizmet kalitesi, teknik hizmet kalitesi	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,794	,573	,579	,58103
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
Regressyon	150,998	3	50,333	149,091	,000
Artıklar	108,031	320	,338		
Toplam	259,028	323			

Tablo 20’de görüldüğü gibi model regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır (F= 149,091; p=0,000). Değişkenler, modeldeki değişimin %57’sini açıklamakta ve değişkenlerin Beta değerleri Tablo 21’te gösterilmiştir.

Tablo 21. Marka Çağrışımı Faktörünün Beta Değerleri

Bağımlı değişken: marka çağrışımı	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değeri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	,001	,227		,005	,996		
Operasyon Hizmet Kalitesi	,172	,063	,125	2,720	,007	,616	1,623
Personel Hizmet Kalitesi	,074	,055	,072	1,339	,182	,448	2,232
Teknik Hizmet Kalitesi	,708	,067	,625	10,587	,000	,374	2,671

Modele göre, operasyon hizmet kalitesinin marka çağrışımı üzerindeki (S.β:0,125; p:0,007) ve teknik hizmet kalitesinin marka çağrışımı üzerindeki etkisi anlamlıdır (S.β:0,625; p:0,000).

Tablo 22. Algılanan Kalite Faktörü Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: algılanan kalite Bağımsız değişkenler: Operasyon, personel veteknik hizmet kalitesi	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,812	,660	,657	,48605
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
Regressyon	146,775	3	48,925	207,098	,000
Artıklar	75,597	320	,236		
Toplam	222,373	323			

Tablo 22’e göre model regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır (F= 207,098 ve p=0,000). Değişkenler, modeldeki değişimin %66’sını açıklamaktadır ve değişkenlerin Beta değerleri Tablo 23’te gösterilmiştir.

Tablo 7. Algılanan Kalite Faktörünün Beta Değerleri

Bağımlı değişken: algılanan kalite	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değeri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	,268	,190		1,412	,159		
Operasyonel Hizmet Kalitesi	,129	,053	,101	2,442	,015	,616	1,623
Personel Hizmet Kalitesi	,056	,046	,059	1,211	,227	,448	2,232
Teknik Hizmet Kalitesi	,737	,056	,701	13,164	,000	,374	2,671

Modele göre, operasyon hizmet kalitesinin algılanan kalite üzerindeki (S.β:0,101; p:0,015) ve teknik hizmet kalitesinin algılanan kalite üzerinde etkisi anlamlıdır (S.β:0,701; p:0,000).

Tablo 8. Marka Bağlılığı Faktörü Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: marka bağlılığı Bağımsız değişkenler: Operasyon hizmet kalitesi, personel hizmet kalitesi, teknik hizmet kalitesi	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,685	,469	,444	,58612
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
Regresyon	96,970	3	32,323	94,090	,000
Artıklar	109,932	320	,344		
Toplam	206,902	323			

Tablo 24’da görüldüğü gibi model regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır (F= 94,090 ve p=0,000). Değişkenler, modeldeki değişimin %46’sını açıklamakta ve değişkenlerin Beta değerleri Tablo 25’de gösterilmiştir.

Tablo 25. Marka Bağlılığı Faktörünün Beta Değerleri

Bağımlı değişken: marka bağlılığı	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değeri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	,666	,229		2,907	,004		
Operasyon Hizmet Kalitesi	,222	,064	,181	3,482	,001	,616	1,623
Personel Hizmet Kalitesi	-,011	,055	-,012	-,197	,844	,448	2,232
Teknik Hizmet Kalitesi	,575	,068	,567	8,522	,000	,374	2,671

Modele göre, operasyon hizmet kalitesinin marka bağlılığı üzerindeki (S.β:0,181; p:0,001) ve teknik hizmet kalitesinin marka bağlılığı üzerindeki etkisi anlamlıdır (S.β:0,567; p:0,000).

Tablo 26. Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisinin Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: lojistik hizmet kalitesi Bağımsız değişkenler: operasyonel, personel ve teknik hizmet kalitesi	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,735	,540	,536	,59955
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
Regressyon	135,168	3	45,056	125,345	,000
Artıklar	115,026	320	,359		
Toplam	250,194	323			

Tablo 26’da görüldüğü gibi model, regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır (F= 125,345 ve p=0,000). Değişkenler modeldeki değişimin %54’ünü açıklamaktadır. Değişkenlerin Beta değerleri Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27. Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisinin Beta Değerleri

Bağımlı değişken: marka değeri	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	T değeri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	-,017	,234		-,071	,944		
Operasyon Hizmet Kalitesi	,193	,065	,143	2,964	,003	,616	1,623
Personel Hizmet Kalitesi	,113	,057	,113	2,000	,046	,448	2,232
Teknik Hizmet Kalitesi	,612	,069	,549	8,869	,000	,374	2,671

Modele göre, operasyon hizmet (S.β:0,143; p:0,003), personel hizmet (S.β:0,113; p:0,046) ve teknik hizmet kalitesinin marka değeri üzerindeki etkisi (S.β:0,549; p:0,000). anlamlıdır

Tablo 28. Tüketici Temelli Marka Değeri Boyutlarının Marka Değerine Etkisinin Regresyon Katsayıları ve Anova Testi Sonuçları

Bağımlı değişken: marka değeri Bağımsız değişkenler: Marka farkındalığı, çağrışımı, kalite, bağlılık	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminlerin Standart Hatası	
		,903	,816	,813	
ANOVA Değerleri	Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
Regressyon	204,089	4	51,022	353,023	,000
Artıklar	46,105	319	,145		
Toplam	250,194	323			

Tablo 28’de görüldüğü gibi model regresyon analizine uygun olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etkisi anlamlıdır (F= 353,023 ve p=0,000). Değişkenler, modeldeki değişimin %81’ini açıklamakta ve değişkenlerin Beta değerleri Tablo 29’da gösterilmiştir.

Tablo 29. Marka Değerinin Her Bir Marka Değeri Boyutuna Etkisinin Beta Değerleri

Bağımlı değişken: marka değeri	Standartlaştırılmamış katsayılar		Standartlaştırılmış katsayılar	t değerleri	p	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit değişken	,157	,143		1,097	,273		
Marka Farkındalığı	,157	,044	,119	3,558	,000	,535	1,869
Marka Çağrışımı	,408	,057	,415	7,117	,000	,161	6,205
Algılanan Kalite	,212	,066	,200	3,198	,002	,135	7,419
Marka Bağlılığı	,466	,051	,424	9,142	,000	,292	3,424

Modele göre, marka farkındalığının marka değeri (S.β:0,119; p:0,000), marka çağrışımının marka değeri (S.β:0,415; p:0,000), algılanan kalitenin marka değeri (S.β:0,200; p:0,002) ve marka bağlılığının marka değeri üzerindeki etkileri anlamlıdır (S.β:0,424; p:0,000).

5.7. Bireysel ve Kurumsal Tüketicilerin Lojistik Hizmet Kalitesi Ortalamaları Arasındaki Farkı Belirlemeye Yönelik T-Testi Analizi

İki grubun karşılaştırılması ve aralarında istatistiksel öneme sahip bir fark olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan analiz türü, bağımsız örneklem t-testidir (Burns ve Bush, 2015: 328). Çalışmada t-testi; araştırmaya katılan bireylerin lojistik hizmet kalitesi ve marka değeri faktörlerinin bireysel ve kurumsal tüketiciler açısından farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir. Tablo 30’da görüldüğü gibi bireysel ve kurumsal tüketicilerin operasyon, personel ve teknik hizmet kalitesi algıları arasında ortalamalar açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Kurumsal tüketiciler hizmet kalitesini bireysel tüketicilere göre daha yüksek algılamaktadırlar.

Tablo 9. Bireysel ve Kurumsal Tüketicilerin Lojistik Hizmet Kalitesi Ortalamaları

Değişkenler	t	sd	P	Bireysel		Kurumsal	
				Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Operasyon Hizmet Kalitesi	-2,092	322	,037	4,3248	,68141	4,4760	,61558
Personel Hizmet Kalitesi	-5,378	322	,000	3,9023	,98367	4,4112	,68249
Teknik Hizmet Kalitesi	-4,949	322	,000	3,9463	,87801	4,3695	,63332

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, lojistik hizmet kalitesinin marka değeri ve boyutları üzerindeki etkisini ve ayrıca bireysel ve kurumsal lojistik hizmet kalitesinin ortalamalar açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir.

Çalışma sonuçlarına göre katılımcıların %54,3'ü kadın, %45,7'si erkektir. 18-26 yaş grubu %51,2 ile en yüksek katılım oranına sahiptir. Katılımcıların %34,3'ü 3000 TL' den az, %26,2'si 3001-5000, %11,4'ü 5001-7000, %12'si 7001-9000 TL, %16'sı 9000 TL ve üzeri gelirlere sahiptir. Katılımcıların %56,8'ü lisans, %18,5'i lisansüstü, %17,6'sı ön lisans, %6,5 lise ve %0,6'sı ilköğretim eğitim seviyesine sahiptir. Katılımcıların %48,5' i lojistik hizmetlerini kendileri için ve %51,5' i çalıştıkları kurum için kullanmaktadır. Lojistik hizmetlerini çalıştığı kurum için kullanan 167 katılımcının %88,02'si taşıma, %70,65'i yükleme ve boşaltma, %59,28'i depolama, %56,28'i dağıtım, %47,30'u gümrük ve sigorta, %39,52'si elleçleme ve %28,92'si satın alma hizmetini kullanmaktadır. Lojistik hizmetlerini kendileri için kullanan 157 katılımcının %90, 44'ü kargo, %61,14'ü taşıma ve nakliye, %28,02'si depolama ve %6,36'sı sipariş verme hizmetini kullanmaktadır. Lojistik hizmetlerini kendileri için kullanan katılımcının %45,22'si Yurtiçi Kargo, %39,49'u Aras Kargo ve %26,75'i MNG Kargo markasını kullanmaktadır. Lojistik hizmetlerini çalıştıkları kurum için kullanan katılımcıların %21,55'i Arkas Lojistik, %13,17'si MSC ve %10,17'si Ekol Lojistik markasını kullanmaktadır.

Tüketici temelli marka değeri Aaker (1991) modelinde yer alan, marka farkındalığı, çağrışımı, bağlılığı ve algılanan kalite boyutlarını içeren marka değeridir. Bu veriler genellikle anket yöntemi kullanılarak elde edilmektedir. Lojistik hizmet kalitesi; operasyonel, personel ve teknik hizmet kalitesi olarak ele alınmıştır. Bu faktörler, lojistik firması hizmetinden yararlanan kurumsal ve bireysel nihai müşterilerin görme ve değerlendirme yapma imkânına sahip oldukları faktörlerdir. Çalışma sonucunda, marka değeri üzerinde en etkili faktörün teknik ve etkisi en az olan faktörün ise personel hizmet kalitesi olduğu tespit edilmiştir. Teknik hizmet kalitesi faktörünün marka değeri üzerinde en etkili boyut olmasının sebebi; özellikle lojistik hizmetlerini dış kaynak olarak kullanan işletmeler için daha çok önem arz etmesidir. Personel hizmet kalitesi faktörünün marka değeri üzerindeki etkisinin diğer faktörlere göre daha az olmasının sebebi; özellikle bireysel tüketicilerin kargo hizmeti sunan işletmelerin bünyesindeki personeller hakkındaki bazı memnuniyetsizliklerdir. Tüketicilerin, e-alışveriş sitelerinden verdikleri siparişlerin yaşanan yoğunluk sebebiyle gecikmesi, personel hizmet kalitesinin tüketicilerde olumsuz bir algı yarattığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, tüketicilerin kargo

firmalarının müşteri temsilcilerine bağlanma konusunda yaşadıkları problemler ve çalışanların problem çözebilme yetilerinin düşük olmasının hizmet kalitesinde kötü bir algıya neden olduğu düşünülmektedir. Çalışmada operasyonel, teknik ve personel hizmet kalitesinin Aaker (1991)'in geliştirdiği tüketici temelli marka değerine ait her bir boyutu üzerinde etkisine ilişkin de bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçlara göre operasyon ve teknik hizmet kalitesinin tüketici temelli marka değeri boyutları üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiş ancak personel hizmet kalitesinin bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Marka farkındalığı üzerinde operasyon ve teknik hizmet kalitesinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Marka farkındalığı işletmenin reklam ve tanıtımları, duyuru ve ilanları gibi kriterler değerlendirilerek oluşturulmaktadır. Marka farkındalığı üzerinde istatistiki anlamlılıklarının büyüklük sıralanışı da gösterildiği gibidir (teknik hizmet kalitesi S.β: 0,390; p: 0,000; operasyon hizmet kalitesi S.β: 0,284 p: 0,000). Lojistik firmasının siparişlere uygun araç göndermesi, müşterileri için zamanın ne kadar önemli olduğunu bilmesi ve müşteri beklentilerini tahmin ederek bu beklentilere uygun hizmet deneyimi yaşatmak istemesi, tüketicilerin gözünde marka farkındalığı oluşturduğuna inanılmaktadır. Marka farkındalığı, birçok marka seçeneğinin olduğu pazarlarda daha önce yeterli düzeyde deneyim sağlayamamış tüketiciler için önemli bir taktik olarak kullanılabilir. Bu sebeple farkındalık, bir markaya ait ilk bilgileri barındırdığından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu verilerin olumlu algılanması halinde, tüketicilerin markayı tercih etmesi ve tekrar satın alım yapması sağlanabilecektir (Kaptanoğlu, Kılıçarslan ve Tosun, 2019 :259). Marka çağrışımları üzerindeki etkiye bakıldığında operasyon ve teknik hizmet kalitesinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Marka çağrışımları, lojistik hizmetleri sağlayan işletmeye ait logo, sembol veya markaya ilişkin tanıtıcı herhangi bir simgenin tüketicilerin gözünde aşinalık yaratmasıyla ilgilidir. Marka çağrışımının özellikle lojistik hizmetler açısından geliştirilmesi en zor marka değeri boyutu olduğu düşünülmektedir. Çünkü marka çağrışımı markanın tüketicinin gözünde ne anlama geldiğini ifade etmekte ve marka ile ilgili akılda kalan şeylerin toplamı olarak değerlendirilmektedir (Tek ve Özgül, 2010: 309). Çağrışımlar tüketicilerin satın alma kararına doğrudan etki eden bir unsurlardır. Operasyon ve teknik hizmet kalitesinin marka çağrışımlarına olan etkisinde istatistiki anlamlılığı en yüksek olan faktörün teknik hizmet kalitesi olduğu tespit edilmiştir (S.β: 0,625; p: 0,000). Operasyon hizmet kalitesinin etkisi ise (S.β: 0,125; p: 0,007) olarak analiz edilmiştir. İşletmelerin daha çok bildikleri, hizmetlerinden haberdar oldukları markaları tercih ettiğini ve bir sonraki satın almalarında yine bu markalarla çalıştığını söylemek mümkündür. Özetle, operasyon ve teknik hizmetlerdeki kalitenin tüketicilerin gözünde marka çağrışımı yarattığı çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır. Algılanan kalite üzerinde operasyon ve teknik hizmet

kalitesinin etkili olduğu da tespit edilmiştir. Algılanan kalite tüketicileri ürün ve hizmetleri satın alma konusunda güdüleyici bir etkiye sahiptir (Marangoz, 2007: 90). Tüketicilerin kalite algısı, satın almış oldukları hizmet kalitesini rakiplerin hizmet kalitesi ile karşılaştırması sonucunda oluşmaktadır. Son zamanlarda Türkiye'ye yatırım yapan lojistik şirketleri, konusunda uzman, müşteri odaklı yaklaşımlarıyla ileri teknolojilere sahip araç ve gereçler kullanarak yüksek hizmet kalitesi sunmayı hedeflemektedirler. Bu durumda milli lojistik şirketlerinin yabancı sermayeli şirketlerle rekabet edebilmeleri için sundukları lojistik hizmetlerde kaliteye önem vermeleri büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda, lojistik hizmet sunan firmalar açısından tüketicilerin, sunulan lojistik hizmet kalitesini algılama derecesi de önem kazanmaktadır. Operasyon ve teknik hizmet kalitesinin algılanan kalite değerine olan etkisinde istatistiki anlamlılığı en yüksek olan uygulamadan başlamak üzere sıralanışının teknik hizmet kalitesi (S.β: 0,701; p: 0,000) ve operasyon hizmet kalitesi (S.β: 0,101; p: 0,015) şeklinde olduğu görülmüştür. İstatistiki sonuçlar ışığında lojistik işletmelerinin teknik anlamda gösterdikleri başarı, işletmenin algılanan kalitesine etki etmektedir. Marka bağlılığının üzerinde de diğer boyutlarda olduğu gibi operasyon ve teknik hizmet kalitesinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; istatistiki anlamlılık düzeyleri operasyon hizmet kalitesi (S.β: 0,181; p: 0,001) ve teknik hizmet kalitesi (S.β: 0,567; p: 0,000) şeklindedir. Bu sonuç, tüketicilerin daha çok bağlılık duygusu geliştirdiği markaları tercih ettiği ve hizmet aldıkları markaları kolay kolay değiştirmedikleriyle açıklanabilmektedir. Operasyon ve teknik hizmetlerdeki kalite algısı, tüketicilerde bağlılık algısı yaratmaktadır. Literatürde de marka değerini etkileyen en önemli boyutun marka bağlılığı olduğu tespit edilmiştir (Atılğan, Aksoy, ve Akıncı, 2005). Son yıllarda, lojistik firmalarının sayısının artmasıyla birlikte, müşteri bağlılığı kavramı daha da önemli hale gelmiştir. Çünkü yeni müşterilerin kazanılması mevcut müşterilerin korunmasından daha zor ve maliyetlidir. Kaybedilen her müşteri para ve bilgi kaybına neden olmakla birlikte yeni müşteri kazanma gayretini ve çalışan moralini olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Şekkeli ve Bakan, 2018: 135). Bu nedenle başarı ve sürdürülebilir karlılık elde etmek isteyen lojistik firmaları, bağlılık elde edebilmek için müşterilerine kaliteli hizmet sunmak ve onların beklentilerini en iyi şekilde karşılamaya çalışmak zorundadırlar.

Çalışmada marka değerinin tüketici temelli marka değerine ait her bir boyutu üzerindeki etkiye de bakılmıştır. Analiz sonucunda marka farkındalığı, çağrışımı, bağlılığı ve algılanan kalitenin marka değeri üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Lojistik hizmetlerinde marka değerine ilişkin elde edilen verilerin Aaker (1991) tüketici temelli marka değeri modeli ile uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Boyutlar ve marka değeri arasındaki istatistiksel veriler incelendiğinde marka farkındalığı (S.β: 0,119; p: 0,000), marka çağrışımı (S.β: 0,415; p: 0,00),

algılanan kalite (S.β: 0,200; p: 0,002), marka bağlılığı (S.β: 0,424; p: 0,000) şeklindeki sonuçlara ulaşılmıştır. Görüldüğü üzere, en yüksek değere sahip olan boyut marka bağlılığı en düşük olan boyut ise marka farkındalığıdır. Marka değeri üzerinde marka farkındalığının diğer boyutlara göre anlamlı etkisinin daha az olduğu görülmektedir. İşletmelerin marka farkındalığını artırma konusunda çalışmalar yapmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Tüketicilerde reklam, tanıtım, halkla ilişkiler gibi faaliyetlere farkındalık yaratmak mümkündür. Marka değeri oluşturmada önemli bir etkiye sahip olan marka çağrışımının işletmenin hizmet sunumu konusunda imaj yaratma çalışmalarıyla artacağı düşünülmektedir. Sosyal pazarlama faaliyetleriyle işletmeye ait hizmetler hakkında tüketicilere bilgi verilmesi marka çağrışımının etkinliğini arttırabilmektedir. Marka farkındalığı ve marka çağrışımına yönelik faaliyetlerin birlikte yürütülmesinin işletmelere ek fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Güçlü bir imaj ile birlikte tüketiciler için farkındalık yaratmayı başaran işletmeler marka değeri algısını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Lojistik işletmeleri marka çağrışımını düşük algılayan tüketicilere yönelik daha cazip ve kapsamlı hizmetler sunarak olumlu çağrışım yaratabilirler. Marka değeri üzerinde algılanan kalitenin etkisinin de oldukça önemli olduğu çıkan sonuçlar arasındadır. Hizmetlerde kalite kapsamında hizmet sağlayıcılarının, personellerin uzmanlıkları, hizmetin tüketicilere sağladığı faydalar, hizmetin tüketici beklentilerini karşılaması ve müşteri memnuniyeti gibi faktörler yer almaktadır. İşletmelerin bu faktörleri iyileştirmeleri, geliştirmeleri ve değişiklikler yaparak müşteri memnuniyetini arttırması durumunda, tüketicilerin kalite algısı olumlu yönde etkilenecektir. Marka değeri üzerinde en fazla etkiye sahip olan marka bağlılığı lojistik işletmelerine önemli ipuçları vermektedir. Güçlü bir marka değeri oluşturabilmenin yolu sadık bir müşteri portföyü oluşturmaktan geçmektedir. Hedef pazarların genişletilmesinin sınırlı olduğu durumlarda yeni müşterilerin kazanılması için yapılan faaliyetler oldukça maliyetli olabilmektedir. Bu durumda işletmeler yeni müşteriler kazanmak yerine mevcut müşterileri markaya bağlı hale getirerek onları korumayı tercih edebilmektedirler (Kaptanoğlu, Kılıçarslan ve Tosun, 2019 :258). Elde edilen bulgulara göre müşteriler hizmet aldıkları markaya yönelik bağlılık duygusu beslemektedirler. Analizler sonucunda; H1, H1a, H1b, H1c, H1d, H2, H3 H3a, H3b, H3c, H3d ve H4hipotezleri desteklenirken, H2a, H2b, H2c, H2d desteklenmemiştir.

Tüketici temelli marka değeri modelinin, diğer marka değeri modellerine göre marka değeri oluşturma açısından daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Tüketiciler, markalar için fikirlerini bildirebilir ve bağlılık gösterebilirler. Bu yönden, marka değerinin tüketiciler tarafından değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olmaktadır (Özgüven, 2010: 143). Uluslararası

ticarete gelişmişliğin bir simgesi olan lojistik, ülkemizin jeopolitik konumu ve uluslararası ticaretteki kalkınma planları nedeniyle oldukça önemli bir pazar haline gelen ve gün geçtikçe büyüme gösteren hizmet sektörleri arasında yer almıştır. Lojistik hizmetlerinde marka değeri yaratmak ve bu değerleri sürdürülebilir kılmak, müşterilerde değer algısı ve işletmelerde ise pazarda üstünlük kazandırabilecektir. Günümüz tüketicilerinin ve şirketlerin artık lojistik hizmetlerin sağladığı avantajlar hakkında farkındalıklarının gelişmiş olduğu hem tüketici davranışları hem de işletmelerin faaliyetleri ile kanıtlanmaktadır. Gelinen bu noktadan sonra, tüketicilerin algıladıkları değer ile neler yaptıkları değil de algılanan marka değerinin neler yapılarak artırılacağı araştırılmalıdır. Lojistik hizmet kalitesi boyutlarının tek tek ele alınarak müşteriler tarafından algılanışları, marka değeri ile lojistik hizmet kalitesi arasındaki etkileşimi araştıran bu çalışmaya benzer bir çerçeve oluşturan başka bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Her bir lojistik hizmet kalitesi boyutunun müşteriler gözünde nasıl algılandığını ve müşteri algılarının hangi değer boyutunda anlamlı olduğunu ve bunun marka değerinde nasıl bir etki yarattığını araştıran bu çalışmanın çerçevesi literatür boşluğunu işaret etmekte ve literatüre önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Gelecek çalışmalarda; modele lojistik hizmet kalitesinin ve marka değerinin farklı çıktılarının dâhil edilmesi sağlanabilir, farklı boyutlar ve sektörler açısından değerlendirilebilir. Lojistik hizmetleri kullanan tüketiciler yalnızca kurumsal veya yalnızca bireysel olarak sınırlandırılabilir. Lojistik hizmetler sınırlandırılabilir. Yalnızca taşıma veya depolama hizmeti kullanmış katılımcılar açısından bir değerlendirme yapılabilir. Lojistik firmasının hizmetlerini daha yakından görme ve değerlendirme yapma imkânı olan iç müşteriler açısından çalışma tekrarlanabilir. Farklı analizler ile farklı tüketici profilleri çıkarılabilir. Ayrıca bireysel ve kurumsal kullanıcılar için ayrı modeller üzerinde analiz tekrarlanarak ikili bir karşılaştırma gerçekleştirilebilir. Çalışma tek bir marka ya da örnekleme kısıtlanarak daha özel bilgiler elde edilebilir. Ayrıca nitel bir araştırma ile farklı sonuçlar elde edilebilir. Bu çalışmanın sonuçları farklı sektörlerle, kullanıcılara ya da nüfusun tamamına genellenemez.

Kaynakça

- Aaker, D. (1991). *Managing brand equity: Capitalizing on the value of a brand name*. New York: The Free Press.
- Akgün, Ö., ve Tekin, M. (2019). Çalışanlar açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değeri üzerine etkilerini ölçmeye yönelik bir saha çalışması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(2), 638-661.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., ve Torlak, Ö. (2012). *Pazarlamaya giriş*. Sakarya, Sakarya Yayıncılık.
- Atılğan, E., Aksoy, Ş., ve Akıncı, S. (2005). Determinants of the brand equity: A verification approach in the beverage industry in turkey. *Marketing Intelligence&Planning*, 23(3), 217-248.
- Bilginer, N., Kayabaşı, A., ve Sezici, E. (2008). Lojistik faaliyetlerin süreçsel etkinliğine etki eden faktörlerin değerlendirilmesi üzerine ampirik bir çalışma. *Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Bilgili, B., Güllülü, U., Ünal, S., ve Gödekmerdan, L. (2008). Sigorta hizmetlerinde tüketici temelli marka değeri yaratılması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (2), 19-53.
- Bowersox, D., Closs, D., ve Cooper, M. B. (2013). *Supply chain logistics management*. Newyork, Fourth Edition.
- Burns, A. C., ve Bush, R. F. (2015). *Pazarlama araştırması*. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Campos, D. F., ve Nobrega, K. (2009). Importance and the zone of tolerance of customer expectations of fast food services. *Journal of Operations and Supply Chain Management*, 2(2), 56-71.
- Can, H., Tuncer, D., ve Ayhan, D. Y. (2003). *Genel işletmecilik bilgileri*. 14.Baskı, Siyasal kitabevi, Ankara, 319.
- Erdal, M., Görçün, Ö. F., ve Saygılı, S. (2010). *Depo yönetimi*. İstanbul, UTİKAD.
- Erdil, T. S., ve Başarır, Ö. (2009). Marka çağrışımları ve satın alma davranışı üzerine olan etkisinin ölçülmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, 27(2), 217-231.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using spss*. California, SAGE Publications.
- Gilberta, D., ve Wong, R. K. (2003) Passenger expectations and airline services: A hong kong based study. *Tourism Management*, 24, 519-532.
- Huang, G., ve Satchabut, T. (2019). The relationship between customer satisfaction with logistics service quality and customer loyalty of china e-commerce market: A case of sf express (Group) Co., Ltd. *Journal of Rangsit Graduate Studies in Business and Social Sciences*, 5(1), 120-137.
- Johnston, R., ve Kong, X. (2011). The customer experience: A road-map for improvement. *Managing Service Quality: An International Journal*, 5-24.
- Juga, J., Juntunen, J., ve Grant, D. B. (2010). Service quality and its relation to satisfaction and loyalty in logistics outsourcing relationships. *Managing Service Quality: An International Journal*, 20(6), 496-510.

- Kaptanoğlu, R. Ö., Kılıçarslan, M., ve Tosun, A. (2019). Marka ve marka farkındalığı. *The Journal of Social Science*, 3(5), 248-266.
- Karadeniz, M., ve Balcı, M. (2014). Lojistik faaliyetlerde algılanan hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36(1), 293-316.
- Kayabaşı, A., ve Özdemir, A. (2008). Üretim işletmelerinde lojistik yönetimi faaliyetlerinde performans yönetimine bakış: Beklenti-fayda farkı analizi. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*.
- Kelemci, G., ve Köse, G. G. (2017). Ünlülerin tüketici temelli marka değerinin incelenmesi: Kıvanç tatlıtuğ örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 794-814.
- Low, G. S., ve Lamb, C. W. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations. *Journal of Product & Brand Management*, 9(6), 350-370.
- Marangoz, M. (2007). Marka değeri algılamalarının marka yayılmaya etkileri. *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 549-483.
- Mentzer, J. T., Flint, D. J., ve Hult, G. T. (2001). Logistics service quality as a segment-customized process. *Journal of Marketing*, 35, 82-104.
- Micu, A., Aivaz, K., ve Capatina, A. (2013). Implication of logistic service quality on the satisfaction level and retention rate of an e-commerce retailer's customers. *Economic computation & economic cybernetics. Studies & Research*, 47(2), 147-155.
- Müller, B., ve Chandon, J. L. (2003). The impact of visiting a brand website on brand personality. *Electronic Markets*, 13(3), 211.
- Nguyen, N., ve Leblanc, G. (1998). The mediating role of corporate image on customers' retention decisions: An investigation in financial services. *International Journal of Bank Marketing*, 16(2), 52-65.
- Odabaşı, Y., ve Oyman, M. (2007). *Pazarlama iletişimi yönetimi*. İstanbul, Mediacat Kitapları.
- Özdener, İ. H., ve Duygun, A. (2020). E-perakende hizmet kalitesinin marka değerine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 1-18.
- Rao, S., Goldsby, T. J., Griffis, S. E., ve Iyengar, D. (2011). Electronic logistics service quality (e-lsq): Its impact on the customer's purchase satisfaction and retention. *Journal of Business Logistics*, 32(2), 167-179.
- Saura, I. G., Molina, M. E., ve Frances, D. S. (2008). Logistic service quality and technology: A comparison between supplier-retailer and retailer-consumer relationships. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18(5), 495-510.
- Sohn, J. I., Woo, S. H., ve Kim, T. W. (2017). Assessment of logistics service quality using the kano model in a logistics-triadic relationship. *The International Journal of Logistics Management*, 680-698.
- Şekkeli, Z. H., ve Bakan, İ. (2018). Lojistik hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerine etkisi: Kahramanmaraş ilinde bir alan çalışması. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10(40), 123-137.
- Şengül, S. (2018). Destinasyon gastronomi marka değeri bileşenlerinin seyahat niyeti üzerine etkisi (bolu örneği). *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 1-22.
- Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama ilkeleri: Global yönetsel yaklaşım Türkiye uygulamaları*. İstanbul, Beta Yayınları.

- Tek, Ö. B., ve Özgül, E. (2010). *Modern pazarlama ilkeleri - Uygulamalı yönetimsel yaklaşım* (3. Baskı). İzmir, Birleşik Matbaacılık.
- Thai, V. V. (2013). Logistics service quality: Conceptual model and empirical evidence. *International journal of logistics research and applications. A Leading Journal of Supply Chain Management*, 16(2), 114-131.
- Tosun, N. B. (2010). *İletişim temelli marka yönetimi*. İstanbul, Beta Yayınevi.
- Tosun, N., ve Ulusoy, H. (2014). Sağlık turizmi açısından bir termal merkezin marka değeri bileşenleri ile algılanan hizmet kalitesinin ilişkilendirilmesi. 8. *Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi*, Girne, 156.
- Yapraklı, T. Ş., ve Gül, B. (2019). Gsm operatörleri çağrı merkezlerinin hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi erzurum ili örneği. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, 48.
- Yılmaz, V. (2005). Tüketici memnuniyeti ve ihtiyaçlarının marka sadakatine etkisi: sigara markasına uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 257-27

BELİRLİ SÜRELİ İŞ SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİNİN İŞÇİ MENFAATLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seçil GÜRÜN KARATEPE¹

Öz

İş sözleşmesinin tarafları olan işçi ve işverenin istedikleri şekilde, sözleşme serbestisi prensibi çerçevesinde, sözleşme yapma özgürlüğüne sahip olmaları, Anayasa ve Kanunlarla güvence altına alınmıştır. Taraflar sözleşmenin türü ve içeriğini kendi iradeleriyle belirleyebilmektedirler. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 9. maddesinde bu hak düzenlenmiş olup, kanundaki hükümlere aykırılık içermemesi şartıyla, taraflar ihtiyaçlarına ve isteklerine göre iş sözleşmelerini düzenleyebilmektedirler. İşçi menfaatleri bakımından önem arz eden; iş güvencesi hükümleri ile kıdem ve ihbar tazminatı alacakları, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçilere kıyaslandığında, daha zayıf korumaları içeren belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçilerin, 4857 sayılı İş Kanunu ve 6098 sayılı Borçlar Kanunu çerçevesinde haklarını bilmeleri son derece önem arz etmektedir. Aksi takdirde çalışma hayatında işverenler tarafından haksızlıklar ve hakkın kötüye kullanılması durumlarıyla karşı karşıya kalabilmektedirler. Çalışmada belirli süreli iş sözleşmesinin ne olduğu, sözleşme yapabilmemenin sınırları, sözleşmenin sonuçlarının işçilik menfaatleri açısından değerlendirilmesi hususlarında bilgiler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belirli Süreli İş Sözleşmeleri, İşçi menfaatleri, İş Hukuku, İşçi Alacakları

Jel Sınıflandırması: K, D86, K12, J38

EVALUATION OF THE TERMINATION OF A FIXED TERM EMPLOYMENT CONTRACT IN TERMS OF WORKER'S BENEFITS

Abstract

The freedom of the workers and employers, who are the parties to the employment contract, to make contracts as they wish, within the framework of the principle of freedom of contract, is guaranteed by the Constitution and Laws. The parties can determine the type and content of the contract voluntarily. This right is regulated in Article 9 of the Labor Law No. 4857, and the parties can arrange employment contracts according to their needs and wishes, provided that they do not contradict the provisions of the law. Important in terms of workers' interests; It is extremely important for workers working with fixed-term employment contracts, which include job security provisions, severance and notice pay, and weaker protections compared to workers working with indefinite-term employment contracts, to know their rights within the framework of the Labor Law No. 4857 and the Law of Obligations No. 6098. Otherwise, they may face injustices and abuse of rights by employers in their working life. The study includes information on what a fixed-term employment contract is, the limits of being able to make a contract, and the evaluation of the results of the contract in terms of labor benefits.

Keywords: Fixed Term Employment Contracts, Worker Interests, Business Law, Workers' Claims

JEL Classification: K, D86, K12, J38

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, secilgurun@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5355-6131

1. Giriş

İşçi kavramının ortaya çıktığı dönem olan Sanayi Devrimi, işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesine olan ihtiyaç bakımından son derece önemli bir dönemi ifade etmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısına rastgelen bu dönemde, buharlı makinelerin üretime katılmasıyla seri üretime geçilmiş ve kentleşme olgusu giderek kendini göstermiştir. İnsanlar yeni bir çalışma sürecine girerek fabrika sahiplerinin emir ve talimatları altında çalışmaya başlamışlardır. Bu yeni dönem işçi sınıfını doğurmuş olup, Sanayi Devrimiyle büyük sermaye birikimi yapan işverenlerin ellerindeki güç, işçi sınıfının sömürülmesine neden olmuştur. Bu dönem itibariyle iş hukukuna olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Türk İş Hukukunda, ILO ve AB Hukuku esasları temel alınmıştır. Bu kapsamda belirsiz süreli iş sözleşmeleri İş Hukuku'nun asıl sözleşme şekli olarak kabul edilmiştir. O halde işçi ile işveren arasında yapılan sözleşmelerin genel kural olarak belirsiz süreli iş sözleşmesi olduğu, istisnai olarak ise belirli süreli iş sözleşmelerin varlığından bahsetmek mümkün olmaktadır. Küreselleşmenin işgücü piyasalarına yansımalarının bir sonucu olarak esneklik ihtiyacı kuşkusuz iş sözleşmesinin tarafları açısından önemli bir gereklilik haline gelmiştir. Bu sebepten dolayı çalışma hayatında atipik sözleşme olan belirli süreli iş sözleşmeleri görülmeye başlamıştır. Esneklik imkânı sağlayan belirli süreli iş sözleşmeleri, hukuksal sonuçları ve işçi menfaatleri açısından işçinin korunmasını gerektirmektedir.

Belirli süreli iş sözleşmelerinin hukuksal bir zemine oturtulabilmesinde, işveren tarafından bu sözleşme türünün uygulanabilirliğinde bazı haklı objektif koşulların varlığı gerekmektedir. Belirlenen süre sonunda sözleşmenin sona ermesi, iş güvencesi hükümlerinden kaçınmak isteyen işverenleri belirli süreli iş sözleşmelerine yönlendirmektedir. Sermaye sahiplerinin giderek güçlenmeleri zayıf durumda olan işçinin sömürülmesini engellemek, İş Hukuku'nun temel ilkelerinden olan sözleşme serbestisi ilkesinin de sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 158 sayılı Hizmet İlişkinde Son Verilmesine uyum sağlanması amacı (Çelik vd., 2017:160), İş Kanunu boyutunda düzenlemeyi gerektirmiştir. Kanun koyucu, işçileri kötüye kullanımların karşısında, 4857 sayılı İş Kanunu ve 6098 Borçlar Kanunu ile bir çerçeve çizerek koruma altına almıştır.

Belirli süreli iş sözleşmesinin sözleşme taraflarına sağlamış olduğu önemli faydaları da bulunmaktadır. İşletmede aniden işgücü ihtiyacının ortaya çıkması, belirsiz süreli çalışan işçilerin çeşitli nedenlerle devamsızlık yapmaları sonucunda yeni işçiye olan ihtiyaç, piyasa koşullarındaki değişime ayak uydurabilmek, işveren açısından belirli süreli iş sözleşmelerinin

pozitif taraflarını oluşturmaktadır. İşçi tarafında ise özellikle kadın ve eğitimleri devam eden gençlerin istihdama katılmasına olanak vermektedir. Ancak bu sözleşme türünün, ihbar ve kıdem tazminatı gibi işçi menfaatleri bakımından yoksun olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Ayrıca yıllık izin hakkına engel olmak için uygulamada belirli süreli iş sözleşmelerine rastlanmaktadır.

Belirli süreli iş sözleşmelerinin fesih sonuçları, belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle farklılık taşımaktadır. Belirli süreli iş sözleşmesinin sona erdirilmesinde, işçilik alacakları veya hakları açısından bazı şartların varlığı aranmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmelerinin sona ereceği tarih baştan itibaren belli olup fesih beyanına gerek duyulmadan sona ermektedir. Ancak bazı hallerde sözleşme süresinin sona ermesinden önce kanun çerçevesinde belirlenen haklı nedenlerle derhal fesih gerçekleşmekte, bazı durumlarda ise usulüne uygun olmayan şekilde iş sözleşmesinin taraflarından biri sözleşmeyi haksız nedenlerle feshetmektedir. Her iki durumda işçilik menfaatleri açısından farklılık oluşturmaktadır.

Makalenin ikinci bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi ile ilgili bilgilere, üçüncü bölümde kavramsal çerçeve; iş sözleşmesi kavramı, belirli süreli iş sözleşmeleri, belirli süreli iş sözleşmesinin sınırları, sona erme ve sonuçları, kıdem, ihbar ve kötü niyet tazminatları açısından değerlendirme, belirli süreli iş sözleşmesinde haklı nedenle fesih, işverenin haklı nedenle feshi ve sonuçları, işçinin haklı nedenle feshi ve sonuçları, taraflar açısından belirli süreli iş sözleşmesinin haksız fesih yoluyla sona ermesi başlıklarıyla konu ayrıntılı şekilde incelenmiş olup, son bölümde sonuç kısmında işçi menfaatleri bakımından belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçiler açısından bilinirlik düzeyinin artırılması ile işçilerin kendi korumalarının daha yüksek düzeyde olacağı önerisinde bulunulmuştur.

2. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma hayatında güçsüz tarafı temsil eden işçinin korunması, İş Hukuku'nun en önemli amaçlarından biridir. İş Hukuku'nun temel konusu olan iş sözleşmesinin yapılmasında ve sona ermesinde işçilik menfaatleri açısından çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalışan işçilerin özellikle sözleşmenin sona ermesindeki hakları konusunda bilgi düzeylerinin artırılması bu çalışmanın en temel amacını oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışma, işçilerin belirli süreli iş sözleşmesinin hukuksal niteliği açısından bilgilendirme sağlayarak fayda yaratacaktır. Çalışmanın kapsamı; belirli süreli iş sözleşmelerinin yapılmasındaki şartlar, özellikler, sözleşmeyi sona erdiren koşullar ve iş sözleşmesinin tarafları açısından değerlendirmeyi içermekte olup, Türk İş Hukuku

çerçevesinde inceleme yapılmıştır. Çalışmanın yönteminde ise hukuki kaynaklardan, sürekli yayınlardan ve Yargıtay içtihatlarından yararlanılmıştır.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. İş Sözleşmesi Kavramı

İş ilişkisinin temeli iş sözleşmesiyle kurulmaktadır. İş sözleşmesi işçi tarafına iş görme edimini yüklerken, işveren tarafına ise yapılan iş karşılığında belirlenen ücreti ödeme borcu yükleyen bir sözleşme olarak ifade edilebilmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 8. maddesinde “İş sözleşmesi, bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) da ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşmedir” şeklinde tanımlanmıştır. İş sözleşmesi kurulurken işin süresine göre; iş ilişkisi bir süreye bağlanarak-ay, hafta, yıl gibi- belirli süreli iş sözleşmesi şeklinde veya süre sınırı olmaksızın belirsiz süreli iş sözleşmesi şeklinde addedilmektedir. İş sözleşmesinin iş, ücret, bağımlılık olmak üzere üç ana unsuru mevcuttur. (Sümer, 2017: 3) Bireysel iş ilişkisinin temelini oluşturan iş sözleşmeleri tarafların çalışma koşullarını belirlemektedir. İş sözleşmeleriyle taraflar birbirlerini bağlayıcı hükümler koymakla birlikte bu kuralların yasalara aykırılık oluşturmaması gerekmektedir. (Kurt ve Koç, 2017: 28) 4857 sayılı İş Kanunu esnek sözleşme türlerinden bazılarını yönelik özel olarak düzenleme yapmıştır. Esnek sözleşme türlerinden birisi de belirli süreli iş sözleşmesidir. Bu düzenlemeler kapsamında Kanun, işçilerin hak ve çıkarlarını yasal olarak koruma altına almayı hedeflemiştir. (Eyrenci vd., 2019: 66)

İş Hukukunda sözleşme serbestisine göre taraflar, hukuk düzeninin çizdiği sınırlar çerçevesinde özgür iradeleri ile sözleşme koşullarını düzenleme yetkisine sahiptirler. İş Kanunu çerçevesinde “Taraflar iş sözleşmesini, kanun hükümleriyle getirilen sınırlamalar saklı kalmak koşuluyla, ihtiyaçlarına uygun türde düzenleyebilirler. İş sözleşmeleri belirli veya belirsiz süreli yapılıdır. Bu sözleşmeler çalışma biçimleri bakımından tam süreli veya kısmi süreli yahut deneme süreli ya da diğer türde oluşturulabilir.” (4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 9) hükmüyle bu ilke çerçevesinde tarafların ihtiyaçlarına göre sözleşme yapabileceklerini göstermektedir. Yine İş Kanunu kapsamında “nitelikleri bakımından en çok otuz iş günü süren işlere süreksiz iş, bu süreden fazla devam edenlere sürekli iş” (4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 10) tanımı yapılmıştır. Hüküm kapsamındaki tanımda yapılan ayırım, sözleşmenin süresi hususunda olmamakta tarafların iradesinden bağımsız olarak niteliğinin otuz günden fazla sürüp sürmeyeceği ile ilgilidir. Burada önemle belirtmek gerekir ki otuz günden az sürede bitirilecek olan işin otuz günden fazla sürmesi, o iş sözleşmesini sürekli iş sözleşmesi yapmayacaktır. (Geniş, 2013: 7)

Çalışma kapsamında, iş sözleşmelerinin sona ermesinde, sözleşmenin belirli veya belirsiz süreli olması son derece önem arz etmektedir. Haklı nedenle fesih dışında belirli süreli iş sözleşmelerinin sona ermesine 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu hükümleri uygulanırken, belirsiz süreli iş sözleşmelerinin sona ermesine 4857 sayılı İş Kanunu hükümleri uygulanmaktadır.

3.2. Belirli Süreli İş Sözleşmeleri

İş hayatında genel kural belirsiz süreli iş sözleşmeleri olup istisna olan belirli süreli iş sözleşmeleridir. İşçi tarafında iş güvencesi hükümleri ve geçersiz feshe karşı korunma bakımından yoksunluk oluşturan belirli süreli iş sözleşmelerinin özellikle incelenmesi gerekliliği ve bu konudaki bilinirliğin sağlanması son derece önem arz etmektedir. İş Hukuku açısından tipik iş sözleşmesi tam gün süreli çalışmayı ön gören belirsiz süreli iş sözleşmesi iken atipik iş sözleşmesi ise; belirsiz süreli olması öngörülen sözleşmenin belirli süreli olmasıdır. (Yiğit, 2012: 102) İşçi ve işveren tarafına borç yükleyen iş sözleşmelerinde iş görme edimini yerine getirmek işçinin temel borcu iken, bu edime karşılık ücret ödemek ise işverenin temel borcu olarak tanımlanabilmektedir. Belirli süreli iş sözleşmelerinde, işçinin iş görme edimini yerine getireceği süre zarfı belirli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Buna karşılık belirsiz süreli iş sözleşmelerinde, belirli bir süre sınırı olmaksızın iş görme edimi yerine getirilmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu da bu durumu iş sözleşmelerinin belirli veya belirsiz süreli yapılabileceği hükmüyle ortaya koymuştur.

İş Kanunu kapsamında belirli süreli iş sözleşmesinin yapılmasında, belirli koşulların varlığının olması ile sözleşmenin bitiş tarihinin önceden belirlenmiş veya öngörülebilir olması gerekmektedir. Bununla birlikte belirli süreli iş sözleşmesinden bahsedebilmek için objektif koşullara dayanarak sözleşmenin yapılması ve sözleşmenin ilk defa yapılmasında dahi objektif koşulların varlığı önem arz eden bir unsurdur. Aksi takdirde sözleşme belirsiz süreli iş sözleşmesi haline dönüşmektedir.

Belirli süreli iş sözleşmelerinde, sözleşmenin ne kadar süreceği konusunda bir açıklık bulunmaması durumunda işin niteliği göz önünde bulundurularak sona erme tarihi anlaşılabilir ve belirli süreye bağlı olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. İşin niteliğinden sözleşmenin belirli süreye bağlı olduğu sonucu ortaya çıkabilir ve objektif koşulun bir kez ortaya çıkması durumunda belirli süreli iş sözleşmesinin bir kez daha yenilenmesi hali ortaya çıkmaktadır. (Güler, 2005: 31) Diğer bir ifade ile objektif sebeplerin varlığı halinde yapılan sözleşmede, süre sınırı belirtilmese dahi sözleşme belirli süreli olarak kabul edilmektedir, bu durumun aksini

ispat etmek işçi tarafından gerçekleşmesi gerekmektedir, işveren ise objektif sebebin varlığını ispatlamak durumundadır. (Mollamahmutoğlu ve Astarlı, 2017: 136) Yol yapımı, seminer organizasyonları veya mevsimsel işlerde verilen örnekler kapsamında işlerin niteliği, işlerin tamamlanması ile sona ermektedir. Taraflar ise bu durumu bilmelerinden dolayı yaptıkları sözleşmeler belirli süreli iş sözleşmeleri şeklinde gerçekleşmektedir. Yasa hükmü kapsamında da belirli süreli iş sözleşmesinin süresinin belirlenmiş olması ve süreli olmasını gerektiren objektif bir sebebin bulunması gerekmektedir. Belirli süreli iş sözleşmesinde taraflar, iş sözleşmesiyle belirlenen sürenin dolmasıyla, tazminat ödemeksizin ve haklı bir sebep göstermeksizin sözleşmeyi sona erdirmesi mümkün olmaktadır. (Eyrenci, 2019: 69) Belirsiz süreli iş sözleşmesi açısından fark yaratan bu durum, iş sözleşmesinin sona ermesindeki hukuksal neticelerden kaynaklanmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmeleri açısından bakıldığında dezavantajlı bir hal ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kural olan belirsiz süreli iş sözleşmesi olurken istisna belirli süreli iş sözleşmeleri olmaktadır.

İş güvencesi hükümleri bakımından belirli süreli iş sözleşmelerinin işçilik alacaklarında yoksunluk oluşturduğu, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinden de anlaşılmaktadır. Hüküm çerçevesinde belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçiye, iş güvencesi maddeleri uygulanmamaktadır. Bununla birlikte sözleşmenin sonunda fesih bildirimine gerek duyulmaması, kıdem tazminatı ve herhangi işçilik alacağı ve tazminatına gerek olmaksızın kendiliğinden sona erme durumu söz konusudur. Bahsedilen açıklamayla işçi açısından bu sözleşme türünün negatif yönlerinin olduğunu ifade etmek doğru olacaktır. (Alpagut, 1998: 2) Ancak belirtmek gerekir ki Türk Borçlar Kanunu 430/III. maddesi (İş Kanunu'nun 17. maddesindeki hüküm ile paralellik göstermektedir) çerçevesinde iş sözleşmesinin on yılı aşması halinde taraflar on yılın dolmasının akabinde altı aylık ihbar süresine uyarak sözleşmeyi sona erdirebilmektedirler. Yapılacak olan feshin altı aylık fesih bildirim süresini izleyen aybaşında hüküm ifade edeceği de öngörülmüş bulunmaktadır. Diğer taraftan işverenler, belirli süreli iş sözleşmesiyle daha fazla işçi çalıştırma olanağına sahip olmaktadır. Makroekonomik boyutta ise işsizliğin azalmasına katkı sağlamak, küreselleşen dünyada işgücü piyasalarının esneklik ihtiyacına cevap verilebilmek, belirli süreliğine de olsa iş imkânının sağlanması pozitif yönler açısından yorum yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede belirli süreli iş sözleşmesinin yapılmasındaki en hassas nokta sözleşme yapma hakkının kötüye kullanılmasının engellenmesinin 4857 sayılı İş Kanunu'yla sağlanması olarak ifade edilebilmektedir. (Güler, 2005: 28)

4857 sayılı İş Kanunu, belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçiler arasında ayırım yapılmaması hususunu da düzenlemiştir. Kanunun 12. ve 5/2. maddeleri kapsamında; belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesi ayırımının sınırları belirlenmiştir. Buna göre işveren, esaslı sebepler olmadıkça belirsiz süreli çalışan işçi karşısında, belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz, başlıklarıyla düzenleme yapmıştır. Düzenleme çerçevesinde belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçi, haklı bir neden olmadıkça sadece iş sözleşmesinin süreli olmasından dolayı belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçi² karşısında farklı bir işleme tabi tutulamaz. Belirli süreli iş sözleşmesine bağlı çalışan işçilere yapılan bir uygulamanın eşitliğe aykırı kabul edilebilmesi için, emsal işçiye uygulanmamış olması gerekmektedir. (Gümrükçüoğlu Bozkurt, 2012: 72) Ayırım yasağına aykırılık durumunda ise işçinin, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebileceği hükmedilmiştir. (Yenisey, 2006: 77) Bu noktada işçinin vasıfları veya yaptığı işin zorluk derecesi, kıdemi gibi durumlar dışında sözleşme türüne göre farklı bir işlem yapılmayacaktır. İşveren, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye daha düşük ücretle çalıştıramayacağı gibi daha ağır bir iş pozisyonunda çalıştıramayacaktır. Dolayısıyla ayrımcılığa uğrayan işçi, zarara uğrayıp uğramamasından bağımsız olarak dört aylık ücretine denk gelen miktarı tazminat olarak talep etme hakkında sahip olacaktır.

Kıdem süresinin esas alındığı çalışma koşullarında ise belirsiz süreli çalışan işçiye paralel olarak işçilik menfaatleri oluşmaktadır. Kıdem tazminatı, yıllık ücretli izin gibi işçilik haklarında haklı bir sebep bulunmadıkça iki sözleşme türüne göre çalışan işçilere yapılan uygulamanın aynı olması esas olmaktadır. Bu duruma örnek olarak, İş Kanunu'nda belirlenen yıllık ücretli izin hakkına, iş sözleşmesiyle veya iş yeri uygulamasıyla belirsiz süreli çalışan işçinin bir hafta daha fazla izin hakkı eklenmiş ise belirli süreli sözleşmeyle çalışan işçiye de uygulanması gerekmektedir. Farklı bir uygulamanın yapılması yasaktır. (Kılıçoğlu, 2005: 268)

İşçi, işçilik menfaatlerinden olan dar ve geniş anlamda ücret geliri hususunda İş Kanunu çerçevesinde korunmuştur. (4857 Sayılı İş Kanunu, 12/2) Belirsiz süreli çalışan işçinin belirli bir zaman ölçütünde elde etmiş olduğu ücret ve paraya ilişkin menfaatler işçinin çalışmış olduğu süreye orantılı olarak belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçiye ödenmesi gerekmektedir. Bir örnekle açıklanacak olunursa, işyerindeki bütün işçilere sene içerisinde

² Emsal işçi, işyerinde aynı veya benzeri işte belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalıştırılan işçidir. İşyerinde böyle bir işçi bulunmadığı takdirde, o işkolunda şartlara uygun bir işyerinde aynı veya benzer işi üstlenen belirsiz süreli iş sözleşmesiyle çalıştırılan işçi dikkate alınması gerekmektedir.

ikramiye ödeniyorsa belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçiye bir sonraki ikramiye dönemi içerisinde işten ayrıldığında çalıştığı döneme orantılı olarak ödeme yapılmalıdır. Belirli süreli iş sözleşmesiyle istihdam edilen işçi, sadece iş sözleşmesinin şeklinin farklı olması sebebiyle elde edilen haktan istisna edilmeyecektir ve çalışmış olduğu süre göz önünde bulundurularak orantılı şekilde hak ettiği ikramiyeyi isteyebilecektir. (Süzek, 2018: 264) Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki işçilik menfaatlerinin bölünebilir olması gerekmektedir. Aksi durumda bölünemez nitelikteki menfaatlerden sadece menfaatin olduğu ilgili dönemde çalışan işçiler yararlanabilecektir. (Ayan, 2005: 462) Bir başka örnek vermek gerekirse, toplu iş sözleşmesi veya personel yönetmeliğinde, belirsiz süreli iş sözleşmesinin feshinde işçiye, ikramiye tarihinde işyerinde olmasa dahi çalıştığı süreye orantılı ikramiye ödeneceğinin kabul edilmesi durumunda bölünebilir hak olan ikramiyeden belirli süreli iş sözleşmesine göre çalışan işçinin de yararlandırılması gerekmektedir. Sözleşmenin sona ermesinden sonra verilecek ikramiyeyi, işçide çalıştığı süreye orantılı olarak elde edebilecektir. (İnciroğlu, 2019: 46)

Belirli süreli iş sözleşmesinde şekil hususu da düzenlenmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu çerçevesinde iş sözleşmelerinde şekil serbestisi esas olmakla birlikte, süresi bir yıl ve daha fazla olan sözleşmelerin yazılı yapılması hükmedilmiştir. Aksi durumda yazılı bir sözleşmenin olmaması durumunda işverenin işçiye çalışma koşullarını ve süresi belirli ise süresini gösteren bir belgeyi iki ay içerisinde vermek zorundadır. (Ekonomi, 2007: 895) Belirsiz süreli iş sözleşmelerinde şekil serbestisi tanınmakta olup ancak bir yıldan daha kısa süreli olan belirli süreli iş sözleşmelerinde işçi ve işveren tarafı serbest bırakılmıştır, bir yıldan uzun olan sözleşmelerde yazılı şekil zorunluluğu bulunmaktadır.

3.2.1. Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Sınırları

İş Kanunu çerçevesinde taraflar kendi ihtiyaçları doğrultusunda özgür iradeleriyle sözleşme türünü serbestçe belirleyebilmektedirler. Ancak belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalışan işçilerin, işçilik hakları bakımından özellikle iş güvencesi, kıdem ve ihbar tazminatı hükümlerinden yararlanamamaları sebebiyle işverenlerce hakkın kötüye kullanılmasının engellenmesi amacıyla sözleşme yapabilmelerinde bazı sınırlandırmalar, koruyucu önlemler bulunmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmelerinin geçerliliğinde iki temel şart bulunmaktadır. Bu şartlardan birisi sözleşmenin belirli bir süreye bağlanmasıdır. Diğer bir şart olan objektif nedenler ise sözleşmenin taraflarına bu sözleşmeyi imzalamak için fırsat tanımaktadır ancak sözleşmenin başlangıç ve bitiş tarihlerinin bilinmesi geçerliliği açısından zorunluluk ifade etmektedir. (Geniş, 2013: 28) Bu durumda sözleşmenin belirli zaman kesitini ifade edecek şekilde gün,

hafta, ay ve yıl olarak tespit edilmesi önem taşımaktadır. Basit bir hesap yapılarak örneğin, düzenlenme tarihi itibariyle iki yıl süreli olacağına belirtilmesinde olduğu gibi bir tarih aralığının belirlenmesi gerekmektedir. (Açıkkel, 2019: 21) Bazı durumlarda sürenin belirlenmesi açıkça mümkün olmamaktadır. Zımni yani örtülü bir şekilde sürenin bağlanması da rastlanan durumlardandır. İşin niteliğinden ya da amacından yorum yapılarak süre belirlenebilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, bir siparişin yetiştirilmesi için gerçekleşecek olan iş edimi, mevsimlik çalışma, köprünün inşa edilmesi gibi çalışma niteliklerinden ve amaçlarından bir zaman dilimi belirtilmese dahi iş sözleşmesi, belirli süreli sayılmaktadır. (Çelik vd., 2018: 180) Diğer taraftan işçi tarafının iş sözleşmesinin yapıldığı tarihte, işin amacından ya da niteliğinden o işin belirli süreli olduğunu anlaması mecburidir. Aksi takdirde ortada hukuken geçerli belirli süreli iş sözleşmesinin varlığından bahsedilemeyecek olup belirsiz süreli bir iş sözleşmesi mevcut olacaktır.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 11.maddesinin birinci fıkrasında, "Belirli süreli işlerde veya belli bir işin tamamlanması veya belirli bir olgunun ortaya çıkması gibi objektif koşullara bağlı olarak işveren ile işçi arasında yazılı şekilde yapılan iş sözleşmesi belirli süreli iş sözleşmesidir" hükmüyle belirli süreli iş sözleşmelerinin yapılabilmesinde objektif nedenlerin bir başka ifadeyle esaslı nedenlerin varlığına işaret edilmiştir. Yargıtay'da kararlarında bir sefer yapılmış olan belirli süreli iş sözleşmelerinde esaslı bir nedenin varlığına bakmıştır. (Açıkkel, 2019: 38) Belirli süreli yapılan iş sözleşmelerinde aranan objektif sebeplerin, birden fazla tekrarlanan zincirleme yapılan iş sözleşmelerinde de aranacağı muhakkaktır. (4857 Sayılı İş Kanunu) Belirli süreli iş sözleşmesi esaslı bir nedene dayanıyorsa birden fazla kez ardı ardına yapılabilmektedir. (Yorulmaz, 2010: 203) Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, tarafların objektif neden bulunması durumunda isterlerse sözleşmeyi belirsiz süreli iş sözleşmesi olarak oluşturabilmektedirler. Aksi durumda ise objektif nedenlerin bulunmaması halinde taraflar isteseler dahi sözleşmeyi belirli süreli olarak oluşturamazlar. (Narmanlıoğlu, 2014: 226) İşin niteliğinin geçici olması belirli süreli iş sözleşmesi yapabilmek adına önemli bir kıstastır. (Kılıçoğlu, 2005: 336) Aksi durumda iş nitelik itibariyle süreklilik gösteriyor ise belirli süreli iş sözleşmesi yapmak mümkün olmayacaktır. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 2017) Örnek vermek gerekirse askere giden bir işçinin yerine belirli süreli iş sözleşmesi ile işçi alınabileceği gibi yarım kalmış bir işin tamamlanması için de belirli süreli iş sözleşmesi ile işçi istihdam edilebilecektir. Burada önemli olan husus işin ne zaman biteceğinin biliniyor olmasıdır. Ancak belirli süreli iş sözleşmesinin süresinin bitimine rağmen işçinin çalışmaya, işverenin de

çalıştırmaya devam etmesi durumunda sözleşme, belirsiz süreli iş sözleşmesine dönüşmektedir. (İnciroğlu, 2019: 45)

3.3. Sona Erme ve Sonuçları

Belirli süreli iş sözleşmeleri, belirsiz süreli iş sözleşmelerinden farklılık göstererek fesih bildiriminde bulunulmadan, sözleşmenin konusu olan iş ediminin tamamlanması ile kendiliğinden sona ermektedir. İşçi ve işveren tarafının, aksini kararlaştırmadığı süreçte sözleşmenin biteceğine ilişkin bildirimde bulunması gerekmemektedir. Bir başka ifade ile iş sözleşmesinin süresinin bitmesi veya işin ifası ile sözleşme sona ermiş olacaktır. (Ertürk, 2017: 97) İşçi veya işveren haklı bir neden olmaksızın sürenin bitiminden önce sözleşmeyi bozamazlar. Aksi halde ise bozan taraf diğer tarafı tazmin etmek durumunda kalacaktır.

Sözleşmenin yenilenmesi durumu da işçi hakları açısından son derece önem arz etmektedir. 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 430.maddesine göre “belirli süreli sözleşme, süresinin bitiminden sonra örtülü olarak sürdürülüyorsa, belirsiz süreli sözleşmeye dönüşür” hükmü ile sürenin sona ermesinin ardından yenilenmesini düzenlenmiştir. Eğer ki sözleşmede tarafların ihbar bildirimleriyle sözleşmeyi sona erdirecekleri kararlaştırılmış ve taraflar bildirimde bulunmamışlar ise sözleşme belirsiz süreli iş sözleşmesi olarak devam edecektir. (Eyrenci vd., 2014: 55) Diğer bir ifade ile ihbar süresine uyulmamasının yaptırımı, ihbar tazminatı olmamaktadır. İhbar süresine aykırılık sözleşmenin yenilenmesi sonucunu doğurmaktadır. Ancak iş sözleşmesindeki objektif nedenin amacına ulaşması belirlenen süre kapsamında tamamlanmamış ise, iş ediminin süresinin uzaması gereken durumlar söz konusu olabilir. Örneğin yerine işi üstlenecek kişinin işe başlamakta gecikmesi halinde sözleşmesinin süresi uzayabilir, bu durum sözleşmenin yenilenmesi anlamını taşımayacaktır. Sözleşme belirli süreli sözleşme olma özelliğini koruyacaktır.

3.3.1. Kıdem, İhbar, Kötü Niyet Tazminatları Açısından Değerlendirme

Belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçilerin, sözleşme süresinin sona erme tarihinin belli olmasından dolayı fesih beyanına ihtiyaç duymaksızın iş sözleşmeleri sona ermektedir. İş Kanunu'nun getirdiği önemli işçi menfaatlerinden, bu noktada işçiler yararlanamamaktadırlar. Sürenin sonunda sözleşmenin kendiliğinden sona ermesi halinde kıdem tazminatı talep edilememekte ve bildirim önelleri uygulanmamaktadır. Bu durumda ihbar süreleri ve ihbar tazminatı hakkı oluşmamaktadır. İhbar tazminatının söz konusu olabilmesi için, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 17. maddesi hükmü gereğince belirsiz süreli iş sözleşmelerinde bildirim sürelerine

uymaksızın sözleşmenin sona erdirilmesi gerekmektedir. Yargıtay'ın da bu yönde bir kararı bulunmaktadır. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 2014)

İşçilerin feshe karşı korunmalarında, Türk İş Hukuku'nun önemli güvencelerinden birisi iş güvencesidir. İş sözleşmesinin tarafları arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde ve işveren karşısında işçinin fesih sürecinde özellikle işe iade davası açabilmesi bakımından önemli bir koruma sağlamaktadır. Ancak işçilerin tümü iş güvencesi kapsamında yer almamaktadır. Kapsam içerisinde yer almanın önemli şartlarından birisi, işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışıyor olmasıdır. İşte bu noktada 4857 sayılı İş Kanunu'nun 17. maddesi hükmü gereğince iş güvencesi hükümlerinden yararlanamayan işçilerin, iş sözleşmesi kötü niyetli olarak iş sözleşmeleri sona erdirildiğinde, ihbar sürelerinin üç katı tutarında kötü niyet tazminatı, işçinin hak kazanacağı bir tazminat olarak düzenlenmiştir. Dikkatle belirtilmesi gereken husus, bildirim sürelerinin belirsiz süreli iş sözleşmelerinde geçerli olmasıdır. Belirli süreli iş sözleşmelerini kötü niyet tazminatı açısından değerlendirmek gerekmektedir. Kötü niyet tazminatı, iş güvencesi hükümlerinden yararlanamayan işçilerin iş sözleşmelerinin, fesih hakkının kötüye kullanılmasının akabinde işveren tarafından sona erdirilmesinin gerektirdiği bir sonuçtur. Haksız fesih haliyle ve fesih hakkının kötüye kullanılmasıyla iş sözleşmelerinin sona erdirilmesinde farklı hukuki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ifade edilebilir ki, fesih hakkının doğmamış olmasına rağmen iş sözleşmeleri kanununa uygun olmayan şekilde sona erdiriliyor ise burada haksız fesih hali doğacaktır. Bununla birlikte fesih hakkının var olduğu durumda, iyi niyet kurallarına aykırı şekilde iş sözleşmesi sonlandırılıyor ise fesih hakkının kötüye kullanıldığından bahsedilebilmektedir. Bu durumda belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilerin, haksız nedenle fesih halinde kötü niyet tazminatı hakkı doğmamaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki işverence, belirli süreli iş sözleşmesinin haksız feshinde kötü niyetin olması halinde tazminat miktarının belirlenmesinde Hâkim tarafından bu miktar göz önünde bulundurulabilmektedir.

Belirli süreli iş sözleşmelerinde tarafların anlaşarak sözleşmeyi sona erdirmeleri, fesih anlamına gelmediğinden feshin gerektirdiği hukuki sonuçlar ortaya çıkmamaktadır. Bu sonuçların en önemlileri kuşkusuz kıdem ve ihbar tazminatıdır. Bu önemli işçi alacaklarının hukuki niteliğe göre farklılık arz ettiğini ve buna göre değerlendirmenin yapılması gerekliliğini belirtmek gerekmektedir. İş hayatında genel kural olan belirsiz süreli iş sözleşmelerinin sona ermesinde, işveren tarafından haksız feshin gerçekleşmesi halinde işçi kıdem ve ihbar tazminatına hak kazanmaktadır. İşçi tarafından haklı sebeple sona ermesi halinde ise işçinin kıdem tazminatı hakkı olup ihbar tazminatı hakkı bulunmamaktadır. Aksi durumda işverenin iş sözleşmesini

haklı sebeple sona erdirmesinde kıdem ve ihbar tazminatı hakkı doğmamaktadır. (Tufan, 2011: 1466) Normalde belirli süreli iş sözleşmesinin süresi kendiliğinden sona ereceğinden işçi, kıdem tazminatına hak kazanamaz. 1475 sayılı İş Kanunu'nun kıdem tazminatını düzenleyen 14. maddesinde belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesi ayrımı yapılmamış olması kıdem tazminatına hak kazanacak biçimde belirli süreli iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda kıdem tazminatına hak kazanılacaktır. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 1997) Yargıtay'ın vermiş olduğu bir kararda belirli süreli iş sözleşmesi yapılmasını haklı kılan nedenlerin olması halinde sürenin sona ermesinde, işçiye ihbar ve kıdem tazminatı verilmediği görülmektedir. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 2005) Bu noktada önemle değerlendirilmesi gerekli olan hususlar bulunmaktadır. İşçi ve işveren tarafının iradeleri doğrultusunda belirli bir tarihte iş sözleşmesini sona erdirmeleri, belirli süreli iş sözleşmelerinin en önemli özelliğidir. Bu durumda sözleşmenin sona erme tarihinde işçi, iş edimini gerçekleştirmeyecek ise kıdem ve ihbar tazminatına hak kazanma durumu oluşmayacaktır. Ancak belirli süreli iş sözleşmelerini işverenlerin, kıdem ve ihbar tazminatı ödemelerinden kaçınmak üzere imzaladıkları ve işçi aleyhine durumlar oluşturdukları uygulamada görülmektedir. Bu durumda, işçinin işe alınmasında işveren tarafından zoraki olarak bu sözleşme türüyle çalışmak, ölçüt olarak öne sürülmüş ise belirli süreli iş sözleşmesinin sona erme tarihinde, sözleşmenin işverence feshedilmesi halinde işçinin kıdem tazminatının ortadan kaldırılmaması gerekliliği Yargıtay'ın bir kararında görülmektedir. (Tufan, 2011: 1466) İlgili husus daha açık bir şekilde ifade edilecek olunursa, belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçiye, sözleşmede yer alan bir hükme dayanılarak işveren tarafından yenilenmeyeceğinin bildirilerek feshedilmesi, işçinin sürenin bitmesine rağmen işveren tarafından işçiye iş verilmemesi durumunda kıdem tazminatı ödenmesi durumu ortaya çıkacaktır. (Çelik, 2012: 101) Bir yargı kararında, işverenin sürenin sonunda ses çıkarmamasını, sözleşmenin yenilenmesini gerektirdiğinden, yenilemeden sonra işçinin işine son verilmesi halini, iş sözleşmesi feshedilen işçinin kıdem tazminatına hak kazanması yönünde hüküm verilmiştir. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 1996) Bir başka Yargı kararında belirli süreli iş sözleşmesinin süresinden önce işveren tarafından feshedilmesi halinde kıdem tazminatı verilmesi gerektiği ve işçinin haksız fesih halinde kıdem tazminatını talep edeceği sonucuna varılmıştır. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 1995)

Belirli süreli iş sözleşmesinde, işverenin, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 25/2 Ahlak ve İyi Niyet Kurallarına uymayan haller başlığı altında yer alan sebeplerin dışında olan bir nedenle ya da herhangi bir neden olmaksızın iş sözleşmesini feshetmesi halinde, işçinin kıdem tazminatı alıp almayacağı hususu son derece önem arz etmektedir. Belirtilen madde dışında, işveren

tarafından, iş sözleşmesinin feshedilmesi halinde işçinin kıdem tazminatı hakkı elde etmesi durumu ortaya çıkabilecektir. (Açıkel, 2019: 109) Bunun yanında yine işveren tarafından sözleşme tarihinden önce sözleşmenin sona erdirilmesinde kalan sürenin ücreti ve kıdem tazminatı arasındaki bağın değerlendirilmesi gerekmektedir. İşveren sözleşmenin süresi dolmadan sözleşmeyi sona erdirmiş ve bu süre bir yılın altında ise öncelikle kıdem tazminatı ve Yargıtay kararı doğrultusunda ihbar tazminatı hakkı işçi açısından doğmayacaktır. Ancak sözleşmenin süresinden önce bitmesinden dolayı kalan sürenin ücret alacağı, işçiye ödenmesi gerekmektedir. Diğer bir durum ise işverence yine belirli süreli iş sözleşmesi haklı bir sebep olmaksızın sona erdiği durumda, kıdem tazminatı için aranan bir yıllık süre dolmuş ise kıdem tazminatı hakkı ve yıllık izin hakkı doğacaktır ve sözleşmenin sona ermesine kalan sürenin ücretini isteme hakkı bulunmaktadır. (Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, 2010)

Belirli süreli iş sözleşmelerinde, sözleşmenin bitiş tarihinden önce sona erdirilmesi halinde iş sözleşmesini fesheden taraf aleyhine cezai şart konulabilmektedir. İşçi aleyhine konulan cezai şart hükmünün işveren için de geçerli olması ve kararlaştırılan miktar hususunda işçi aleyhine kararlaştırılan cezai şartın işveren aleyhine kararlaştırılandan fazla olmaması gerekmektedir. Bu kapsamda belirli süreli bir iş sözleşmesi işveren tarafından haksız bir şekilde sona erme tarihinden önce sonlandırılmış ve bir yıllık süre dolmuş ise işçiye kıdem tazminatı, sözleşmenin geriye kalan süresine ait ücreti ve cezai şartın ödenmesi gerekmektedir.

3.3.2. Belirli Süreli İş Sözleşmesinde Haklı Nedenle Fesih

Haklı nedenle iş sözleşmesinin feshi, tarafların dürüstlük kuralları çerçevesinde iş ilişkisini devam ettiremeyecekleri ve taraflara iş sözleşmesini derhal feshetme yetkisi veren bir hak olarak ifade edilebilmektedir. (Narmanlıoğlu, 2000: 417) 4857 sayılı İş Kanunu'nun 24. maddesinde işçinin haklı nedenle fesih halleri, 25. maddesinde ise işverenin haklı nedenle fesih halleri sayılmıştır. Tarafların belirtilen maddeler çerçevesinde fesih bildiriminde bulunabilmeleri belirli bir süreye bağlanmıştır. Ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan hallere dayanarak işçi veya işveren için tanınmış olan sözleşmeyi fesih yetkisi, iki taraftan birinin bu çeşit davranışlarda bulunduğunu diğer tarafın öğrendiği günden başlayarak altı iş günü geçtikten ve her halde fiilin gerçekleşmesinden itibaren bir yıl sonra kullanılamamaktadır. Bir başka ifade ile 4857 sayılı İş Kanunu'nun 26. maddesine göre altı iş günü ve bir yıllık süre, hak düşürücü süre olarak ifade edilebilmektedir. Ancak işçinin olayda maddi çıkar sağlaması halinde bir yıllık sürenin uygulanmayacağı (4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 26) ilgili maddede düzenlenmiştir.

3.3.2.1. İşverenin Haklı Nedenle Feshi ve Sonuçları

Fesih kavramı, iş sözleşmesinin taraflarından birinin sözleşmeyi sona erdirmesi yönündeki irade beyanıdır. Fesih beyanının karşı tarafa ulaşması ile birlikte karşı tarafın kabul etmesine gerek duyulmaksızın yeni hak doğurucu bir durum ortaya çıkmaktadır. Fesih bildiriminde bulunma hakkı, hem işçiye hem de işverene tanınmış olup, işverenin haklı nedenle fesih halleri İş Kanunu'nun 25.maddesinde “sağlık sebepleri”, “ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri”, “zorlayıcı sebepler” ile “işçinin gözüaltına alınması ya da tutuklanması halinde devamsızlık” başlıkları ile düzenlenmiştir. Örnek olarak işçinin, iş sözleşmesinin imzalanması esnasında gerçeğe aykırı bilgiler vermesi ya da işverenin şeref ve haysiyetini incitecek sözler söylemesi gibi doğrulukla bağdaşmayan davranışları gösterilebilmektedir. Kanunda belirtilmeyen bir durumun haklı neden olarak kabul edilebilmesinde gerekli olan husus, işveren tarafından sözleşmeye devamın dürüstlük kuralları gereğince beklenemezlik halini oluşturmasıdır. (Sümer, 2003: 100) Örneğin bir işçinin kanunsuz bir greve katılması, işveren tarafından iş sözleşmesini haklı nedenle fesih sebebidir. Diğer bir ifade ile İş Kanunu'nda sayılmamış bir olay, iyi niyet kuralları gereğince sözleşmenin devamına imkân sağlamıyor ise haklı bir neden olarak kabul edilebilecektir.

Belirli süreli iş sözleşmelerinin haklı nedenle feshedilmesinde sözleşmenin süresinin dolması beklenmez. Haklı nedenle feshin ortaya çıkması halinde ihbar sürelerine uyma koşulu aranmaksızın derhal sözleşme sona ermektedir. Yapılacak haklı nedenle fesihte, bildirim yazılı şekilde yapılması gerekmektedir. (Sümer, 2016: 87)

Haklı nedenle feshe bağitlanan hukuki sonuçlarından ve işçi menfaatlerinden birisi kıdem tazminatıdır. Bu bakımından değerlendirme yapıldığında, işçinin kıdem tazminatı alacağına ilişkin bir sonuçla karşı karşıya kalınmaktadır. 1475 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesi hükmü gereğince, “ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerleri” nedenine dayanması durumunda işçinin kıdem tazminatı alamayacağı düzenlenmiştir. O halde işveren tarafından yapılacak olan haklı feshin sağlık nedenlerine veya zorlayıcı nedenlere dayanması halinde işçi kıdem tazminatına hak kazanabilecektir. Bununla birlikte 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu “Haklı Sebep Fesihte” başlıklı 437. maddesine göre de taraflardan birinin, haklı nedenle fesihten dolayı zarara uğraması durumunda, karşı taraftan tazminat talep edebilecektir. (6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Madde 438) İhbar tazminatı alacağı açısından değerlendirme yapıldığında ise, sadece bildirimli fesihte talep edilebilen ve belirsiz süreli iş sözleşmelerinde söz konusu olan ihbar tazminatı, haklı nedenle fesihte mümkün olmamaktadır. (Ayan, 2005: 470)

3.3.2.2. İşçinin Haklı Nedenle Feshi ve Sonuçları

İş sözleşmesinin taraflarının belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmelerini derhal sona erdirebilmeleri haklı nedenlerin varlığına bağlıdır. İşverene tanınmış olan fesih hakkının benzer düzenlemesi, işçi için de gerçekleşmiştir. İş Kanunu'nun 24.maddesinde işçinin, iş sözleşmesini süresinden önce "sağlık sebepleri", "ahlak ve iyi niyet kuralları ve benzerleri" ve "zorlayıcı sebepler" den biri ile haklı nedenle fesih sebepleri sayılmıştır. Ahlak ve iyi niyet kuralları ve benzerleri sebeplerinin yer aldığı 24/II'de işçi 6 gün ve 1 yıllık hak düşürücü süreye uymak koşuluyla iş sözleşmesini feshedebilmektedir. Diğer bir ifadeyle işçinin ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzerlerine dayanarak sözleşmeyi feshetmek istediğinde, nedeni öğrendiği tarihten itibaren altı iş günü içinde sözleşmeyi feshetmeli ve olayın gerçekleşmesinden itibaren bir yıl içerisinde feshin gerçekleşmesi gerekmektedir. Dürüstlük kuralları çerçevesinde iş sözleşmesinin devam etmesini, fesheden tarafından beklenemeyecek duruma getiren her olay, haklı sebep sayılmaktadır. Bu durumlarda hâkim kendi takdir hakkını kullanarak karar verir; bununla birlikte işçinin kusurlu olmayarak işini ifa edemediği durumları haklı sebep olarak sayamaz. (Kaplan, 2016: 22) Bu durumun bir istisnası bulunmaktadır. Başka bir ifade ile işverenin ücret ödeme edimi çerçevesinde, iki ay boyunca işçinin ücreti ödememesi, haklı nedenle fesih için hak düşürücü sürenin ne zaman başlayacağı bir sorunsaldır. Ücret kavramının dar ve geniş anlamı içinde aynı durum söz konusu olmaktadır. İşverenin borcunu ödemediği her gün için, işçinin haklı fesih için hak düşürücü süresinin yeniden başladığının kabul edilmesi gerekmektedir. (Açıkel, 2019: 93) Haklı nedenle fesih halinin sonuçları işçi açısından değerlendirildiğinde, işçi belirli veya belirsiz süreli iş sözleşmesiyle iş görme edimini gerçekleştirmesi fark etmeksizin kıdem tazminatına hak kazanmaktadır. İhbar tazminatı hakkı ise işçinin haklı veya haksız nedenle feshi gözetmeksizin hak olarak doğmayacaktır.

3.3.2.3. Taraflar Açısından Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Haksız Fesih Yoluyla Sona Ermesi

Belirli süreli iş sözleşmelerinin sona erme nedenleri tarafların ölümü, tarafların anlaşması (ikale), haklı nedenle fesih halleri olarak sayılabilmektedir. Bunun yanında sözleşmenin yenilenmesi dışında kalan haksız nedenlerle fesih uygulamada görülebilmektedir. İşveren tarafından sözleşmenin bitiş süresinden önce hiçbir sebep göstermeden feshedilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte işveren tarafından yapılan haklı nedenle feshin ispat edilememesi ya da 4857 sayılı İş Kanunu 25/II gereğince yapılan haklı feshin, hak düşürücü süreler geçirildikten sonra yapılmasında fesih, haksız fesih haline dönüşebilmektedir.

İşçinin belirli süreli iş sözleşmesini haksız olarak ve süresinden önce feshetmesi durumunda, işverenin bu işçinin yerine bir işçi bulmasına kadar ki zamanda üretimin kesintiye uğramasında yaşayabileceği kazanç kaybı veya zararları işçiden tazmin etme hakkı, 6098 sayılı Borçlar Kanunu 439. maddesinde düzenlenmiştir. İlgili maddenin 2. fıkrası kapsamında işçi, haksız feshi nedeniyle işverenin zarara uğramadığını veya uğradığı zararın aylık ücretinin dörtte birinden az olduğunu ispatlarsa, hâkimden tazminatın indirilmesini talep edebilmektedir. Zarar tazmini, işçinin henüz ödenmemiş ücretleri ile takas edilerek tahsil edilebilmektedir, bununla birlikte maddenin son fıkrasına göre ise işverenin tazminat isteme hakkını kullanabilmesi için otuz günlük süresi bulunmakta olup, bu süre işçinin işe başlamasından itibaren kullanılması gerekmektedir. (Alpagut, 2004: 191)

Belirli süreli iş sözleşmelerinin süresinden önce son erdirilmesi durumunda, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 408. ve 438. maddelerine göre işçi, sözleşme süresine uyulmaması durumunda, bu sürele uyulmuş olsaydı kazanabileceği miktarı, tazminat olarak isteyebilmektedir. (Urhanoglu, 2022: 93) Bu durumda işverenin temerrüdü, yani işçinin iş görme borcunu ifaya hazır olmasına rağmen, işverenin bunu kabul etmemesi, işçiyi çalıştırmaması söz konusudur. Ancak işverenin temerrüdünün fesih olarak sayılabilmesi için, işçinin işyeri ile ilişkisinin kesilmesi gerekmektedir. İş Kanunu'nun 66/1-c uyarınca, işçinin işverenin emrinde iş verilmesini bekleyerek geçirdiği süreler çalışma sürelerinden sayıldığından, işçi çalışmadan ücrete hak kazanacaktır. Bu durum geçici değil de süreklilik arz ederse ve işçinin ücreti ödenmiyorsa sözleşmenin örtülü şekilde işveren tarafından feshedildiği sonucuna varılmaktadır. (Şakar, 2022: 156)

İşçinin iş sözleşmesinin sona ermesi sebebiyle tasarruf ettiği miktarların bulunması halinde belirlenecek bakiye süre, ücretinden mahsup edilmesi gereklilik arz etmektedir. Önemli bir husus da işçinin işe devam etmiş olsaydı yapacak olduğu bir giderden kurtulmuş olup olmadığının tespit edilmesidir. (Çil, 2021: 354) Bu düzenlemedeki amaç sözleşme süresine uyulmadığında mahrum kalınan işçi ücretinin tazmin edilmesidir. Öğretide, bu süre için hesaplanacak olan tazminatın geniş anlamda ücret alınarak hesaplandığı, toplu iş sözleşmesinde zam veya ikramiyenin kararlaştırılması halinde, bu ödemelerin ve izin ücretlerinin de dikkate alınması gerektiği hâkim olan görüştür. Ancak İş Kanunu'nda gününde ödenmeyen ücretler için mevduata uygulanan en yüksek faiz oranı uygulanır hükmü (4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 34) uygulanmayacağı gibi sigorta primi de ödenmemektedir. Bununla birlikte işçinin çalışmadığı süre için tasarruf ettiği miktar, başka bir işte çalışması halinde elde ettiği gelirden mahsup edilmesi gerekmektedir. (6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, Madde 438)

Hâkim tarafından belirlenecek olan tazminat miktarına da önemle değinmek gerekmektedir. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 438. maddesine göre, hâkim bütün durumları göz önünde tutarak ayrıca miktarını serbestçe belirleyeceği bir tazminatın işçiye ödenmesine karar verebilir; ancak belirlenecek tazminat miktarı, işçinin altı aylık ücretinden fazla olamaz, hükmü yer almıştır. Bu durumda ayrıca bir tazminat durumu söz konusu olacaktır. (Kaplan, 2016: 27) Bu tazminatla birlikte belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçinin sözleşmesinin süresi dolmadan sona erdirmesinin önüne geçilebilecektir. Bu durumda belirlenen tazminatın kötü niyet benzeri bir tazminat olabileceği de ifade edilmektedir. (Kabakçı, 2011: 139)

İşverenin zararı açısından durum incelendiğinde, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 439. maddesi düzenleme yapmış bulunmaktadır. Madde kapsamında, işçinin haklı bir sebep olmaksızın işe başlamaması veya aniden işi bırakması durumunda işveren, işçiden aylık ücretin dörtte birine eşit bir tazminat isteme hakkına sahip bulunmaktadır. İşveren zarara uğramamışsa veya uğradığı zarar işçinin aylık ücretinin dörtte birinden az ise, hâkim tazminatı indirebilir, hükmü düzenlenmiştir. Yapılan düzenlemeyle işverenin tazminat talebi için bir zararın olmasına gerek olmaksızın, zararın olduğunun da ispatlanmasına gerek bulunmamaktadır. (Gümrükçüoğlu, 2012: 366)

Son olarak 4857 sayılı İş Kanunu, belirli süreli iş sözleşmesiyle çalışan işçinin belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışırken sürenin bitmesinden önce işini bırakıp başka bir işverenin işe girmesi durumunu 23. maddesinde; yeni işverenin sorumluluğu başlığında düzenlemiştir. Bu durumda yeni işveren eski işverenin zararından işçiyle beraber müteselsilen ortak sorumluluk taşımaktadır. Ancak madde gereğince yeni işverenin işçinin bu davranışını bilerek işe alması veya işçinin sözleşmesini yeni işe girmek suretiyle sona erdirmesi gerekmektedir. Belirtilen durumlarla işçinin bu davranışı nedeniyle oluşacak zarar işveren tarafından tazmin edilebilecektir.

4. Sonuç ve Öneriler

Üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler ve küresel piyasanın etkisi ile esnek çalışma biçimleri ve belirli süreli iş sözleşmelerine yönelik düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda mevzuatımızda düzenlemeler yapılmıştır. Çalışma hayatında, işçi menfaatleri bakımından en fazla koruma sağlayan ve genel kabul gören belirsiz süreli iş sözleşmeleri olmaktadır. Ancak esneklik ihtiyaçları karşısında belirli süreli iş sözleşmesi yapabilmek, iş sözleşmesinin taraflarına olanak sağlamış bulunmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmeleri, belirsiz süreli iş sözleşmelerine göre, işçi menfaatleri açısından işçi aleyhine sonuçlar doğurmakta

olduğundan işçilerin, bu sözleşmenin koşullarının oluşturduğu hak ve sınırlarındaki bilinirlik düzeyinin artması önem arz etmektedir. Belirli süreli iş sözleşmeleri belirli bir sürenin sonunda kendiliğinden sona eren, fesih bildirimine gereksinim duyulmayan bir sözleşmedir. Bu durum işçi aleyhine bir görünüm sergilemekte olduğundan kanunla sınırlandırılması yoluna gidilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 158 sayılı "İş Sözleşmesine İşveren Tarafından Son Verilmesi Hakkında" sözleşmesi, 4857 sayılı İş Kanunu'nun hazırlanma sürecinde etkili olmuş bir sözleşmedir. Sözleşme çerçevesinde işverence, iş sözleşmesi yapma hakkının kötüye kullanılmasının engellenmesi ve iş güvencesi konusunda gerekli tedbirlerin alınması zorunluluğu öngörülmüştür. Bu çerçevede 4857 sayılı İş Kanunu'nun 11.maddesi önem arz etmektedir. İlgili madde ile belirli süreli iş sözleşmesi yapabilmeyen sınırları belirlenmiştir. Sözleşmenin belirli işlerde, objektif şartlara bağlı olarak, yazılı yapılması gerekmektedir. Objektif nedenler, sözleşmenin sona ermesi ile ortadan kalkan veya kendiliğinden sona eren hallerdir. Bu nedenlerin ortadan kalkmasının ardından tekrar yapılacak belirli süreli iş sözleşmesi, zincirleme iş sözleşmesi sayılacağından yapılan sözleşme belirsiz süreli iş sözleşmesi olarak kabul edilecektir. Ancak objektif nedenin devam etmesi halinde belirli süreli iş sözleşmesi yapılabileceği, İş Kanunu'nda düzenlenmiştir. Bununla birlikte belirli süreli yapılmış olan sözleşmenin, sözleşme süresinin sona ermesine rağmen, işçi iş görme edimine devam ediyor ve işveren de bu işçiyi çalıştırmaya devam ediyor ise sözleşme yenilenmiş olarak kabul edilmektedir. O halde belirli süreli iş sözleşmesinin yapılmasının en önemli iki koşulunun; hem objektif koşulların olması hem de süreye bağlanmasının bir arada bulunması sözleşmesinin mutlak varlık nedeni olmaktadır.

İşveren karşısında güçsüz konumda olan ve genellikle tek geçim kaynağı ücret olan işçinin, işçi menfaatleri, işçi alacakları hayatın olağan akışında son derece önem arz etmektedir. Özellikle sözleşmenin sona ermesi noktasında bu haklar ön plana çıkmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmelerinin sona ermesinde tarafların ihbar bildiriminde bulunmalarına ihtiyaç bulunmamaktadır. Kural olarak kendiliğinden sözleşme sona ermektedir. Bu tür sözleşmeler feshe dair irade beyanına gerek duymayarak sona ereceğinden feshe ilişkin hukuki sonuçlar doğurmazlar. Bu anlamda işçi menfaatleri açısından bakıldığında kıdem ve ihbar tazminatı söz konusu değildir. Ancak sözleşmenin süresinin sona ermesinden önce haklı bir neden olmadan iş sözleşmesinin taraflarının sona erdirmelerinde tazminat ödeme yükümlülüğü doğmaktadır. İşveren ve işçiye, sözleşmenin süresinden önce feshin gerçekleşmesinden dolayı uğramış oldukları zararı, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu 408. ve 438. maddeleri kapsamında talep hakkı doğmaktadır. Ayrıca kıdeminin bir yılı geçmesi halinde kıdem tazminatının işçi

tarafından talep edilebileceği kabul edilmelidir. Sonuç olarak işçiyi koruyucu hükümler, işçi menfaatleri açısından zayıf korumalar içermesi nedenleriyle işverenlerin yasal yükümlülüklerden kurtulmak amacıyla belirli süreli iş sözleşmesine yönelmeleri, çalışma hayatında karşı karşıya kalınan bir sorundur. Bu noktada işçilerin yasal haklarını ve menfaatlerini bilmeleri son derece önem arz etmektedir. Bilinçlenmesinin artmasında kamu kurumları, üniversiteler ve vakıflar tarafından projelerin geliştirilmesi ve düzenli eğitimlerin işçilere sağlanması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003, 10 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 25134). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm#1>.
- 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu. (2011, 11 Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 27836). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6098.pdf> (22.10.2022)
- Açıkel, İ., (2019). Türk İş Hukukunda Belirli Süreli İş Sözleşmesi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Alpagut, G., (1998). Belirli Süreli Hizmet Sözleşmesi, TÜHİS yayını, Ankara.
- Alpagut, G., (2004). 4857 Sayılı Yasa Çerçevesinde Belirli Süreli Hizmet Sözleşmesi, Mercek, Ocak, Sayı. 33, Yıl: 9, 191-211.
- Ayan, S., (2005). Belirli Süreli İş Sözleşmesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 54, Sayı 4, Yıl: 2005, 462-481.
- Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y., (2012). Türk İş Hukuku'nda Belirli Süreli İş Sözleşmesi, İstanbul.
- Çelik, N., (2012). İş Hukuku Dersleri, İstanbul: Beta Basım.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N., Canbolat, T., (2018). İş Hukuku Dersleri, İstanbul: Beta Basım.
- Çil, Ş., (2021). İş Hukuku Yargıtay İlke Kararları (2019-2021 Yılları), 8. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Doğan Yenisey, K., (2006). İş Kanunu'nda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, Çalışma ve Toplum, 2006/4, 77-98.
- Ekonomi, M., (2007). 4857 Sayılı Kanun Hükümlerine Göre Belirli Süreli İş Sözleşmelerinin Şekil Yönünden Hukuka Uygunluğu (II/1), Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, Sayı: 15, 895-912.
- Ertürk, A., (2017). İş Sözleşmesinde Şekil, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Eyrenci, Ö., Taşkent, S., Ulucan, D., (2019). Bireysel İş Hukuku, Ankara: Beta Yayınevi.
- Geniş, H., (2013). Belirli Süreli İş Sözleşmesi Yapma Serbestisi ve Sınırları, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güler, M., (2005). Belirli Süreli İş Sözleşmesi, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, C. 5, Sayı: 2, 28-82.
- Gümrükçüoğlu Bozkurt, Y., (2012). Türk İş Hukuku'nda Belirli Süreli İş Sözleşmesi, İstanbul.
- İnciroğlu, L., (2019). Sorulu – Cevaplı İş Hukuku Uygulaması, İstanbul: Legal Yayın.
- Kabakçı, M., (2011). Belirli Süreli İş Sözleşmesini Haklı Nedenle Fesheden İşçinin Bakiye Süre Ücreti Talebi, Sicil İş Hukuku Dergisi, Yıl: 6, S. 21, Mart, 2011, 139-152.
- Kaplan, E. T., (2016). Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Haksız Feshinin Hüküm ve Sonuçları, Sicil İş Hukuku Dergisi, Cilt: 36, 22-38.
- Kılıçoğlu, M., (2005). 4857 sayılı İş Kanunu Yorumu ve Yargıtay Uygulaması, Ankara.
- Kurt, R., Koç, M., (2017). İş Sözleşmesinin Sona Erdirilmesi İş Güvencesi ve İşe İade Davaları, 3. Basım, Ankara.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M., Baysal, U., (2017). İş Hukuku Ders Kitabı, Ankara.
- Narmanlıoğlu, Ü., (2014). İş Hukuku, Ferdi İş İlişkileri, İstanbul: Beta Yayınları.

- Narmanlıoğlu, Ü., (2000). Belirli Süreli İş Sözleşmesiyle Çalışan İşçinin Sözleşmesinin İşverence Haksız Feshi Halinde Kıdem tazminatı Talep Hakkı, Kamu-İş, Nisan, C. 5, S. 3, 417-433.
- Sümer, H. H., (2003). İş Hukuku, Güncelleştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş 9.Baskı, Konya: Mimoza Yayıncılık.
- Sümer, H. H., (2016). İş Hukuku Uygulamaları, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Sümer, H. H., (2018). İş Hukuku, 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Şakar, M., (2022). İş Hukuku Uygulaması, İstanbul: Beta Yayınları, 13. Baskı.
- Tufan, B., (2011). Belirli Süreli İş Sözleşmelerinin Sona Ermesi Halinde Kıdem ve İhbar Tazminatı, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 32, Legal Yayıncılık, 1466-1474.
- Urhanoglu, İ., (2022). Yargıtay Kararları Çerçevesinde Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Süresi İçerisinde Haksız Fesih İle Sona Ermesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (1), 85-121.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 1995/16836, K. 1995/6017, 24.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 1995/23632, K. 1996/2570, 21.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 1997/7563, K. 1997/10888, 21.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 2004/7467, K. 2005/2746, 21.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 2008/28693, K. 2010/16017, 21.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 2014/22391, K. 2014/710, 31.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yargıtay 9 Hukuk Dairesi, E. 2017/5419, K. 2017/10509, 24.10.2022, Erişim adresi: <https://legalbank.net/>.
- Yiğit, Y., (2012). Belirli Süreli İş Sözleşmesi Yapma Serbestisi ve Bu Serbestinin Sınırları, DEÜHFD, C. 14, S. 2, 101-166.
- Yorulmaz, Ç., (2010). Belirli Süreli İş Sözleşmesinin Tanımı, Şekil Şartı, Sözleşme Yapma Serbestisi ve Sınırları, Çalışma ve Toplum, 2010/1, 203-220.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN MERHAMET DÜZEYLERİNİN VE YAŞAM DOYUMLARININ İNCELENMESİ

Eşref NAS¹, İkbâl Tuba ŞAHİN SAK² ve Ramazan SAK³

Öz

Yetişkinlerin merhamet düzeylerinin ve yaşam doyumlarının incelenmesine ilişkin alanyazında birçok çalışmanın mevcut olduğu ancak çocuk ve ergenlerle ilgili bu konuda literatürün eksik ve yetersiz olduğu görülmüştür. Bu durum dikkate alınarak, bu çalışmada ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örnekleminde, Diyarbakır ilinde ortaokul son sınıfta okuyan 175 öğrenci yer almıştır. Araştırmanın verileri Merhamet Ölçeği ve Çok boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın veri analizinde, SPSS 22 istatistik paket programı kullanılarak bağımsız örneklemler için t-testi ve Pearson korelasyonu gibi parametrik testler yapılmıştır. Çalışmanın sonunda, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet ve yaşam doyum düzeylerinin orta seviyede fakat yüksek düzeye yakın olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin merhamet düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Çok boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeğinde ise aile, arkadaş ve okul alt boyutlarında cinsiyet faktörünün etkili olmadığı ancak benlik, çevre alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında erkeklerin yaşam doyum ortalamalarının kızların yaşam doyum ortalamalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğrencileri, Merhamet, Yaşam doyum.

JEL Sınıflaması: I20, I22, I29

INVESTIGATION OF COMPASSION LEVELS AND LIFE SATISFACTION OF MIDDLE SCHOOL SENIOR STUDENTS

Abstract

It has been seen that there are many studies in the literature on the examination of adults' compassion levels and life satisfaction, but research on this subject related to children and adolescents is insufficient. Considering this situation, it was aimed to examine compassion level and life satisfaction of middle school senior students in this study. The sample of this survey-based research consisted of 175 students in the last year of middle school in Diyarbakır. Personal Information Form, the Compassion Scale and the Multidimensional Student's Life Satisfaction Scale were used as data collection tools. In the data analysis of the study, parametric tests such as independent samples t-test and Pearson correlation were performed through the SPSS 22 statistical package program. At the end of the study, it was found that the levels of middle school senior students' compassion and life satisfaction were medium but close to high levels. The compassion levels of the students did not differ significantly based on their genders. However, for the Multidimensional Student Life Satisfaction Scale, there was no difference based on students' genders in sub-dimensions of family, friends and school whereas boys' life satisfaction means were higher than the girls' in sub-dimensions of self and environment, and also in the overall total of the scale. In addition, a positive significant relationship was found between compassion levels and life satisfaction levels of middle school senior students.

Keywords: Middle school students, Compassion, Life satisfaction.

JEL Classification: I20, I22, I29

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, esrefnasx@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4524-9534

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ikbalsahin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9054-6212

³ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ramazansak06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7504-9429

1. Giriş

Alanyazında merhamet kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Yapılan bir tanıma göre, merhamet, bir başkasının acısına tanık olduğunda ortaya çıkan ve sonrasında kişiyi yardım etmeye yönlendiren bir duygudur (Goetz, Keltner ve Simon-Thomas, 2010). Başka bir tanıma göre, merhamet kavramı, diğer insanların acılarının/zorluklarının farkında olma ve bu acıları/zorlukları hafifletmek için çaba gösterme halidir (Gilbert, 2009). Merhamet aynı zamanda kişinin acı veya zorluk çektiği süreçlerde kendine karşı nazik, anlayışlı ve duyarlı olmasıdır ki bu durum *öz-merhamet* (self-compassion) kavramıyla literatürde yer almaktadır (Gilbert vd., 2017; Neff, 2003a; 2003b).

Merhamet; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreçlerden meydana gelmektedir. Bu süreçler beş aşama içinde ele alınmaktadır: 1) Acı veren durumun farkına varmak, 2) Acı çekmenin evrensel olduğunu anlamak, 3) Acı çeken kişiyle empati kurmak, 4) Acı çeken kişiye tepki verirken olumsuz duyguları (öfke, korku gibi) azaltmak, 5) Acıyı azaltmak amacıyla eyleme geçme motivasyonuna sahip olmak (Strauss vd., 2016). Burada sunulan süreçten de anlaşılacağı üzere merhametin merkezinde acı çekme hali ve acı çeken kişiye uygun ve olumlu bir tepkinin ortaya konulması yer almaktadır. Bireylerin merhamet düzeylerinin belirlenmesine yönelik geliştirilen ölçeklerde de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Örneğin; Pommier (2010) tarafından geliştirilen *Compassion Scale* isimli ölçekte, başkalarının acı ve zorluk içeren deneyimlerine karşı hissedilen merhamet düzeyinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Aynı amaç, Chang ve arkadaşlarının (2014) geliştirdiği ölçekte (*Compassion of Others' Lives Scale*) de vurgulanmıştır. Bununla birlikte acı, sıkıntı ve zorluklar karşısında bireylerin kendilerine karşı ne düzeyde merhametli oldukları da *Self-Compassion Scale* (Neff, 2003a) isimli ölçekle belirlenmeye çalışılmıştır. Bütün bu verilenlerden hareketle merhamet, kişinin deneyimlediği veya başkasının yaşadığı acının/zorluğun farkında olması ve bu acıyı/zorluğu azaltmaya yönelik eyleme geçmesi şeklinde tanımlanmıştır (Nas ve Sak, 2020).

Merhamet bireyin kendisi ve çevresi açısından ve sosyal refahın devamı için önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Goldin ve Jazaieri, 2017). Merhametin sosyalleşmede (Curtis, Horton ve Smith, 2012), topluma yararlı davranışlar geliştirmede (Leiberg, Klimecki ve Singer, 2011), stres ve kaygının azaltılmasında (Jazaieri vd., 2018) ve sosyal adaletin artırılmasında (Williams, 2008) etkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca merhametli olmak, bireyin sosyal destek alma/sunma yeteneğini geliştirebilmekte (Cosley, McCoy, Saslow ve Epel, 2010) ve iyi oluş düzeyine katkı sağlayabilmektedir (Jazaieri vd., 2014). Kişisel zorluklar esnasında ya da

kişilerarası ilişkilerde sorunlar ortaya çıktığında merhametli bireylerin sosyal destek sunabilecekleri ve empati gösterebilecekleri belirtilmektedir (Sprecher ve Fehr, 2005).

Merhamet, kişilerarası ilişkilerde fayda sağlayıcı bir tepkiyi sağlayabilmekte ve merhamet ile yakınlık, güven ve sosyal destek arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu ifade edilmektedir (Salazar, 2015). Merhamet ile narsisizm, kişilerarası iletişim kaygısı, sözel saldırganlık gibi değişkenler arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır (Salazar, 2016). Bununla birlikte, merhametin kaygı, korku ve öfke benzeri olumsuz duyguların azaltılmasında etkili olabileceği belirtilmektedir (Pommier, 2010). Bu anlamda merhamet, negatif duyguların azaltılmasında ve olumsuz psikolojik durumlarla başa çıkmada etkili olabilmektedir (Salazar, 2016). Bunun yanı sıra merhametli bireyler, başkalarının iyiliğini dikkate alarak ve kendileri için herhangi bir beklentiye girmeden başkalarını desteklemeyi amaçlamaktadır. Bireyler, merhametli amaçlar taşıdıklarında başkalarıyla ilişkilerinde daha yapıcı ve olumlu bir özelliğe sahip olabilmekte ve dolayısıyla kimseye zarar vermemektedir (Crocker ve Canevello, 2008).

Alanyazın incelendiğinde, merhametle birlikte ele alınan birçok kavramın mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Adanır, 2019; Avşaroğlu ve Güleş, 2019; Bektaş, 2019; Çapan, 2019; Diren, 2018; Erdoğan, 2018; Hacikeleşoğlu ve Kartopu, 2017; Kışmir ve İrge, 2020; Özan, 2019; Özdelikara ve Babur, 2020; Pehlivan, 2019; Seven ve Dülger, 2020; Yılmaz, 2016). Merhametle ilişkilendirilen kavramlardan biri de yaşam doyumdur (Avşaroğlu ve Güleş, 2019). Yaşam doyumu kavramı, iyi oluş ile ilgili alanyazın kapsamında incelenen bir kavramdır (Diener, 2000). İyi oluş kavramı ise farklı iki yaklaşımla ele alınmaktadır: *öznel iyi oluş* (Diener, 1984) ve *psikolojik iyi oluş* (Ryff, 1989). Öznel iyi oluş, insanların yaşam kalitelerini duygusal ve bilişsel bağlamda nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır (Diener, 1984; Diener ve Chan, 2011). Psikolojik iyi oluş, insanların potansiyellerini gerçekleştirme ve anlamlı bir hayat yaşaması şeklinde ifade edilmektedir (Chen, Jing, Hayes ve Lee, 2013). Yaşam doyumu kavramı genel olarak hem öznel iyi oluşun bir bileşeni olarak ele alınmakta (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985) hem de psikolojik iyi oluşun incelendiği araştırmalarda, iyi oluş ile yaşam doyumu aynı anlamda kullanılmaktadır (Ryff, 1989). Bununla birlikte iyi oluş kavramının da mutluluk kavramıyla da benzer anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır (Lyubomirsky, 2001). Bu bağlamda, bu çalışmada merhamet ile yaşam doyumu arasındaki ilişki ele alınırken iyi oluş ve mutluluk kavramları da göz önünde bulundurulmuştur.

Yaşam doyumu, öznel iyi oluşun temel bir göstergesi olup pozitif psikoloji biliminin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir (Gilman ve Huebner, 2003; Veenhoven, 1988). Yaşam doyumu ile ilgili ilk çalışmaların Neugarten, Havighurst ve Tobin (1961) tarafından gerçekleştirildiği

görülmektedir. Daha sonraki süreçte yaşam doyumu konusunda birçok çalışma gerçekleştirilmiş ve bu konuda büyük bir literatür oluşmuştur (Appleton ve Song, 2008). En basit haliyle yaşam doyumu, kişinin yaşamına ilişkin bilişsel yargısı olarak tanımlanmıştır (Pavot ve Diener, 1993). Başka bir tanıma göre yaşam doyumu, kişinin beklentileri ile sahip olduklarının karşılaştırılması sonucunda elde edilen durumdur (Özer ve Özsoy Karabulut, 2003).

Yapılan araştırmalara bakıldığında, yaşam doyumu ile ilgili birçok çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre yaşam doyumunun gelir düzeyi (Kabasakal ve Uz Baş, 2013), bireysel ve aile bütünlük duygusu, benlik saygısı (Çeçen, 2008), kişisel başarı (Şahin, 2008), çalışan olup olmama (Soylu ve Kabasakal, 2016), yalnızlık (Tuzgöl Dost, 2007), iş doyumu (Keser, 2005; Yiğit, Dilmaç ve Deniz, 2011) ve bilinçli farkındalık (Şahin, 2019) gibi değişkenlerle ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca tükenmişlik yaşayan bireylerin yaşam doyumları düşük seviyede görülebilmektedir ve duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın artması yaşam doyumunun azalmasına neden olabilmektedir (Şahin, 2008).

Merhamet ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu (Espín, Moreno-Herrero, Sánchez-Campillo ve Rodríguez Martín, 2018) ve merhametin iyi oluşun artırılmasında etkili olduğu (Jazaieri vd., 2014) belirtilmektedir. Ancak literatüre bakıldığında, doğrudan merhamet ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yeterince mevcut olmadığı görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ise çoğunlukla merhametin bir boyutu olan öz-merhametin yaşam doyumuyla bağlantısı incelenmiştir (Örneğin; Kim ve Ko, 2018). Bu durumun yaşam doyumunun içerdiği anlamdan kaynaklandığı belirtilebilir. Nitekim yaşam doyumu, kişinin kendi yaşamına ilişkin bilişsel değerlendirmesi olarak tanımlanmakta (Diener, 1984) ve öz-merhamet ise kişinin kendi yaşamına ilişkin duyarlılığı ile açıklanmaktadır ki bu da kişinin yaşamında yer alan acıları, başarısızlıkları ve yetersizlikleri insan olmanın bir deneyimi olarak görmesi anlamına gelmektedir (Neff, 2003a).

Öz-merhametin psikolojik iyi oluş (Neff, 2009), mutluluk, iyimserlik ve olumlu duygu (Neff, Rude ve Kirkpatrick, 2007) gibi birtakım değişkenlerle pozitif bir ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte psikolojik iyi oluş, esnek ve yaratıcı düşünme, prososyal davranış ve fiziksel sağlıkla ilişkilidir (Huppert, 2009). Öz-merhamet ise kişinin sağlık ve iyi oluşunu artırma konusunda istekli olmasını içermektedir ve kişinin yaşamda gerekli değişiklikleri yapmak için daha fazla çabalamasıyla ilgilidir (Neff, 2009). Öz-merhamet, olumsuz yaşam olayları karşısında kendine nezaket, özen ve ilgi ile davranmaktır (Terry ve Leary, 2011). Bu anlamda merhametle ilgili meditasyon uygulamalarının stres ve sağlık üzerinde etkili olduğu (Pinto-

Gouveia, Duarte, Matos ve Fráguas, 2013) ve fiziksel sağlığın öz-merhamet ile öznel iyi oluşu etkileyen bir faktör olduğu (Allen, Goldwasser ve Leary, 2012) belirtilmektedir. Öznel iyi oluş ise yaşamın olumlu ve olumsuz duygu arasındaki doyum ve denge açısından değerlendirilmesi şeklinde vurgulanmaktadır (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2012).

Öz-merhamet konusunda yapılan araştırmalarda, öz-merhametin hem yaşam doyumunu ile hem de yaşam doyumunu etkileyen faktörlerle ilişkili olduğu görülmektedir (Neff, 2003a; 2003b). Ayrıca öz-merhametli bireylerin yaşamlarından daha fazla doyum alabildikleri belirtilmektedir. Öz-merhametli bireyler, öğrenmek ve gelişmek için içsel nedenlerin teşvikiyle daha fazla motive olabilmektedir (Neff, 2009). Öz-merhamet, insanların iyi oluşlarını anlamada işlev görebilmektedir; çünkü insanların sağlık, zihinsel kapasite ve yaşam koşullarında sorunlar çıktığında kendilerine ne kadar merhametli davrandıklarını yansıtmaktadır (Allen vd., 2012). Yukarıda verilen literatür ışığında, merhametin bir boyutu olan öz-merhamet ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkinin birçok araştırmada (Allen vd., 2012; Kim ve Ko, 2018; Neff, 2003a; 2003b; Yang, Zhang ve Kou, 2016) incelendiği görülmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, öz-merhametli bireylerin yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu (Allen vd., 2012) söylenebilir. Ayrıca öz-merhametli olmanın psikolojik (Homan, 2016), zihinsel (Pinto-Gouveia vd., 2013) ve fiziksel (Pace vd., 2009; Terry ve Leary, 2011) sağlığı olumlu etkileyebildiği ifade edilebilir. Ancak alanyazındaki çalışmalar dikkate alındığında, merhamet ve yaşam doyumunun birlikte ele alındığı araştırmaların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yapılan önceki araştırmaların yetişkinler üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir (Avşaroğlu ve Güleş, 2019). Yapılan literatür taramasında, ulusal ve uluslararası literatürde çocuklar ve ergenler örneğinde merhamet ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır.

Merhamet, sadece yetişkinlerin deneyimlediği bir duygu-durumu değildir. Diğer bir ifadeyle çocukların ve ergen bireylerin yaşamında da merhametin varlığı önemli görülmektedir. Ergenler, ortaokul ve lise kademesinde bulunan bireylerdir. Bu kademeler aynı zamanda ergenlerin gelişimsel açıdan yoğun bir fiziksel, psikolojik ve duygusal değişim içinde oldukları bir süreçtir (Santrock, 2011). Söz konusu hızlı gelişim süreci ergenlerin hem kendilerine hem akranlarına hem de yetişkinlere karşı tavır ve tutumlarını etkileyebilmektedir (Kulaksızoğlu, 2005). Bu süreçte ergenler okul içinde veya dışında şiddet ve saldırganlık olaylarına dâhil olabilmekte (Delfabbro vd., 2006; Durmuş ve Gürkan, 2005; Spencer ve Bryant, 2000), zorbalık, kavga ve sözlü sataşma gibi istenmeyen davranışlar ortaya koyabilmektedir (Baldry ve Farrington, 1999; Hoşgörür ve Orhan, 2017; Pateraki ve Houndoumadi, 2001). Bu nedenle

ergenlerin olumsuz, riskli ve zararlı davranışlarının azaltılması için çeşitli alternatiflerden bahsedilmiş (Orpins, Parcel, Mcalister ve Frankowski, 1995) ve merhametin okul kültürüne yerleştirilmesine dikkat çekilmiştir (Sayar ve Manisalıgil, 2016). Bu anlamda yapılan çalışmalarda çocuklara yönelik merhamet eğitimi etkinlikleri uygulanmış, birtakım faaliyetler gerçekleştirilmiş (Coşkun, 2019; Küçükaydın, 2015), çocuklara (Ozawa-de Silva ve Dodson-Lavelle, 2011) ve ergenlere yönelik bilişsel temelli merhamet eğitimi incelenmiştir. Bunun yanı sıra ergenlerin yaşam doyumları da dikkate alınmakta ve önemli görülmektedir. Yaşam doyumu ergenlerin psikolojik, sosyal ve akademik durumlarını etkileyebilmektedir. Yaşam doyumu yüksek olan ergenlerin kaygı ve depresyon düzeyleri daha düşük olabilmekte, aileleriyle daha olumlu ilişkiler kurabilmekte, okula ve öğretmenlere karşı daha olumlu tutum sergileyebilmekte ve akademik açıdan daha başarılı olabilmektedir (Gilman ve Huebner, 2006).

Ergenlerin merhamet düzeyi ve yaşam doyumları üzerinde birçok değişken etkili olabilmektedir (Çeçen, 2008; Erdoğan, 2017; Gül, 2019; Stankov, 2013). Sosyo-demografik değişkenlerin yer aldığı araştırmalarda ise farklı bulgulara rastlanmaktadır. Bu araştırmanın temel değişkenlerinden olan cinsiyet faktörü açısından çalışma bulgularına bakıldığında farklı sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bazı çalışmalarda kızların merhamet düzeylerinin erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüş (Aydemir, 2018; Hacıkeleşoğlu ve Kartopu, 2017; Salazar, 2016), bazı çalışmalarda ise merhametin cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark göstermediği tespit edilmiştir (Aydemir, 2020; Candemir, 2019). Ayrıca kimi çalışmalarda cinsiyetin yaşam doyumu üzerinde etkili olmadığı saptanırken (Aliyev ve Aghayeva, 2019; Huebner vd., 2000) kimi çalışma sonucunda kızların yaşam doyumlarının erkeklere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (Danielsen, Samdal, Hetland ve Wold, 2009; Öztan, 2014).

Yukarıda verilenlerden hareketle, merhamet ve yaşam doyumunun ergenlerin yaşam alanlarında önemli bir yer edindiği söylenebilir. Bu yüzden merhamet ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin ergenler üzerinden değerlendirilmesinin önemli ve gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmada ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet ve yaşam doyumu düzeylerinin belirlenmesi, bu iki değişken arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve ayrıca cinsiyet değişkeni açısından öğrencilerin merhamet ve yaşam doyumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhametleri ne düzeydedir?

- 2) Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 3) Ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumları ne düzeydedir?
- 4) Ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumları cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 5) Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumları arasında bir ilişki var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, betimsel araştırma modelinde tasarlanmıştır. Betimsel araştırmalarda mevcut olan durum olduğu şekilde ortaya konulmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Ayrıca değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli (Can, 2017) de uygulanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet ve yaşam doyumu düzeyleri belirlenmiştir. Merhamet ve yaşam doyumu değişkenleri arasındaki ilişki ortaya konulmuş ve cinsiyet değişkeni açısından merhamet ve yaşam doyumları incelenmiştir.

2.2. Çalışmanın Örnekleme

Bu araştırmada, amaçsal örnekleme yaklaşımlarından biri olan *tipik durum örnekleme yöntemi* kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi uygulanırken araştırma sorusu ile ilgili olarak mevcut olan çok sayıdaki durumdan tipik bir durumun belirlenerek bu örnek üzerinden veriler elde edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014). Bu bağlamda, Diyarbakır ili Kayapınar ilçesinde bulunan ortaokullardan tipik durum örnekleme yoluyla bir okul belirlenmiş ve söz konusu okuldaki son sınıf öğrencilerinden veriler toplanmıştır. Veriler toplanmadan önce öğrencilerin öğrenim gördüğü okuldan, velilerden ve milli eğitim müdürlüğünden gerekli izin ve onaylar alınmıştır. Buna göre çalışma örnekleminde; yaşları 13-14 aralığında olan ve 117'si kız ve 58'i erkek olmak üzere toplamda 175 öğrenci yer almıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları*

Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu, Merhamet Ölçeği (Nas ve Sak, 2021) ve Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği (Çivitçi, 2007) kullanılarak elde edilmiştir. Kişisel bilgi formunda katılımcıların yaş ve cinsiyetlerine ilişkin sorular yer almıştır. Ölçeklerin

uygulanması için gerekli izinler alındıktan sonra veriler toplanmıştır. (**Veri toplama süreci, 2020 öncesinde gerçekleştiği için etik kurul başvurusunda bulunulmamıştır.*)

2.3.1. Merhamet Ölçeği (MÖ)

Nas ve Sak (2021) tarafından geliştirilen ölçek, 12-18 yaş arasındaki bireylerin merhamet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Ölçeğin verileri, ortaokul ve liselerde öğrenim gören 756 öğrenciye ulaşılarak toplanmıştır. Yapılan Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 20 madde 3 faktör altında toplanmış ve bu 3 faktörlü yapı toplam varyansın % 51,83'ünü açıklamıştır. Elde edilen bu üç faktörlü yapı Doğrulayıcı Faktör Analizi ile test edilmiştir. Merhamet ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı .89 ve yarı güvenirlik katsayısı ise .75 olarak bulunmuş ve ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirtilmiştir. Ters madde bulunmayan ölçek, *başkalarına merhamet, öz-merhamet ve diğer canlılara merhamet* olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan maddeler, beşli Likert tipinde olup hiçbir zaman (1), nadiren (2), ara sıra (3), sık sık (4) ve her zaman (5) olacak şekilde puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puan aralığı 20-100 arasında değişmekte olup, yüksek puan aynı zamanda merhamet düzeyinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca 20-46 arası düşük; 47-74 arası orta ve 75-100 arası ise yüksek düzeyde merhamet anlamına gelmektedir (Nas ve Sak, 2021).

2.3.2. Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği (ÇÖYDÖ)

Bu ölçek, ergenlerin yaşam doyumunun değerlendirilmesi amacıyla Huebner (1994) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenirlik çalışması Çivitci (2007) tarafından yapılmıştır. Uyarlanma sürecinde ilköğretim ikinci kademedeki öğrenim gören 688 öğrenci, araştırma grubu içinde yer almıştır. Veriler, ölçeğin Türkçe'ye çevrilmiş özgün formu kullanılarak elde edilmiştir. Ölçeğin zamandaş geçerliği için Çocuklar için Depresyon Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca ölçeğin faktör yapısı, varimax döndürmeli faktör analizi ile test edilmiştir. Bununla birlikte faktörler arası korelasyonlar, Cronbach alfa ve test-tekrar test katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, ölçeğin Türkçe versiyonu, faktör yükleri .34 ve üstünde olan ve toplam varyansın %44.50'sini açıklayan 36 maddeden oluşmaktadır. Türkçe uyarlama sonucunda, ölçeğe ait Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için 0.87 olarak bulunmuştur. Ayrıca Arkadaş alt boyutu için 0.85; Okul alt boyutu için 0.76; Yaşanılan Çevre alt boyutu için 0.75; Aile alt boyutu için 0.74 ve Benlik alt boyutu için ise 0.70 olarak hesaplanmıştır. Türkçe uyarlaması yapıldıktan sonra ölçeğin 36 maddeden oluştuğu ve ölçeğin puanlanmasının özgün formda olduğu gibi hiçbir zaman (1), bazen (2), sık

sık sık (3) ve her zaman (4) şeklinde olduğu belirtilmektedir. Ölçekteki 3, 4, 9, 13, 22, 25, 30, 32 ve 35. maddeler tersten puanlanmaktadır. Ölçekten elde edilen puanların artması yaşam doyumunun da arttığını göstermektedir. Sonuç olarak, ölçeğin ilköğretim 2.kademe öğrencilerinin yaşam doyumlarını ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirtilmektedir (Çivitçi, 2007).

2.4. Veri Analizi

Veriler SPSS 22 istatistik paket programına aktarılarak analiz edilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin merhamet düzeylerine ve yaşam doyumlarına ilişkin dağılımlar için betimsel istatistikler (ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek puan değerleri) incelenmiştir. Ayrıca analizde parametrik veya non-parametrik testlerden hangilerinin kullanılacağına karar vermek için ve araştırmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorow-Smirnow testi kullanılmıştır. Yapılan Kolmogorow-Smirnow testi sonucunda ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği görülmüş ($n=175$, $p>.05$) ve bu nedenle parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Ayrıca cinsiyet değişkeni açısından Kolmogorow-Smirnow testi yapılmış ve puanların normal dağılıma sahip olduğu gözlenmiştir ($p>.05$). Dolayısıyla cinsiyet değişkeni açısından katılımcıların merhamet düzeyleri ve yaşam doyumlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için bağımsız örneklem için t testi kullanılmış ve merhamet düzeyleriyle yaşam doyumları arasındaki ilişkiye ise Pearson korelasyon analiziyle bakılmıştır. Bulguların istatistiksel analizleri için .05 anlamlılık düzeyi temel alınmıştır ($p<.05$).

3. Bulgular

3.1. Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri

Tablo 1. Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Merhamet Düzeyleri

	n	Min.	Maks.	Ort.	SS.
Başkalarına Merhamet	175	17,00	45,00	34,33	5,35
Öz-merhamet	175	7,00	25,00	18,24	4,07
Diğer Canlılara Merhamet	175	8,00	30,00	20,22	5,40
Merhamet Ölçeği Genel Toplamı	175	38,00	99,00	72,80	10,17

Min.: Minimum; Maks.: Maksimum; Ort.: Ortalama; SS.: Standart sapma

Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya katılan ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet ölçeğinin *başkalarına merhamet* alt boyutu puanları 17 ile 45 arasında değişirken, ortalamaları 34,33 olarak hesaplanmış ve standart sapma değeri ise 5,35 olarak bulunmuştur. *Öz-merhamet* alt boyutu puanları 7 ile 25 arasında değişirken, ortalamaları 18,24 olarak hesaplanmış ve standart sapma değeri ise 4,07 olarak belirlenmiştir. *Diğer canlılara merhamet* alt boyutu puanları 8 ile 30 arasında değişirken, ortalamaları 20,22 olarak hesaplanmış olup standart sapma değeri ise 5,40 olarak bulunmuştur. Katılımcıların merhamet ölçeğinin genel toplamından aldıkları puanlar 38-99 arasında değişirken, ortalamaları 72,80 ve standart sapmaları 10,17'dir.

Merhamet ölçeği genel toplamından 20 ile 100 aralığında puanlar alınabilmektedir. Ölçek puanlamasına göre 20-46 puan arası düşük; 47-74 puan arası orta ve 75-100 puan arası ise yüksek düzeyde merhamet anlamına gelmektedir (Nas ve Sak, 2021). Bu anlamda örnekleme oluşturan ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri toplam puan ortalamalarının orta düzeyde ve yüksek düzey sınırına yakın olduğu söylenebilir.

3.2.Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılması

Tablo 2. Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Merhamet Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ort.	SS	<i>t</i>	<i>p</i>
Başkalarına Merhamet	Kız	117	33,96	5,28	-1,285	,201
	Erkek	58	35,06	5,47		
Öz-merhamet	Kız	117	18,55	3,97	1,433	,154
	Erkek	58	17,62	4,23		
Diğer Canlılara Merhamet	Kız	117	19,76	5,44	-1,603	,111
	Erkek	58	21,15	5,26		
Merhamet Ölçeği Genel Toplamı	Kız	117	72,29	10,04	-,951	,343
	Erkek	58	73,84	10,45		

Tablo 2 incelendiğinde, cinsiyet değişkeni açısından ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda; *başkalarına merhamet* alt boyutunda ($t_{(173)}=-1,285$, $p>.05$), *öz-merhamet* alt boyutunda ($t_{(173)}=1,433$, $p>.05$), *diğer canlılara merhamet* alt

boyutunda ($t_{(173)}=-1,603, p>.05$) ve merhamet ölçeğinin genel toplamında ($t_{(173)}=-,951, p>.05$) aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur. Bu bulguya göre, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri üzerinde cinsiyet değişkeninin etkili bir faktör olmadığı söylenebilir.

3.3.Ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumu düzeyleri

Tablo 3. Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri

	n	Min.	Maks.	Ort.	SS.
Aile	175	7,00	28,00	21,42	4,85
Arkadaş	175	11,00	30,00	21,36	4,02
Benlik	175	7,00	24,00	16,91	3,62
Çevre	175	8,00	24,00	16,82	2,50
Okul	175	13,00	27,00	19,26	2,75
Toplam Yaşam Doyumu	175	54,00	119,00	95,79	10,55

Tablo 3 incelendiğinde, çalışmaya katılan ortaokul son sınıf öğrencilerinin ÇÖYDÖ'nün genel toplamından aldıkları puanların 54 ile 119 arasında değiştiği, toplam puan ortalamasının 95,79 olduğu ve ayrıca standart sapmanın 10,55 olduğu anlaşılmaktadır. ÇÖYDÖ genel toplamından 36 ile 144 aralığında puanlar alınabileceği göz önünde bulundurularak, katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve yüksek düzey sınırına yakın olduğu ifade edilebilir.

3.4.Ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

Tablo 4. Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin ÇÖYDÖ Puanlarının Cinsiyetlerine Göre T Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ort.	SS	t	p
Aile	Kız	117	20,97	4,83	-1,770	,078
	Erkek	58	22,34	4,78		
Arkadaş	Kız	117	21,43	4,04	,354	,724
	Erkek	58	21,20	3,99		
Benlik	Kız	117	16,20	3,46	-3,813	,000
	Erkek	58	18,34	3,54		

Çevre	Kız	117	16,47	2,23	-2,743	,007
	Erkek	58	17,55	2,85		
Okul	Kız	117	19,09	2,72	-1,153	,251
	Erkek	58	19,60	2,80		
Toplam Yaşam Doyumu	Kız	117	94,17	10,31	-2,935	,004
	Erkek	58	99,05	10,38		

Tablo 4 incelendiğinde, cinsiyet değişkeni açısından ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bağımsız örneklem için t testi sonucunda; *aile* alt boyutunda ($t_{(173)}=-1,770$, $p>.05$), *arkadaş* alt boyutunda ($t_{(173)}=.354$, $p>.05$) ve *okul* alt boyutunda ($t_{(173)}=-1,153$, $p>.05$) aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur. *Benlik* alt boyutunda ($t_{(173)}=-3,813$, $p<.05$), *çevre* alt boyutunda ($t_{(173)}=-2,743$, $p<.05$) ve ÇÖYDÖ'nün genel toplamında ($t_{(173)}=-2,935$, $p<.05$) ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyum düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermiştir. Kız ve erkek çocukların yaşam doyumlarına ilişkin ortalamaları incelendiğinde *benlik* alt boyutunda erkeklerin yaşam doyum ortalamalarının (Ort.=18,34) kızların yaşam doyum ortalamalarından (Ort.=16,20) daha yüksek olduğu, *çevre* alt boyutunda erkeklerin yaşam doyum ortalamalarının (Ort.=17,55) kızların yaşam doyum ortalamalarından (Ort.=16,47) daha yüksek olduğu ve ölçeğinin genel toplamında erkeklerin yaşam doyum ortalamalarının (Ort.=99,05) kızların yaşam doyum ortalamalarından (Ort.=94,17) daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

3.5.Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumları arasında bir ilişki

Tablo 5. Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Merhamet Düzeyleri ile Yaşam Doyumları Arasındaki İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1- Başkalarına Merhamet	1	,116	,436**	,804**	,279**	,091	,213**	,041	,188**	,295**
2- Öz-merhamet		1	-,029	,446**	-,166*	,033	-,170*	,132	,149*	-,052
3- Diğer Canlılara Merhamet			1	,749**	,247**	,025	,268**	,143	,186*	,297**

4- Merhamet Ölçeği Genel Toplamı	1	,212**	,074	,186*	,150*	,257**	,292**
5- Aile		1	,088	,460**	-,020	,094	,671**
6- Arkadaş			1	,356**	,048	,151*	,594**
7- Benlik				1	,078	,217**	,765**
8- Çevre					1	,198**	,324**
9- Okul						1	,483**
10- Toplam Yaşam Doyumu							1

*p<.05; **p<.01

Ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumları arasında bir ilişkinin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda;

Merhamet ölçeğinin *başkalarına merhamet* alt boyutu ile ÇÖYDÖ'nün *aile* alt boyutu ($r=,279$, $p<.01$), *benlik* alt boyutu ($r=,213$, $p<.01$), *okul* alt boyutu ($r=,188$, $p<.01$) ve yaşam doyumu ölçeğinin genel toplamı ($r=,295$, $p<.01$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuşken, *arkadaş* alt boyutu ($r=,091$, $p>.05$) ve *çevre* alt boyutu ($r=,041$, $p>.05$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Merhamet ölçeğinin *öz-merhamet* alt boyutu ile ÇÖYDÖ'nün *aile* alt boyutu ($r=-,166$, $p<.05$) ve *benlik* alt boyutu ($r=-,170$, $p<.05$) arasında negatif yönlü, *okul* alt boyutu ($r=,149$, $p<.05$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, *öz-merhamet* alt boyutu ile *arkadaş* alt boyutu ($r=,033$, $p>.05$) ve *çevre* alt boyutu ($r=,132$, $p>.05$) ve yaşam doyumu ölçeğinin genel toplamı ($r=,052$, $p>.05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı anlaşılmıştır.

Merhamet ölçeğinin *diğer canlılara merhamet* alt boyutu ile ÇÖYDÖ'nün *aile* alt boyutu ($r=,247$, $p<.01$), *benlik* alt boyutu ($r=,268$, $p<.01$), *okul* alt boyutu ($r=,186$, $p<.05$) ve yaşam doyumu ölçeğinin genel toplamı ($r=,297$, $p<.01$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuşken, *arkadaş* alt boyutu ($r=,025$, $p>.05$) ve *çevre* alt boyutu ($r=,143$, $p>.05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı saptanmıştır.

Merhamet ölçeğinin genel toplamı ile ÇÖYDÖ'nün *aile* alt boyutu ($r=,212$, $p<.01$), *benlik* alt boyutu ($r=,186$, $p<.05$), *çevre* alt boyutu ($r=,150$, $p<.05$), *okul* alt boyutu ($r=,257$, $p<.01$) ve yaşam doyumu ölçeğinin genel toplamı ($r=,292$, $p<.01$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki

bulunmuşken, *arkadaş* alt boyutunda ($r=,074$, $p>.05$) anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Sonuç olarak, ölçeklerin genel toplamları dikkate alındığında ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkinin ($r=,292$, $p<.01$) olduğu gözlenmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada ulaşılan bulgulara göre, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeylerinin orta düzeyde fakat yüksek düzey sınırına yakın olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda ortaokul kademesindeki son sınıf öğrencilerinin *başkalarına merhamet*, *diğer canlılara merhamet* ve *öz-merhamet* alt boyutlarında orta seviyenin üzerinde oldukları anlaşılmaktadır. Ulaşılan bu bulguya benzer bir sonuç, Erdem (2019) tarafından yapılan araştırmada elde edilmiş ve katılımcıların merhamet ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında, öğrencilerin merhamet düzeylerinin orta seviyede olduğu anlaşılmaktadır ve bu durumda, merhamet seviyesi orta düzeyde olan öğrencilere yönelik çalışmalar yapılması gerektiği akla gelmektedir. Bu anlamda, öğrenciler için merhamete dayalı eğitimler hazırlanabilir. Çünkü merhamet eğitimi programlarının kullanıldığı araştırmalardan elde edilen kanıtlar, merhamet eğitiminin merhameti artırmada etkili olduğunu göstermiştir (Skwara, King ve Saron, 2017). Nitekim ortaokul son sınıfındaki öğrenciler, ergenlik dönemine ilişkin belirtileri gösteren öğrenciler olup bu öğrenciler için merhamete dayalı eğitim programlarının sunulması önemli görülmüş ve bu anlamda ergenlere bilişsel temele dayanan merhamet eğitimi uygulanmıştır (Pace vd., 2013). Ayrıca Reddy ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan araştırmada, risk altındaki 70 ergene bilişsel temelli merhamet eğitimi uygulanmıştır. Söz konusu eğitimin ergen bireylerin duygu düzenlemeleri, stresle başa çıkmaları ve başkalarına merhamet göstermeleri açısından önemli bir etken olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte öz-merhamete dayalı müdahalelerin ergenlerin iyi oluşlarına katkı sağladığı belirtilmiştir (Neff ve McGehee, 2010).

Bu araştırmada ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri üzerinde cinsiyet değişkeninin etkili olmadığı saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle ortaokul son sınıf kız ve erkek öğrencilerin merhamet düzeylerinin birbirine yakın olduğu söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinde saptanan bu bulgunun tersine yapılan bir araştırmada (Nas, Sak ve Tanhan, 2021) lise öğrencilerinin merhamet düzeyleri arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu araştırmada, kızların merhamet düzeylerinin erkeklerin merhamet düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur (Nas, Sak ve Tanhan, 2021). Buna göre, ortaokul dönemindeki öğrencilerin merhamet düzeyleri üzerinde cinsiyet

faktörünün yeterince etkili olmadığı ve liseye geçişte ise cinsiyetin etkili bir faktör olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bu durumun, öğrencilerin içinde buldukları gelişim evreleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim ortaokul son sınıf öğrencileri, araştırmada da belirtildiği gibi, 13-14 yaşlarına denk gelmektedir. Bu yaşlardaki çocuklar ise erinlik evresi denilen ve ergenliğin başlarında seyreden evrede bulunmaktadır (Kulaksızoğlu, 2007). Bununla birlikte ergenlik dönemi genel olarak değerlendirildiğinde, 12-15 yaş dolaylarının olumsuzluklar içerdiği ve karşı gelme davranışlarının fazla görüldüğü bu evrenin ardından gelen 16-21 yaşları ise olumluluk dönemi olarak kabul edilmektedir (Yavuzer, 2002). Bu nedenle olumlu evredeki öğrencilerin kendilerini tanıma süreçlerinin daha sağlıklı işlediği ve merhamet düzeylerine ilişkin algılarının daha belirgin olduğu akla gelmektedir. Ayrıca lise sonraki kademelerde de benzer bir durum görülmektedir. Örneğin; üniversite öğrencilerine yönelik yapılan bir araştırmada (Çapan, 2019) kızların erkeklere göre daha yüksek merhamet düzeyine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Başka araştırmalarda (Çingöl, Çelebi, Zengin ve Karakaş, 2018; Hacıkeleşoğlu ve Kartopu, 2017; Özcan, 2019) yine kızların/kadınların merhamet düzeylerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine öğretmenlerle ilgili yapılan bir araştırmada (Aydemir, 2018) kadın öğretmenlerin merhamet puanlarının erkek öğretmenlerin merhamet puanlarından yüksek olduğu görülmüştür.

Verilen araştırma bulgularından hareketle, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeylerinin cinsiyet değişkeni bağlamında farklılık göstermediği fakat lise, üniversite ve yetişkin örneklemlerinde kızların/kadınların erkeklere oranla *başkalarına karşı merhametli olma* ve *diğer canlılara merhamet gösterme* alt boyutlarında daha yüksek düzeyde merhametli oldukları belirtilebilir. Bunun yanı sıra bazı araştırmalarda kızların/kadınların *öz-merhamet* seviyelerinin erkeklere göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır (Beresford, 2016; Bluth ve Blanton, 2014). Bu durum ise kızların/kadınların başkalarına karşı daha fazla fedakâr, özgecil olduklarının bir yansıması olarak düşünülebilir ve aynı zamanda onların duygusal yapıları ve sosyal rolleri üzerinden de değerlendirilebilir. Ayrıca toplumun beklentileri, bireylerin cinsiyet rollerini etkileyebilmektedir. Bu anlamda toplumun kızlardan/kadınlardan daha merhametli olmaları yönünde bir beklenti içinde olduğu ve kültürel normların da bu beklentiye desteklediği belirtilmektedir (Chiao, 2017). Bu durum ise toplumsal cinsiyet faktörünün muhtemel etkisi olarak yorumlanabilir.

Bu araştırmada, ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumu düzeylerinin orta düzeyde olup yüksek düzey sınırına yakın olduğu sonucuna varılmıştır. Son sınıf öğrencileri, 8.sınıfa devam eden öğrenciler olup bu öğrencilerin diğer sınıflarla kıyaslanması yapılabilir. Bu bağlamda

Çivitçi (2009) tarafından ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin genel yaşam doyumlarının incelendiği araştırma bulgularına bakıldığında, 6. ve 7. Sınıf öğrencilerinin yaşam doyumlarının 8. Sınıflara (son sınıflar) göre daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Huebner, Drane ve Valois (2000) tarafından yapılan çalışmada, ergenlerin (N=5545) genel yaşam doyumlarına ilişkin algı düzeyleri ile demografik özellikler arasındaki ilişki incelenmiş ve ergenlerin yaşamlarının beş belirli alanla (aile, arkadaşlar, okul, benlik, yaşam çevresi) ilgili doyumları değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda ergenlerin çoğunun hem genel hem de beş alana özgü yaşam doyumları açısından pozitif yaşam doyum düzeyinde oldukları belirtilmiş ve en az yaşam doyumunun okul alanında olduğu bildirilmiştir. Üniversite gençlerine yönelik yapılan bazı çalışmalarda ise öğrencilerin yaşam doyum düzeylerinin yüksek (Öztürk ve Ünal, 2019) veya orta düzeyde (Ardahan, 2014) olduğu bulunmuştur.

Gerek ortaokul öğrencileri gerekse üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarına ilişkin araştırma sonuçları, öğrencilerin yaşam doyum düzeylerinin orta düzeyde ya da yüksek düzeye yakın bir seviyede seyrettiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra yapılan çalışmalara göre, bireylerin yaşam doyumları üzerinde çeşitli faktörler etkili olabilmektedir. Sosyal destek (Aydiner Boylu ve Günay, 2018), maddi refah, sağlık, arkadaşlık ilişkileri, aile ilişkileri, mesleki rol (Flanagan, 1978), problem çözme becerisi (Kabasakal ve Uz Baş, 2013), benlik saygısı (Çeçen, 2008), çalışma ortamı, kişiler arası ilişkiler ve iş doyum (Yiğit, Dilmaç ve Deniz, 2011) gibi değişkenler bireylerin yaşam doyumunu etkileyen faktörler olarak araştırma sonuçlarında yer almıştır. Bu çalışmanın bulgusu dikkate alındığında çalışmanın örneklemini oluşturan ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyumları üzerinde etkisi olabilecek bu değişkenlere dair orta veya yüksek düzeyde bir memnuniyetin söz konusu olabileceği söylenebilir.

Bu çalışmada varılan sonuçlardan biri de ortaokul son sınıf öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre değişip değişmediğidir. Elde edilen bulguya göre, *aile*, *arkadaş* ve *okul* alt boyutlarında cinsiyet faktörünün etkili olmadığı ancak *benlik* ve *çevre* alt boyutunda ve ölçeğin genel toplamında erkeklerin yaşam doyum ortalamalarının kızların yaşam doyum ortalamalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada saptanan bulgunun aksine Moksnes, Løhre ve Espnes (2012) tarafından yapılan çalışmada, cinsiyetin yaşam doyum üzerindeki olası etkisi incelenmiş ve genel olarak kızların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları saptanmıştır. Ayrıca Şimşek ve Kalgı (2018) kadınların erkeklere göre yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Çivitçi (2009) tarafından yapılan çalışmada ise çok boyutlu öğrenci yaşam doyum ölçeğinde sadece okul boyutunda

anlamli bir fark bulunmuş ve bu farkın kız öğrenciler lehine olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte Kabasakal ve Uz Baş (2013) tarafından yapılan araştırmada ise yaşam doyumunun cinsiyet açısından farklılaşmadığı belirtilmiştir. Benzer bir araştırmada (İlbaý, Yiğit ve Özişli, 2016) da katılımcıların yaşam doyumlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, cinsiyet değişkeninin yaşam doyumu üzerindeki etkisinin farklı çalışma gruplarında farklı şekilde ortaya çıkabildiği söylenebilir. Gilman ve Huebner (2003) tarafından da belirtildiği gibi, demografik değişkenler yaşam doyumuyla kısmen ilişkili olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle alanyazındaki bulgular, demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, ırk ve sosyoekonomik durum) ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu göstermektedir (Proctor, Linley ve Maltby, 2009).

Bu araştırmada ulaşılan son bulgu doğrultusunda ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Bu sonuca göre, hem merhamet ölçeğinin hem de ÇÖYDÖ'nün alt boyutları arasında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin, *başkalarına merhamet* alt boyutu ile *aile*, *benlik*, *okul* alt boyutları ve yaşam doyumunun genel toplamı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuşken; *arkadaş ve çevre* alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. *Öz-merhamet ve diğer canlılara merhamet* alt boyutlarında da farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak ölçeklerin genel toplamı göz önünde bulundurulduğunda, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet düzeyleri ve yaşam doyumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Saptanan bu bulgu, yapılan araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Nitekim araştırmalarda merhamet ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu (Jazaieri vd., 2014; Espín vd. 2018) ve merhametin yaşam doyumunu anlamlı düzeyde yordadığı (Avşaroğlu ve Güleş, 2019) belirtilmiştir. Ayrıca yapılan araştırmalarda çoğunlukla öz-merhamet ile yaşam doyumu arasındaki ilişki incelenmiş ve öz-merhameti yüksek olan bireylerin yaşam doyumlarının da yüksek olduğu belirlenmiştir (Allen vd., 2012). Bu durum ise öz-merhamet ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir (Yang vd., 2016). Bireyin yaşam doyumunun yükselmesi durumunda çoğunlukla hayata karşı daha olumlu yaklaşmakta, diğer canlılara, başka insanlara ve kendine karşı daha merhametli olabilmektedir.

Sonuç olarak bu araştırmada, ortaokul son sınıf öğrencilerinin merhamet ve yaşam doyum düzeylerinin orta seviyede fakat yüksek düzeye yakın olduğu bulunmuştur. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin merhamet düzeyleri arasında bir farklılık bulunmadığı saptanmıştır. Yaşam doyumu düzeyinde ise *aile*, *arkadaş ve okul* alt boyutlarında cinsiyet faktörünün etkili olmadığı ancak *benlik ve çevre* alt boyutunda ve ölçeğin genel toplamında

erkeklerin yaşam doyumu ortalamalarının kızların yaşam doyumu ortalamalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Son olarak, öğrencilerin merhamet düzeyleri ve yaşam doyum düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte bu çalışmanın bazı sınırlılıklarından bahsedilebilir. Kızların sayısının erkeklerden fazla olması, araştırmanın bir sınırlılığı olarak düşünülmektedir. Çalışmada sadece cinsiyet faktörünün incelenmesi ayrı bir sınırlılık olarak görülmektedir. Çalışmanın sonuçları ve sınırlılıkları dikkate alınarak bazı öneriler sunulabilir. Buna göre merhamet düzeyi daha düşük seviyede olan öğrencilere yönelik merhamet geliştirme eğitimleri düzenlenebilir. Öğrencilerin yaşam doyumları üzerinde etkili olan faktörler konusunda farkındalıklarını geliştirici, yaşam doyumlarını artırıcı eğitimler, terapiler ve müdahale programları uygulanabilir. Cinsiyet değişkeni açısından kız ve erkek sayılarının birbirine yakın olduğu örneklemeler üzerinden çalışmalar yapılabilir. Gelecek çalışmalarda boylamsal araştırmalar yürütülebilir bunun yanı sıra cinsiyet değişkeni dışında farklı değişkenler açısından da öğrencilerin merhamet ve yaşam doyumları incelenebilir. Ayrıca merhamet ve yaşam doyumu değişkenleriyle beraber karıştırıcı ve düzenleyici değişkenler de dâhil edilerek farklı modellerde çalışmalar yapılabilir. Son olarak lise veya diğer kademelerdeki öğrencilerin merhamet ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkiye bakılabilir.

Kaynakça

- Adanır, A. (2019). *Onkoloji ve palyatif kliniklerinde çalışan hemşirelerin merhamet yorgunluğu ve stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Aliyev, K. ve Aghayeva, S. (2019). Determinants of students' life satisfaction in Azerbaijan: Empirical analyses. *ASERC Journal of Socio-Economic Studies*, 2(1), 49-61.
- Allen, A.B., Goldwasser, E.R. ve Leary, M.R. (2012). Self-compassion and well-being among older adults. *Self Identity*, 11(4), 428-453. doi:10.1080/15298868.2011.595082.
- Appleton, S. ve Song, L. (2008). Life satisfaction in urban China: Components and determinants. *World Development*, 36(11), 2325-2340. doi:10.1016/j.worlddev.2008.04.009
- Ardahan, F. (2014). Sosyal sermaye, yaşam doyumu ve akademik başarı ilişkisi: BESYO örneği. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 1212-1226. doi: 10.14687/ijhs.v11i1.2754
- Avşaroğlu, S. ve Güleş, E. (2019). Özel gereksinimli çocuğa sahip anne babaların yaşam doyumlarının öz-anlayış ve merhamet düzeyleri açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 365-376. DOI: 10.24106/kefdergi.2960

- Aydemir, B. (2018). *Öğretmenlerdeki merhamet düzeylerinin cinsiyet, kıdem, branş ve algılanan anne-baba tutumlarına göre incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aydemir, F. (2020). *Merhamet ve iş yeri ruhsallığı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Aydiner Boylu, A. ve Günay, G. (2018). Yaşlı bireylerde algılanan sosyal desteğin yaşam doyumu üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1351-1363.
- Bağcıvan, E. (2019). *Çocuk hemşirelerinde merhamet yorgunluğunun mesleki yaşam kalitesi ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Baldry, A.C. ve Farrington, D.P. (1999). Brief Report: Types of bullying among Italian school children. *Journal of Adolescence*, 22(3), 423–426. doi: 10.1006/jado.1999.0234
- Bektaş, M. (2019). *Hemşirelerin organ bağış tutumlarının merhamet duygularıyla ilişkisinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Beresford, A. (2016). The compassionate mind: A correlational investigation into the relationship between self-compassion and compassion for others. *Manchester Metropolitan University*, 1-17.
- Biberci, F. (2010). *2-7 yaş arası çocuklarda sevgi ve merhamet değerlerinin hadisler ışığında öğretimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bluth, K., ve Blanton, P. (2014). The influence of self-compassion on emotional well-being among early and older adolescent males and females. *Journal of Positive Psychology*, 10(3), 219–230. doi:10.1080/17439760.2014.936967.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (17.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. (5.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Candemir, M. L. (2019). *Engelli çocuğa sahip olan ve olmayan ebeveynlerin öz anlayış, kişilik ve merhamet özelliklerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Chang J., Fresco J. ve Green B. (2014). The development and validation of the compassion of others' lives scale. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(5), 33-42.
- Chen, F.F., Jing, Y., Hayes, A. ve Lee, J.M. (2013). Two concepts or two approaches? A bifactor analysis of psychological and subjective well-being. *Journal of Happiness Studies*, 14(3), 1033–1068. doi: 10.1007/s10902-012-9367-x

- Chiao, Y.J. (2017). Cultural neuroscience of compassion and empathy. Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, C.D. ve Doty, J.R. (Ed.). *The Oxford handbook of compassion science* (s. 202-214). New York: Oxford University Press.
- Cosley, B.J., McCoy, S.K., Saslow, L.R. ve Epel, E.S. (2010). Is compassion for others stress buffering? Consequences of compassion and social support for physiological reactivity to stress. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 816-823. doi:10.1016/j.jesp.2010.04.008
- Coşkun, İ. (2019). *İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin 2010 yılı ve 2018 yılı öğretim programlarının din eğitimi açısından karşılaştırılması-Merhamet değeri örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Crocker, J. ve Canevello, A. (2008). Creating and undermining social support in communal relationships: The role of compassionate and self-image goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(3), 555-575. DOI: 10.1037/0022-3514.95.3.555
- Curtis, K., Horton, K. ve Smith, P. (2012). Student nurse socialisation in compassionate practice: A grounded theory study. *Nurse Education Today*, 32, 790-795. doi:10.1016/j.nedt.2012.04.012
- Çapan, M. (2019). *Üniversite öğrencilerinin merhamet ve öz-anlayış düzeylerinin kişilik özellikleri açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Çeçen, R. (2008). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), 19-30.
- Çingöl, N., Çelebi, E., Zengin, S. ve Karakaş, M. (2018). Bir sağlık yüksekokulu hemşirelik bölümü öğrencilerinin merhamet düzeylerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21, 61-67.
- Çivitci, A. (2007). Çokboyutlu öğrenci yaşam doyumunu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Eurasian Journal of Education Research*, 26, 51-60.
- Çivitci, A. (2009). İlköğretim öğrencilerinde yaşam doyumunu: Bazı kişisel ve ailesel özelliklerin rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, XXII(1), 29-52.
- Danielsen, A.G., Samdal, O., Hetland, J. ve Wold, B. (2009). School-related social support and students' perceived life satisfaction. *The Journal of Educational Research*, 102(4), 303-320. doi: 10.3200/joer.102.4.303-320
- Delfabbro, P., Winefield, T., Trainor, S., Dollard, M., Anderson, S., Metzger, J. ve Hammarstrom, A. (2006). Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: Prevalence and psychosocial profiles. *British Journal of Educational Psychology*, 76(1), 71-90. doi: 10.1348/000709904x24645
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>

- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for a national index. *American Psychological Association*, 55(1), 34-43. doi: 10.1037//0003-066X.55.1.34
- Diener, E. ve Chan, M.Y. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3(1), 1-43. doi:10.1111/j.1758-0854.2010.01045.x
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diren, Z. (2018). *Yaşlı bakım çalışanlarında duygusal zekâ, kişilik özellikleri, örgütsel güven ve merhamet duyguları ile yaşlılara yönelik tutumlar arasındaki ilişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Durmuş, E. ve Gürkan, U. (2005). Lise öğrencilerinin şiddet ve saldırganlık eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 253-269.
- Erdem, H. (2019). *İnmeli bireylere bakım verenlerde bakım yükü ve merhamet düzeyi arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Erdoğan, B. (2017). *Yetişkinlerde mutluluğun merhamet ve saldırganlıkla ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi.
- Erdoğan, S. (2018). *Evli bireylerin evlilik doyumu ve merhamet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Espín, A.M., Moreno-Herrero, D., Sánchez-Campillo, J. ve Rodríguez Martín, J.A. (2018). Do envy and compassion pave the way to unhappiness? Social preferences and life satisfaction in a Spanish city. *Journal of Happiness Studies*, 19(2), 443-469. doi:10.1007/s10902-016-9828-8
- Flanagan, J.C. (1978). A research approach to improving our quality of life. *American Psychologist*, 33(2), 138-147. doi:10.1037/0003-066x.33.2.138
- Gilbert, P. (2009). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment*, 15, 199-208. DOI: 10.1521/ijct.2010.3.2.97
- Gilbert, P., Catarino, F., Duarte, C., Matos, M., Kolts, R., Stubbs, J., Ceresatto, L., Duarte, J., Pinto-Gouveia, J. ve Basran, J. (2017). The development of compassionate engagement and action scales for self and others. *Journal of Compassionate Health Care*, 4(4), 1-24. DOI: 10.1186/s40639-017-0033-3
- Gilman, R. ve Huebner, E.S. (2003). A review of life satisfaction research with children and adolescents. *School Psychology Quarterly*, 18(2), 192-205. doi:10.1521/scpq.18.2.192.21858

- Gilman, R. ve Huebner, E.S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3), 293-301. DOI: 10.1007/s10964-006-9036-7
- Goetz, J.L., Keltner, D. ve Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 136(3), 351-374. DOI: 10.1037/a0018807
- Goldin, P. ve Jazaieri, H. (2017). *The compassion cultivation training (cct) program*. In Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, D.C., & Doty, J.R. (Eds.). Oxford Handbooks Online. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780190464684.013.18.
- Gül, T. (2019). *4-6 yaş dönemi çocuklarda merhamet eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Hacıkeleşoğlu, H. ve Kartopu, S. (2017). Merhamet ve dindarlık: Üniversite öğrencileri üzerine ampirik bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59, 203-227.
- Homan, K.J. (2016). Self-compassion and psychological well-being in older adults. *Journal of Adult Development*, 23(2), 111–119. doi:10.1007/s10804-016-9227-8
- Hoşgörür, V. ve Orhan, A. (2017). Okulda zorbalık ve şiddetin nedenleri ve önlenmesinin yönetimi (Muğla merkez ilçe örneği). *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24) , 859-880.
- Huebner, E.S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment*, 6(2), 149–158. doi: 10.1037/1040-3590.6.2.149
- Huebner, E.S., Drane, W. ve Valois, R.F. (2000). Levels and demographic correlates of adolescent life satisfaction reports. *School Psychology International*, 21(3), 281-292. <https://doi.org/10.1177/0143034300213005>
- İlbay, A.B., Yiğit, Y. ve Özişli, Ö. (2016). Emeklilerin yaşam doyumu ve rehberlik ihtiyacı ilişkisi – Sakarya örneği. *Journal of Behavior at Work*, 1(1), 36-47.
- Jazaieri, H., McGonigal, K.M., Lee, I.A., Jinpa, T., Doty, J.R., Gross, J.J. ve Goldin, P.R. (2018). Altering the trajectory of affect and affect regulation: The impact of compassion training. *Mindfulness*, 9(1), 283-293. doi: 10.1007/s12671-017-0773-3. DOI: 10.1007/s12671-017-0773-3
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Jinpa, T., Doty, J.R., Gross, J.J. ve Goldin, P.R. (2014). A randomized controlled trial of compassion cultivation training: effects on mindfulness, affect, and emotion regulation. *Motivation and Emotion*, 38(1), 23-35. DOI: 10.1007/s11031-013-9368-z
- Kabasakal, Z. ve Uz Baş, A. (2013). Öğretmen adaylarında yaşam doyumunun yordayıcısı olarak problem çözme becerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 27-35.

- Kim, C. ve Ko, H. (2018). The impact of self-compassion on mental health, sleep, quality of life and life satisfaction among older adults. *Geriatric Nursing*, 39, 623-628. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2018.06.005>
- Kişmir, Ş. ve İrge, N. T. (2020). Merhamet yorgunluğu düzeyinin çalışanların motivasyonu ve iş doyumlarına etkisi: Sağlık çalışanları üzerinde bir uygulama. *Research Studies Anatolia Journal*, 3(1), 1-18.
- Kulaksızoğlu, A. (2007). *Ergenlik psikolojisi*. (9.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Küçükaydın, Z. (2015). *Fen bilimleri derslerinde merhamet eğitimi üzerine bir çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- Leiberg, S., Klimecki, O. ve Singer, T. (2011). Short-term compassion training increases prosocial behavior in a newly developed prosocial game. *PLoS ONE*, 6(3), 1-10. doi:10.1371/journal.pone.0017798
- Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56(3), 239–249. doi:10.1037/0003-066x.56.3.239
- Moksnes, U.K., Løhre, A. ve Espnes, G.A. (2012). The association between sense of coherence and life satisfaction in adolescents. *Quality of Life Research*, 22(6), 1331–1338. doi:10.1007/s11136-012-0249-9 Nas ve Sak (2021
- Nas, E. ve Sak, R. (2020). Merhamet ve merhamet odaklı terapi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 64-84. Doi: 10.18026/cbayarsos.525744
- Nas, E. ve Sak, R. (2021). A new compassion scale for children and its psychometric properties. *Child Psychiatry & Human Development*, 52(3). <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01034-0>
- Nas, E., Sak, R. ve Tanhan, F. (2021). Lise öğrencilerinin merhamet düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(231), 305-334. DOI: [10.37669/milliegitim.737212](https://doi.org/10.37669/milliegitim.737212)
- Neff, K. (2003a). The development of validation of a scale to measure self compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250. DOI: 10.1080/15298860390209035
- Neff, K. (2003b). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85–101. DOI: 10.1080/15298860390129863
- Neff, K.D. ve McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and Identity*, 9(3), 225-240. <http://dx.doi.org/10.1080/15298860902979307>
- Neugarten, B.L., Havighurst, R.J. ve Tobin, S.S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16(2), 134–143. doi:10.1093/geronj/16.2.134

- Orpinas, P., Parcel, G.S., Mcalister, A. ve Frankowski, R. (1995). Violence prevention in middle schools: A pilot evaluation. *Journal of Adolescent Health, 17*(6), 360–371. doi: 10.1016/1054-139x(95)00194-w
- Ozawa-de Silva, B. ve Dodson-Lavelle, B. (2011). An Education of heart and mind: Practical and theoretical issues in teaching cognitive-based compassion training to children. *Practical Matters, 4*, 1-28.
- Özan, A. (2019). *Yoğun bakım hemşirelerinde merhametin ve merhamet yorgunluğunun belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özdelikara, A. ve Babur, S. (2020). Hemşirelik öğrencilerinin merhamet düzeyi ve empatik eğilim ilişkisi. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi, 11*(2), 342-349. <https://doi.org/10.31067/0.2020.271>
- Özer, M. ve Özsoy Karabulut, Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatry, 6*(2), 72-74.
- Öztaş, S. (2014). *Ortaokul 6. 7. 8. Sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliklerinin yaşam doyumları ve benlik kurgusu algıları açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Öztürk, M. ve Ünal, V. (2019). Temel insani değerler ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 36*(1), 61-74. doi: 10.32600/huefd.433294
- Pace, T. W. W., Negi, L. T., Adame, D. D., Cole, S. P., Sivilli, T. I., Brown, T. D., Issa, M. J. ve Raison, C. L. (2009). Effect of compassion meditation on neuroendocrine, innate immune and behavioral responses to psychosocial stress. *Psychoneuroendocrinology, 34*(1), 87–98. doi:10.1016/j.psyneuen.2008.08.011
- Pace, T.W.W., Negi, L.T., Dodson-Lavelle, B., Ozawa-de Silva, B., Reddy, S.D., Cole, S.P., Danese, A., Craighead, L.W. ve Raison, C. L. (2013). Engagement with cognitively-based compassion training is associated with reduced salivary c-reactive protein from before to after training in foster care program adolescents. *Psychoneuroendocrinology, 38*, 294-299. doi: 10.1016/j.psyneuen.2012.05.019
- Pateraki, L. ve Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology, 21*(2), 167–175. doi: 10.1080/01443410020043869
- Pavot, W. ve Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment, 5*(2), 164–172. doi:10.1037/1040-3590.5.2.164
- Pehlivan, T. (2019). *Onkoloji-hematoloji hemşirelerine uygulanan kısa ve uzun süreli merhamet yorgunluğu dayanıklılık programının yaşam kalitesi, algılanan stres ve psikolojik dayanıklılık üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Pinto-Gouveia, J., Duarte, C., Matos, M. ve Fráguas, S. (2013). The protective role of self-compassion in relation to psychopathology symptoms and quality of life in chronic and

- in cancer patients. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 21(4), 311–323. doi:10.1002/cpp.1838
- Pommier, E.A. (2010). *The compassion scale*. Doctoral Thesis. The Graduate School of the University of Texas at Austin.
- Proctor, C.L., Linley, P.A. ve Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: A review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630. doi:10.1007/s10902-008-9110-9
- Reddy, S.D., Negi, L.T., Dodson-Lavelle, B., Osawa-de Silva, B., Pace, T.W.W., Cole, S.P., Raison, C.L. ve Craighead, L.W. (2013). Cognitive-based compassion training: A promising prevention strategy for at-risk adolescents. *J Child Fam Stud*, 22, 219-230. DOI: 10.1007/s10826-012-9571-7
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081. doi:10.1037/0022-3514.57.6.1069
- Salazar, L.R. (2015). Exploring the relationship between compassion, closeness, trust, and social support in same-sex friendships. *The Journal of Happiness ve Well-Being*, 3(1), 15-29.
- Salazar, L.R. (2016). The relationship between compassion, interpersonal communication apprehension, narcissism and verbal aggressiveness. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 1-14.
- Santrock, J.W. (2011). *Yaşam boyu gelişim-gelişim psikolojisi*. (Çev.Ed. Yüksel, G.). (13.Basım). İstanbul: Nobel Akademik.
- Sayar, K. ve Manisalıgil, A. (2016). *Merhamet devrimi*. (3.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Seven, A. ve Dülger, H. (2020). Sağlık ve bakım hizmetleri bölümü öğrencilerinin merhamet düzeyleri ve etkileyen faktörler. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(54), 28-34. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1933>
- Skwara, A.C., King, B.G. ve Saron, C.D. (2017). Studies of training compassion what have we learned; what remains unknown? Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., *The Oxford handbook of compassion science* (s. 290-313). New York: Oxford University Press
- Soylu, Y. ve Kabasakal, Z. (2016). Evli kadınların yaşam doyumunun evlilik doyumu ve çalışma durumu ile ilişkilerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 215-221.
- Spencer, G.A. ve Bryant, S.A. (2000). Dating violence: A comparison of rural, suburban, and urban teens. *Journal of Adolescent Health*, 27(5), 302–305. doi: 10.1016/s1054-139x(00)00125-7

- Sprecher, S. ve Fehr, B. (2005). Compassionate love for close others and humanity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 629-652. DOI: 10.1177/0265407505056439
- Stankov, L. (2013). Depression and life satisfaction among European and Confucian adolescents. *Psychological Assessment*, 25(4), 1220-1234. <https://doi.org/10.1037/a0033794>
- Strauss, C., Taylor, B.L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F. ve Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review* 47, 15-27. doi: 10.1016/j.cpr.2016.05.004
- Şahin, B. (2019). *Yaşlı bireylerde internet kullanımının yaşam doyumu, algılanan sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Şahin, Ş. (2008). *Beden eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik ve yaşam doyumu düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Şimşek, N. ve Kalgı, M.E. (2018). Dini dogmatizm ve dindarlık bağlamında yaşam doyumu: Bir karma yöntemli yaklaşım. *Turkish Studies*, 13(4), 1137-1152. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12061>
- Terry, M. ve Leary, M. (2011). Self-compassion, self-regulation, and health. *Self and Identity*, 10, 352-362. doi: 10.1080/15298868.2011.558404
- Tuzgöl Dost, M. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 132-143.
- Veenhoven, R. (1988). The utility of happiness. *Social Indicators Research*, 20(4), 333-354. doi:10.1007/bf00302332
- Williams, C. R. (2008). Compassion, suffering and the self a moral psychology of social justice. *Current Sociology*, 56(1), 5-24. DOI: 10.1177/0011392107084376
- Yang, Y., Zhang, M. ve Kou, Y. (2016). Self-compassion and life satisfaction: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 98, 91-95. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.03.086>
- Yavuzer, H. (2002). *Çocuk psikolojisi*. (22.Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yılmaz, G. (2016). *Onkoloji hemşirelerinin eşduyumu yorgunluğu, iş doyumu, tükenmişlik ve travma sonrası gelişim düzeylerine psikoeğitimin etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yiğit, R., Dilmaç, B. ve Deniz, M.E. (2011). İş ve yaşam doyumu: Konya Emniyet Müdürlüğü alan araştırması. *Polis Bilimleri Dergisi*, 13(3), 1-18.

PANDEMİ SÜRECİNDE TOPLUM GÖRÜŞÜNÜN DUYGU ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ahmet SEL¹

Öz

Koronavirüs salgını nedeniyle başlayan pandemi süreci toplumun her kesimini fazlasıyla etkilemiştir. Sosyal medya platformları özellikle pandemi sürecinde insanların duygu ve düşüncelerini rahatlıkla yansıtırları mecralar olmuştur. Bu çalışmada Twitter uygulamasında “korona”, “corona”, “covid19” ve “kovid19” anahtar kelimeleri ile 2020 yılı içinde atılan mesajlar duygu analizi ve n-gram yöntemleriyle incelenmiştir. Toplamda yaklaşık 1.2 milyon mesaj ön işleme tabi tutulduktan sonra Google E-tablolar yardımıyla İngilizceye çevrilmiştir. Daha sonra Python programlama dilinde Textblob yazılımı sayesinde duygu analizi yapılmış ve her ay için pozitif ve negatif duyguları belirten kelimelerin sıklıkları n-gram yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda pozitif başlıklarda; hastane, yoğun bakım, evde kalma, test, sosyal mesafe ve Dünya Sağlık Örgütü’nün öne çıktığı görülmektedir. Negatif yöndeki ifadelerde ise; ev, salgın, negatif test, kayıp edilen insanlar, sosyal mesafe, sağlık işçileri, vaka sayıları, sınav, aşı ve iş başlıkları öne çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Doğal Dil İşleme, Duygu Analizi, Textblob, N-gram, Pandemi

Jel Sınıflaması:C88, Y1, Z1

INVESTIGATION of COMMUNITY OPINION USING SENTIMENT ANALYSIS DURING PANDEMIC PROCESS: CASE of TURKEY

Abstract

The pandemic, which began due to the Coronavirus outbreak, has greatly affect edall segments of society. Social media platforms are channels where people easily reflect their feelings and thoughts, especially during the pandemic process. In this study, messages thrown in 2020 with the keywords “Corona”, “corona”, “covid19” and “kovid19” in Twitter application were examined by emotion analysis and n-gram methods. A total of about 1.2 million messages have been pre-processed and translated into English with the help of Google spread sheets. Later, emotion analysis was performed using Textblob software in the Python programming language and the frequency of words indicating positive and nagative emotions for each month was examined by the n-gram method. As a result of theresearch, it is seen that the positive names; Hospital, Intensive Care, stay at home, test, social distance and the World Health Organization stand out. Innegative expressions, home, epidemic, negative test, missing people, social distance, health workers, case numbers, exam, vaccine and job titles were shown to stand out.

Keywords: Natural Language Processing, Sentiment Analysis, Textblob, N-gram, Pandemic

Jel Classification: C88, Y1, Z1

¹ Dr. Matematik Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, selahmet43@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1914-5878

1. Giriş

İnternetin hızla yaygınlaşmasıyla web üzerindeki bilgi de büyük miktarlarda artmaktadır. Günümüz insanları artık duygu ve görüşlerini bloglar, forumlar ve sosyal ağlar üzerinden kolayca paylaşmaktadırlar. Paylaşılan duygu ve görüşler, iş dünyasının ürünler ve hizmetler konusundaki kararlarında önemli rol oynamaktadır. İnternetin bu denli yaygın kullanımından önce halkın genel görüşü ve tüketici bakış açısı ile ilgili bilgiler genellikle pahalı ve uzun soluklu araştırmalar sonucu elde edilmekteydi. Sosyal medya kullanımı toplumun her kesimini temsil etmemesine karşın giderek temsil gücü arttırmıştır. Sosyal medya üzerinden marka, şirket ve kişi analizleri yapılarak itibar ölçümleri yapılabilmekte, pozitif veya negatif yönde eğilimler duygu analizi ile belirlenebilmektedir (Parlar, Saraç ve Özel, 2017).

Sosyal medya platformlarında etkin olan kişilerin fazlalığı ile duygu ve düşüncelerini rahatça paylaşabilmeleri şirketleri ve siyasileri bu alanda etkin olmaya itmiştir. Paylaşılan yorumlar sayesinde insanların ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda yeni ürünler sunabilmekte ya da var olanlar hakkındaki görüşleri alınabilmektedir. Gerçek hayatta elde edilmesi çok zor olan veriler gerekli yazılımlar sayesinde platformlardan alınmakta ve işlenmektedir. Metin halinde çekilen verilerin analiz edilmesi doğal dil işleme alanındaki gelişmelerle etkinliğini arttırmaktadır. Özellikle makine öğrenmesi ve büyük veri alanındaki gelişmelere paralel olarak metin madenciliği alanına olan ilgide artmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde 2019 yılı sonunda ateş, öksürük, nefes darlığı gibi çeşitli solunum yolu belirtileri sonucunda ortaya çıkan yeni tip koronovirüs (COVID-19) ilk olarak deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiş, daha sonra ise insandan insana bulaşarak diğer dünya ülkelerine yayılım göstermiştir (TC. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bunun sonucunda devletler salgının yayılmasını önlemek adına insanların hareketlerini kısıtlamaya gitmişlerdir. Belirli saat ve yaş gruplarına göre konulan kısıtlamalar insanların evlerinde daha fazla kalmalarına neden olmuştur. Bundan dolayı internet üzerinde daha fazla vakit geçirmeye başlayan bireyler sosyal medya içinde de daha etkin olmaya başlamışlardır.

Twitter, sosyal medya platformları içerisinde ağırlıklı olarak yazılı ve görsel içerikler barındırmasından dolayı gündem takip etme arzusunda olan insanların yoğun olarak kullandığı bir mecra halini almıştır. Devlet başkanları, parti liderleri, spor kulüpleri ve sivil toplum kuruluşlarının bilgi paylaşımında ilk sıraya koydukları, seçim stratejilerine yön vermek amacıyla kampanyaların yürütüldüğü, ilk ağızdan resmî açıklamaların paylaşıldığı ve

etkisi kanıtlanmış bir platform olmuştur (Darı, 2018, s. 9). Ana içerik paylaşımı metin üzerine olan Twitter metin madenciliği ve duygu analizi konusunda araştırmacılara önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu çalışmada virüsün başladığı ve yayıldığı süre olan 2020 yılı için atılan Türkçe Twitter mesajlarının içeriği duygu analizi ve N-gram yöntemleriyle incelenmiştir. Mesajlar için “korona”, “corona”, “covid19” ve “kovid19” anahtar kelimeleri dikkate alınmıştır. Her ay için ortalama yüz bin tweet ile yaklaşık 1.2 milyon mesaj analize dahil edilmiştir. Öncelikle mesajlar ön işleme tabi tutulmuş sonrasında da Google e-tablolar yardımıyla İngilizce diline çevrilmiştir. Python programlama dilinde bulunan Textblob yazılımı sayesinde duygu analizi yapılmış ve her ay için pozitif ve negatif duyguları belirten kelimeler N-gram yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda elde edilen veriler sayesinde insanların olumlu ya da olumsuz olarak gördüğü başlıklar ay bazında değerlendirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Duygu analizi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; Parlar, Saraç ve Özel(2017), çalışmalarında Türkçe mesajlar için nitelik seçim kriterlerini entropi yöntemi ile karşılaştırmıştır. Elden edilen sonuçlarda duygu analizinde karınca kolonisi optimizasyon ve sorgu genişletme yöntemlerinin daha etkin oldukları görülmüştür. Powar, Kadam ve Salvi (2018), mesaj verilerinin geçmiş dönemlerini inceleyerek sınıflandırma işlemine tabi tutmuşlardır. Elde edilen model ile yeni atılan mesajlar için kötü ve normal olarak sınıflandırabilecek model elde edilmiştir. Modellerde kullanılan naivebayes ve lojistik regresyon yöntemleriyle başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Türkmenoğlu (2015), çalışmasında twitter ve film yorumları üzerinde makine öğrenmesi yöntemleri ve sözlük tabanlı duygu analizi gerçekleştirmiştir. Twitter için sözlük tabanlı yöntemin %75,2 ve makine öğrenmesinin ise %85 başarı göstermiştir. Film yorumlarında ise sözlük tabanlı %79,5 ve makine öğrenmesinin %89 başarı gösterdiği tespit edilmiştir. Aydoğan ve Karcı (2019), çalışmalarında metin sınıflandırma problemi uygulaması için iki Türkçe veri seti oluşturmuştur. Etiketsiz metinler ile ilk veri setinden kelime vektörleri, transfer öğrenme yardımıyla haber sitelerinden toplanan verilerle oluşturulmuş ve ikinci veri seti üzerine aktarılmıştır. Daha sonra bu veri seti üzerinde makine öğrenmesi algoritmalarından Naive Bayes ve Destek Vektör Makineleri ile metin sınıflandırma işlemi yapılmıştır. Sonuç olarak Destek Vektör Makinesi modelinin daha başarılı performans gösterdiği görülmüştür. Meral ve Diri(2014), çalışmasında Twitter'dan toplanan veriler yardımıyla algı analizi çalışması yürütmüşlerdir. Analizde doğal dil işleme ve Naive Bayes, Rastgele Orman ve Destek Vektör

Makinesi gibi makine öğrenmesi yöntemleri kullanılarak, akıllı bir sistem oluşturulmuş ve %90'a yakın başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Ayata, Saraçlar ve Özgür (2017), çalışmasında mesajların olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmasında Destek Karar Makinesi ve Rastgele Orman yöntemlerini kullanmıştır. Mesajların sınıflandırılmasında sektör temelli olmasının başarıyı arttırdığı görülmüştür. Sektörel sonuçlarda bankacılık %89.97, futbol %84.02, telekom %73.86, perakende %63.68 ve genel düzeyde %74.60 doğrulukla bulunmuştur. Çoban, Özyer ve Özyer (2015), çalışmalarında mesajlar yardımıyla oluşturulan veri setinde olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırma işlemi gerçekleştirmiştir. Uygulamada SVM, NaiveBayes, Multinom Naive Bayes ve KNN algoritmaları kullanılmıştır. Sonuç olarak sınıflandırma başarısı BoW model için daha düşük elde edilmiştir. Safalı, Avaroğlu ve Ergen (2018), çalışmalarında twitter üzerinden elde edilen veriler yardımıyla veri madenciliği teknikleri kullanılarak kullanıcıların destekledikleri veya sempaticanlı oldukları siyasi partiler sınıflandırma yöntemiyle tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sınıflandırma yöntemi sonucunda yaklaşık olarak %95 başarı sağlanmıştır. Ayata, Saraçlar ve Özgür (2017), çalışmalarında siyasi görüşler bulunan İngilizce mesajlardan kullanıcıları politik yönelimleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sınıflandırmada 'demokrat' ve 'cumhuriyetçi' başlıkları kullanılmıştır. Geliştirilen modellerde destek karar makinesi, uzun kısa süreli bellek yinelemeli sinirsel ağlar yöntemleri kullanılmıştır. Uzun kısa süreli bellek yinelemeli sinirsel ağlar ile geliştirilen modelin politik yönelimleri tahmin etmede %77.92 doğruluk oranı ile diğerlerinden daha başarılı olduğu görülmüştür. Karcioğlu ve Aydın (2019), çalışmalarında Türkçe ve İngilizce etiketli mesajlar için Word2Vec modelinin uygulanması ve kök alma işleminin Word2Vec modeline etkisi araştırılmıştır. Python ortamında uygulama sonucunda elde edilen başarı değerleri Lineer SVM ve Lojistik Regresyon ile karşılaştırılmış ve duygu analizi sınıflandırma sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, doğal dil işleme uygulamalarında kök almanın duygu analizlerinde uygulanmaması ve bu işlemin başarıyı düşürdüğü görülmüştür.

Pandemi döneminde duygu analizi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; Zhou, Yang, Xiao ve Chen (2020), çalışmalarında Avustralya'daki kullanıcıların Twitter tarafından paylaşılan metin verileri kullanılarak duygu analizi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlarda COVID-19 pandemisinin genel olumlu duygusal sonuçları azalttığı ve uygulanan politikaların insanların genel duygularını farklı aşamalarda farklı şekillerde etkilediğini göstermiştir. Ahmed, Rabin, Chowdhury (2020), çalışmalarında yasakların kalkması ile yeniden açılma konusunda ABD'deki halkların duyguları araştırılmıştır. Sonuçlarda Mart ayında tüm eyaletler kapanmaya başladığında insanların baskın korku duygusu gösterdiği, ancak yeniden açılmaya

başlandığında insanların daha az korkuya sahip olduğu görülmüştür. Ancak yeniden açılmaların başlaması ile günlük olumlu vakalar kilitlenme durumuna göre artış göstermiştir. Imran, Doudpota, Kastrati ve Bhatra (2020), çalışmalarında pandeminin ilk aşamasında Twitter paylaşımlarında gösterilen duygu farklılıklarını doğal dil işleme (NLP) ve derin öğrenme teknikleriyle incelemişlerdir. Alınan mesajlar derin uzun kısa süreli bellek (LSTM) modelleri kullanılarak “duyarlılık140” veri setiyle eğitilmiştir. Sonuçlarda mesajların ABD ve Kanada ile Pakistan ve Hindistan'da duygu durumlarının yüksek korelasyon gösterdiği görülmüştür. Buna karşın İsveç ve Norveç arasındaki korelasyon atılan mesajlar arasında zıt kutuplaşma eğilimi göstermiştir. Pano ve Kashef (2020), çalışmalarında COVID-19 salgını sırasında Twitter metninin duygu analizi puanları ile Bitcoin fiyatları arasında ilişki incelenmiştir. Cümleleri bölmenin, Twitter'a özgü etiketleri kaldırmanın Bitcoin fiyatları ile duygu puanları arasındaki korelasyonu iyileştirdiğini belirtmişlerdir. Bunun ise yalnızca kısa zaman aralıklarındaki puanlarla iyi korelasyon gösterdiği belirlenmiştir. Samuel, Ali, Rahman, Esawi ve Samuel(2020), çalışmalarında Koronavirüs hakkında atılan mesajlar duygu analizi ile incelenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki zirve seviyelerine yaklaşırken, korku duyarlılığının zaman içindeki ilerleyişine ilişkin kanıtlar sunulmuştur. Ayrıca, Naive Bayes yönteminin %91 ve lojistik regresyon sınıflandırma yönteminde % 74 doğruluğa sahip oldukları görülmüştür. Sarıman ve Mutaf (2020), çalışmalarında covid-19 pandemisinde maske, eba, sokağa çıkma yasağı, devlet desteği ve kısa çalışma ödeneği başlıkları altında atılan mesajlar için olumlu ve olumsuz değişimleri tarihsel aralıkta incelenmiştir.

3. Yöntem

Twitter üzerinden elde edilen mesajlar için Textblob yazılımı ile duygu analizi ve N-gram yöntemiyle de kelime sıklıkları ay bazında incelenmiştir.

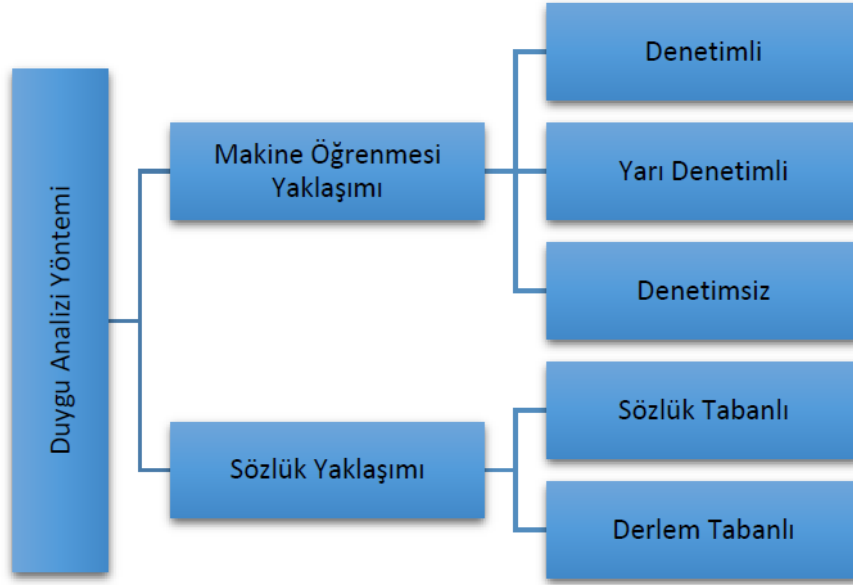
3.1. Duygu Analizi

İnsanların bilgiye eskisinden daha hızlı ulaşma çabası beraberinde teknolojik gelişmelerin de aynı hızda ilerlemesini sağlamıştır. Teknolojik gelişmelerin artması da daha çeşitli bilgilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Yeni ve farklı olan her dönemde dikkat çekmiştir. Son dönemlerde de internetin neredeyse her ortamda kullanılabilir olması, işe yarar bilgileri arttırmaktadır. İnsanların gündelik yaşamlarındaki değişikliklerin sosyal medya mecraları üzerinden paylaşılması da geride değerli bilgilerin birikmesine ve bu bilgilerle önemli çıkarımların yapılabilmesini sağlamaktadır. Sosyal medya üzerinden herhangi bir bilgiye veya

paylaşımına verilen tepkinin dozu da kişiler hakkında detaylı bilgilere rahatlıkla ulaşılabildiğini ve karar verilebilmesini sağlayabilmektedir. İnsanların görüşlerini, değerlendirmelerini, tutumlarını ve duygularını yazdığı dilden analiz eden, görüntü incelemesi olarak da nitelendirilen çalışma alanı duygu analizi olarak tanımlanmaktadır. Duygu analizi ile kişilerin durum hakkındaki fikirleri, onlarla fikir alışverişi yapmadan da olumlu, olumsuz ve tarafsız olarak kategorize edilebilmektedir. Sosyal medya son yıllarda, sadece bir iletişim aracı olmak yerine, belirli bir ürün veya konu hakkında, insanların görüşlerini paylaştığı önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir (Onan ve Korukoğlu, 2016).

Fikir Madenciliği olarak da bilinen Duygu Analizi (Sentiment Analysis), bir varlık üzerinde insanların tutum, düşünce ve duygularının bilgisayar bilimleri kullanılarak ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir araştırma alanıdır (Medhat, Hassan, ve Korashy, 2014). Duygu analizi, sosyal medya araştırmalarında önemli bir yöntem olmak üzere verilen metinlerdeki insanların duyarlılıklarını, duygularını ve tutumlarını analiz eden hesaplamalı ve doğal dil işleme tabanlı bir yöntemdir.

Duygu analizi için makine öğrenmesine dayalı yöntemler ve sözlük tabanlı yöntemler kullanılmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmalarının farklı alanlara kısmen kolay uygulanabilir olmasıyla birlikte istatistiksel yaklaşımların görece daha hızlı çalışması canlı veri üzerinde gerçek zamanlı olarak yapılan çalışmalarda tercih sebebi olmaktadır (Şeker, 2015). Sözlük tabanlı yaklaşımda doğal dil işleme yöntem ve araçları kullanılarak cümlelerin sentaktik analizine dayalı yöntemler kullanılmaktadır. Denetimli makine öğrenmesi yöntemlerindeki gibi etiketlenmiş eğitim verisine ihtiyaç yoktur. Doğal dil işleme araç ve yöntemleri ile cümleler analiz edilir, cümlelerdeki duygu terimleri tespit edilerek anlamsal çıkarımlar yapılır. Cümlelerdeki duygu ifadelerini tespit etmek için çoğunlukla duygu terimleri sözlüğü kullanılır. Sözlük tabanlı yöntemde, eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimeler kullanılarak metnin görüş kutbu belirlenir. Derlem tabanlı yöntemde ise görüş kutbu belirlenirken istatistiksel ya da semantik yöntemler kullanılır. Şekil-1' de Duygu Analiz Yöntemlerine ait bir yapı gösterilmektedir (Sarıman ve Mutaf 2020).

Şekil 1. Duygu Analizi Yöntemleri

Bu çalışmada, her yoruma ait duygunun belirlenmesi için TextBlob platformu içinde yer alan NaiveBayes sınıflandırıcısı kullanılmıştır (Loria, 2018). Böylece, her tweet için pozitif, negatif veya nötr olarak sınıf olasılığını oluşturulmuştur. Ancak bu kütüphanenin İngilizce dili temelli olmasından dolayı mesajlar duygu analizi öncesinde çeviri programına tabi tutulmuştur.

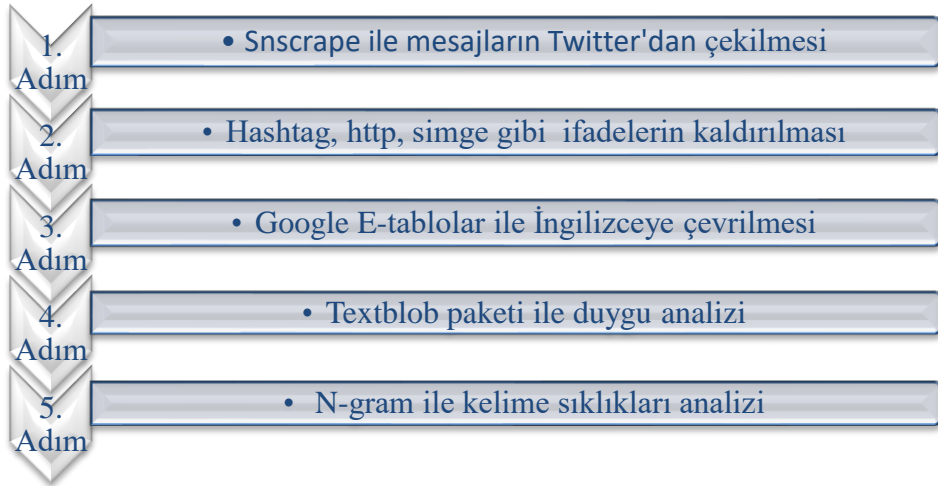
TextBlob'a göre, polarite [-1.0, 1.0] aralığında bir değere sahipken, öznellik [0.0, 1.0] aralığına sahiptir. Bir metnin öznellik değeri 0'a yakınsa, metin objektiftir. Değeri 1'e yakınsa metnin öznel olduğu anlamına gelir (Loria, 2020). Daha yüksek öznellik değerleri, daha öznel yargılara atıfta bulunur. Benzer şekilde, yüksek kutupluluk değerleri daha olumlu duyguları ifade eder. Metin, kutupluluk değeri pozitifse olumlu duyguyu yansıtırken, kutupluluk puanı negatifse metin olumsuz duyguyu ifade eder ve polarite puanı 0 ise, metin tarafsız duyguyu belirtir. TextBlob, çoğunluğu sıfat olan çok sayıda sözcüğün kutupluluk ve öznellik değerlerini içerir. Duygu analizi için TextBlob, incelemelere ön işleme uygular; durdurma kelimelerini ve noktalamaları incelemelerden kaldırır. Ardından, her bir incelemedeki kelimelerin kutupluluk ve öznellik puanlarını kontrol eder ve her bir inceleme için genel kutupluluk ve öznellik puanlarını hesaplar (Durkaya, 2020).

3.2. N-gram Modeli

N-gram'lar bir dizi verinin ardışık sıralı nelemanlı alt kümelerinin bulunduğu yöntemdir (Doğan ve Diri, 2010). Bu çalışmada n-gram birimleri olarak tekli ve ikili yöntem kullanılmıştır. Ayrıca, sık kullanılan olumlu ve olumsuz ifadelerin içinde tekrarlanan kelime dizilerinin keşfedilmesinde de faydalı olacağı düşünülmüştür.

4. Uygulama

Uygulama Python programlama dilinde “pandas”, “matplotlib”, “numpy”, “itertools”, “collections” ve “nltk” kütüphaneleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılacak olan tweetler “korona”, “corona”, “covid19” ve “kovid19” anahtar kelimeleri altında 2020/01/01 tarihinden itibaren 2021/01/01 tarihine kadar olan aylık ortalama 100.000 tweet için retweet olmayan yaklaşık 1.200.000 tweetten oluşmaktadır. Mesajların analizi için Şekil 2’de belirtilen model kullanılmıştır. Öncelikle Snsrape paketi kullanılarak mesajlar Twitter veri tabınından çekilmiştir. Daha sonra mesajlarda bulunan hashtag, http, simge gibi birçok anlam içermeyen ifadeler temizlenmiştir. Elde edilen mesajlar Google E-tablolara aktarılmış ve burada çeviri işlemine tabil tutulmuştur. Mesajlar İngilizce diline duyarlı olan Textblob yazılımıyla aylık olarak pozitif, negatif ve nötr sınıflarına ayrılmıştır. Her bir sınıf için n-gram modeli tekil ve ikili olarak incelenmiştir.

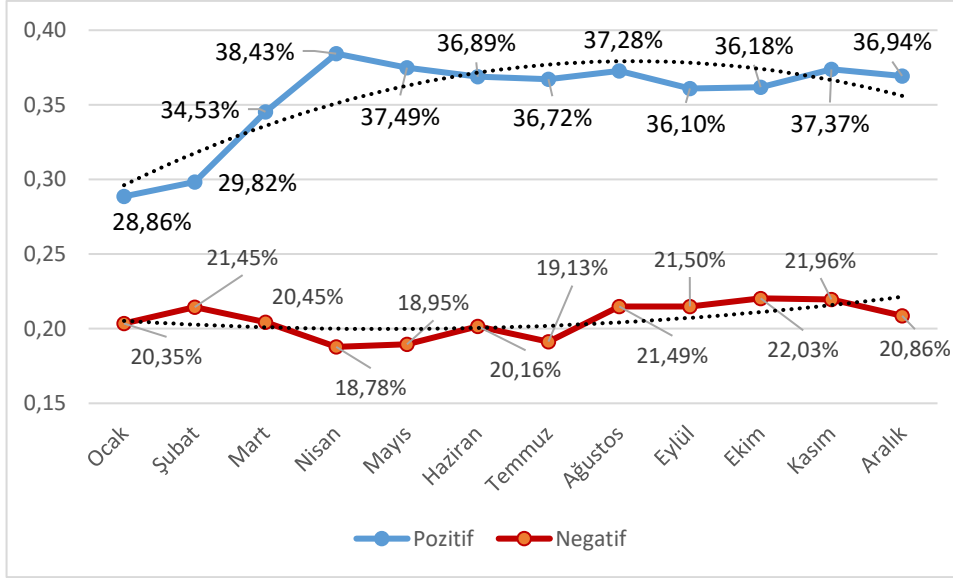

Şekil 2. Geliştirilen Model Akış Şeması

5. Bulgular

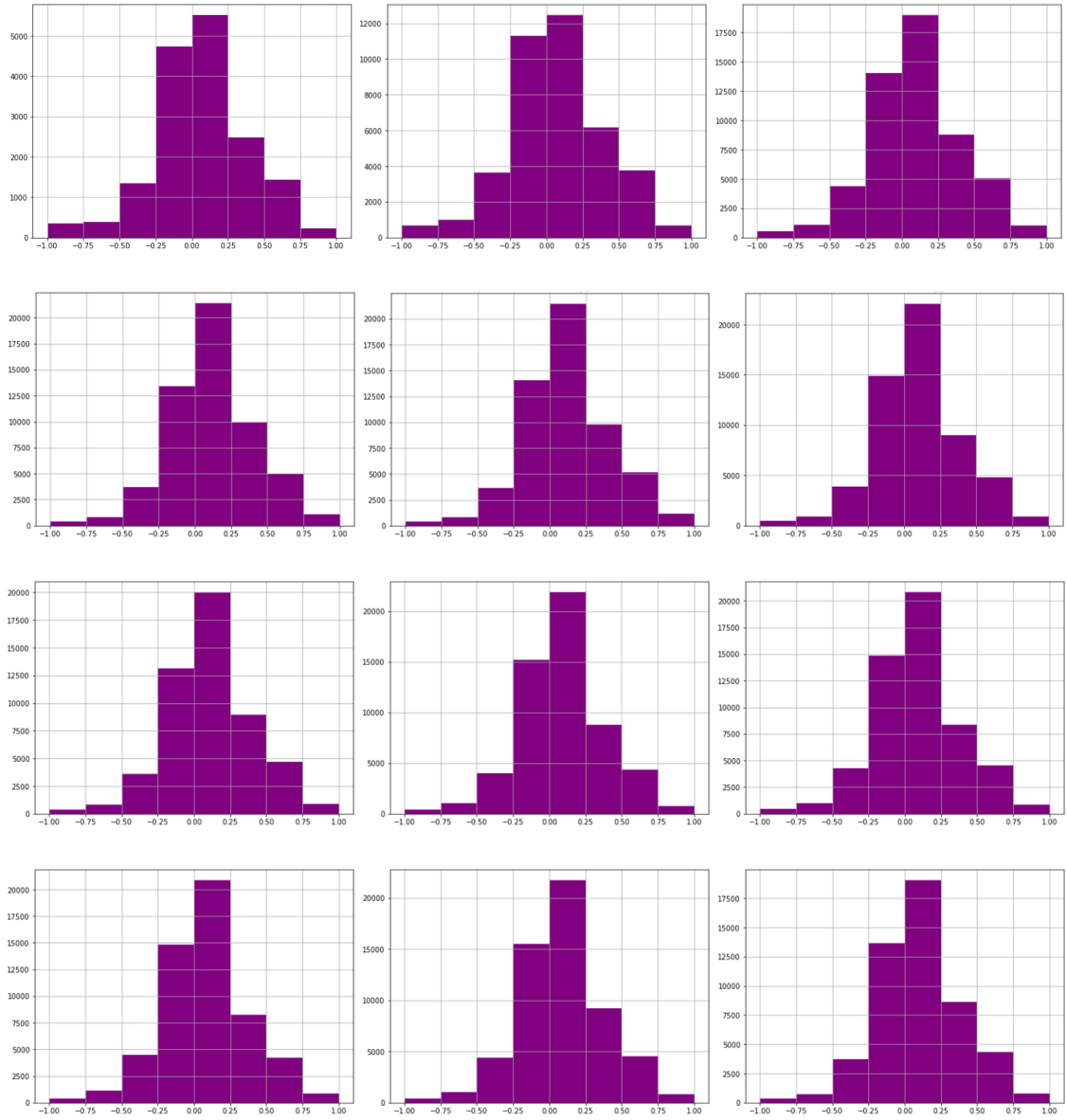
Textblob yöntemi ile elde edilen mesajların polarizasyon değerlerine göre pozitif ve negatif durumlarına göre aylık toplam içindeki yüzde dağılımları Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Aylara Göre Pozitif ve Negatif Tweetlerin Yüzdesi

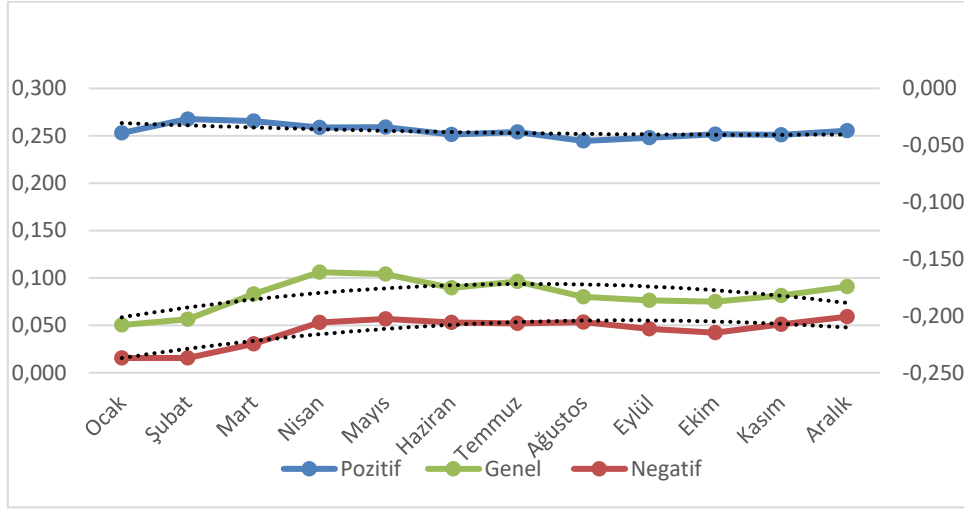
Grafik incelendiğinde Şubat ayından itibaren bir kırılma gözüksede genel anlamda negatif mesajların % 20, pozitif mesajlarında %37 civarında olduğu görülmektedir. Duygu analizi sonucunda elde edilen polarizasyon değerleri için nötr durumda olanların çıkarılması sonucunda elde edilen pozitif ve negatif mesajların aylık olarak sayısal çoğunlukları sırasıyla Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2. Mesajların Aylık Olarak Polarizasyon Dağılımları

Grafikler incelendiğinde dağılımların aylar itibariyle birbirine çok yakın oldukları görülmektedir. Aylık atılan tüm mesajlar içinde polarizasyon ortalamaları Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3. Mesajların Aylık Ortalama Polarizasyonları

Grafikte genel ve negatif mesajların ortalamaları pozitif mesajlara nazaran daha hareketli olduğu gözlenmektedir. Ekim ayından sonra mesajlardaki olumsuzluğun azaldığı ve genel durumun olumlu yönde ilerlediği söylenebilir. Mesajlardaki pozitiflik durumunda ise belirgin bir artış gözlenmemiştir. Duygu analizi sonucunda elde edilen polarizasyon durumlarına göre aylık kelime sıklıkları N-gram yöntemiyle tekil ve ikili olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Aylık incelemeler sırasında tablolarda özellikle farklılık gösteren başlıklar üzerinde durulmuştur. Ocak ayı kelime sıklıkları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ocak Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
İlk	Çin	Sağlık-Organizasyonu	Dünya-Sağlık
Sayıları	Dünya	Dünya-Sağlık	Ölüm-Sayıları
Yayılmış	Ülke	Bütün Dünya	Wuhan-Kenti
Ülke	Deprem	Wuhan Kenti	Kobe-Bryant
Sağlık	Tehlikeli	KobeBryant	Domuz-Grip
Vakalar	Ölü	Birleşik-Devletler	Çin-Wuhan
Deprem	Yayılmış	Çin-Ortaya Çıkan	Çin-Ortaya Çıkan
Wuhan	Sayıları	Domuz-Grip	Avustralya-Yangın
Kent	Sağlık	Avustralya-Yangın	İnsanlar-Öldü
Ölüm	Wuhan	İlk-Vakalar	Yarasa-Çorba

Ocak ayı tablosu incelendiğinde Çin, Wuhan kenti ve Dünyasa Sağlık Örgütü başlıklarının öne çıktığı görülmektedir. Tabloda korona virüsün insanlara ilk olarak bulaştığı düşünülen yarasa çorbası negatif yönde analiz edilmiştir. Pandemi başlıkları haricinde Elazığ’da meydana gelen deprem tekil negatif iken, Avustralya’da meydana gelen yangın ve Amerika’da helikopter

kazası sonucu hayatını kaybeden Kobe Bryant negatif ikili olarak sonuçlara yansımıştır. Şubat ayı analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Şubat Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Ülke	Nedeniyle	Vaka-Sayıları	Ölüm-Sayıları
Türkiye	Çin	Dünya-Sağlık	Youtube-Üzerinden
Dünya	Tehlikeli	Sağlık-Organizasyonu	Uçak-Kaza
Sayıları	Ülke	Kayıp-Hayatlar	İnsanlar-Öldü
İran	İran	İlk-Vakalar	Kaybetti-Hayatını
Gelen	Sayılar	İnsanlar-Öldü	Yurtdışı-Yıl
Vakalar	Birden	Sosyal-Medya	Virüs-Olmalı
Sağlık	Söyle	Ölüm Sayıları	İptal-Edildi
Düşünmek	Düşünmek	Test-Sonuçları	Virüs-Kapmak
İyi	Ölü	Sağlık-Bakanı	Kapalı-Sınırlar

Şubat ayı tablosunda ölüm sayılarının öne çıktığı görülmektedir. Yurtdışı yasakları, sınırların kapatılması ve çeşitli uluslararası organizasyonların iptal edilmesi negatif ikili olarak öne çıkmaktadırlar. Ayrıca İran’da meydana gelen uçak kazasında negatif olarak tekil ve ikililere başlıklara yansımıştır. Mart ayı sonuçları Tablo 3’ de gösterilmiştir.

Tablo 3. Mart Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Ev	Ev	Vaka-Sayıları	Ev-Kalmak
Günler	Günler	Ev-Kalmak	Kayıp-Hayatlar
İlk	Dünya	Sevilen-Olanlar	Vaka-Sayıları
Sağlık	Sayıları	Test-Pozitif	Salgın-Nedeniyle
Numara	Sevmek	Yoğun-Bakım	Pozitif-Sonuç
İyi	Sağlık	Sosyal-Medya	Ölüm-Sayıları
Ülke	Gitmek	Test-Edilmiş	Ankara-Türkiye
Pozitif	Birden	Çok-İnsanlar	Türkiye-İstanbul
Söyle	Ülke	Birleşik-Devletler	Yoğun-Bakım
Vakalar	Düşünmek	Sağlık-İşçileri	Test-Edilmiş

Mart ayında sağlık işleri, yoğun bakım ve vaka sayıları pozitif ikili olarak göze çarpmaktadır. Buna karşın evde kalma, vaka sayıları, pozitif test sonuçları ve salgın negatif ikililer olarak gözükmemektedir. Ayrıca Türkiye’de ilk vaka ve ölümün bu ay içerisinde açıklanması genel

anlamda kelime sıklıklarının virüs çevresinde toplanmasına neden olmuştur. Nisan ayı kelime sıklıkları Tablo 4’ te gösterilmiştir.

Tablo 4. Nisan Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Sayılar	Nedeniyle	Vaka-Sayıları	Salgın-Nedeniyle
Türkiye	İnsanlar	Kayıp-Hayatlar	Kayıp-Hayatlar
Sağlık	Günler	Pozitif-Vaka	Ölüm-Sayılar
Günler	Sayılar	Hava-Ambulans	Vaka-Sayıları
Pozitif	Ev	Sağlık-Bakanı	Negatif-Test
Ülke	Ülke	Test-Edilmiş	Ev-Kalmak
İlk	Türkiye	Birleşik-Devletler	İnsanlar-Öldü
Test	Sağlık	İsveç-Test	Ölümler-Nedeniyle
Ev	Hastalar	Sosyal-Mesafe	Yoğun-Bakım
İyi	Salgın	Sosyal-Medya	Sağlık-İşçiler

Nisan ayında hava ambulansı, sağlık bakanı ve sosyal mesafe pozitif ikili olarak görülmüştür. Vaka sayılarının artışı ile yoğun bakımdaki hasta sayılarının artması ve sağlık çalışanların yetersizliği bundan dolayı artan ölüm sayıları negatif yönde duygu belirtmektedir. Mayıs ayı sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Mayıs Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Sayılar	Nedeniyle	Ölüm-Sayılar	Nedeniyle-Salgın
Bin	İnsanlar	Sosyal-Mesafe	Bakanlık-Sağlık
Günler	Sağlık	Vaka-Sayılar	Kayıp-Hayatlar
Dünya	Numara	Kayıp-Hayatlar	Vaka-Sayılar
Sağlık	Günler	Ölümler-Nedeniyle	İnsanlar-Kayıp
Nedeniyle	Zaman	Sevilen-Biri	Ölüm-Sayılar
Zaman	Dünya	Birleşik-Devletler	Ev-Kalmak
Türkiye	Ev	İlk-Zaman	Sosyal-Mesafe
Vakalar	Salgın	Test-Edilmiş	Sınav-Uygulama
Ölçümler	İş	Birçok-İnsan	İsim-Değişiklik

Mayıs ayı tablosunda iş konusunda negatif ilk sonuç elde edilirken sınavların uygulaması konusunda olumsuzluklar negatif ikili olarak görülmüştür. Haziran ayı kelime sıklıkları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Haziran Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Sayılar	Nedeniyle	Vaka-Sayıları	Vaka-Sayıları
Pozitif	Sayılar	Test-Edilmiş	İnsanlar-Öldü
Vakalar	Sınav	Sosyal-Mesafe	Kayıp-Hayatlar
Sınav	Test	Ölüm-Sayıları	Nedeniyle-Saatler
İlk	Sağlık	Test-Pozitif	Sosyal-Mesafe
Bin	Git	Genç-İnsanlar	Bakanlık-Sağlık
Test	Vakalar	Kayıp Hayatlar	Suudi-Arabistan
Sağlık	Söyle	Şüphe-Ebeveyn	Nedeniyle-Salgın
İyi	Zaman	Salgın-Tanısı	Hacı-Yurtdışı
Zaman	Yıl	İlk-Zaman	Yoğun-Bakım

Sınav konusunda bir önceki ay görülen negatif durum pozitif ve negatif olarak yer tekil yer almaya devam etmiştir. Pozitif ikililer için genç insanlar yer alırken negatif durum için yurtdışından gelen hacıların virüs taşıması nedeniyle salgının yayılması yoğun bakımlarda bulunan hastalarda artışlara neden olmuştur. Temmuz ayı sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Temmuz Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Sayılar	Nedeniyle	Vaka-Sayıları	Ayasofya-Camii
Vakalar	Sayılar	Sosyal-Mesafe	Vaka-Sayıları
Pozitif	Ölçek	Ayasofya-Camii	Kayıp-Hayatlar
İlk	Sınav	Test-Edilmiş	Sosyal-Mesafe
Sağlık	Söyle	Ölüm-Sayılar	Yoğun-Bakım
Test	Vakalar	Test-Pozitif	İnsanlar-Öldü
Zaman	Sevmek	Kayıp-Hayatlar	Nedeniyle-Salgın
Testler	Düşünmek	Yoğun-Bakım	Negatif-Test
İyi	Sağlık	Sağlık-Bakanı	Nedeniyle-Salgın
Günler	Günler	Bakanlık-Sağlık	Sağlık-Bakanı

Temmuz ayında genel salgın sorunları devam ederken Ayasofya Camii’nin ibadete açılması negatif ve pozitif ikililer olarak yer almıştır. Ağustos ayındaki kelime sıklıkları Tablo 8’ de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ağustos Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Pozitif	İnsanlar	Test-Edilmiş	Vaka-Sayılar
İnsanlar	Nedeniyle	Test-Pozitif	Yoğun-Bakım
Test	Ölçek	Vaka-Sayılar	Kayıp-Hayatlar
Sağlık	Sağlık	Sosyal-Mesafe	İnsanlar-Öldü
Vakalar	Sayılar	Test-Sonuçları	Test-Negatif
Ölçümler	Hastane	Zafer-Gün	Ayasofya-Camii
İlk	Düşünmek	Yoğun-Bakım	Sosyal-Mesafe
Günler	Hastalar	Ayasofya-Camii	Sağlık-İşçiler
Hastane	Günler	Birçok-İnsan	Test-Sonuçları
Düşünmek	Sevmek	Geldi-Geri	Geldi-Geri

Ağustos ayı tablosunda yer alan başlıkların bir önceki ay paralelinde devam ettiği görülmüştür. AyasofyaCamii için yer alan önemin bu ayda gerilediği görülmüştür. Sağlık işçilerinin durumu ise negatif ikili olarak yer almıştır. Eylül ayı kelime sıklıkları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Eylül Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
İnsanlar	Nedeniyle	Test-Edilmiş	Kayıp-Hayatlar
Pozitif	Test	Test-Pozitif	İnsanlar-Kayıp
Sağlık	Sayılar	Vaka-Sayıları	Hayatları-Nedeniyle
Test	Sağlık	Kayıp Hayatlar	Test-Negatif
Sayılar	Olumsuz	Genel-Yönetici	Vaka-Sayıları
Ölçümler	Geçmiş	Sosyal-Mesafe	Ciddi-Hasta
Vakalar	Söyle	Sağlık-İşçiler	Sağlık-İşçiler
İyi	Düşünmek	Yoğun-Bakım	Yoğun-Bakım
Hastane	Sevmek	Sağlık-Bakım	Sayılar-Ciddi
Hastalar	Hastalar	Bulaştırmak-İnsanlar	Sağlık-Bakım

Eylül ayı tablosunda başlıklarda negatif ikili olarak vaka sayılarının artışı, yoğun bakım ve durumu ciddi olan hastaların yer aldığı görülmektedir. Bir önceki ay yer alan sağlık işçilerin negatif durumuna ek olarak bu ay pozitif ikili olarak yer almaktadır. Ekim ayı kelime sıklıkları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Ekim Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Pozitif	İnsanlar	Test-Edilmiş	Test-Edilmiş
Test	Geçmiş	Test-Pozitif	İstanbul-Büyükşehir
İnsanlar	Test	Vaka-Sayıları	Hızlı-Kurtama
Sağlık	Pozitif	Ölüm-Sayılar	Test-Pozitif
Vakalar	Sağlık	Hızlı-Kurtama	Dilek-Hızlı
Sayılar	İstanbul	Dilek-Hızlı	Vaka-Sayıları
İlk	Sayılar	İstanbul-Büyükşehir	Dilek-Geçmiş
İstanbul	Olumsuz	Test-Sonuçları	İletişim-Kurmak
İyi	Düşünmek	Grip-Aşı	Test-Sonuçlar
Aşı	Ev	İlk-Zaman	Yeniden-Kazanmak

Ekim ayı tablosunda pozitif tekli olarak aşı ilk defa yer almıştır. İstanbul'da meydana gelen gelişmeler ise pozitif ve negatif olarak tabloda dağılmıştır. Ayrıca pozitif ve negatif ikililer arasında hızlı kurtarma ile grip aşısı pozitif ikili olarak görülmektedir. Kasım ayı kelime sıklıkları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Kasım Ayı Kelime Sıklıkları

Tekil		İkili	
Pozitif	Negatif	Pozitif	Negatif
Pozitif	İnsanlar	Test-Edilmiş	Mezun-Öğrenci
İnsanlar	Test	Vaka-Sayılar	Merkez-Mezunlar
Aşı	Sayılar	Test-Pozitif	Kalite-Araştırma
Test	Taşımacılık	Yoğun-Bakım	Araştırma-Teşekkür
Sağlık	Pozitif	Hızlı-Kurtarma	Taşımacılık-Merkez
Vakalar	Sağlık	Bulaştırmak-İnsanlar	Muayene-Etmek
İlk	Günler	Ödeme-Çalışanlar	Geliştirme-Kalite
Günler	Aşı	Müşteriler-Risk	Kentsel-Taşıma
Bedava	Olumsuz	Risk-Buşlaştırma	Taşıma-Bulaştırma
Ev	Vakalar	Ödenmiş-Kredi	Etkileri-Salgın

Kasım ayı tablosunda taşımacılık negatif tekli ve ikili olarak yer almıştır. İşyeri olan vatandaşlar için ödeme, kredi, müşteri ve çalışanların durumu pozitif ikili olarak görülmüştür. Buna karşın öğrencilerin mezuniyet durumları negatif ikililer arasındadır. Aralık ayı kelime sıklıkları Tablo 12'de gösterilmiştir.

Şekil 4. Negatif Polorizasyon Ortak Kelimeler

6. Sonuç

2019 sonunda ortaya çıkan koronavirüsün oluşturduğu pandemi sürecinde 2020 yılı içinde atılan Twitter mesajlarının içeriği duygu analizi ve N-gram yöntemleriyle incelenmiştir. Mesajlar için “korona”, “corona”, “covid19” ve “kovid19” anahtar kelimeleri dikkate alınmıştır. Toplamda yaklaşık 1.2 milyon mesaj analize dahil edilmiştir. Mesajlar ön işleme tabi tutulduktan sonra Google E-tablolar yardımıyla İngilizceye çevrilmiştir. Daha sonra Python programlama dilinde Textblob yazılımı sayesinde duygu analizi yapılmış ve her ay için pozitif ve negatif duyguları belirten kelimelerin sıklıkları N-gram yöntemiyle incelenmiştir.

Analiz sonucunda aylık tablolar incelendiğinde insanların virüsten kaynaklanan ve yaşamlarını etkileyen uygulamalar ve olaylar hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Pozitif olarak insanların duygularına ve mesajlarına yansıyan durumlar incelendiğinde hastane, yoğun bakım, evde kalma, test, sosyal mesafe ve Dünya Sağlık Örgütü’nün öne çıktığı görülmektedir. Türkiye’de pandemi döneminde hastane koşullarında özellikle bu alanda solunum cihazı ve yoğun bakım ünitelerinde herhangi bir sorun yaşanmaması bu durumun destekler niteliktedir. Aynı şekilde Türkiye’de test sayılarının yeterliliği ve uygulaması pandemi sürecinde Dünya Sağlık Örgütü’nün de dikkatini çekmiş ve övgü almasına sebep olmuştur. Salgının yayılmasının önlenmesi adına sosyal kısıtlamalar içinde bulunan evde kalma ve sosyal mesafe uygulaması da olumlu olarak karşılandığı söylenebilir.

Negatif yönde insanların duygu ve mesajları yoluyla aktardığı ifadelerde; ev, salgın, negatif test, kayıp edilen insanlar, sosyal mesafe, sağlık işçileri, vaka sayıları, sınav, aşı ve iş

başlıkları öne çıkmaktadır. İnsanların salgın sürecinde kısıtlamalar ile evde kalmaları özellikle özel sektörde çalışan işveren ve işçiler için büyük sorun olmuştur. Vaka sayılarının dönem dönem artış göstermesi buna paralel olarak kayıp edilen insanların sayısında da artışa neden olmuştur. Negatif çıkan test sonuçları normal anlamda olumlu olmasına rağmen bu başlıktaki cümleler incelendiğinde burada bahsi geçen testlerde yanlış ve farklı test sonuçlarının elde edilmesidir. Yapılan testler için güvenilirliğinde meydana gelen şüpheden dolayı oluşmuş bir negatif duygu durumudur. Aynı şekilde sağlık işleri başlığındaki olumsuz durum çalışma şartlarından dolayı kaynaklanan bir olumsuzluk olarak yansımıştır. Sınav başlığı altında Türkiye’de üniversite ve kamu memurluğu sınavları başta olmak üzere uygulamalarda ve zamanlamasında yaşanan sıkıntılar negatif durum oluşturmuştur. Aşı konusunda ise 2020’nin son zamanlarında yaşanan belirsizlikler göze çarpmakla birlikte, grip aşısının yetersizliğide negatif durumun oluşmasını neden olmuştur.

Pandemi sürecinin devam ettiği ve elde edilen başlıklardaki konuların çoğunun hali hazırdayaşamımızda yer ettiği bilinmektedir. Bundan dolayı özellikle negatif başlıklar altında elde edilen sonuçların yeniden değerlendirilip kanun yapıcılar tarafından göz önünde bulundurulması sürecin iyileştirilmesi adına faydalı olacaktır. Aynı şekilde memnuniyet oluşturan başlıkların geliştirilmesi pozitif durumların arttırarak genel ortalamanın yükselmesini sağlayabilir. Sonraki çalışmalar adına farklı başlıklar ve sosyal medya platformları için araştırmalar yapılarak toplumun nabzı tutulabilir ve uygulanan politikalara toplumun nabzı göz önünde bulundurularak yön verebilir.

Kaynakça

- Adalı, E. (2012). Doğal Dil İşleme. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 5(2).
- Ahmed, M. E., Rabin, M. R. I., ve Chowdhury, F. N. (2020). COVID-19: Social media sentiment analysis on reopening. *arXiv preprint arXiv:2006.00804*.
- Ayata, D. (2018). *Applying Machine Learning and Natural Language Processing Techniques to Twitter Sentiment Classification for Turkish and English* (Doctoral dissertation, Thesis for MS degree at Bogazici University).
- Ayata, D., Saraçlar, M., ve Özgür, A. (2017, May). Turkish tweet sentiment analysis with word embedding and machine learning. In *2017 25th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.
- Ayata, D., Saraçlar, M., ve Özgür, A. (2017, May). Political opinion/sentiment prediction via long short term memory recurrent neural networks on Twitter. In *2017 25th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.
- Aydoğan, M., ve Karci, A. (2019, September). Turkish Text Classification with Machine Learning and Transfer Learning. In *2019 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP)* (pp. 1-6). IEEE.
- Çoban, Ö., Özyer, B., ve Özyer, G. T. (2015, May). Sentiment analysis for Turkish Twitter feeds. In *2015 23rd Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 2388-2391). IEEE.
- Darı, A. B. (2018). Sosyal medya ve siyaset: Türkiye'deki siyasi partilerin sosyal medya kullanımını. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-10.
- Doğan, S., ve Diri B. (2010). Türkçe dokümanlar için N-gram tabanlı yeni bir sınıflandırma (Ng-ind): yazar, tür ve cinsiyet. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 3(1), 11-19.
- Durkaya, B. (2020). *Examining the helpfulness of online customer reviews based on review related factors: The moderating effect of product type* (Doctoral dissertation, Institute of Science And Technology).
- Imran, A. S., Daudpota, S. M., Kastrati, Z., ve Batra, R. (2020). Cross-cultural polarity and emotion detection using sentiment analysis and deep learning on COVID-19 related tweets. *Ieee Access*, 8, 181074-181090.
- Karcioğlu, A. A., ve Aydın, T. (2019, April). Sentiment analysis of Turkish and english twitter feeds using Word2Vec model. In *2019 27th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.
- Loria, S. (2020). Text Blob Documentation Release 0.16.0. Retrieved June 01, 2020, from <https://buildmedia.readthedocs.org/media/pdf/textblob/latest/textblob.pdf>.
- Loria S., (2018). "Textblob Documentation", Brooklyn, New York, Technical Report.
- Medhat, W., Hassan, A., ve Korashy, H. (2014). Sentiment analysis algorithms and applications: A survey. *Ain Shams engineering journal*, 5(4), 1093-1113.

- Meral, M., ve Diri, B. (2014, April). Sentimentanalysis on Twitter. In *2014 22nd Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 690-693). IEEE.
- Onan, A. ve Korukoğlu, S. (2016). A review of literature on the use of machine learning methods for opinion mining, *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 22(2), 111–122.
- Özdeş, M. (2017). *Büyük Veri Araçlarını Kullanarak Duygu Analizi Gerçekleştirimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pano, T., veKashef, R. (2020). A Complete VADER-Based Sentiment Analysis of Bitcoin (BTC) Tweets during the Era of COVID-19. *Big Data and Cognitive Computing*, 4(4), 33.
- Parlar, T., Saraç, E., ve Özel, S. A. (2017, May). Comparison of feature selection methods for sentiment analysis on Turkish Twitter data. In *2017 25th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 1-4). IEEE.
- Powar, S., Kadam, U. ve Salvi, T. (2018). TwitterSentiment Analysis for Classifying Hate Tweets and Normal Tweets Using Logistic Regression and Naive Bayes Algorithm. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*.5-10. 371-373.
- Safalı, Y., Avaroğlu, E., ve Ergen, B. (2018, September). Twitter verilerinden kullanıcıların siyasi eğilimlerinin veri madenciliği teknikleri ile kestirimi. In *2018 International Conference on Artificial Intelligence and Data Processing (IDAP)* (pp. 1-5). IEEE.
- Samuel, J., Ali, G. M. N., Rahman, M. M., Esawi, E., ve Samuel, Y. (2020). Covid-19 public sentiment insights and machine learning for tweets classification. *Information*, 11(6), 314.
- Şeker, S. E. (2015). Sosyal Ağlarda Veri Madenciliği (Data Mining on Social Networks). *YBS Ansiklopedi*. 2(2), 30-39.
- TC. Sağlık Bakanlığı, (2020). *COVID-19 (yeni koronavirus hastalığı) nedir?*.<https://Covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/Covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir.html>
- Türkmenoğlu, C. (2015). *Türkçe Metinlerde Duygu Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Zhou, J., Yang, S., Xiao, C., ve Chen, F. (2021). Examination of community Sentiment dynamics due to COVID-19 pandemic: a case study from a state in Australia. *SN Computer Science*, 2(3), 1-11.

MINT ÜLKELERİ BORSA ENDEKSLERİNİN ENTEGRASYON KARŞILAŞTIRMASI

İsmail ŞENCAN¹

Öz

Bu çalışmada, MSCI Tüm Ülkeler Dünya Endeksi (ACWI) ile MINT ülkelerinin (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) borsa endeksleri arasındaki entegrasyon ilişkisi ve karşılaştırması incelenmiştir. 02 Ekim 2011-10 Ekim 2021 dönemini kapsayan çalışmada, piyasalar arası entegrasyonu ölçmek için haftalık veriler kullanılarak DCC GARCH modeli ve Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. İlk olarak, iki değişkenli DCC GARCH modeli kullanarak MINT ülkelerinin her bir piyasa endeksi ile Dünya Endeksi arasındaki dinamik koşullu korelasyonlar tahmin edildi. Daha sonra tahmin edilen koşullu korelasyonların birlikte hareket edip etmediklerini kontrol etmek için çok değişkenli eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, dünya piyasası ile Nijerya borsası dışındaki MINT ülkelerinin piyasaları arasında bir entegrasyon ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: DCC GARCH Model, MINT, Entegrasyon, Eşbütünleşme Testi, Borsa

JEL Kodları: C232, F37, G10, G11, G15

THE INTEGRATION COMPARISON OF STOCK MARKET INDICES OF THE MINT COUNTRIES

Abstract

In this study, the relationship and comparison of integration between MSCI All Country World Index (ACWI) and the MINT countries' (Mexico, Indonesia, Nigeria and Turkey) stock market indices are investigated. In the study covering the period between October 2, 2011 and October 10, 2021, the DCC GARCH model and Johansen cointegration test are applied by using weekly data in order to measure of integration between markets. Firstly, it is estimated the dynamic conditional correlations between each market index of the MINT countries and the World Index using a bivariate DCC GARCH model. Then, it is applied the multivariate cointegration test to the estimated conditional correlations to check whether they move together. The results of study showed that there is a relationship of integration between the world market and the markets of the MINT countries except the Nigeria stock market.

Keywords: DCC GARCH Model, MINT, Integration, Cointegration Test, Stock Market

JEL Codes: C32, F37, G10, G11, G15

¹ Dr., is-sencan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9349-9669

1. Giriş

Ülkelerin serbest piyasa ekonomilerine geçişi ve finansal hesaplarını serbest bırakmasıyla birlikte, uluslararası sermayenin dolaşımı hızlanmıştır. Bu değişimlere paralel olarak bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler piyasaların birbirleriyle olan ilişkilerini artırmıştır. Piyasalarda yaşanan bu gelişmeler, yatırımcıları yurt içi piyasaların yanında uluslararası farklı piyasalarda risk ve getiri ekseninde portföylerini optimize etmeye yöneltmiştir. Yatırımcıların küresel düzlemde portföylerini çeşitlendirme yaparak sistematik olmayan riski azaltma olanağı bulması, uluslararası portföy yönetimi kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Uluslararası portföy çeşitlendirmenin getirdiği piyasalar arasındaki düşük korelasyona bağlı ek getiri ile yüksek korelasyonun getirdiği piyasalar arası entegrasyona bağlı risk paylaşımı konuları, yatırımcıların yatırım stratejilerini belirlemede önemli hale gelmektedir.

Yükselen piyasalar içinde yatırımcıların uluslararası çeşitlendirme fırsatları sağlayabileceği ve hızlı büyüme potansiyeline sahip ülkeler kategorisinde olan BRIC grubu piyasa katılımcıları arasında popüler hale gelmiştir. BRIC grubunun kurucusu olan Terrance James O'Neill, ekonomik ve demografik özellikleri bakımından birbirlerine benzeyen yeni nesil ekonomik grup olarak MINT grubunu ortaya atmıştır. Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye ekonomilerini kapsayan MINT grubu, coğrafi konumları itibarıyla farklı kıtalarda bulunmaları ve büyük ekonomilere yakın olmaları nedeniyle önemli avantajlara sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, geniş ekonomik hinterlanda sahip MINT grubu ülke ekonomilerinin birbirleriyle ekonomik benzerlik göstermesi, söz konusu ülke piyasalarının dünya piyasası ile entegrasyon ilişkilerinin araştırılmasında teşvik edici ortam hazırlamıştır.

Piyasa entegrasyonu araştırmalarında, araştırmacıların farklı coğrafyalarda ekonomik gelişme potansiyeli bakımından birbirleriyle benzerlik gösteren ekonomik grup ya da blok kategorisinde olan piyasalarda meydana gelen finansal değişimlerin ve bu değişimlere bağlı faktörlerin mikro düzeye indirgeyerek daha yakından analiz edebilmelerine olanak sağlaması bakımından önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, 02.10.2011 ile 10.10.2021 tarihleri arasında kapsayan örneklem dönemde; MINT grubu ülke piyasalarının (IPC, IDX Composite, NSE 30 ve BİST 100) gösterge endekslerinin dünya piyasasına temsilen MSCI ACWI endeksine göre entegrasyon ilişkisi ve düzeyleri DCC GARCH modeli ve Johansen eşbütünleşme modeli kullanılarak araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkiye'nin de içinde bulunduğu MINT grubu ülke piyasalarının entegrasyonuna yönelik yapılan bu çalışma finans yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bundan sonraki bölümünde, araştırma kapsamındaki ülke piyasalarıyla ilişkili piyasaların entegrasyonuna yönelik yapılan çalışmaların literatür taraması yapılmıştır. Bu bölümden sonra veri seti, yöntem ve çalışmada kullanılan modellerin kuramsal yapısı işlenmiştir. Ardından, modellerin uygulaması yapılarak bulgular analiz edilmiştir. Son bölümde, çalışmanın özet çerçevesi ve bu ekonomik ülke grubuna yönelik bundan sonraki yapılacak çalışmaya dair bir öneri sunulmuştur.

2. Yazın Taraması

Finansal piyasaların entegrasyonuna yönelik yapılan çalışmalar küresel ve bölgesel boyutta ele alınıp değerlendirilmektedir. Yazında, MINT ülke piyasalarının entegrasyonuna dair çalışmalar mevcut olmamakla birlikte G7 ve BRIC gibi ekonomik bir gruba dahil ülke piyasalarının entegrasyonuna yönelik yapılan çalışmaların sayısında artış gözlenmektedir. Bu çalışmada, benzer ekonomik grupta yer alan ülke piyasaları ve MINT grubu piyasalarıyla bağlantılı piyasaların entegrasyon ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu bağlamda, piyasa entegrasyonuna ilişkin erken dönem yapılan öncü çalışmaların başında Kasa (1992) tarafından Japonya, ABD, İngiltere, Kanada ve Almanya piyasaları arasında entegrasyon ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme modeliyle test edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, incelenen ülke borsaları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

El Hedi Arouri, vd. (2008) tarafından Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika ve Venezuela ülke piyasalarının pay senedi endeksleri ile Dünya piyasa endeksi arasındaki ilişkiyi DCC-GARCH modeli ve çok değişkenli Johansen eşbütünleşme testi kullanarak araştırmışlardır. Yazarlar, altı Latin Amerika ülkesine ait pay senedi piyasalarının Dünya piyasa endeksine kıyasla göreceli olarak düşük korelasyon ilişkisine sahip olduklarını, diğer yandan söz konusu ülke piyasalarının entegrasyon düzeyi son dönemlerde yükseldiğini, özellikle kriz dönemlerinde piyasalar arasında bulaşma etkisinin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, Arjantin, Brezilya ve Kolombiya piyasaları arasında karşılıklı bağıllık ilişkisinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Boztosun (2010), Asya ülkelerinden oluşan Japonya, Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong, Çin, Endonezya, Hindistan Malezya ve Avustralya pay senedi piyasaları ile Türkiye pay senedi piyasası arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Johansen-Juselius eşbütünleşme testiyle araştırmışlardır. Yazarlar, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Tayvan piyasalarının pay

senedi endeksleri ile Türkiye piyasasının pay senedi endeksi arasında uzun dönemli ilişkinin anlamlı olduğunu, diğer yandan Türkiye piyasası ile Japonya, Hong Kong, Çin, Avustralya, Hindistan ve Endonezya piyasaları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır.

Dasgupta (2013), ikili ticaret hacminin yüksek olduğu ve benzer ülke grupları olan BRIC ülkeleri borsaları ile ABD borsası arasındaki entegrasyon ilişkisini ve bağlantı dinamiklerini Johansen-Jesuleus (JJ) ve Engle-Granger eşbütünleşme testleri, Granger nedensellik testi, Etki-Tepki ve Varyans ayrıştırma analizleriyle gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonuçları, Brezilya ve Hindistan piyasaları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu gösterirken, yine Johansen Jesuleus kointegrasyon testinde BRIC ülke piyasaları ve ABD piyasası arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Akel (2015), Kırılgan Beşli olarak addedilen Endonezya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye pay senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi Kasım 2000- Aralık 2013 tarihleri arası dönemde haftalık kapanış fiyatları kullanılarak Johansen eşbütünleşme testiyle analiz etmiştir. Çalışmada, incelenen ülke piyasaları arasında uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğunu saptamıştır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Araştırmada, Morgan Stanley Capital International (MSCI) tarafından tanımlanan Tüm Ülke Dünya Endeksi (All Country World Index (ACWI)) kısaca MSCI ACWI olarak etiketlenen endeks ile MINT ekonomik grubu ülkelerin sırasıyla; IPC (Meksika), IDX Composite (Endonezya), NSE 30 (Nijerya) ve BİST 100 (Türkiye) gösterge endekslerinin entegrasyon ilişkileri ve düzeylerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Örneklem denem için 02.10.2011 ile 10.10.2021 tarihleri arası haftalık kapanış fiyatları kullanılmış ve veriler <https://tr.investing.com> internet adresinden temin edilmiştir.

MINT ülkeleri borsa endekslerinin dünya piyasası endeksine temsilen MSCI ACWI göre uzun dönemde entegrasyon ilişkilerini tespit etmek amacıyla iki değişkenli ve iki aşamalı DCC GARCH modeli kullanılmıştır. DCC GARCH modelinden elde edilen, MSCI ACWI ile eşleşen her bir MINT grubu ülkelerin gösterge endeksi, dinamik koşullu korelasyon serileri üzerinden MINT ülkelerinin entegrasyon ilişkileri ve düzeyleri belirlenmiştir. Bu aşamanın ardından dinamik koşullu korelasyon serilerinin birlikte hareket edip etmediklerini test etmek için

Johansen eşbütünleşme modeli kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan modellerin teorik yapıları aşağıda ele alınmıştır.

3.1. DCC GARCH Modeli

Engle (2002) tarafından geliştirilen Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC) GARCH modeli iki adımda tahmin edilmektedir. İlk adımda, GARCH parametrelerinin tahmini yapılmaktadır. İkinci adımda ise, ilk aşamadaki standartlaştırılmış artıklar kullanılarak koşullu korelasyon parametreleri tahmin edilmektedir. DCC GARCH modelinin yapısı aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$H_t = D_t R_t D_t \quad (1)$$

Burada, H_t $n \times n$ boyutlu koşullu kovaryans matrisidir. D_t , zamanla değişen standart sapmalardan oluşan köşegen matris ve R_t , koşullu korelasyon matrisidir.

$$D_t = \text{diag}(h_{1,t}^{1/2}, \dots, h_{n,t}^{1/2}) \quad (2)$$

$$R_t = \text{diag}(q_{1,t}^{-1/2}, \dots, q_{n,t}^{-1/2}) Q_t \text{diag}(q_{1,t}^{-1/2}, \dots, q_{n,t}^{-1/2}) \quad (3)$$

Burada, h ile ilgili ifadeler tek değişkenli GARCH modelleridir (H köşegen bir matristir). GARCH(p,q) modeli için H_t 'nin elemanları şu şekilde yazılabilir:

$$H_{i,t} = \omega_i + \alpha_i \varepsilon_{i,t-1}^2 + \beta_i h_{i,t-1} \quad (4)$$

Q_t , simetrik pozitif tanımlı bir matristir olup korelasyon dinamikleri,

$$Q_t = (1 - \theta_1 - \theta_2) \bar{Q} + \theta_1 z_{t-1} z'_{t-1} + \theta_2 Q_{t-1} \quad (5)$$

olarak tanımlanmaktadır. \bar{Q} , $z_{i,t}$ ($z_{i,t} = \varepsilon_{i,t} / \sqrt{h_{i,t}}$) standartlaştırılmış artıkların $n \times n$ koşulsuz korelasyon matrisidir. θ_1 ve θ_2 parametrelerinin toplamı birden küçük olması ve her ikisinin pozitif olması koşuluyla DCC GARCH modelinin zamanla değişen koşullu korelasyon tahmincisi,

$$\rho_{i,j,t} = \frac{q_{i,j,t}}{\sqrt{q_{i,i,t} q_{j,j,t}}} \quad (6)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

3.2. Eşbütünleşme Modeli

Zaman serileri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirleye yönelik olarak Johansen (1998) ve Johansen & Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olup olmadığını ya da değişkenlerin uzun dönemde birbirleriyle birlikte hareket edip etmediklerini saptamak etmek için kullanılan bir yöntemdir. Johansen eşbütünleşme yöntemi, en çok olabilirlik tahmin yöntemini kullanarak eşbütünleşik vektörlerin varlığını test etmeye yönelik bir eşbütünleşme modelidir.

Johansen yaklaşımı altında eşbütünleşme tahmini için bütün serilerin aynı düzeyde durağan olması gerekmektedir. $I(1)$ olan ve eşbütünleşik olabileceği düşünülen bir dizi g değişkeninin ($g \geq 2$) dikkate alındığını varsayalım. Bu değişkenleri içeren k gecikmeli bir Vektör Otoregresif (VAR) modeli kurulabilir (Brooks, 2008: 350):

$$y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + \dots + \beta_k y_{t-k} + u_t \quad (7)$$

$g \times 1 \quad g \times g \quad g \times 1 \quad g \times g \quad g \times 1 \quad g \times g \quad g \times 1 \quad g \times 1$

Johansen testini kullanmak için denklem (7)'deki VAR modeli bir vektör hata düzeltme modeline (VECM) dönüştürülerek aşağıdaki denklem formunda yazılabilir:

$$\Delta y_t = \Pi y_{t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \Gamma_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta y_{t-(k-1)} + u_t \quad (8)$$

Burada, $\Pi = (\sum_{i=1}^k \beta_i) - I_g$ ve $\Gamma_i = (\sum_{j=1}^i \beta_j) - I_g$ şeklinde tanımlanmaktadır.

Johansen yaklaşımı altında eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için İz testi ve Maksimum Özdeğer testi olmak üzere iki test istatistiği kullanılmaktadır. Bu testler aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$\lambda_{iz}(r) = -T \sum_{i=r+1}^g \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (9)$$

Ve

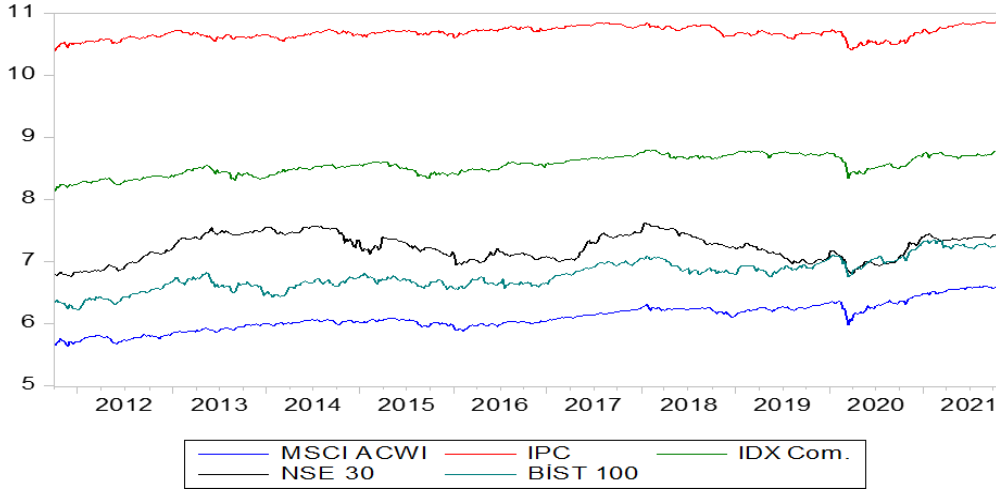
$$\lambda_{max}(r, r+1) = -T \ln(1 - r + 1) \quad (10)$$

Modelde hesaplanan İz testi ve Maksimum Özdeğer test istatistikleri kritik değerlerle karşılaştırılması yapılmaktadır ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı tespit edilmektedir.

4. Bulgular

Çalışmada, örneklem dönem için MSCI ACWI ve MINT ülkeleri gösterge endekslerinin haftalık kapanış fiyatları logaritmik forma dönüştürülerek zaman yolu grafiği Şekil 1'de sunulmuştur. Şekil 1'de sunulan grafikte tüm endeks serilerinin yukarı yönlü seyir izledikleri

ve 2020 yılının ilk çeyreğinin sonlarında ortaya çıkan küresel salgının (Covid 19) ilk safhasında endeks serilerinde bir kırılmanın olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 1: MSCI ACWI ve MINT Ülkeleri Borsa Endekslerinin Fiyat Serileri Grafiği

Tablo 1’de inceleme kapsamındaki gösterge endekslerinin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Buna göre serilerin çarpıklık değerleri negatif olup sola eğik olduğu, serilerin basıklık değerleri ise normal dağılımın basıklık değerinden büyük olduğunu göstermektedir. Bu istatistiki veriler ve Jarque-Bera (J-B) test istatistiği endeks serilerinin normal dağılıma sahip olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 1: MSCI ACWI ve MINT Ülkeleri Borsa Endekslerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Ortalama	En Çok	En az	Std. Sap.	Çarpıklık	Basıklık	J-B Test	Olasılık
MSCI ACWI	0.180154	9.954370	-13.22670	2.118958	-0.948731	11.36314	1602.612	0.000000
IPC	0.086314	7.530717	-10.55658	2.124927	-0.210331	5.172161	102.6755	0.000000
IDX Composite	0.123549	8.679628	-15.68999	2.214038	-1.064374	10.66657	1379.583	0.000000
NSE 30	0.122941	16.47525	-16.39262	3.007116	-0.129064	9.146516	824.7336	0.000000
BİST 100	0.173339	8.336709	-14.37094	3.155219	-0.743705	4.825424	120.8252	0.000000

MSCI ACWI ve MINT ülkeleri pay senedi gösterge endekslerinin koşulsuz korelasyon katsayıları Tablo 2’de verilmiştir. MINT ülkeleri gösterge endekslerinin korelasyon katsayı değerleri MSCI ACWI kıyaslama endeksine göre değerlendirildiğinde; en yüksek katsayı değerlerini alan gösterge endeksleri Meksika’nın IPC endeksi, Endonezya’nın IDX Composite endeksi ve Türkiye’nin BİST 100 endeksinin aldığı görülmektedir. MSCI ACWI kıyaslama endeksine göre en düşük korelasyon katsayı değeri ise Nijerya’nın NSE 30 endeksinde

görülmektedir. MINT ülkeleri borsalarının gösterge endeksleri arasında korelasyon katsayıları karşılaştırıldığında; en yüksek katsayı değerleri IPC endeksi ile IDX Composite endeksi ve IPC endeksi ile BİST 100 endeksi arasında olduğu, en düşük katsayı değerleri ise BİST 100 endeksi ile NSE 30 endeksi ve IPC ile NSE 30 endeksi arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 2: MSCI ACWI ve MINT Ülkeleri Borsa Endekslerinin Koşulsuz Korelasyon Matrisi

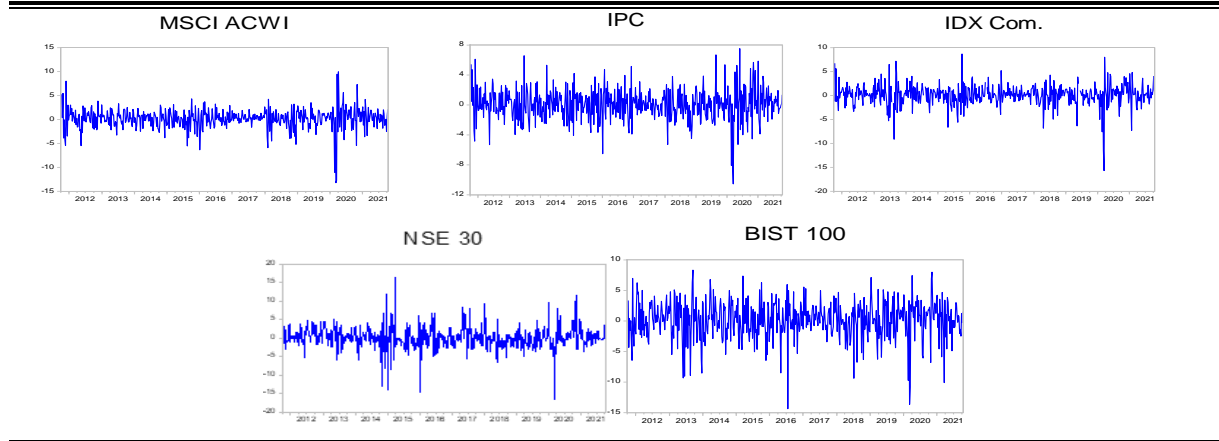
	MSCI ACWI	IPC	IDX Composite	NSE 30	BİST 100
MSCI ACWI	1	0.661867	0.527190	0.160607	0.512619
IPC		1	0.444878	0.107710	0.432535
IDX Composite			1	0.122617	0.447790
NSE 30				1	0.094042
BİST 100					1

Araştırma kapsamındaki endeks serilerinin durağan olup olmadıkları sınamak için Augmented Dickey–Fuller(ADF) ve Phillips–Perron(P-P) birim kök testleri uygulanmış ve Tablo 3’te sunulmuştur. Uygulanan birim test sonuçları endeks serilerinin düzeyde durağan olmadıklarını göstermektedir. Durağan olmayan endeks serilerinin farkları üzerine uygulanan durağanlık testi sonuçları, serilerin birinci dereceden I(1) durağan hale geldiklerini ve aynı dereceden bütünleşik olduklarını göstermiştir.

Tablo 3: MSCI ACWI ve MINT Ülkeleri Borsa Endekslerinin Birim Kök Testi Sonuçları

	Augmented Dickey–Fuller Test		Phillips–Perron Test	
	t-İstatistik	Olasılık	t-İstatistik	Olasılık
	DÜZEY			
MSCI ACWI	1.940310	0.9878	2.172675	0.9332
IPC	0.660342	0.8584	0.693402	0.8650
IDX Composite	0.848006	0.8932	0.821013	0.8886
NSE 30	0.408926	0.8009	0.266218	0.7629
BİST 100	0.985896	0.9146	0.966778	0.9118
	1. FARK			
MSCI ACWI	-23.64106	0.0000	-23.64612	0.0000
IPC	-23.95092	0.0000	-23.94803	0.0000
IDX Composite	-23.64879	0.0000	-23.62504	0.0000
NSE 30	-20.90172	0.0000	-21.00333	0.0000
BİST 100	-23.08695	0.0000	-23.08997	0.0000

Birinci dereceden durağan olan endeks serilerinin getiri formundaki gösterimleri Şekil 2’de sunulmuştur. Şekil 2’deki grafiklerde görüldüğü gibi gösterge endeksi serilerinde zaman zaman dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. Bu durum, endeks serilerinde zaman içinde volatilité kümelenmesinin olduğunu işaret etmektedir.

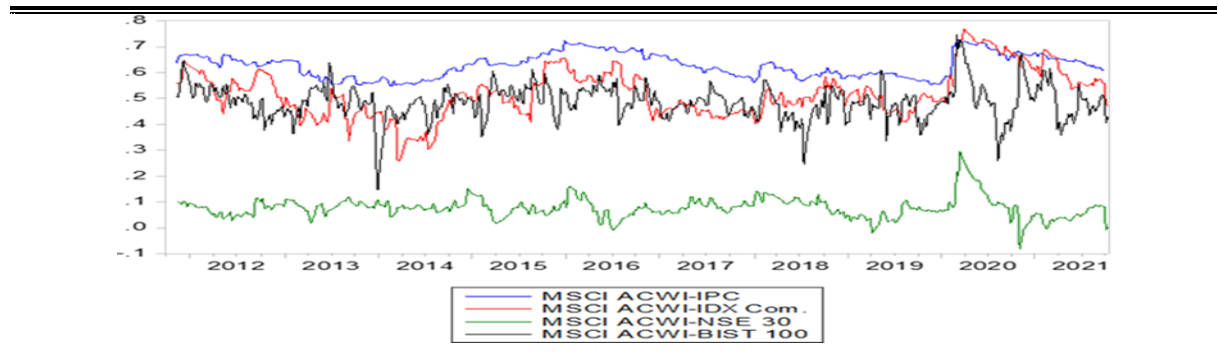

Şekil 2: MSCI ACWI Endeksi ve MINT Ülkeleri Borsa Endekslerinin Getiri Grafikleri

Çalışmanın bu aşamasında, MINT ülkeleri gösterge endekslerinin MSCI Tüm Ülke Dünya Endeksi’ne (ACWI) göre entegrasyon ilişkileri ve düzeylerini araştırmak için iki değişkenli Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC) GARCH modeli uygulanmış ve modelin tahmin sonuçları ile koşullu korelasyonların grafiği sırasıyla Tablo 4 ve Şekil 3’te gösterilmiştir.

Tablo 4: DCC GARCH (1,1) Modeli Tahmin Sonuçları

	T_1		T_2	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
MSCI ACWI-IPC	0.013598	0.0335	0.969081	0.0000
MSCI ACWI-IDX Composite	0.034060	0.0908	0.929591	0.0000
MSCI ACWI-NSE 30	0.017801	0.3986	0.866734	0.0042
MSCI ACWI-BİST 100	0.059231	0.0498	0.677872	0.0015

Şekil 3: Endekslerinin Koşullu Korelasyon Grafiği

Tablo 4’te sunulan DCC GARCH modelinin tahmin sonuçları özetlenmiştir. Panel 1’de iki değişkenli DCC GARCH modeli parametre katsayılarının her biri (T_1) ve (T_2) sıfırdan büyük olduğu, katsayıların toplamları ise ($T_1+T_2 < 1$) birden küçük ve bire yakın olduğu görülmektedir. MSCI ACWI ile eşleşen her bir MINT ülke borsa endeksleri korelasyonlarının katsayılarına ilişkin olasılık değerleri 0.10 anlam düzeyinde, MSCI ACWI ile NSE 30 endeks çifti (T_1 parametre) dışında kalan, tüm katsayıların olasılık değerleri istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dinamik Koşullu Korelasyon(DCC) GARCH modelinin tahmin sonuçları grafiğine bakıldığında, MSCI ACWI ile NSE 30 endeks çiftinin koşullu korelasyon grafiğinin diğer endeks çifti korelasyonlarının dışın bir seyir izlediği görülmektedir.

MINT ülkeleri borsa endekslerinin dünya piyasasını temsilen MSCI ACWI ile bir bütün olarak entegre olup olmadıklarını test etmek için Tablo 4’te sunulan iki değişkenli DCC GARCH modelinden elde edilen dinamik koşullu korelasyon serileri üzerine Augmented Dickey–Fuller(ADF) ve Phillips–Perron(P-P) birim kök testleri uygulanmış ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Dinamik Koşullu Korelasyon Serilerinin Birim Kök Testi Sonuçları

	Augmented Dickey–Fuller Test		Phillips–Perron Test	
	t-İstatistik	Olasılık	t-İstatistik	Olasılık
	DÜZEY			
MSCI ACWI-IPC	-0.306579	0.5750	-0.306447	0.5751
MSCI ACWI-IDX Composite	-0.682211	0.4213	-0.647285	0.4366
MSCI ACWI-NSE 30	-2.594086	0.0093	-2.293976	0.0212
MSCI ACWI-BİST 100	-1.124444	0.2373	-0.629575	0.4444
	1. FARK			
MSCI ACWI-IPC	-23.42491	0.0000	-23.41630	0.0000
MSCI ACWI-IDX Composite	-23.29355	0.0000	-23.41528	0.0000
MSCI ACWI-BİST 100	-16.40237	0.0000	-43.23950	0.0001

Tablo 5’te sunulan ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları, serilerin düzey değerlerinde MSCI ACWI ile NSE 30 endeks çifti dışında kalan tüm dinamik koşullu korelasyonların durağan olmadıkları görülmektedir. Bu sonuçlar, MSCI ACWI ile eşleşen IPC, IDX Composite ve BİST 100 gösterge endekslerinin birbirleriyle entegre oldukları anlamına gelmektedir. Endeks serileri üzerine eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için serilerin aynı dereceden durağanlaştırılması gerekmektedir. Tablo 5’te görüldüğü gibi MSCI ACWI ile NSE 30 endeks

çifti dışında kalan durağan olmayan dinamik koşullu korelasyon serilerinin birinci dereceden farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 6’da DCC GARCH modelinden elde edilen ve durağan olmayan dinamik koşullu korelasyon serilerinin tanımlayıcı istatistikleri özetlenmiştir. Buna göre MSCI ACWI-NSE 30 endeks çifti dışında kalan MINT ülkeleri borsa endeksleri sırasıyla; IPC endeksi (0.628087), IDX Composite endeksi (0.520696) ve BİST 100 endeksinin (0.486097) dünya piyasasını temsil eden MSCI ACWI endeksine göre ortalama düzeyde entegrasyon sağladıkları görülmektedir.

Tablo 6: Dinamik Koşullu Korelasyon Serilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Ortalama	En Çok	En Az	Sdt. Sap.
MSCI ACWI-IPC	0.628087	0.727215	0.548052	0.045747
MSCI ACWI-IDX Composite	0.520696	0.767808	0.257536	0.092394
MSCI ACWI-NSE 30	0.077132	0.295045	-0.083080	0.039951
MSCI ACWI-BİST 100	0.486097	0.746158	0.145828	0.066965

MSCI ACWI ile MINT ülkeleri borsa endekslerine ilişkin DCC GARCH modelinden elde edilen ve birinci dereceden durağan hale gelen dinamik koşullu korelasyon serileri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olup olmadığını araştırmak için çok değişkenli Johansen-Juselius eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testi uygulamadan önce serilerin uygun gecikme uzunluğu Akaike ve Schwarz bilgi kriterleriyle belirlenmiş ve eşbütünleşme testi tahmin sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Esbütünleşme Testi Sonuçları

Eşbütünleşik Vektör Sayısı	İz Testi				Maksimum Özdeğer Testi			
	Özdeğer	İz İstatistik	0.01 Kritik Değer	Olasılık	Özdeğer	Max-Özdeğer İstatistik	0.01 Kritik Değer	Olasılık
Yok*	0.372101	552.2261	29.51345	0.0001	0.372101	238.7381	22.25172	0.0001
En Çok 1*	0.302398	313.4881	16.36188	0.0001	0.302398	184.7347	15.09133	0.0001
En Çok 2*	0.221963	128.7533	6.940559	0.0001	0.221963	128.7533	6.940559	0.0001

Tablo 7’de MINT ülkeleri borsalarının gösterge endeksleri ile dünya piyasası endeksine ait dinamik koşullu korelasyonların uzun dönemli bir denge ilişkisinin olup olmadığını test eden eşbütünleşme test sonuçları incelendiğinde, izdeğer ve özdeğer istatistikleri kritik değerden büyük olduğu ve 0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, Dünya Piyasası endeksi(MSCI ACWI) ile MINT ülkeleri (Meksika, Endonezya ve Türkiye) borsa endekslerinin dinamik koşullu korelasyonları arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin mevcut olduğunu, dolayısıyla Meksika, Endonezya ve Türkiye piyasalarının dünya piyasasıyla entegrasyon sağladıklarını ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Piyasalar arası entegrasyon analizinde ekonomik grup içinde yer alan ülkelerin entegrasyon ilişkisinin yüksek olduğuna yönelik ileri sürülen varsayım aksiyomu bu çalışmada farklı ekonometrik teknikler kullanılarak test edilmiştir. Bu kapsamda, çalışmada bir ekonomik grup olarak değerlendirilen Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye’yi kapsayan kısaca MINT ülkelerinin gösterge endekslerinin entegrasyon ilişkisi ve düzeyleri MSCI ACWI endeksi kıyaslanarak DCC modeli ile test edilmiştir. Ardından, bu modelden elde edilen zamanla değişen dinamik korelasyon serilerinin bir bütün olarak birlikte hareket edip etmediklerini araştırmak için Johansen-Juselius eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçları, Nijerya borsa endeksi dışında, MINT ülkelerinin borsa endeksleri arasında uzun dönemde entegrasyon sağladıkları sonucu elde edilmiştir.

Araştırma kapsamındaki ülke piyasalarının entegrasyonuna yönelik yapılan bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında ekonomi politikaları açısından değerlendirildiğinde, piyasalar arasındaki entegrasyonun artması, bir yandan rekabetçi ortamın getirdiği motivasyonla söz konusu ülke piyasalarında ilerleme gelişme ve sağlanırken, diğer yandan bu ülke piyasalarında meydana gelen finansal ve ekonomik dalgalanmaların iç piyasalar üzerinde etkili olabileceği göz önüne alınması önem arz etmektedir. Yatırımcıların portföy ve risk yönetimi konusunda ele alınan ülke piyasalarında portföy çeşitlendirme fırsatlarının mevcut olduğu görülmektedir. Teorik olarak piyasalar arası entegrasyon ilişkisinin olması, piyasalar arasında bilgi geçişi ve volatilité yayılma etkisinin olması anlamına geleceğinden araştırmacıların bundan sonraki yapılacak çalışmalarda dinamik çok değişkenli GARCH modelleriyle MINT ülke piyasaları arasında bilgi geçişi ve volatilité yayılma etkisine yönelik bir çalışma yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akel, V. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 75-96.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition, New York: Cambridge University Press.
- Çelik, T. ve Boztosun, D. (2010). Türkiye Borsası ile Asya Ülkeleri Borsaları Arasındaki Entegrasyon İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 57-71.
- Dasgupta, R. (2013). BRIC ve US Integration and Dynamic Linkages: An Empirical Study for International Diversification Strategy. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Reseach In Business*, 5(7), 536-563.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- El Hedi Arouri, M., Jawadi, F. and Nguyen, D. K. (2008). International Stock Return linkages: Evidence from Latin American Markets. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*. 11 (11), 57-65.
- Engle, R. F. (2002). Dynamic Conditional Correlation: A New Simple Class of Multivariate GARCH Models. *Journal of Business and Economic Statistics*, 20, 339-350.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economics Dynamic and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand of Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kasa, K. (1992). Common Stochastic Trends in International Stock Markets. *Journal of Monetary Economics*, 29, 95-124.
- Phillips, P. and Perron P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75, 335-46.

NEO-GRAMSCİYAN HEGEMONYA ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE ÇİN-LATİN AMERİKA-KARAYİPLER İLİŞKİSİ

Funda ÇOBAN¹

Öz

Uluslararası ilişkiler disiplinde hegemonya, güçlü bir devlet ya da devletler grubunun, uluslararası sistem üzerinde kurduğu iktisadi, siyasi ve ideolojik üstünlük veya etik-politik liderlik olarak tanımlanabilir. Bu itibarla özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte dünya liderliğine soyunan ABD, SSCB'nin dağılmasından sonra hegemonik güç olarak kabul edilmiştir. Ne var ki 2000'lerden sonra ABD'nin hegemonik gücünü yitirmekte olduğunu, onun yerini ise yeni binyılda Çin'in alacağını ileri süren çalışmalar da disiplin içinde artmaktadır. İşte bu makale, bu tartışmalardan beslenerek Çin'in Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde edindiği iktisadi, siyasi, askeri ve ideolojik nüfuzun boyutlarını irdelerken, bulgularını neo-Gramscian hegemonya analizi çerçevesinde tartışmaktadır. Bu suretle çalışma, Çin'in Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki gücünün, Amerikan hegemonyasına bölgesel bir tehdit ya da rakip olup olmadığını sorgulamakta, dolayısıyla çok-kutuplu bir siyasal görünüm kazanmaya başlayan uluslararası politikadaki potansiyelleri öngörmeye çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hegemonya, Latin Amerika, Neo-Gramsci, Çin, ABD

Jel Sınıflaması: N16, O18, P16

RELATIONS BETWEEN CHINA-LATIN AMERICA AND CARRIBEAN UNDER THE FRAMEWORK OF NEO-GRAMSCIAN HEGEMONY ANALYSIS

Abstract

The discipline of international relations defines hegemony as the economic, political, and ideological superiority or ethical-political leadership established by a powerful state or group of states over the international system. In this respect, the USA, which became one of the leading actors since the World War II, was recognized as the hegemonic power in the international arena after the collapse of the USSR. However, just after the 2000s, studies suggesting that the American power loses its hegemonic power, and that China will take its place in the new millennium are also increasing within the discipline. Based on these discussions, this article examines the extent of China's economic, political, military, and ideological influence in the Latin American and Caribbean region while discussing its findings under the framework of neo-Gramscian hegemony analysis. In this respect, the study questions whether China's power in Latin America and the Caribbean is a regional threat, and a rival to American hegemony or not, and thus tries to foresee the potentials in international politics that have begun to reflect a multipolar political character.

Key Words: Hegemony, Latin America, Neo-Gramsci, the USA

Jel Classification: N16, O18, P16

¹ Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, funda.coban@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5852-9386

1. Giriş

Başta Marxist literatür olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerine -siyaset bilimi, halk bilimi, kültürel çalışmalar, medya çalışmaları gibi- büyük katkılar sunan Antonio Gramsci'nin baş eseri *Hapishane Defterleri*'nin ana kavramlarından biri hegemonyadır. Gramsci, Vladimir Lenin'den ödünç alarak; ancak çok daha kapsamlı bir boyuta taşıyarak (Hoffman, 1984:54) farklı analiz eksenlerine -devlet/sivil toplum ilişkileri- yedirdiği hegemonya kavramını, bir toplumsal grubun bütün toplum üzerinde bina ettiği iktisadi, siyasi ve ideolojik üstünlüğü ifade etmek için kullanmaktadır. Bu anlamıyla *politik toplum (devlet)* düzeyinde zorun araçlarıyla -örneğin ordu ve polis- işletilen baskı ve tahakküm, hâkim grupların bu *diktatoryasının* sürdürülebilirliğini sağlamak adına *sivil toplum* düzeyinde rıza araçlarının kullanılmasıyla -örneğin medya, din veya eğitim- devam ettirilir (Gramsci,1971). Rıza ve zorun organik bir bileşimini gerçekleştirme becerisini göstererek iktidarını koruyan egemen sınıflar, böylece tümel bir hegemonik üstünlük kazanmış olurlar.

Gramsci'nin hegemonya analizi, düşünürün politik hedefleri itibariyle esasen sınıf ilişkileri bağlamında iktisadi (alt-yapı) ve siyasi (üst-yapı) örüntüler arasındaki çelişkileri açığa çıkarmakla meşgul olduğu oranda belli bir sorunsala odaklanmaktadır. Robert Cox ise, 1980'li yıllarda Gramsciyan terimleri uluslararası ilişkiler disiplinine uyarlayarak hegemonya analizinin kullanım alanını genişletmiştir. Cox'tan itibaren de hegemonya, devletlerarası güç mücadelelerini ve uluslararası sistemdeki istikrar arayışlarını anlamada kullanılan önemli analiz araçlarından biri haline gelmiştir. Bu çerçevede uluslararası hegemonya, güçlü bir devlet ya da devletler grubunun uluslararası sistem üzerinde kurduğu iktisadi, siyasi ve ideolojik üstünlük veya etik-politik liderlik olarak tanımlanabilir. Gramsciyan hegemonya analizinin takibiyle söylenecek olursa bu üstünlük, hâkim gücün/güçlerin sistemik olarak sağladığı zor ve rızanın organik bileşimiyle gerçekleşir. Burada uluslararası sistemin aktörlerinin, hegemonun kurduğu askeri ve siyasi örüntünün karşılığı olan *politik topluma* boyun eğdirilmesi; ancak daha da önemlisi bu aktörlerin yine hegemonun inşa ettiği kurumsal ve ideolojik yapılanmanın toplumsal karşılığı olan *sivil topluma* kazandırılması önemlidir. Nitekim hegemonyanın inşasında sistemik meşruiyeti üreten en önemli ayak, hegemonun belli bir felsefi/etik/ideolojik paradigma çerçevesinde sistemin diğer aktörlerini kurumsal, diplomatik veya ideolojik vasıtalarla kendi üstünlüğüne ikna edebilmesi ve bunu liderlik vasfıyla sürdürebilmesidir (Keohane, 1984:34-35). Bu bağlamda hegemonik düzen, söz konusu devletin maddi kapasitelerini, fikri alandaki hakimiyetini ve onun kurumsal gücünü kapsamaktadır (Revel, 2020:4). Maddi kapasitelerse, teknolojik ve kurumsal yetiler ile doğal kaynakları, endüstriyel,

askeri ve toplumsal refahı kapsayan bir dizi dinamik formu barındırır (Cox, 1981:98; Revel, 2020:6). Bu bağlamda sistemin hegemonu, elindeki sermaye birikimi vasıtasıyla bir yandan uluslararası ekonomi ve finans düzeninin kurallarını koyacak ve bu kuralların düzenliliğini sağlayacak bir yandan da söz konusu sert güç unsurunun sağladığı imkânlarla dünya düzeni fikrini, diplomatik ve enformasyonel yönlerden koordine ederek hegemonik meşruiyetini sürekli olarak yeniden üretecektir (Cox, 1983). Organik bir bütünlük halinde yürüyen bu alması, “üretimin organizasyonunu, devlet formasyonunu, toplumsal güçlerin doğası ve biçimini” (Cox, 1987) belirlediği oranda da rakip dünya görüşlerinin ortaya çıkmasını engelleyebilecektir. Bu yüzden Cox’a göre “bir devletin ekonomik, sosyal ve siyasi temel kurum ve örgütlenme şekillerini ikincil devletlerin taklit etmeleri hegemonyanın oluşumu için yeterli olmamakta, anahtar değerlerinin de bir benzeşme modeli haline gelmesi gerekmektedir” (Okur, 2015:144). Dolayısıyla hegemon, uluslararası liderliği, bölgesel üstünlüğü ve ideolojik hâkimiyeti temsil etmektedir (Worth, 2015).

Hegemonun bu özellikleri dikkate alındığında -tarihteki diğer örneklerine şerh koyarak- günümüz uluslararası sisteminde özellikle SSCB’nin çöküşünden itibaren ABD’nin tam teşekküllü hegemon güç olarak belirdiği söylenebilir. Kuşkusuz, ABD’nin bu pozisyona erişmesi II. Dünya Savaşı’ndan sonra onun öncülüğünde kurulan IMF ve Dünya Bankası gibi ekonomik; NATO gibi askeri ve BM gibi kurumsal/ideolojik mekanizmalar eliyle ulaşılan uzun bir tarihçenin ürünüdür. Bu arka planın devamı olarak da sahip olduğu ekonomik ve askeri gücün ötesinde ABD, temsil ettiği liberal değerlerin tüm dünyada meşru bir zemine oturması gücüne erişmiş ve bölgesel bir güç olmaktan çıkarak “yeni dünya düzeninin” etik-politik lideri olarak “dünyanın jandarması” rolünü üstlenebilmiştir.

Ne var ki ABD hegemonyasının özellikle 2000’lerden sonra krizde olduğuna dair çok geniş bir literatür de bulunmaktadır. Bu itibarla dolar paritesinin dünya parasal sisteminde eski gücünü koruyamaması, I. ve II. Körfez Savaşları’ndan sonra ABD’nin arzuladığı askeri başarıya ulaşamaması yanında Amerikan operasyonlarının ideolojik arka planlarının uluslararası arenada sorgulanması ve nihayetinde bölgesel olarak Rusya, Hindistan ve Çin’in iktisadi, siyasi ve kurumsal olarak yükselişe geçmesi bu devletin hegemonik liderliğinin ne kadar süreceğine dair soruları da beraberinde getirmiştir. Bu genel manzara içinde ise Çin’in ABD hegemonyasına rakip bir güç olarak belirebileceği öne sürülmektedir. Örneğin Evan Ellis (2018), Çin’in 2050’de ABD’nin yerini alabileceğine dair tespitlerde bulunmaktadır.

İşte bu makale Çin’in Amerikan hegemonyasına rakip olup olamayacağı yönündeki tartışmalardan yola çıkarak, Monroe doktrininden beri ABD için “bir arka bahçe” niteliğinde

olan Latin Amerika ve Karayipler (LAK) bölgesinde Çin'in elde ettiği nüfuzu inceleyerek bir yandan Çin-LAK ilişkilerine ışık tutmayı, bir yandan da Çin'in LAK'taki nüfuzunun Amerikan hegemonyasına bölgesel bir rekabet getirip getirmediğini sorgulamaktadır. Dolayısıyla çalışma, Neo-Gramsciyan hegemonya analizi perspektifinde Çin'in Latin Amerika'daki varlığını ekonomik, politik ve ideolojik açılardan incelemekte, buna istinaden de Çin-LAK-ABD üçgeninin somut görümlerini araştırmaktadır. Bu itibarla da üç bölüme ayrılmaktadır: Birinci bölümde Çin-Latin Amerika ilişkileri ekonomik, ikinci bölümde politik üçüncü bölümde ise ideolojik açımları itibariyle irdelenmektedir.

2. Çin-Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik İlişkileri

Hegemonya, Gramsciyan Marksist kökleri de dikkate alınmak kaydıyla sermaye, pazar ve hammadde üzerinde kontrol sahibi olmak (Keohone, 1984:139) ve bu kontrolü devam ettirecek uluslararası kurumsal oydaşmayı gerçekleştirmekle ilgiliyse (Gilpin, 1987) her şeyden önce Çin'in 1980'lerden sonra başlattığı kalkınma hamlesi ile 2000'li yıllardan itibaren küresel bir ekonomik aktör olarak ortaya çıkmasının LAK bölgesindeki yansımalarını izlemek gerekmektedir.

2020 verilerine göre dünyanın en büyük ihracatçısı olan Çin, aynı zamanda ABD'den sonra dünyada en fazla doğrudan dış yatırım alan ülkedir (Castillo, 2021:52). 2000'li yıllardan itibaren yıllık ortalama %8-10 büyüme oranlarına ulaşan, 2016-2018 yıllarında %6,5 oranında büyüme sabitesi yakalayan Çin, kişi başı hane içi tüketim oranı ve gayri safi milli hasılası bakımından ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2007'de dünyanın en büyük ikinci ekonomisi -ABD'den sonra- ve 2010'da da dünyanın en büyük ihracatçısı haline gelmiştir (Revell, 2020:11). Çin, 2025 yılı itibariyle küresel düzeyde ürettiği malların içeriğinin %75'inin yerli içerik taşımalarını hedeflemekte (Inoue ve Stumpo, 2018:15), bu suretle ticari, sınai ve teknolojik açılardan dünya pazarına hâkim olabilmeyi amaçlamaktadır.

Çin ekonomisinin bu küresel büyümesine LAK özelinde mercek tutulduğundaysa, bu bölgesel ilişkinin öncelikle kıtalararası ticaret ayağında inşa edildiğini belirtmek gerekir. Zira Çin, Latin Amerika'nın ikinci en büyük ticari partneridir -ABD'den sonra- (Myers ve Ray, 2019). Nitekim Çin'in küresel ekonomisinin büyümeye başladığı yıllardan itibaren Çin'in bölge ülkeleri ile olan ithalat ve ihracatının yıldan yıla arttığı güncel verilerle sabittir. Bu verilere bakıldığında Çin'in ihracatının 1993'ten 2008'e yüzde %500 arttığı (Revell, 2020:11) görülmektedir. 2005 yılında Çin'in toplam ticaretinde %3,5'lik paya sahip olan LAK, 2018 yılında %5,6'lık bir orana ulaşmıştır (İstikbal, 2019:184). 2017'de bölgenin tüm ihracatının %10'unu çeken Çin,

bölge ithalatının %18'ini karşılamıştır (Inoue ve Stumpo, 2018:39). 1995'te Çin-LAK ticaret hacmi 5 milyar dolarken, 2000'de 12 milyar dolara (Piccone, 2020:3), 2005'te 49,8 milyar dolara (İstikbal, 2018:184), 2011'de 240 milyar dolara, 2013'te 260 milyar dolara (Blanchard, 2016:36), 2018'de 252 milyar dolara (İstikbal, 2019:184) 2019'da ise 315 milyar dolara (Piccone, 2020:3) çıkmıştır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise Çin'in LAK'tan temel olarak gıda ve orman ürünleri yanında üretim için gerekli hammaddeleri ithal ettiği, LAK'ınsa Çin'den düşük-orta ve yüksek düzey teknoloji ürünleri ithal ettiği görülmektedir (Inoue ve Stumpo, 2018:41). Nitekim Çin hem geleneksel diyetinde hem domuz besiciliğinde kullanmak için Arjantin ve Brezilya'nın soyasına, tavuk besiciliği için Peru balık yemine, et ihtiyacı içinse Arjantin ve Meksika domuzları ile Arjantin ve Uruguay et ihracatına ihtiyaç duymaktadır (Ellis, 2017:2). Bu suretle Çin'in bölgeden yaptığı gıda ithalatı 2010'da %20'yken 2016'da %30'a çıkmıştır (Inoue ve Stumpo, 2018:43). Arjantin'i takiben Brezilya, Şili ve Uruguay, Çin'in bölgedeki en büyük gıda tedarikçileri haline gelmiştir (Inoue ve Stumpo, 2018:44). Bölgenin Çin'e ihraç ürünlerinin %80'ini soya yanında ham petrol, demir ve bakır teşkil etmekte (Casanova, Xia ve Ferraira, 2015:5), bu da Çin'in LAK'a gıda yanında enerji ve madenler bakımından da bağımlı olduğunu göstermektedir. Bu itibarla Çin'e en fazla petrol ihraç eden ülkeler Venezüella ve Kolombiya, en fazla demir ihraç edenlerse Brezilya, Honduras, Şili, Meksika ve Peru'dur (Casanova ve diğerleri, 2015:5). Bu tablo içinde LAK'tan Çin'e yapılan ihracat 2000'den 2020'ye %1,3'ten %14,5'e çıkmış (Ding, Vittorio, Lariou ve Zhou 2021:4) olmasına rağmen ithalat oranları itibariyle arada asimetric bir ilişki oluşmuştur. Nitekim 2008 dünya ekonomik krizi, Latin Amerika ekonomisinin Çin'e olan ihracata ne kadar bağımlı olduğunu göstermiştir (Manríque ve Alvarez 2014:16). Bunu destekleyecek verilerle söylendiğinde Çin'in ticaret partnerlerinden Brezilya, Venezüella, Şili ve Peru Çin'le zaman zaman dış ticaret fazlası verirken, Meksika başta olmak üzere hemen her LAK ülkesi Çin'e dış ticaret açığı vermektedir (Inoue ve Stumpo, 2018:41). Öte yandan 1980'lerden itibaren orta düzey teknolojili bir sınai büyüme hamlesi gerçekleştirmiş Meksika ve Orta Amerika ülkelerinin durumuyla, gelirlerinin önemli bir bölümü turizme dayanan Karayip ülkelerinin durumu (Cypher ve Wilson, 2015:7) Güney Konisi'nde yer alan Latin Amerika ülkelerinden kısmen farklı olmakla birlikte orta-düzey gelişmiş bir üretim sanayisi bulunan ve bu sanayinin üçte ikisi ihracata dayanan Meksika, ABD ile olan ticaret hacmini 2003'ten itibaren Çin'e kaptırmıştır (Manríque ve Alvarez 2014:16). 2021 itibariyle Latin Amerika'nın ticaret hacminde bir iyileşme görülse de bu, bölgenin ihracat mallarının fiyatlarındaki yükselişle, Çin, AB ve ABD'den gelen ithalat talebinin artmasıyla ve bölgedeki ekonomik aktivitelerdeki iyileşme ile ilgilidir (Castillo, 2021:16). Bölgenin 2021 yılındaki ticari hacminin yükselişindeki

en önemli faktörse Asya ile olan ticarettir ki, burada Çin ile ticaretin parasal hacminde %35’lik bir artış gözlenmektedir (Castillo, 2021:18). Ne var ki, Çin ile LAK arasında büyüyen ticaret hacminin, bölgenin yoksulluk oranlarını iyileştirmeye aynı düzeyde katkı sağladığı söylenemez. Bunun en önemli nedeni bölgenin ihraç ettiği mal fiyatlarının uzun vadede düşme eğilimi göstermiş olmasıdır -özellikle 2006-2011 yılları arasında- (Burron, 2014:50).

Çin-LAK iktisadi ilişkilerinin ikinci önemli ayağı, iki aktör arasındaki kredi ve kur anlaşmaları esasında gerçekleşmektedir. Nitekim 2008’den önce yıllık sadece 1 milyar dolar değerinde olan bölgeye dönük Çin devlet kredileri 140 milyar dolara ulaşmış; 2015 yılı itibariyle Çin’in verdiği kredi miktarları Dünya Bankası’nın ve Inter-Amerikan Kalkınma Bankası’nın birlikte verdiği kredi miktarlarını aşmıştır (Piccone, 2020:3). 2005-2016 yıllarında Çin Kalkınma Bankası ve Çin İthalat-İhracat Bankası eliyle LAK’la toplamda 141 milyar dolarlık kredi anlaşması yapılmış, Venezüella (%44), Brezilya (%26), Ekvator (%12) ve Arjantin (%11) bu fonların %93’ünün aktığı ülkeler olmuşlardır (Gil ve Aguilera, 2017:82; Inoue ve Stumpo, 2018:22; İstikbal, 2019:188). Sektörel olarak bu krediler özellikle altyapı, hidrokarbon ve enerji alanlarına akmakta, hatta Venezüella gibi örneklerde kredi geri ödeme anlaşmaları petrol üzerinden yapılmaktadır (Inoue ve Stumpo, 2018:23). Çin’in Venezüella’ya aktardığı krediler madencilik, altyapı, gayrimenkul ve enerji sektörlerinde dağılmakta, Brezilya’ya verdiği krediler ise madencilik, araba üretimi, elektrik dağıtım, petrol, raylı sistem, tarım ve enformasyon teknolojisi sektörlerinde yoğunlaşmaktadır (Niu, 2015:42). Çin’in kredi verdiği sektörlerin yüzdesel dağılımı ise %52 altyapı, %31 enerji ve %7 madencilik şeklinde gerçekleşmektedir (İstikbal, 2019:190); ancak bu farklı altyapı proje kredileri kimi örnekleri itibariyle LAK’ı “borçlandırma tuzağına” düşürebilmektedir (İstikbal, 2019:189, Piccone, 2020:4). Tüm bu uluslararası yatırımların finansmanında Bank of China, Çin Kalkınma Bankası, Çin İthalat-İhracat Bankası gibi kuruluşlar yer almaktadır. Öte yandan Çin yuanı 1 Ekim 2016’da IMF tarafından rezerv para birimi olarak tanınmış, böylece yuanın uluslararası piyasalarda kredi para birimi olarak kullanımının önü açılmıştır. Nitekim bölge ülkelerinin pek çoğu yuanı, ulusal rezervler portfolyosuna katarken, Arjantin, Brezilya ve Şili’nin de aralarında olduğu ülkelerle Çin Merkez Bankası *swap* anlaşmaları imzalamıştır (Inoue ve Stumpo, 2018:17).

Çin ile LAK arasındaki ekonomik ilişkilerin üçüncü önemli ayağı doğrudan yabancı yatırımlar ile sınıai iş birlikleri eliyle gerçekleşmektedir. 2008 dünya ekonomik krizinden sonra Çin, LAK’a ilişkin iktisadi stratejisini sadece ticari olarak değil yatırım, finans ve endüstriyel kapasite sacayaklarıyla tanımlamaya başlamıştır (Niu, 2015:40). Bu suretle bir zamanlar fosil

yakıtlar, metaller, tarım ve doğal kaynaklar alanlarına yoğunlaşan Çin yatırımları, giderek elektrik, finansal hizmetler ve enformasyon teknolojileri alanlarına kaymaya başlamıştır. 2001-2018 yılı doğrudan yatırımları temel hammadde ve enerji sektörlerine dağılmışken, 2013'ten itibaren bu yatırımlar tüketim ürünlerine, finansal hizmetlere, endüstriyel ürünlere, telekomünikasyon hizmetlerine ve kamu hizmetlerine doğru genişleme eğilimine girmiştir (Ding ve diğerleri, 2021:9-10). Nitekim Latin Amerika kıtası genelinde 2005-2018 yılları arasında 169,4 milyar dolarlık yatırım gerçekleşmiş (İstikbal, 2019:82), pandemi nedeniyle 2020 yılı boyunca görülen küresel durgunluğa rağmen Çin'in LAK'a dönük doğrudan yatırımları %3,3 artmıştır (Ding ve diğerleri, 2021:22). 2018 yılı itibariyle LAK'ta Çinli firmalar yüz elli farklı altyapı projesi yürütmektedir (Myers ve Ray, 2019: 4). Örneğin Çinli firmalar Buenos Aires'te tren üretimi ve yol yapımı, Ekvator'da yol yapımı, Brezilya-Peru arasında okyanus altı demir yolu, Peru'da liman, Rio'da demir yolu ve Meksika'da -iptal edilmiştir- hızlı tren projesi üstlenmişken (Niu, 2015:45), Nikaragua'da yürüttükleri kanal projesi yanında (Niu, 2015: 43; Cypher ve Wilson, 2015: 14; Urdinez, Mauron, Schenoni ve de Oliveira 2016:4; Piccone, 2020:3), Peru ve Şili'nin en önemli elektrik üretim şirketlerini 2019'da satın almışlardır (Ding ve diğerleri, 2021:4). Bu dağılımda 2017 IMF verilerine göre Çin yatırımlarının hızlı gelişen, düşük enflasyonlu, kurumsal olarak yapısallamış ve önceden siyasi-ekonomik ilişkiler kurulmuş ülkelere doğru yayıldığı görülmektedir (Ding ve diğerleri, 2021:16). Yine, geçmiş dönemlerde karşılaştırmalı avantajların düşük ve hedef ülkenin karşılaştırmalı avantajlarının yüksek olduğu bölgelere giden Çin yatırımlarının bugün, tıpkı gelişmiş ülkelerde olduğu gibi hedef ülkenin karşılaştırmalı avantajlarının düşük olduğu ülkelere aktığı görülmektedir (Ding ve diğerleri, 2021: 18-19). Bu suretle LAK'ta Çin'in en fazla yatırımda bulunduğu ülkeler sırasıyla Brezilya, Venezüella, Arjantin, Peru ve Ekvator olarak ön plana çıkmaktadır.

Ne var ki, bu tabloya Çin'in küresel yatırım miktarları açısından bakıldığında LAK'ın Çin yatırımları açısından pasta payının önemli bir kısmını aldığını söylemek güçtür. 2000'lerden itibaren dünya genelinde 140-200 milyar dolarlara ulaşan Çin sermayesinin aktığı en önemli yerler Asya, AB ve ABD'dir. Örneğin 2019'da LAK, Çin'den 6,4 milyar dolar yatırım çekerken, bu oran toplam Çin küresel yatırımının sadece %5'ini ifade etmektedir. Üstelik bu miktarın 4,3 milyar doları, Cayman Adaları, Virjin Adaları, Bahamalar gibi yatırımın nihai noktası olmayan *offshore* bölgelerine gitmektedir (Long, 2016:19). Nitekim *offshore* adalarına giden sermaye dâhil edildiğinde bölgenin Çin yatırımlarının %30'unu aldığı, fakat bu yatırımlar çıkarıldığında Çin'in, AB ve ABD'nin bölgeye katma değer sunan doğrudan yatırımlarının çok

gerisinde (%51 ve %23'e karşı %4) kaldığı tespit edilmektedir (Ding ve diğerleri, 2021:7). Çin'in şirket satın alımları ve birleşmeleri yöntemiyle gerçekleştirdiği yatırım stratejisinde ise LAK, küresel Çin yatırımının sadece %4'ünü teşkil etmektedir -ilk sıralarda, AB, ABD ve Asya yer alır-(Inoue ve Stumpo, 2018:52). Çin-LAK arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinin genel karakteri, ilişkilerin kimi ülkelerin dış ticaret açığı vermesi şeklinde Çin lehine olduğunu göstermekte (Long, ,2016:17); zaten *offshore* aktarımları çıkarıldığında küçük bir miktar teşkil eden doğrudan dış yatırımların son yıllardaki tüm çeşitlenme eğilimine rağmen hala enerji ve hammadde sektörlerinde ve belli ülkelerde -özellikle Brezilya, Ekvator ve Venezüella'da- yoğunlaştığını (Long, 2016:19; Inoue ve Stumpo, 2018:56; İstikbal, 2019:194; Casanova ve diğerleri, 2015:10; Bernal-Meza, 2016:37) işaret etmektedir. Bu anlamda söz konusu dış yatırımların hedef ülkelerde beklenen düzeylerde kalkınma ve istihdam yaratmaması, Çin-LAK arasındaki ilişkilerin asimetrik boyutu göz önüne alındığında yeni-bir bağımlılık ilişkisinin doğup doğmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Örneğin Çin gayri safi milli hasılasındaki %1'lik bir düşüşün LAK'ta %0,6'lık bir düşüşe yol açacağı tahmin edilmektedir (Gil ve Aguilera, 2017:81). Halihazırda Çin, LAK'la ticari ve sınai ilişkiler boyutundaki önceliklerini geliştirmekte olan ekonomisini güvence altına almak, büyük nüfusunu beslemek ve şehirleşmeyi artırmak hedefleri üzerine otururken (Ellis, 2017:2), bölgeye dönük iktisadi stratejisini enerji sirkülasyonunu ve güvenliğini sağlamak için enerji ve ulaşım sektörlerine; modernizasyon projesini desteklemek için de yarı-mamul ve mamul mallarla tarımsal ürün ihracatına dönük yatırımlarla sübvansede etmekte, dolayısıyla LAK için Çin'le münasebetin "kazan-kazan" profiline uyup uymadığı bir soru işareti olarak kalmaktadır.

Öte yandan Çin ile LAK arasındaki bu denkleme ABD eklendiğinde, ABD'nin Çin'in bölgede büyüyen ekonomik faaliyetine "serbest ticaret ve rekabet kurallarına" riayet edildiği sürece tepkisel yaklaşmadığı söylenebilir. Bu hususta, 2018'den beri ABD'nin Çin teknoloji şirketlerine koyduğu kısıtlar devam etmekte ve Biden yönetimi Çin'i baskıya dayalı ve adaletsiz ticari pratikler uygulamakla itham etmektedir (Castillo, 2021:51). Dünyanın iki büyük ekonomik devi DTÖ platformunda karşı karşıya gelirken, Çin de ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin entelektüel mülkiyet, endüstriyel sübvansiyonlar ve kamu girişimleri konusunda çok-taraflı yeni kurallar koymasına direnmeye çalışmaktadır (Castillo, 2021:52). Ne var ki açık olan, Çin'in ekonomik büyümesinin ihracatının üçte ikisini gerçekleştirdiği ABD'ye bağlı (Manríque ve Alvarez, 2014:16; Revell, 2020:13) olmasıdır. Yine Çin'in ihracat rakamlarındaki büyümenin kaynağını, Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye üye olduktan sonra Çin'i dolaylı bir ihracat ülkesi olarak kullanan ve Çin'de faaliyet gösteren Amerikan menşeli ulus aşırı şirketlerin

faaliyetleriyle ilintilendirmek gerekir (Revell, 2021:11). Amerikan firmalarının küresel düzeyde şirket birleşmeleri ve satın alımlarla dünyanın en büyük beş yüz korporasyonunun %46'sına sahip olması (Starrs, 2013:823-824'dan aktaran Revell, 2020:12) bu bahiste dikkate değer bir husustur. Dolayısıyla Çin'in iktisadi büyümesinin ABD sermayesi ile ilişkisi, Çin-LAK arasında büyüyen ekonomik ilişkileri Amerikan iktisadi hegemonyasının yeniden üretilmesi çerçevesine oturtmaktadır. Diğer bir ifadeyle Çin milli ekonomi hedefleri vakıyken, tüm sapmalarına rağmen küresel kapitalizmin araçları ve yöntemleriyle yol almakta, bu itibarla Amerikan hegemonyasının inşa ettiği sınıai-parasal-ticari sisteme eklenmektedir. Öte yandan LAK'ın bir bütün olarak hala en büyük iktisadi partneri ABD'dir. Bu itibarla LAK ülkeleri Çin'i Amerikan hegemonyasının yerini alacak bir ortak olarak görmekten ziyade, tarihsel LAK bağımlılık ilişkilerine alternatif oluşturacak bir müttefik olarak düşünmektedir. Nitekim LAK'ta "sola dönüş hükümetlerinin" yükselişte olduğu konjonktürde Çin-LAK birlikteliği itibarıyla Amerikan hegemonyasına karşıt söylemler üretilmiş olsa da bu söylemlerin uzun erimli bir taraf seçme stratejisine dönüşmediği görülmektedir. Bu panoramayı analiz etmek içinse, Çin'in LAK'taki siyasi ve askeri varlığına bakmak gerekir.

3. Çin-Latin Amerika ve Karayipler Politik ve Askeri İlişkileri

Çin kaynaklarına göre LAK ile Asya arasındaki ilk etkileşimler, LAK'ın İspanyollar tarafından keşfedilmesinin çok öncesine, Ming hanedanı tarafından desteklenen seyyah Zeng He'nin kıtaya varmasına dek gitmektedir (Dosch ve Goodman, 2012:5-6). Doğrulanmamış bu bilgi bir yana Çin ile LAK arasındaki ilişkilerin asıl tarihi Güney Çin Denizi üzerinden yapılan baharat ticareti itibarıyla 16. yüzyılın ikinci yarısına gitmektedir (Dosch ve Goodman, 2012:5-6; Erman, 2019:6). 1868-1939 yılları arasında ise Latin Amerika'daki tren yolu yapımında ve plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Çinliler Yeni Kıta'ya taşınmıştır (Mazza, 2016:3). Son derece kötü koşullara maruz bırakılan bu Çinli göçmenler için müzakere eden Quing hanedanı böylece Peru'yla 1875'te, Brezilya ile 1881'de ve 1899'da Meksika ile ilk siyasi temasları kurmuştur. 1912'de Çin Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu ilişkiler zayıf da olsa korunmuştur (Creutzfeldt, 2019:2).

II. Dünya Savaşı sonrası beliren Soğuk Savaş ikliminde Çin-LAK ilişkilerinin bileşenleri komünizme geçiş yapan Çin'in SSCB ve ABD siyaseti çerçevesinde şekillenir. Bir yandan ideolojik angajmanı nedeniyle anti-Amerikancı bir pozisyon tutan Çin'in diğer yandan 1950'lerin sonunda SSCB ile düştüğü siyasal ve askeri çatışkı, beraberinde Latin Amerika'daki devrimci gerilla hareketlerine mesafe koyulmasına yol açar. Bu nedenle 1960'ta, Çin'e yapılan ilk üst düzey ziyareti gerçekleştiren Küba başbakanının yolunu açtığı ve Çin'in Küba'yı

tanınması ile sonuçlanıp iki sosyalist ülke arasında gelişen ufak çaplı ticari ilişkiler hariç (Creutzfeldt, 2019:2) LAK ile Çin arasında bir politik angajman geliştirilememiştir. Fidel Castro liderliğindeki Küba'nın, 2 Ocak 1966 tarihli Havana Konferansı'nda Çin'i ideolojik tayfta kınaması, Çin'in de birkaç hafta sonra Küba'yla ihracat ve ithalat ilişkilerini kesmesiyle de iki ülke arasındaki ilişkiler iyice zayıflatmıştır (Dominguez,2006:4). Öte yandan bu dönemde LAK ülkelerinin sağ tabanlı askeri diktatörlerce yönetiliyor olması iki bölge arasındaki ilişkilerin zayıflığını belirginleştirmiştir; ancak 1970'li yılların başında esen “yumuşama” rüzgârları sayesinde Pekin ile Latin Amerika başkentleri arasında ideolojiden azade, pragmatizme dayanan ilişkiler kurulmuştur (Dominguez, 2006). 15 Aralık 1970'te Şili'nin Çin'le gelişen erken dönem siyasi-ticari ilişkileri hariç, 1970'lerde Çin'i Arjantin (1972), Brezilya (1974), Meksika (1972) ve Peru tanımıştır. Bu dönemde LAK ülkelerinin Çin'den beklentisi BM gibi kurumlarda kendi siyasaları için oy desteği sağlamak, Çin'in bölgeden beklentisi ise Tayvan'ın tanınışının önüne geçmektir. Çin'in her zaman dış politika önceliklerinden biri olan bu mesele, dünyada Tayvan'ı tanıyan sadece 23 ülke olmasına rağmen bunların 11'inin Latin Amerika'da olması itibariyle hala çok önemli bir yerde durmaktadır (Dosch ve Goodman, 2012:7). Öte yandan Çin ekonomik kalkınmasının bir ayağı olarak “pazar ekonomisini” benimsemek, dolayısıyla uluslararası sistemin bir parçası olarak tanınmak ve “gelişmekte olan ülke” statüsünün küresel aktörler tarafından kabul edilmesi vesilesiyle (Bernal-Meza, 2016:33, Lippert ve Perthes, 2020:12) Güney-Güney işbirliği adı altında iktisadi ve siyasi açıdan ABD ile rekabet halinde olmadığı ve uluslararası sistemin tehlike arz etmeyen bir parçası olduğu mesajını vermekte, bu mesajın verilmesinde de Latin Amerika'nın otokratik ve Amerika'ya karşı sıcak olmayan ülkelerini inşa edeceği söylemin destekleyicisi olarak görmektedir.

Çin'in Latin Amerika ile ilişkilerinin çok boyutlu hale gelişini ise, Deng Xiaoping Başkanlığı'nda Çin'in kalkınma ve büyüme politikasının değiştirilmesi, “Ekonomik Sistemin Yeniden Yapılandırılması” siyasası ve “Çin Tarzı Sosyalist Pazar Ekonomisi” ismi verilen iktisadi yol haritasının benimsenmesi, bu surette açık kapı politikası, yabancı sermaye akışı-dış ticaret ve şehirleşme (Shiralizade, 2016:67,70; Kurt, 2019:53-54) sac ayaklarının kabulüyle takip etmek gerekir. Nitekim bu yeni stratejinin bölgesel görünümünden biri olarak “Üçüncü Dünya Kardeşliği,” “Güney-Güney Diyalogunun Güçlendirilmesi,” “Birlikte Barış İçinde Yaşamın Beş Prensipleri” gibi önemini bugün de korumakta olan bir retorik geliştiren Zhao Ziyang'un 1985'teki ziyaretinden sonra karşılıklı ziyaretlerde artış gözlemlenmiştir (Creutzfeldt, 2019:3). 1998'de ise Çin; Şili, Meksika, Panama ve Peru'nun da üye olduğu Asya

Pasifik Ekonomik Konseyi'ne katılmış, Karayipler Kalkınma Bankası'na paydaş olmuştur. Bu arada DTÖ, IMF gibi küresel finans kuruluşlarına dâhil olan Çin'in, 2000'ler ve sonrasında LAK ile politik ilişkileri altın çağına girmiştir. Nitekim 2001 yılında Çin başkanı Ziang Zemin, 2004'te Başkan Jintao, 2009'da Xi Jinping bölgeye ziyaretler gerçekleştirmiştir (Dosch ve Goodman, 2012:9). 2004 ila 2009 yılları arasında Venezüella, Meksika, Brezilya, Peru ve Küba en fazla ziyaret edilen ülkeler olurken, bu ziyaretler çerçevesinde on yedi kültürel, on beş iktisadi ve ticari, on dört yatırım, on üç kamu yönetimi, on yedi bilim ve teknoloji anlaşması imzalanmıştır (Koleski, 2011: 14). 2006'da BRICS adı altında Rusya, Hindistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yanı sıra Latin Amerika'dan Brezilya'nın dâhil olduğu ekonomik ağırlıklı eşgüdüm projesi devreye sokulmuştur. BRICS ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi kurumlar ile ABD'nin karşısına çıkmayı tercih eden Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Yeni Kalkınma Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlarla da Dünya Bankası ve IMF'nin adaletsiz yönetim mekanizmalarına karşı alternatifler oluşturmaktadır (İstikbal ve Dilek, 2019b:59-60'tan aktaran İstikbal, 2019:191). Çin başkan yardımcısı Xi Jinping'in Haziran 2011'de Şili, Uruguay ve Küba'yı kapsayan bölge ziyaretiyle Şili'nin bakırına, Uruguay'ın soyasına ve Küba'nın petrolüne dönük çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır (Dosch ve Goodman, 2012:4). 2010'da Rio Grubu-Karayipler Birliği Zirvesi'nde ortaya çıkan, 2011 Karakas deklarasyonu ile resmi olarak kurulan ve Başkan Xi Jinping'in 2014 yılında gerçekleştirdiği Latin Amerika ziyareti sonrasında vücuda gelerek Çin-Latin Amerika arasındaki ilişkileri en üst düzeye taşıyan forumlardan biri CELAC (Creutzfeldt, 2019:3) ise ABD ve Kanada'nın forum üyeliğini reddetmesi ve Amerikan Devletleri Örgütü'ne alternatif bir yapı olarak belirmesiyle dikkat çekmektedir (Myers ve Ray, 2019:5). CELAC'ın 2015-2019 vizyonu küçük ve orta ölçekli işletmeleri, altyapı ve ulaşım birimlerini, finansal, sınai, bilimsel ve teknolojik kurumlar yanında uzay, enformasyon ve bilişim teknolojisi alanlarını kapsayacak şekilde endüstriyel ve *high-tech* parkların inşasını; bilim-teknoloji birimlerinin kurulmasını; özel ekonomik bölgeler oluşturulmasını böylece sınai yatırımların ve sınai katma-değer zincirlerinin geliştirilmesini hedeflemektedir (Peters, 2019:3). Ayrıca Çin, Doğu Asya-Latin Amerika İşbirliği Örgütü, Inter-Amerikan Kalkınma Bankası gibi yapılanmalardaki varlığını yoğunlaştırmıştır. Peru, 2018'de iki Çin maden firmasının projelerini onaylamış; Çin'in devlet desteklerini almada başı çeken Arjantin, Ekvator ve Venezüella Çin Kalkınma ve Çin İthalat-İhracat Bankaları'na yeni krediler için başvurmuş; 2017'den beri de Panama, Dominik Cumhuriyeti ve El Salvador Tayvan yerine Çin'i tanıyan diplomatik ilişkiler kurmuştur (Myers ve Ray, 2019:9). 2004 yılında Çin, Amerikan Devletleri Örgütü'ne daimî gözlemci, 2008'de Uluslararası Katılım Bankası'na bağlı üye olarak katılmış; 2009'da Banka, Bank of China ve

Çin Kalkınma Bankası ile bölgedeki çeşitli projelerin finansmanı ve bölgedeki Çin varlığının ABD ve AB'ye alternatif olarak güçlendirilmesi için antlaşmalar imzalamış, Inter-American Development Bank'ta hisse sahibi olmuştur. Çin, Latin Amerika Entegrasyon Örgütü'nde, Latin Amerika Parlamentosu'nda, BM Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nda ve Asya-Pasifik Birliği'nde gözlemci statüsünde yer almakta, ayrıca MERSOCUR, Andean Ulusları Birliği (CAN) ve Karayipler Birliği'nde (Caricom) kalıcı diyaloglar sürdürmekte, Çin-Latin Amerika iş dünyası zirvesi, Çin-Amerika Think Tang Forumu gibi oluşumlarda karşılıklı iş birliği ve diyalog platformları kurmaktadır (Creutzfeldt, 2019:3; Myers ve Ray, 2019:4). Ayrıca And Milletler Topluluğu, Rio Grubu ve Karayipler Topluluğu gibi kurumlarla da diplomatik bağlantılar kurmaya başlamış (Koleski, 2011:15), Pasifik İttifakı, UNASUR ve MERCOSUR ile resmi ve gayri resmi bağlantılar inşa ederek bağlayıcı olmayan uzlaşmalar sağlamıştır (Myers ve Ray, 2019:4). Keza ABD, Kanada ve Meksika arasında 1 Haziran 2020'de oluşturulan ve Kasım 2020'de Asya'nın 15 sınai ülkesine genişletilen mutabakatlarda Kapsayıcı Bölgesel Ekonomik Ortaklığa taraf olan Çin, Trans-Pasifik Ortaklığı İçin Kapsayıcı ve İlerici Antlaşma portföyü için de müzakerelere (Castillo, 2021:52) başlamıştır. İlaveten Çin, Arjantin, Brezilya, Şili, Ekvador, Meksika, Uruguay ve Venezüella'yı stratejik partner; Arjantin, Brezilya, Şili ve Ekvator'u kapsayıcı stratejik partnerler olarak tanımaktadır (Niu, 2015:46; Ellis, 2017:4). Küba ise, "dostane iş birliği ortağı" olarak görülmektedir (Dominguez, 2006:24). Ne var ki tüm bu iş birliği kurum ve forumlarının Batılı alternatiflerine göre yapısal ve tarihsel olarak zayıf olduğu düşünülmelidir. Örneğin oldukça iddialı bir forum olan CELAC'ın başkanı her yıl değişmekte, teknik bir sekreteryası bulunmamakta ve söz konusu yapı, LAK ülkelerinde sürekli değişen dış işleri bakanlarının forumuna dönüşmektedir (Peters, 2019:6).

Çin'in LAK'la özellikle 2000'ler sonrası çok taraflı ilişkiler geliştirme ve kalkınma stratejisinin yol haritaları ise 2008 politika belgesinde; 2014 1+3+6 formülünde (Ellis, 2017:3) ve 2016'da deklare edilen bir diğer politika belgesinde yer almaktadır. 2008 belgesinde "Pekin yönetimi, LAK'a yönelik olarak dört başlık altında topladığı hedefleri sıralamakta, bunları da eşitlik ilkesi çerçevesinde karşılıklı saygı ve güven sağlamak, stratejik ortaklık zeminini genişletmek; iş birliğini artırarak kazan-kazan yaklaşımıyla sonuçlar elde etmek; karşılıklı olarak tarafların güçlü yanlarından faydalanarak ortak gelişmeyi ve karşılıklı değişimi artırmak; bu coğrafya ile ilişkilerde Çin'in birleşmesi ve Tek Çin politik hedefini sürdürmek" (Fornes ve Mendez, 2018:263-264'den aktaran Erman, 2019:8) olarak belirlemektedir. Öte yandan Başkan Xi Jinping'in 2014 yılı bölge ziyaretinde ortaya çıkan 1+3+6 formülünde 1, Çin'in bölgeye ilişkin

girişimlerinin siyasi, askeri ve ekonomik doğal birliğini; 3, bu birliği yerine getirecek ticaret, finans ve yatırım blokunu, 6 ise, iktisadi alanda iş birliği yapılacak altı alanı (enerji, doğal kaynaklar, altyapı inşası, tarım, üretim, bilim ve teknoloji ile enformasyon) işaret etmektedir (Niu, 2015:42; Ellis, 2017:3; Piccone, 2020:2). 2016 politika belgesinde ise Latin Amerika bu kez *Canlılık ve Umut Sahası* olarak tanımlanarak iş birliği konu başlıkları 2008 yılı politika belgesine göre kısmen değiştirilmekte; içerik olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve halklar arası iletişim, uluslararası (politik işlerde) uyum, barış-güvenlik ve adli meseleler, kolektif iş birliği ve üç taraflı iş birliği vurgulanmakta; ayrıca bilimsel ve teknolojik inovasyon, uzay çalışmaları, denizcilik, gümrük ve kalite denetimi, eğitim ve insan kaynakları, akademik kurumlar ile düşünce kuruluşları değişim programları, siber güvenlik, sürdürülebilir kalkınma için 2030 gündeminin yürürlüğe konması gibi 2008 yılı politik belgesinde olmayan noktalar yol haritasına ilave edilmektedir (Erman, 2019:9).

Başkan Xi Jinping'in 2013 yılında deklare ettiği Kuşak-Yol Girişimi ise, özellikle Çin-LAK ilişkilerini hedeflemiyor olsa da Çin'in uzun vadedeki küresel kalkınma projesinin bir parçası olmak bakımından önemlidir. Büyük bir kara koridoru olarak İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu kapsayan ve belirtilen rotalarda kara ve demir yollarının, enerji hatlarının ve limanların inşa edilmesi yanında dijital ekonomi alanında uluslararası işbirliği hedefiyle Dijital İpek Yolu'nun (Malena, 2021) örülmesini kapsayan Girişim, bu suretle Asya, Avrupa ve Asya'yı etkileşime sokmayı amaçlamakta (Inoue ve Stumpo, 2018:16; Montoya, Lemus ve Kaltenecker, 2020:12); altmıştan fazla ülkeyi enerji, taşımacılık, bankacılık, finans ve gayrimenkul sektörlerinde birbirine bağlayacak (İstikbal, 2019:190) trilyon dolarları bulan ekonomik maliyetiyle Çin'in 21. yüzyıl küresel kalkınma hedeflerine projeksiyon tutmaktadır. Çin Kalkınma Bankası ve BRICS ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) oluşturduğu Yeni Kalkınma Bankası, Çin İthalat-İhracat Bankası ve benzer kurumlar tarafından finanse edilen proje, böylece Güney-Güney iş birliği temelini de vurgulamış olmaktadır. Nitekim 2018 yılında Şili'de toplanan CELAC forumunda Çin Dış İşleri Bakanı Wang Yi, LAK ülkelerini Girişim'e katılmaya çağırmıştır (Montoya ve diğerleri, 2020:7). Bugüne dek Antigua ve Barbuda, Barbados, Bolivya, Şili, Kosta Rika, Dominika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Jamaika, Grenada, Panama, Peru, Surinam, Trinidad ve Tobago, Uruguay ve Venezüella Girişim'e dâhil olmuştur (Peters, 2019:2). Bu suretle Kuşak-Yol Girişimi, yalnızca ekonomik boyutuyla değil aynı zamanda siyasi ayağıyla öne çıkan jeostratejik bir hamle olarak görünmektedir (Montoya ve diğerleri, 2020:9). Ne var ki baskı ve zor araçlarına karşı diyalog yoluyla birlikte ve liberal ilkelerle kalkınmayı planlamış olan Marshall

Planı'ndan yetmiş yıl sonra Kuşak-Yol Girişimi boyutlarına bakılmaksızın her bir devlete eşit muameleyi öneren, bu suretle uluslararası güç hiyerarşisini ortadan kaldırmak istemesiyle siyasal elitlere karşı ideolojik meşruiyeti sağlayan bir proje olarak Çin usulü bir modernizasyon projesi olsa da, Çin'in hem Amerikan hegemonyasının kurallarını koyduğu liberal sistem içerisinde hareket etmesi, hem Çinli firmaların gittikleri bölgelerde beklenen kalkınma ve iş olanaklarını yaratamamış olması, hem de mevcut sisteme ideolojik anlamda otoriter bir yanıt olması itibariyle Amerikan Marshall Planı'nın bir ikamesi olamamıştır (Revell, 2020:24).

Çin ile LAK arasında gelişen iktisadi ve siyasi ilişkilere paralel olarak askeri anlamda da gelişmekte olan ilişkiler mevcuttur. Askerî ilişkilerdeki artış eğilimi 2010 yılında Venezuela, Ekvator, Şili, Meksika, Brezilya, Kolombiya, Peru ve Bolivya ile üst düzey görüşmeler de içeren temaslarda kendini göstermiştir (Ellis, 2011: x; Erman, 2019:11). Çin'in bölgedeki askeri angajmanı kıdemli askeri personelin buluşması, düşük düzeyli askeri operasyonlar, askeri satışlar, orduyla ilgili ticari görüşmeler ve askeri stratejik nitelikleri olan Latin Amerika bölgelerinde Çin ordusunun fiziksel varlığı olarak beş başlık altında toplanabilir (Ellis, 2011:x, Ellis, 2014). Öte yandan Çin Halk Ordusu'nun henüz Latin Amerika'da kalıcı askeri bir varlığı bulunmamasına rağmen Çin'in Latin Amerika'daki askerî girişimlerinin insani faaliyetler, barışı koruma görevleri, askerî (personel) değişimi, silah satışları ve askerî teknoloji transferi alanlarında belirginleşmiş olduğu eklenebilir (Marcella, 2012). Örneğin Çin ordusu personeli, Peru'da yapılan "Barış Meleği-2010" adlı insani yardım tatbikatına katılmış, Venezuela ile "İş birliği 2011," Kolombiya ile "İş birliği-2012" operasyonları, Şili ile de (2013) kısa süreli müşterek bir deniz tatbikatı gerçekleştirilmiştir (Ellis, 2011: ix, x; Scobell, 2018; 239'dan aktaran Erman, 2019:11). Çin askeri eğitim kurumlarında en az on sekiz Latin Amerika ülkesinin personeli eğitim görmektedir. Özellikle Venezüella ve Brezilya askeri personelinin eğitimiyle ilgili anlaşmalar söz konusudur (Blanchard, 2016:40, 44). Keza Brezilya ve Çin, BM barış operasyonları ile ilgili karşılıklı bilgi akışı, insani yardım, afet desteği, askeri tıp gibi bir dizi alanda iş birliği sözleşmesi imzalamıştır (Blanchard, 2016: 44). Ek olarak Çin, Latin Amerika'ya nicel ve nitel anlamda daha fazla silah satışı yapma ve askeri teçhizat gönderme eğilimdedir. Örneğin Venezüella ve Bolivya'ya geçmişte K-8'ler ihraç eden Çin, bugün daha karmaşık L-15'ler satmaktadır (Ellis, 2017:5). Ayrıca Çin, iyi niyet ve açık kapı göstergesi olarak LAK askeri kurumlarına kamyon ve otobüs hediye etmekte; çeşitli bölgelere sahra hastaneleri kurmakta ve onlara ülke içi karışıklıklarla başa çıkmada öldürücü olmayan malzemeler sunmaktadır (Ellis, 2014:8). Çin askeri firmaları, askeri kamyonlar, radarlar ve uçaklar, Z-9 helikopterleri ve çoklu roket karşılama platformları üretmektedir (Ellis, 2017:5).

Öte yandan Çin, ordu ürün ve teçhizatı üreten Latin Amerikalı firmalarla da -örneğin Brezilya hava aracı üreticisi Embaer gibi- işbirliği içindeyken, uzay alanında da Çin-Brezilya Dünya Araştırma Uydusu (CBERS), Venesat-1, Tupac Katari uydusu gibi projelerde de yer almaktadır (Ellis, 2011:xi). Ne var ki Çin menşeli askeri malzemeler, LAK'ın Rusya gibi diğer askeri ticari partnerlerinin yanında düşük teknoloji ve verimsiz kalmaktadır. Öte yandan 1979'dan beri hiçbir sıcak çatışmaya girmemiş olan Çin Halk Ordusu açısından bu durum moral unsuru ve yenilenme açısından pozitif etkiler yaratır gibi görünse de ordu yapısının otoriter, bürokratik ve merkezi yapısı söz konusu bu avantajı ortadan kaldırmaktadır (Revell, 2020:7-12). Zaten Çin'in bölgedeki askeri stratejine bir bütün olarak bakıldığında aslında bu stratejinin ulusal kalkınmanın ve rejimin devam ettirilmesi hedeflerine odaklandığı, bu suretle iyi niyet inşası, karşılıklı anlayış ve siyasal kaldıraç işlevi görerek Çin'in farklı bölgelerdeki iktisadi büyümesine katkı sağlama esasına dayandığı görülmektedir (Ellis, 2011: iv, xii). Öte yandan 2001-2012 yılları arasında ABD, Latin Amerika Bölge Komutanlığı'nın sorumluluk alanında olan üs ve güçlerin bütçesini artırmıştır (Long, 2016:10). Obama'nın Monroe Doktrini'nin artık var olmadığı yönündeki açıklamasına zıt şekilde ABD'nin LAK'taki askeri varlığının geçmişe göre düşük olmakla birlikte hiç de zayıf olmadığı (Long, 2006:13), Çin'inse bu bölgede askeri olarak anlamlı bir pozisyon tutamayacak kadar gevşek bir strateji izlediği bilinmektedir. Nitekim 2014'te Asya Güvenlik Uyumu'nu canlandırarak, Yeni Asya Güvenlik Kavramı'nı ortaya atan Başkan Xi'nin retoriği itibarıyla Çin, Asya'da "ortak, kapsayıcı ve sürdürülebilir" güvenliğe vurgu yapmakta ve "daha eşit ve demokratik bir uluslararası düzeni" hedefleyerek "birine karşı değil, birlikte güvenlik" anlayışıyla güvenliği askeri ittifaklardan öte iktisadi kalkınma ile özdeş bir proje olarak konumlandırmaktadır (Revell, 2020:29). Bu itibarla Yeni Asya Güvenlik Kavramı, Çin'in LAK'taki askeri faaliyetleriyle de uyum halindedir.

Tüm bunlardan çıkan sonuç Çin'in ekonomik büyümeyi destekleyecek çok-terafli dış politika stratejisinde LAK ayağının Çin'in hegemonik bir tarihsel blok dönüşümüne meydan verecek tehditkâr bir faaliyette olmamasıdır. Kuşkusuz, Latin Amerika ile Çin arasında büyüyen ekonomik ilişkiler yanında Çin'in ABD'yi dışlayan oluşumlar kurması -CELAC gibi- ve Kuşak-Yol Girişimi, Çin'in LAK'taki nüfuzunun artması olgusuyla paralellik göstermektedir. Ayrıca Latin Amerika'da 2000'li yıllar boyunca yükselen sol popülist hükümet başkanlarının - Chavez gibi- Çin'i ABD'ye bir alternatif olarak görmeye başlaması (Manríque ve Alvarez 2014:12) ve Çin'le sıcak diplomatik ilişkiler kurması Washington açısından tehdit algısı yaratmaktadır. Ne var ki Çin'in LAK'a dönük kurumsal ve politik hamlelerinin hegemonik bir güç olma yolunda sağlanacak diplomatik ve siyasi bir güce dönüşmesi henüz mümkün

görünmemektedir. Zira yakınlaşan siyasi-diplomatik ilişkilere rağmen, “alternatif” ve “dünya liderliğine oynayan” bir *dünya görüşü* sunulmuş değildir. Çin’in bölgeye dair ataklarını Tayvan’ı hala tanıyan Orta Amerika ülkelerini kazanarak Tek Çin politikasının işlerliğini sağlamak ve Çin’in “Küresel Bak” stratejisinin (Inoue ve Stumpo, 2018: 51) bir parçası olarak görmek gerekir. Zira Çin, 2049 yılı itibarıyla “güçlü modern sosyalist ülke” haline gelmek istemektedir (Ellis, 2017:2). Bu noktada Çin’in 2000’lerden sonra LAK ile yaşadığı siyasi/kurumsal altın çağı Bill Clinton yönetiminin bölgeyi temsili liberal demokrasi, serbest ticaret ve piyasa ekonomisi sac ayaklarıyla bütünleştirme programına (Piccone, 2020:5) muhalif Güney Konisi ülkelerinin bunu dengeleyecek bir partner arayışı içine girmesi; George W. Bush döneminde ABD’nin önceliği Irak ve El Kaide ile mücadele başlığında Ortadoğu’ya vermesi ve Latin Amerika ilgili sorunları uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı göçler boyutuna indirilmesi (Santibañes, 2009:18); Obama döneminde Monroe Doktrini’nin ortadan kalktığına açıkça ifade edilmiş olması (Duarte, 2015:13) ve Barack Obama’nın Güneydoğu Asya’da Çin’i karşı-bölgesel ittifaklar ve yumuşak güç denge koalisyonlarıyla bölgesel ve küresel olarak kısıtlamaya çalışması (Ikenberry, 2014:55; Piccone, 2020:5) dönemeçleriyle birlikte düşünmek elzemdir. Nitekim Donald Trump yönetiminin “İlk Önce Amerika” sloganıyla çok-terafıllık yerine ikili ilişkiler stratejine geçmesi, ABD’nin artık kendini liberal düzenden çok ABD çıkarlarının koruyucusu ilan etmesi (Lippert ve Perthes, 2020:35), Monroe doktrininin müdahaleci retoriğine dönerek Venezüella, Bolivya ve Küba ile ilişkileri girmesi (Piccone, 2020:5) gibi durumlara binaen ABD’nin LAK ile ilişkilerini yeniden konsolide eden anlaşmalar yapmış olması (Inoue ve Stumpo, 2018: 13), Çin’in bölgeye dönük politik hamlelerini ABD’nin bölgesel ve küresel politikalarına bağlı kılmaktadır. En nihayetinde Biden’a göre de ABD’nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturan şey Çin rekabeti değil, ABD’nin kendi yarıküresinde yeterince liderlik yapmamasıdır (Piccone, 2020:6). Öte yandan LAK’ta sol-popülist liderlerin yerini alan Amerikan yanlısı hükümetler de “sola dönüş” dalgasından politik ve ideolojik olarak faydalanmış olan Çin’in bölgedeki durumunu hassaslaştırmaktadır. Örneğin Brezilya’da iktidara gelen Bolsanoro, neo-muhafazakâr yönleriyle yabancı düşmanlığı gölgesinde anti-Çin söylemi tutturmaktadır. Dolayısıyla Çin’in LAK’taki politik angajmanı Amerikan siyasalarına ve LAK’taki konjonktürel gelişmelere göbekten bağlıdır.

En nihayetinde bölgedeki iktisadi atılımlarıyla politik gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında Çin’in, ABD’nin LAK içindeki nüfuzunun az olduğu bölgelerle ilişkilerini yoğunlaştırdığı, bölgedeki ulusal hedeflerini de ABD’yi rahatsız etmeyecek adımlarla gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir (Urdinez ve diğerleri 2016:11,22). Nitekim Çin’in

bölgeyle ilgili çok-taraflı politikalarının amaçları büyüyen ekonomisinin ve orta sınıflarının ihtiyaç duyduğu enerji, maden ve gıda girdilerinin güvenliğini sağlamak; Tayvan'ın uluslararası arenada resmi olarak tanınmasının önüne geçmek, ABD'nin Güney Asya'daki faaliyetlerine karşı Amerikan etki sahasında en azından sembolik misillemeler yapmak ve Venezüella-Küba gibi dost müttefiklere ideolojik destek sağlamak olarak özetlenebiliyorsa (Piccone, 2020:2), Çin'in LAK'ta ABD için hegemonik alternatif olduğu söylenemez.

4. Çin-Latin Amerika ve Karayipler İlişkilerinde İdeolojik Perspektif

Çin'in yumuşak güç unsurlarını devreye sokarak kamu diplomasisi başlatmasının geçmişi, 1997 Asya Krizi'nde Pekin'in parasını devalüe etmekten kaçınmasına götürülmektedir (Kurlantzic, 2006:2'den aktaran Akçadağ, 2). Bu çerçevede Çin'in küresel stratejisinde kamu diplomasisinin hedefleri "ekonomik gelişimini sürdürebileceği güvenlik ortamının korunmasını sağlamak; Güneydoğu Asya'da deniz üsleri elde ederek Asya deniz yollarında söz sahibi olmak ve Güney Çin Denizi'nin kontrolünü ele geçirmek; bölgenin önemli güçleri Tayvan ve Japonya'nın etkisini azaltmak ve Tayvan'ı izole etmek; Çinli firmaların çevreye verdiği zarara ilişkin uluslararası kamuoyunda oluşan tepkiyi karşılamak; Uygur ve Sincan bölgesindeki insan hakları ihlallerine ilişkin haklı söylem üretmek; otoriter rejimlerle olan yakın ilişkilere dönük tepkileri azaltmak" (Akçadağ, 3-4) ve Çin'in gelişmekte olan, piyasa ekonomisine sahip bir ülke olduğunun kabullenilmesini başarmaktır. Çin, bu hedeflere ulaşmada kültürün ekonomi ve politikadan sonra diplomasisinin üçüncü sütunu olduğunu ifade etmiştir (Pekcan, 2016:215). Buna binaen Çin'in ideolojik meşruiyet ve tanınırlık için kullandığı araçlar kültürel ve eğitsel faaliyetler, kamu diplomasisi, insani yardımlar ve ekonomik etkinlikler ile politik söylem olarak sıralanabilir.

Kültürel faaliyetler boyutunda Çin filmleri -Hidden Dragon gibi-, oyuncularını -Bruce Lee gibi-, müzisyenleri -piyanist Lang Lang gibi-, edebiyatçıları -Gao Xinjian gibi-, Çin kültür festivalleri -Berlin Çin Kültürü haftası gibi- ön plana çıkarılmakta; Çin mutfağı, astrolojisi, tıbbi gibi birimler Çin kültür diplomasisinin ayakları olarak LAK bölgesi dâhil küresel çapta kullanılmakta; sportif -Asya Oyunları ya da Pekin Olimpiyatları gibi-, sosyal-iktisadi -Expo gibi- ya da sanatsal geniş çaplı etkinliklere ev sahipliği yapılmaktadır (Akçadağ, 6-7). Ayrıca Çin Devlet televizyonu ve China International dünya genelinde yayın yapmaktadır. Çin'in kamu ve kültür diplomasisi eliyle ideolojik meşruiyet ve tanınırlık edinme, böylece iç ve dış politika hedeflerini yerine getirme çabalarının en temsil edici örneğini ise 2012 yılında kurulan Çin Kamu Diplomasisi Derneği'nde bulmak mümkündür.

Eğitsel faaliyetlere bakıldığında, Çin dil ve kültürünü teşvik için kurulmuş Çin Eğitim Bakanlığına bağlı ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Konfüçyüs Enstitüleri, Çin'in kamusal ve kültürel diplomasinin en önemli parçası (Niu, 2015:46, Pekcan, 2016:215) olarak nitelenebilir. Çin'deki Konfüçyüs Enstitüsü Merkezi verilerine göre 2019 başlarında dünya geneli itibariyle beş yüz elli dokuz merkez varken, bu merkezlerin kırk üçü, yirmi üç Latin Amerika ülkesine dağılmış durumdadır (Erman, 2019:14). Kendi sınırlarında ise, 1961'de kurulup 1966'da kapatılmakla birlikte 1970'lerin sonunda yeniden açılan Latin Amerika Çalışmaları Enstitüsü (Creutzfeld, 2019:2), Çağdaş Uluslararası İlişkiler Çin Enstitüsü, UNAM Çin-Meksika Çalışmaları ve LAK-Çin Akademik Ağı bulunmaktadır (Peters, 2019:6). Bu birimler vasıtasıyla çok sayıda öğrenci ve uzmanın bölgeler arası değişim faaliyeti gerçekleşmektedir. Bu çerçevede LAK'ta Çin'in bilimsel, sanatsal, edebi, dilsel ve kültürel özelliklerine artmakta olan bir ilgi mevcuttur. (Niu, 2015:46). Ayrıca Çin, Latin Amerika'yı analiz edecek düşünce kuruluşlarına da yatırımlar yapmakta (Dominguéz, 2006:22), "özellikle toplum üzerinde sözü geçen ya da nüfuz sahibi akademisyen, gazeteci, politikacı ve diplomatlar içinden mesleklerinde belirli bir çizgi yakalamış ve/veya gelecek vadeden kişiler vasıtasıyla ilişki kurma işi olarak halklar arası diplomasi" kartını oynamaktadır (Erman, 2019:14). Çin başkanlarının ve yüksek düzey diplomatik temsilcilerinin Latin Amerika'ya 1990'lardan itibaren sayıları giderek artan ziyaretleri de Çin'in çok-terafli politika eliyle yumuşak gücünü kuvvetlendirme çabası olarak okunabilir. Örneğin Başkan Yang Shangkun, Tiananmen Olayları'nda Tayvan'ın iddialarına karşı kamuoyu yaratabilmek için Latin Amerika ziyaretleri gerçekleştirmiştir (Dominguéz, 2006:22). İlaveten, 2016 Ekvator depremi sonrasında Çin'in bölgeye yaptığı afet yardımları da önemlidir (Myers ve Ray, 2019:1). Peru'da faaliyetleri bulunan Çin Milli Ulusal Korporasyonu ya da Arjantin'de faaliyetleri bulunan Çin Exim Bank gibi sayıları giderek artan Çin şirketleri de yerel topluluklara bağışlarda ve yardımlarda bulunmaktadır. Çin'in bölgeye dönük resmi kalkınma ve yardım fonları giderek artmaktadır. Ne var ki bu rakamın bölgeye akan toplam miktarın sadece %7'sini karşıladığı ve ABD'den gelen fonların (%23) çok altında kaldığı da belirtilmelidir (Myers ve Ray, 2019:2). Öte yandan yerel işverenler, vergi mükellefleri ve yatırımcılar olarak faaliyet gösteren Çinli firmaların varlığını da Çin hükümeti açısından bir yumuşak güç unsuru olarak düşünmek gerekir (Ellis, 2017:4). Operasyonlarını yürüttükleri ülkede karar alma süreçlerine baskı yapabilme kapasitelerinin yanında bu şirketler, yerel ve ulusal kamuoyuna nüfuz etmede ve bunu şekillendirmede etkin olarak yer almaktadırlar. Örneğin Çin Alüminyum Şirketi, Peru'da akıllı yönetim modeli ile bir kasaba kurmuş, Huawei yerel futbol takımlarına sponsor olmuş, Çin

Limán Şirketi Kolombiya’da yapılacak otoyol ihalesinde yerel bürokrasiyi kendi isterleri doğrultusunda yönlendirebilmiştir (Ellis, 2017: 4).

Tüm bunları genişletecek şekilde Çin’in LAK bölgesinde ideolojik meşruiyet ve sivil toplum alanında mücadele çerçevesini çizen en kurucu faaliyet olarak yıllar yılı geliştirilmiş olan siyasal söylem ve buna dair retorik düşünülmelidir. Nitekim 1950’ler ve 1960’lar boyunca Çin’in ideolojik söylemi, “iç işlerine müdahale etmeme” ve “parti siyaseti gözetmeksizin tüm hükümetlerle ilişki geliştirme” olduğu için Pekin yönetimini yalnızca sol eğilimli LAK hükümetleri değil, 1980’lerde yükselen askeri cuntalar dahi benimseyebilmiştir. Öte yandan 1978’den itibaren Çin’in “sosyalist piyasa ekonomisi” ya da “Çin karakterli sosyalizm” olarak bilinen yaklaşımla geliştirdiği yeni iktisadi politika, kalkınmanın Batı tipi liberal örgütlenme ve kurumlar ağı ile gerçekleşmek zorunda olmadığını; farklı milletlerin, kültürlerin ve tarihsel dönemelerin nev-i şahsına münhasır başka kalkınma stratejileri geliştirebileceğini (Bernal-Meza, 2016:34; Lippert ve Perthes, 2020:37-38) cisimleştirmesi bakımından sol ideolojik angajmanın ve Amerikan karşıtlığının güçlü olduğu Latin Amerika ülkelerinde söylemsel bir oydaşma yaratmıştır. Nitekim Latin Amerika’nın otokratik ve merkezi planlama yanlısı hükümetleriyle Çin kalkınmasının politik ve bürokratik almaşığı yan yana geldiğinde Çin, bölgedeki iktisadi ve siyasi faaliyetlerini daha az zorlukla yürütebileceği bir ideolojik hareket alanı kazanmayı başarmıştır. Üstelik kendi “başarı hikâyesini” ABD’nin zayıflığı üzerinden değil Çinlilerin çalışkan ve sebatlı olmaları, parti ile Çin ulusu arasında “aşağılanma yüzyılı” geride kalması hususunda milli bir mutabakatın bulunması (Shiralizade, 2016:57-58; Lippert ve Perthes, 2020:12,20) çerçevesiyle sunmaktadır. 2008 Politika Belgesi’nin hedeflerinin söylemsel altyapısını oluşturan “kazan-kazan” stratejisi ise, 2000 sonrası Çin’in LAK’a yaklaşımının temel hattını oluşturmaktadır. 26 Haziran 2012’de BM LAK Komisyonu’nda Çin temsilcisi Wen Jiabao’nun, “Sonsuza Dek Güvenilir Dost” temasıyla Inka ve Aztek kültürleriyle Çin kültürü arasında paralellikler kurarak gerçekleştirdiği nerdeyse şiirsel konuşma (Creutzfeldt, 2019:4) siyasi ilişkiler, ekonomik kalkınma, gıda güvenliği, insani ve bilimsel değişim programı gibi temel konularda işbirliği önererek bunların destekleneceği fonların ve kredilerin önünü açması bağlamında Çin’in kazan-kazan söyleminin doruk noktalarından biri olarak düşünülebilir. Öte yandan ALBA içinde Çin, ABD’nin tepkisini çekmeyecek bir retorik kullanmaktadır (Ellis, 2017:3). Burada “kazan-kazan,” “yeni tipten güç ilişkileri” ve “diğerlerinin çekirdek milli çıkarlarına saygı” söylemleri ABD’yi karşısına almaksızın onunla rekabetin merkez hattını oluşturmaktadır (Lippert ve Perthes, 2020: 13). Bu çerçevede “hegemonyaya, ittifak ilişkilerine, silah yarışına ve güç ilişkilerine hayır” sloganıyla

“güven inşasına, zorlukları azaltmaya, gelişmekte olan iş birliğine ve karşı-karşıya gelmekten uzak durmaya evet” stratejisi benimsenmiş (Shiralizade, 2016:77), Başkan Hu’nun “uyumlu dünya” söylemi 2005 BM Konseyi’nde yinelenmiştir (Shiralizade, 2016:79). 2014’te Amerikan nüfuzundaki bölgesel kurumsal yapılanmalara bir alternatif olarak ortaya çıkan CELAC’ın “Yeni Platform, Yeni Başlangıç Noktası, Yeni Fırsatlar-Kapsayıcı İş birliği Çerçevesinde Çin-LAK Ortaklığı İçin Müşterek Çaba” temasını taşıması (Myers ve Ray, 2019:6) Çin’in alternatif bir söylem oluşturma perspektifini resmetmektedir. *Barış İçinde Kalkınma* anlayışı da ekonomik öncelik ve politik çizgiyi belirlerken rıza unsurunu belirtmektedir (Erman, 2019: 5). En nihayetinde Batılı hegemonik düzenin formülasyonu olarak Washington Oydaşmasına karşı Pekin Oydaşması, Çin’in kalkınma stratejisinin söylemsel arka planını oluşturmaktadır. Söylemlerin tarihsel ve ideolojik zeminini oluşturmada Konfüçyüs öğretisinin ön plana çıkarılması ise tesadüfi değildir. Bir yandan Çin’in Devrim’den önceki milli kültürü ile barışması, bir yandan gelenek, itaat ve uyumu ön plana koyan Konfüçyüs öğretisinin merkezi bürokratik Çin ile eşgüdümlülük açısından ideolojik bağajından yararlanmak (Shiralizade, 2016:102) bu noktada Çin hükümetlerinin ulusal ve uluslararası düzeydeki ideolojik mücadelesinin kültürel arka planını anlamak açısından önemli görünmektedir. Nitekim bireyciliğe ve çıkar maksimizasyonuna dayanan “Amerikan Rüyası”nın hemen yamacında Konfüçyüsçü kökleriyle “Çin Yüzyılı” kişisel değil toplumsal faydayı öne çıkarmasıyla alternatif söylem idealini güçlendirmektedir.

Tüm bunlara bir arada bakıldığında Çin’in yumuşak güç unsurlarını devreye sokarak ideolojik hegemonya araçlarıyla oynamasındaki amacını, ulusal hedefleri gerçekleştirilmede Çin tehdidi algısını yıkmak olarak tespit etmek gerekir (Pekcan, 2015:215). Diğer bir ifadeyle Çin hem küresel hem bölgesel boyutta Amerikan hegemonyasına meydan okumak yerine “oyunun kurallarını” olabildiğince esneterek Gramsciyan tabirle bir *mevzi savaşı* vermekte, bu anlamda da her şeyden önce uluslararası düzen ve istikrara bir tehdit oluşturmadığı imajını çizmektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Paulo Duarte (2015: 5-13), Çin’in LAK’taki varlığına kötümser ve iyimser açılardan bakan görüşlere değindiği makalesinde, Çin’e dönük kuşkulara Çin yatırımlarının LAK’ta endüstriyel gelişimi önlemesi; ihraç edilen ürünlerdeki düşük katma değer ve ulusal düzeyde mamul madde üretim azlığının ticaret ve istihdam açıklarına yol açması; LAK’ın kalkınma alanının düşük-maliyetli Çin mallarıyla Kuzey’in yüksek-teknolojili ürünleri arasında sıkışıp kalmış olması; Çin-LAK arasındaki asimetrik ilişkinin eskinin Kuzey-Güney ticareti ile buradan doğan merkez-çevre ilişkilerini yeniden üretiyor olması; işçi ücretleri, çalışma koşulları ve çevreye

verdiği tahribattan dolayı kötü şöhretli Çin şirketlerinin bölgeye bir bütün olarak zarar vermesi; bölgeye paravan şirketlerle giren Çin mafyasının uyuşturucu kaçakçılığı ve kara para aklama gibi suçların kapsam ve derinliğini artırması, en nihayetinde Çin'in bölge için yeni bir kolonyal güçten başka bir şey olmaması hususlarıyla yer verirken, Çin'e dönük olumlu görüşlere Çin'in LAK için ABD'ye karşı denge sağlayan alternatif bir pazar; küresel toplumda marjinalleşmiş Venezüella, Ekvator, Bolivya ve Arjantin gibi ülkeler için bir sermaye kaynağı ve genel olarak bölgenin kalkınmasını sağlayacak bir kaldıraç olması noktalarıyla değinmektedir. Çin-LAK ilişkilerinin bu çok yönlü boyutu veriyken, büyüyen borçlar, doların küresel piyasada değer kaybetmesi, 2000'li yıllarda yaşanan küresel krizler ve Büyük Ortadoğu Projesi'nden beklenen başarıların elde edilememesi ABD'nin hegemonik gücünün zayıflamakta olduğuna dair birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiş, başta kuşkucuların başını çektiği grup ABD'nin Asya-Pasifik'teki faaliyetlerine karşı Çin'in LAK'ta stratejik üstünlük kurma hedefinde olduğunu ileri sürmüştür.

Ne var ki Soğuk Savaş Dönemi'ndeki SSCB-ABD mücadelesine zıt olarak Çin ile ABD arasındaki ilişki ticaretten, yatırıma, kamu ve özel borç alışverişinden ulus aşırı sübvansiyonlara dek çok çeşitli açılardan iş birliğine varan ve her zaman uyum içinde gerçekleşmese de günün sonunda karşılıklı bağımlılık içeren bir nitelik taşımaktadır (Ellis, 2014:6; Long, 2016:14). Bu gerçeklikten hareketle, ABD'nin LAK siyasetinin temel hatları “demokratik, istikrarlı ve müreffeh ekonomik partnerler; terörizme ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadelede dost komşuluk ilişkileri, ortak siyasi ve ekonomik değerler üzerine temellenmiş bir dünyada bir arada yaşama” üzerine oturduğu ölçüde (Ellis, 2014:4) ABD LAK'ın bu yönlerde gelişimine katkıda bulunan bir Çin'in varlığından rahatsız olmayacaktır. Öte yandan mevcut iktisadi hedefleri ve kalkınma planı çerçevesinde Çin için ABD, Latin Amerika'nın tamamından çok daha önemli bir partnerdir (Duarte, 2015). Örneğin Trump yönetiminin Çin kaynaklı emtianın gümrük vergilerini artırmaya yönelik kararı Çin'den aynı nitelikte tedbirlerle karşılık görünce taraflar çözüme müzakereler yoluyla ulaşmaya yönelmiştir (Erman, 2019:4). Kaldı ki Çin'in Amerikan hegemonyasına alternatif olarak görülen kurumları, işleyiş ve politik ilkeler itibarıyla Batılı kurumlara benzemekte, zaten uluslararası arenadaki kapsam ve etki güçleri itibarıyla de oldukça cılız kalmaktadır (Revell, 2020: 26-27). Yine Kuşak ve Yol Girişimi de Batılı uluslararası ekonomi-politiğe aykırı ve meydan okuyan bir proje olmadığı gibi onu koruyan, derinleştiren ve atmosferi biraz daha Çin-dostu haline getiren bir inisiyatiftir (Lippert ve Perthes, 2020: 36). Çin'in LAK'ta 2000'lerden sonra sağladığı “politik başarılarla” gücünü hem bölge ülkelerinin konjonktürel iktisadi-politik yönelimlerinden, hem de ABD'nin gözünü

bu yıllarda dünyanın başka bölgelerine çevirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan Çin'in LAK'taki askeri varlığı ABD ile kıyaslanamayacak kadar cılızdır. En nihayetinde Çin'in nev-i şahsına münhasır kalkınma stratejisinin kamu ve kültür diplomasisi ve politik retorik ile birleştiğinde oluşturduğu ideolojik hattın Pekin'in iç ve dış politika hedeflerine ulaşmakta kullandığı taktikler olduğu söylenebilir.

Uluslararası arenada hegemonik güç olmak iktisadi, siyasi, askeri egemenlik üzerinden *politik toplumda* inşa edilmiş düzeni; ideolojik, kurumsal ve kültürel üstünlükle *sivil toplumda* örülmüş meşruiyet ağını ifade ediyorsa, bu unsurlara bakıldığında Çin'in hegemonik bir liderlik şansının henüz ufukta görünmediği, bununla birlikte 21. yüzyılın yükselen gücü olarak Pekin'in LAK'ta kendi *mevzi savaşını* yürütmekte olduğu sonucuna varılabilir.

Kaynakça

- Akçadağ, E. (??). Yükselen güç Çin'in kamu diplomasisi. <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/cinkamudip.pdf>
- Bernal-Meza R. (2016). China and Latin America relations: the win-win rhetoric. *JCIR Special Issue*, 27-43.
- Blanchard J.M.F. (2016). Political aspects of chinese investment in Latin America. *Revista tempo do mundo rtm*, 2 (2), 35-49.
- Burron N.A. (2014). Counter-hegemony in Latin America? Understanding emerging multipolarity through a Gramscian lens. *Revue Québécoise de droit international*, 33-68.
- Casanova, C., Xia, L. ve Ferreira, R. (2015). *Measuring Latin America's export dependency on China*. (BBVA Research Working Paper, N° 15/26). BBVA. https://www.bbva.com/wp-content/uploads/2015/08/15-26_Working-Paper_China-and-Latin-America.pdf
- Castillo, M. (2021). *International trade outlook for Latin America and the Caribbean: Pursuing a resilient and sustainable recovery*. (Report Number: LC/PUB.2021/14-P.) The Economic Commission for Latin America. <https://www.cepal.org/en/publications/47536-international-trade-outlook-latin-america-and-caribbean-2021-pursuing-resilient>
- Cox, R. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory, *Millennium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.
- Cox, R. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: An essay in method. *Millennium: Journal of International Studies*, 12 (2), 162-175.
- Cox, R. (1987). *Production, power, and world order: social forces in the making of history*. New York: Columbia University Press.
- Cypher, M. ve Wilson, T. (2015). Introduction China and Latin America: Processes and paradoxes. *Latin American Perspectives*, 205 (42), 5-26.
- Çınar, Ö. (2006). Neo-gramşiyen hegemonya yaklaşımı çerçevesinde güç ve global finans: Pax Britannica'daki büyük dönüşüm. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(8), 3-31.
- Creutzfeldt, B. (2019). Overcoming the greatest distance: China in Latin America. *E-International Relations*, 1-5. <https://www.e-ir.info/2019/02/27/overcoming-the-greatest-distance-china-in-latin-america/>
- Ding D., Vittorio, F., Lariou, A. ve Zhou, Y. (2021). *Chinese investment in Latin America: Sectoral complementarity and the impact of China's rebalancing*. IMF Working Paper (Working Paper No: 2021/160). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2021/06/07/Chinese-Investment-in-Latin-America-Sectoral-Complementarity-and-the-Impact-of-Chinas-50217>
- Domingués, J. (2006). *China's relations with Latin America: Shared gains, asymmetric hopes*. (Harvard University Working Paper). Harvard University, Inter American Dialogue. <https://wcfia.harvard.edu/publications/chinas-relations-latin-america-shared-gains-asymmetric-hopes>

- Dosch, J. ve Goodman, D. (2012). China and Latin America: Complementarity, competition, and globalisation. *Journal of Current Chinese Affairs*, 41 (1), 3-19.
- Duarte, P. (2015). Latin America's Chinese new friend: Perceptions, impacts and challenges. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:129612137>
- Ellis, E. (2011). *China-Latin America military engagement: Good will, good business, and strategic position*. (Strategic Studies Institute, US Army War College). https://www.jstor.org/stable/resrep11283?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Ellis, E. (2014). China's growing relationship with Latin America and the Caribbean in the context of US policy toward the region. *Air&Space Power Journal*, Bahar, 79-93.
- Ellis, E. (2017). *The strategic context of China's advance in Latin America: An update*. (Note d'actualité n°17/24 de l'Observatoire de la Chine, cycle 2017-2018). Asia Centre, Observation. https://asiacentre.eu/wp-content/uploads/2021/12/17-Ellis-Amerique-Latine_180417.pdf
- Ellis, E. (2018, November, 2018). *The future of Latin America and the Caribbean in the context of the rise of China*. <https://www.csis.org/analysis/future-latin-america-and-caribbean-context-rise-china>
- Erman, K. (2019). Çin halk cumhuriyetinin Latin Amerika'da yükselişi: Arka bahçede iş birliği ve nüfuz politikaları. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-26
- Gil, J. M. ve Aguilera, A. (2017). China and Latin America: Strategic partners or competitors? *Revista EAN*, 82,73-90
- Gilpin, R. (1987). *The International Political Economy of International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selection from the prison notebooks*. London: Lawrence&Wishart.
- Hoffman, J. (1984). *The Gramscian challenge: Coercion and consent in Marxist theory*. Oxford: Blackwell.
- Ikenberry, G. J. (2014). From hegemony to the balance of power: The rise of China and American grand strategy in East Asia. *International Journal of Korean Unification Studies*. 23(2), 41-63.
- İstikbal, D. (2019). Çin'in Latin Amerika yatırımlarına politik ekonomik yaklaşım. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ekonomi&Siyaset Özel Sayısı*, 181-204.
- Inoue K. ve Stumpo, G. (2018). *Exploring new forms of cooperation between China and Latin America and the Caribbean* (ECLAC Forum Report, LC/TS.2018/6). The Economic Commission for Latin America https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/43214/1/S1701249_en.pdf
- Keohane, R. (1984). *After hegemony*. Princeton: Princeton University Press.
- Koleski, K. (2011). *Background: China in Latin America* (Research Paper). U.S.-China Economic and Security Review Commission. https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/Background_China_in_Latin_America.pdf.

- Kurt, S. (2019). Neo-Gramsşiyen perspektiften Çin Halk Cumhuriyeti'nin küresel hegemonya durumuna ilişkin eko-politik bir değerlendirme. *Siyasal-Journal of Political Sciences*, 28(1), 43-72.
- Lippert, B. ve Perthes, V. (Eds.). (2020). *Strategic rivalry between United States and China: causes, trajectories, and implications for Europe* (SWP Research Paper, 4/2020). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP04/>
- Long, T. (2016). The United States in Latin America: the overstated decline of a superpower. *The Latin Americanist*, 60 (4), 497-524.
- Malena, J. (2021). The extension of the digital silk road to Latin America: Advantages and potential risks. <https://cdn.cfr.org/sites/default/files/pdf/jorgemalenadsr.pdf>
- Manríque J. L. ve Alvarez, L.F. (2014). Mao's steps in Monroe's backyard: Towards a United States-China hegemonic struggle in Latin America?. *Rev. Bras. Polít. Int.* 57, 9-27.
- Mazza, J. (2016). *Chinese migration to Latin America and the Caribbean* (The Inter-American Dialogue Report) The Dialogue-Leadership for the Americas [https://www.thedialogue.org/wpcontent/uploads/2016/10/Chinese Migration to LAC Mazza-1.pdf](https://www.thedialogue.org/wpcontent/uploads/2016/10/Chinese_Migration_to_LAC_Mazza-1.pdf)
- Montoya, M., Lemus, D. ve Kaltenecker, E. (2020). The geopolitical factor of belt and road initiative in Latin America: The cases of Brazil and Mexico. *Latin American Journal of Trade Policy* 2(5), 6-21.
- Myers, M. ve Ray, R. (2019). China in Latin America: Major impacts and avenues for constructive engagement. aus perspective. *China Research Center*, 19 (1), 1-16. https://www.chinacenter.net/2020/china_currents/19-1/china-in-latin-america-major-impacts-and-avenues-for-constructive-engagement-a-u-s-perspective/
- Niu, H.(2015). A new era of China-Latin America relations. <http://www.cries.org/wp-content/uploads/2016/02/03-Niu.pdf>
- Okur, M. A. (2015). Gramsci, Cox ve hegemonya: Yerelden küresele, iktidarın sosyolojisi üzerine. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 131-151.
- Pekcan, C. (2016, 29-31 Ağustos). Çin'in kültürel diplomasisinin "Çin tehdidi" algısının kırılmasındaki önemi. International Conference on Eurasian Economics, Konferans Bildirisi, Kaposvar-Macaristan, 212-219. <https://www.avekon.org/papers/1658.pdf>
- Peters, E. D. (2019). *China's recent engagement in Latin America and Caribbean: Current conditions and challenges.*(Carter Center Research Paper). The Carter Center. https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/news/peace_publications/china/china-engagement-latin-america-and-caribbean.pdf
- Piccone, T. (2020). *China and Latin America: A pragmatic embrace* (Global China Report). Brookings Institute. https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2020/07/FP_20200720_china_latin_america_piccone_v2.pdf
- Revell, J. (2020). *Is China poised to replace US hegemony? A Neo- Gramscian perspective.* (A Research Project for the Degree of Bachelor of Arts (Honours) in Politics and International Relations). Liverpool: University of Liverpool

- Santibañes de S. (2009) An end to U.S. hegemony? The strategic implications of China's growing presence in Latin America. *Comparative Strategy*, 28(1), 17-36.
- Shiralizade, N. (2016). *Can China replace the USA as a new hegemon?The impact of the energy security in China's hegemonic potential* (Publication No.1012726) (MA Thesis, METU). YÖK, Açık Bilim. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/680474>
- Urdinez, F., Mauron, F. Schenoni, L. ve Oliveira, A.J. (2016). Chinese economic statecraft and U.S. hegemony in Latin America: An empirical analysis, 2003-2014. *Latin American Politics and Society*, 58(4), 3-30.
- Worth, O. (2015). *Rethinking Hegemony*. London: Palgrave Macmillian.

ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN VATANDAŞLIK ALGISI

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU¹

Öz

Modern toplumlarla birlikte önem kazanan kavramlardan biri de vatandaşlıktır. Bugün vatandaşlık siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik alanlarda yaşanan değişimlerle uluslararası bir özellik kazanmış ve büyük bir değişim yaşamıştır. Gençler, toplum yapısını şekillendiren, topluma yön veren önemli grupların başında gelmektedir. Bundan dolayı, gençlerle ilgili çalışmaların önem arz ettiği söylenebilir. Çalışmanın amacı, ZBEÜ öğrencilerinin vatandaşlık algısını ve bu algının demografik değişkenlerle ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışmada, ilk olarak vatandaşlık kavramı ve kavramın tarihçesi ayrıntılı olarak ele alınmış, daha sonra ZBEÜ öğrencileriyle yapılan anket çalışmasına yer verilmiştir. Araştırmanın argümanı, öğrencilerin vatandaşlık algısının yüksek olduğu ve vatandaşlık algısı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin oldukça az olduğudur. Araştırmada, cinsiyet ile demokrasi gerekliliğine olan tutum; siyasetle ilgilenme nedeni ile insan haklarına bireysel düzeyde verilen değer, toplumsal sorumluluk bilinci ve demokrasi gerekliliğine olan tutum arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, vatandaşlık Algısı, Üniversite Öğrencileri, İstatistiksel Hipotez Testleri.

Jel Sınıflaması: C10, C12, Z0

CITIZENSHIP PERCEPTION OF ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

One of the concepts that gain importance with modern societies is citizenship. Today, citizenship has gained an international character and experienced a great change with the changes in political, socio-cultural and economic fields. Young people are one of the important groups that shape the social structure and give direction to the society. Therefore, it can be said that studies on young people are important. The aim of the study is to reveal the citizenship perception of ZBEÜ students and the relationship of this perception with demographic variables. In the study, first of all, the concept of citizenship and its history were discussed in detail, and then a questionnaire study with ZBEÜ students was included. The argument of the research is that students' perception of citizenship is high and the relationship between citizenship perception and demographic variables is quite low. In the research, attitudes towards gender and the necessity of democracy; It has been concluded that there is a relationship between the value given to human rights at the individual level due to interest in politics, the awareness of social responsibility and the attitude to the necessity of democracy.

Keywords: Citizenship, Citizenship Perception, University Students, Statistical Hypothesis Tests.

JEL Classification: C10, C12, Z0

¹ Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, huseyindp@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-7132-3833.

1. Giriş

Geçmişten günümüze bakıldığında, vatandaşlığın tartışılan kavramlardan biri olduğu ve farklı anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. Devletlerin, vatandaşlık anlayışlarını dayandırdıkları unsurlar, birbirinden farklılık arz etmektedir. Ülkelerin kendini nasıl tanımlamalarına, geçmiş deneyimlerine ve farklı milliyetçilik anlayışlarına bağlı olarak, bu farklılıkların ortaya çıktığı söylenebilir. Böylece, vatandaşlarla ile yabancılar (ötekiler) olarak adlandırılan iki grup, her toplum yapısında ortaya çıkmakta ve bunun sonucunda vatandaşlık, bu iki grubu belirleyen önemli bir faktör haline gelmektedir. Günümüzde siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik vd. alanlarda yaşana değişimler, farklı vatandaşlık türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu da vatandaşlığın, dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, Amerika’da vatandaşlık kavramı, siyah-beyaz çatışması, kölelik gibi unsurlarla ilişkili açıklanırken; İngiltere’de ise daha çok haklar kapsamında tanımlanmaya çalışılmıştır. Çok boyutlu kavramlardan biri olan vatandaşlığın, başta olmak üzere siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel yönleri bulunmaktadır. Vatandaşlık, sön dönemde, sosyal bilimlerde üzerinde çokça çalışılan konulardan biridir ve bu dinamik özelliğinden dolayı, farklı disiplinler tarafından ele alınan ve günümüzde güncelliğini koruyan kavramların başında gelmektedir (Dağ, 2012: 107). Son yıllarda göçün oldukça artması, ekonomideki uluslararası şirketler, siyasal sistemdeki aktörlerin fazlaşması gibi sebeplerden ötürü, vatandaşlıkla ilgili bilimsel çalışmalar son dönemde oldukça artmıştır. Toplumların siyasi yapılarına, yaşam biçimlerine, yaşam koşullarına bağlı olarak kavram da değişikliklerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bireyin hak ve sorumlulukları veya devletçe bireye verilen statüyü de bağlı olarak da vatandaşlığın tanımında bir değişimin yaşandığı ifade edilebilir. Bu da vatandaşlık kavramının iki önemli niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nitelikler, hak ve statüdür. Bireylerin talep ettiği haklar ve devletlerin verdiği statü, vatandaşlığın iki önemli nitelikleridir. Anlam olarak vatandaşlıkta bir değişim yaşanırken; bir “değer” olarak günümüze kadar geldiği belirtilebilir. Devletlerin sürekliliği ve farklılıkları bir araya getirebilme, ancak vatandaşlık bilinci ile gerçekleşebilir. İnsanlara, vatandaşlık bilinci aşılanarak, bir devletin sürekliliği ve bir ülkede yaşayan farklı kültürlerdeki vatandaşları bir araya getirebilme sağlanabilir. Vatandaşlık kavramının, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte şehirleşmenin ortaya çıkması, eğitim düzeyinin yükselmesi, ekonomide sanayinin ön plana çıkmasıyla önemli bir olgu haline geldiği söylenebilir. Günümüzde artık vatandaşlar, siyasal sistemin temelini oluşturmaktadır. Modern devlete ait olan vatandaşlık kavramı, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında dilimize girmiştir. Üniversite gençliği, yarını şekillendirecek önemli sınıflardan biridir. Bundan dolayı, üniversite gençliğinin

vatandaşlık algısı önem arz etmektedir. Araştırmanın temel argümanı, öğrencilerin vatandaşlık algısının yüksek olduğu ve vatandaşlık algısı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin oldukça az olduğudur. Çalışmanın amacı ise ZBEÜ öğrencilerinin vatandaşlık algısını ve bu algının değişkenlerle olan bağlantısını ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda, vatandaşlık kavramı ve kavramın tarihçesi ayrıntılı olarak ele alınmış, daha sonra ZBEÜ öğrencileriyle yapılan anket çalışmasına yer verilmiştir.

2. Vatandaşlık Kavramı

Vatandaşlık kavramının kökeni, eski Yunan Uygarlığı'na kadar dayanmakta olup, bireylerin oluşturduğu bir birliği ifade eden “city” (kent) kelimesinden türemiştir ve “polis” adı verilen şehir devletlerine aidiyeti anlatan “citizen” kelimesinden doğmuştur. İlk defa vatandaşlığın 1605'te “haklara sahip bir şehrin özgür bireyi” anlamına kullanıldığı belirtilmektedir (Polat, 2010: 5-7; Ozulu ve Kösecik, 2016: 514). Kymlicka ve Norman'a göre, vatandaşlık statü, kimlik, etkinlik ve toplumsal istikrar olmak üzere dört farklı anlama gelmektedir (Dağ, 2012: 107). Çok sayıda tanımı bulunan vatandaşlığın en çok kabul edilen tanımı “devlet ile bireyler arasında, devletin kurallarını koyduğu hukuki bir bağ” şeklindedir. Görüldüğü gibi kavramda, devletin bireylere, yasalara bağlı kalarak haklar verdiğini vurgu yapılmaktadır. Vatandaşlık kavramı, toplumdaki güç mücadelesi ile ilişkilidir ve temelinde toplumdaki maddi ve manevi değerlerin paylaşılma mücadelesi bulunmaktadır (Ozulu ve Kösecik, 2016: 515). Vatandaşlık, bireyin dünyaya gelmesi ile kazanılmakta, bir devletin bireylerini diğer bireylerden ayırtırmakta ve temelinde bireyin, bir devlete bağlılığı vardır. Başka bir deyişle, bir devletin vatandaşı, başka hiçbir devlete ait değildir. Böylece vatandaşlık, kişileri devlete ait olarak gösteren bir mekanizma, bir dosyalama sistemi olarak adlandırılabilir (Brubaker, 2009: 55). Bireyi, devlete hem siyasi hem de hukuki açıdan bağlayan vatandaşlıkta, birey devlete ait olan önemli bir unsur olup, vatandaşlık kavramı bu ilişkide bireyi, hak ve özgürlükleri ve bireyin yükümlülüklerini anlatır. Günümüzde batı tipi çoğulcu toplumlarda, bireylerin devlete karşı hem hak ve özgürlükleri hem de yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu toplumlarda birey, ön planda, aktif konumdadır ve devlet bu ilişkide bir araç işlevi görmektedir. Diğer taraftan otoriter toplumlarda ise bireylerin devlete karşı hak ve özgürlükleri ve yükümlülükleri yoktur (Erdem, 2012: 50). Vatandaşlık kavramı üzerine çalışan Marshall'a göre, vatandaşlık hakları siyasi, sosyal ve medeni haklar olmak üzere üçe ayrılır. Siyasi haklar, seçme ve seçilme hakkı, siyasal partilere üye olmak gibi hakları; sosyal haklar, eğitim, sağlık ve ekonomik hakları; medeni haklar, düşünce, inanç, ifade, din özgürlüğü gibi temel hakları kapsar (Esendemir, 2008: 21-22; Temelat, 2011: 2-3).

3. Vatandaşlık Kavramının Tarihçesi

Vatandaşlık eski bir kavram olup, demokrasinin ilk olarak görüldüğü Eski Yunan Uygarlığı'nda ilk olarak kullanılmıştır. Eski Yunan Uygarlığı'ndan günümüze, vatandaşlık kavramında çok büyük bir değişim yaşanmamıştır. Vatandaşlık, Solon'un önerdiği en üste Halk Meclisi (Ekklesia), onun altında Beşyüzler Konseyi, onun da altında Elliler Komitesi şeklindeki yönetim biçimiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca vatandaşlığın ortaya çıkmasında huzur ve barış içindeki bir toplum yapısında yaşamak etkili olmuştur (Özkazanç, 2009: 249). Eski Yunan'da kadınlar, köleler ve yabancılar vatandaşlık hakkına sahip değildi. Yalnızca 18 yaşını doldurmuş, erkek vatandaşlar bu hakka sahipti. Bundan dolayı Halk Meclisi, Beşyüzler Konseyi, Elliler Komitesi gibi organlara sadece erkek vatandaşlar katıldı. Böylece Eski Yunan Uygarlığı'ndaki vatandaşlık anlayışında, bir ayrımcılık ve katılımcılığın olduğu söylenebilir (Erdem, 2012: 51). Solon'dan sonra M.Ö. 500'de vatandaşlık, daha bağımsız bir hale gelmiş ve aidiyet daha da güçlenmiştir. Atina ve Sparta gibi şehir devletlerinde vatandaşlık, katılımı doğrudan bağlantılı olup, devletin yönetiminde ve devlet ilgili her konuda bireylerin, sorumluluk alması anlamına gelmektedir. En önemli düşünürlerden biri olan Aristo'ya göre, vatandaşlığın en önemli unsurlarının başında, siyasal katılma yer almaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012: 42). Platona'a göre ise iyi vatandaş, başta anayasa ve kanunlar olmak üzere siyasal sisteme uyan bireylerdir. Eski Yunan Uygarlığı'nda vatandaşlığın kararlar ve imtiyazlarla ilgili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, Eski Yunan Uygarlığında vatandaşlık kavramı, siyasete katılan bireyleri içermektedir. Eski Yunan'dan sonra Roma Uygarlığı'na bakıldığında, Eski Yunan Uygarlığı'ndaki gibi bir ayrımcılık ve katılımcılığın vatandaşlık kavramının nitelikleri arasında yer aldığı görülmektedir. Roma'da Patriciler, vatandaşlık hakkına sahip iken; Pleblerin böyle bir hakkı yoktu. İlerleyen dönemde, diğer bir ifadeyle imparatorluğun son dönemlerinde, herkesin vatandaşlık hakkı kazandığı görülmektedir. Fakat yönetimde tek kişinin söz sahibi olması ile bireylerin hem haklarında hem de siyasete katılımlarında kısıtlamalar yaşanmıştır. (Erdem, 2012: 51). Roma'da vatandaşlık, hukuki bir durum kazanmıştır. Hukuki vatandaşlık, bireyin yasal durumunu ve yasalara dayanan hakları ve sorumlulukları anlatmaktadır. Ayrıca vatandaşlık, hukuki olarak derecelere ayrılmıştır. Roma'da vatandaşlığın hukuki yönü güçlenirken; siyasi katılım yönü zayıflamıştır. Askerlik ve vergi ödeme gibi görevlerinin yanında vatandaşlara, evlenme, ticaret ile uğraşma, dava açma gibi hakların verildiği görülmektedir. Ortaçağda ise Hristiyanlığın siyasal sisteme hakim olmasıyla birlikte vatandaşlık olgusu önemini yitirmiştir (Heater, 2004: 30-32; Temelat, 2011:

2-3). Ortaçağda Hristiyanlıkla birlikte siyasal katılım, imtiyaz, aidiyetin yerini vatandaşlık kavramında, kapalı bir hayat biçimi almıştır (Polat, 2011: 131). 13. yüzyılda monarşinin güçlenmesiyle feodalite, kilise ve krallık zayıflamış, gerilemiştir. Rönesans ile birlikte artık vatandaş kavramı, eğitilmiş ve ekonomide rol alan bireyi anlatmaktadır. Bu dönemde vatandaşlık kavramında, birey ön plana çıkmıştır (Bookchin, 1987: 123-158). Monarşilerin yerini ulus devletlerin almasıyla vatandaşlık kavramında eşitlik temel unsur haline gelmiştir. Bu şu anlama gelmektedir ki bir ülkede yaşayan herkes, aynı hak ve özgürlüklere sahiptirler. Bunun yanında bireyler, kanun önünde eşit iken; sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan bireyler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Ulus devletlerle birlikte vatandaşlık kavramı, farklılıkları birleştirmede önemli bir işlev üstlenmiştir (Erdem, 2012: 50-51).

Fransız İhtilali sonrasında modern vatandaşlığın ortaya çıktığı belirtilmektedir. Modern vatandaşlık kavramı, Fransız İhtilali'nin temeli olarak adlandırılan "Aydınlanma döneminin" bir çıktısıdır (Özipek, 2004: 16). Modern vatandaşlığın, önceki dönemlere oranla daha aktif olduğu söylenebilir. Çünkü Fransız Devrimiyle birey, şehir devletlerinde olduğu gibi demokrasinin derecesine göre bir siyasal katılma hakkına değil, özgür ve aktif yapısıyla uygulanan demokrasinin standartlarını belirleyebilmektedir (Sarıbay, 1992: 88). Fransız ihtilali dışında, modern vatandaşlığın ortaya çıkmasında, ticari kapitalizm ve gelişen insan bilimleri etkili olmuştur. Artık insan, bir grubun üyesi değil hukuku, devleti, toplumu yaratan önemli bir unsurdur. Artık vatandaşlık tanımının merkezinde birey olup, bireyin özellikle fizyolojik ve psikolojik boyutu ön plandadır (Özkazanç, 2009: 252). Modern vatandaşlık, tek kişinin mutlak hâkimiyetine karşı gelişmiştir. Modern vatandaşlıkta, belli hakları olan ve hiçbir topluluğa bağlılığı olmayan, herkese aynı hakların, sorumlulukların verildiği bir birey tipi söz konusudur. Eski Yunan Uygarlığından Fransız İhtilali'ne kadar ki vatandaşlık anlayışında ayrımcılık, katılımcılık ve aktif bir vatandaşlık olgusu var iken; günümüzde ise siyasi, sosyal, ekonomik vb. hakları elde eden bireylerin oluşturduğu evrensel bir vatandaşlık anlayışı bulunduğu söylenebilir. Vatandaşlık, dönemler bazında bakıldığında her dönemde farklı anlam kazandığı görülmektedir. Modern vatandaşlık, devletlerle bireyler arasındaki yasal bir düzen oluşturan bir kurum, somut bir gösterge olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında devlet, bireyin hak ve hukukunu tanıyan, koruyan ve güvence altına alan bir kurumdur (Polat, 2011: 132). Temelde, iki vatandaşlık yaklaşımının kabul edildiği belirtilebilir. Bunlar Liberal ve Toplulukçu yaklaşımlardır. Liberal vatandaşlık yaklaşımı, bireyi esas alan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, vatandaşlık bir statü olup, vatandaşlar, yasal statüdedir ve bireyin eşitliği, özgürlüğü, hakları ön plandadır. Devlet de bu ön planda olan unsurları, korumakla görevlidir.

Toplulukçu vatandaşlık yaklaşımına göre ise topluluk, vatandaşlığın kaynağıdır ve bireyler, topluluklarca şekillendirilir (Heywood, 2012:111). Bu yaklaşım, vatandaşlığı, liberal yaklaşım gibi hak eksenli değil, sorumluluk ve görev ekseninde ele almaktadır. Liberal yaklaşımda bireysel kimlik; toplulukçu yaklaşımda ise kolektif kimlik anlayışı vardır. Ayrıca bu yaklaşımda, toplum içinde anlam kazanan bireyin, toplumla kıyaslandığında bir önceliği bulunmamaktadır ve toplum menfaatleri öndedir (Üstel, 1999: 70). 21. yüzyılda, ulus devlet olgusunun zayıflaması ve küreselleşmenin, uluslararası göçlerin etkisiyle vatandaşlık kavramında değişim yaşanmıştır. Bunun sonucunda, liberal ve toplulukçu vatandaşlık yaklaşımına eleştiriler artmış ve neo-cumhuriyetçi, radikal, feminist, anayasal yaklaşım gibi yeni vatandaşlık yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Liberal ve toplulukçu yaklaşımların yetersiz, günün sosyal yapısına uygun olmadığı iddiasıyla Neo-Cumhuriyetçi vatandaşlık yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım eylem, kamusal alan ve çoğulculuğun organize olması olmak üzere üç temel dayanmaktadır. Yaklaşımda erdem kavramı da önemli bir yere sahiptir ve bu yaklaşımın, liberal ile toplulukçu yaklaşım arasında olduğu kabul edilmektedir. Mouffe, ortak bir siyasi kimliğin oluşması için radikal vatandaşlık yaklaşımını ortaya atmıştır. Bu yaklaşımda vatandaşlık, kendisi için iyi olan her şeyi yapabilmesidir ve bireyler, kendi menfaatlerini ön planda tutarlar ve başkalarının haklarını çiğnemeyen vatandaşlardır. Feminist yaklaşımın temelinde ise kültürel çoğulculuk ve farklılıklar vardır. Evrensel yerine ayrıcalıklı vatandaşlığı ve farklılıkların kamu olarak adlandırılabilceğini savunmaktadırlar (Young, 1989: 271). Habermas tarafından geliştirilen “Anayasal vatandaşlık” kavramı, farklı kimliklere demokratik düzenlerde siyasete katılma fırsatı vermektedir. Kavramın özünde, farklılıkları eşit bir biçimde, barış içinde hep beraber yaşatma amacı bulunmaktadır. Bu yaklaşımda, farklılıklar anayasanın güvence altında olup, bireyler arasında kimlik farklılıkları bulunmamaktadır (Erdem, 2012: 52-53).

I. Meşrutiyete kadar Osmanlı’da vatandaşlık anlayışı, “Osmanlılık” kavramına dayanmaktaydı. “Osmanlılık”, imparatorluk sınırları içinde yaşayanların, kimliklerinin üzerinde bir aidiyeti ifade etmektedir. Bu düşüncenin arkasında, eşit siyasal yaşama katılımı ayaklanmaların, önlenebileceğine olan inanç bulunmaktadır (Işın ve İşyar, 2005: 79). 1876’da Kanuni Esasi’nin kabulü ile vatandaşlık, anayasada yer almıştır. “*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*” ifadesi ile vatandaşlığın, bir ayrıma tabii olunmadığı ve kanunla oluşturulup, kaybedildiğine vurgu yapılmaktadır (Aybay, 2008: 72). 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile cemaat yapısından topluma, mekanikten organik dayanışmaya geçme olarak adlandırılan düzenin önemli bir

unsuru olarak, vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır (Üstel, 2004: 27). II. Meşrutiyet ile birlikte eşitlik önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Vergi vermek, askerlik hizmetini yerine getirmek, kanunlara uymak vatandaşın temel görevleridir. Bu görevlerin, vatandaşların hak ve görevlerinde bir eşitliğin sağlanmasında, öncü oldukları söylenebilir (Üstel, 2004: 59). Bu dönemde vatandaş, bir bütünün, bir ailenin parçası, üyesi olarak görülmektedir. Vatandaşlık da iyi, kötü gibi kanaatlerle donatılmış bir birey modeli bulunmaktadır (Üstel, 2004: 73-82). Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk, Türk etnik kimliği yerine, “Türkiye”, “Türkiye halkı” gibi ifadeleri kullanmıştır. Böylece, kan esasına dayalı bir vatandaşlık yerine, toprak esasına dayanan bir vatandaşlığın örnek alınacağı mesajı verilmiştir (Baskın, 2004: 23). Cumhuriyetin ilanı ile ümmet-tebaa yerine millet vatandaş gelerek, herkes eşit hak ve ödevlere sahip, Türk vatandaşı olarak kabul edilmiştir (Ünsal 1998: 13). 1924 Anayasasında ilk defa vatandaşlık kavramı kullanılmıştır. “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) itlak olunur*” şeklindeki anayasanın 88. maddesi ile Osmanlı’daki “tebaanın padişaha bağlılığı” yerine çağdaş ve laik bir vatandaşlığın kabul edildiği söylenebilir (Polat, 2011: 142). Ulus devletler, yeni bir ulusal kimlik ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Benzer durum, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda da görülmektedir. Atatürkçü ideoloji doğrultusunda modern, yeni bir ulusal kimlik oluşturulmuştur. Ve bu ulus devlet de vatandaşların, birey olarak bir önemi yoktur. Bu vatandaşlık, hem toplumsal faydaya hizmet etmiş hem de devletin toplum üzerindeki egemenliğine meşruiyet kazandırmıştır. Tek parti döneminde (1923-1950) ödevlerin birinci, hakların ikinci planda olduğu laik, çağdaş edilgen bir vatandaşlık benimsenmiştir (Polat, 2011: 145). Özgürlük, eşitlik ve bireyciliği temel alan liberal vatandaşlıktan farklı olarak; bireylerin özgür, aktif olmadığı devletin belirlediği sınırlar içerisinde hareket eden bir vatandaşlık söz konusudur (Caymaz, 2007: 27). 1961 Anayasasının 54. maddesinde ise vatandaşlık “*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk olduğu*” ifade edilmiştir. Anayasada vatandaşlığın ırk, dil farkı gibi kavramların dışında hukuksal bir bağ olduğu görülmektedir (Aybay, 2008: 76). 1924 Anayasasının tersine, 1961 Anayasasında, hak ve özgürlükler ile ilgili maddelerin neredeyse tümü, Türk ve yabancı ayrımı yapmadan “Herkes” kelimesi ile oluşturulmuştur (Tanör, 1992: 381). 1982 Anayasasında da vatandaşlık, 1961’de olduğu gibi “*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür*” şeklinde düzenlenmiştir. Türkiye’de, 12 Eylül 1980 öncesi sağ-sol çatışması, terör olaylarının arttığı görülmektedir. Bundan dolayı, 1982 Anayasası’ndan vatandaşlık anlayışının, anarşizm ve özellikle komünizme karşı “Atatürk milliyetçiliğini” esas aldığı söylenebilir (Aybay, 2008: 84). 1982 Anayasası, hak odaklı vatandaşlık yerine ödev ve sorumluluk odaklı bir vatandaşlığa dayanmaktadır. Ayrıca devletin önceliği ön plandadır ve devletin karşısında bireyin hakları

kısıtlanmıştır (Üstel, 2004: 282). 1982 Anayasası ile katılımcı ve sivil yönü eksik olan, pasif ve itaati amaçlayan bir vatandaşlık anlayışı sürmektedir (Polat, 2011: 154). 1982 Anayasası birçok defa değiştirilmesine rağmen ideal bir vatandaşlığa ulaşabildiğini söylemek doğru değildir. Osmanlı'dan günümüze vatandaşlık kavramı incelendiğinde, vatandaşlığın devletin ideolojisini sağlama sağlayan önemli bir araç olduğu ve birey-devlet arasındaki ilişkiye önem verilmediği söylenebilir. Bazı bilim insanlarınca en demokratik, özgürlükçü olarak adlandırılan 1961 Anayasasında bile, ideal bir vatandaşlık anlayışına ulaşamadığı görülmektedir (Polat, 2011: 155). Türkiye'de devletin ön planda olduğu, toplulukçu vatandaşlık anlayışı söz konusudur. 1990'larla birlikte küreselleşmenin etkisiyle farklı vatandaşlık anlayışları, Türkiye'de hala tartışılmaktadır. Günümüzde, 1982 Anayasası'ndaki² vatandaşlık tanımı korunmakta olup, 2007'den itibaren azınlıkların istekleriyle ilgili önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlara bağlı olarak da Türk vatandaşlığının, sorumluluk ve görev yerine, haklar ve özgürlükler temelinde genişlediği söylenebilir (Düzenli, 2020: 51).

4. ZBEÜ Öğrencilerinin Vatandaşlık Algısı Üzerine Bir Uygulama

Öğrencilerin vatandaşlık algısını ortaya koyabilmek için ZBEÜ SBKY öğrencileriyle bir anket çalışmasına yer verilmiştir. Sorular, Acar'ın, (2018), çalışması dikkate alınarak oluşturulmuştur (Demirbaş, 2016: 23). Literatürde, Türkiye'deki illerde (Kastamonu hariç) böyle bir çalışmaya rastlanmamış olması, verilerin Zonguldak'tan alınmasının önemli bir nedenidir. Ayrıca Zonguldak'ta gençlerle, öğrencilerle yapılan çalışmalar az olması da diğer önemli bir etkidir. Ankete, eğitim durumları, kararlı-kararsız seçmen, siyaset ile neden ilgilenildiğine yönelik sorular dahil edilmiştir. 230 SBKY öğrencisi anketi cevaplamıştır. Anket, 78 sorudan oluşmaktadır ve 1-10. arası sorular demografik, 11-13. arası sorular siyaset, 14-23. arası sorular vatandaşlık algısı (1. Faktör: Her İnsan Değerlidir (Bireysel faktör), 14-23 arası sorular 2. Faktör (Her insan değerlidir (Toplumsal faktör), 24-39. arası sorular (3. Faktör: Demokrasi Kültürü), 40-64. arası sorular (4. Faktör: Hak ve Özgürlükler), 65-78. arası sorular (5. Faktör: Görev ve Sorumluluklar) ile ilgilidir. Ankete katılan öğrencilerin %42.8'i erkek, 57.2'si kadındır. Birinci sınıf öğrencilerin katılımı %32.2, ikinci sınıf %9.6, üçüncü sınıf %27, dördüncü sınıf %31.3'tür. Birinci öğretimdekilerin oranı %46.1, ikinci öğretimdekilerin oranı %37.1'dir. Ankete katılanların %17'si bu soruyu boş bırakmışlardır. İl merkezinde yaşayanların oranı %42.6, ilçe merkezinde %45.5, belde %3, köy %8.7'dir. Ankete katılanların ailelerinin

² 2011'de TBMM'de "Anayasa Uzlaşma Komisyonu" kuruldu. Anlaşma sağlanamadığı için, komisyon Kasım 2013'te dağıldı. Korkut, 2015: 21.

aylık ortalama gelirlerine bakıldığında, 0-500 TL (1. Grup), %3.9, 501-2000 TL (2. Grup) %15.7, 2001-4000 TL (3. Grup) %45.2, 4001-6000 TL (4. Grup) %24.3, 6.000TL'den fazla (5. Grup) %10'dur. Görüldüğü gibi ankete katılanların önemli bir bölümünün (%45.2) ailesinin aylık ortalama geliri 2001-4000 TL'dir.

Tablo 1: Siyasetle ilgilenme nedeni

Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	56 (%24,3)
Bireysel menfaatlerimi korumak için	3 (%1,3)
Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	147 (%63,9)
Toplumdan tecrit edilmemek için	2 (%0,9)
Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9 (%3,9)
Desteklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4 (%1,7)
Diğer	9 (%3,9)
	230 (%100)

Tablo 1 incelediğinde, iki neden üzerinde yoğunlaşma olmuştur. Ankete katılanların %63.9 gibi çok önemli bir bölümü, siyasetle ilgilenme nedenini, “*Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için*” şeklinde açıklamışlardır. “Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için” nedeni ise %24.3 ile ikinci sıradadır. Diğer nedenlerin ağırlıklarının oldukça az olduğu görülmektedir.

H1_a: Cinsiyet ile Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 2: Cinsiyet ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasındaki ilişki

Cinsiyet		N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde)	Erkek	98	4,33*	,674
	Kadın	131	4,43*	,521
	Toplam	229		

Test İstatistikleri:

Mann-Whitney U: 6069,000

Asymp. Sig. (çift kuyruk): 0,477

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 2 incelendiğinde p değerinin 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,477;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyetin, "Her İnsan Değerlidir" (Bireysel düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde erkekler (ort.=4,33) ile kadınlar (ort.=4,43) arasında "Her İnsan Değerlidir" (Bireysel düzeyde) faktörü, teması hakkında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Yine de genel olarak katılımcıların insan haklarına bireysel düzeyde verdikleri değer hakkındaki tutumlarının olumlu yönde bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira her iki grup ortalaması da bu soru için olumlu bir ifade olan 4'ten büyüktür.

H1_b: Cinsiyet ile "Her İnsan Değerlidir" (Toplumsal düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 3: Cinsiyet ile "Her İnsan Değerlidir" (Toplumsal düzeyde) arasındaki ilişki

Cinsiyet		N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Her İnsan Değerlidir" (Toplumsal düzeyde)	Erkek	97	3,19*	1,05
	Kadın	130	3,17*	,937
Toplam		227		

Test İstatistikleri:

Mann-Whitney U: 6112,000

Asymp. Sig. (çift kuyruk): 0,692

*Söz konusu değerler "1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum" ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 3 incelendiğinde p değerinin 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,692;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyetin, "Her İnsan Değerlidir" (Toplumsal düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde erkekler (ort.=3,19) ile kadınlar (ort.=3,17) arasında verilen değer açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Yine de genel olarak katılımcıların "Her İnsan Değerlidir" (Toplumsal düzeyde) faktörü, temasına verdikleri değer hakkındaki tutumlarının vasatın üzeri yönünde bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira her iki grup ortalaması da bu soru için vasat (ortalama) bir ifade olan 3'ten büyük, 3,5'ten düşük olduğu görülmektedir.

H1_c: Cinsiyet ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 4: Cinsiyet ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasındaki ilişki

Cinsiyet		N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Hak ve Özgürlüklerimiz	Erkek	98	4,23*	,644
	Kadın	128	4,34*	,551
	Toplam	226		

Test İstatistikleri:
Mann-Whitney U: 5657,000
Asymp. Sig. (çift kuyruk): 0,205

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 4 incelendiğinde p değerinin 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,205;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyetin, Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde erkekler (ort.=4,23) ile kadınlar (ort.=4,34) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Yine de genel olarak katılımcıların, Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, temasının olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir. Zira her iki grup ortalamasının da 4'ün üzerinde olduğu görülmektedir.

H1d: Cinsiyet ile Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 5: Cinsiyet ile Görev ve Sorumluluklarımız arasındaki ilişki

Cinsiyet		N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Görev ve Sorumluluklarımız	Erkek	98	4,06*	,801
	Kadın	128	4,21*	,660
	Toplam	226		

Test İstatistikleri:
Mann-Whitney U: 5683,500
Asymp. Sig. (çift kuyruk): 0,222

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 5 incelendiğinde, p değerinin 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,222;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyetin, Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, teması anlamlı bir farklılık oluşturmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde erkekler (ort.=4,06) ile kadınlar (ort.=4,21) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Yine de genel olarak katılımcıların, Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, temasına olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir. Zira her iki grup ortalamasının da 4'ün üzerinde olduğu görülmektedir.

H1e: Cinsiyet ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 6: Cinsiyet ile demokrasi kültürü arasındaki ilişki

Cinsiyet	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Demokrasi kültürü	Erkek	4,18*	,815
	Kadın	4,44*	,588
	Toplam		

Test İstatistikleri:

Mann-Whitney U: 5234,000

Asymp. Sig. (çift kuyruk): 0,015

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 6 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten küçük olduğu ($p=0,015;<0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla cinsiyetin, demokrasi kültürü faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık oluşturduğu söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde kadınların (ort.=4,44), erkeklere (ort.=4,18) göre tutumlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Yine de genel olarak katılımcıların, demokrasi kültürü faktörü, teması ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilmektedir. Zira her iki grup ortalaması da 4’ten yüksektir.

H2a: Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 7: Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasındaki ilişki

Ailenin yaşadığı yer	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
“Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde)	İl merkezi	4,38*	,688
	İlçe merkezi	4,36*	,532
	Belde	4,54*	,458
	Köy	4,46*	,413
	Toplam		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 1,740

Sd: 3

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,628

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 7 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,628;>0,05$) görülmektedir.

Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde tüm grupların 4’ün üzerinde bir ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer fark etmeksizin katılımcıların genel olarak, “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) faktörü, temasına olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

H2b: Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 8: Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasındaki ilişki

	Ailenin yaşadığı yer	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde)	İl merkezi	98	3,15*	,954
	İlçe merkezi	103	3,14*	1,037
	Belde	7	3,14*	,690
	Köy	20	3,51*	,920
	Toplam	228		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 2,749

Sd: 3

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,432

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 8 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,432;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer ile Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde tüm grupların 3’ün üzerinde bir ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer fark etmeksizin katılımcıların genel olarak, Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) faktörü, temasına vasatın üzerinde bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

H2c: Ailenin yaşadığı yer ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 9: Ailenin yaşadığı yer ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasındaki ilişki

	Ailenin yaşadığı yer	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Hak ve Özgürlüklerimiz	İl merkezi	98	4,34*	,613
	İlçe merkezi	103	4,22*	,592
	Belde	7	4,52*	,464
	Köy	19	4,30*	,564
	Toplam	227		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 5,140

Sd: 3

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,162

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 9 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,162;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer ile Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde tüm grupların 4’ün üzerinde bir ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer fark etmeksizin katılımcıların genel olarak, Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, temasına olan tutumlarının olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

H2d:Ailenin yaşadığı yer ile le Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 10: Ailenin yaşadığı yer ile Görev ve Sorumluluklarımız arasındaki ilişki

	Ailenin yaşadığı yer	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Görev ve Sorumluluklarımız	İl merkezi	98	4,14*	,758
	İlçe merkezi	103	4,12*	,727
	Belde	7	4,53*	,466
	Köy	19	4,17*	,629
	Toplam	227		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 2,474

Sd: 3

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,480

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 10 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,480;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer ile Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, teması arasında

anlamli bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde tüm grupların 4’ün üzerinde bir ortalama değere sahip olduğu görölmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer fark etmeksizin katılımcıların genel olarak, Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, temasına olan tutumlarının olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

H2e: Ailenin yaşadığı yer ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11: Ailenin yaşadığı yer ile demokrasi kültürü arasındaki ilişki

	Ailenin yaşadığı yer	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Demokrasi kültürü	İl merkezi	98	4,37*	,752
	İlçe merkezi	105	4,30*	,693
	Belde	7	4,39*	,556
	Köy	20	4,25*	,573
	Toplam	230		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 2,650

Sd: 3

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,449

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 11 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,449;>0,05$) görölmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer ile demokrasi kültürü faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Grup ortalama değerleri incelendiğinde tüm grupların 4’ün üzerinde bir ortalama değere sahip olduğu görölmektedir. Dolayısıyla ailenin yaşadığı yer fark etmeksizin katılımcıların genel olarak, demokrasi kültürü faktörü, temasına olan tutumlarının olumlu yönde bir eğilim gösterdiği söylenebilir.

H3a: Siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12: Siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasındaki ilişki

	Siyasetle ilgilenme nedeni	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
“Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde)	Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	56	4,50*	,619
	Bireysel menfaatlerimi korumak için	3	1,83*	,763
	Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	147	4,41*	,444
	Toplumdan tecrit edilmemek için	2	3,58*	1,532
	Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9	4,35*	,496
	Destiklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4	4,00*	,577
	Diğer	9	4,44*	,416
	Toplam	230		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 18,323

Sd: 6

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,005

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 12 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten küçük olduğu ($p=0,005;<0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilmektedir. Siyasetle ilgilenme nedenini bireysel menfaatlerini korumak şeklinde ifade edenlerin, “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) faktörü, teması hakkındaki tutumlarının olumsuz yönde ve en düşük çıktığı görülmektedir. Diğer gruplar birbirlerine yakın ortalama değerlere sahip olmakla birlikte “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) faktörü, teması hakkındaki tutumu en yüksek grup, siyasetle ilgilenme nedenini, siyasetin ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu şeklinde ifade edenler bulunmuştur.

H3_b: Siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 13: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasındaki ilişki

	Siyasetle ilgilenme nedeni	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde)	Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	55	3,38*	1,084
	Bireysel menfaatlerimi korumak için	3	2,50*	2,179
	Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	146	3,11*	,887
	Toplumdan tecrit edilmemek için	2	3,33*	2,357
	Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9	3,40*	1,102
	Destiklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4	2,66*	1,414
	Diğer	9	3,07*	,795
	Toplam	228		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 6,107

Sd: 6

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,411

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 13 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,411;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla siyasetle ilgilenme nedeni ile Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Siyasetle ilgilenme nedenini bireysel menfaatlerini korumak şeklinde ifade edenlerin, Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) faktörü, teması hakkındaki tutumlarının olumsuz yönde ve en düşük çıktığı

görülmektedir. Diğer gruplar birbirlerine yakın ortalama değerlere sahip olmakla birlikte genel olarak, Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) faktörü, temasını hakkındaki tutumları vasat (ortalama) düzeyde çıkmıştır.

H3c: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 14: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasındaki ilişki

	Siyasetle ilgilenme nedeni	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma	
Hak ve Özgürlüklerimiz	Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	54	4,41*	,679	
	Bireysel menfaatlerimi korumak için	3	2,33*	,808	
	Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	146	4,31*	,445	
	Toplumdan tecrit edilmemek için	2	5*	3,3	,49
	Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9		4,16*	,894
	Desteklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4		4,30*	,424
	Diğer	9		4,26*	,728
	Toplam		227		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 18,013

Sd: 6

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,006

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 14 incelendiğinde, p değerinin 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,006;<0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla siyasetle ilgilenme nedeni ile Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilmektedir. Siyasetle ilgilenme nedenini bireysel menfaatlerini korumak şeklinde ifade edenlerin, Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, teması, olumsuz yönde ve en düşük çıktığı görülmektedir. Diğer gruplar birbirlerine yakın ortalama değerlere sahip olmakla birlikte Hak ve Özgürlüklerimiz faktörü, teması hakkındaki tutumu en yüksek grup, siyasetle ilgilenme nedenini, siyasetin ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu şeklinde ifade edenler bulunmuştur.

H3d: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 15: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Görev ve Sorumluluklarımız arasındaki ilişki

	Siyasetle ilgilenme nedeni	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Görev ve Sorumluluklarımız	Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	54	4,26*	,750
	Bireysel menfaatlerimi korumak için	3	2,58*	1,701
	Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	146	4,16*	,603
	Toplumdan tecrit edilmemek için	2	4,00*	,353
	Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9	4,00*	1,138
	Desteklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4	4,62*	,595
	Diğer	9	3,68*	1,011
	Toplam	227		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 10,050

Sd: 6

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,123

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 15 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,123;>0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla siyasetle ilgilenme nedeni ile Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olmadığı söylenebilmektedir. Siyasetle ilgilenme nedenini bireysel menfaatlerini korumak şeklinde ifade edenlerin, Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, teması olumsuz yönde ve en düşük çıktığı görülmektedir. Diğer gruplar birbirlerine yakın ortalama değerlere sahip olmakla birlikte Görev ve Sorumluluklarımız faktörü, teması hakkındaki tutumu en yüksek grup, siyasetle ilgilenme nedenini, desteklemediği siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek şeklinde ifade edenler bulunmuştur.

H3e: Siyasetle ilgilenme nedeni ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 16: Siyasetle ilgilenme nedeni ile demokrasi kültürü arasındaki ilişki

	Siyasetle ilgilenme nedeni	N	Grup Ortalaması	Standart Sapma
Demokrasi kültürü	Ülke sorunlarının çözümünde en etkili araç olduğu için	56	4,35*	,802
	Bireysel menfaatlerimi korumak için	3	2,08*	,803
	Alınan kararlar beni ve içinde bulunduğum toplumu etkilediği için	147	4,39*	,531
	Toplumdan tecrit edilmemek için	2	3,37*	2,298
	Desteklediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesi için	9	4,44*	,480
	Desteklemediğim siyasi görüşlerin iktidara gelmesini engellemek için	4	3,25*	1,207
	Diğer	9	4,47*	,440
	Toplam	230		

Test İstatistikleri:

Ki-Kare: 15,000

Sd: 6

Asymp. Sig. (çift kuyruk): ,020

*Söz konusu değerler “1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum” ifadelerine karşılık gelmek üzere 5li Likert ölçeği üzerinden yorumlanmalıdır.

Tablo 16 incelendiğinde, p değerinin 0,05’ten küçük olduğu ($p=0,020;<0,05$) görülmektedir. Dolayısıyla siyasetle ilgilenme nedeni ile demokrasi kültürü faktörü, teması arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilmektedir. Siyasetle ilgilenme nedenini, bireysel menfaatlerini korumak şeklinde ifade edenlerin, demokrasi kültürü faktörü, teması tutumlarının olumsuz yönde ve en düşük çıktığı görülmektedir. Diğer gruplar birbirlerine yakın ortalama değerlere sahip olmakla birlikte genel olarak, demokrasi kültürü faktörü, teması tutumlarının vasatın üzerinde olumlu olarak bulunmuştur.

Tablo 17’de, hipotezler için hazırlanan özet tablo incelendiğinde, 11 hipotezin reddedildiği, 4 hipotezinde kabul edildiği görülmektedir. Bu sonuç da vatandaşlık algısı ile demografik değişkenler arasında ilişkinin oldukça az olduğunu göstermektedir.

Tablo 17: Hipotezler İçin Özet Tablo

Hipotez	İfade	Reddedildi	Reddedilemedi
H1 _a	Cinsiyet, Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturur.	X	
H1 _b	Cinsiyet ile Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H1 _c	Cinsiyet ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H1 _d	Cinsiyet ile Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H1_e	Cinsiyet ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.		X
H2 _a	Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasında anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H2 _b	Ailenin yaşadığı yer ile “Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasında anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H2 _c	Ailenin yaşadığı yer ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	

H2 _d	Ailenin yaşadığı yer ile le Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H2 _e	Ailenin yaşadığı yer ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H3_a	Siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Bireysel düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.		X
H3 _b	Siyasetle ilgilenme nedeni ile “Her İnsan Değerlidir” (Toplumsal düzeyde) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H3_c	Siyasetle ilgilenme nedeni ile Hak ve Özgürlüklerimiz arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.		X
H3 _d	Siyasetle ilgilenme nedeni ile Görev ve Sorumluluklarımız arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.	X	
H3_e	Siyasetle ilgilenme nedeni ile Demokrasi kültürü arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.		X

5. Sonuç

ZBEÜ öğrencilerinin vatandaşlık algısının ele alındığı çalışmada, elde edilen sonuçlar incelendiğinde, cinsiyet ile vatandaşlık algısı arasındaki ilişki hakkında, kadınların erkeklere göre vatandaşlık algısı ortalamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Beş faktörden dördünde, kadınların vatandaşlık algısı, erkelere göre daha olumludur. Sadece cinsiyet ile insan haklarına toplumsal düzeyde verilen değer arasındaki ilişki de erkeklerin vatandaşlık algısı (3.19) kadınlardan (3.17) çok az daha yüksektir. Vatandaşlık algısındaki beş faktörden sadece demokrasi kültürü ile cinsiyet arasında bir ilişkiye ulaşılmıştır. Kadınların, demokrasinin gerekliliğine olan tutumlarının (kadın 4,44; erkek 4,18) daha olumlu olduğu görülmektedir. Benzer sonuca, bazı bilimsel çalışmalarda da ulaşılmıştır. Örneğin, Sağlam'ın “Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü”; Öcal'ın “İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Vatandaşlık Hakları Konusundaki Görüşleri”; Keskin'in “Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: Tarihsel Gelişimin, 1998 ve 2004 Programlarının Etkililiğinin Araştırılması”; Gömleksiz ve Kan'ın “Eğitim Fakültesi ve Tezsiz Yüksek Lisans Programlarına Kayıtlı Öğretmen Adaylarının Demokratik Tutumlarının Değerlendirilmesi: Fırat Üniversitesi Örneği”; Aktaş'ın “İlköğretim Beşinci Sınıf

Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Programında Verilen Değerleri Edinme Düzeyleri (Erzincan Örneği)”; Şimşek’in “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Demokratik Kazanımlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi” çalışmalarında da kız öğrencilerin tutum ve bilgileri, erkeklere göre daha yüksektir. Yapılan anket sonucunda, araştırmanın argümanı, öğrencilerin vatandaşlık algısının yüksek olduğu ve vatandaşlık algısı ile demografik değişkenler arasındaki ilişkinin oldukça az olduğudur.

Çalışmada, 15 hipotezden 11’in reddedilmiş, 4’ünde kabul edilmiştir. Bener sonuç Demirbaş’ın çalışmasında da görülmektedir. Demirbaş’ın çalışmasındaki 24 hipotezden 19’u reddedilmiş, 5’i kabul edilmiştir (Demirbaş, 2016: 32-48). Bu sonuç da vatandaşlık algısı ile demografik veya diğer değişkenler (seçmen kararlılığı vb) arasında ilişkinin oldukça az olduğunu göstermektedir. Ailenin yaşadığı yer ile vatandaşlık algısı arasında bir ilişki bulunamamıştır. Demirbaş’ın çalışmasında da benzer sonuçlara ulaştığı belirtilebilir. Sadece demokrasi kültürü faktörü ile ailenin yaşadığı yer arasında bir ilişki saptanmıştır. Çalışmamızda, ailenin yaşadığı yer ile vatandaşlık algısı arasındaki duruma bakıldığında, dört faktörde ailesi belde de bir faktörde de ailesi köyde yaşayanların vatandaşlık algısının en yüksek olduğu sonucuna ulaşıldı. Buradan yola çıkarak, ankete katılanlardan kırsal kesimde yaşayan (köy, belde) üniversite öğrencilerinin şehirde, ilçe merkezinde yaşayan üniversite gençlerine oranla vatandaşlık algılarının daha olumlu olduğu sonucu çıkmaktadır. Vatandaşlık algısının en düşük olduğu yerleşim birimi, ilçe merkezidir. Önceki çalışmalardan farklı olarak, siyasetle ilgilenme nedeni ile vatandaşlık algısı arasındaki ilişki saptanmaya çalışılmıştır. Siyasetle ilgilenme nedenini “Bireysel menfaatlerimi korumak için” olarak ifade edenlerin, beş faktörde de vatandaşlık algılarının en düşük, en olumsuz olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Siyasetle ilgilenme nedenlerinin diğerlerinde ise vatandaşlık ortalamalarının birbirine yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Acar, F. (2018). *Öğrenci velilerindeki vatandaşlık algılarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kastamonu Üniversitesi SBE, Kastamonu.
- Aktaş, N. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler programında verilen değerleri edinme düzeyleri (Erzincan örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aybay, R. (2008). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Bookchin, M. (1987), *The rise of urbanisation and the decline of citizenship*. San Fransisco: Sierra Club Books.
- Brubaker, R. (2009). *Fransa'da ve Almanya'da vatandaşlık ve ulus ruhu*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye'de Vatandaşlık Resmi İdeoloji ve Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dağ, N. (2012). Vatandaşlığın niteliksel dönüşümü ve vatandaşlık eğitimi üzerine bir betimleme çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 105-118.
- Demirbaş, İ. (2016). *Üniversite öğrencilerinin vatandaşlık algısının belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kastamonu Üniversitesi SBE, Kastamonu.
- Düzenli, K. (2020). Yurttaşlığın tarihsel dönüşümü ve Türkiye'de yurttaşlık. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Erdem, F.H. (2012). Anayasal vatandaşlık ve yeni anayasa. *Liberal Düşünce*, 17(66), 49-56.
- Esendemir, Ş. (2008). *Türkiye'de ve dünyada vatandaşlık: eski sorular Yeni Arayışlar*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gömlüksiz, M.N., Kan, A.Ü. (2008). Eğitim fakültesi ve tezsiz yüksek lisans programlarına kayıtlı öğretmen adaylarının demokratik tutumlarının değerlendirilmesi: Fırat Üniversitesi örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 178, 44-64.
- Hablemitoğlu, Ş., Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 39-54.
- Heater, D. (2004). *A Brief history of citizenship*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin temel kavramları*. (Çev: H. Özler). Ankara: Adres Yayınları.
- Işın, E., İşyar, B. (2005). "Türkiye'de Ulus-Devlet ve Vatandaşlığın Doğuşu". Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları. (Der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı), İstanbul: Tesev Yayınları.
- Keskin, Y. (2008). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: tarihsel gelişimin, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Korkut, L. (2015). Siyasi kimlik olarak vatandaşlık: Türkiye'de ve dünya devletlerinde anayasal vatandaşlık tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 5-41.
- Oran, B. (2004). *Türkiye'de azınlıklar, kavramlar, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*. İstanbul: Tesev Yayınları.

- Ozulu, S., Kösecik, M. (2016). Anayasal vatandaşlık ve Türkiye’de yeni anayasa yapım sürecinde siyasi partilerin vatandaşlık söylemleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2), 513-537.
- Öcal, A. (2011). İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Vatandaşlık Hakları Konusundaki Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 134-149.
- Özipek, B. B. (2004). *Muhafazakarlık, akıl, toplum, siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları,
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 247-274.
- Polat, E. G. (2010). *Anayasal vatandaşlık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Polat, E.G. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 127-157.
- Sağlam, H. İ. (2000). “Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 146, 67-71.
- Sarıbay, A. (1992). *Siyasal sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tanör, B. (1992). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- Temelat, N. (2011). *Ülke anayasalarında vatandaşlık tanımları*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi.
- Ünsal, A. (1998). 5 yılda tebaa’dan yurttaş’a doğru. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Üstel, F. (1999). Yurttaşlık ve demokrasi. Ankara: Dost Yayınları.
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaşın peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Young, I. M. (1989). Polity and group difference : A critique of the ideal universal citizenship. *Ethics*, 99(2), 250-274.

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM YETKİNLİĞİ ÖLÇEĞİ: BİR ÖLÇEK UYARLAMA ÇALIŞMASI

Lütfi SÜRÜCÜ¹, Şenay Sahil ERTAN², Ahmet MASLAKÇI³

Öz

Kültürlerarası iletişim yetkinliğine yönelik olarak literatürde çalışmaların bulunmasına rağmen, yapılan bu çalışmaların büyük bir kısmında nitel bir yaklaşım benimsemiştir. Nicel olarak araştırma yapılabilmesi için kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeği ilk olarak Arasaratnam (2009) tarafından oluşturulmuştur. Mevcut çalışma, Arasaratnam (2009) tarafında geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır. Bu maksatla ve Sabiha Gökçen Havalimanı'ndan seyahat eden yolculardan veri toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası iletişim yetkinliği, Ölçek, Geçerlik, Güvenirlik

Jel Sınıflandırması: M10, M12, D23.

INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE: A SCALE ADAPTATION STUDY

Abstract

Although there are studies in the literature on intercultural communication competence, most of these studies have adopted a qualitative approach. The scale of intercultural communication competence was first created by Arasaratnam (2009) in order to conduct quantitative research. The current study aimed to adapt the scale developed by Arasaratnam (2009) into Turkish and to conduct validity and reliability studies. For this purpose, data were collected from passengers traveling from Sabiha Gökçen Airport. The obtained data were analyzed using by SPSS and AMOS software. The results of the analysis confirm that the scale of intercultural communication competence is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Intercultural communication competence, Scale, Validity, Reliability

JEL Classification: M10, M12, D23.

¹ Dr., Dünya Barış Üniversitesi, lsurucu82@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6286-4184

² Dr. Öğr. Gör., Kıbrıs İlim Üniversitesi, sahilertan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6559-8427

³ Doç. Dr., Kıbrıs İlim Üniversitesi, amslak@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6820-4673

1. Giriş

Dünyanın dört bir yanındaki bireyler, yabancı kültürlerle maruz kalma olasılıklarının artmasıyla birlikte, her zamankinden daha fazla hareketliliğe sahiptir. Bu nedenle günümüzde artık hem gerçek hem de mecazi anlamda, insanları ayıran engeller aşınmaktadır. “Bir tür “Küresel Köy”ün tam olarak kurulmamış olduğu gerçeğine rağmen, farklı kültürlerle erişilebilirliğin artması, farklı kültürlerden gelen insanların birbirleriyle temas kurmak için çok daha fazla fırsata sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir (Spritzberg, 1970). Artan küreselleşme, dijital dönüşüm ve bilgi iletişim süreçlerinin sunduğu imkanlarla çeşitlilik barındırın iş ve dış paydaş sayısının ve beklentilerinin artması (Yıkılmaz, 2021), Toplum 5.0 olarak tanımlanan kültürel çeşitlilik (Yıkılmaz, 2020) ile karakterize edilen bir dünyada, kültürel sınırlar sıklıkla bulanıklaşır ve insanlar diğer kültürlerle sahip insanlarla günlük olarak etkileşime girebilirler. Bu kültür çeşitliliğini ele almak, bozulmuş dil, yetersiz etkileşim yetenekleri, önyargılar, klişe kavramlar veya çatışan kimlikler gibi iletişim engelleri nedeniyle oldukça karmaşık olabilir (Dai ve Chen, 2014). Bununla birlikte, çeşitlilik ve çeşitliliğe bağlı farklı görüşleri benimsemek, yeni ve mevcut zorlukları yaratıcı bir şekilde çözme fırsatı sunmaktadır (Arasaratnam ve Doerfel, 2020; Nardon ve Steers, 2008; Yıkılmaz, Tasdemir ve Cekmecelioglu, 2021). Bu nedenle, modern toplumlarda kültürlerarası iletişim yetkinliği giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Önceki çalışmalarda, kültürel zekâ (Taşdemir, Çekmecelioglu ve Yıkılmaz, 2019), çok kültürlü kişilik (Van der Zee ve Van Oudenhoven, 2000) ve kültürlerarası iletişim yetkinliği (Lee ve Chen, 2000; Ruben, 1989; Wiseman, 2002) dâhil olmak üzere çeşitli yetkinlik ve değişkenlerle, etkili kültürlerarası iletişim arasında bir ilişki kurulmuştur. Dai ve Chen (2014), bireylerin giderek daha fazla birbirine bağlayan bir dünyada hayatta kalmalarını sağlamak ve üretken ilişkiler geliştirmek için artık “*Kültürlerarası İletişim Yetkinliğine*” sahip olmalarının kritik öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Şimdiye kadar, çok az sayıda araştırmacı kültürlerarası iletişim yetkinliğini, çok kültürlü bakış açısına göre kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Goncalves vd. (2020), çok kültürlü bakış açısı sunan kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğini, çeşitli kültürlerde test etmeyi amaçlayan daha fazla araştırmaya duyulan ihtiyacı dile getirmiştir. Nitekim literatür başka kültürlerde geliştirilen ölçeklerin yerel dil ve kültüre göre uyarlanması gerektiğini belirtmektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020). Bu bağlamda, araştırmada, kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğini yeni bir kültürel bakış açısıyla inceleyerek Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır.

2. Literatür

2.1. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği

Kültürlerarası iletişime yönelik çalışmalar nispeten yenidir ve öncü çalışmaları Hall (1959) tarafından yapılmıştır. Küreselleşmeye bağlı olarak toplumların çok kültürlü bir yapıya sahip olması nedeniyle günümüz araştırmacıları artık kültürlerarası iletişim yetkinliği üzerine yapılan araştırmalara ilgi duymaktadır. Kültürlerarası iletişim yetkinliği araştırmaları; eğitim, kısa süreli konaklama ve günlük olarak kültürlerarası faaliyetlere katılma bağlamında hem akademisyenlere hem de uygulayıcılarına hitap etmektedir. Kültürlerarası iletişim yetkinliği, insanların başarılı bir şekilde iletişim kurma yeteneğinin farklı kültürel arka planı ve kültürel gelenekleridir. Farklı kültürlerden insanlarla iletişim kurarken göz önünde bulundurulması gereken belirli konuların yanı sıra kültürler arası iletişim kurarken hata yapılmasını önlemek için “kültür” anahtar kavramının nasıl kavranacağını ifade eder.

Devito'ya (2013) göre kültürlerarası iletişim, mesajların bir kültürün üyeleri tarafından oluşturulduğu ve daha sonra farklı bir kültürün üyelerine iletiildiği durumlarda gerçekleşir. Bu tür etkileşimlerde kültürel farklılıkların bir sonucu olarak, mesajın yanlış yorumlanmasına bağlı olarak kaygıya yol açması muhtemeldir. Bu tür sorunları hafifletmek için, kültürlerarası iletişimin altında yatan mekanizmaların anlaşılması önemlidir. Kültürlerarası iletişim yetkinliğine sahip olmanın en önemli avantajı, farklı kültürlerden gelen mesajların anlaşılmasını kolaylaştırmasıdır. Kültürlerarası iletişim yetkinliği sadece bir yaşam becerisi değil, aynı zamanda çok kültürlü koşullarda hayatta kalmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için gerekliliktir. Kültürlerarası iletişim yetkinliği ayrıca bireyin farklı senaryolarla karşı karşıya kaldığında uygun tepkiler sergilemesine izin veren bilgi ve becerileri açısından yeterliliğini de ifade etmektedir. Dolayısı ile kültürlerarası iletişim yetkinliği fazla olan bireyler çokkültürlü ortamlarda etkili ve uygun olan gerekli beceri, davranış ve bilgilere ilişkin farkındalığı da fazladır.

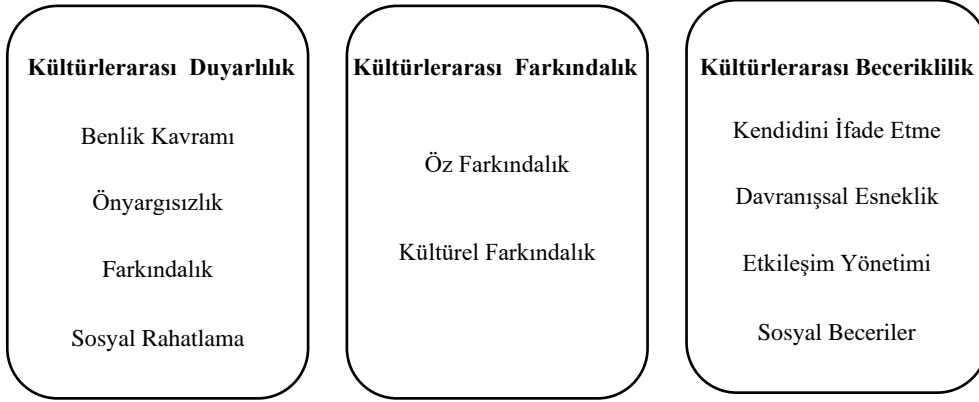
Kültürlerarası iletişim yetkinliği bir tür izlenim yönetimidir (Goffman, 1967; Spitzberg, 2000) ve üç temel unsurdan oluşur 1) Bilgi, “Belirli bir durumda etkili işleyişi açıklamak veya tahmin etmek için dikkate alınması gereken değişkenleri, boyutları ve sorunları kavramsallaştırma ve ifade etme kapasitesini ifade eder” (Ruben, 1976, s. 336). 2) Beceriler, “Başkaları tarafından uygun ve işlevsel olarak tanımlanan davranışları sergilemek için tekrarlanabilir ve amaca yönelik kapasiteyi ifade eder” (Ruben, 1976, s. 336). 3) Motivasyon, “Kültürler arası iletişime yönelik beklenti veya gerçek katılımı ilişkili duygular, niyetler, ihtiyaçlar ve dürtüler kümesini ifade etmektedir” (Wiseman, 2002, s. 211). Tüm tanımlar

incelendiğinde kültürlerarası bağlamda iletişim kurmada yetkin biri olabilmek için bireylerin bilgili, motive ve yetenekli olmak gerektiği açıktır (Wiseman, 2002; Kupka vd., 2007).

Arasaratnam'a (2012) göre kültürlerarası iletişim, "bireyler arasındaki kültürel farklılıkların iletişimi önemsiz etkilemesi veya kaliteli iletişimin tam anlamıyla kurulması durumunda ortaya çıkan" bir iletişim türüdür (s. 136). Araştırmacıya göre bu tür bir iletişim, kültürel değerlerin ve inançların karşılıklı varsayımlar bağlamında paylaşılmasıyla oluşabilir (Arasaratnam, 2012; Goncalves vd., 2020; Henderson vd., 2016). Bu nedenle, farklı kültürlerden bireylerin iletişim kurabilmesi ancak farklı varsayımlara sahip olması diğer bir ifade ile çokkültürlü bir yapıya sahip olmasıyla sağlanabilir, aksi durumlarda iletişim yanlış anlamalara neden olabilir (Henderson vd., 2016). Bir grup insan için ortak olan ve nesiller boyu aktarılan değerler, tutumlar, davranışlar ve inançlar topluluğu olan kültür, tutumlar ve gözlemlenebilir fiziksel davranışlar, bilişsel şema ve dilsel eğilimler üzerinde önemli ölçüde etkilidir (Arasaratnam, 2015). Kültürlerarası iletişim üzerine yapılan çalışmalar kültürün önemine dikkat çekmektedir (Rego ve Cunha, 2009). Çünkü kültürel farklılıklar, sosyal ve dilsel kodlardaki bu tür değişikliklerin her ifade üzerindeki kalıcı etkisinin bir sonucu olarak iletişim kurma yetkinliğini etkilemektedir (Sousa vd., 2015a). İletişim yetkinliği ise genel olarak uygun ve etkili iletişim davranışı olarak tanımlanmaktadır (Spitzberg ve Cupach 1984). Yetkin bir şekilde iletişim kurabilen birey, etkili bir şekilde hedeflerine ulaşma yeteneğine sahiptir ve belirli bir ortamda onaylanan ve gerekli olan davranışları uygun şekilde sergileyebilir. Kuşkusuz, gerekli ve onaylanan davranış, kültürel bağlama da bağlıdır. Bu nedenle, iletişim yetkinliği kavramsallaştırmasını kültürlerarası bağlamlara genişletmeye çalışırken bazı faktörleri hesaba katmak önemlidir. Literatürde kültürlerarası iletişim; davranışsal, duygusal ve bilişsel olmak üzere üç boyutta karakterize etmenin mümkün olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği vardır (Sercu, 2004; Arasaratnam, 2009).

Temel olarak kültürlerarası yetkinlik, kültürel karmaşıklıkla karakterize edilen düşünce ve eylemleri kültür tarafından şekillendirilen bir bireyin, yapmış olduğu bu tutumsal davranışın farkında olduğu varsayılmaktadır (Chen ve Starosta, 2005). Dolayısı ile kültürlerarası yetkinlik, herhangi bir davranış ya da kültür konusunda geniş bir perspektiften bakma konusunda bireyin kapasitesini göstermektedir. Buradan hareketle, Chen ve Starosta (1996) kültürlerarası duyarlılık (duygusal yönü), kültürlerarası farkındalık (bilişsel yönü) ve kültürlerarası beceriden (davranışsal yönü) oluşan üç faktörlü kültürlerarası iletişim yetkinliği modelini geliştirdiler (Şekil 1). Kültürlerarası iletişim yetkinliği, bir bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak diğer kültürlerle ne ölçüde iletişim kurduğunu ifade eden temel bir

kavramdır.

Şekil 1. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Modeli

Faydalı kavramsal çerçevelerle sonuçlanan son teorik entegrasyon, kültürlerarası iletişimsel yetkinliğinin Biliş/Bilgi, Duygu ve Davranış üçlüsünü yansıttığını göstermektedir (Dai ve Chen, 2020). Burada (1) Bilişsel – örneğin, kendini tanıma ve kültürel bilgi, dil yeterliliği, farkındalık ve yeni kategoriler oluşturma kapasitesini, (2) Duygusal – örneğin, saygı, açık fikirlilik, empati, merak ve tutumları, (3) Davranışsal –makro düzeyde uyarlanabilirlik, esneklik, sosyal ve kod çözme becerileri, mikro düzeyde ise gözle bakma, başını sallama, kendini açma ve mesaj yeteneklerini ifade etmektedir (Martin ve Nakayama, 2015).

3. Yöntem

3.1. Prosedür ve Örneklem

Araştırmanın yapılmasına karar verildikten sonra öncelikle ölçeği geliştiren yazardan uyarlama çalışmasının yapılabilmesi için mail aracılığıyla izin istenmiştir. Daha sonrasında Avrupa Liderlik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli Etik izin alınmış (ALU-ETK-2022-02) ve müteakiben araştırma için veri toplanmasına başlanmıştır.

Araştırma yapılması için ulusal bir araştırma şirketi ile görüşüldü ve örneklem grubu olarak Sabiha Gökçen Havalimanı'ndan yolculuk eden katılımcılar belirlenmiştir. Sabiha Gökçen Havalimanını 2021 yılında 5.28 milyonu yurt dışı olmak üzere 16.98 milyon kişi kullanmıştır (<https://www.sabihagokcen.aero>). Evreni temsil edebilecek örneklem sayısının belirlenmesinde Barlett, Körtlik ve Higgins (2001) tarafından önerilen formül kullanılmış ve

evrenin milyonun üzerinde olması nedeniyle 384 örnekleme evreni temsil ettiği tespit

edilmiştir
$$n = \frac{N * t^2 * p * q}{(N - 1)d^2 + t^2 * p * q}$$

Toplanan verilerde aykırı değerlerin olabileceği ve özensiz anket doldurulabileceği düşüncesiyle araştırma için 600 anket hazırlanmıştır. Araştırma şirketi tarafından verilerin toplanabilmesi 6 anketör kullanılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi kullanılarak seçilen katılımcılara öncelikle kısa onam belgesi okunmuş ve katılımın gönüllü olduğu bildirilmiştir. Katılımcıların yolculuk yapıyor olması nedeniyle katılımcıların zamanı almamak ve bilişsel yorgunluğa sebep olmamak maksadıyla anket kısa tutularak demografik değişkenler dâhil 13 ifadeye yer verilmiştir. Katılımcının anketi tamamlama süresi ortalama 3 dk.'dır. 28 Şubat 2022 ile 6 Mart 2022 tarihleri arasında toplam 581 katılımcıya anket uygulaması yapılmıştır. Anketler aykırı değerlere göre incelenmiş ve 17 anket araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırmada 564 geçerli anket elde edilmiştir. Katılımcıların 298'i (% 52,8) erkek, 266'sı (% 47,2) kadındır. 324 (% 57,4) katılımcı evli iken, 240 (% 42,6) katılımcı bekârdır. Bu katılımcıların 108'i (% 19,1) lisans altı, 173'i (% 30,7) önlisans, 237'si (% 2) lisans eğitim, 46'si (% 8,2) lisansüstü eğitime sahiptir.

3.2. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Ölçeği

Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Ölçeği Arasaratnam (2009) tarafından geliştirilmiş ve davranışsal, duygusal ve bilişsel olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte 5 tanesi ters kodlanan toplam 10 ifade bulunmaktadır (5., 6., 7., 8., ve 10. ifadeler ters kodludur). Ölçekteki ifadeler 1'den (tamamen katılmıyorum) 7'ye (tamamen katılıyorum) kadar derecelendirilmiştir. İfadelerden alınan puanlar artıka katılımcının Kültürlerarası İletişim Yetkinliğinin fazla olduğunu göstermektedir. Arasaratnam (2009) çalışmasında ölçeğin Cronbach alfası katsayısı 0.77 olarak tespit etmiştir.

3.3. Çeviri İşlemi

Çeviri/geri çeviri işlemi yapılırken Muñiz, Elosua ve Hambleton (2013) tarafından önerilen prosedürler izlenmiştir. Buna göre ilk olarak ölçek İngilizce ve Türkçe dillerine hâkim iki uzman tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonrasında bağımsız iki uzman tarafından ölçek tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Çeviriler orijinali ile karşılaştırılmış ve konunun uzmanı olan iki akademisyen tarafından yapılan çeviri ile orijinal formu karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma esnasında akademisyenler ölçekteki her bir maddeyi temsiliyet, anlaşılabilirlik ve belirsizlik konusunda değerlendirmiştir. 10 maddenin dördünde

anlaşılabilirliği artırmak ve belirsizliği azaltmak için minimum düzeyde değişiklik yapılmıştır. Son olarak çeviriyi test etmek ve olası anlamsal sorunları belirleyerek düzeltmek için nihai örnekleme dâhil edilmeyen 28 katılımcıya anket uygulanmıştır. Çevirisi yapılan ölçekte anlaşılmayan ifadelerin bulunmadığı ve yorumlama sorununun olmadığı tespit edilmesiyse beraber ana örneklem grubuna anket uygulanmasına karar verilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Veri Analizi

Veri analizi SPSS 24 istatistik paketi ve AMOS 18 yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinde yer alan ifadelerin tanımlayıcı istatistiksel değerleri kontrol edilmiş ve sonrasında ölçeğin psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi için açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğin iç tutarlılığının tespit edilmesine yönelik olarak ise Cronbach Alfa değerlerini tespit edilmiştir.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların ölçekte ifadelere verdikleri yanıtlara dair tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

İfade Nu.	Ort.	Standart hata	Skewness	Kurtosis
1	4,88	1,488	0,497	-0,780
2	5,85	1,262	-0,557	-0,214
3	5,70	1,299	-1,188	1,282
4	5,29	1,262	-0,870	0,208
5	4,20	1,680	-0,511	-0,344
6	3,84	1,610	0,131	-0,783
7	3,60	1,525	0,178	-0,681
8	4,69	1,781	-0,294	-0,337
9	4,16	1,653	-0,001	-0,930
10	3,16	1,488	-0,488	-0,376

Tablo 1 Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinde yer alan 10 ifadenin tanımlayıcı özelliklerini göstermektedir. Tablo 1 incelendiğinde ölçekte yer alan ifadelerin

ortalamalarının 3,31 ile 5,85 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler ifadelerin kabul edilebilir değerler içerisinde olduğunu ve ifadelerin yapıya uygun olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Ölçekteki ifadelerin çarpıklık ve basıklık değerleri ise tüm ifadelerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

4.3. Geçerlilik Analizleri

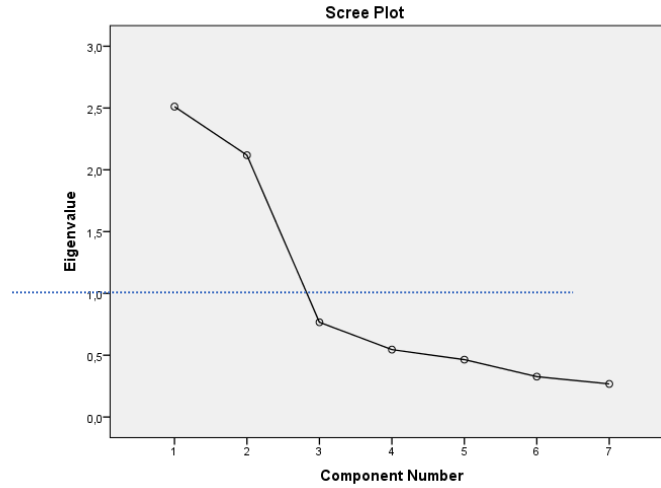
Yapı Geçerliliği: Yapı geçerliliği, ölçüm aracında yer alan ifadelerin ölçülmek istenen davranış ya da niteliği belirlerken nasıl bir yapıda olduğunun tespit edilmesi ile ilgilidir (Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021). Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin yapısının tespit edilmesine yönelik olarak açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi: Temel bileşenler analizi metodu ve Varimax döndürme ekseninde yapılan analizlerde 1. 9., ve 10. ifadeler çapraz yüklenmiştir (Bilişsel boyuta ait bir ifade, davranışsal boyuta ait iki ifade). Önce birinci ifade analizden çıkarılmış sonrasında ise 9. ve 10. ifadeler analizden çıkarılarak tekrar açıklayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda üç ifadenin de araştırmadan çıkarılmasına karar verilmiştir. Yapılan detaylı bir literatür incelemesinde Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin Portekizceye uyarlanması aşamasında da iki ifadenin analizlerden çıkarıldığı tespit edilmiştir (Gonçalves vd., 2020). Benzer şekilde Türkçeye uyarlanması yapılan Oxford Mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçeye uyarlanmasında üç (Doğan ve Çötök, 2016) ve örgütsel psikolojik sermaye ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasında (Çetin ve Basım, 2012) dört ifadenin de analizlerden çıkarılmıştır. Bu durum, Anderson ve Gerbing'in (1988) yetersiz ve uygunsuz faktör yüklerine sahip ifadelerinin madde silme yöntemi önerisiyle uyumludur. İlgili ifadeler araştırmadan çıkarılarak yapılan ikinci açıklayıcı faktör analizinde Bartlett'in Küresellik Testi ($\chi^2 = 882,121$; $p < 0,001$) ve Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliğinin Ölçüsü indeksi (0,685) 3 ifadenin çıkarılması yoluyla ölçeğin açıklayıcı faktör analizi için korelasyon matrisinin uygunluğunu göstermiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizine yönelik sonuçlar (Tablo 2) ve faktör yüklerine ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur (Tablo 3).

Tablo 2. Açıklanan Toplam Varyans

Bileşen	Başlangıç Özdeğerleri			Kare Yüklerin Döndürme Toplamları		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	2,511	35,876	35,876	2,511	35,876	35,876
2	2,118	30,258	66,134	2,118	30,258	66,134
3	0,767	10,951	77,085			
4	0,545	7,792	84,877			
5	0,464	6,632	91,509			
6	0,327	4,667	96,175			
7	0,268	3,825	100,000			

Yapılan açıklayıcı faktör analizinde özdeğeri 1'den büyük olanların bir faktör altında toplanması sağlanmıştır. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin yamaç serpinti grafiği ve faktör yükleri incelendiğinde özdeğeri 1'den büyük olan iki faktörlü bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. İki faktörlü yapı varyansın % 66,134'ini açıklamaktadır. Buna göre Ölçeğin **Bilişsel** alt boyutu varyansın % 35,876'ünü, **Duygusal** alt boyutu varyansın % 30,258'ini açıklamaktadır. Ölçeğe ait Yamaç serpinti grafiği Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Yamaç Serpinti Grafiği

Şekil 1'de sunulan Yamaç serpinti grafiği açıklayıcı faktör analizini destekler nitelikte özdeğeri 1 den büyük olan iki faktörlü yapıyı doğrulamaktadır. Faktör yükleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar ve Ölçekte Yer Alan İfadeler	Faktör Yükleri	
	1	2
Bilişsel		
Başka kültürlerden insanların bana öğretecek çok değerli şeyleri olduğunu hissediyorum.	0,811	0,105
Diğer (farklı) kültürlerle karşı hoşgörülü yaklaşan insanların yanında kendimi daha rahat hissediyorum.	0,844	
Genellikle başka kültürlerden insanlarla etkileşime girmek için fırsat ararım.	0,856	
Duygusal		
İnsanları kişiliklerine göre sınıflandırmaktansa, kültürel kimliklerine göre sınıflandırmayı daha kolay buluyorum. (T)		0,790
Kendi kültürümden olan insanların yanında, diğer kültürlerden insanlarla olduğundan daha rahat hissediyorum. (T)		0,847
Kendi kültürümden olan insanlarla daha iyi ilişki kurduğum için onlara karşı kendimi daha yakın hissediyorum. (T)		0,822
Benzer kültürler arasında ayırım yapmakta çoğu zaman zorlanırım (Örn: Asyalılar, Avrupalılar, Afrikalılar, vb.) (T)	0,137	0,686

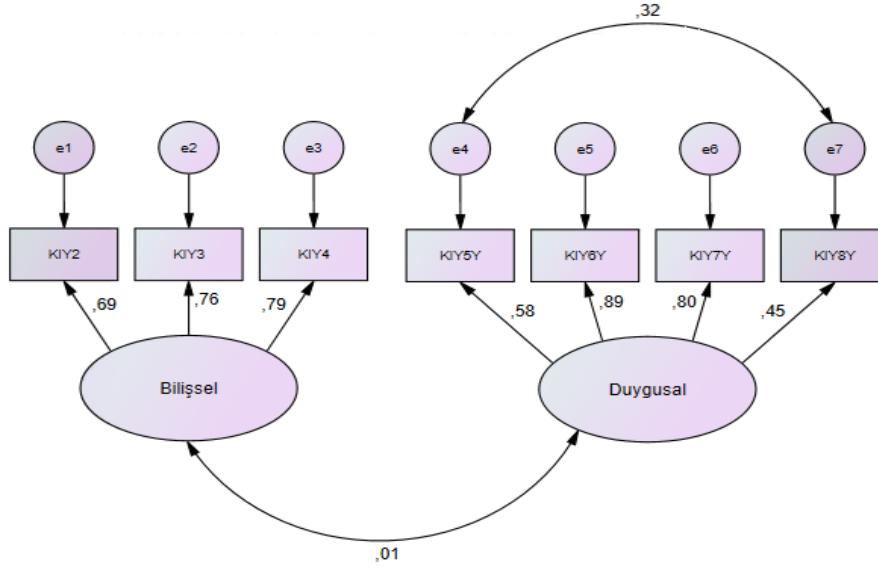
(T): Ters Kodlanmış ifadelerdir

Tablo 3’de yer alan sonuçlarda **Bilişsel** boyutuna ait birinci ifade ve **Duygusal** boyutuna ait dördüncü ifadenin faktör yükleri çapraz yüklenmiştir. Bununla birlikte yüksek olan faktör yükünün doğru faktör altında toplanması ve aralarından farkın 0,100’den fazla olması nedeniyle araştırmadan çıkarılmamıştır (Sürücü vd., 2021).

Doğrulayıcı Faktör Analizi: Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin yapısal geçerliliğin tespit edilmesi için doğrulayıcı faktör analiz yapılmıştır. Maksimum olabirlik tahmincisi aracılığıyla birkaç model test edildi (Tablo 2). İlk model, 7 ifadeden oluşan tek faktörlü yapıyı, İkinci model ilişkisiz model, üçüncü model ise açıklayıcı faktör analizinde tespit edilen iki faktörlü yapıya yönelik elde edilen değerlerdir. Yapılan doğrulayıcı faktör analiz sonuçları Şekil 2 ve Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin uyum iyiliği göstergeleri

Model	CMIN/ Df	GFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
Tek Faktörlü	29,507	0,575	0,536	0,544	0,311	0,541	0,278
İlişkisiz	6,292	0,937	0,901	0,915	0,872	0,915	0,667
İki Faktörlü	4,367	0,963	0,941	0,954	0,919	0,953	0,095

Şekil 2. Kültürlerarası İletişim Yetkinliği Ölçeğinin Path Diagramı

Yapılan doğrulayıcı faktör analiz sonuçları iki faktörlü modelin iyi uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir ($\chi^2/df= 4,367$, $GFI= 0,963$, $NFI= 0,941$, $IFI= 0,954$, $TLI= 0,919$, $CFI=0,953$, $RMSEA= 0,095$). Elde edilen bu sonuçlar Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin yapı geçerliğinin olduğunu göstermektedir (Sürücü vd., 2021).

4.4. Güvenirlik Analizleri

Kültürlerarası İletişim Yetkinliği ölçeğinin iç tutarlılığının tespit edilmesi için Birleşik güvenilirlik ve Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde ölçeğin geneli için Cronbach Alfa değeri 0,686 alt boyutlarında bilişsel boyunun 0,789 ve duygusal alt boyutunun Cronbach Alfa değeri ise 0,791 olarak hesaplanmıştır. Birleşik güvenilirlik değerleri ise ölçeğin geneli için 0,880 alt boyutlarında bilişsel boyunun 0,791 ve duygusal alt boyutunun birleşik güvenilirlik değeri ise 0,784 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değerlerin 0,6 ve üzerinde olması uyarlaması yapılan ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Sürücü vd., 2021).

Uyarlaması yapılan ölçeğin farklı zamanlarda aynı sonuçları verip vermediğinin tespit edilmesi maksadıyla test tekrar test yapılmıştır. Bu maksatla aynı işletmede çalışan 33 çalışana 3 hafta ara ile aynı anket uygulanmıştır. Elde edilen anket verileri arasındaki korelasyon $r=0,821$ olarak belirlenmiştir. Anketler arasındaki korelasyonun 0,8 ve üzerinde olması uyarlama çalışması yapılan ölçeğin zamana karşı tutarlılığı olduğunu göstermektedir (Whiston, 2012).

5. Tartışma ve Sonuç

Teknolojik gelişmelerle birlikte ulaşım kolaylaşmış ve insanların farklı kültürdeki bireylerle iletişimi artmıştır. Benzer şekilde artık ticari kuruluşlar farklı kültürlere ait ticari kuruluşlarla iş yapmaktadır. Bu bağlamda bireylerin giderek daha fazla birbirine bağlayan bir dünyada hayatta kalmalarını sağlamak ve üretken ilişkiler geliştirmek için artık kültürlerarası iletişim yetkinliğine sahip olmalarının kritik öneme sahiptir. Kültürlerarası iletişim yetkinliğine dair araştırmalar genel olarak nitel çalışmalardan oluşmaktadır. Konuya yönelik nicel çalışmaların yapılabilmesi için Arasaratnam (2009) tarafından kültürlerarası yetkinlik ölçeği geliştirilmiştir. Sürücü ve Maslakçı (2020) farklı kültürlerde geliştirilen ölçeklerin yerel dil ve kültüre göre uyarlanması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle araştırmada kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğini Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda öncelikle ölçeği geliştiren yazardan izin alınmış ve sonrasında araştırma için gerekli etik kurul izni alınmıştır (ALU-ETK-2022-02). Ölçeğin orijinal formu İngilizce olduğu için ilk olarak Muñiz, Elosua ve Hambleton (2013) önerilen prosedürler izlenerek ölçek Türkçeye çevrilmiştir. Araştırmanın örnekleme olarak Sabiha Gökçen Havalimanı'ndan yolculuk eden katılımcılar belirlenmiştir. Veri toplama süreci profesyonel bir araştırma şirketi tarafından yapılmıştır. Toplamda 564 geçerli anket elde edilmiştir. Veri analizi SPSS 24 ve AMOS 18 yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğinde yer alan ifadelerin tanımlayıcı istatistiksel değerleri kontrol edilmiş ve sonrasında ölçeğin psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi için açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. *Kültürlerarası İletişim Yetkinliği* ölçeğin iç tutarlılığının tespit edilmesine yönelik olarak ise Cronbach Alfa değeri tespit edilmiştir. Geçerliliğin tespiti için yapılan analizler ölçeğin iki boyutlu bir yapıda olduğunu göstermektedir. Orijinal ölçek 3 boyutludur ve "Danışsal" boyutu iki ifade ile ölçülmektedir (9. ve 10. ifadeler). Keşfedici faktör analizinde bu iki ifadenin çapraz yüklendiği tespit edildiği için araştırmadan çıkarılmıştır.

Dolayısı ile *Kültürlerarası İletişim Yetkinliği* ölçeği iki boyutlu olarak Türkçeye daha uygun olduğu saptanmıştır. Bu durumu açıklamaya yönelik olarak kapsamlı bir literatür incelemesi yapılmıştır.

Araştırmalar, diğer insanlarla duygusal olarak ilişki kurma ve onlarla bir bağlantı hissi yaşama yeteneğinin kültürlerarası iletişimsel yetkinliği ile ilişkili olduğunu bulmuştur (Arasaratnam ve Doerfel 2005; Arasaratnam 2006). Redmond'un (1985) duygusal empati (bir bireyin duygusal merkezden uzaklaşmaya katılma yeteneği) ve iletişim yetkinliği üzerine yaptığı araştırma, yukarıda bahsedilen kavramların yani duygusal durumun davranışsal açısından önemli bir kesişme olduğunu belirtmektedir. Dolayısı ile kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğindeki davranışsal boyuta ait iki ifadenin bireyin başka bir kültürden bir kişiyle duygusal bir bağlantı kurma yeteneği (duygusal boyut) ile ilgilidir. Mevcut literatüründe gösterdiği gibi Araştırmamız uyarlaması yapılan ölçeğin Türk kültüründe davranışsal ve duygusal boyutlarındaki kesişmeyi doğrulamaktadır.

Kültürlerarası iletişim yetkinliği ölçeğinin iç tutarlılığının tespit edilmesi için birleşik güvenilirlik ve Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde ölçeğin geneli için Cronbach Alfa değeri 0,686 alt boyutlarında bilişsel boyunun 0,789 ve duygusal alt boyutunun Cronbach Alfa değeri ise 0,791 olarak hesaplanmıştır. Birleşik güvenilirlik değerleri ise ölçeğin geneli için 0,880 alt boyutlarında bilişsel boyunun 0,791 ve duygusal alt boyutunun birleşik güvenilirlik değeri ise 0,784 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değerlerin 0,6 ve üzerinde olması uyarlaması yapılan ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Sürücü vd., 2021).

Araştırmanın Türkçe yazınında kültürlerarası iletişim yetkinliğine yönelik yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edeceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411–423.
- Arasaratnam, L. A. (2006). Further testing of a new model of intercultural communication competence. *Communication Research Reports*, 23(2), 93-99.
- Arasaratnam, L. A. (2009). The development of a new instrument of intercultural communication competence. *Journal of Intercultural Communication*, 20(1), 2–21.
- Arasaratnam, L. A. (2012). Intercultural spaces and communication within: An explication. *Australian Journal of Communication*, 39(3), 135-141.

- Arasaratnam, L. A. (2015). Research in intercultural communication: Reviewing the past decade. *Journal of International and Intercultural Communication*, 8(4), 290-310.
- Arasaratnam, L. A. ve Doerfel, M. L. (2005). Intercultural communication competence: Identifying key components from multicultural perspectives. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(2), 137-163.
- Barlett, J.E., Kotrlík, J.W. ve Higgins, C.C. (2001). Organizational research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43
- Chen, G. M. ve Starosta, W. J. (1996). Intercultural communication competence: A synthesis. *Annals of the International Communication Association*, 19(1), 353-383.
- Chen, G. M. ve Starosta, W. J. (2004). Communication among cultural diversities: A dialogue. *International and Intercultural Communication Annual*, 27(1), 3-16.
- Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Dai, X. ve Chen, G. (2014). *Intercultural communication competence: Conceptualization and its development in cultural contexts and interactions*. Cambridge Scholars Publishing.
- Dai, X. ve Chen, G. M. (2020). Conceptualizing cultural integration competence. *China Media Research*, 16(2). 13-23.
- DeVito, J. A. (2013). *Interpersonal Communication Book*, The, 13/E. New York, NY: United.
- Doğan, T. ve Çötök, N. A. (2016). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36).
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face interaction*.
- Gonçalves, G., Sousa, C., Arasaratnam-Smith, L. A., Rodrigues, N. ve Carvalheiro, R. (2020). Intercultural Communication competence scale: Invariance and construct validation in Portugal. *Journal of Intercultural Communication Research*, 49(3), 242-262.
- Hall, E. T. (1959). *The silent language*. Doubleday
- Henderson, L. S., Stackman, R. W. ve Lindekilde, R. (2016). The centrality of communication norm alignment, role clarity, and trust in global project teams. *International Journal of Project Management*, 34(8), 1717-1730.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 2307-0919.
- <https://www.sabihagokcen.aero/kurumsal-bilgiler/havalimani/havalimani-trafik-raporu>
- Kupka, B., Everett, A. ve Wildermuth, S. (2007). The rainbow model of intercultural communication competence: A review and extension of existing research. *Intercultural Communication Studies*, 16(2), 18-28.
- Lee, B. ve Chen, L. (2000). Cultural communication competence and psychological adjustment: A study of Chinese immigrant children's cross-cultural adaptation in Canada. *Communication Research*, 27(6), 764-792.
- Martin, J. N. ve Nakayama, T. K. (2015). Reconsidering intercultural (communication) competence in the workplace: A dialectical approach. *Language and Intercultural Communication*, 15(1), 13-28.

- Matsumoto, D., Kudoh, T. ve Takeuchi, S. (1996). Changing patterns of individualism and collectivism in the United States and Japan. *Culture & Psychology*, 2(1), 77-107.
- Muñiz, J., Elosua, P. ve Hambleton, R. K. (2013). International test commission guidelines for test translation and adaptation, *Psicothema*, 25(2),151–157. <https://psycnet.apa.org/record/2013-14814-001>
- Nardon, L. ve Steers, R. M. (2007). *Learning cultures on the fly*. In *The Global Mindset*. Emerald Group Publishing Limited.
- Nunnally, J. ve Bernstein, I. (1994). *Psychometric theory (3rd ed.)*. McGraw-Hill, Inc.
- Redmond, M. V. (1985). The relationship between perceived communication competence and perceived empathy. *Communication Monographs*, 52, 378-382.
- Rego, A. ve Cunha, M. P. (2009). How individualism–collectivism orientations predict happiness in a collectivistic context. *Journal of Happiness Studies*, 10(1), 19-35.
- Ruben, B. D. (1976). Assessing communication competency for intercultural adaptation. *Group & Organization Studies*, 1(3), 334-354.
- Ruben, B. D. (1989). The study of cross-cultural competence: Traditions and contemporary issues. *International Journal of Intercultural Relations*, 13(3), 229–240.
- Sercu, L. (2004). Assessing intercultural competence: A framework for systematic test development in foreign language education and beyond. *Intercultural Education*, 15(1), 73-89.
- Sousa, P., Gaspar, P., Vaz, D. C., Gonzaga, S. ve Dixe, M. A. (2015). Measuring Health-Promoting Behaviors: Cross-Cultural Validation of the Health-Promoting Lifestyle Profile-II. *International Journal of Nursing Knowledge*, 26(2), 54-61.
- Spitzberg, B. H. (2000). A model of intercultural communication competence. *Intercultural Communication: A Reader*, 9, 375-387.
- Spitzberg, B. H. ve Cupach, W. R. (1984). *Intercultural personal communication competence*. Beverly Hills: Sage.
- Sürücü, L., Şeşen, H. ve Maslakçı, A. (2021). *SPSS, AMOS ve PROCESS Macro ile İlişkisel, Aracı/Düzenleyici ve Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulamalı Analizler*. Detay Yayıncılık.
- Sürücü, L. ve Maslakçı, A. (2020). Validity and reliability in quantitative research. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 2694-2726.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2001). *Using multivariate statistics (4th ed.)*. Allyn & Bacon.
- Taşdemir, D. D., Çekmecelioğlu, H. G. ve Yıkılmaz, İ. (2019). Çok kültürlü ortamda çalışanların kültürel zekâ düzeylerinin duygusal emek gösterimlerine etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12, 719-740.
- Van Der Zee, K. I. ve Van Oudenhoven, J. P. (2000). The multicultural personality questionnaire: A multidimensional instrument of multicultural effectiveness. *European Journal of Personality*, 14(4), pp. 291-309.
- Whiston, S. C. (2012). *Principles and applications of assessment in counseling*. Boston: Cengage Learning.

- Wiseman, R. L. (2002). *Intercultural communication competence*. In W. B. Gudykunst & B. Moody (Eds.), *Handbook of international and intercultural communication* (2nd ed., pp. 207–224). Sage.
- Yıkılmaz, İ. (2020). *New Era: the transformation from the information society to super smart society* (Society 5.0). G. Mert, E. Şen and O.Yılmaz (Eds.) in *Data, Information and knowledge management*, (85-). Nobel Yayınevi, Ankara
- Yıkılmaz, İ. (2021). *Covid-19 Pandemic As A Digital Transformation Catalyst*. M.Meciar and H.Şimşek (Eds.) in *The Social And Economic Impact Of Covid-19* (119-138). IJOPEC Publication Limited, London.
- Yıkılmaz, I., Tasdemir, D. D. ve Cekmecelioglu, H. G. (2021). The assessment of the intermediation role of emotional labor dimensions in the relationship between cultural intelligence and individual work performance. *Business & Economics Research Journal*, 12(1), 157-172.

GENÇLİK ÇALIŞMAK İSTEMİYOR MU? YİYECEK - İÇECEK İŞLETMELERİNDE İSTİHDAMIN İŞVEREN VE İŞGÖREN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yasemin KOÇAK BİLGİN¹

Öz

Bu makalenin amacı, yiyecek içecek sektöründeki istihdam sorunlarının sektördeki işgören ve işverenler açısından değerlendirilmesi ile birlikte sektörde özellikle gençlerin neden çalışmak istemediğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda İstanbul'da yiyecek içecek sektöründe 11 işgören ve 14 işveren olmak üzere toplamda 25 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Sonuçlarda, işgörenlerin işten ayrılma sebepleri ve sektörde çalışmak istememelerinin sebepleri; maaşların düşüklüğü, iş yükünün fazla olması, çalışma ortamından kaynaklı sorunlar, fiziksel ortam, yöneticilerin davranışları, çalışma saatlerinin çok uzun ve düzensiz olması ve COVID-19 döneminde işten çıkarılma ya da ücretsiz izin uygulamaları sebebi ile hayatlarını idame ettirmek için daha garantili iş arayışında olmalarıdır. İşverenlere göre, işgörenlerin sektörde çalışmama nedenleri ise; iş yükünün fazla gelmesi, biraz daha rahat iş aramaları, çalışmayı sevmemeleri, telefon bağımlılığı, alanda eğitimli personelin taleplerinin yüksek olması ve sektörün geçici iş olarak görülmesidir. COVID-19 ve ekonomik kriz ile birlikte zor günler yaşayan sektördeki işverenler, işletmelerini ayakta tutmaya çalışmaktadırlar. İşverenler, sektörde kendi başlangıç koşullarını düşünerek, çalıştırmak istedikleri personelden de uzun çalışma saatlerine, çalışma ortamındaki baskıya ve düşük ücretlere dayanıklılık beklemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek İçecek İşletmesi, İşgören, İşveren, Çalışma Saati

Jel Sınıflaması: L66, J21, M54

YOUTH DO NOT WANT TO WORK? EVALUATION OF EMPLOYMENT IN FOOD AND BEVERAGE BUSINESSES IN TERMS OF EMPLOYERS AND EMPLOYEES

Abstract

The aim of this article is to evaluate the employment problems in the food and beverage sector in terms of employees and employers in the sector and try to explain why especially young people do not want to work in the sector. On the other hand, the food and beverage sector focuses on the growing problem of finding employees in the sector with the perspective of employers on these factors. In this context, a total of 25 in-depth interviews were conducted in Istanbul, 11 employees and 14 employers in the F&B sector. In the results, the reasons for leaving the job according to the employees and Reasons for not wanting to work in the industry; low salaries, high workload, problems arising from the working environment: physical environment, behaviors of managers, very long and irregular working hours, being dismissed or unpaid leave applications during the COVID-19 period, and seeking a more secure job to sustain their lives. According to employers, the reasons why employees do not work in the sector are that the workload is high, they look for a slightly more comfortable job, they do not like to work, telephone addiction, the demands of trained personnel in the field are high and they are seen. Employers in the sector, which are experiencing difficult times with COVID-19 and the economic crisis, are trying to keep their businesses alive. Employers expect to withstand long hours of work, printing in the working environment and low wages from the staff they want to operate, considering their initial conditions in the industry.

Keywords: Food and Beverage Business, Employee, Employer, Working hours

JEL Classification: L66, J21, M54

¹ Öğr. Gör. Dr., Doğu Üniversitesi, MYO, Turizm ve Otelcilik Programı, kocakysmn@gmail.com ORCID: 0000-0002-3393-709X

1. Giriş

TÜİK verilerine göre 2021 yılında Türkiye’de genel işsizlik oranı %12, 15-24 yaş arası kapsayan genç işsizlik oranı ise %22 dir. Bununla birlikte sektörde 2021 yılında konaklama ve yiyecek içecek sektöründe ücretli çalışan sayısı 1.072.279 kişi olarak verilmektedir (TÜİK, 2022). Yiyecek içecek sektörü yapısı itibari ile insan gücüne dayanan bir sektör olarak Türkiye’de önemli oranda istihdam yaratan sektörler arasında yer almaktadır ve Türkiye’de işsizlik oranının azalmasını sağlayan en önemli sektörlerden birisidir.

Yiyecek içecek sektörünün, yoğun istihdam yaratan, emek yoğun bir sektör olması beraberinde bazı sorunları da getirmektedir. Çalışma saatlerinin uzunluğu, maaşlar ve çalışma ortamından kaynaklı oluşan sorunlar işgörenler açısından etkiliyken, işverenler de istihdam edecek personel sıkıntısı başta olmak üzere pek çok sorun yaşamaktadır. Eylül 2021’de bir haber kanalında ve sonrasında pek çok ulusal gazetede haber olarak çıkan İstanbul’da bir kebabçının ‘Gençler iş beğenmiyor, personel bulamıyoruz’ açıklaması bu araştırmanın çıkış sorusunu oluşturmuştur. “*İşsizlik oranının yüksek olduğu Türkiye’de gerçekten yiyecek içecek sektörü personel sıkıntısı yaşıyor mu? Gençler, gerçekten iş beğenmedikleri için mi bu sektörde personel sıkıntısı var?*” olmak üzere iki temel sorunun hem işveren hem de işgören açısından incelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu iki temel soru beraberinde hem işgören hem de işveren açısından çalışma saatleri, iş yükü gibi temel konuların da incelenmesini gerektirmiştir. Bu makale, yiyecek içecek sektörü çalışanlarının çalışma saatleri, ücretlendirilmeleri ve çalışma ortamları gibi unsurları ön plana alarak, sektördeki genel uygulamaları keşfetmeyi amaçlamaktadır. Diğer taraftan yiyecek içecek sektörü işverenlerinin bu unsurlara bakış açısı ile sektörde yaşanan işgören bulmadaki büyüyen sıkıntıya odaklanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Yiyecek içecek sektör işgöreni sürekli stresli bir ortamda çalışır. Bu stres işyerinin fiziksel ortamı, insan kaynakları sorunları ve işin doğası gibi pek çok faktörden kaynaklanmaktadır (Reynolds, 1995). Hizmet sektöründeki mesleklerde işgörenlerin yaşadıkları fiziksel, duygusal ve düşünsel yorgunluğa yol açan bir sendrom olarak görülen tükenmişlik, müşteri tatmininin ve müşteri memnuniyetinin ön planda olduğu çağımızda önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü işgörenin, işyerinden bazı beklentileri bulunmaktadır ve bu beklentileri çeşitli nedenlerle karşılanamadığında da duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düşüklüğü duygularını yaşamaktadır (Altay, 2009: 2).

Bu durum beraberinde bazı sağlık sorunlarını da getirmektedir. İçigen ve Uzut, (2012)'a göre yiyecek ve içecek sektörü çalışanları yüksek oranda tükenmişlik sendromu yaşamaktadırlar. Yiyecek içecek çalışanlarının genel doyum düzeyleri de orta seviyedeyken, genel tükenmişlik düzeyleri oldukça yüksektir (İçigen ve Uzut, 2012).

Yiyecek içecek işletmelerinde çalışma saatleri uzun ve vardiyalıdır. Özellikle mutfak kısmında, pastane, ekmek üretimi varsa vardiyalar normal mesai saatler dışında olmaktadır. Türkiye'de 4857 sayılı İş ve Sosyal Güvenlik Kanunu'nun 41. ve 63.cü maddelerinde haftalık normal ve fazla çalışma süreleriyle ilgili yasal sınırlar ve yükümlülükler belirtilmiştir (mevzuat.gov.tr). Buna göre, *“Kanun'un 63. maddesinde haftalık çalışma saatinin en fazla haftada 45 saat olacağı, tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresinin, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabileceği belirtilmiştir. Kanun'un 41. Maddesinde ise fazla saatlerle çalışmak için işçinin onayının alınması gerektiği ve fazla çalışma süresinin toplamının bir yılda 270 saatten fazla olamayacağı ifade edilmiştir. Kanunda açıkça görüleceği üzere bir kişinin günde en fazla 11 saat çalışabileceği öngörülmekte ve günlük normal sekiz saatlik bir mesai anlayışına göre, günlük fazla çalışma süresinin üç saati geçemeyeceği vurgulanmaktadır. Bu durumda haftada normal 45 saat çalışan bir kişi en fazla 60 saate kadar çalışabilecektir. Bir kişinin günde en fazla üç saat fazla çalışması mümkün olduğuna göre, çalışanlar yıllık fazla çalışma süresi olan 270 saati 90 iş gününde dolduracak, bundan fazla çalışmasına yasalar izin vermeyecektir”* (www.mevzuat.gov.tr). Yasalar çalışma saatleri konusunda açık olmasına rağmen, uygulamada söz konusu saatlere uyulma konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Kaya ve Atçı (2015) tarafından yapılan Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2013 yılına ait Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) kullanılarak konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve tur operatörleri ile seyahat acentelerinde çalışan işgörenlerin haftalık çalışma saatlerinin incelendiği çalışmada çalışma saatlerinin yüksek olduğu bununla birlikte orta ve büyük işletmelerde ise çalışma saatlerinin normal standartlara daha yakın olduğu ortaya çıkmıştır.

Fazla çalışma bu sektörde normal bir durum olarak kabul edilmektedir. Fakat fazla çalışma saatleri, iş kazalarını arttırmakla birlikte çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlık durumlarında da olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Kodz vd., 2003). Dembe vd.(2005) tarafından yapılan çalışmaya göre, fazla çalışma normal çalışmaya göre yaralanma riskini %61, günde 12 saat çalışma tehlike ve risk oranını %3, haftalık 60 saat çalışma ise % 23 arttırmaktadır. Yiyecek içecek sektörü, özellikle mutfak departmanı, iş kazalarının yüksek

olduğu işlerin başında gelmektedir. Mutfak, delici kesici aletlerin kullanılması ve ateşle çalışılması gibi tehlikeli bir iş ortamı yaratmaktadır.

Yiyecek içecek sektörü personel ve müşteri arasındaki ilişkinin en yoğun olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Müşteri memnuniyeti ise, personelin çalışma koşulları ve iş tatmini ile mümkündür (Al Juhani ve Kishk, 2006; Tummers vd., 2002). Özellikle bazı sektörlerde daha fazla görülen, çalışma saatlerinin uzunluğu ve vardiyalı olması sebebi ile işgörenler sosyal hayatları ve iş hayatları arasındaki dengeyi sağlamakta zorlanmaktadır (Aydın, 2004: 49). Yiyecek içecek sektörü de bu sektörlerin başında yer almaktadır. İşgörenin, işte geçirdiği toplam zaman iş ve sosyal hayat dengesini meydana getirmektedir. Yiyecek içecek işletmeleri ise tatil ve bayram günleri gibi özel günlerde çalışmanın daha çok yoğunlaştığı, saatlerin düzensiz olduğu işletmelerdir. Sektör çalışanlarının iş ve sosyal hayat dengesinin bozulması, aile içinde bir takım sorunlara sebep olmakta ve bu durumun da örgütsel bağlılığı ve iş tatminini azaltarak, tükenmişlik duygusunu arttırmaktadır. İş tatmininin düşmesi beraberinde işletmeye olan bağlılığın azalmasına ve bunun sonucunda da işten ayrılmaya sebep olmaktadır (Jung, 2012; Karatepe, 2014).

Psikososyal faktörler, çalışma ortamının koşullarını belirleyen faktörlerdir. Bu faktörler eldeki işin ilerleyişi kadar çalışanın refahını da etkileyen, işin kendine özgü özellikleri (iş organizasyonu, talepler, görev içeriği ve sosyal yönleri) tarafından belirlenir (Tummers vd., 2002). İş yükü, diğer bir ifade ile zihinsel veya duygusal yük; çalışma hızı veya aşırı yüklenme ile ilgili olarak görevin zorluğunun bir göstergesidir (Karsh vd. 2005; Noblet vd., 2008; Tummers vd., 2002). Abdullah vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada Malezya'daki otel mutfak personelinin yüksek personel devir hızına sahip olmasının sebepleri; çalışanlar ve üstleri arasındaki ilişki; iş yüklerine kıyasla gelirleri ve eğitim düzeyleri olarak sıralanmıştır. Bu faktörler, personelin şirket için çalışmaya devam edip etmediğini veya daha iyi fırsatlar (daha yüksek ücret, daha tatmin edici iş) aradığını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Birçok çalışma, şef veya yönetimle olan ilişkinin, gerçekleşen iletişimin, iş tatminine ulaşmak için önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır (Yang, 2012; Marin-Garcia vd., 2011; Kim ve Jogaratnam, 2010). Şef/yönetim ile iyi bir ilişki aynı zamanda işgörenin yöneticileri tarafından tanınmasını, takdirini ve dikkatini kazanmaları anlamına gelmektedir. Yiyecek içecek işletmelerinde (özellikle mutfak işlerinde) en üst düzeydekilerle olan ilişkinin kritik olduğunu vurgulamak önemlidir. Çünkü bu pozisyondaki profesyonel, tüm mutfağı (soğuk, sıcak mutfak, pastane, ızgara vb.) organize etmekten sorumludur (Nogueira Novaes Southgate

ve Mondo, 2017: 99). İşten ayrılmaya neden olabilen düşük iş tatmini ve örgütsel bağlılığın çalışma koşullarından etkilendiğini ve kaynaklandığını vurgulayan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür (Balay, 1999; Toker, 2001; Erdem vd.,2019). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2005 yılındaki raporuna göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu bazı ülkelerde otel ve restoranlar kabul edilebilir çalışma saati standartlarını aşan sektörler arasındadır (ILO, 2005: 26). Çalışma saatlerinin uzunluğu, ücretlerin düşüklüğü, çalışma ortamının zorluğu, çalışma arkadaşları ya da şef/yönetici ile yaşanan sorunlar ve iş güvencesinin olmaması gibi pek sorun sektörde kalifiye işgören bulma konusunda da sıkıntı yaratmaktadır. Çünkü bu sektörü tercih eden kişiler genellikle çalışma hayatının henüz başındaki, kalifiye olmayan ya da ek gelire ihtiyaç duyanlardır. Nitekim işveren de bunun farkında olarak, işgörene yatırım yapmamaktadır ve zor şartlarda çalıştırmaktadır (Kaya veAtçı, 2015: 31).

3. Yöntem

Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada, yiyecek içecek işletmelerinde istihdamı etkileyen faktörlerin işveren ve işgören açısından değerlendirilmesi amaçlanmış ve fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik deseni bireysel tecrübeler oluşturur. Araştırmacı, bireylerin tecrübelerini, onların bakış açıları ile nasıl anlamlandırdıklarını araştırmaktadır (Baş ve Akturan, 2017: 86). Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Verilerin analizinde ise MAXQDA2020 (The Art of Data Analysis) nitel veri analiz programı kullanılmıştır

Bu bağlamda, yiyecek içecek sektöründen 14 işveren ve 11 işgören ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. İşgörenler ile olan görüşmede demografik ve sonda soruları hariç sekiz temel soru, işverenle olan görüşmelerde ise yine demografik ve sonda soruları hariç sekiz temel soru içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme sorularını hazırlar. Fakat araştırmacı, görüşmenin akışına bağlı olarak değişik, yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir. Böylece görüme yapılan kişinin soruyu daha iyi açıklaması sağlanmaya çalışılır (Türnüklü, 2000). Araştırmada kullanılan sorulara *Ek* olarak yer verilmiştir.

Görüşme formunun geliştirilmesi sürecinde soruların kapsam açısından görünüş geçerliliğinin (face validity) sağlanması için, araştırma sorularında kullanılan ifadelerin, ölçülmek istenen konu ile alakalı olmasına ve soruların katılımcılar tarafından net bir biçimde anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Bunun için nesnel değerlendirmede bulunabilecek kişilere araştırma soruları gösterilerek fikir ve önerileri alınmıştır. Sonrasında üç kişi ile pilot uygulama

gerçekleştirilerek, soruların katılımcılar tarafında anlaşılabilirliği, soruların cevaplanma süresinin uzunluğu/kısalığı, araştırmada varılmak istenen amaca uygun olup olmadığı ve katılımcıların sorular hakkındaki değerlendirmelerine göre gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu aşama güvenilirliğin sağlanmasında önemli bir aşamadır.

Bu süreç dahilinde araştırmaya katılma kriterleri de belirlenmiştir. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde belirlenen araştırmaya dâhil olma kriterleri şöyle sıralanmıştır:

- Gönüllü olarak soruları yanıtlama konusunda açık onay vermek,
- Yiyecek içecek işletmesinde işveren ya da işgören olarak çalışıyor olmak,
- Çalışılmakta olan yiyecek içecek işletmesinin İstanbul’da faaliyetine devam ediyor olması.

Bu kapsamda görüşme yapılacak kişiler ile öncelikle telefonla iletişime geçilmiş, uygun oldukları gün ve saat belirlenmiş, görüşmeler Şubat 2022 boyunca İstanbul’da yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın etik uygunluğunun belirlenmesi için Doğu Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 08.02.2022-19734 evrak tarih ve sayısı ile izin alınmıştır.

4. Bulgular

4.1. İşgören Bakış Açısı

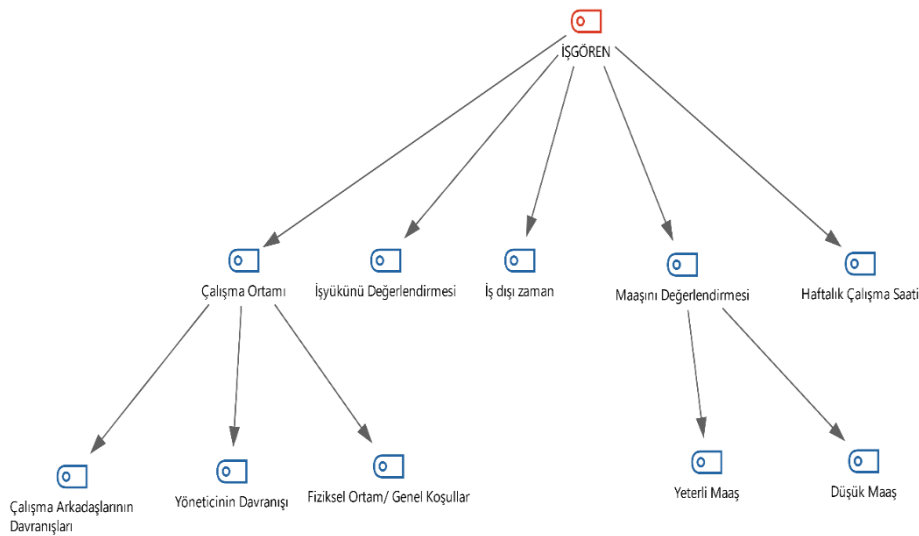
Yiyecek içecek sektöründen 14 işveren ve 11 işgören ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. 11 işgörenin; 2 tanesi servis, 9 tanesi ise mutfak kısmında çalışmaktadır. Tecrübeleri 2-22 yıl arasında değişmektedir. Yaş ortalaması 27’dir. Bu bağlamda işgörenlerin büyük çoğunluğu gençlerden oluşmaktadır. Görüşme yapılan işgörenlerin üç tanesini kadınlar oluşturmaktadır. 4 işgören ön lisans-lisans mezunu olmakla birlikte, çoğunluk ilköğretim ve lise mezunudur. Beş firma kurumsal zincir restoranlar ya da otellerden oluşmaktadır. İşgörenler bu çalışmada C ve rakam olarak gösterilmiştir.

Tablo 1.Görüşme Yapılan İşgörenlerin Demografik Özellikleri

Katılımcı	Görevli Olduğu Departman	Cinsiyet	Yaş	Sektör Tecrübesi	Eğitim	İşletmenin Türü
C1.	Mutfak	E	19	4 yıl	Lise	Türk Mutfağı
C2.	Mutfak	E	32	10 yıl	Lisans-Turizm ve Otelcilik-	Otel Restoranı

C3.	Mutfak	E	37	20 yıl	İlköğretim	Dünya Mutfağı
C4	Mutfak	K	27	5 yıl	Lisans	Otel Restoranı
C5	Mutfak	E	39	22 yıl	İlköğretim	Otel Restoranı
C6	Mutfak	E	27	12 yıl	İlköğretim	Pastane
C7	Mutfak	E	32	18 yıl	İlköğretim	Kurumsal Zincir İşletme
C8	Servis	E	35	12 yıl	Lise	Türk Mutfağı
C9	Mutfak	K	36	15 yıl	Ön lisans -Aşçılık-	Uzakdoğu Mutfağı
C10	Mutfak	E	24	8 yıl	Lise	Türk Mutfağı
C11	Servis	K	19	2 yıl	Lisans - Gastronmi-	Kurumsal Zincir İşletme

Maxqda ile bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanmasında, temalara ilişkin “kod frekans bilgisi” tablolarındaki sıralama dikkate alınarak, en yüksek frekansa sahip olan koddan başlanmıştır. Devamında ise ilgili kodun detaylı açıklamalarına ve katılımcı ifadelerine yer verilmiştir.

Şekil 1. İşgören Hiyerarşik Kod-Alt Kod Sonucu Oluşan Temalar

Maxqda ile oluşturulan sadece işgörenler ile yapılan görüşmelerin alındığı hiyerarşik kod-alt kod modelinde beş ana tema oluşmuştur. Bunlar, işgörenler açısından çalıştıkları yiyecek içecek işletmelerindeki çalışma ortamı, iş yükü, iş dışı zaman, haftalık çalışma saatleri ve maaşları hakkındaki düşüncelerinden oluşmaktadır.

Bunlardan yiyecek içecek çalışma ortamı teması, üç alt temadan oluşmaktadır. Bu alt temalar; çalışma arkadaşlarının davranışları, yöneticinin davranışları son olarak çalışılan fiziksel ortam ve genel koşullardır. Burada öne çıkan unsur yiyecek içecek işletmelerinde özellikle mutfakta ekip çalışmasının çok önemli olması durumudur. Yiyecek içecek işletmelerinde iş yapısı gereği bir ekip çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Yapılan görüşmelerde genel olarak çalışma arkadaşlarının davranışlarından olumlu bahsedilse de mutfağın stresli bir yer olmasından ve buna bağlı olarak çalışma arkadaşları arasında yaşanan olumsuz durumlardan yoğun olarak bahsedilmiştir. Ast-üst ilişkisinin yoğun olarak yaşanması, tecrübesiz personele yapılan baskının eğitim olarak görülmesi, rekabet sebebi ile oluşan tehlikeli durumların hem işletmeye hem de müşterilere verdiği zararlar çok ciddi boyutlara ulaşabilmektedir.

Görüşme yapılan katılımcılardan C6'nın ifadeleri çalışma arkadaşları yaşanan durumun işletmeye verebileceği zararın bir örneğidir.

İş arkadaşların bile işini baltalıyor. Nasıl baltalıyor? Benim çalıştığım yerde, adamın bana mesleki olarak gücü yetmiyor; neden ben ondan üstteyim, kademe olarak üstteyim, ustalık olarak, sanat olarak, meslek olarak üstteyim. Bana ustalık olarak yetişemediği için bu sefer benim yaptığım ürünleri bozmaya çalışıyor. Yani ben size en basit örneğini anlatayım başıma gelen, gececi bir tane personel vardı. Biz biraz ters düştük. Onlar gece çalışıyor, ben gündüz çalışıyorum. Sadece benim dediğim; şu imalathaneyi temiz bırakın, bizden nasıl aldıysanız öyle bırakın. Adam bana bir şey söyleyemediği için; gelen şantilerin içine limon tuzu atmış, limon tuzu! Yani düşünebiliyor musunuz? 10 kg şanti. Bu benim kendime ait değil, işletmeye ait sonuçta. Yani şimdi ben bilmiyorum bu şantinin içinde tuz mu var şeker mi var? Bize onluk kovalar da geliyor, kovaların kapağını açmış hepsinin içine limon tuzu atmış. Ben pastayı yapıyorum, pastadan akşamına şikayet geliyor Yaptığım 100 pastanın hepsinden şikayet geliyor. Hepsi çöpe gidiyor. (C6)

13 yaşında ailem para vermeyince ben çalışmaya karar verdim, okul sonrası komilik işi buldum. Bir hafta komi olarak çalıştıktan sonra mutfakta boşluk vardı. Mutfığa girdim, işte orada hırs yaptım. Elimi kestiğim zaman dikişliydi, aşçıbaşı o zaman kornişon turşununun

içerisine elimi sokturup turşu aldırttı. O zaman canım çok yandı. Hırs yaptım. Ondan sonra ben bu mesleği yapacağım dedim, öyle devam ettim. (C7)

Yapılan görüşmelerde genel olarak şuan çalıştıkları yerdeki iş arkadaşları ile güzel ilişkilerden bahsedilmiş olsa da özellikle işletmenin çok yoğun olduğu zamanlarda gerginliklerin olduğundan bahsedilmiştir. Bu gerginlikler çalışanlar tarafından normal karşılanmaktadır.

Çalışma ortamında etkili olan diğer unsur yöneticinin davranışlarıdır. Görüşmelerde yiyecek içecek işletmelerinde yöneticilerin davranışlarının, işletmenin büyüklüğü ve kurumsallığına bağlı olarak değiştiği ortaya çıkmaktadır. Kurumsallaşmış büyük işletmelerde ve otellerde yöneticilerin davranışları daha profesyonel sınırlar içerindeyken, görece daha küçük sayılabilen işletmelerde profesyonel olmayan davranışlar gözlenmektedir. Bu davranışlar hem olumlu hem de olumsuz olarak tarif edilmektedir. Yöneticinin babacan tavrı olumlu olarak değerlendirilirken, yöneticinin baskıcı olması, işgörenin ihtiyaçlarını göz ardı etmesi gibi durumlar da olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu olumsuz durumlar kurumsal firmalarda gözlenmemiştir.

Cenazen oluyor, patron diyor ki: “Ya kardeşim, benim işimi yapmadan gidemezsin.” “Cenazem var” diyorum. “Benim dolabımda ürünüüm yok, senden başka işi yapacak kimse de yok.” diyor. Gidemiyorsun. Akrabanın, en yakınının düğünü oluyor, “bana ne kardeşim, benim üretimimi yap ondan sonra nereye istersen git.” diyor, gidemiyorsun. (C10)

Hasta olduğumuz halde bile işe gittik. Neden gittik? Çünkü patron öyle “Sen hastasın ya sen bugün gelme, sen bugün çalışma.” demedi (Gülümsedi). Ben ufak bir anımı anlatayım: Yediğim bir şey dokunmuş; zehirlenmişim. Halim yok. Patron zorlamam ile hastaneye götürdü. İşte uzun lafın kısası serumdu, iğneydi, hastaneden dönüyoruz: Dediği “sen, kendine geldin, iyisin. Gel, şu pastaları yap.” Hastanede beraberdik, testleri sonuçları gördü. Ona rağmen izin vermiyor. Zehirlenmişsin. Diyor ki serumu yedin, iğneyi yedin kendine geldin. Herhangi bir sorun sıkıntı yok. Bizim işte hastalıkmuş, sağlıkmış, cenazeymiş, bayrammış; öyle bir şey yok. (C6)

Fiziksel koşullar çalışanlar için zorlayıcı bir durum oluşturabilmektedir. Çalışma alanının dar olması, işin yapısı itibari ile kazaya açık olması ve sıcaklık bahsedilen olumsuz koşullar arasında yer almaktadır.

Genelde mutfakla ilgili sıkıntılar yaşanır. Mutfak çok sıcaktır, bazen fazla sıcaktan terleyebiliyoruz. (C10)

...çok kazayla karşılaştık ama ben her zaman çok temkinli davranırım zaten... Otelde çalışırken orada ben az kalsın mutfağı yakıyordum. Uzak doğu mutfağında çalışırken orası çok yoğun bir servisti ve açık mutfak yani restoranın ortasında. Ayrıca uzak doğu mutfağının da alevleri çok yüksektir. Yani bir insan boyu alttan alev vurur. Öğlen arkadaşları yemeğe gönderdim. O an telefon çaldı, telefonla ilgilenirken tava alev almaya başladı. Ben de telefonla konuşuyorum hala ama herkes bana bakıyor. Arkamı döndüm yangın sensörleri devreye girmiş. (C8)

Çalışma saatleri incelendiğinde kurumsal işletme ve kurumsal olmayan işletme farkı açıkça ortaya çıkmaktadır. Kurumsal işletmeler günde dokuz saat (bir saat mola) çalışmaktayken, kurumsal olmayan işletmelerde çalışma saatlerinin günlük 12 saati bulması hatta bunu geçmesi söz konusudur. Kurumsal işletmelerde çalışma saatinden fazla çalışma olması durumunda mesai ücreti verme ya da ertesi gün eksik çalışma saati tanımlanarak çalışma saatinde dengenin bulunması sağlanmaktadır. Kurumsal olmayan işletmelerde ise uzun çalışma normalleştirilmiş bir durumdadır ve işin doğası olarak görülmektedir.

...normalde günlük sekiz saattir çalışma saati onu da hesaplarsak 48-50 saati bulur ama bu sektörde bir saat vermemiz doğru olmaz. Yeri gelir 45 saat çalışırsın yeri gelir sabah beş ya da altıda başlarsın akşam 12'ye kadar çalışırsın. Ortalama dersek 50-55 saati bulur (C2)

İşgörenler iş yüklerinin ağır olduğunu düşünmekle birlikte yiyecek içecek sektörü için bu durum da normalleştirilmiştir. Fakat burada dikkat çeken nokta ise, bu iş yükünün sektörde normal olduğunu düşünen çalışanlar, sosyal hayatları ve iş dışı zamanlarının olmamasından fazlası ile şikâyetçi durumdadır. Aile ve arkadaşlar ile vakit geçirmek için saatin kalmaması, kendilerine vakit ayıramamaları sektör çalışanları için olumsuz olarak kabul edilmektedir.

...İş yükü, evet fazla. Şu an sorumsuz işverenler yüzünden iş yükü fazla olabiliyor. Ama sizin bunu minimuma indirmek için koordineli bir çalışma yapmanız gerekiyor. Herkes yapacağı işi bilirse o işte profesyonel olmaya çalışırsa kimse kimsenin fazladan çalışmasına müsaade etmez zaten. (C8)

Tek memnun olmadığım şey ne biliyor musunuz? Kendime vakit ayıramamam. Gece geç saatte çıktığım zamanlar yapacak hiçbir şeyimin olmaması.(C1)

...çalışma saatlerinden dolayı çocukları ihmal etmemek için mücadele veriyoruz ama zorlandığımız günler oluyor. İzinli günlerimiz istirahat etmekle geçiyor. Gün içerisinde de yeterince zaman bulamıyoruz. (C3)

Yiyecek içecek işletmelerinde çalışanlar olarak, çok uzun saatler çalışıyoruz. Ailemize ve arkadaşlarımıza vakit ayıramıyoruz kendimize vakit ayıramıyoruz daha çok işkolik oluyoruz. (C11)

Katılımcılar maaşları konusunda, maaşların düşüklüğünden bahsetmişlerdir. Yeterli maaş aldığını savunan C2, C5 ve C10' un ortak özellikleri otel yiyecek içecek departmanında çalışmalarıdır. Geri kalan tüm katılımcılar maaşların yetmemesinden, alım güçlerinin düşük olmasından ve Türkiye dışında aynı işte daha yüksek maaşların verilmesinden bahsetmişlerdir.

4.2. İşveren Bakış Açısı

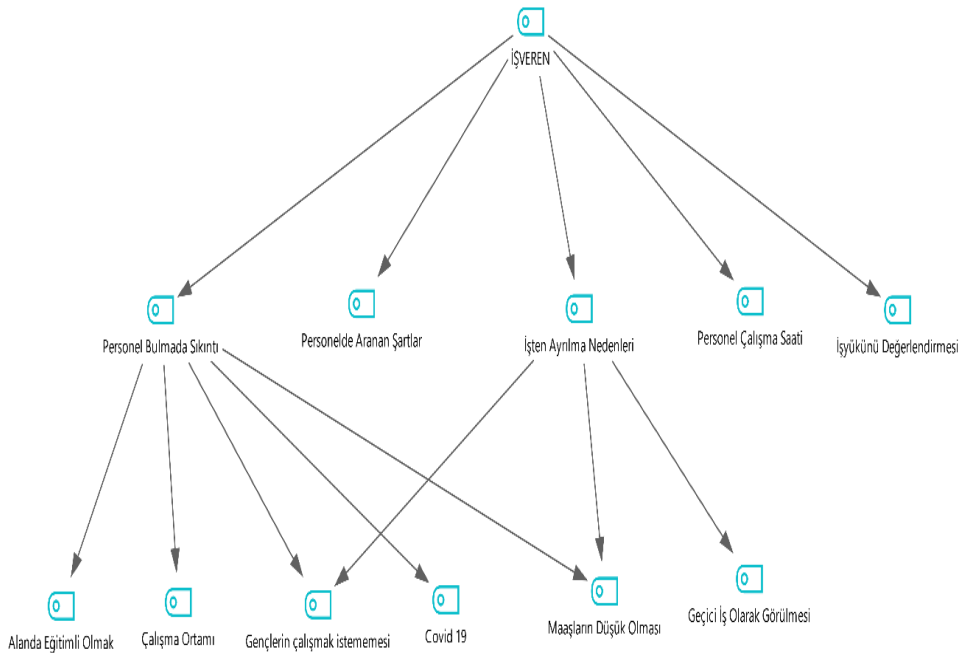
Görüşme yapılan 14 işverenin 9 tanesi işletmenin sahibi ya da ortağıdır. Eğitim durumları açısından incelendiğinde, kurumsal zincir işletmeler ya da otel mutfağında olanlarda eğitim seviyesi genellikle lisanstır. İşverenlerin çoğu çok uzun yıllardır sektör içindedir. İşgörenler bu araştırmada İ ve rakam ile gösterilmişlerdir.

Tablo 2. Görüşme Yapılan İşgörenlerin Demografik Özellikleri

Katılımcı	Görevli Olduğu Departman	Cinsiyet	Sektör Tecrübesi	Eğitim	İşletmenin Türü
İ1	Bölge Müdürü	E	21 yıl	Lisans Turizm	Kurumsal Zincir İşletme
İ2	Yiyecek İçecek Müdürü	E	25 yıl	Lisans Turizm	Otel Restoranı
İ3	Müdür	E	24 yıl	Lisans	Kurumsal Zincir İşletme
İ4	İşletme Müdürü	E	Aile mesleği	Lisans	Türk Mutfağı
İ5	Sahibi	E	22 yıl	Lise	Türk Mutfağı
İ6	Sahibi	E	20 yıl	İlkokul	Türk Mutfağı
İ7	Sahibi	E	21 yıl	İlkokul	Fırın Pastane
İ8	Sahibi	K	3 yıl	Lise	Türk Mutfağı
İ9	İşletme Ortağı	E	32 yıl	Lisans	Casual Dining
İ10	Sahibi	K	10 yıl	Lise	Pastane
İ11	Sahibi	E	30 yıl	Lisans	Türk Mutfağı

İ12	Sahibi	E	18 yıl	İlköğretim	Pasta-Cafe
İ13	Müdür	E	Aile mesleği	Lisans	Otel Restoranı
İ14	Sahibi	E	15 yıl	İlköğretim	Türk Mutfağı

İşverenlerle yapılan görüşmeler sonucunda oluşan hiyerarşik kod-alt kod modeline göre beş ana tema oluşmuştur. Bunlar; işverenlerin personelde aradıkları özellikler, personel çalışma saatleri, personelin iş yükünü değerlendirmesi, personel bulma konusunda yaşadıkları sıkıntılar ve işten ayrılma nedenleridir.

Şekil 2. İşveren Hiyerarşik Kod-Alt Kod Sonucu Oluşan Temalar

İşverenler ile yapılan görüşmelerde katılımcıların tamamı yiyecek içecek sektöründe personel bulma konusunda büyük sıkıntılar olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu durumun sebepleri olarak 5 alt tema ortaya çıkmıştır.

Maaşların düşük olması, işverenler açısından hem personel bulmadaki sorunun temelini oluşturmaktadır hem de işten ayrılma nedenlerinin başında yer almaktadır.

İşçi kendisi gider. İşçinin gitmesinin nedeni de; genellikle çalışma saatlerinin kendine göre çok olması, maaşını düşük bulması... Başka yerde 100 lira 200 lira fazla verdiği zaman hemen oraya gider. "Aynı işi yapıyorum niye 200 lira daha fazla kazanmayayım niye 300 lira

daha fazla kazanmayayım” der. Çünkü onun kariyer planlaması daha kısa olduğu için küçük paralar daha değerli oluyor. (I2)

Maaşların düşüklüğünün COVID-19 pandemisi etkileri arasında bir ilişki söz konusudur. İşverenler pandeminin yarattığı etkilerin sonuçlarından birisinin de maaşlarda azalma olduğundan bahsederek, pandeminin bu bağlamda sektörü olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Pandemiyle alakalı iş bırakma süreçleri daha hızlı ve daha farklı olmaya başladı. Çünkü kazançlarımız eskisi gibi olmamaya başladı. Aslında zaten bu meslek bundan 25-30 sene önce zaten dengesizlikler mesleği idi. Yani altı ay çok iyi para kazanırdınız. Ama altı ay hiç para kazanmazdınız. Böyle bir durumdan çok iyi bir seviyeye gelmişken pandemi şartları bizi tekrar geriye itmiş oldu. Tekrar güvensiz bir sektör olduk.(I9)

Nitekim COVID-19’un etkileri hem personel bulmada sıkıntı yaratmaktadır hem de işten ayrılma sebebi olarak görülmektedir. COVID-19 sebebi ile alınan önlemlerden biri olan yiyecek içecek işletmelerine uygulanan tam kapanma ya da sadece paket servise izin verilmesi gibi uygulamalar sebebi ile pek çok işletme işgörenlerine ücretsiz izin vermiş ya da işten çıkarmıştır. Bu durumda sektördeki pek çok deneyimli personel başka sektörlerde çalışma yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

.. pandemi öncesinde zaten çok personel giriş-çıkışı olan bir sektörken; şimdi çalışanlarımızın bu süreçte etkilenmeleri, aylar boyunca maaşsız kalmaları, evlerine ekmek parası götürememeleri gibi durum ortaya çıktı. Bu durumdan dolayı deneyimli personel başka işlere yöneldi (I9)

En fazla vurgulanan konulardan bir diğeri de çalışma ortamı olmuştur. Çalışma ortamının zor olması, işgörenlerin işi bırakmasına sebep olmaktadır. Bu durum işverenler açısından büyük sıkıntı yaratmaktadır.

Çalışma koşullarını beğenmeyip, iki gün çalışıp üçüncü gün ben artık çalışmayacağım diyenler oldu. Yani eleman bulmak bizim için çok sıkıntılı bir süreç açıkçası. (I10)

.... iş zor olabilir, çalışan kişi dayanıklı olamayabiliyor. (I4)

İşverenler tarafından vurgulanan bir diğer konu ise alanında eğitilmiş olan personelin her türlü çalışma şartını kabul etmemesi durumudur. Sektör çalışanlarının her geçen gün daha eğitilmiş hale gelmesi, işgörenler açısından bazı olumsuzluklara sebep olmaktadır. Nitekim, işgören demografik verilerine bakıldığında da eğitim seviyesinde yoğunlukla önlisans ve üstü olmakla birlikte turizm, aşçılık gibi spesifik alanlar göz çarpmaktadır.

İşverenlere göre eğitilmiş personelin, eğitilmiş personele göre talepleri daha fazla olmaktadır. Bu talepler özellikle çalışma saatleri, maaşlarda yoğunlaşmaktadır. İşverene göre, eğitilmiş işgören işe başlasa bile, şartlar sağlanmaması durumunda işletmede uzun süre çalışmayıp, işten ayrılmaktadır.

Şimdi bu mecburiyet olmadığından dolayı alanımızla ilgili sertifikasyona sahip insanlar doğal olarak yüksek maaş beklentisi içerisine giriyor. A personelinin sertifikasyonu olduğundan 10 lira maaş talebi varken, B personeli sertifikasyon yok beş lira. Hangisine işe alalım deyince doğal olarak B seçiliyor ve dolayısıyla sertifikasyonu olan personeli buraya almakta güçlük çekiyoruz. Çünkü işe girdiği zaman bu maaşla mutsuz olacak. Biz alsak dahi, o kabul etse dahi o personel burada uzun vadede çalışmayacak. Çalışamayacak çünkü onun bir hayat standardı var bir yaşam standardı var. (I2)

Gençlerin çalışmayı istememesi cümlesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmakla birlikte görüşmelerde işverenler de bu konuyu vurgulamışlardır. İşverenlere göre çalışmama nedenleri ise; iş yükünün fazla gelmesi ve daha rahat olabilecekleri iş aramaları, genel anlamda çalışmayı sevmemeleri ve telefon bağımlılığı olarak öne sürülmüştür. Burada işgörenlerden gençler olarak bahsedilmesinin sebebi, çalışanlarının yaşlarının genel olarak genç olarak tanımlayabileceğimiz z kuşağından oluşmasıdır.

Gençler çok fazla çalışmayı sevmiyor bir de maymun iştahlı oluyor gençler yani bir anda böyle bir hevesle başlıyor. Sonra sıkılıyor ya da daha cazip, daha büyük bir firmada güzel bir iş bulduğu zaman gidebiliyor. O zaman yapacak bir şey yok tabii. Yani bir şey yapmıyoruz yine bir personel arayışına giriyoruz (I10)

Dijital bağımlılık var nesilde. Kolay para kazanmanın peşinde koşuyorlar. Yani emek olan işten kaçıyorlar. (I1)

Gençlerden aldığımız zaman sıkıntı yaşıyoruz, okulu bahane ediyorlar ya da çok çabuk yoruluyorlar, o bakımdan gençlerle çalışmak daha zor oluyor. (I12)

Gençler çalışmak istemiyor. Belirli bir yaş grubu da bizim işimizi kaldıramıyor. Usta yetiştiremiyoruz. Genç elemanlarımız biraz rahatlık istiyor ama her işletmenin olduğu gibi bizim de kurallamız var. Kuralları da yeni nesil gençlik zor karşılıyor. (I7)

Gençlerin çalışmayı sevmediklerini ileri süren işverenler, bunun işten ayrılmasında bir sebep olduğunu belirtmektedir. İşten ayrılma sebeplerinden diğer ikisi ise geçici iş olarak görülmesi ve maaşların düşük olması yer almaktadır.

Bulduğumuz dönem itibariyle en önemli konunun ücret olduğunu düşünüyorum. Ücretinin az olduğunu düşünebilir, çalışma saatleri fazladır, işletmeye alışmamış olabilir ve kendini bu işletmenin bir parçası gibi göremeyebilir. Üstleri ile alakalı sıkıntılar olabilir, mobbing dediğimiz durumla karşı karşıya kalabilir. Bunlar genel olarak işten ayrılması için önemli konulardır. (113)

Geçici iş olarak görülmesi ise özellikle çalışan öğrenciler tarafından gerçekleştirildiği belirtilen bir durumdur. Bununla birlikte geçerli maaşından ufak bir artış teklif eden işletmelere geçmek sektörde oldukça yaygındır.

Servistekiler de çok fazla ilerledikleri ve sosyalleştikleri için değişik branşlara kayarlar. Genelde geçici iş olarak baktıkları için de 'Zaten annem babam para veriyor, evimde rahatım diye düşünürler ya da üniversite okuyorum zaten, üniversiteme devam edeceğim derslerim daha önemli' diye düşünüp bırakmayı tercih eden arkadaşlar olur. Onların aidiyeti mutfağa göre daha fazla gibi gözükse de aslında çok kolay bırakırlar. (19)

İşverenlere günlük çalışma saatleri sorulduğunda ortaya çıkan durumda üç grup oluşmuştur. Çalışma saatinin günlük sekiz saat olduğunu belirten dört işveren vardır. Bunlar daha kurumsal olan otellerin yiyecek içecek işletmeleridir. Bu gruptaki işverenlerin eğitim seviyesi lisanstır. Çalışma saatinin günlük 10 saat olduğunu belirten altı işveren, 12 saat çalışıldığını belirten üç işveren olmuştur. Kurumsal olmayan işletmelerde çalışma saatlerinin sekiz saatten fazla olması işverenler tarafından normal karşılanmaktadır. Çalışma saatlerinin fazla olması durumunu normalleştiren işverenlerde eğitim seviyesi ilköğretimde yoğunlaşmaktadır. Bu bulguya göre işverenin eğitim seviyesi ve çalışılan işletmenin kurumsal olması işgörenin çalışma saatleri üzerinde etkili olabilmektedir.

İş yükünü değerlendirmeleri istenen işverenin tamamına yakını iş yükünün ağır olmadığını söylemiştir. Sadece üç işveren, yiyecek içecek sektöründe iş yükünün ağır olduğunu söylemiştir.

Mola saatimiz yok, yemek saatimiz yok. Yemek geldiği zaman yemeği yer tekrar işine başlar yani yemeğim geldi ben bir saat oturayım yatayım olmaz çünkü yani müşteri 1 saat beklemez... Bir personel yemeğini bitirdikten sonra diğer personel gider yemeğini yer çayını içer öyle dönüşümlü tekrar işimize başlarız. (17)

İşverene göre, yiyecek içecek sektöründe çalışmak isteyen personelde aranan şartlarda 32 kod oluşmuştur. Personelin sahip olması gereken şartlar serviste ve mutfak kısmında

farklılaşmaktadır. Mutfakta; hijyene dikkat etmesi, tecrübeli olması, ekip arkadaşları ile işbirliği içinde olması serviste ise; gülyüzlü olması, iletişime açık olması, genç olmasında yoğunlaşmıştır.

5. Sonuç

Bu makalenin amacı, yiyecek içecek sektöründeki çalışma saatleri, maaşlar ve çalışma ortamları gibi unsurları ön plana alarak, sektördeki genel uygulamaları işgörenlerin ve işverenlerin bakışıyla iki farklı taraftan keşfederek, sektörde özellikle gençlerin neden çalışmak istemediğini açıklamaya çalışmaktır. İşgörenler ile yapılan görüşmelerde beş ana tema oluşmuştur. Bunlar, işgörenler açısından çalıştıkları yiyecek içecek işletmelerindeki çalışma ortamı, iş yükü, iş dışı zaman, haftalık çalışma saatleri ve maaşları hakkındaki düşüncelerinden oluşmaktadır.

Yiyecek içecek çalışma ortamı; çalışma arkadaşlarının davranışları, yöneticinin davranışları son olarak çalışılan fiziksel ortam ve genel koşullar olmak üzere üç temadan oluşmaktadır. Burada öne çıkan unsur, yiyecek içecek işletmelerinde özellikle mutfakta ekip çalışmasının çok önemli olması durumudur. İş yapısı gereği bir ekip çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Yapılan görüşmelerde genel olarak çalışma arkadaşlarının davranışlarından olumlu bahsedilse de mutfağın stresli bir yer olması ve buna bağlı olarak çalışma arkadaşları arasında yaşanan olumsuz durumlardan yoğun olarak bahsedilmiştir. Ast-üst ilişkisinin yoğun olarak yaşanması, tecrübesiz personele yapılan baskının eğitim olarak görülmesi, rekabet sebebi ile oluşan tehlikeli durumların hem işletmeye hem de müşterilere vereceği zarar, çok ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Yapılan görüşmelerde genel olarak şuan çalıştıkları yerdeki iş arkadaşları ile güzel ilişkilerden bahsedilmiş olsa da özellikle işletmenin çok yoğun olduğu zamanlarda gerginliklerin olduğundan bahsedilmiştir. Bu gerginlikler çalışanlar tarafından normal karşılanmaktadır. Çalışma ortamında etkili olan diğer unsur yöneticinin davranışlarıdır. Yiyecek içecek işletmelerinde yöneticilerin davranışlarının, işletmenin büyüklüğü ve kurumsallığına bağlı olarak değiştiği ortaya çıkmaktadır. Kurumsallaşmış büyük işletmelerde ve otellerde yöneticilerin davranışları daha profesyonel sınırlar içerisindeyken, görece daha küçük sayılabilen işletmelerde profesyonel olmayan davranışlar gözlenmektedir. Bu davranışlar hem olumlu hem de olumsuz olarak tarif edilmektedir. Yöneticinin babacan tavrı olumlu olarak değerlendirilirken, yöneticinin baskıcı olması, işgörenin ihtiyaçlarını göz ardı etmesi gibi durumlar da olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu olumsuz durumlar kurumsal firmalarda gözlenmemiştir.

Fiziksel koşullar işgörenler için zorlayıcı bir durum oluşturabilmektedir. Çalışma alanının dar olması, işin yapısı itibari ile kazaya açık olması ve sıcaklık bahsedilen olumsuz koşullar arasında yer almaktadır. Çalışma ortamının zor olması, işgörenlerin işi bırakmasına sebep olmaktadır. Bu durum işverenler açısından da büyük sıkıntı yaratmaktadır.

İşgörenler ile olan görüşmelerde çalışma saatleri incelendiğinde kurumsal işletme ve kurumsal olmayan işletme farkı açıkça ortaya çıkmaktadır. Kurumsal işletmeler günde dokuz saat (bir saat mola) çalışmaktayken, kurumsal olmayan işletmelerde çalışma saatlerinin günlük 12 saati bulduğu hatta geçmesi söz konusudur. Kurumsal işletmelerde, çalışma saatinden fazla çalışma olması durumunda mesai ücreti verme ya da ertesi gün eksik çalışma saati tanımlanarak dengenin bulunması sağlanmaktadır. Kurumsal olmayan işletmelerde ise uzun çalışma normalleştirilmiş bir durumdadır ve işin doğası olarak görülmektedir. Fakat çalışma saatlerinin fazlalığı işgörenlerde işten ayrılmayı arttırmaktadır. Kurumsal olmayan işletmelerde çalışma saatlerinin sekiz saatten fazla olması işverenler tarafından normal karşılanmaktadır. Çalışma saatlerinin fazla olması durumunu normalleştiren işverenlerde eğitim seviyesi ilköğretimde yoğunlaşmaktadır. İşverenin eğitim seviyesi ve çalışılan işletmenin kurumsal olması işgörenin çalışma saatleri üzerinde etkili olabilmektedir.

İşveren ve işgören açısından farkın gözlemlendiği noktalardan birini de iş yükü oluşturmaktadır. İşgörenler, iş yüklerinin ağır olduğunu düşünmekle birlikte yiyecek içecek sektörü için bu durum da normalleştirilmiştir. Fakat burada dikkat çeken nokta bu iş yükünün sektörde normal olduğunu düşünen işgörenler, sosyal hayatları için iş dışı zamanlarının olmamasından fazlası ile şikâyetçi durumdadır. Aile ve arkadaşlar ile vakit geçirmek için yeterli vaktin kalmaması, kendilerine vakit ayıramamaları sektör çalışanları için olumsuz olarak kabul edilmektedir. İşverenlerin tamamına yakını ise iş yükünün ağır olmadığını söylemiştir.

İşgörenlerin maaşları konusunda düşünceleri ise, maaşların düşüklüğü yönünde olmuştur. Yeterli maaş aldığını savunan üç kişinin ortak özelliği otel yiyecek içecek departmanında çalışmalarınıdır. Geri kalan tüm katılımcılar maaşların yetmemesinden, alım güçlerinin düşük olmasından ve Türkiye dışında aynı işte daha yüksek maaşların verilmesinden bahsetmişlerdir. Maaşların düşük olması, işverenler açısından da hem personel bulmadaki sorunun temelini oluşturmaktadır hem de işten ayrılma nedenlerinin başında yer almaktadır. Maaşların düşüklüğü ile COVID-19 pandemisi arasında bir ilişki söz konusudur. İşverenler pandeminin yarattığı etkilerin sonuçlarından birisinin de maaşlarda azalma olduğunu vurgulayarak, pandeminin bu bağlamda sektörü olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Nitekim COVID-19'un

etkileri hem personel bulmada sıkıntı hem de işten ayrılma sebebi olarak görülmektedir. COVID-19 sebebi ile alınan önlemlerden biri olan yiyecek içecek işletmelerinin kapanması ya da sadece evlere paket servise izin verildiği dönemlerde, pek çok işletme işgörenlerine ücretsiz izin vermiş ya da işten çıkarmıştır. Bu durum da sektördeki pek çok deneyimli personel başka sektörlerde çalışma yoluna gitmişlerdir.

Sektör, işgörenler tarafından kariyer anlamında kendilerini geliştirip, sürekli çalışabilecekleri bir sektör olarak görülmemektedir. İş hayatının başında ya da ek gelir yaratmak isteyen öğrencilerin tercih ettiği ve kısa süre çalıştıkları bir sektör haline gelmiştir. Buna paralel olarak da işverenler de durumu düzeltmek için bir çaba içinde değildirler. Geçici iş olarak görülmesi işverenin düşük ücret ve ağır çalışma koşullarını sürdürmesi için bir sebep oluşturmaktadır. Bu durum özellikle kurumsal olmayan yiyecek içecek işletmelerinde daha yoğun olarak gözlenmektedir. Bununla birlikte işgörenlerde, geçerli maaşından küçük bir artışı teklif eden işletmelere geçmek sektörde oldukça yaygındır. Burada dikkat çeken nokta işverenlerin, personelin düzensiz ve ağır çalışma saatlerine dayanmasını, düşük ücretlerle çalışmasını beklemesidir. Geçmişte kendilerinin tahammül ettikleri bu olumsuzluklar sayesinde mesleki anlamda gelişmiş olduklarına inanmaktadırlar.

İşgörelere göre işten ayrılma sebepleri; maaşların düşüklüğü, iş yükünün fazla olması, çalışma ortamından kaynaklı sorunlar (fiziksel ortam, yöneticilerin davranışları), çalışma saatlerinin çok uzun ve düzensiz olması ve COVID-19 döneminde işten çıkarılma ya da ücretsiz izin uygulamaları sebebi ile hayatlarını idame ettirmek için daha garantili iş arayışında olmalarıdır. Yiyecek içecek sektöründe çalışmak istemektedirler fakat daha iyi koşullar beklemektedirler. İşverenlere göre işgörenlerin işten ayrılma nedenleri ise; iş yükünün fazla gelmesi sebebi ile biraz daha rahat iş aramaları, genel olarak çalışmayı sevmemeleri, telefon bağımlılığı, alanda eğitimli personelin taleplerinin yüksek olması ve geçici iş olarak görülmesidir. İşten ayrılma sebepleri işveren ve işgören açısından çok farklı açılardan ele alınmaktadır. İşgörenler daha somut sebepler belirtirken, işverenler bunlara değinmemektedir. İşverenler, sektörde uzun zamandır çalışan kişilerden oluşmaktadır ve işverenler, çalışanların bu sektörü bir geçiş olarak olarak görmeleri sebebi ile çalışma konusunda istekli olmadıklarını belirtmektedirler. İşverenlerde araştırmanın çıkış noktasını oluşturan ‘gençlerin iş beğenmemesi’ düşüncesi hakimdir. Her iki tarafta birbirlerinin sorunlarının farkında görünmemektedir. Bu durum, sektördeki çalışan kaynaklı sorunlarda bir kısır döngü yaratmaktadır.

COVID-19 ve ekonomik kriz ile birlikte zor günler yaşayan yiyecek içecek sektöründe işverenler, işletmelerini ayakta tutmaya çalışmaktadırlar ve yaşanan olumsuz koşullar bu durumu her geçen gün zorlaştırmaktadır. İşverenlerin tamamına yakını bu sektörde uzun yıllar harcamış tecrübeli kişilerdir. İşverenler, kendi başlangıç koşullarını düşünerek, çalıştırmak istedikleri personelden de uzun çalışma saatlerine, çalışma ortamındaki baskıya ve düşük ücretlere dayanıklılık beklemektedirler. Bu durum özellikle kurumsal olmayan yiyecek içecek işletmelerinde gözlenen bir durumdur. Yiyecek içecek işgöreni ise normalleştirilen olumsuz koşulları artık kabul etmemektedir. Bu sebepten geçici iş olarak görme ve işten ayrılma niyetleri yüksektir. Nitekim son dönemde sayısı çokça artan eğitimli işgörenler, daha adil koşullarda kurumsal firmalarda çalışmayı hedeflemektedir. Mevsimselliğin yoğun olduğu, pandemi döneminde olduğu gibi işten çıkarılmaların yaşandığı, güvencesiz olduklarını düşündükleri işletmeleri tercih etmemektedirler. İşgören bulma ve uzun süre istihdam sağlama konusunda sorun yaşayan işverenlerin, işgörenlerin çalışma saatlerini düzenlemeleri, yasal çalışma saatine uymaları, yasal olarak haklarını vermeleri, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve işveren eğitimini sağlanması gerekmektedir. Bu koşullar sağlanmadığı sürece, işgörenler tarafından sektörün geçici iş olarak görülmesi durumu devam edecektir. Söz konusu durum, kalifiye personelini kaybı yaşatacağı için müşteri memnuniyetinin azalmasını da beraberinde getirecektir.

Yiyecek içecek işletmeleri, istihdam sağlama konusunda Türkiye için en önemli sektörlerden birini oluşturmasına rağmen, yapılan çalışmalarda genellikle diğer turizm işletmeleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Özellikle işgören ve işveren bağlamında yiyecek içecek işletmeleri özelinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu araştırma nitel bir araştırma olarak tasarlanmış olup, sadece İstanbul ilinde faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmelerinin işverenleri ve bu ildeki işgörenler araştırmaya dâhil edilmiştir. Sadece İstanbul ilini kapsamaması bu araştırmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilir. Sonraki çalışmalarda farklı iller dâhil edilerek ve nicel bir çalışma uygulanarak söz konusu sınırlık ortadan kaldırılıp, daha geniş verilere ulaşılabilir.

Kaynakça

- Abdullah, R. B., Alias, M. A. M., Zahari, H., Karim, N. A., Abdullah, S. N., Salleh, H., ve Musa, M. F. (2010). The study of factors contributing to chef turnover in hotels in Klang Valley, Malaysia. *Asian Social Science*, 6(1), 80.
- Al Juhani, A. M., ve Kishk, N. A. (2006). Job satisfaction among primary health care physicians and nurses in Al-madinah Al-munawwara. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 81, 165–180.
- Altay, H. (2009). “Antakya ve İskenderun Otel Çalışanlarının Tükenmişlikleri ve İş Tatminleri Üzerine Bir Araştırma” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 6(12), 1-17.
- Aydın, Ş. (2004). “Örgütsel Stres Yönetimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (3), 49-74.
- Balay, R. (1999). İşgörenlerin Örgütsel Bağlılık Etkenleri ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1), 237- 246.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Boyne, S. (2012). Leadership and motivation in hospitality, Unpublished Doctoral dissertation, Bournemouth University, School of Tourism.
- Chalkiti, K. and Sigala, M. (2010). "Staff turnover in the Greek tourism industry", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22 (3), 335 – 359.
- Dembe, A. E., Erickson, J. B., Delbos, R. G., and Banks, S. M. (2005). The impact of overtime and long work hours on occupational injuries and illnesses: new evidence from the United States. *Occupational and environmental medicine*, 62(9), 588-597.
- Erdem, A., Unur, K., Şeker, F., & Kınıklı, M. A. (2019). Restoran çalışanlarının iş yaşamı dengesi düzeylerine göre iş tatmini ve işten ayrılma niyetlerinin karşılaştırılması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 709-724.
- İçigen, T.E., ve Uzut, İ. (2012). Yiyecek-İçecek Bölümü Çalışanlarının Mesleki Tükenmişlikleri ve İş Doyumları Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 107-118.
- İş Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>. Erişim: 11.01.2022
- Jung Choi, H., and Tae Kim, Y. (2012). Work-family conflict, work-family facilitation, and job outcomes in the Korean hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(7), 1011-1028.
- Karatepe, O. M., and Karadas, G. (2014). The effect of psychological capital on conflicts in the work–family interface, turnover and absence intentions, *International Journal of Hospitality Management*, 43, 132-143
- Karsh, B., Booske, B. C., and Sainfort, F. (2005). Job and organizational determinants of nursing home employee commitment, job satisfaction and intent to turnover. *Ergonomics*, 48, 1260–1281.
- Kaya, İ., ve Atçı, D. (2015). Türk Turizm Sektöründe Çalışma Saatlerinin Analizi Ve Değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 23-47.

- Kim, K., and Jogaratnam, G. (2010). Effects of individual and organizational factors on job satisfaction and intent to stay in the hotel and restaurant industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 9(3), 318-339.
- Kodz, J., Davis, S., Lain, D., Strebler, M., Rick, J., Bates, P., ... & Pamer, S. (2003). Working long hours: a review of the evidence. Volume 1–Main report. *Employment Relations Research Series*, 16, 1-260.
- Marin-Garcia, J. A., Bonavia, T., and Losilla, J. M. (2011). Exploring working conditions as determinants of job satisfaction: an empirical test among Catalonia service workers. *The service Industries journal*, 31(12), 2051-2066.
- Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L. and Topolnytsky, L. (2002). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates, and Consequences, *Journal of Vocational Behavior*, 61, 20-52.
- Noblet, A., Graffam, J., and McWilliams, J. (2008). Sources of well-being and commitment of staff in the Australian Disability Employment Services. *Health & Social Care in the Community*, 16, 137–146.
- Nogueira Novaes Southgate, A., and Mondo, T. S. (2017). Perceptions of job satisfaction and distributive justice: A case of Brazilian F&B hotel employees. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 65(1), 87-101.
- Panwar, S., Dalal, J., and Kaushik, A. (2012). High Staff Turn Over In Hotel Industry, Due To Low Remunerations and Extended Working Hours. *VSRD International Journal of Business & Management Research*, 2(3), 81-89.
- Reynolds, D. (1995). Mitigating burnout in foodservice management. *Nations Restaurant News* 29(9), 32–34.
- Toker, B. (2011). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: İzmir'deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107.
- Tummers, G. E. R., Landeweerd, J. A. & Van Merode, G. G. (2002). Work organization, work characteristics, and their psychological effects on nurses in the Netherlands. *International Journal of Stress Management*, 9, 183–206.
- Tuik, (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,28%2C7%20olarak%20tahmin%20edildi>
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 24, 543-559.
- Yang, J. T. (2012). Corrigendum to “Antecedents and consequences of job satisfaction in the hotel industry”. [Int. J. Hospitality Manage, 29(4)(2010) 609–619]. *International Journal of Hospitality Management*, 31(3), 1036.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

Ek

Yiyecek İçecek Sektörü İşveren İle Görüşme Soruları

- 1- Bize işletmenizden bahsedebilir misiniz? Hangi mutfak? Kaç kişi çalışıyor?
- 2- Covid 19 pandemisi sebebi ile yasaklar kalktıktan sonraki dönemden bahsedebilir misiniz? En çok etkilenen sektörlerden birisiniz. Yasaklar sonrası eski iş seviyenizi yakalayabildiniz mi?
 - Pandemi döneminde personel çıkarmış mıydınız? Sonrasında işe alım yaptınız mı?
- 3- Personel alım şartlarınız nelerdir? Personelde aradığımız özellikler nelerdir?
 - Mutfak personeli için aradığımız özellikler:
 - Servis personeli için aradığımız özellikler:
- 4- Personel bulma konusunda sıkıntı yaşıyor musunuz? Nedenleri sizce nedir?
- 5- İş yerinizde genel olarak mutfak personelinin görevleri nelerdir?
 - Günde/ haftada toplam kaç saat çalışıyorlar?
 - Sizce iş yükü fazla mı?
- 6- İş yerinizde genel olarak servis personelinin görevleri nelerdir? Günde/ haftada toplam kaç saat çalışıyorlar?
 - Günde/ haftada toplam kaç saat çalışıyorlar?
 - Sizce iş yükü fazla mı?
- 7- Hastayım işe gelmiyorum durumu Covid sonrası artış gösterdi mi? Bu durumda personel açığını nasıl kapatıyorsunuz?
- 8- Bu sektör, işten ayrılma oranı en yüksek olan sektör. İşveren/ yönetici olarak bu durumdan olumsuz etkileniyor musunuz? Neler yaşadığınızdan bahsedebilir misiniz?
 - Mutfak personeli neden işten ayrılıyor?
 - Servis personeli neden işten ayrılıyor?

Yiyecek İçecek Sektörü Çalışan Personel İle Görüşme Soruları

- 1- Çalıştığınız işletmede göreviniz nedir?
 - Bu işi ne kadar süredir yapıyorsunuz?
- 2- Yapmanız gereken tüm işler nelerdir tek tek anlatır mısınız?
- 3- Haftada toplam kaç saat çalışıyorsunuz? Çalışma saatleriniz nasıl?
 - Sizce iş yükünüz fazla mı?
- 4- İş yerinizdeki çalışma ortamını anlatır mısınız?
 - İşvereninizin yaklaşımı nasıl?
 - Hasta olduğunuzda işten izin almanız nasıl? Özellikle Covid-19 sebebi ile değişiklik oldu mu?
 - Çalışma arkadaşlarınız nasıl?
 - Maaş olarak düşündüğünüzde yaptığımız işin karşılığını aldığınızı düşünüyor musunuz?
- 5- Müşteriler nasıl? İşinizde zor olan kısmı müşteriler mi oluşturuyor? Ne gibi sıkıntılar yaşıyorsunuz?
- 6- İşten sonra ailenize, arkadaşlarınıza vakit ayırabiliyor musunuz?
- 7- Her şeyi hesaba kattığınızda işinizden memnun musunuz?

- Memnun olduğunuz neler?
 - Memnun olmadıklarınız neler?
- 8- Gelecekte başka bir sektöre (yiyecek-içecek dışında) geçmeyi düşünüyor musunuz?
- Nasıl bir işte çalışmak isterdiniz?

GİYİLEBİLİR TEKNOLOJİLERİN LOJİSTİK FAALİYETLERDE KULLANIMININ VE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İhsan AKTAŞ¹

Öz

Geçmişten günümüze yaşanan sanayi devrimleri ile üretim kapasitesi her geçen gün gelişmektedir. Sanayi üretiminde yaşanan bu gelişim, başta üretim faaliyetleri olmak üzere birçok faaliyet alanını etkilemektedir. Yaşanan bu gelişimden üretim faaliyetleri ile birlikte en fazla etkilenen alanlardan biri ise lojistik faaliyetlerdir. Lojistik faaliyetler, gelişen üretim kapasitesinin karşılanabilmesi adına teknolojik gelişmelere ayak uydurarak, nesnelerin interneti, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik, otonom araçlar ve giyilebilir teknolojiler gibi kavramları lojistik faaliyetlerde kullanmayı amaçlamıştır. Gerçekleştirilen çalışma kapsamında giyilebilir teknoloji ürünlerinin tarihsel gelişimi, sağlamış olduğu avantaj ve dezavantajlar incelenmiş olup, giyilebilir teknoloji ürünlerinin lojistik faaliyetlerde kullanıldığı alanlar ve etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak lojistik faaliyetlerde kullanılan giyilebilir teknoloji ürünlerinin insan ve ürün kaynaklı hataları minimize ettiği ve lojistik faaliyetleri dolayısıyla tedarik zinciri etkinliklerini iyileştirdiği ve kaliteyi artırdığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Endüstri 4.0, Giyilebilir Teknoloji, Lojistik Faaliyetler

JEL Sınıflaması: L80, N70, L91

EVALUATION OF THE USE AND EFFECTS IN LOGISTICS ACTIVITIES OF WEARABLE TECHNOLOGIES

Abstract

Production capacity is developing day by day with the industrial revolutions experienced from the past to the present. This development in industrial production affects many fields of activity, especially production activities. One of the areas most affected by this development along with production activities is logistics activities. Logistics activities aimed to use concepts such as internet of things, cloud computing, augmented reality, autonomous vehicles and wearable technologies in logistics activities by keeping up with technological developments in order to meet the developing production capacity. Within the scope of the study, the historical development of wearable technology products, the advantages and disadvantages they provide were examined, and wearable technology products are used the areas where in logistics activities and their effects were evaluated. As a result, wearable technology products that can be used in logistics activities minimize human and product related errors and improve supply chain activities and increase quality due to logistics activities.

Keywords: Industry 4.0, Wearable Technology, Logistics Activities

JEL Classification: L80, N70, L91

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ihsan.aktas@klu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2286-1701

1. Giriş

Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerinin yaşanması ile endüstriyel üretim alanında büyük bir devrim yaşanmış, arkasından gelen üçüncü sanayi devrimi ile endüstriyel üretimin büyük ölçüde artması benzer şekilde endüstriyel üretim ile ilgili pek çok sektörü ciddi şekilde etkilemiştir. Fakat Endüstri 4.0'ın gelişi ile yaşanan süreçler bir devrimden çok bir evrim niteliğinde gerçekleşmiştir. Endüstri 4.0 mevcut teknolojiyi almakta ve yeni yollarla genişletmektedir. Bu durum ise, gelişmiş güç, karşılıklı bağımlılık, güvenilirlik ve nihayetinde daha yüksek üretkenlik ile sonuçlanmaktadır (TIM, 2021).

Endüstri 4.0 sonucunda yaşanan değişimlere lojistik sektörü de ayak uydurmayı bilmiş ve Endüstri 4.0'ın unsurları olan nesnelerin interneti, bulut teknolojisi, artırılmış gerçeklik, otonom araçlar ve giyilebilir teknolojiler gibi kavramlar lojistik faaliyetler içerisinde kullanılmaya başlanmıştır.

Giyilebilir teknolojilerin sunmuş olduğu imkanlar, uygulandığı alanlar ve ekonomik etkileri gibi etmenler pek çok açıdan dünyamızı ve ülkemizi ilgilendirmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve yaşanan dijital dönüşüm ile önemi gün geçtikçe artan ve kullanımını daha çok alana yayılan giyilebilir teknolojik cihazların benimsenmesinin ve kullanımının artması için firmalar büyük çaba sarf etmekte özellikle daha hafif, kullanım kolaylığı sağlayan cihazlar tasarlayarak ürünlerin satış hacmini arttıracak ve insanların giyilebilir teknolojik ürünlere daha çabuk entegre olmasını sağlayacak çalışmalar gerçekleştirmektedir (Çiçek, 2015).

Giyilebilir teknolojinin pek çok önemli özelliği bulunmakla birlikte, en önemli özelliklerinden biri, cihaz ile ağ arasında data transferi yapılabilmesidir. Datayı hem gönderme hem de alma yeteneği, nesnelerin interneti (Internet of Things) teknolojisi ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda giyilebilir teknoloji kavramı ile nesnelerin interneti kavramını birbirinden bağımsız düşünmek olanaksızdır (Mordor Intelligence, 2022).

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında sırasıyla nesnelerin interneti, giyilebilir teknoloji kavramı ve tarihsel gelişimi, giyilebilir teknolojilerin sağladığı avantaj ve dezavantajları incelenmiş olup, son bölümde giyilebilir teknoloji ürünlerinin, lojistik faaliyetlerde kullanıldığı alanlar ve etkileri değerlendirilmiştir.

2. Nesnelerin İnterneti

İlk kez 1999 yılında Kevin Ashton tarafından kullanılan nesnelerin interneti kavramı, Radyo Frekanslı ile Tanımlama (RFID) teknolojisinin P&G firması için sağladığı faydalarla ilgili bir sunumda kullanılmıştır (Ashton, 2009). Fakat nesnelerin interneti kavramı ile ilgili gerçekleştirilen ilk uygulama olarak, 1991 yılında Cambridge Üniversitesi bünyesinde çalışmalar gerçekleştiren bir grup akademisyenin, kahve makinesinin görüntülerini kameralı bir sistem aracılığıyla internet üzerinden paylaşması kabul edilmektedir (López-de-Armentia, Casado-Mansilla, & López-de-Ipina, 2012). Nesnelerin İnterneti, cihazları ve konumları her türlü bilgiyi üretecek ve bu cihazları ve konumları anında veri analizi ve ideal olarak akıllı eylem için birbirine bağlayacak şekilde donatan bir teknoloji ve uygulama paketidir.

Kavramsal olarak, nesnelerin interneti, fiziksel nesnelerin durumları, konumları veya diğer nitelikleri hakkında veri iletmek için internet omurgasını kullanabilmesini ifade eder. Diğer bir tanımla nesnelerin interneti, sunucular ve laptop bilgisayarlar gibi geleneksel bilgisayarlar hariç, ağ özellikli cihazların toplu adıdır. Ağ bağlantısı türleri arasında bluetooth bağlantıları, (NFC) yakın alan iletişimi ve Wi-Fi bağlantıları yer almaktadır (Kenton, 2022). Nesnelerin İnterneti kavramının uygulama alanları; sağlık hizmetleri, ev otomasyon sistemleri, çevresel faaliyetler, tarım-hayvancılık, enerji faaliyetleri, ölçüm-kalibrasyon cihazları, güvenlik ve acil durum faaliyetleri, alışveriş ve lojistik hizmetleri gibi alanlardır. İlgili uygulama alanlarında daha kaliteli bir hizmet vermek, üretkenliği ve verimliliği arttırabilmek için sensörlerden ilgili datalar elde edilmekte, elde edilen datalar büyük veriyi (Big Data) oluşturmakta ve bulut bilişim sistemlerinde depolanmaktadır. Son olarak makine öğrenimi yöntemleriyle analiz edilerek, ilgili geliştirmelerin gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır (Levent & Bozuklu, 2016).

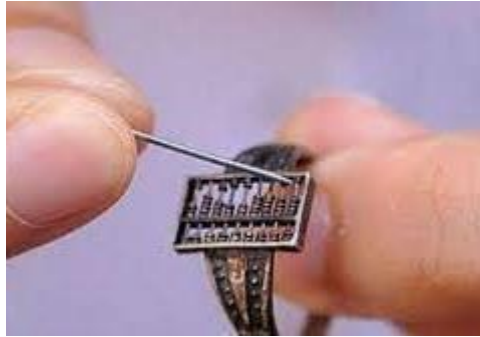
3. Giyilebilir Teknoloji

Gerçekleştirilen literatür araştırması kapsamında giyilebilir teknoloji kavramı ile ilgili kesin bir tanım bulunamamasına rağmen, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu giyilebilir teknolojileri, “kullanıcının vücuduna takılan teknolojik cihazlar” olarak tanımlamaktadır (BTK, 2020). Uludağ İhracatçı Birlikleri'nin yayınlamış olduğu rapora göre ise, giyilebilir teknolojiler, üzerimize giydiğimiz teknoloji içeren her türlü elbise ve nesneyi tarif etmek için kullanılan genel bir terimdir. (UİB, 2012)

Giyisiler üzerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması ve teknolojinin tekstil ile birleştirilmesi ile giyilebilir teknoloji ürünleri ortaya çıkmıştır. 2000’li yıllardan itibaren giyilebilir teknoloji ürünleri, tekstil ve hazır giyim sektörleri içerisinde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Giyilebilir teknoloji ürünleri, yalnızca tekstil ürünleri ile kullanılmamakta olup aynı zamanda kullanıcının vücuduna yerleştirilebilen ve hatta cilde dövme olarak işlenebilen bir elektronik cihaz kategorisidir. Mikro işlemciler tarafından desteklenen cihazlar, internet üzerinden veri alışverişi yapabilme özelliği ile geliştirilmiş, kolay kullanım özelliğine sahip eller serbest cihazlardır (Hayes, 2022).

3.1. Giyilebilir Teknoloji Ürünlerinin Tarihsel Gelişimi

Yaşadığımız son süreçte hızla gelişen giyilebilir teknoloji kavramı her geçen gün popülerliğini arttırmaktadır. Fakat giyilebilir teknoloji kavramı yeni bir kavrammış gibi görünmekle birlikte literatür araştırmaları kapsamında çok eski bir tarihe sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda giyilebilir teknoloji tarihçesi ile ilgili ilk ürün 17.yüzyıl içerisinde ortaya çıkmış olan ve Çin Krallığının ilk dönemlerine denk gelen abaküs halkası şeklindeki yüzük sayılabilir. Abaküs yüzük dönemin önemli giyilebilir teknoloji ürünü olarak kabul edilmekte ve sürekli seyahat eden tüccarların kullandığı tahmin edilmektedir (Değerli, 2019).

Şekil 1: Abaküs Yüzük

Kaynak: (Değerli, 2019)

Aynı zamanda, bilinen ilk işitme cihaz örnekleri ise hayvan boynuzları, deniz kabukları veya camdan yapılan kulak trompetleri olarak giyilebilir teknolojiler tarihinde yer almaktadır. Değişen zaman ile birlikte insanlar işitme cihazı olarak kullandıkları bu cihazları gizlemek istemişlerdir ve böylelikle 1800’li yıllara gelindiğinde işitme cihazları saç bantlarına, şapkalara ve kıyafetler gibi tekstil ürünleri içinde dâhil edilmiştir (Hearing Systems, 2022).

Giyilebilir teknolojiler ile ilgili 1800'lerin sonlarına gelindiğinde ise bu teknolojinin sahne gösterilerinde de kullanıldığı görülmüştür. La Farandole bale gösterisinde yer alan dansçılar, giysilerine gizlenen pillerle çalışan ışıklı başlıklarla dans etmişlerdir (Güler, Gannon, & Sicchio, 2016).

1976 yılına gelindiğinde ise giyilebilir teknoloji ürünleri ile alakalı olarak Hamilton Pulsar tarafından üretilen hesap makine özellikli dijital kol saati; günümüzün giyilebilir akıllı cihazlarının başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Ferah, 2022).

Şekil 2: Hamilton Pulsar Markalı Hesap Makineli Saat

Kaynak: https://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_1173543 (Erişim:17.07.2022)

1980'li yıllarda ise giyilebilir teknoloji pazarına ilişkin pek çok yeni ürün geliştirilmiştir. Bunlardan ilki 1984 yılında Seiko UC 2000, UC2100 Modeli ile uyumlu olan bilek PC'dir. Hem saat hem de bilgisayar özelliği gösteren bu giyilebilir teknoloji ürünü taşınabilir bilgisayarların piyasaya yeni çıktığı zamanlarda geliştirilmiş bir ürün niteliindedir (Ercan, 2020).

Şekil 3: Seiko UC 2000 ve UC 2100 Bilek Bilgisayarı

Kaynak: https://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_713999

Kaynak: https://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_714000 (Erişim:17.07.2022)

Giyilebilir teknoloji ürünleri için çok önemli bir yere sahip olan Steve Mann'ın tasarladığı EyeTap ise, Google Glass'ın 2013'te gelmesinden yaklaşık 30 yıl önce, 1984'te icat edilen dünyanın ilk dijital gözlüğüdür.

Şekil 4: EyeTap ve Google Glass

Kaynak: <https://mannlab.com/eyetap>

Kaynak: <https://www.google.com/glass/start/> (Erişim:17.07.2022)

Benzer şekilde Steve Mann'ın 1994 yılında geliştirilmeye başlamış olduğu ve Lifelog adını verdiği giyilebilir teknoloji ürünü, kişinin tüm hayatını video kayıt veya fotoğraf ile takip edebilmektedir. Günümüzde tasarımın ve teknolojinin değişimi ile ürünün boyutu küçülerek, hafiflemiş ve fonksiyonelliği artmıştır (Ercan, 2020).

Şekil 5: Lifelog Kayıt Cihazı

Kaynak: (Sağbaş, Ballı, & Yıldız, 2016)

2000'li yıllara gelindiğinde ise marka iş birlikleri ile pek çok giyilebilir teknoloji ürünü üretilmeye başlanmış ve piyasaya sürülmüştür. 2000'li yılların başında (Yang & Rhee, 2000) tarafından geliştirilen algılayıcılar yüzüğün üzerine yerleştirilerek hastaların sağlık durumlarını her an gözlemlemeyi mümkün kılan bir yüzük tasarlamışlardır (Sağbaş, Ballı, & Yıldız, 2016).

2002 senesinde (Choudhury & Pentland., 2002) giyilebilir bir cihaz tasarlamış olup, ismini sosyometre olarak belirlemişlerdir. Bu cihaz insanlarla olan yüz yüze olan etkileşimini ölçmekte olup, kullanıcının omuz seviyesinde konumlandırılan bir giyilebilir teknoloji ürünüdür. Cihaz sahip olduğu mikrofon, ivmeölçer ve kızılötesi algılayıcıları ile hesaplama yapabilmektedir.

2006 yılında Apple ve Nike'nin iş birliği ile ayakkabı içerisine yerleştirilen kit, kullanıcıların hareketlerini takip etmekte ve kullanıcılar bu kit aracılığıyla, IOS işletim sistemine sahip cihazlarında gerçekleştirdikleri egzersiz yoluyla ne kadar efor harcadıklarını takip edebilmektedirler (Desjardin, 2015).

2007 yılında, Seattle'da Intel Araştırma merkezindeki araştırmacılar, giyilebilir RFID sistemi teknolojisini kullanarak 2007 yılında iGlove isimli bir akıllı eldiven tasarlamışlardır. Bu eldiven RFID tabanlı bir cihaz olarak geliştirilmiş olup, günümüzde kullanılan akıllı eldivenlerin öncülerinden biri olma özelliği taşımaktadır. (Sağbaş, Ballı, & Yıldız, 2016)

Giyilebilir teknoloji ürünleri Google ve Samsung gibi firmaların da piyasaya girmesi ile adeta bir dönüm noktası yaşamıştır. Giyilebilir teknolojik ürünler için Google tarafından geliştirilen Android Wear işletim sisteminin duyurulması ile 2014 senesinde LG ve Samsung gibi markalar piyasaya sürecekları akıllı saatleri bu işletim sistemi ile kullanıma çıkmıştır (Sağbaş, Ballı, & Yıldız, 2016). Yine aynı yıl Google ve Samsung gibi firmaların öncü moda firmaları ile sağladıkları iş birlikleri ile giyilebilir teknoloji ürünlerinde bir devrim yaşanmıştır (Değerli, 2019). Tommy Hilfiger tarafından güneş enerjili ceket piyasaya sürülmüştür. Bu ceket sayesinde kullanıcılar güneş enerjisinden yararlanarak, telefonlarını şarj etme imkânı bulmuşlardır.

2015 yılına gelindiğinde ise Apple giyilebilir teknoloji ürünleri ile ilgili olarak önemli bir adım olarak kabul edilen, Apple Watch isimli akıllı saati piyasaya sürerek Google ve Samsung'un ardından giyilebilir teknoloji pazarında yer almaya başlamıştır. (Karamehmet, 2019). Aynı yıl sağlık alanında bir giyilebilir teknoloji ürünü ile Quell markası sektöre giriş yapmıştır. Bu ürün sayesinde, olası kronik ağrılar tespit edilebilmekte ve cihaz tarafından kullanıcıların sinir uçları uyarılarak ağrıyı önleme sinyalleri gönderebilmektedir (Karamehmet, 2019).

2015 yılında temassız ödeme imkânı sunabilen akıllı bileklikler bPay markası tarafından piyasaya sunulmuştur. Akıllı bileklikler sayesinde kullanıcıların kredi ya da banka kartı gibi ürünleri taşıma zorunluluklarının ortadan kalkması ve kullanıcılara büyük bir kolaylık sağlanması amaçlanmıştır (Karamehmet, 2019).

2016 yılında Microsoft tarafından geliştirilen HoLolens projesi akıllı bir sanal gerçeklik gözlüğüdür. Bu gözlük ile kullanıcılar hem hologramlarla zenginleştirilmiş hem de hem fiziksel bir ortam ile etkileşime girebilmektedirler (Avila & Bailey, 2016). 2012 yılından itibaren geliştirilmeye başlanan OculusRift 2014 yılında Facebook şirketi tarafından satın alınmış ve geliştirilerek, 2016 yılında kullanıcılara sunulmuştur. OculusRift cihazı, kullanıcı için rotasyonel ve pozisyonel izleme ile gerçeğe benzer bir ortam meydana getirmektedir (Xu, Chen, Lin, & Radwin, 2015). Günümüzde var olan, giyilebilir teknoloji ürünleri her geçen gün değişmeye ve gelişmeye devam etmektedir.

3.2. Giyilebilir Teknoloji Ürünlerinin Avantajları ve Dezavantajları

Giyilebilir teknoloji ürünleri, günümüzde yaşanan teknolojik gelişim ile birlikte pek çok alanda hızlı bir biçimde yayılmaktadır. Günlük hayatta kullandığımız ayakkabı, gözlük, saat gibi pek çok ürün standart özelliklerinin dışında sağlık, eğitim, güvenlik ve endüstriyel üretim gibi önemli alanlarda da hayatımızın tüm unsurlarında yer almaya başlamıştır (Sağbaş, Ballı, & Yıldız, 2016). Yaşanan bu süreç ile kişilerin günlük hayatta kullanmış oldukları standart ürünlerin, giyilebilir teknoloji ürünleri ile dönüşümü söz konusu olmuş ve fonksiyonelliklerinin de artması ile daha fazla ihtiyaç ve talebe cevap vermeye başlamışlardır (Çakır, Aytakin, & Tüminçin, 2018).

Gerçekleştirilen literatür çalışması kapsamında, giyilebilir teknolojik ürünlerin kullanımına ilişkin avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir; (Çakır, Aytakin, & Tüminçin, 2018)

- Ergonomik kullanım,
- Kolay taşınabilme,
- Zaman tasarrufu,
- Hareket özgürlüğü.

Giyilebilir teknolojik ürünlerin hızla yayılması, bilim ve teknoloji açısından önemli gelişmelerden biri olmasına rağmen birtakım güvenlik problemlerini de ortaya çıkarmaktadır. Giyilebilir teknoloji kavramı ve nesnelerin interneti kavramını birlikte değerlendirdiğimizde internetin kapsadığı her türlü tehdit ve risk unsurunun giyilebilir teknolojik ürünler için de geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır (Öymen, 2017).

Gerçekleştirilen literatür çalışması kapsamında, giyilebilir teknolojik ürünlerin kullanımına ilişkin dezavantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir; (Sezgin, 2016)

- Kişisel verilerinin üçüncü bir şahıs ile paylaşılabilmesi,

- Verilerin dijital ortamlarda işletmelere satılması,
- Cihazlar arası entegrasyon,
- Cihaza kötü amaçlı yazılımların yüklenmesi ya da siber saldırı,
- İnternet altyapı eksikliği,
- Sosyal kaygılar,
- Etik unsurlar,
- Yüksek fiyatlar.

Giyilebilir teknoloji ürünleri kapsamında yaşanabilecek tüm olumsuzluklara karşı alınacak tedbirler üzerinde çalışmalar günümüzde siber güvenlik şirketleri tarafından devam etmektedir. Özellikle bilgi güvenliği riskinin ortadan kalkması için uygulanabilecek faaliyetlerden biri, kullanıcıların kendi şifrelerini oluşturmalarına olanak verilebilmesi ve ürünlere web ara yüz konulması işlemleridir. Böylece kullanıcısı tarafından kişiselleştirilen giyilebilir teknoloji ürünü, güvenli algoritmalar sayesinde güçlendirilen şifrelerle kişisel verilerin güvenliği sağlanmış olabilecektir (Çakır, AYTEKİN, & TÜMİNÇİN, 2018).

Giyilebilir teknoloji ürünleri için olası risk ve tehditlerden korunabilmenin diğer bir yolu da tercih edilen ve kullanılan ağ hizmetlerinin belirlenebilmesidir. Genel erişime açık olan bu ürünlerin özel bir ağ hizmeti ile sınırlandırılması veri güvenliği ve kötü amaçlı yazılımlardan korunulması adına önemli bir adım olacaktır (Sezgin, 2016). Giyilebilir teknolojik ürünlerde yaşanan bir diğer sorun ise entegrasyon (bütünleşme) sorunudur. Entegrasyon, akıllı ürünün diğer bir akıllı ürün ile senkronize halde çalışabilmesidir. Fakat akıllı ürünlerin bazıları diğer bir akıllı ürünü desteklememekte; bu sebepten cihazlar arasında entegrasyon sorunu yaşanmaktadır. Örneğin, Android işletim sistemine sahip bir akıllı ürün, IOS işletim sistemine sahip bir akıllı ürünü desteklememekte, dolayısıyla kontrol edememektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için ortak işletim sistemlerinin kullanılması gerekmektedir (Sezgin, 2016).

4. Giyilebilir Teknoloji Ürünlerinin Lojistik Faaliyetlerde Kullanılması

Gelişen teknolojiyi uygulamak günümüzde rekabetçi ortamın vazgeçilmez bir unsurudur. Bu unsurları içinde barındıran Endüstri 4.0 dijitalleşmeyi, siber güvenliği, robotları ve otomasyonu içinde barındırmaktadır. Bir şirkete yeni bir yatırım yaparken düşük maliyet ile maksimum verim almak istenmektedir. Endüstri 4.0 ile sadece robotik otomasyon değil, makine ve mevcut olan insan gücünün dijitalleşmesi hedeflenmektedir.

Üretim ve lojistik sektörleri Endüstri 4.0 aşamasında özellikle üretimdeki her bir alan için, yeniçağın getirdiği Endüstri 4.0'a ayak uydurmak zorunda kalmış, daha hızlı, kaliteli ve izlenebilir süreçlere ihtiyaç duymaya başlamıştır.

Lojistik sektöründe ise özellikle son yıllarda gelen beklenti ve talepler, süreçlerin hızlanması ve izlenebilir kılınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İnsanı dijitalleştirmek noktasında giyilebilir teknolojiler ilk başta gelmektedir.

Çalışmanın bu kısmında giyilebilir teknoloji ürünlerinin lojistik faaliyetlerde ne şekilde ve nasıl kullanıldığının incelenmesi gerçekleştirilmiş ve ortaya çıkardığı etkiler değerlendirilmiştir.

4.1. Akıllı Gözlüklerin Lojistik Faaliyetlerde kullanılması

Kullanıcının değişen vizyonuna uyum sağlayarak standart olarak algılanan gözlük kavramı geliştirilerek akıllı gözlük haline getirilmiştir. Günümüzde akıllı gözlükler, Endüstri 4.0 çalışma ortamında çeşitli fırsatlar sunan, akıllı giyilebilir cihaz kategorisinde önemli bir türdür (Vujica Herzog, Buchmeister, Beharic, & Gajsek, 2018). Akıllı gözlükler, dijital ve fiziksel nesnelere kullanıcı arasında gerçek zamanlı olarak etkileşim kurulmasını sağlarlar (Rejeb, Keogh, Leong, & Treiblmaier, 2021).

Akıllı gözlükler, bilgilerin görüntülenmesinden, çevredeki ortam ve kullanıcı hakkındaki verilerin izlenmesi, dağıtılması ve depolanmasına kadar çok sayıda işlevsellik içermektedir. Bu işlevleri kolaylaştıran bileşenler, İç Mekân Konumlandırma Sistemi (IPS), Küresel Konumlandırma Sistemi (GPS), mikrofonlar ve kameralar gibi çeşitli sensör türlerini içermektedir (Hofmann, Hausteine, & Landeweerd, 2017). Akıllı gözlük teknolojisi, Barkod ve QR kod okuma özelliği olan entegre kamerasıyla ellerinizde bir ürün taşıırken ya da forklift kullanırken, o ürünü nereye koymanız gerektiğini ya da herhangi bir başka ürünü hangi reyondan almanız gerektiğini size gözlük ekranından otomatik gösteren bir üründür

Akıllı gözlüklerin lojistik faaliyetlerde kullanıldığı aşağıdakiler gibi örneklendirilebilir;

- Akıllı gözlüklerin eller serbest yapıda kullanılabilmesi, herhangi bir kâğıt listeye veya geleneksel el terminaline ihtiyaç duyulmaması, sipariş toplama ve ön montaj sırasındaki süreç tutarlılığını sağlayarak avantaj sağlamaktadır.
- Akıllı gözlükler, belirli görevlerin gerçek zamanlı yürütülmesini optimize etmek için gerekli bilgileri sağlayarak belirli bakım işlemlerini kolaylaştırır. Teknisyenlerin performansları, bakım hizmetlerindeki deneyimlerinden bağımsız olarak akıllı gözlük kullanımı ile geliştirilebilir.

- Akıllı gözlükler, gerekli durumlarda özellikle hacim olarak çok büyük endüstri tesisleri veya depo alanlarında, tesis içi navigasyon sistemi olarak yön gösterici niteliğinde de kullanılabilir.

4.2. Akıllı Eldivenlerin Lojistik Faaliyetlerde Kullanılması

Akıllı eldivenler giyilebilir bilgisayarlar olarak da adlandırılmaktadır. Akıllı eldivenlerin bazılarında barkod okuyucu, bazılarında tuş takımı, bazılarında kamera ve çoğunda ekran bulunmaktadır. Lojistik sektöründe gerek üretim gerekse depo faaliyetlerinde akıllı eldivenlerin farklı uygulama alanlarında kullanımı söz konusudur. Bu kullanım sonucu ise farklı kazanımlar ortaya sunabilmektedir. Bunlardan başlıcaları;

Üretim hattı boyunca, yanında eksilen malzemelerin bildirimini yapılması gibi operasyonlarda akıllı eldivenler büyük kolaylık sağlar. Örneğin, hat yanında çalışan personel, eksik parça bildirimini eldiven üzerinden giriş yaparak anlık bildirimde bulunabilir. Böylece bu bildirim görev listelerine de yansır ve operasyonlar eksiksiz, hatasız ve hızlı olarak gerçekleştirilebilir

Parça izlenebilirliği, montaj süresi, üretim hızı gibi parametreler verimli operasyonlar için büyük önem arz etmektedir. Üretim hattı yanında bulunan klasik el terminalleri al-bırak yapılması gerekliliği, taşıma ve kullanım zorluğu gibi sebeplerle verimsizlik yaratmaktadır. Tüm bu süreçlerde kullanılan akıllı eldivenler ise 1 km'ye kadar uzak mesafeden okuma yapabilmesi, hat yanından bağımsız olarak çalışma kapasitesi, el üzerinde bulunması ve ergonomik formu sayesinde her bir montaj operasyonunda 4 saniyeye kadar kazanım sağlamaktadır (TIM, 2021).

Bununla birlikte sıralı işlemlerde montajın doğru sırayla gerçekleştiğini, el hareketlerini takip ederek kaydedip cihazlardan gelen veriyi analiz edebilmektedir. Günümüzde, Mercedes-Benz, Renault gibi şirketler bu teknolojiyi süreçlerine entegre etmiştir.

Akıllı eldivenler görüntü işleme özelliği sayesinde arka planda ışık şiddetinden bağımsız olarak parçaları analiz ederek daha kaliteli sonuçlar elde edilmesine yardımcı olur. Ayrıca, çalışan personele gönderilen görev listeleri ve bunların takibinin kolaylıkla gerçekleştirilerek optimize edilmesi kalite noktasında rahatlık sağlamaktadır.

Lojistik sektöründe sipariş bazlı ve çoklu toplama işlemleri fark etmeksizin en çok hatanın olduğu süreç sipariş toplamadır. Eller serbest kullanım, operasyonel izlenebilirlik ve ergonomi neticesinde operasyonların hızlandırılması, süreçlerde de zamansal kazanımı

getirmektedir. Sipariş toplama operasyonlarındaki %54'e varan kazanım, birçok 3PL, e-ticaret ve perakende markası tarafından tercih edilmektedir (TIM, 2021).

Hataların önüne geçilebilmesi adına doğru ürünlerin doğru raflara yerleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ürünlerin doğru şekilde ayrıştırılması aslında sürecin en başından kontrollü gitmesine sebebiyet vermektedir. Böylece geri kalan kısımlarda da hata yapma oranı azalacaktır. Sınıflandırma operasyonlarında ürünlerin hangi rafta olduğu, ışıklı sistemlerde entegrasyon gibi operasyonlarda akıllı eldivenler, el terminallerine nazaran daha hızlı işlem gerçekleştirir.

Depo ve lojistik operasyonları günümüz dünyasında artık 24 saat devam etmektedir. Depo içinde ve çıkan malların takibi kadar müşteriye hizmet sağlama noktasında da hızlı olmak gerekmektedir. Depo süreçleri ne kadar hızlı olursa müşteri de siparişine o kadar hızlı ulaşır. Fakat bu süreçte ürünleri eksiksiz ve hatasız kabul etmek müşteri memnuniyeti sağlanması açısından önemlidir. Son kullanma tarihi geçmiş, kırılmış ya da çatlamış ürünler müşteri memnuniyetsizliğine sebep olacağından bu memnuniyetsizliği en kısa zamanda çözmek gerekmektedir. Akıllı eldivenler bu noktada sadece barkod okuyucu işlevi görmekle kalmamakta, kalite kontrol işlemlerini de gerçekleştirerek müşteri memnuniyetinin artmasını sağlamaktadır.

4.3. Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Lojistik Faaliyetlerde Kullanılması

Artırılmış Gerçeklik (AR), bilginin veya diğer görsel unsurların doğrudan görüş alanına eklenmesini veya üst üste bindirilmesini ifade ederken, yine de kullanıcının gerçek gerçekliği algılamasına izin vermektedir. Ayrıca artırılmış gerçeklik, metin, video veya animasyonlu üç boyutlu modeller gibi bilgisayar tarafından oluşturulan içerik biçiminde dijital verileri gerçek dünyaya katmanlama süreci olarak ifade edilebilir. Azuma'ya göre AR, gerçek ve sanal nesnelerin kombinasyonu, gerçek zamanlı etkileşimleri ve ortamdaki 3B kaydı olmak üzere üç gereksinime dayanmaktadır. AR yalnızca tek bir teknoloji değil, dijital bilgiyi görsel algıya getirmek, üretim ve tedarik zincirlerinde siber fiziksel sistemlerin oluşumunu kolaylaştırmak ve insan operatörler ile robotlar arasındaki etkileşimi artırmak için kullanılan birden çok teknoloji ve tekniğin birleşimidir (Yılmaz & Duman, 2019). Artırılmış gerçeklik teknolojisini, lojistik faaliyetlerde kullanılabildiği alanları ise şu şekilde ifade edilmektedir;

Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile kurulum veya onarım aşamasında olan bir tesis için yapılacak faaliyetlerin tesise nasıl etki edeceği ve tesisin neye benzeyeceğini öngörerek sürecin deneyimlemesi sağlanmaktadır. Bu sayede, onarım ve yatırım maliyetleri öngörülebilecek ve

birtakım önlemler alınarak doğabilecek maliyetler aşağıya çekilebilecektir. Diğer bir yandan, artırılmış gerçeklik teknolojisi ile lojistik faaliyetler ve lojistik süreçlerde kullanılacak ekipmanlara hangi oranda ihtiyaç duyulacağı tespit edilerek, henüz sipariş aşaması gerçekleşmeden tesis içerisindeki yerleşim ve kullanım planlaması gerçekleştirilebilir.

Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile, taşınacak olan ürün içeriği, ürün cinsi, ürün istiflenmesinde dikkat edilecek hususlar, ürüne ait ağırlık ve hacim bilgileri hakkında detaylı bilgi edinilmektedir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, artırılmış gerçeklik uygulamaları ile, ayrıntı ve detayları verilen ürün veya ürünler için ihtiyaç duyulan hacim ve öngörülen rota dikkate alınarak taşımanın gerçekleştirileceği aracı en optimum şekilde yerleştirmek mümkün olmaktadır.

Artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılabilindiği diğer bir lojistik süreç ise depolama sürecidir. Bu aşamada artırılmış gerçeklik teknolojisi ile depoya ilişkin bir yerleşim planı çıkarılarak en uygun depo içi yerleşim öngörülebilmektedir. Ayrıca bu teknoloji ile deponun kullanılabilir alanının maksimize edildiği için oldukça fazla stok alanı yaratılmaktadır. Böylece depolama ve depoya ilişkin ortaya çıkabilecek maliyetler minimize edilebilmektedir.

Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile sipariş toplama sürecinde geleneksel olarak kullanılan kâğıt ve el terminali ile sipariş toplama yöntemi değişime uğrayarak, artırılmış gerçeklik teknolojisi sayesinde sipariş toplama sürecinde operatörlere rehberlik edilerek, ürünün bulunduğu lokasyona yönlendirmeler gerçekleştirilecek ve ilgili ürün raftan alınırken ürünün doğruluğu tespit edilebilecektir. Bu sayede sipariş toplama operatörleri tesis içerisinde doğru ürünü bulmak adına hızlı bir şekilde yönlendirilebilecektir. Artırılmış gerçeklik teknolojisi, sipariş toplama faaliyetine ilişkin ortaya çıkan maliyeti önemli ölçüde azaltma potansiyeline sahiptir. Ayrıca yeni başlamış bir personel için işine kolay bir şekilde uyum sağlama özelliği ile oryantasyon sürecini hızlandırarak, işletmeye katkı sağlayacaktır.

Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile paketleme gereksinimi olan ürünler otomatik olarak belirlenmekte, ürün yerleştirme bilgileri, ürüne ilişkin ek içerik bilgileri ve güvenlik notları takip edilerek gerçek zamanlı olarak ambalajlama talimatı görüntülenebilmektedir. Böylelikle paketleme işlemi hem daha verimli hem de daha güvenli bir hal almakta ve ürünlere ilişkin yanlış paketlenme oranı azalmaktadır.

Artırılmış gerçeklik uygulaması sırasında elde edilen görüntülerin kaydediliyor olması, süreçlerin uzaktan analiz edilebilmesi, belgelenebilmesi ve iyileştirilebilmesine imkân sağlamaktadır.

Artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yakın gelecekte müşteri hizmet düzeyi farklı bir boyuta taşınarak, artırılmış gerçeklik teknolojisi için kullanılan cihazlara sahip müşteriler, ilgi duydukları ürün özellikleri hakkında lojistik servis sağlayıcılarından fiyat teklifi alabileceklerdir. Ayrıca, müşteriler artırılmış gerçeklik teknolojisi ile henüz ürünü satın almadan evlerinde nasıl görünebileceğini görerek, ürün deneyimi sağlamış olacaklardır (Glockner, Jannek, Mahn, & Theis, 2014).

5. Sonuç

Lojistik faaliyetlerde kullanılabilen giyilebilir teknolojilerden, akıllı gözlük, akıllı eldiven ve artırılmış gerçeklik teknolojileri öncelikle insan kaynaklı hataları minimize ederek, lojistik faaliyetleri dolayısıyla tedarik zinciri etkinliklerini iyileştirmektedir. Giyilebilir teknolojiler yalnız insan kaynaklı hataları minimize etmemekte kalmamakta, aynı zamanda ürün kaynaklı hataları tespit ederek kaliteyi arttırabilmektedir. Günümüzde yaşanan standart lojistik faaliyetler ise Endüstri 4.0'ın etkisi ile değişmeye başlamış olup gelecek süreçte teknolojinin daha da gelişmesi ile yaşanan bu değişimin daha fazla hissedilmesi beklenmektedir.

Bu kapsamda kullanılan giyilebilir teknolojiler, lojistik faaliyetlerden olan taşımacılık alanında, detayları verilen mal için gerekli alanı hesaplayarak ve planlanan rota göz önünde tutarak araçta en uygun yere yerleştirilmesine imkân sağlar.

Depolama alanında, sipariş bazlı ve çoklu toplama işlemleri fark etmeksizin en çok hatanın olduğu süreç sipariş toplama değildir. Eller serbest kullanım, operasyonel izlenebilirlik ve ergonomi neticesinde operasyonların hızlandırılması, süreçlerde de zamansal kazanımı getirmektedir, bir kâğıt listeye veya geleneksel el terminaline ihtiyaç duyulmaması, sipariş toplama ve ön montaj sırasındaki süreç tutarlılığını sağlayarak avantaj sağlamaktadır.

Stok yönetimi kapsamında, azalan stok ya da ürün ile ilgili kalite kontrol sonucu oluşan hatalar tespit edilerek, sürece hemen müdahale edilebilmektedir. Bu bağlamda yaşanan stok doğruluğu ve kalitesinin tespit edilebilmesi ise doğrudan müşteri memnuniyetini arttırmaktadır.

Ayrıca giyilebilir teknolojiler stratejik kararlardan olan, tesis planlama gibi önemli kararlarda da kullanılarak büyük avantaj sağlanmaktadır. Nesnelerin interneti ve bulut bilişim ile elde edilen verilerin işlenmesi sağlanarak daha kaliteli, üretkenliği ve verimliliği daha yüksek lojistik faaliyetler söz konusu olacaktır.

Kaynakça

- Ashton, K. (2009). That 'internet of things' thing. *RFID journal*, s. 97-114.
- Avila, L., & Bailey, M. (2016). Augment your reality. *IEEE computer graphics and applications*, s. 6-7.
- BTK. (2020). *Giyilebilir Teknolojiler*. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu.
- Choudhury, T., & Pentland., A. (2002). The sociometer: A wearable device for understanding human networks. *CSCW'02 Workshop: Ad hoc Communications and Collaboration in Ubiquitous Computing Environments*.
- Çakır, F. S., AYTEKİN, A., & TÜMİNÇİN, F. (2018). Nesnelerin interneti ve giyilebilir teknolojiler. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, s. 84-95.
- Çiçek, M. (2015, Nisan). Wearable technologies and its future applications. *International Journal of Electrical, Electronics and Data Communication*, s. 45-50.
- Değerli, N. G. (2019). Moda endüstrisinin giyilebilir teknoloji tasarımları. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, s. 50-65.
- Desjardin, J. (2015, Mayıs 20). *Visual Capitalist*. <https://www.visualcapitalist.com/the-history-of-wearable-technology/> adresinden alındı
- Ercan, İ. P. (2020, Haziran). Giyilebilir Teknoloji Girişimlerinin Ürün Geliştirme Süreçlerinde Endüstriyel Tasarımın Yeri: Türkiye'deki Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ferah, A. B. (2022, Ağustos 4). 1975'ten 2014'e giyilebilir teknolojinin kısa tarihi.
- Glockner, H., Jannek, K., Mahn, J., & Theis, B. (2014). *Augmented Reality In Logistics*. Troisdorf: DHL.
- Güler, S. D., Gannon, M., & Sicchio, K. (2016). *Crafting wearables: Blending technology with fashion*. Apress.
- Hayes, A. (2022, Temmuz 30). *investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/w/wearable-technology.asp> adresinden alındı
- Hearing Systems*. (2022, Ağustos 3). <https://hearingsystemsinc.com/the-history-of-hearing-aids/> adresinden alındı
- Hofmann, B., Haustein, D., & Landeweerd, L. (2017). Smart-glasses: exposing and elucidating the ethical issues. *Science and Engineering Ethics*, s. 701-721.
- Karamehmet, B. (2019, Mart). Dijital pazarlamada nesnelerin interneti: Giyilebilir teknolojiler. *Turkish Studies*, s. 521-537.
- Kenton, W. (2022, Temmuz 30). *investopedia*. <https://www.investopedia.com/terms/i/internet-things.asp> adresinden alındı
- Levent, G., & Bozuklu, M. (2016, Aralık). Nesnelerin interneti: Yapılan çalışmalar ve ülkemizdeki mevcut durum. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, s. 47-68.

- López-de-Armentia, J., Casado-Mansilla, D., & López-de-Ipina, D. (2012). Fighting against Vampire Appliances through Eco-aware Things. *Sixth International Conference on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing* (s. 868-873). Palermo: IEEE.
- Mordor Intelligence. (2022, Ağustos 10). *Smart Wearable Market-Growth." Trends, and Forecast (2019-2024).* Mordor Intelligence: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/smart-wearables-market> adresinden alındı
- Öymen, G. (2017). Giyilebilir teknolojilerin moda endüstrisi üzerindeki etkileri. *1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı*. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Rejeb, A., Keogh, J. G., Leong, G. K., & Treiblmaier, H. (2021). Rejeb, A., KeoPotentials and challenges of augmented reality smart glasses in logistics and supply chain management: A systematic literature review. *International Journal of Production Research*.
- Sağbaşı, E. A., Ballı, S., & Yıldız, T. (2016). Giyilebilir akıllı cihazlar: dünü, bugünü ve geleceği. *Akademik Bilişim Konferansı*, (s. 749-756). Aydın.
- Sezgin, S. (2016). Eğitimde Giyilebilir Teknolojiler:Fırsatlar ve Eğilimler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 405-418.
- TIM. (2021). *Future of Logistics In Industry 4.0*. İstanbul: Thread In Motion.
- TIM. (2021, Ağustos 5). *Smart Gloves Use Cases*. <https://www.threadinmotion.com/de/blog/smart-gloves-use-cases> adresinden alındı
- UİB. (2012). *Giyilebilir Teknolojiler*. Bursa: Uludağ İhracatçı Birlikleri Genele Sekreterliği Ar&Ge Şubesi.
- Vujica Herzog, N., Buchmeister, B., Beharic, A., & Gajsek, B. (2018). Visual and optometric issues with smart glasses in Industry 4.0 working environment. *Advances in production engineering & management*, s. 417-428.
- Xu, X., Chen, K., Lin, J.-H., & Radwin, R. (2015, Şubat). The accuracy of the Oculus Rift virtual reality head-mounted display during cervical spine mobility measurement. *Journal of biomechanics*, s. 721-724.
- Yang, B.-H., & Rhee, S. (2000). Development of the ring sensor for healthcare automation. *Robotics and Autonomous Systems*, s. 273-281.
- Yılmaz, Ü., & Duman, B. (2019). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Lojistik Faaliyetleri Üzerine Olan Etkilerinin İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, s. 1-7.

İKTİDAR POLİTİKALARI ETKİSİ İLE KAMU SPOTU VE KAMU KURULUŞU REKLAMLARININ BİÇİMLENİŞİ

Sertaç KAYA¹, Elif İNCEİSMAİL²

Öz

İktidar ve medya ilişkisi her zaman incelenmesi gereken bir konu olmuştur. Özellikle kamu yararı amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilen kamu spotları ve iktidarla yakından ilişkili kamu kuruluşlarının reklamları bu anlamda özel bir araştırma gerektirmektedir. Kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamlarında iletişimin amacının daha net belirtilmesi, iletişiminin tarafsız olması beklenmektedir. Bu sayede kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamları propaganda amacıyla kullanılma şüphesi uyandırmayacaktır. Çalışmada kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamlarının iktidarlar tarafından kendi politikalarını yayma amacıyla kullanılması durumu 'kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı' uygulanması üzerinden incelenmektedir. Araştırma, temel olarak iktidarların politikalarını yaymak amacıyla kamu spotlarını ve kamuya ait kuruluşların reklamlarının kullanıldığı varsayımından hareket etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın deseni durum çalışması olarak belirlenmiştir. Araştırmanın örneklemini maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bahsi geçen 'kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı' uygulamasının başlatılmasıyla birlikte yayınlanan kamu spotu, kamu bankası reklamı ve özel banka reklamı ele alınmış ve eleştirel söylem analizi çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde, kamu spotunun ve kamu bankası reklamlarının iktidar söylemlerinin ve uygulamalarının yayılmasında aracı olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medya ve İktidar, Propaganda, Kamu Spotu, Reklam, Kamu Bankası.

JEL Sınıflaması: L88, M37, M38

FORMATION OF PUBLIC SERVICE ANNOUNCEMENTS AND PUBLIC INSTITUTION ADVERTISEMENTS WITH THE EFFECT OF THE POWER POLICIES

Abstract

The relationship between power and media has always been a subject that needs to be examined. In particular, public service announcements, which are stated to be for the public benefit, and advertisements of public institutions closely related to the government, require special research in this sense. It is expected that the purpose of the communication will be stated more clearly and the communication will be impartial in public service advertisements and public institution advertisements. In this way, public service announcements and public institution advertisements will not arouse suspicion of being used for propaganda purposes. In the study, the use of public service announcements and public institution advertisements by the governments to spread their policies is examined through the application of 'currency protected time deposit and participation account'. The research is based on the assumption that public service ads and advertisements of public institutions are used to spread the policies of the governments. In this context, the design of the research was determined as a case study. The maximum variation sampling method, one of the purposeful sampling methods, was preferred in the study. The aforementioned 'currency protected time deposit and participation account' application, the public service advertisement, public bank advertisement, and private bank advertisement published with the launch of the application were discussed and analyzed within the framework of

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, sertackaya1@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3483-572X.

² Araştırma Görevlisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, elifinceismail@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3424-8034.

critical discourse analysis. As a result of the study, it has been revealed that public service advertisements and public bank advertisements are used as mediators in the dissemination of power discourses and practices.

Keywords: Media and Power, Propaganda, Public Service Announcement, Advertising, Public Bank.

JEL Classification: L88, M37, M38

1. Giriş

Kamu spotu, Amerika’da ortaya çıkan daha sonrasında ise 1980’li yıllarda Türkiye’de kullanılmaya başlayan bir yayın türüdür. Temel amacı toplum yararına çalışma yapan ticari olmayan kuruluşların medyada yer ve zaman edinerek mesajını iletebilmesidir. Bu sayede sağlık, güvenlik, eğitim gibi temel toplumsal konularda bilinçlendirme ve tutum değişikliği geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ülkemizde kamu spotu başvuruları ve onay süreci Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından yürütülmektedir. RTÜK tarafından onaylanan kamu spotları medya kuruluşları ile görüşerek ücretsiz ya da indirimli olarak kayıtlarını yayınlatabilmektedir. Kamu Spotları Yönergesi’nde kamu spotu tanımı açık bir şekilde yer almaktadır. Bu tanıma göre kamu spotları kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarınca hazırlanan veya hazırlatılan ve Üst Kurul tarafından yayınlanmasında kamu yararı olduğuna karar verilen bilgilendirici ve eğitici nitelikteki film ve sesler ile alt bantları olarak ifade edilmektedir (RTÜK, t.y.). Fakat kamu spotlarının tanımı içerisinde yer alan ‘kamu yararı’ kavramı tartışmalı olması sebebiyle kamu spotları içerikleri farklı ideolojileri temsil etme ya da propaganda amacıyla kullanılma şüphesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV)’nin 2012 yılında yaptığı analize göre kamu spotu başvurularında vakıf ve dernek başvurularında uygun bulunma oranı %72; kamu kurumlarının başvurularının uygun bulunma oranı ise %87’dir (TÜSEV, 2012). Aytekin (2016, s. 253) konuyla ilgili olarak kamu spotlarının halkla ilişkiler ve propaganda amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Çakar (2017) çalışmasında kamu spotlarını denetleyen ve yayınlayan kurumların yöneten azınlığın elinde olması sebebiyle kamu spotlarının toplumun tamamını gözetemeyeceğini belirtmektedir. Kamu kurumları hem kamu spotu başvurusu yapabilen hem de bütçeli olarak reklam yayınlatabilen kurumlar olarak dikkat çekmektedir. Kamu kuruluşlarının iletişim çalışmalarının tarafsız olması gerekirken bu kurumlar yöneten azınlığın elinde olması sebebiyle iletişimde sapmalar ortaya çıkmakta, zaman zaman iktidar söylemlerini destekleyen bir propaganda aracı konumuna gelebilmektedir.

Bu çalışma ile Aralık 2021 tarihinde duyurusu yapılan kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı hakkında bilgi verme ve ikna etme amacıyla gerçekleştirilen kamu spotu ve reklamlar incelenmiştir. Çomu (2012) tarafından video içerikleri için sistematik hale getirilen söylem analizi yöntemi ile konunun öncülleri ve ardılları takip edilerek içerikler analiz edilmiştir. Bu bağlamda kamu spotu ile kamu bankası reklamlarının söylemlerinin örtüştüğü görülmüştür. Filmlerde Türk lirasının değerinin korunması, milli değerlere sahip çıkılması gibi ortak söylemler olduğu anlaşılmıştır. Özel banka reklamında ise sadece uygulama hakkında bilgi verildiği tespit edilmiştir. Kamu Spotları Yönergesi'ne göre, ticari fayda içeren reklam içeriği kamu spotu olarak yayınlanamamaktadır. Ayrıca kamu spotu olarak yayınlanan içeriğin reklam olarak yayınlanmaması gerekmektedir. Bu bağlamda kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı bankalar açısından kârlı bir uygulama olduğu ve kamu yararı dışında ticari yarar da sağladığı görülmektedir. Bu bakımdan kamu spotu ve kamu bankası reklamlarının bir propaganda aracı olarak işletildiği ve iktidar politikalarının yayılması amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2. Siyaset ve Medya İlişkisi Üzerine

Siyasilerin düşüncelerini yaymak, ideolojilerinin kabulünü sağlamak ve böylece iktidara gelmek için medya organlarına başvurması propagandanın adımlarının işletildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Bernays propagandayı; fikir, inanç veya bir doktrinin geniş ölçekte yayılmasını sağlayan organize edilmiş bir çaba olarak tanımlamaktadır (1936, s. 20). Brown için ise, var olan veya olmayan aleni bir delil yahut herhangi bir mantıki dayanak göstermeksizin bireyleri istenen inancı kabul etmeleri yönünde ikna etmek şeklinde tanımlanabilecek telkinler tüm propaganda türlerindeki ortak özelliştir (1992, s. 31). Propagandada bir grubun lehine veya aleyhine nefret veya taraftarlık hissi oluşturulmaya çalışılmaktadır (1992, s. 13-14). Ayrıca amaca ulaşmak için kitlelerin dikkatini yakalamak ve onların sevgi, öfke, korku ve umut gibi duygularından faydalanmak da önem taşımaktadır (1992, s. 28-29).

Medya, siyaset ve hedef kitle arasındaki ilişki aynı zamanda bir siyasal iletişim sürecine de atıf yapmaktadır. Aziz bu süreci siyasal aktörlerin belirli ideolojik amaç ve politikalarını belirli gruplara, kitlelere, ülkelere kabul ettirmek, eyleme dönüştürmek ya da uygulamaya koymak üzere iletişim çeşitlerini ve tekniklerini kullanmaları şeklinde tanımlamaktadır. Bu durum siyasilerin mesajlarının kitle iletişim araçlarının kullanılarak halka iletilmesini ifade etmektedir (2017, s.3). Dolayısıyla medya, seçim dönemlerinde siyasiler tarafından halka bilgi vermek, parti/adayları

tanıtmak, bilinirliği artırmak, insanlarla iletişim kurmak, siyasal reklamlarını yayınlamak ve diğer partilerden farklılıklarını ortaya koymak amacıyla kullanılabilirdiği gibi seçim dışı zamanlarda da faaliyetlerini göstermek, mesajlarını insanlara iletmek için kullanılabilir. Sonuç olarak medya, siyasal iletişimde bir kaynak olarak kullanılabilirdiği gibi bir araç olarak da görülmektedir.

Ancak Herman ve Chomsky'e göre medya, kendisini denetleyen ve aynı zamanda finanse eden kuvvetli toplumsal grupların çıkarlarına hizmet etmekte ve onların lehine propaganda yapmaktadır. Bu gücü elinde bulunduranların öne çıkarmayı arzu ettikleri kendi gündemleri ve ilkeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda bu kişi ya da kurumlar medya politikasını şekillendirmede etkin bir role sahiplerdir (2012, s. 15). Medyanın kontrolü sayesinde oluşturulan mesajlarla, belli kanaatler oluşturulabilmekte veya yönlendirilebilmektedir. Düşünce süreçlerine eklenen medya iletileri ile kişilerin konuları algılama biçimleri şekillendirilmektedir. Böylece medyayı kontrol eden güçler, amaçları doğrultusunda sahip olunması istenen bakış açılarını bireylere yerleştirmektedir.

Kişi veya grupların hâkimiyet sağlamak, yönetmek, iktidarı elde etmek veya var olan iktidarın devamlılığını sağlamak için bireyleri ikna etmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalarla insanların istenilenler doğrultusunda hareket etmesi için bir algı yaratılmak istenmektedir. Bu algı kişilerin kendilerine verilenler için zihninde meydana getirdiği düşünce biçimlerini kapsamaktadır. Hedef kitleye gönderilen mesajların kontrolü ile oluşturulan algı yönetimi, zihinlerin manipüle edilmesi ile 'gerçek doğru' ve 'kurgulanmış doğru' arasındaki ayrımın yapılamamasına zemin hazırlamaktadır. Böylece insanların kendilerine iletilen mesajlara inanması ve bu yönde bakış açısı oluşturması kolaylaşmaktadır. Bunun da en önemli yolunu kitle iletişim araçları oluşturmaktadır.

Althusser, kitle iletişim araçlarını devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak görmekte ve bu kanallardan halka günlük olarak milliyetçilik, ahlakçılık, şovenizm ve benzerlerinin belirli dozlarla verildiği belirtmektedir (2014, s. 61). Medyanın bu amaçlarla kullanılması egemen olan ideolojinin yönetenler tarafından toplumdaki bireylere aktarıldığını, olması istenen değer, norm ve davranış kalıplarının zihinlere yerleştirildiğini göstermektedir. Yönetimde hâkim olan gücün kitle iletişim araçlarını da kontrol altında tutması, halka aktarılacak mesajların da belirleyicisinin iktidar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Egemen ideolojilerin medya üzerinden

somutlaştırılmasıyla kitlelerin rızası sağlanarak iktidarın sürekli olarak yeniden üretimi de gerçekleşmektedir.

Bu durum aslında rıza üretiminin gerçekleştirildiği göstermektedir. İlk kez Lipmann tarafından ‘Public Opinion’ kitabında dile getirilen rıza üretimi kavramı kitle iletişim araçlarının kullanımıyla demokrasilerde yeni bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir (2020, s. 248). Bernays ve Chomsky gibi isimler de bu kavram üzerinde çalışmış ve farklı açıklama yollarına gitmişlerdir. Bernays (1936, s. 9) kitlelerin örgütlü alışkanlıkları ile düşüncelerinin bilinçli olarak manipülasyonunun demokrasilerin unsuru olduğunu bunun da rıza üretimi (1947, s. 119) ile fikirleri ve eylemleri etkilemek amacıyla kasıtlı olarak planlanmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Chomsky de propagandanın bu yöntemi ile insanlara istemedikleri şeyleri kabul ettirebilmenin olanaklı hale geldiğini belirtmektedir (2008, s. 3). Böylece rıza üretiminin devreye sokulmasıyla insanların normal şartlarda karşı çıkabileceği taleplere karşı daha olumlu bakmaları sağlanırken içselleştirilmiş inanç ve değerler üzerinden kişilerin istenenleri kendi düşünceleri olarak hissetmeleri şeklinde bir yanılsama yaratılmaktadır. Bu sayede insanlara doğru olduğu kabul ettirilen inanç ve değerler sistemi üzerinden fikir yürütmeleri sağlanarak zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirilmektedir.

Değer, kültür ve politikaların yumuşak güç olarak kullanılıp yayılmasında da yine kitle iletişim araçları devreye girmektedir. Nye (2017), yumuşak güç kavramını başkalarının seçimlerini belirleme yeteneği şeklinde ifade etmektedir. Yumuşak güç unsurlarına başvurulması ile gündemin belirlenmesi gerçekleştirildiği gibi cazibenin kullanılmasıyla da kişileri ikna etmeye giden yol açılmaktadır. Bu sayede teşvik ve tehditlere başvurmadan daha düşük maliyetlerle ve tepki toplamadan insanların istenen değerleri benimsemesi sağlanmaktadır. Nye, yine bu durum için istenilen sonuçların insanlar tarafından da istenmesini sağlayarak onları zorlamadan belirlenen hedefe ulaşabileceğini söylemektedir.

Schiller da medya üzerindeki kontrole imajların ve haberlerin ne şekilde işlenip oluşturulduğuna, ayrıştırılıp denetlendiğine ve böylece inançların ve tutumların dolayısıyla da davranışların belirlenebileceğine dikkat çekmektedir. Toplumsal gerçeklikleri yansıtmayan mesajların bilinçli olarak üretilmesiyle zihinlerin yönlendirildiğini belirtmektedir. Manipülasyon barındıran içeriklerin, gerçeklerin tam olarak anlaşılmasından ve zihinlerin idrak gücüne tesiri olduğundan bahsetmektedir (2018, s. 11). Dolayısıyla medya içeriklerinin oluşturulması ve

bunların taşıyacakları mesajların belirlenmesi insanların hangi konularda neleri düşüneceklerinin belirleyicisi olmaktadır. Seçili bilgilerin dolaşıma girmesi insanların desteklerinin, ihtiyaçlarının, eğilimlerinin tek bir doğrultuda olmasına sebebiyet vermektedir.

3. Propaganda Aracı Olarak Kamu Spotu ve Reklam

Kamu spotu kavramı İngilizce ‘public service announcement’ (PSA) kavramı ile ifade edilmektedir. Amerika’da ortaya çıkan kavram bilgi, tutum ve/veya davranışı iyileştirmeyi amaçlayan ticari olmayan reklam olarak ifade edilmektedir (Martiniuk vd., 2010). Kamu spotları; sosyal ve toplumsal yaşamın gereği olarak uyulması beklenen davranışları destekleyen ya da toplum sağlığını ve varlığını tehdit eden çeşitli riskli davranışlardan kaçınmayı öğütleyen, öneren veya teşvik eden kısa filmlerdir (Walther vd., 2010). Kamu spotları, belirli kitlelerde belirli davranışları bilgilendirmek veya teşvik etmek için, genellikle kitle iletişim araçları kullanarak ticari olmayan kâr için tasarlanmaktadır (Bator ve Cialdini, 2000, s. 527). Kamu spotlarında ‘toplum yararı’ kavramı ön plana çıkmaktadır. Sosyal yaşamda kişilerden beklenen davranışların özendirilmesi (örneğin yayaların trafikte kırmızı ışıkta durması gibi); uygun olmayan doğurabileceği olumsuzlukların vurgulanması ve kişinin bu davranıştan caydırılmaya çalışılması (örneğin toplu ve kapalı alanlarda sigara içilmemesi gibi) sıkça karşılaşılan kamu spotu içerikleridir.

Kamu spotuna dair ilk örnekler Türkiye’de 1980’li yıllarda yayınlanmıştır. Daha sonra 1990’lı yıllarda sivil toplum kuruluşlarının (STK) artması ile kamu spotuna ilgi artmıştır. 2010’lu yıllarda ise STK’lardan daha fazla bakanlıklar ve kamu kurumları tarafından yaptırılan kamu spotlarında artış görülmüştür (Aytekin, 2016, s. 252). Kamu spotlarının yönetmeliği Türkiye’de RTÜK tarafından belirlenmektedir. Kamu spotu yayınlama hakkı RTÜK tarafından sınırlandırılmıştır. Bu sebeple ticari markalar tarafından kamu yararı gözetilen iletişim çalışmaları ticari fayda içermesi sebebiyle ‘sosyal reklam’ kavramı ile ifade edilmektedir. Ticari markaların kamu spotu yayınlaması mümkün değildir. Bilgiç (2016, s. 34) kamu spotlarının kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından kişilerde pozitif düşünce ya da davranış değişikliği sağlaması bazen de yeni bir yasanın tanıtımı amacıyla hazırlanan, RTÜK tarafından incelenip onaylanmış, seçilen yayın kuruluşlarının inisiyatifine bağlı olarak ücretsiz ya da düşük ücret ile yayınlanan, reklam unsuru taşımayan, kısa süreli, eğitici, bilgilendirici film, ses ve alt bantlar olarak tanımlanmaktadır. Balta Peltekoğlu’nun (2007, s.243) belirttiği üzere de kamu spotları ticari

olmamalı, ticari fayda içermemeli; bireysel ya da kuruma yönelik özel çıkar gözetmemeli ve siyasal açıdan tarafsız olmalıdır.

Konuyla ilgili 8/8/2012 Tarihli ve 2012/45 Sayılı Radyo Televizyon Üst Kurulu toplantısında alınan karar ile yürürlüğe konulan “Kamu Spotları Yönergesi” incelendiğinde(RTÜK, t.y.);

Madde 4 (3)’te “Kamu spotlarında gizli ticari iletişim de dâhil her türlü ticari iletişime yer verilemez. Spotun hazırlanmasında katkısı olan gerçek veya tüzel kişilerin adını, markasını, logosunu, imajını, faaliyetlerini veya ürünlerini tanıtmak amacıyla programlara yönelik yaptığı her türlü katkıyı içerdiği tespit edilen başvurular doğrudan reddedilir.” ibaresi yer almaktadır. Bu madde ile kamu spotlarını reklamdan ayıran özellikler belirtilmektedir.

Madde 4 (4)’te “Reklam bütçesi bulunan ve başka mecralarda reklam olarak yayınlanan spotlar, kamu spotu olarak kabul edilmez.” ifadesi yer almaktadır. Bu madde ile aynı filmin hem reklam hem kamu spotu olarak yayınlanamayacağı belirtilmektedir.

Madde 8 (2)’de “Konu olarak birbirine benzer spotların tespiti halinde, kamu kurum ve kuruluşları öncelikli olmak üzere konuyla ilgili asli yetkili olduğu değerlendirilen kuruluşun başvurusu kabul edilir.” ifadesi yer almaktadır. Bu madde ile aynı konuda başvuru alınan kamu spotları içerisinde en yetkili kuruluşun başvurusunun değerlendirileceği belirtilmektedir.

02/11/2011 Tarihli ve 28103 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğinde Madde 10 (a)’ya göre “Üst Kurulca reklam sürelerinden sayılmayacağına ve ücretsiz olarak yayınlanabileceğine karar verilmiş olan kamu spotları ile öncelikli yayınların yayını sırasında; Ek-2’de yer alan kamu spotu ve öncelikli yayın logoları sürekli olarak yer alır.” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre izleyicinin izlediği filmin kamu spotu olarak toplum yararı gözetilen bir içerik olduğunu bilmesi gerekliliği ön planda tutulmuştur.

Yukarıda yer alan maddeler sayesinde reklam ve kamu spotu arasındaki ayırım sağlanmış sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve bakanlıkların ticari, siyasi, ideolojik kullanımların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çakar (2017) tez çalışmasında kamu spotuna yaklaşımları eleştirel ve eleştirel olmayan yaklaşımlar olarak ikiye ayırmıştır.

Eleştirel olmayan yaklaşımlar sosyal pazarlama ve sağlık iletişimi olarak belirtilirken eleştirel yaklaşımlar ideoloji ve propaganda olarak sınıflandırılmıştır. Bu çalışma içerisinde de kamu spotu kavramı eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Esarey, Stockmann ve Zhang (2017) propagandayı parti-devlet iletişimi şeklinde görmekte ve rejimin liderliğine, politikalarına ve ideolojisine halk arasında destek bulunması hedefiyle insanların bilgilendirilmesini ve eğitilmesini kapsadığını belirtmektedirler. Bu bakımdan kamu spotlarının da işlevsel kullanıldığına dikkat çekmektedirler. Kimi zaman toplumsal durumlarla ilgili normların geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla kullanılsa da kamu spotları, iktidar mesajlarının desteklenmesi için kullanılarak bize propagandanın ‘yumuşak’ yöntemlerine başvurulmasının örneklerini sunmaktadır. Kamu spotuna eleştirel yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında Paletz ve arkadaşlarının (1977) *Politics in Public Service Advertising on Television* çalışması ile karşılaşılmaktadır. Çalışmada incelenen kamu spotları içerisinde egemen ideolojiye aykırı ileti taşıyan kamu spotunun yer almadığı görülmüştür. Bu bağlamda kamu spotları statükonun uygun bulduğu fikirlerin paylaşıldığı ve toplumsallaşma sürecini inşa eden bir araç olarak nitelendirilmiştir. Kamu spotları kusurları örtmek, kesin gerçekleri düşünmeyi reddetmek, karşıtları dışlamak yolu ile bir çeşit eşik bekciliği yapmaktadır. Eleştirel yaklaşan bir diğer çalışma ise Aytekin (2016)’in çalışmasıdır. Çalışmaya göre bakanlıklarca hazırlanan kamu spotları iktidar politikalarının tanıtımını yapan halkla ilişkiler/propaganda faaliyetine benzer bir işlev görmektedir.

Kamu spotu kavramının Türkiye’de yerleşmesinden önce cumhuriyet dönemi Türkiye’inde reklamcılık sektörü ve özellikle de kamu bankası reklamları devletin ideolojik bir aygıtı olarak kullanılmıştır. Fırlar ve Çelik, konuyla ilgili olarak dönemin önemli reklamverenleri arasında başta İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümerbank olmak üzere gibi devlet destekli kuruluş isimlerinin etkin rol oynadığını belirtmektedir. Bu kuruluşlar milli ürünlerin tanıtımı ya da tasarruf kültürü gibi konularda bireylerin ikna edilmesinde gazete reklamları aracılığıyla aktif bir yol üstlenmiştir (2010, s. 170). Bu çalışmanın örnekleminde de görülebileceği gibi günümüzde de kamu kuruluşları tarafından reklamların benzer amaçlarla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Reklam, belli bir ücret karşılığında yer ve zaman satın alınarak yayınlanan ilanlardır (Elden, 2013). İlanların ‘reklam’ olduklarının belirtilmesi mecburi tutulmuştur. Bu uygulamanın amacı izleyicilerin ikna edici bir mesajla karşılaştıklarının bilgisinin aktarılması, özette izleyicinin ‘aldatılmadan’ ikna edilmesidir. Reklam, reklamı yayınlatan kurum için bir fayda sağlama

amacıyla yayınlanmaktadır. Reklamların temel amaçları marka bilinirliğini sağlamak, ürünü tanıtmak, ürün satışını arttırmak gibi ticari faydalardır (Elden vd., 2005). Bu amaçlar doğrultusunda reklamların sadece toplum yararını gözetmesi mümkün değildir. Günümüzde toplum yararına gerçekleştirilen yayınların sınırları RTÜK tarafından belirlenmiş ve reklamdan ayrıştırılarak ‘kamu spotu’ olarak tanımlanmıştır. Alanın uzmanları dışında izleyiciler tarafından kamu spotu ve reklam ayrımının net bir şekilde yapılması mümkün değildir. Reklamın aksine kamu spotu formatında yayınlanan mesajların içerikleri toplumun bütününe kapsamalıdır. RTÜK tarafından onaylanmış ve yayınlanmış bir kamu spotunun herhangi bir kurumu, ideolojiyi ya da iktidarın çıkarını gözetmemesi beklenmektedir.

Reklamlar içerisinde kamu kuruluşu reklamları ise daha ince bir çizgide durmaktadır. Kamu kuruluşlarının kamuyu temsiliyetleri sebebiyle yayınladıkları reklamlarda tarafsız bir anlatı ve söylem benimsemeleri beklenmektedir. Aksi takdirde bu kurumlarda kamu yararı yerine ticari faydanın ön planda tutulduğu ya da kurumların hükümet propagandası aracı olarak kullanıldığı düşüncesi ortaya çıkabilmektedir.

4. İktidar Politikalarının Kamu Bankası Reklamlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, kamu spotu ve kamu kuruluşlarının reklamlarında yer alan mesajların söylem analizi yöntemi ile içeriğinin araştırılmasıdır. Bu sayede kamu spotu ve kamu kuruluşlarının reklamlarının iktidarın attığı adımların, başlattığı uygulamaların ve politikalarının yayılmasında bir çeşit propaganda aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, döviz karşısında değer kaybeden Türk lirasına yeniden değer kazandırmak amacıyla iktidar tarafından kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı uygulamasının başlatılmasının ardından yayınlanan kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamları ele alınmaktadır.

4.2. Araştırmanın Örnekleme

İncelenen reklamlar amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme bağlamında seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, çalışma problemi doğrultusunda konunun anlaşılmasına yönelik unsurların araştırmaya dâhil edilmesine işaret etmektedir (Creswell, 2013, s. 156). Maksimum çeşitlilik örneklemesinde amaç, göreceli olarak daha küçük ama çeşitliliğin

yüksek olduğu bir örneklem ile problemi etraflıca inceleyebilmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 119). Bu kapsamda ‘kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı’ konulu iletişim çalışmaları içerisinde bir özel banka reklamı (Denizbank); iki kamu kuruluşu reklamı (Halkbank) ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan kamu spotu ele alınarak analiz edilmiştir.

Bu reklamlara YouTube platformu üzerinden erişilmiş olmasına rağmen, içeriklerin geleneksel kitle iletişim araçlarından da yayınlandığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla reklam içerisinde verilmek istenen mesajların çalışmanın yapıldığı tarihteki YouTube izlenme sayılarından çok daha geniş kitlelere aktarıldığını bilmek önem arz etmektedir.

4.3.Araştırma Deseni ve Yöntemi

Araştırmanın desenini durum çalışması (case study) oluşturmaktadır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır. Bir duruma dair olay, süreç ve kişiler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 73). Araştırmanın odak aldığı durum ‘kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı’ uygulamasıdır. Uygulamanın Cumhurbaşkanı tarafından duyurulması ve sonrasında yayınlanan kamu spotu ve reklamlar araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın temel sorusu “Kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamları propaganda aracı olarak kullanılıyor mu?” sorusudur. Araştırmanın alt soruları ise “Kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamları söylemleri arasında ne gibi benzerlikler var?” sorusundan oluşmaktadır.

Araştırmanın yöntemi ise, eleştirel söylem analizidir. Araştırmada ele alınan reklamlar ve kamu spotu eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmektedir. Van Dijk’a göre eleştirel söylem analizi, toplumdaki güç ve tahakküm ilişkilerini yürürlüğe koyma, meşrulaştırma, yeniden üretme veya direnme biçimlerine odaklanarak bunların metin ve konuşma üzerinden nasıl işletildiğini incelemektedir (2001, s. 352-353). van Dijk’ın söylem analizi modeli, Çomu (2012) tarafından YouTube platformu üzerinden video analizine uyumlu olacak şekilde değiştirilmiş ve çalışmamızda bu yaklaşımdan yararlanılmıştır.

Analiz edilen videolar makro ve mikro olarak ayrılan iki temel başlık altında analiz edilmiştir. Makro yapı kendi içerisinde tekrar tematik ve şematik yapı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tematik yapı içerisinde yayınlanan videoların başlıkları, video tanımları, kullanılan etiketler incelenirken; şematik yapı içerisinde videonun anlatım dili, içerdiği sonuçlar, yayınlanan video öncesinde ve sonrasındaki olayları içeren ardalın bilgisi ve bağlam bilgisi incelenmiştir. Mikro yapı ise videodaki anlamsal ilişkilere odaklanan bir analiz sunmaktadır. Mikro yapı kendi içerisinde sentatik çözümleme, bölgesel uyum, kelime seçimi ve retorik olarak dört başlığa ayrılmaktadır. Sentaktik çözümleme ile cümle yapılarının aktif ya da pasif olması, basit ya da karışık olması incelenmiştir. Daha sonra bölgesel uyum başlığı altında anlatımın kurduğu nedensel, işlevsel, referansal ilişkiler analiz edilmiştir. Kelime seçimleri başlığı altında metafor, metonimi, yan anlam, düz değişme vb. yapılar incelenmiştir. Son olarak retorik başlığı altında görseller ve inandırıcı bilgilere değinilmiştir. Makro yapı tablo oluşturularak aktarılırken mikro yapı çözümlenmeleri ise metin olarak aktarılmıştır.

5. Bulgular

Bulgular, yayınlanan kamu spotu veya reklam filminin yayın tarihi göz önünde bulundurularak sıralı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 21 Aralık 2021 tarihinde yayınlanan Halkbank reklam filmi ele alınmıştır; ikinci olarak 5 Şubat 2022 tarihinde yayınlanan Halkbank reklam filmi; üçüncü olarak 6 Şubat 2022 tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Kamu Spotu ve son olarak da 24 Şubat 2022 tarihinde yayınlanan Denizbank reklam filmi analiz edilmiştir.

5.1. Halkbank 21 Aralık 2021 Tarihli Reklam Filmi Analizi

Konuyla ilişkili yayınlanan ilk iletişim çalışması bir kamu bankası olan Halkbank reklam filmidir. Film hakkında oluşturulan tabloda önce genel bilgiler verilmiş ardından makro yapı incelenmiştir. Mikro yapı analizinde ise tablo kullanımı tercih edilmemiştir. Analizler ilgili başlıklar altında yer almaktadır.

Tablo1. Halkbank 21 Aralık 2021 Tarihli Reklam Filmi

Genel Bilgiler	Yayınlayan	Halkbank
	Yayın Ortamı	Halkbank Youtube Hesabı
	Yayın Türü	Reklam
	Sloganı	Türk lirasıyla Halkımız kazanıyor, ülkemiz büyüyor. Halkbank

	Video Metni	<p>Kerem: İnsanlık tarihinde ilk para Anadolu'da basıldı Ömer. Ömer: Evet Kerem Abi. Kerem: Ve o günden beri bir devletin parası o devletin bağımsızlığının ve egemenliğinin dünyaya ilanı oldu. Gel böyle. Misal, Fatih Sultan Mehmet kudretini yedi cihana duyurmak için altın sikke bastırıldı. Türk lirası da bizim gücümüzdür, zaferimiz, kurtuluşumuzdur. Bağımsızlığımızın elle tutulan gözle görülen belgesidir. Bak, toprağımızın bereketi halkımızın emeğidir. O emek de Türk lirasıyla gerçek kıymetini bulur. Ömer, ay yıldızlı bayrağımız bu güzel Türkçemiz ve Gazi Meclisimiz ne söylerse paramız da aynısını söyler. Bak oğlum bu halk hürriyete tutkun, istiklale aşık. Gel benimle Ömer. Bu vatana hizmet etmiş nice kıymetli isim gibi Türk lirası da umudumuz, gururumuzdur. Atamızın bize işaret ettiği aydınlık geleceğe yürümenin kalkınmanın ve milli egemenliğin olmazsa olmazıdır. Ömer: Halkımızın Halkbank'ta değerlendirdiği Türk lirasının her kuruşunu üreten Türkiye için kocaman bir desteğe dönüştürmek de banka olarak bizim görevimiz. Kerem: Ne mutlu. Kadın1:Paramızın kıymetini bilmek halk olarak bizim de görevimiz Kerem Bey. Kerem: Hay ağzınıza sağlık. (Küçük kıza dönerek) Sen napıyorsun bakalım? Paralara mı bakıyorsun? Dış Ses: Paramızın gücüne güveniyor. Türk lirasında değerlendirdiğiniz birikimlerinizi ek avantajlarla destekliyoruz. Türk lirasıyla Halkımız kazanıyor, ülkemiz büyüyor. Halkbank</p>	
	Erişim	https://www.youtube.com/watch?v=H2ws4mLJH70&t=32s	
	Yayın Tarihi	21.12.2021	
Makro Yapı	Tematik Yapı	Başlık	Türk Lirası ile Halkımız Kazanıyor, Ülkemiz Büyüyor!
		Video tanımı	<p>Paramızın gücüne güveniyoruz! Halkımızın Bankamızda değerlendirdiği Türk Lirası'nın her kuruşunu Üreten Türkiye için kocaman bir desteğe dönüştürmek en temel görevimiz: Ne mutlu bize! Bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin sembolü Türk Lirası ile halkımız kazanıyor, ülkemiz büyüyor! Halkbank Resmi YouTube Kanalına Abone Olun: http://bit.ly/Abone-Ol http://www.halkbank.com.tr/ Facebook: https://www.facebook.com/halkbank Twitter: https://twitter.com/Halkbank Instagram: https://www.instagram.com/halkbank LinkedIn: https://tr.linkedin.com/company/halkbank</p>
	Etiket	Etiket kullanılmamıştır.	

Kaynak: Araştırmacı tarafından Halkbank Youtube hesabından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

5.1.1.Şematik Yapı

5.1.1.1.Videonun Anlatım Dili

Videoda rol alan kişilerin ifadeleri resmi bir anlatımla gerçekleştirilirken diyaloglar müzik ile desteklenmektedir.

5.1.1.2.Sonuçlar

Türk lirasının değerinin yeniden kazandırılmasına ilişkin hazırlanmış bu videoda geçmişten günümüze bu topraklarda kullanılmış olan paraların görselleri kullanılarak tarihsel olarak önemli anlara vurgu yapılmaktadır. Türk lirasına geçmenin ve bu para biriminde kalmanın ülkemiz adına faydalı olduğu vurgusu ön planda tutulmaktadır.

5.1.1.3.Ardalan Bilgisi

Cumhurbaşkanı tarafından 20 Aralık 2021 tarihinde ‘kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı’ sisteminin getirildiği açıklandı. Cumhurbaşkanının yeni sistemi açıkladığı tarihten bir gün sonra Halkbank’ın reklam filminin yayınlanmış olması iktidar politikalarının önceden kamu kuruluşları reklamları aracılığıyla somutlaştırılarak yayılmasının amaçlandığını göstermektedir. Reklam filmini çeken ajansın başkanının bahsi geçen reklamı 17 Ocak 2021 tarihinde çekildiğini söylemesi (Independetn Türkçe, 2021) bu durumu kanıtlar niteliktedir.

5.1.1.4.Bağlam Bilgisi

‘Kriz senaryoları’, ‘kur şantajı ve spekülasyon’ (Yeni Şafak, 2021), ‘güçlü Türkiye hedefini karalama’ya yönelik girişimlerin var olduğu düşüncesi (NTV, 2021) ekonomideki kötü gidişin sebepleri arasında gösterilmektedir. Döviz karşısında değer kaybeden Türk lirasının değerini korumak amacıyla da bu adımın atıldığı belirtilmektedir.

5.1.2.Mikro Yapı

5.1.2.1.Sentetik Çözümleme

Cümleler genellikle kısa bir yapıda kurgulanmış olup basit ve anlaşılır kelimeler tercih edilmiştir. Çoğunlukla kurallı cümleler kullanılsa da devrik cümlelere başvurulduğu da görülmektedir. Reklam filmindeki esas anlatıcının hikâye anlatımını andıran söylemlerinde tarihsel dönemlerden verilen örneklerde -di’li geçmiş zaman kullanılırken bu anlatımlar dışındaki söylemlere yerleştirilmiş olan mesajların verilmesinde geniş zaman kullanılmaktadır.

5.1.2.2. Bölgesel Uyum

Videoda kullanılan cümlelerde nedensel ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Farklı dönemlerde basılan paralarla o ülkenin bağımsızlığı ve egemenliği arasındaki ilişki reklam boyunca vurgulanmaktadır. Reklam filmindeki cümlelerin birbirini anlamsal olarak izlemesi ve tamamlaması sebebiyle işlevsel ilişkinin bulunduğu da söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra ifadeler ile görsellerin de örtüşmesi videonun yapısındaki işlevselliği göstermektedir. Ayrıca cümlelerde verilen durumlar, ardıllarıyla ve görsellerle referansal olarak tamamlanarak izleyiciye bağlantıları aktarılmaktadır.

5.1.2.3. Kelime Seçimleri

Reklam filminde kullanılan cümlelerde yer verilen kelimeler düz anlamlarıyla kurgulanmıştır. Paranın ilk olarak Anadolu topraklarında basılmasına yapılan vurgu Fatih Sultan Mehmet ve Mustafa Kemal Atatürk gibi Türk dünyasının önemli isimlerine değinilmesi tarihsel göndermelere başvurulduğunu göstermektedir. “Türk lirası da bizim gücümüzdür, zaferimiz, kurtuluşumuzdur. Bağımsızlığımızın elle tutulan, gözle görülen belgesidir.” ifadeleri Türk lirasının kaybettiği değerini geri kazandırılmasında reklam filminin başarıya ulaşması için milliyetçi duygulara seslenildiğini göstermektedir. Reklam filmi boyunca ‘ay yıldızlı bayrağımız’, ‘güzel Türkçemiz’, ‘Gazi Meclisimiz’, ‘Atamız’ ile hürriyet, istiklal, bağımsızlık, egemenlik, kalkınma ve milli egemenlik gibi kelimelerin seçimi de milli bir duruma işaret ederek bu hisler üzerinden kitleleri yakalama gayretinin olduğunu göstergeleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca kadın karakterin diyaloga dâhil olarak “Paramızın kıymetini bilmek halk olarak bizim de görevimiz.” kelimelerini kullanması halkın karakter üzerinden özdeşlik kurmasını sağlamak ve söylemde belirtildiği üzere vatandaşların da kendilerinde sorumluluk hissetmesi gerektiği mesajını taşımaktadır.

5.1.2.4. Retorik

Reklam filmi paraların sergilendiği bir müze ortamında çekilmiştir. Bu anlamda reklamda geçmiş ve bugün bağlantısı eşliğinde eski ve yeni paraların görsellerine başvurulmaktadır. Bu anlamda anlattıcı ifadelerine paralellik gösterecek şekilde söylemleri destekleyecek görseller izleyiciye aktarılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, Mustafa Kemal Atatürk, tarım işçisi kadınlar, Gazi Meclis,

güncel paraların arkalarında bulunan Türk tarihinin önemli isimleri bu anlamda öne çıkarılmaktadır.

İnanırcılık sağlamak amacıyla ise söylemlere ve görsellere yansıyan para ve isimler üzerinden o ülkenin bağımsızlığına vurgu yapılmakta, tarihsel olarak örneklere yer verilmektedir.

5.2. Halkbank 5 Şubat 2022 Tarihli Reklam Filmi Analizi

Konuyla ilişkili yayınlanan ikinci iletişim çalışması bir kamu bankası olan Halkbank reklam filmidir. Film hakkında oluşturulan tabloda önce genel bilgiler verilmiş ardından makro yapı incelenmiştir. Mikro yapı analizinde ise tablo kullanımı tercih edilmemiştir. Analizler ilgili başlıklar altında yer almaktadır.

Tablo 2. Halkbank 5 Şubat 2022 Tarihli Reklam Filmi

Genel Bilgiler	Yayınlayan	Halkbank-05.02.2022
	Yayın Ortamı	Halkbank Youtube Hesabı
	Yayın Türü	Reklam
	Sloganı	Hem siz kazanın hem ülkemiz kazansın. Önce halk sonra bankayız, Halkbank.
	Video Metni	Abla: Aa Kerem Bey Oğlum. Kerem: Merhaba ablacım. Merhabalar (diğerlerine). Abla: Bu ne güzel tesadüf. Kerem: Çok teşekkür ederim. Ben yardım edeyim (karşıdan karşıya geçirir). Abla: Çok naziksin. Kerem: Rica ederim. Kadın1: Size bir şey sorabilir miyiz? Kerem: Buyurun. Adam1: Bu aralar herkes altından dövizden TL'ye dönüyor. Siz ne diyorsunuz? Kerem: E doğru. Türk lirasına sahip çıkmak lazım. Milli paramız bizim gücümüz, itibarımız. Değil mi? (Ömer'e sorar) Ömer: Çok haklısın Kerem Abi. Dövizden ve altından dönüşümlü mevduat ürünlerimiz ile birikimlerinizi koruyor Türk lirasının gücüyle değerine değer katıyoruz. Adam2: Kerem Bey, şirket olarak biz de dövizden TL'ye dönüyoruz. Ülkemizin büyümesine katkıda bulunuyoruz. Kerem: Ne güzel, o zaman hep beraber HalkBank'a gidelim ve detayları öğrenelim.Buyurun. Dış Ses: Dövizden ve altından dönüşümlü kur korumalı TL vadeli mevduat hesaplarıyla hem siz kazanın hem ülkemiz kazansın. Önce halk sonra bankayız, Halkbank.

	Erişim	https://www.youtube.com/watch?v=MqT9xNOLWY8	
	Yayın Tarihi	05.02.2022	
Makro Yapı	Tematik Yapı	Başlık	Türk Lirası ile Halkımız Kazanıyor, Ülkemiz Büyüyor!
		Video tanımı	Dövizden ve Altından Dönüşümlü Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesapları ile hem siz kazanın hem ülkemiz kazansın! #ÖnceHalkSonraBankayız Halkbank Resmi YouTube Kanalına Abone Olun: http://bit.ly/Abone-OI http://www.halkbank.com.tr/ Facebook: https://www.facebook.com/halkbank Twitter: https://twitter.com/Halkbank Instagram: https://www.instagram.com/halkbank LinkedIn: https://tr.linkedin.com/company/halkbank
		Etiket	#ÖnceHalkSonraBankayız

Kaynak: Araştırmacı tarafından Halkbank Youtube hesabından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

5.2.1.Şematik Yapı

5.2.1.1.Videonun Anlatım Dili

Videonun anlatım dili açıklayıcı-betimleyicidir. Videoda kanaat önderi olarak yer alan Kerem Alışık, halk tarafından ona yöneltilen soruları Halkbank çalışanı Ömer karakteriyle cevaplamaktadır. Burada cevapların “Türk lirasına sahip çıkmak lazım. Milli paramız bizim gücümüz, itibarımız” cümlesi ile Türk lirasının değerini korumak için halka yapılan bir davet söz konusudur. Milli duyguların vurgusuyla halk ikna edilmeye çalışılmaktadır.

5.2.1.2. Sonuçlar

Reklamda farklı karakterlere bir arada yer verilerek ‘halkın ortak aklı’ vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Adam1 olarak ifade edilen karakterin “Bu aralar herkes altından dövizden TL’ye dönüyor. Siz ne diyorsunuz?” sorusu da bu durumu destekler niteliktedir. Karakterin hangi bilgiye dayanarak bu yorumu yaptığı bilinmemektedir. Cümlenin doğruluğu tartışmalıdır. Reklam filmlerinde verilen bilgilerin bilimsel kaynaklara dayandırılma zorunluluğu bulunmaktadır. Filmde herkesin aynı şeyi yaptığı algısı ve ülkenin büyümesine katkıda bulunma sorumluluğu yüklenerek izleyicilerde ‘özendirme’ve ‘milli duygular’ kullanılmaktadır. Sonuçta da sorumluluk yüklenen bireylerin Halkbank şubelerine giderek ayrıntılı bilgi alması ve hesap açtırması istenmektedir.

5.2.1.3.Ardalan Bilgisi

Reklam filminin temel dayanağını kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabıyla ilgili olarak 21 Aralık 2021 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan kararın 4. ve 5. maddelerinden almaktadır. Reklam filminden bir gün sonra 06.02.2022 tarihinde ise konuyla ilgili olarak milli duygulara vurgu yapan Cumhurbaşkanlığı (İletişim Başkanlığı)/Kamu Spotu yayınlanmıştır.

5.2.1.4.Bağlam Bilgisi

Reklam filminde Cumhurbaşkanlığı (İletişim Başkanlığı)/Kamu Spotu ile yaratılmak istenilen kamuoyunun sürdürüldüğü görülmektedir. Reklam filminde yer alan “Bu aralar herkes altından dövizden TL’ye dönüyor.” ifadesi ile reklam öncesinde yayınlanan kamu spotunun etkili olduğu, halkın kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabına geçmeye istekli olduğu hatta çoğunun da geçtiği algısı yaratılmaktadır. Reklamın sahip olduğu bu yaklaşım ve söylem hükümet tarafından oluşturulan ideolojik bağlam ile örtüşmektedir.

5.2.2.Mikro Yapı

5.2.2.1.Sentetik Çözümleme

Reklam filminde cümleler kısa diyaloglardan oluşmaktadır. Doğal bir sohbet havası yaratılmaya çalışılmıştır. “Siz ne diyorsunuz?”, “Değil mi?” soru cümleleri ile halk kanaat önderi olarak gösterilen Kerem Alışık’tan onay almaya çalışır durumda gösterilmiştir.

5.2.2.2.Bölgesel Uyum

Kamu spotunda kullanılan cümlelerde nedensel ilişkiler kurulmuştur. Türk lirasına geçilerek hem kişinin kendisinin kazanacağı hem de ülkenin kazanacağı vurgulanmıştır. Türk lirasının değeri ülkenin gücü ve itibarı olarak sunulmuş bunu koruma görevi ise halka yüklenmiştir. Metin içerisinde işlevsel ilişkilere bakıldığında Ömer karakterinin cümlelerinin konuya açıklık getirmek ve Halkbank’a yönlendirmek amacıyla işlevsel özelliklerle kullanıldığı görülmektedir. Metin içerisindeki referansal ilişkilere bakıldığında ise reklamda farklı karakterler ile kur korumalı mevduat hesabının daha önce ifade edilmeyen yönleri aktarılmaya çalışılmaktadır. Adam1 herkesin bu uygulamadan faydalandığını dile getirirken Adam2 sadece

bireysel olarak değil şirket olarak kendilerinin de uygulamadan faydalandıkları bilgisini vermektedir.

5.2.2.3. Kelime Seçimleri

Reklam filminde düz bir anlatım tercih edildiği görülmektedir. ‘Milli paramız’, ‘ülkemiz’ gibi sahiplik içeren ekler tercih edilmiştir. Türk lirası için ‘sahip çıkmak’ deyimini ise koruyup gözetmek, kayırmak anlamlarında kullanılmıştır. Türk lirasına sahip çıkmak için sunulan çözüm önerisi ise kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabıdır.

5.2.2.4. Retorik

Reklam filminde karşıdan karşıya geçen abla karakteri Kerem Alışık’ı görünce sevinmektedir. Etraflarında oluşan kalabalık ile Kerem Alışık ‘halk’ tarafından sevilen, sözüne değer verilen biri olarak konumlandırılmaktadır. Kerem karakteri, ablanın karşıdan karşıya geçmesine yardım ederek ‘yardımsever’ rolünü üstlenmektedir. Daha sonra ‘halk’ tarafından sorulan sorulara da ‘yardımcı olmak’ amacıyla cevaplamakta mecazi olarak oradaki herkesin yolun karşısına geçmesine yardım etmektedir. Sonunda ise daha ayrıntılı bilgi almaları için “O zaman hep beraber HalkBank’a gidelim ve detayları öğrenelim. Buyurun.” yönlendirmesinde bulunmaktadır. Kerem Alışık’ın neden kanaat önderi olarak verildiğine dair herhangi bir ekonomi alanında uzmanlık bilgisi videoda verilmediğinden ‘önderliği’ sorgulanabilir durumdadır. Kerem Alışık’ın önderliği karşıdan karşıya geçmeye çalışan abla karakterine yardım etmesi gibi sahnelerle film boyunca desteklenmektedir. Reklam filminde Kerem Alışık geçmişine saygılı, bilgili, geleceğe umutla bakan biri olarak resmedilmektedir. Banka çalışanı olarak Halkbank’ı temsil eden Ömer karakteri ise Kerem Alışık’ı destekleyen yan karakter konumunda yer almaktadır

5.3. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı 6 Şubat 2022 tarihli Kamu Spotu Analizi

Konuyla ilişkili yayınlanan üçüncü iletişim çalışması kamu spotudur. Kamu spotu hakkında oluşturulan tabloda önce genel bilgiler verilmiş ardından makro yapı incelenmiştir. Mikro yapı analizinde ise tablo kullanımı tercih edilmemiştir. Analizler ilgili başlıklar altında yer almaktadır.

Tablo 3. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı 6 Şubat 2022 tarihli Kamu Spotu

Genel Bilgiler	Yayımlayan	Cumhurbaşkanlığı (İletişim Başkanlığı)/ 06.02.2022	
	Yayın Ortamı	RTÜK Youtube Hesabı	
	Yayın Türü	Kamu Spotu	
	Sloganı	Korumalı Türk Lirası Mevduat Hesabıyla Sen Kazan Ki Türkiye Kazansın!	
	Video Metni	Kıymet veriyoruz. Gece gündüz döktüğün alın terine, el emeğine, göz nuruna, yarınların güvencesi birikimine, binlerce aileye iş imkanı sağlamana kıymet veriyoruz. Ülkemiz için ürettiklerine, bu ülke için kurduğun hayallere, kahramanca mücadelene kıymet veriyoruz. Biz el üstünde tuttuğumuz Türk liramıza kıymet veriyoruz. Şartlar ne olursa olsun seni de tasarruflarını da koruyoruz. Haydi gel, kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabına geç. Sen kazan ki Türkiye kazansın...	
	Erişim	https://www.youtube.com/watch?v=eYTCr6ofdFU	
	Yayın Tarihi	06.02.2022	
Makro Yapı	Tematik Yapı	Başlık	Cumhurbaşkanlığı (İletişim Başkanlığı)/Kamu Spotu
		Video tanımı	Kur Korumalı Vadeli Mevduat ve Katılım Hesapları hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi amaçlı kamu spotu.
		Etiket	Etiket kullanılmamıştır.

Kaynak: Araştırmacı tarafından RTÜK Youtube hesabından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

5.3.1.Şematik Yapı

5.3.1.1.Videonun anlatım dili

Videoda bütünleştirici bir dil kullanılırken ifadeler ve görsellerdeki çalışma vurgusu umut verici bir üslubu da barındırmaktadır.

5.3.1.2.Sonuçlar

Her meslek grubundan çalışanlar, işverenler ve yaşlı çocuk demeden birikim yapanlar Türk lirasına değer kazandırılmasına yardımcı olmak amacıyla adeta bir seferberliğe davet edilmektedir. ‘Şartlar ne olursa olsun’ ifadesiyle her koşulda birikimlerin korunacağı ve altın-döviz gibi farklı birimlerde yapılan yatırımların Türk lirasına döndürülmesi çağrısında bulunmaktadır.

5.3.1.3.Ardalan Bilgisi

Bu içerik, Cumhurbaşkanı tarafından Aralık 2021 sonlarında “kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı” sisteminin getirildiğini açıklamasından ardından yaklaşık 50 gün sonra yayınlanmıştır. Kamu spotunu sosyal medya hesabından paylaşan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun da “Kur korumalı Türk lirası mevduat ve katılım hesabıyla vatandaşlarımızın tasarrufları kazanca, yatırıma ve istihdama dönüşmeye devam ediyor. Haydi, sen de Türk lirasına değer kat; sen kazan ki Türkiye kazansın.” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu durum hala farklı ülkelerin para birimlerinin Türk lirası karşısında değerini koruduğunu ve Türk lirasına geçiş çalışmalarının sürdüğünü göstermektedir. Bu bakımdan kamu spotu bir hatırlatma görevi de gerçekleştirmektedir.

5.3.1.4.Bağlam Bilgisi

Videoya göre, bu ülkenin her bir ferdinin çalışmaları neticesinde elde ettiği kazanımlara değer verildiği gibi Türk lirasına da bu değer verilmektedir. Bu nedenle bireysel kazanımların Türk lirasında tutulması gerekliliği, birlikte bir kazanç sağlanılmasında ön koşul olarak aktarılmaktadır. Bu nedenle de birikimlerin Türk lirasında tutulmasının önemine vurgu yapılmaktadır.

5.3.2.Mikro Yapı

5.3.2.1.Sentetik Çözümleme

Videodaki cümle yapıları fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Cümlelerde devrik yapı kullanılmazken düz cümlelerin basit ve anlaşılır olması dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra cümleler geniş zamanda kurgulanırken şiirsel bir anlatımın benimsendiği görülmektedir.

5.3.2.2.Bölgesel Uyum

Kamu spotunda kullanılan cümlelerde, nedensel ilişkinin net bir biçimde kurulmadığı görülmektedir. Vatandaşların birikimlerine kıymet verildiği ve Türk lirasına geçilmesi çağrısı yapılmasına karşın bunların gerekçelerine ilişkin bir bilgi verilmemektedir. Cümleler arasında işlevsel ilişkiden bahsetmek ise mümkündür. Birbirini takip eden cümleler bağlantıya sahip olmakla birlikte kullanılan görsellerin metinlerle örtüşecek biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Metin içerisindeki referansal ilişkilere bakıldığında, hangi meslek grubundan olursa olsun, yaşı, cinsiyeti farketmeksizin herkese seslenildiği görülmektedir. Konuşmalarda doğrudan bir gruba seslenilmese de görseller aracılığıyla (fırıncı, terzi, gelin, damat, iş insanı, fabrika işçisi, mühendis, tarım işçisi, doktor, kumbaralı çocuk) bu mesaj verilmekte ve bu insanlardan birikimlerini Türk lirasına geçirmeleri istenmektedir.

5.3.2.3.Kelime Seçimleri

Kelime seçimlerine bakıldığında cümlelerde çoğunlukla düz anlamın tercih edildiği görülmektedir. Yalnızca metinde geçen ‘alın teri’ ve ‘göz nuru’ ifadeleri ile emeğe atıf yapan bir mecaz kullanılırken ‘el üstünde tutmak’ deyimine de yer verildiği anlaşılmaktadır. Bunlar dışında herhangi bir metafor veya yan anlama başvurulmazken kelimeler ilk anlamlarıyla izleyicilere sunulmaktadır.

5.3.2.4.Retorik

Kamu spotunda oldukça fazla görsel kullanımına başvurulmuştur. Metin içinde geçen her cümle veya anlama karşılık gelecek biçimde akışı kuvvetlendirmek ve mesajı güçlendirmek amacıyla görseller kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda ‘hayaller’ derken bilim insanlarının gösterilmesi geleceğe dair üretileceklerle bir vurgu yapmak için kullanılırken ‘kahramanca mücadele’den bahsedilirken sağlık çalışanlarının gösteriliyor olması pandemi sürecindeki fedakârlıklara atıf yapmaktadır.

Kumbarasına para atarak birikim yapan bir çocuğun, dolabından altın çıkaran bir teyzenin, elinde döviz olan bir gencin birikimini bankaya getirdiğinin gösterilmesi ve bunları banka çalışanlarına uzatması kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabına geçilmesinde insanların adımlar attığını ve izleyicinin de bu adımları atması gerektiğine dair inandırıcı bilgi olarak kullanılmaktadır.

5.4. Denizbank 24 Şubat 2022 Tarihli Reklam Filmi Analizi

Konuyla ilişkili yayınlanan dördüncü iletişim çalışması özel bir banka olan Denizbank reklam filmidir. Film hakkında oluşturulan tabloda önce genel bilgiler verilmiş ardından makro yapı

incelenmiştir. Mikro yapı analizinde ise tablo kullanımı tercih edilmemiştir. Analizler ilgili başlıklar altında yer almaktadır.

Tablo 4. Denizbank 24 Şubat 2022 Tarihli Reklam Filmi

Genel Bilgiler	Yayınlayan	DenizBank	
	Yayın Ortamı	DenizBank Youtube Hesabı	
	Yayın Türü	Reklam	
	Sloganı	Hayat Deniz’de Güzel	
	Video Metni	Deniz’den kur değişiminde etkilenmeden birikimlerinizi koruyan kur korumalı mevduat hesabı. Kur korumalı hesap ile isterseniz Türk Liranıza, isterseniz dövizden çevirdiğiniz birikiminize hem faiz kazanın hem de kur farkına karşı birikiminizi koruyun. Kur korumalı TL vadeli mevduat hesabınızı Mobil Deniz’den kolayca açabilirsiniz. Detaylı bilgi denizbank.com ve size en yakın Denizbank şubelerinde. Hayat Deniz’de güzel.	
	Erişim	https://www.youtube.com/watch?v=uWZUSISafi0	
	Yayın Tarihi	24.02.2022	
Makro Yapı	Tematik Yapı	Başlık	Deniz’den Kur Korumalı Mevduat Hesabı!
		Video tanımı (description)	Deniz’den kur değişiminden etkilenmeden birikimlerinizi koruyan Kur Korumalı Mevduat Hesabı! Siz de MobilDeniz’den ya da DenizBank şubelerinden anında Kur Korumalı Mevduat Hesabı açın, kur düşerse TL faizinden yararlanın, kur yükselirse farkını alın! Konuyla ilgili detaylı bilgi için www.denizbank.com adresimizi ziyaret edebilir veya size en yakın şubemize başvurabilirsiniz. #DenizBank
		Etiket	DenizBank

Kaynak: Araştırmacı tarafından DenizBank Youtube hesabından alınan veriler ile oluşturulmuştur.

5.4.1.Şematik Yapı

5.4.1.1.Videonun anlatım dili

Reklamda açıklayıcı ve sade bir dil tercih edilmiştir.

5.4.1.2.Sonuçlar

Reklamda kişiler kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı açtırmak üzere Denizbank şubelerine davet edilmektedir.

5.4.1.3.Ardalan Bilgisi

Reklam filminin temel dayanağını kur korumalı mevduat hesabıyla ilgili olarak 21 Aralık 2021 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan kararın 4. ve 5. maddelerinden almaktadır. Ayrıca konuya dair daha önce 06 Şubat 2022 tarihinde yayınlanan Kamu Spotu aracılığıyla bilgilendirme yapılmıştır.

5.4.1.4.Bağlam Bilgisi

Daha önce Cumhurbaşkanı tarafından duyurulan, kamu spotu aracılığıyla da bilinirliği arttırılan kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabına geçilmesi yönündeki bilgilendirme, bilgilendirme amacını aşarak reklam aracılığıyla bir teşvik ve özendirme çalışması haline gelmiştir. Uygulama toplum yararına gerçekleştirilen bir uygulama olarak kamu spotu ile duyurulmaktan uzaklaşarak ticari yönün ağır bastığı; bankalar tarafından kârlı bir uygulama olarak reklamlar aracılığıyla da olası ‘müşterilere’ duyurulan bir faaliyet haline gelmiştir. Kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabına geçilmesi konusunun özel banka reklamlarına konu edilmesiyle uygulama sayesinde çıkar gruplarının oluştuğu görülmektedir.

5.4.2.Mikro Yapı

5.4.2.1.Sentetik Çözümleme

Reklam filminde hem fiil hem isim cümlesine yer verildiği görülmektedir. Kısa ve açıklayıcı bir anlatım tercih edilmiştir.

5.4.2.2.Bölgesel Uyum

Reklam filminde kullanılan cümlelerin kısa ve net bilgi verme amaçlı cümleler olduğu görülmektedir. Cümleler arası nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. ‘Koruyun’, ‘açabilirsiniz’ fiilleri ile anlatımda bilgi verme ve öneride bulunma yapısı devam ettirilmiştir. Filmde mesaj ‘Deniz’den’ gelen bir fırsat şeklinde başlatılmış ve yine Denizbank şubelerine yönlendirme ile sonlandırılmıştır.

5.4.2.3.Kelime Seçimleri

Kelimelerin düz anlamlarıyla kullanıldıkları görülmektedir. Yalnızca “Hayat Deniz’de güzel” sloganı metafor içermektedir.

5.4.2.4.Retorik

Videoda durağan görseller tercih edilmiştir. Türk lirasının sembolü ekranın ortasında konumlandırılmıştır. ‘Kur korumalı’ ifadesi sırasında sembolün etrafında şeffaf koruyucu bir kalkan oluşmakta dışarıdan gelen ok şeklindeki darbelerden etkilenmemektedir. Ayrıca filmde TL sembolünün yavaşça büyüdüğü de fark edilmektedir. Reklamda Denizbank’ın kurumsal rengi olan mavi tercih edilmiştir.

6. Sonuç

Araştırma kapsamında analizleri yapılan kamu spotu ve kamu bankası reklamlarının vatandaşların bir konu hakkında tutum geliştirmesini sağlamak ve onu eyleme dökmelerine zemin hazırlamak amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kamu spotlarının veya kamu kuruluşlarının reklamlarının hükümet politikalarının aracı haline dönüştürülmesi vatandaşların davranışlarının belirli bir yönde ilerletmek istendiğinin kanıtı olarak görülebilmektedir. Bu durum kamu bankası reklamlarının ve kamu spotlarının iktidar tarafından uygulanmak istenen genel bir ekonomi politikasının yaygınlaştırılmasına ve benimsetilmesine yönelik bir amaç içerdiğini göstermektedir. Bu amaç doğrultusunda yönetenlerin, uygulamaya koymak istediği ekonomi modellerini tutundurmak için kamu kuruluşlarının reklamlarına ve kamu spotlarının niteliklerine müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kamu spotları ve kamu kuruluşlarının reklamlarının kitle iletişim araçlarından ve dijital platformlardan yayınlanarak iktidarların propaganda araçları olarak işletildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Özel bankanın reklam filmi uygulama hakkında bilgi verip müşteri çekmeye çalışırken kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamının kullandığı dil, görsel öğeler ve verdiği mesajlar bağlamında iktidarın politikasının halk arasında benimsetilmesi çabasına aracı edildiği anlaşılmaktadır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla da milli değerler, milli birlik, ulusun bağımsızlığı ve egemenliği vurgusu yapılmaktadır. Reklam ve kamu spotu içeriği arasındaki ayrımın kalkması, kamu kuruluşunun reklamları aracılığıyla hükümet politikalarının benimsetilmesi amacıyla kullanılması

etik bakımdan problemler barındırmaktadır. Kamusal faydayı ve tarafsızlığı barındırması gereken iletişim unsurlarının aşındırılması bir çıkar amacıyla yalnızca bir grup lehine içeriklerin hazırlandığını göstermektedir.

Aynı zamanda bu durum RTÜK tarafından yayınlanan Kamu Spotu Yönergesi'ne ters düşmektedir. Kur korumalı mevduat hesabı hakkındaki bilgilendirme içermesi gereken kamu spotu içeriği kamu bankası tarafından reklam içeriği olarak kullanılmaktadır. Konunun içerdiği problemlerin ilki kamu spotuna konu edilen uygulamanın (kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı) toplumun tamamının yararını gözetmemesidir. Kamu spotunda her kesimden bireyi temsilen oyuncular tercih edilmiş olsa da kamu spotunun seslendiği hedef kitle birikimi olan kişilerdir. Problemlerden ikincisi kamu spotuna konu edilen uygulamanın (kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı) Kamu Spotu Yönergesi Madde 4(3)'e göre ticari bir fayda sağlamaması gerekmesidir. Fakat bu uygulama öncelikli olarak bankalara ve birikimi olan bireylere ticari fayda sağlayacak bir uygulamadır. Son olarak Kamu Spotu Yönergesi Madde 4(4)'e göre daha önce reklam olarak yayınlanmış içerikler kamu spotu olarak yayınlanamamaktadır. Burada birebir aynı filmin hem reklam hem de kamu spotu olarak yayınlandığı bir durum oluşursa da yayınlanan kamu spotu ve kamu bankası reklamı aynı söyleme sahiptir. Bu birliktelik ile medyada 'kur korumalı vadeli mevduat ve katılım hesabı' ile ilgili hâkim tek bir görüş oluşturularak kamuoyu yaratılmakta ve kamu spotu yönetmeliğine ters bir durum oluşmaktadır.

Ayrıca kamu kuruluşu reklamlarının da kurumun hizmet ettiği alanın ötesinde iktidar söylemlerinin tekrarlanmasına aracılık etmesi egemen gücün yönlendirmesinde olduğunu göstermektedir. Reklamın bir ürün veya hizmeti tanıtmalarının ötesinde propagandist bir yaklaşımı barındırması hazırlanan filminin yalnızca bir reklam olmadığı anlamını taşımaktadır. İktidarların kamuya ait kurumları kendi politikalarının tutundurma faaliyetleri yürüten iletişim kanalları olarak görmeleri ise kurumların müdahaleye açık olduğunu göstermektedir. Bu durum da kamusal olanın toplumun tamamını temsiliyetinin tartışmaya açılmasına ve egemen güdümünde yalnızca yönetenlerinin kontrolünde olması sonucunu doğurmaktadır.

Halkı etkileyecek ve ona sorumluluk yükleyecek mesajların içerikleri yerleştirilmesi ile vatandaşların birer iktidar politikalarının yürütücüleri şeklinde hareket etmeleri amaçlanmaktadır. Bu tarz içerikler iktidarlar tarafından yürütülen politikaların kamu nezdinde tutundurulması için

fırsatlar sunmaktadır. İktidar politikalarının mesajlarının kamu spotlarına veya kamu kuruluşlarının reklamlarına yüklenmesi ikna edici bir iletişim için işlevsellik taşısa da demokrasi açısından zarar vericidir.

Tüm bunların yanı sıra reklam ve kamu spotlarının görsel formda olması, bu içeriklerin dramatize edilebilmesinin de önünü açmıştır. Verilmek istenen mesajlar bir senaryo dâhilinde kurmaca olan bu yapılara yerleştirilmiştir. Mesajların görselleştirilmesi ve hikâyeleştirilmesi anlaşılır bir akış oluşmasına katkı sağlamıştır. Mekân tercihleri, kişilerin meslekleri, bu insanlarla gerçekleştirilen sohbetler bir gerçeklik yansımalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilinçli olarak yaratılmak istenen bu yansıma ile hedef kitlenin iknası kolaylaştırılmak istenmektedir. İnsanların bu karakterlerle özdeşlik kurabilmesinin önünü açarak, iletilere yüklenen mesajların gerçek hayatta uygulanabilirliğini artırmak hedeflenmektedir.

Hazırlanan reklam ve kamu spotu içeriklerinin etik ilkeleri ve demokratik unsurları zedelemeyen oluşturması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda kamu spotlarının aslına uygun biçimde toplumun tamamının yararını gözetecek konularda hazırlanması, iktidar söylemlerinin taşıyıcısı olarak kullanılmaması gerekmektedir. Bunun yanı sıra kamu kuruluşu reklamlarının da iktidarın müdahale alanından çıkarılarak yalnızca ürün ve/veya hizmetlerinin tanıtıcı içeriklerden oluşması gerekmektedir. Bunun için iktidarlardan tarafından uygulamaya konulan politikaların reklam unsuruna dönüştürülmemesi ve kamu kurumu reklam söylemlerinin politik stratejilerden arındırılması önem arz etmektedir.

Son olarak çalışma kamu spotu ve kamu kuruluşu reklamlarını kısıtlı bir perspektiften, tek bir örnek olay üzerinden incelemektedir. İleriki çalışmalarda konu farklı örnek olaylar üzerinden ve daha fazla kamu kuruluşu reklamı dâhil edilerek derinlemesine incelenebilir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Alp Tümertekin (Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aytekin, H. (2016). Görsel-İşitsel Medyada Sağlık – Güvenlik Halleri: Tartışılması Gereken Bir Alan Olarak Kamu Spotu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9 (3), 249-275.
- Aziz, A. (2017). *Siyasal iletişim*. Ankara. Nobel Yayıncılık.
- Balta Peltekoğlu, F. (2007). *Halkla İlişkiler Nedir?* (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bator, R. J., & Cialdini, R. B. (2000). The Application of Persuasion Theory to the Development of Effective Proenvironmental Public Service Announcements. *Journal of Social Issues*, 56, 527–541.
- Bernays, E. L. (1928). *Propaganda*. New York: Liveright Publishing Corporation.
- Bernays, E. L. (1947). The Engineering of Consent. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 250(1), 113-120.
- Bilgiç, B.(2016). Türkiye’de Kamu Spotu Oluşum Süreci ve Yayın Politikaları. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1, 25-61.
- Brown, J,A,C. (1992). *Siyasal Propaganda*. Yusuf Yazar (Çev.), İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Çakar, C. (2017). İdeolojik Bir Alan Olarak Kamu Spotu ve İktidar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Chomsky, N. (2008). *Medya Denetimi*. Elif Baki (Çev.), İstanbul: Everest Yayınları.
- Creswell, J, W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çomu, T. (2012). Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Herman, E. S., Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği*. Ender Abadoğlu (Çev.), İstanbul: Bgst Yayınları.

Elden, M. (2013). *Reklam ve Reklamcılık* (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Elden, M., Ulukök, Ö., & Yeygel, S. (2005). *Şimdi Reklamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Esarey, A., Stockmann, D. & Zhang, J. (2017). Support for Propaganda: Chinese Perceptions of Public Service Advertising, *Journal of Contemporary China*, 26(103), 101-117.

Fırlar, F. B. & Çelik, M. (2010). Gazete Reklamlarında Mizah: Türk Mizah Reklamlarına İlişkin Tarihsel Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (12), 164-177.

Independent Türkçe (2021). CHP, Halkbank'ın "Kur Korumalı Mevduat" Reklamını Bakana Sordu: Kimler Biliyordu? 9 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.independentturkish.com/node/450621/siyaset/chp-halkbank%C4%B1n-kur-korumal%C4%B1-mevduat-reklam%C4%B1n%C4%B1-bakana-sordu-kimler-biliyordu> adresinden alındı.

Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu*. Orhun Doğuş Yılmaz (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Martiniuk, A. L., Secco, M., Yake, L. & Speechley, K. N. (2010). Evaluating The Effect Of A Television Public Service Announcement About Epilepsy. *Health Education Research*, 25(6), 1050-1060.

NTV (2021). Cumhurbaşkanı Erdoğan: 20 Aralık'ta Panik Havasını Dağıttık. 6 Mayıs 2022 tarihinde https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan20-aralikta-panik-havasini-dagittik_i3_t7ZymkS9XmnJzbBXRw adresinden alındı.

Nye, J. S. (2017). *Yumuşak Güç*. Rayhan İnan Aydın (Çev.), Ankara: BB101 Yayınları.

Paletz, D. L., Pearson, R. E., & Willis, D. L. (1977). *Politics in Public Service Advertising on Television*. New York: Praeger.

RTÜK (t.y.). *Kamu Spotları Yönergesi*, 2 Mayıs 2022 tarihinde RTÜK: <https://www.rtuk.gov.tr/kamu-spotlari-yonergesi/3795> adresinden alındı.

Schiller, H. (2018). *Zihin Yönlendirenler*. Cevdet Cerit (Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.

TÜSEV (2012). Kamu Spotu ve STK'lar Vaka Analizi. 27 Nisan 2022 tarihinde TUSEV:

<https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/KamuSpotuVakaAnaliziTR.06.11.13.pdf>

adresinden alındı.

Walther, J. B., DeAndrea, D., Kim, J., & Anthony, J. C. (2010). The Influence of Online Comments on Perceptions of Antimarijuana Public Service Announcements on Youtube. *Human Communication Research*, 36(4), 469-492.

Van Dijk, T, A. (2001). Critical Discourse Analysis. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton (Ed.), *The Handbook of Discourse Analysis*. 352-372. Blackwell Publishers.

Yeni Şafak (2021). 20 Aralık Manifestosu. 6 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.yenisafak.com/ekonomi/20-aralik-manifestosu-3726861> adresinden alındı.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÜÇÜNCÜ PARTİ LOJİSTİK HİZMET SAĞLAYANLARIN (3PL) COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE LOJİSTİKTE RİSK ALGISINA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Ece Nur ALPTEKİN¹, Ezgi UZEL AYDINOCAK²

Öz

Bu araştırma, Türkiye’de lojistik sektöründe faaliyet gösteren altı şirketin yetkili pozisyonlarında görev yapan katılımcılar ile lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin risk algısı ve risk yönetimi uygulamaları ile Covid-19 döneminin şirketler ve şirketlerin risk yönetimi uygulamaları üzerindeki etkilerinin nitel araştırma teknikleri yardımı ile incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanan verilerin analizi ve yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu verilerin yorumlanabilmesi için ise içerik analizinden faydalanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, lojistik şirketlerinin riski kazanç fırsatı olarak değil kayıp ihtimali yaratan bir olgu olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Lojistik şirketleri, risk tipleri olarak en çok ekonomik ve operasyonel risklerle karşılaşmaktadır. Bu risk tiplerini yönetebilmek için riski gerçekleşmeden önce önleyecek tedbirlere yönelmektedir. Covid-19 pandemisi, lojistik sektöründeki şirketleri genel olarak olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Covid-19 sürecinde risk yönetimi uygulamaları daha çok sağlıklı kalmaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, lojistik işletmeleri, risk, risk yönetimi, Covid-19.

JEL Kodları: L8, L91, M31

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE PERCEPTION OF RISK IN LOGISTICS DURING THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD OF THIRD PARTY LOGISTICS SERVICE PROVIDERS (3PL)

Abstract

This research was carried out in order to examine the risk perception and risk management practices of the companies operating in the logistics industry and the participants working in the authorized positions of six companies operating in the logistics industry in Turkey, and the effects of the Covid-19 period on companies and companies' risk management practices with the help of qualitative research techniques. The research is based on the analysis and interpretation of the data collected through a semi-structured interview form. Content analysis was used to interpret these data. In line with the findings obtained from the research, it is possible to say that logistics companies see risk not as an opportunity for gain, but as a phenomenon that creates the possibility of loss. Logistics companies face the most economic and operational risks as risk types. In order to manage these risk types, it takes measures to prevent the risk before it occurs. The Covid-19 pandemic has a negative impact on companies in the logistics industry in general. In addition, risk management practices during the Covid-19 process are mostly aimed at staying healthy.

Keywords: Logistics, logistics companies, risk, risk management, Covid-19.

JEL Codes: L8, L91, M311.

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Beykoz Üniversitesi, ecenuralptekin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9899-7766

² Doç. Dr., Beykoz Üniversitesi, ezgiuzel@beykoz.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9177-1163

1. Giriş

Lojistik sektörü, dünya ticaretinin sürmesini sağlayan en kritik sektörlerden biridir. Lojistik sektörü sayesinde üretim devam edebilmekte, üretilen mallar satış noktalarına taşınabilmektedir. Tüm dünyadaki ticaretin büyüklüğü düşünüldüğünde, lojistik sektörü dünyanın iş yükü anlamında en ağır yükünü taşımaktadır. Karayolu, havayolu, denizyolu ve demiryolu aracılığı ile taşınan yükler, dünyanın dört bir yanında ticaretin devamlılığını sağlamaktadır. Her ülke, böylesine büyük bir pastadan pay alabilmek için lojistik performansını yukarı çekmeye çalışmaktadır. Bu baskı ise lojistik sektörünün doğası gereği risklere açık yapısını daha da riske açık hale getirmektedir. Zira insanın olduğu her yerde olduğugibi insan hatası temelli riskler her zaman vardır. Ancak bu risklerin kaynağı her zaman ve sadece insan hatası değildir. Lojistik işletmeleri, işletme içerisinde süreçlerden ve/veya kontrol eksikliğinden kaynaklanan risklerle karşılaştığı gibi talep ve tedarik zinciri riskleri ile de karşılaşabilmektedir. Ancak işletmenin faaliyetlerini etkileyen riskler bunlarla sınırlı değildir. Doğal afetler, kötü hava koşulları, ekonomik krizler, terör saldırıları gibi işletmenin tedarik zincirini kıran ancak işletmenin ne de tedarik zinciri içerisinde yer alan diğer paydaşların kontrol edemediği gelişmeler de söz konusu olabilmektedir. Tüm bu gelişmeler, işin sürekliliği için yönetilmek zorundadır. Zira risk, işin ve işletmelerin varlığını tehlikeye atabilecek sonuçlar dahi doğurabilir.

Risk yönetimi, risklerin önce belirlenmesini, sonrasında analiz edilip değerlendirilmesini, riske nasıl bir cevap verileceğini belirlemek amacıyla stratejilerin geliştirilmesini, bu stratejilerin uygulanmasına yönelik eylem planlarının belirlenmesini, eylem planının çıktılarını gözlemleyip iyileştirmeyegidilmesini de içeren bütünsel bir süreci kapsamaktadır. Lojistik sektörü için de durum farklı değildir. Lojistik sektöründe karşılaşılabilecek sistematik ve sistematik olmayan risklere ek olarak teslimatı zamanında yapamama, arıza riskleri, bilgi teknolojilerinden kaynaklanan bilgi kaybı ya da bilgilerin açığa çıkması gibi riskler, esnek bir tedarik zincirine sahip olmamak, paketlemenin düzgün yapılmaması ve buna bağlı olarak bozulma riski, döviz kuru dalgalanmalarına bağlı olarak akaryakıt fiyatlarında yaşanan artışlar, sermaye eksikliği kaynaklı riskler gibibirçok risk söz konusudur. Bu risklerin yönetimi, lojistik işletmelerinin varlıklarını sürdürmek için elzemdir.

Covid-19, ortaya çıktığı 2019'un son günlerinden bu yana, dünyanın bir numaralı gündem maddesi haline gelmiş, bu süreçte başta ekonomi olmak üzere tüm dünyada hayat neredeyse durma noktasına gelmiştir. Süreç içerisinde pek çok sektör zorunlu olarak faaliyetlerini durdurmuş, ülkeler ise sınır kapılarının kapatılması, zorunlu karantina uygulamaları gibi önlemlere başvurmuştur. Dünya ticaretinin bir numaralı aktörü olan lojistik sektörü, başlangıçta tüm sektörler kadar olumsuz etkilenmiş, sonrasında ise hayatın devamlılığını sağlayabilmenin tek koşulunun lojistik sektörünün faaliyetlerine devam etmesi gerekliliğinin fark edilmesiyle salgın döneminde de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Faaliyetlerini durduran pek çok sektörde işletmeler zor durumda kalmış, lojistik sektörü için de durum farklı olmamıştır. Ancak lojistik sektörü, dünya ticaretindeki rolü nedeniyle nispeten kurumsallaşmış yapısı sayesinde risk yönetimi uygulamaları ile ayakta kalmayı başarmış ve diğer sektörlerin iş yapabilmesi için gereken en azından altyapıyı sağlamıştır. Dolayısıyla lojistik sektöründeki risk yönetimi uygulamaları, yalnızca sektörün değil ekonominin işlerliğinin de devamlılığını sağlamıştır. Bu çalışmada Covid-19 döneminde lojistik sektöründe yer alan işletmelerin risk algısı ve risk yönetimi uygulamalarına ilişkin nitel bir araştırmaya yer verilmiştir.

2. Lojistik Sektöründe Dış Kaynak Kullanımı – 3PL

Türkiye Lojistik Derneği'nin tanımlamasıyla lojistikte dış kaynak kullanımı "*tedarik zinciri içindeki temel lojistik faaliyetlerinden ardışık olarak en az üç tanesinin uzman lojistik şirketlere yaptırılmasıdır.*" Lojistik dış kaynak kullanımı, bir şirketin lojistik işlevlerinin bir kısmının veya tamamının üçüncü taraflara ihale edilmesini de içerir. İşletmelerin, daha önce gerçekleştirdiği bir faaliyete yardımcı olması için bir lojistik firmasıyla sözleşme imzalaması, lojistik dış kaynak kullanımını ifade etmektedir. Diğer ve basit bir ifadeyle işletmenin lojistik faaliyetlerinin, bu faaliyetleri yapabilen bir lojistik firmasına devredilmesidir (Özkan, 2016).

Hızla değişen çevre ve teknolojik koşullara ayak uydurabilmek için, yönetim ve organizasyonda yeni bir teknik olan lojistik dış kaynak kullanımı, 1980'lerden itibaren yaygın olarak kullanılmaktadır. Zira günümüzde lojistik sektörü geçmişte olduğu gibi yalnızca mal ve belge taşımacılığına odaklanan bir sektör olmaktan çıkarak küresel ticaretin belirleyicisi haline gelmiştir. Bu bağlamda lojistik dış kaynak kullanımını "*şirketin devamlılık arz eden bazı içsel faaliyetlerini ve karar haklarını bir anlaşmaya bağlı kalarak dışarıdaki tedarikçi firma veya firmalara devretmesi*" olarak tanımlamak mümkündür.

İşletmeler asıl işlerine odaklanır ve lojistikle ilgili diğer faaliyetlerini konusunda uzman diğer şirketlere yaptırırsa maliyet avantajı elde etmektedir. Bu bağlamda işletmeler, organizasyonlarını gereksiz yere büyütme zorunda kalmadan, en iyi yaptıkları işe konsantre olabilmek, rekabet avantajı elde edebilmek, teknoloji ve toplumdaki hızlı değişimlere ayak uydurabilmek için lojistik dış kaynak kullanımını tercih etmektedir (Gümüştay Şahin, & Berberoğlu, 2011).

Üçüncü taraf lojistik şirketleri, işletmeler tarafından lojistik ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmek amacıyla kullanılmaktadır. Lojistik endüstrisinde, üçüncü parti lojistik (3PL), lojistik hizmetleri sözleşmesi marifetiyle dış kaynak kullanıp tedarik etmektir. 3PL ile işletmeler, malzeme yönetimi ya da ürün dağıtımını gibi fonksiyonlarını kısmen ya da tamamen başka işletmeye devretmektedir. Bu fonksiyonu devralan işletme ise kendine ait olmayan malın lojistiğini üstlenmektedir. Dolayısıyla işletmelerin geleneksel olarak yürüttüğü lojistik faaliyetlerin bu alanda hizmet veren bir dış kaynak tarafından gerçekleştirilmesi, 3PL kapsamına girmektedir. Bu faaliyetler, tüm lojistik faaliyetleri kapsayabileceğigibi lojistik faaliyetlerin tamamı yerine bir kısmını içerebilir.

Lojistik dış kaynak kullanımının yarattığı rekabet avantajı şirketlerin katlanmak zorunda oldukları maliyetlerin çok ötesine geçmektedir. Dolayısıyla lojistik, bir şirketin rekabet avantajını belirlemede önemli bir rol oynar. Lojistik dış kaynak kullanımı, maliyetleri düşürmeyi, stokları azaltmayı, hizmet kalitesini iyileştirmeyi ve şirketin esnekliğini artırmayı amaçlar. Bu açıdan bakıldığında lojistik dış kaynak kullanımı, işletmenin yaşam döngüsünün önemli bir parçasıdır (Durak & Ünverdi, 2014)

Daha önce depolama ve nakliye gibi lojistik faaliyetlerini kendi görüp, hali hazırda bu faaliyetlerini lojistik hizmet sağlayıcılarına devreden işletmeler, bu hizmet sağlayıcılarla işlemlerini entegre lojistik yönetimi aracılığıyla koordine etmektedir. Bu da işletmeler arasındaki stratejik işbirliğinin, entegre lojistik yönetimi yardımıyla kısa veya uzun vadede gerçekleşebileceği anlamını taşımaktadır. Hem hizmet alan işletme hem de lojistik hizmet sağlayıcı, bilgi alışverişinde bulunarak ve birlikte çalışarak bu süreçten yararlanmaktadır.

Lojistik sektöründe dış kaynak kullanımı, bir şirketin temel yetkinliklerine odaklanmasını sağlarken aynı zamanda genel giderleri de azaltır. İşletmeler ve lojistik sağlayıcılar, günümüz ortamında başarılı olmak için birlikte çalışmalıdır. Birlikte çalışması gereken işletmeler ve lojistik hizmet sağlayıcıların bu yapıyı hayata geçirebilmeleri için önemli maliyetlere katlanmaları gerekmektedir. Bu sebeple, lojistik dış kaynak sağlayıcısı, finansman ve hesap

verebilirlik de dahil olmak üzere lojistikle ilgili tüm sorunların sorumluluğunu üstlenir. Bu sayede işletmeler temel yetkinlikleri için zaman ve kaynak tasarrufu sağlar. Lojistik işletmeleri ise birden fazla işletmeden gelen siparişleri birleştirerek maliyetleri düşürmeye yardımcı olur.

İşletmeler, günümüzün son derece rekabetçi pazarında rekabet edebilmek için lojistik işlevlerinin bir kısmı veya tamamı için giderek daha fazla dış kaynak kullanmaktadır. Zira işletmeler küresel rekabette avantaj elde edebilmek için lojistik süreçlerini geliştirerek maliyetlerini düşürmeli, daha esnek bir yapıya sahip olmalı ve temel yetkinliklerine odaklanmalıdır. İşletmenin kendi örgüt kültürüne uygun bir lojistik dış kaynak tedarikçisi, uzun vadeli stratejik ortaklıklarda önemli bir faktördür.

3. COVID-19 Pandemisi

Dünya Sağlık Örgütü, Aralık 2019'da Çin'in Vuhan kentinde deniz ürünleri ve hayvanların satıldığı bir pazarda keşfedilmesinin ardından Coronavirüs olarak da bilinen 2019-nCov'u 11 Şubat 2020'de Covid-19 olarak isimlendirmiştir. 2019 yılının sonlarında bir koronavirüs salgını patlak verdikten sonra araştırmacılar Zhube diğerleri (2020), hastalığa yeni bir koronavirüs tipinin ve virüsün genetik yapısının neden olduğunu ortaya koyan ilk raporu yayınlamıştır. Bu çalışmada, üç farklı vakadan elde edilen dört farklı solunum örneğinden bir elektron mikroskobu kullanılarak virüsler izole edilmiş ve virüslerin genomları dizilenmiştir. Filogenetik analizde, hastalığa neden olan koronavirüsün, yarası kaynaklı SARS benzeri bir CoV ile yüzde 86,9 nükleotid benzerliği olduğu ve Betacoronavirus cinsinin Sarbecovirus alt cinsinin bir üyesi olduğu tespit edilmiştir.

Huang ve diğerleri (2020) ise doğrulanmış 41 hastanın 27'sinin Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile temasa geçtiğini en yaygın semptomun yüksek ateş olduğunu (vakaların yüzde 98'i) belirten araştırmaya imza atmıştır. Covid-19'un etiyolojisi ilk kez bu araştırmada ortaya çıkarılmıştır.

Zhu ve diğerleri (2020) ve Huang ve diğerlerinin (2020) ardından Chan ve diğerleri (2020), Covid-19'un insandan insana yayılımını gösteren ilk çalışmayı yayınlamıştır. Bu çalışmada Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile herhangi bir teması olmayan altı kişilik bir aile incelenmiş, bu ailenin beş üyesinin Shenzen'den Wuhan'a seyahat edip Shenzen'e geri döndüğünü, ailenin Wuhan'a seyahat etmeyen altıncı üyesinin, beş üye Wuhan'a geri döndükten üç gün sonra bel ağrısı, halsizlik ve yüksek ateş şikayetleri doğmuştur. Yapılan testte ailenin altıncı üyesinde 2019-nCov tespit edilmiş, böylece Covid-19'un insandan insana bulaştığı ortaya konulmuştur.

29 Ocak 2020'de Li ve diğerleri (2020), salgının insandan insana bulaşmasına ilişkin ilk

kapsamlı çalışmayı yayınlamıştır. İncelenen 425 teyitli Covid-19 hastasının yarısından fazlasının 1 Ocak 2020'den önce Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile teması varken, bu tarihten sonra sadece %6'sının pazarla temasının olduğu, dolayısıyla salgının hızlı yayılmasının büyük ölçüde insandan insana bulaşmadan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

2019'un son günlerinde ortaya çıkan bu yeni virüsün hızlı bir şekilde insandan insana yayılması nedeniyle Çin, ordu aracılığı ile bütün bir kenti önce ablukaya ve ardından karantinaya almak, sokağa çıkma yasakları gibi sert tedbirler almaya başlamıştır. 10 Ocak 2020'de Çin Halk Cumhuriyeti Hastalık Kontrol ve Koruma Merkezi, virüsün genom dizilimini dünyayla paylaşmıştır. 15 Ocak 2020'de Çin, acil durum seviyesini en yüksek seviye olarak ilan etmiş, 16 Ocak 2020'de 37,3°C'den fazla vücut ısısına sahip olan kişilerin Wuhan'dan çıkmasını yasaklamıştır (Li ve diğerleri, 2020). Salgın, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020'de pandemi (küresel salgın) olarak ilan edilmiştir.

Salgın Çin'in Wuhan kentinde başlamış ve Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da rapor edilmeden önce hızla Uzak Doğu ve Güney Asya'daki ülkelere yayılmıştır. Salgın, Avrupa'ya İspanya ve İtalya'dan giriş yapmış, bu noktadan sonra tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Türkiye'deki onaylanmış ilk vaka ise 11 Mart 2020'de açıklanmıştır.

11 Mart 2020'den önce vaka görülmeyen Türkiye'ye ulaşmadan önce sınır komşusu olan İran'da hızlı bir yayılım göstermiştir. Özellikle İran ile sınırı olan doğu illerinde İranlı turistler, alışveriş amaçlı günübirlik geçişler yaparak bölge ekonomisine katkı sağlarken, Türkiye'yi de ciddi bir salgın tehlikesi altında bırakmıştır. Mart 2020, salgınla ilgili olarak tüm dünyanın gözlerinin İtalya, İspanya ve İran'ın üzerinde olduğu ay olmuştur.

Mart 2020'de özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde salgın tehdidine ilişkin pervasız açıklamalar ve politikalar tüm dünyanın tepkisini çekmiştir. Nisan 2020'de tehdidin büyüklüğünü fark eden ABD ve İngiltere, politikalarını değiştirerek salgınla mücadele etmeye başlamıştır. Dünya kamuoyu, İngiltere'nin salgına karşı herhangi bir önlem almayıp sürü bağışıklığı politikasını uygulama kararını uzun bir süre "büyük bir kumar" olarak görmüştür.

Salgın, hemen her ülkede farklı hızlarda bir yayılım göstermiştir. Hindistan ve Brezilya, salgının geç ulaştığı ancak çok hızlı bir şekilde yayıldığı ülkeler olmuştur. Ocak 2022 itibarıyla tüm dünyadaki vakalar 317 milyonu aşmış, 5,5 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir (Worldometers.info, 2022a). Türkiye'deki toplam vakalar ise 10 milyonu, vefat edenlerin sayısı ise 84 bini geçmiştir (Worldometers.info, 2022b).

3.1. COVID-19 Pandemisinin Genel Ekonomik Etkileri

İnsanlık, tarih boyunca birçok salgın hastalık ile mücadele etmişse de günümüzdeki jenerasyon herhangi bir salgın ile tanışmamıştır. İnsanlığın gördüğü son küresel salgının 1918-1922 yılları arasında ortaya çıkan İspanyol Gribi olduğu ve bu dönemin de ulaşım imkanlarının son derece kısıtlı bir dönem olduğu göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde yaşanan Covid-19 salgınının Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gündelik ve ekonomik hayatı felç eden, dünya tarihinin önemli olaylarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Böylesine önemli bir olayın küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olmaması mümkün değildir. Salgın çok şiddetli ve benzeri görülmemiş olduğu için hükümetlerin hanelere ve işletmelere yardım etmesi gerektiği Uluslararası Para Fonu tarafından bile belirtilmiştir. Uluslararası Para Fonu, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme, özellikle ağır borçlu ekonomilerde keskin bir şekilde düşeceğini tahmin etmiştir.

COVID-19 pandemisinin neden olduğu talep azalması ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiştir. Seyahat ve turizm endüstrisi, bu talep azalmasını en derinden hisseden iki sektör olmuştur. Hem eyaletler hem de ulusal hükümetler, virüsün yayılmasını yavaşlatmak için yurt içi ve yurt dışı seyahatlere kısıtlamalar getirmiş ve bu da birçok insanın tatil veya iş seyahatleri için uçak bileti satın almasını engellemiştir.

Tüm endüstriler aynı dinamiğe sahiptir. İşe gidememe, sosyal etkinliklere katılamama veya tatil yapamama nedeniyle petrole ve yeni arabalara olan talep azalmıştır. İşletmeler, kaybedilen geliri telafi etmek için işgücünü azalttıkça, yeni işsiz kalanların mal ve hizmet satın alamamaları ekonominin tamamına yayılarak genel talep düşüklüğü yaratmıştır. 2020'den bu yana küresel salgın, gıdadan ulaşım, elektronikten perakendeye, finans piyasalarından tıbbi malzemelere birçok sektörde ulusal ve uluslararası ekonomik faaliyetleri engellemiştir.

2020 yılının Mart ayında dünyanın dört bir yanındaki devletler, küresel ekonomik göstergeler üzerinde önemli bir etkisi olacak şekilde hastalığın yayılmasını önlemek için karantina önlemleri almıştır. Salgının piyasanın arz ve talep mekanizması üzerinde ciddi etkileri olmuş, kimi sektörlerde arz düşmüş talep artmış, kimisektörlerde ise talep düşmüştür. Temel ihtiyaçların stoklanması normal karşılanmakla birlikte, diğer mal ve hizmetlerin terk edilmesi nedeniyle finansal piyasalarda küresel bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Covid-19 salgını, küresel siyaseti ve güç dinamiklerini değiştirme potansiyeli olan bir olgu ve bir halksağlığı krizi olarak görülmüştür (Açıkgöz & Günay, 2020).

Salgını kontrol altına almak için gereken sınır kapatmalar ve karantina uygulamaları, seyahat,

konaklama ve eğlence sektörünü tamamen durdurmuş, ilaç şirketlerinin ise yıldızının parlamasına neden olmuştur. Her ne kadar aşı üretimi konusunda başarıya ulaşılmış ve iyimser bir hava hakimse de turizm, seyahat, konaklama ve eğlence sektörlerinin toparlanması uzun zaman alacak gibi gözükmektedir. Buna karşılık aşı üreten şirketler ise salgından güçlenerek çıkmış, hükümetlerle milyarlarca dolarlık anlaşmalar imzalamıştır. Salgın, alışveriş ve perakende sektörünün ise tamamen sanal ortama taşınmasına neden olmuştur. Esnek çalışma modeline geçilmesi ile birlikte evden çalışmalar yaygınlaşırken, buna bağlı olarak çevrimiçi alışverişler de adeta patlama yaşanmıştır.

Covid-19'un Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi ilan edilmesinin ardından geçen bir yılda ekonomik faaliyetler ve ticaret hayatı neredeyse durma noktasına gelmiş, milyonlarca kişi işini kaybedip fakirleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde bile sağlık sistemleri çökme noktasına yaklaşırken, gelişmekte olan ülkeler de var olan sorunlar derinleşmiştir. Küreselleşmenin en hızlı dönemlerini yaşarken tüm ülkelerin sınırlarını kapatmasıyla küreselleşme dahi durmuştur. Üstelik yalnızca sınırlar kapatılmamış, karantina önlemleri alınarak ekonomik faaliyetler durdurulmuştur.

OECD küresel ekonominin, 2020'de %3,4 daralma yaşadığını tahmin etmiştir. Dünya Ticaret Örgütü ise küresel ticaretin 2020'de %13 ila %32 aralığında azaldığı tahmininde bulunmuştur. Bu durum, dünya üzerindeki neredeyse tüm ülkelerin ekonomilerinin büyüme performansını olumsuz etkilemiştir. IMF, ABD ve Avrupa ülkelerinin de aralarında olduğu gelişmiş ekonomilerin 2020'de ortalama %4,9 daralma yaşadığı tahmininde bulunmuştur. ABD Ekonomisi %3,5, Euro Bölgesi ise %6,6 küçülmüştür. IMF verilerine göre gelişmekte olan ülkeler ortalama %2,4 küçülürken, yalnızca Çin ve Türkiye büyüme rakamı yakalamıştır. Çin, 2020'yi %2,3 büyüme ile kapatırken, Türkiye ise %1,8 büyümüştür. Buna karşılık Hindistan %7,4, Rusya ise %3,6 küçülmüştür (Web, 2021)

Covid-19'un yol açtığı küresel ekonomik kriz, en gelişmiş ülkelerin dahi ekonomisine zarar vermiştir. Almanya'da 2020 yılı %5 küçülme ile geçerken, ülkenin kamu borcu 2020 yılının ilk üç çeyreğinde 296,4 milyar € artış göstererek 2,2 trilyon € düzeyine çıkmıştır. 2020 yılı aynı zamanda 139,6 milyar €'luk kamu bütçesi açığının gerçekleştiği yıl olmuştur ki 2011 yılından bu yana kamu bütçesi fazla vermekteydi. Bu açık, Doğu ve Batı Almanya'nın birleştiği 1990 yılından sonraki en büyük ikinci bütçe açığı olarak kayıtlara geçmiştir. Almanya'nın ihracatı, %9,3 düşüşle 1 trilyon 204,7 milyar €'ya gerilemiştir (Web, 2021).

Hindistan, salgından en derin etkilenen Asya ülkesi olmuş, 24 Mart 2020’de ülke çapında kapanma kararının ardından 30 Mayıs’a kadar süren sokağa çıkma yasağının da etkisi ile %23,9 küçülmüş ve 140 milyon kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Güney Afrika’da ekonomide %7 daralma görülürken işsizlik %32,5 seviyesine ulaşmıştır. Brezilya’da %4,4 küçülme yaşanırken işsizlik %14,6’ya ulaşmıştır (Web, 2021)

Ekonomideki durgunluk ve daralma, etkilerini en çok işgücü piyasasında göstermiştir. Karantina önlemlerinin etkisiyle işleri durma noktasına gelen işletmeler, maliyetlerini kısabilmek için dünya genelinde işçi çıkarma yoluna gitmiş, bu da dünya genelinde işsizliğin artmasına neden olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre küresel çalışma saatlerinde yaşanan %8,8’lik azalmanın yaklaşık olarak 255 milyon kişilik işsizlik artışına denk geldiği hesaplanmıştır. ABD’de Şubat 2020’de %3,5 olan işsizlik, Nisan ayında %14,7’ye ulaşmıştır (Web, 2021)

Covid-19, işsizliğe yol açmasının yanında yoksulluğu da artırdı. BM’nin EnAz Gelişmiş Ülkeler Raporu -2020’de belirtildiği üzere salgının etkisiyle en az gelişmiş ülkeler, son 30 yıldaki en kötü performansı sergilemiştir. Kişi başı GSYH’nin 1000 \$ düzeyinde olduğu bu ülkelerdeki yoksulluk derinleşmiştir (Web,2021)

Salgının küresel ekonomiye zararlarını minimize edebilmek için hükümetler parasal genişleme yoluna gitmiş, tüm dünyada merkez bankaları hızla faiz oranlarını indirmiş ve piyasaya likidite enjekte etmiştir. Bu yolla salgının ekonomi ve finans sektöründe açtığı yaralar onarılmaya çalışılırken, toparlamanın nasıl olacağı konusundaki belirsizlikler ise sürmektedir. Son dönemde İngiltere, Güney Afrika ve Brezilya kaynaklı mutasyonların birçok ülkede görülmesi nedeniyle salgına karşı alınan önlemlerin gevşetilememesi, parasal genişlemenin ve yardımların sürmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

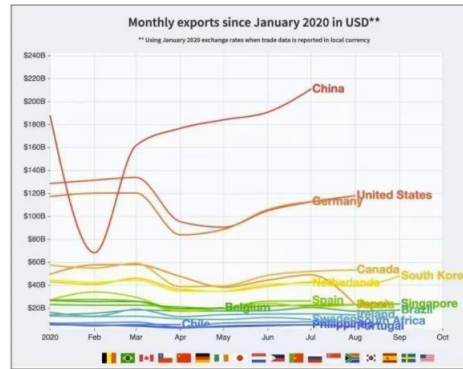
3.2. COVID-19 Pandemisinin Lojistik Sektörüne Etkileri

COVID-19’un etkisi, küresel imalatta oynadığı rol nedeniyle ilk olarak Çin’de hissedilmiştir. Çin’de üretime yönelik kesintiler, küresel tedarik zincirleri aracılığıyla tüm dünyayı etkilemiştir. Hammadde tedariki açısından dünya ekonomilerinin nispeten iyi işleyen küresel tedarik zincirinin aksine, koronavirüs pandemisi imalatçıları, distribütörleri, alıcıları, lojistik hizmet sağlayıcıları, depocuları ve tedarik zincirindeki diğerlerini zor durumda bırakmıştır. Seyahat kısıtlamaları ve konteynerleri alacak kamyon şoförlerinin bu kısıtlamalar nedeniyle yükleri alamaması / taşıyamaması, Çin’in büyük konteyner limanlarında kargoların birikmesine neden

olmuş, bu da kargo gemilerinin seferlerinin iptali sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Çin'den kaynaklanan hammadde sıkıntısı, denizaşırı üretim operasyonlarını etkilemiş, otomotiv, elektronik, ilaç, tıbbi ekipman ve sarf malzemelerinin yanı sıra tüketim malları da dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki büyük endüstriler olumsuz etkilenmiştir (IFC, 2021).

Bu sürecin başında Çin limanlarında elleçlenen toplam konteyner hacimleri 2020'nin ilk aylarında %10,1 düşmüştür. Karayolları ile taşınan yükler ise sınır kapılarının kapatılması nedeniyle kısmen de olsa azalmıştır. İmalat sektörleri tam kapasite ile çalışamaz hale gelmiştir. Havayolunda ise temel ihtiyaçlar için hava kargoya olan talep artışı fiyatları artırmış, havayollarının ve havaalanlarının yükü artmıştır. Nisan 2020'den itibaren ise yavaş yavaş toparlanmalar başlamıştır (IFC, 2021).

Dünyanın en büyük ihracat ekonomileri olan Çin, ABD ve Almanya için toplam aylık ihracata bakıldığında, Çin'in Şubat 2020'de ihracatta keskin bir düşüş yaşadığını ancak hızla toparlandığını, Mart 2020'de ise normale döndüğünü söylemek mümkündür. Ancak aynı şeyi ABD ve Almanya için söylemek mümkündür. ABD ve Almanya, Nisan 2020'de ihracatta bir düşüş yaşamış, ancak Çin kadar hızlı toparlanamamıştır.

Şekil 1: Ocak 2020 İtibariyle İhracat Tutarları (USD)

Kaynak: <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/how-covid-19-has-reshuffled-international-trade/> (Erişim Tarihi: 04.12.2022).

Covid-19'un lojistik sektörüne etkisi ile ilgili olarak bir rapor UTİKAD (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği) tarafından hazırlanmıştır. Rapordan öne çıkan başlıklar şöyledir (UTİKAD, 2021):

Covid-19 kaynaklı olarak ülkelerin sınır geçişlerini kapatması ya da sınırlandırması, sürücülere getirilen karantina uygulamaları ve sağlık taramaları gibi kısıtlamalar, uluslararası karayolu yük taşımacılığının gecikmelerle yapılabilmesine, sınır kapılarında uzun kuyrukların oluşmasına, transit geçişler için zorunlu konvoy uygulamaları gibi yavaşlatıcı etkiler yaratmıştır. Tedarik zincirinin devamlılığının sağlanabilmesi için hükümetlerin aldığı önlemler, temel ihtiyaçların taşımacılığını mümkün kılsa da sektördeki karayolu taşımacılığı gelirlerinin 2020 yılında bir önceki yıla göre %18 düştüğü tahmin edilmektedir.

Denizyolu taşımacılığı ise küresel ticaretin can damarı konumundadır. Ancak ülkelerin aldığı limanlar doğrultusunda gemilerin limanlara alınmaması, Çin'deki üretim düşüşü, sefer iptalleri ya da mürettebatın gemilerde mahsur kalması gibi durumlar da uluslararası deniz taşımacılığının Covid-19'dan son derece olumsuz etkilendiğinin kanıtı niteliğindedir. Denizyolu ile yapılan taşımacılığın 2008 yılındaki gibi %10 daralması dahi, 2020 yılındaki toplam taşımacılık hacmi kaybının 17 milyon TEU olacağı tahminini beraberinde getirmektedir.

Havayolunda tüm dünyada ülkelerin yolcu uçaklarını seferden çekmesiyle hava navlun fiyatları yükselmiştir. Ayrıca yolcu taşımacılığının yapılamaması nedeniyle yolcu uçaklarının yolcu bölümleri de koltukları sökülerek kargo için düzenlenmiş ya da kargolar koltukların üzerine yerleştirilmiştir.

Demiryolu ise karayolunda sürücülere uygulanan kısıtlamalar ve denizyolunda seferlerin iptali gibi nedenlerle Covid-19 dönemini yükselişte geçirmiştir. Çin ve Avrupa arasında hizmet veren yük treni sayısı %15 artışla 1941'e yükselirse, konteyner sayısı ise 174 bine yükselmiştir. Yolcu trafiğinin azalması ile yük taşımacılığının verimliliği artmıştır. Ancak yine de 2020 yılında demiryolu ile yük taşımacılığının 6 ila 19 milyar dolar arasında bir kayıp yaşayacağı öngörülmüştür.

E-Ticaret ise Covid-19 döneminin yıldızı olmuştur. İnsanların market ihtiyaçlarını dahi internette satın alması ile e-ticaret önemli bir hacim artışı yaşamıştır. Bu durum site trafiği ile de rahatlıkla görülmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere süpermarket ile ilgili sitelerin trafiğinde %123 artış yaşanırken, turizm sektöründeki sitelerin trafiği yaklaşık %65 azalmıştır.

Şekil 2: Ocak 2020-Kasım 2020 Site Trafiği Karşılaştırması

Kaynak: (UTİKAD, 2021).

4. Risk Kavramı ve Lojistik Sektöründe Risk

Risk yönetimi, şirketlere belirsizlikle etkili bir şekilde başa çıkmak için bir çerçeve sağlamaktır. Risk yönetimi süreci ise şirketin herhangi bir olumsuzluk veya problem olmadan ilerlemesini sağlamayı içermektedir. Bu bağlamda riskler önce tanımlanır, sonrasında değerlendirilip önceliklendirilir, ardından riske karşı alınabilecek önlemler ve belirlenir ve raporlanır.

Kullanıldığı disipline bağlı olarak, risk çok çeşitli anlamlar alabilir. Hem iç hem de dış denetimler sonucunda ortaya çıkabilen riskler şirket içinde olduğu kadar şirket dışında da gerçekleşebilir. Ek olarak belirli bir ürünün tedarikinde meydana gelebilir. Dolayısıyla ürün teslim zincirlerinin uygulama aşamasında plan ve program dışında oluşabilecek tüm olumsuz olaylar riske dahildir. Risk oluşursa, olası tüm sonuçlar işletmenin kaybına neden olabilir (Chen & Yuan, 2009).

Günümüzün karar verme süreçlerinde riskler ve belirsizlikler her zamankinden daha önemli bir konuma yükselmiş, buna bağlı olarak da etkileri göz önünde bulundurulmaya başlamıştır. Şirketler ve kurumlar, rekabette öne çıkabilmek ve doğal olarak hayatta kalmaya çalışmaları nedeniyle tedarik zinciri riskleriyle karşı karşıyadır. Tedarik zincirindeki diğer tarafların oluşturduğu risklerde şirketin kendi içsel riskleri kadar dikkate alınmak durumundadır. Zira yalnızca belirli ve tek bir yerden mal ve hizmet tedarik etmek, tedarik riski nedeniyle bir kuruluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir.

Zsidisin (2003) tarafından müşterilerin ihtiyaçlarının karşılanamamasıyla sonuçlanan satın alma ve organizasyondaki içsel yetersizlikler, tedarik zinciri bağlamında risk olarak tanımlanmıştır. Ancak tedarik zinciri içerisinde nakit akışı, fiyat istikrarı, yatırımlar, ödemeler gibi birçok unsur da risk taşımaktadır. Lojistik sektörünün risk kavramı hem iç hem de dış

akışları ve ayrıca tedarik zincirinin unsurlarını kapsadığından, orijinal plandan sapmaya neden olabilecek tedarik zinciri unsurlarına sıkı sıkıya bağlıdır.

Lojistik risklerin işletmenin sadece kendisi ile ilgili olmadığından, lojistik riskleri sınıflandırırken firma içi olduğu kadar firma dışı kaynakları da göz önünde bulundurmak gereklidir. Ayrıca bu riskler, insan hatası ya da teknik hata kaynaklı olabileceği gibi organizasyonel hatalardan da kaynaklanabilir.

Lojistik sektöründe riskler, genel kabul görmüş risk sınıflandırmalarında olduğu gibi işletme içi ya da işletme dışı kaynaklı olabilir. Ancak daha teknik bir sınıflandırma ile lojistik sektöründeki risk kaynaklarını çevresel riskler, jeopolitik riskler, ekonomik riskler ve teknolojik riskler olarak sınıflandırmak da mümkündür.

Tablo 1: Lojistik Risk Kaynakları

Klasik Sınıflandırma	İşletme İçi Riskler	Proses Riskleri
		Kontrol Riskleri
	Tedarik Zinciri	İçindeki Talep Riskleri
	Firma Dışı Riskler	Tedarik Zinciri Riski
	Tedarik Zinciri	Dışındaki Çevresel Riskler
	Firma Dışı Riskler	
Teknik Sınıflandırma	Çevresel Riskler	Doğal Afet
		Kötü Hava Koşulları
		Salgın Hastalıklar
	Jeopolitik Riskler	Çatışmalar
		Dış Ticaret Sınırlamaları
		Terörizm
		Yoksulluk
		Korsanlık faaliyetleri
		Nükleer / Biyolojik / Kimyasal Silahlar
	Ekonomik Riskler	Ani talep değişiklikleri
		Ürün fiyatlarındaki dalgalanma
		Gümrük gecikmeleri
		Kur dalgalanmaları
		İşgücü riski
	Teknolojik Riskler	Bilgi ve haberleşme kesintileri
		Taşımacılık altyapısının yetersizliği

Kaynak: WEF (2012) ve Sayın (2017)'dan derlenerek oluşturulmuştur.

İşletme İçi Riskler: *Proses riskleri*, işletmenin operasyonel süreçlerinde problemin oluşması risklerini içermektedir. Üretilen ürün ve ekipmanların çok çeşitli olması, üretimde kalite sorunları, depolama ile ilgili problemler, tedarik zincirinde yaşanabilecek aksaklıklar, hammaddelerin işletme içerisinde taşınması ile ilgili oluşabilecek problemler, proses risklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, organizasyon içerisindeki proseslerin nasıl işleyeceği sürekli olarak kontrol edilmek durumundadır. Kontrollerin yapılmaması ya da gereken zamanda yapılmaması, *kontrol risklerinin* oluşmasına neden olur. Örneğin üretim hatası, envanter kontrolünün aksatılması, eksik veya hatalı programlamaya dayanan müşteriye ürünü / hizmeti vaktinde teslim edememe, finansal kontrol başarısızlıkları gibi unsurlar, kontrol risklerini oluşturmaktadır (Demirkol, 2019; Baran & Ağca, 2018; Küçüköğlü, 2020; Erdal, 2018).

Tedarik Zinciri İçindeki Firma Dışı Riskler: İşletmenin dışında kalan, ancak tedarik zincirinin içinde yer alan riskler söz konusudur. Bu riskler, talep riskleri ve tedarik riskleridir. Basitçe ifade etmek gerekirse *talep riski*, öngörülemeyen ve hazırlıksız bir talep nedeniyle, müşterilerin isteklerini karşılayamama ya da tedarik zinciri içerisinde yer alan işletmelerin, işletmenin bu talebi karşılamasını sağlayamama riskidir. Tedarik Riskleri ise firmanın tahmini talebi karşılamak için tedarikçilerinden hammaddeyi ya da ürünleri alamamasına ilişkin riskleri ifade etmektedir. Tedarik zinciri içerisindeki tedarik riskleri, gelir ve karlılık kaybına ve müşteri tatmininin düşmesine neden olmaktadır (Demirkol, 2019; Baran & Ağca, 2018; Küçüköğlü, 2020; Erdal, 2018)

Tedarik Zinciri Dışındaki Firma Dışı Riskler: İşletmenin kontrolünde olmayan, işletmeyi, tedarikçilerini ya da müşterilerini etkileyen *çevresel faktörleri* ifade etmektedir. Bu tür riskler, limanda yaşanan yangınlardan, yol çökmesine, depremlerden terörist hareketlere kadar çok çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Ekonomik krizler, kur krizleri, borsa dalgalanmaları, faiz oranlarındaki değişiklikler gibi unsurlar da klasik sınıflandırma içerisinde çevresel riskler arasında sayılmaktadır (Demirkol, 2019; Baran & Ağca, 2018; Küçüköğlü, 2020; Erdal, 2018)

Teknik sınıflandırma kapsamında lojistik riskler ise çevresel, jeopolitik, ekonomik ve teknolojik riskler olarak sınıflandırılmaktadır. *Çevresel riskler*, işletmenin ya da müşterilerinin bulunduğu bölgede yaşanan doğal afetler, kötü hava koşulları, bölgesel ya da küresel salgın hastalıklar işletmenin kontrolü dışında gerçekleşebilecek riskleri kapsamaktadır. *Jeopolitik riskler* ise işletmenin ya da müşterilerinin bulunduğu bölgede yaşanan çatışmalar, terörist faaliyetler, korsanlık faaliyetleri, iç huzursuzluklar gibi unsurları ifade etmektedir. Bu riskler de işletmenin kontrolünde olmayan, bulunduğu bölgedeki siyasi koşulların etkisini hissettiren risk unsurlarını ifade etmektedir. İşletmenin yine kontrolünün dışında gerçekleşen, talepte yaşanan

patlama ya da daralma, kur ve buna bağlı olarak ürün fiyatlarının dalgalanması, işgücü eksikliği gibi unsurlar, *ekonomik riskleri* oluşturmaktadır. Son olarak, işletmenin ve tedarikçilerin iletişiminin aksamasına neden olacak haberleşme kesintileri ya da taşımacılık altyapısı ile ilgili problemlerde *teknolojik risk* unsurlarıdır (WEF, 2012).

Lojistik risklerin neler olduğunun belirlenmesine yönelik literatürde araştırmalara rastlanmaktadır. Buna göre lojistik sektöründe karşılaşılan en yaygın riskler, süreç tasarımı ve planlama riskleri, kaliteriski, teslim süresi riski, arıza ve tehlikeler, BT ve bilgi paylaşımı riskleri, esnekliğe ilişkin riskler, sosyopolitik riskler, sürdürülebilirlik riski, paketleme / depolama / envanter ile ilgili riskler, bozulma riskleri, uzmanlık eksikliği riski, kapsama eksikliği, doğal afet riskleri, döviz kuru, vergiler ve akaryakıt fiyatları kaynaklı riskler, sermayeye erişim riskleri, planlama riskleri, güven eksikliği, bağımlılık riski, fikri mülkiyet hakları riski, bilgi paylaşımı riski, kültürel riskler ve ödeme riskleridir.

4.1. Lojistik Risk Yönetimi

Lojistik sektörü, işletme içi risklere olduğu kadar işletme dışında ancak tedarik zinciri içerisinde olan riskler ve hem işletmenin hem de tedarik zincirinin dışında gelişen olaylara ve risklere açıktır. Küresel ticaretin can damarı olması bakımından lojistik sektöründe ortaya çıkan risklerin yönetilmesi şarttır. Aksitakdirde bu riskler olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi zarara da neden olabilmektedir. Lojistik sistem içerisinde yer alan tedarikçiler, üreticiler, distribütörler, toptancılar, perakendeciler, kısacası ticari hayatın tüm aktörleri, koordineli bir şekilde çalıştığı ölçüde kusursuz bir organizasyon yaratabilmekte ve dünya ticareti sorunsuz bir şekilde işleyebilmektedir. Ancak sistem içerisinde herhangi bir aktörün görevini yerine getirmemesi, sistemin domino taşı gibi çökmesine neden olacaktır. Bu nedenle de lojistik sistem içerisinde yer alan tüm aktörlerin, tüm riskleri yönetmesi gereklidir. Bu da lojistik risk yönetimi ile mümkündür.

Lojistik sektörü için etkin risk yönetimi oldukça kritiktir. Zira malların amaçlanan varış noktasına güvenli bir şekilde ulaşması ve doğru yer ve zamanda varması gereklidir. Lojistik sektöründe, tehlikeli madde taşımacılığı ve uzun vadeli ürün lojistiği de dahil olmak üzere çok sayıda risk bulunmaktadır. Lojistik hizmet sağlayıcıları da çalışmalarını esnasında finansal, stratejik, fiziki, operasyonel, doğal afet, terör olayları gibi çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadır (Cucchiella & Gastaldi, 2006).

Lojistik risk yönetimi, tedarik zincirinde yaşanabilecek olumsuzlukları ön görebilme yeteneğine sahip olacak şekilde bir organizasyona sahip olmaktır. Burada dikkat edilmesi

gereken konu, olumsuzluklar yaşandıktan sonra ortadan kaldırmanın yollarının aranması değil, olumsuzluklar oluşmadan önce önlem alınmasıdır (Ben-Daya, 2013). Risk yönetimi, önlem alıp proaktif davranarak ve aksaklığın gerçekleşmesi durumunda alınacak aksiyonların önceden belirlenmiş olmasını kapsamaktadır. Zira bu riskler, işletme içerisinde gelebileceği kadar işletme dışından da gelebilmekte ve işletmenin kontrol edemeyeceği makro risklerdahi söz konusu olabilmektedir (Sağlam, Çankaya, & Sezen, 2020)

Risklerle baş edebilmek, öncelikle risklerin kaçınılmaz olarak yol açacağı krizlere hazırlıklı olmayı gerektirir. Bu önlemler ancak risk henüz oluşmamışken ve ilgilenilmesi gereken bir durum olmadığında alınabilir. Bunun için de risk analizi gereklidir (Luburić, 2019) Risk analizi, lojistik şirketlerinde riskin bulunduğu noktanın tespiti, yapılacak işten ne kazanılacağı gibi noktalarda aydınlanma sağlamaktadır. Bu aydınlanma sayesinde risk yönetimi etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir. Yöneticilerden en alt kademedeki çalışanlara kadar herkesin görevinin belirlendiği denetlenebilir ve ölçülebilir risk yönetim sistemi, lojistik işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlayacaktır (Sanchez-Rodrigues, Potter, & Naim, 2010).

Her şeyden önce lojistik sistem içerisinde insan faktöründen doğal olaylar kadar birçok lojistik risk kaynağı bulunmaktadır. Bu faktörler ise aksamalara neden olma potansiyeli taşımaktadır. Yangınlar, seller, insan hatasına dayanan makine arızaları ve bunun gibi birçok etmen, lojistik sektöründe süreçlerde aksaklık yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, aksama ve kesinti riskleri ile başa çıkabilmek için tedarik zinciri yapısını çevik hale getirmek ve proaktif önlemleri benimsemek gereklidir. Bu nedenle de aksamaların varlığında çok kademeli bir tedarik zinciri sistemi yeniden planlanmalıdır. Ayrıca sigorta gibi geleneksel risk yönetim araçları da proaktif çözümlere bir yöntem olabilir. (Esmizadeh & Mellat Parast, 2021)

Lojistik sektörü içerisinde risk ne olursa olsun yönetimi için sürecin adımları aynıdır. Öncelikle riskler tanımlanmalı, sonrasında riskler değerlendirilmeli, ardından riske cevap mahiyetinde bir eylem planı oluşturulup bu eylem planı doğrultusunda harekete geçilmelidir. Bu bağlamda öncelikle riskin tedarik riski mi, talep riski mi, proses riski mi yoksa çevresel risk mi olduğu belirlenmelidir. Her risk tipi, kendi içerisinde farklı aksiyonlar gerektirdiğinden, riskin tanımlanması öncelikli aşamadır. Zira yanlış tanımlanmış bir riskeye yapılabilecek bir müdahale de elbette ki yanlış olacaktır. Dolayısıyla tedavi için öncelikle doğru teşhis gereklidir (Küçüköğlü, 2020).

5. Araştırma Metodolojisi

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Covid-19 pandemisiyle birlikte bir kez daha dünyada ve Türkiye’de lojistik sektörünün önemi anlaşılmıştır. Ayrıca lojistik sektöründeki risk yönetimi uygulamalarının yalnızca sektörün değil ekonominin işlerliğinin de devamlılığını sağladığı görülmüştür. Bu çalışmada Covid-19 döneminde lojistik sektöründe yer alan işletmelerin risk algısı ve risk yönetimi uygulamalarına ilişkin nitel bir araştırmaya yer verilmiştir.

5.2. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırma Türkiye’de ve dünyada uluslararası ölçekte faaliyet gösteren 6 lojistik işletmesi ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamında katılımcıların yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile gerçekleştirilen görüşmelerde yansız ve sosyal açıdan istedik yanıtlar vermedikleri varsayılmıştır.

5.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerde yetkilipozisyonda görev yapanlar özelinde lojistik şirketlerinin risk algısının belirlenmesi, bu risklerin nasıl yönetildiği ve risklere karşı ne gibi stratejiler geliştirildiğini belirlemek, aynı zamanda dünyayı kasıp kavuran ve hiç kimsenin öngöremediği Covid-19 sürecinde risk yönetimi uygulamalarının nasıl olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen nitel araştırmaya dayanmaktadır.

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden faydalanılmıştır.

5.4. Örneklem

Araştırmanın katılımcıları, lojistik sektöründe üçüncü parti lojistik hizmet sağlayan (3PL) altı firmanın etkili pozisyonlarında görev yapmaktadır. Tablo 2’de katılımcıların özellikleri yer almaktadır. Katılımcılar, çalıştıkları şirkette satış pazarlama uzmanı, yönetici, iş geliştirme müdürü (2), genel müdür yardımcısı ve kalite sorumlusu olarak görev yapmaktadır. En yenisi 2 yıl, en eskisi ise 11 yıldır aynı şirkette çalıştığını belirtmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Özellikleri

Görev	Şirketteki Görev Süresi
K1: Satış Pazarlama	3,5 Yıl
K2: Yönetici	8 Yıl
K3: İş Geliştirme Müdürü	3 Yıl

K4: Genel Müdür Yardımcısı	2 Yıl
K5: Kalite Sorumlusu	6 Yıl
K6: İş Geliştirme Müdürü	11 Yıl

Çalışmanın lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin risk yönetimi ve risk yönetim stratejileri ile ilgili olması, katılımcılarda ticari sır, bilgi güvenliği, rakiplerinin kendi stratejilerini öğrenebilecekleri ve bilgi güvenliği gibi çekinceler yaratmıştır. Çalışmaya dahil edilmesi planlanan büyük ölçekteki 15 lojistik şirketinin yetkili pozisyonundakiler ile yapılan görüşmelerde yetkililer bu çekinceleri öne sürerek araştırmaya dahil olmak istemediklerini beyan etmişlerdir. Yaşanan Covid-19 pandemisinin de etkisiyle görüşme planlanan 15 lojistik şirketi yetkilisi ile çalışma hakkında bilgi vermek ve katılımcı olmaları için ikna etmek amacıyla yapılan görüşmeler telefon ve internet üzerinden yapılabilmiş, bu da katılımcılarda istenen etkiyi bırakmamıştır. Bu nedenle de 15 lojistik şirketi yetkilisinden 9'u araştırmaya dahil olmak istemediğini belirtmiştir ve araştırma katılımcı olmayı kabul eden 6 şirket ile sınırlandırılmıştır.

5.5. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın amacı doğrultusunda nitel araştırma veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşmeyi gerçekleştirmek üzere hazırlanan bir soru grubu sorulmuştur. Hazırlanan formda demografik bilgilerin yanı sıra görüşme soruları bulunmaktadır. Demografik bilgilerin haricinde görüşme soruları, 12'si Covid-19 dönemi öncesi, 13'ü ise Covid-19 dönemi ve sonrasında içerecek sorular olmak üzere toplam 25 soruluk bir görüşme formu oluşturulmuştur. Sorular, araştırmacı tarafından katılımcılara bizzat sorulmuştur. Bu nedenle de görüşme dinamikleri çerçevesinde kimi sorular katılımcılar tarafından başka sorular kapsamında yanıtladığından araştırmacı tarafından tekrara düşmemek adına katılımcılara yöneltilmemiştir.

5.6. Görüşmelerin Yapılması

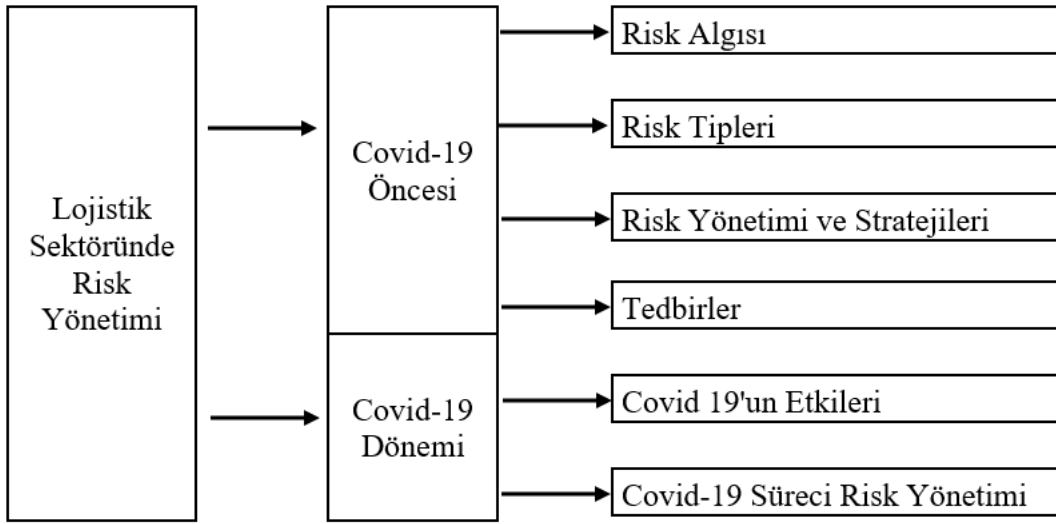
Görüşmeler internet ortamında Zoom aracılığıyla ve araştırmada şirket isimlerinin ve kendi isimlerinin geçmeyeceği deklare edildikten sonra görüşmelerin kayıt altına alınacağı bilgisi verilerek gerçekleştirilmiştir.

5.7. Verilerin Analizi

Bu çalışmada lojistik sektörü yetkililerinin risk algısını ve risk yönetimi uygulamalarını belirlemek üzere gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, belli kurallar ve kodlamalara dayanarak ortak temaların belirlenmesine dayanan sistematik bir tekniktir. İçerik analizi, metinlerden çıkarım yapılmasına

olanak tanımaktadır. Nitel veri analizinde MAXQDA 2020 paket programından faydalanılarak temalar, kategoriler ve kodlar oluşturulmuştur.

Lojistik şirketlerinin risk algısı ve Covid-19 dönemi öncesi ve sonrası risk yönetimi uygulamalarına ilişkin bulgulara bu kısımda yer verilmiştir. Araştırma kapsamında yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen verilerden oluşturulan tema sistemi, Şekil 3'te görülmektedir. Buna göre Covid-19 Öncesi Risk Yönetimi ve Covid-19 Dönemi Risk Yönetimi olmak üzere iki ana tema, bu iki ana tema altında ise Risk Algısı, Risk Tipleri, Risk Yönetimi ve Stratejileri, Tedbirler, Covid-19'un Etkileri ve Covid-19 Süreci Risk Yönetimi olmak üzere altı alt tema belirlenmiştir.

Şekil 3: Tema Sistemi

Lojistik şirketlerinin Covid-19 öncesi ve Covid-19 dönemi risk yönetimi uygulamalarına ilişkin kodlama sistemine ilişkin bulgular ise Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Kategori ve Kod Sistemi

Tema	Kategori	Kod
Risk Algısı	Olumlu	Kazançları Artırabilecek Unsurlar
	Olumsuz	Engel
		Kontrol Edilemeyen Sonuç
		Olumsuzluk
		Kayıpları Artıran Unsurlar
Risk Tipleri	Operasyonel	İşi Aksatacak Olaylar / Durumlar
		Soğuk Zincirin Kırılması
		İş Güvenliği Kurallarına Uyulmaması

	Ekonomik Riskler	Trafik Kazası Yükleme Problemleri Mücbir Sebepler, Hava Koşulları Mazot maliyeti Müşteriye Tanınan Uzun vadeler Gecikmeler Personel Hatası Kaynaklı Maliyet Artışı Sigorta Poliçesinin Detaylı İncelenmemesi Ödeme Alamama
Pandemi kaynaklı sağlık riskleri		
Risk Yönetimi	Operasyonel	Riski Önceden Görmek Önlem Almak Tedbirli Olmak Zararları minimize etme Kazançları maksimize etme Riskin Derecesini Azaltmak Yazılı Risk Stratejisi Belgesi oluşturmak
	Şirket İçi	
Risk Yönetimi	Şirket İçi	Risk analizi
Stratejileri	Personele Yönelik	Müşteri memnuniyet anketleri Koruyucu ekipman vermek Sağlık testleri istemek
Tedbirler	Şirket İçi Pandemi Önlemleri	Sigortalama Müşteri Değerlendirmesi Anlık bilgilendirme Düzenli Araç Bakımı PCR Testi Özel Filyasyon

Tablo 4: Kategori ve Kod Sistemi (Devamı)

Tema	Kategori	Kod
Covid-19'unEtkileri	Etkiledi	Navlunlar Yükseldi
		Konteyner Bulamadık
		Gecikmeler Yaşandı
		İş Hacmi Büyüdü
		Gecikmeler
	Etkilemedi	Filomuzu Genişlettik
		Kalıcı Evden Çalışmaya Geçildi
		Dönüşümlü Çalışmaya Geçildi
		Her şey Olumlu Geçti
Covid-19 Süreci RiskSağlık Tedbirleri Yönetimi	Operasyonel Tedbirler	PCR Testleri İstemek
		Aşı teşvik edildi (Aşı olmayanları için)
	Teknolojik Tedbirler	Evden Çalışmaya Geçildi
		Dönüşümlü Çalışmaya Geçildi
	Şirket İçi Tedbirler	Teknolojiye Yatırım Yaptık
	Felaket Senaryo Planları Yazıldı	
	Risk yönetimi için yeni pozisyon oluşturuldu.	

5.7.1. Risk Algısı

Katılımcılara risk algısını belirlemek üzere, risk denildiğinde ne anladıklarına ilişkin soru yöneltilmiştir. Risk algısına ilişkin kodlar incelendiğinde riskin kazancı artırabilecek bir unsur olarak olumlu olarak gören tek bir katılımcı olduğu görülürken, diğer tüm katılımcılar riskten olumsuz bir olgu olarak bahsetmektedir. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K1: Kayıp ve kazanç ihtimallerinin mümkün olduğunca maksimize edilmesi”

“K2: Yapılan işi ifa ederken karşılaşılabilecek engeller, olumsuzluklar”

“K3: Tahmin edilemeyen ve kontrol edilemeyen sonuç”

“K4: Olumsuzluk anlıyorum”

“K5: Kayıpları artıran unsurlardır.”

“K6: Riskten, işin yürümesini aksatacak her türlü olay ya da durumu anlıyorum”

Buradan da görüldüğü üzere, lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketler özelinde risk kelimesi, olumsuz anlamlar içermekte ve riskten kaçınılması gereken bir unsur olarak bahsedilmektedir.

5.7.2. Risk Tipleri

Katılımcılara temsilcisi oldukları şirketlerin karşılaştıkları risklerin neler olduğuna yönelik soru yöneltilmiştir. Risk tipleri ana teması çerçevesinde belirtilen kodlar incelendiğinde, katılımcıların risk tiplerine ilişkin görüşlerine ait kodların operasyonel riskler, ekonomik riskler ve pandemi kaynaklı riskler olmak üzere üç alt boyutta toplandığı görülmüştür.

Katılımcıların temsilcisi olduğu şirketlerin karşılaştıkları operasyonel riskler, soğuk zincirin kırılması, personelin iş güvenliği kurallarına uymaması, trafik kazası riskleri, limanlardaki ve depolardaki yanlış / hatalı yükleme problemleri ve hava koşulları gibi mücbir sebeplerdir. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K2: (hava şartlarından kaynaklanan gecikmeler sonucu) limanlardaki tahliye / yükleme penceresinin kaçırılması.”

“K3: Mesela soğuk hava taşımacılığı yaptığımız için soğuk zincir kırıldığında müşterimizin malzemeleri bozulabiliyor. Onun dışında kaza sebebiyle oluşan araç hasarları da bu sürece dahil.”

“K6: Bizim zaten iş güvenliği kurallarına, bütün şoförlerin, depo çalışanlarının uyması zorunlu. Gittikleri fabrikada da zorunlu. Ama bazen yeni bir şoför olduğunda ya da bu kuralları benimsetmesi zor olan şoförlerde (sorun yaşıyoruz)”

Katılımcı şirket temsilcilerinin belirttiği ekonomik riskler ana temasında yer alan kodlar incelendiğinde, operasyonel faaliyetleri sürdürebilmek için yapılması zorunlu harcamalara ilişkin maliyetler (örneğin akaryakıt maliyeti), müşteriye tanınan gereğinden uzun vadeler, gecikmelerden kaynaklanan kayıplar, personelin hatasından kaynaklanan maliyet artışları, sigorta poliçelerinin detaylı incelenmemesi sonucunda sigorta şirketlerinden alınabilecek tutarların alınamaması ve müşterilerden ödemelerin alınamaması olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K3: En büyük risk bence ekonomik. İlk madde ve malzememiz mazot ve Türkiye'deki ekonomik durumun inişli çıkışlı olması maliyetlerimizi artırıyor.”

“K1: Sektörde alınan en büyük risklerden birisi müşterilere hesapsızca uzunvadeler tanınması.”

(...) Halihazırda yaptığımız ve ödemesini beklediğimiz yüklü işlerin karşılığını alamama riskini (taşıyoruz)”

“K2: Personel hataları sebebiyle bir işin planlanan sürede veya maliyette yapılamaması”

“K6: (...) (Ekonomik olması için kiralanan) şahıs araçlarında (üzerindeki yük sigortaya tabi olsa bile) sigorta (şirketi) oluşabilecek zararları karşılamıyor”

Son olarak bahsedilen risk tipi ise pandemi kaynaklı risklerdir. Çalışanların koronavirüsle enfekte olup süreçlerin aksaması ya da başka insanlara hastalığı bulaştırma riski bu tema altında belirtilmiştir.

5.7.3. Risk Yönetimi

Katılımcılara temsilcisi oldukları şirketteki risk yönetimi uygulamalarının neler olduğuna yönelik soru yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların risk yönetimi teması altında belirttikleri kodların daha çok riskin gerçekleşmesinden önce önlem almaya yönelik bir anlayışın dışavurumu olduğu görülmüştür. Buna göre katılımcıların risk yönetimi uygulamaları teması altında belirttikleri kodlar incelendiğinde, riski önceden görmek, riske karşı önlem almak, riske karşı tedbirli olmak, zararları minimize etmek, riskin derecesini azaltmak ve yazılı risk stratejisi belgesi oluşturmak olduğu görülmektedir. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K2: İşin planlanmasından tamamlanmasına kadar geçen süreçte karşılaşılabilecek olumsuzlukları öngörmek, buna uygun önlemler almak veya aksaklıkların tekrarını önlemek.”

“K3: İşletmelerin sürekliliği açısından risklerin daha önceden belirlenip tam olmasa da oluşabilecek zararları minimize ederek ortadan kaldırma yönetimi diyebiliriz.

“K6: Çok kapsamlı iş yapıyoruz. (Bu nedenle) çok fazla tedbirli, öngörülü olmak gerekiyor”.

“K5: Risk yönetimi denilen şey de zaten riskin derecelerini azaltmak değil mi?”

5.7.4. Risk Yönetimi Stratejileri

Katılımcılara riski yönetmek için ne gibi stratejiler uyguladıklarına ilişkin soru yöneltilmiştir. Risk yönetim stratejileri teması altında belirtilen kodlar incelendiğinde, risk analizi yapılması, müşteri memnuniyet anketleriyle durum değerlendirmesi yapılması, personele koruyucu ekipmanların dağıtılması ve istihdam öncesi her türlü sağlık testlerinin istenmesi risk yönetim stratejilerini oluşturmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K5: Müşteri memnuniyeti anketlerimiz var. Risk analizlerimiz var. Olay ihlal kayıtlarımız var.

(...) *Çalışana kaynak gözlüğü ve maske, kaynak eldiveni, çelik burunlu ayakkabı, yalıtkan ayakkabı, baret, çelik yelek vb. malzemeler veriyoruz. (...) altı yedi tane sağlık testi istiyoruz.*”

“K4: Flexi tanklarla ilgili (sızdırmazlık, konteyner kondüsyonu gibi) risk analizlerimiz var (...) Aslında bu yapılanlar tamamen risk yönetimi.”

5.7.5. Tedbirler

Katılımcılara risk yönetimi kapsamında ne gibi tedbirler aldıkları sorulmuştur. Tedbirler teması altında belirtilen kodlar incelendiğinde taşınan ürünlerin sigorta kapsamına alınması, müşteri değerlendirmeleri, anlık bilgilendirmeler, düzenli araç bakımları ve pandemi önlemleri, risk yönetimi kapsamında alınan tedbirlere ilişkin kodlardır. Katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K1: Gemi içerisinde yer alan yüzlerce konteynerin varış limanına gecikmesi, alıcıların planlanan üretim veya satış faaliyetleri konusunda problem yaşamasına sebebiyet (verdiğinden) bu gibi gecikmelere karşı özellikle sigortalama(yoluna gidiyoruz).”

“K2: Ticari değerlendirme ve mali risklerin analizini çok sık yapıyoruz.” “K3: Düzenli araç ve klima bakımı (yapıyoruz)”

“K4: PCR Testi istiyoruz. Devletin filyasyonundan önce takibe alıyoruz.

Ofise gelmemesini sağlamaya çalışıyoruz. Aşı durumlarını kontrol ediyoruz...”

5.7.6. Covid-19’un Etkileri

Katılımcılara Covid-19 pandemisinin operasyonlarını nasıl etkilediğine yönelik soru yöneltilmiştir. Covid-19’un Etkileri teması altında yer alan kodlar incelendiğinde pandeminin operasyonlarını etkilediğini belirtenler arasında olumlu etkilediğini belirtenler olduğu gibi olumsuz etkilediğini belirtenler de söz konusudur. Pandeminin operasyonel süreçlerini olumlu etkilediğini belirtenler, iş hacimlerinin büyüdüğünü ve filolarını genişlettiklerini belirtirken, olumsuz etkilediğini belirtenler navlun fiyatlarının arttığını, konteyner bulamadıklarını, gecikmeler yaşandığını ve kalıcı olarak evden çalışmaya geçildiğini belirtmiştir. Olumlu etkilediğini belirten katılımcıların ifadelerinden örnekler şöyledir:

“K3: Covid-19’dan kötü yönde değil pozitif yönde etkilendik. İş hacmimiz büyüdü, yeni iş alanları oluşturduk. Eskiden makro market taşımacılığı yaparken şimdi mikro düzeyde, b2c olarak sanal market taşımacılığı yapıyoruz. Ek olarak kargo taşımacılığına da başladık. (...) Filomuzu ve yatırımlarımızı genişlettik. Yeni araçlar alındı. Buna uygun departmana ek

personel alındı ve operasyon büyütüldü.”

Olumsuz etkilediğini belirtenlerin görüşlerinden örnekler ise şöyledir:

“K1: Genel işleyişte büyük bir aksaklık yaratmamakla beraber, özellikle ticaretin artmasıyla deniz trafiği çok fazla artış gösterdiğinden işlerimiz yoğunlaştı. Ancak limanlarda meydana gelen yavaşlıklar, etkilenen ülkelerde meydana gelen kapanmaları takiben oluşan global konteyner kıtlığı tüm ticari tarafları olumsuz etkiledi. Firmamız tarafında operasyonları kısmen aksatma riski oluştursa da bu süreçte yükselen maliyetlerin müşterilere yansıtılması sağlanacak şekilde navlunlaryükseltilerek önlemler alındı.”

“K5: “(...) Konteyner bulmak ciddi bir sorun haline geldi. Şu an nispeten daha iyi durumda olsa da kapasite sorunundan kaynaklı olarak navlunlarda da ciddi artışlar gözlemlendi.”

“K6: Kalıcı olarak evden çalışmaya geçilmesi, Türkiye’deki müşteri profilinde değişikliğe, kayıplara neden olabilir.”

Covid-19’un operasyonel süreçlerini etkilemediğini belirtenler ise dönüşümlü çalışma ile birlikte her şeyin olumlu geçtiğini dile getirmiştir.

5.7.7. Covid-19 Süreci Risk Yönetimi

Katılımcılara Covid-19 pandemisi sürecinde ne gibi risk yönetimi uygulamalarından faydalandıklarına yönelik soru yöneltilmiştir. Covid-19 süreci risk yönetimi teması altındaki kodlar incelendiğinde PCR testlerinin istenmesi, evden çalışmaya geçilmesi, dönüşümlü çalışmaya geçilmesi, teknolojiye yatırım yapılması, felaket senaryo planlarının yazılması, aşı olmayanlar için aşı olmalarına yönelik teşvikler sunulması ve risk yönetimi için yeni bir pozisyon oluşturup yeni personel istihdam edildiği görülmüştür.

6. Bulgular ve Sonuç

Lojistik sektörü, dünya ticaretinin can damarıdır. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereken her türlü temel ihtiyaç maddesinin yanında temel ihtiyaç maddesi dışında kalan her türlü gereksinimlerini karşılayabilmeleri için lojistik sektörüne ihtiyaç vardır. Bu nedenle de sektör olarak küresel ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak ve ticaret çarklarının dönmesini sağlamaktadır. Sektörün küresel olarak ticaretin devamlılığını sağlaması gibi oldukça ağır ve önemli bir yük üstlenmesi nedeniyle her ülke böylesine önemli bir sektörde doğal olarak söz sahibi olmak istemektedir. Fakat kritik bir sektörü olması ve birçok faaliyetin bir arada ve koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği, lojistik sektörünü risklere açık bir hale

getirmektedir. Bu nedenle de bu risklerin yönetilmesi gereklidir.

Bu araştırmada ülkemizde lojistik sektöründe üçüncü parti lojistik hizmet sağlayan (3PL) altı şirketin yetkili pozisyonlarında görev yapan katılımcılar ile lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin risk algısı ve risk yönetimi uygulamaları ile Covid-19 döneminin şirketler ve şirketlerin risk yönetimi uygulamaları üzerindeki etkileri nitel araştırma teknikleri yardımı ile incelenmiştir. Araştırma yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanan verilerin analizi ve yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu verilerin yorumlanabilmesi için ise içerik analizinden faydalanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde lojistik sektöründe risk yönetiminin Risk Algısı, Risk Tipleri, Risk Yönetimi ve Stratejileri, Tedbirler, Covid-19'un Etkileri ve Covid-19 Süreci Risk Yönetimi olmak üzere altı ana temaetrafında şekillendiği görülmüştür. Bu temalara ilişkin kodlar incelendiğinde ise şirket temsilcilerinin riske bakışının genel olarak olumsuz olduğu, riskin engel, kontrol edilemeyen sonuçlar, olumsuzluk, kayıpları artıran unsurlar, işi aksatacak olay ya da durumlar gibi negatif kodlamalara sahip olduğu görülmektedir. Lojistik sektörünün doğası gereği çok katmanlı ve birçok unsurun bir arada ve koordineli bir şekilde faaliyetlerini yürüttüğü yapısının lojistik sektörünü risklere açık hale getirmesi, şirket temsilcilerinin de riske bakışını olumsuz etkilemektedir. Sonuçlar doğrultusunda şirket temsilcilerinin riski arzu etmedikleri görülmektedir.

Lojistik şirketlerinin karşılaştığı risklere yönelik bulgular incelendiğinde, lojistik sektördeki şirketlerin karşılaştıkları risklerin genel olarak operasyonel riskler, ekonomik riskler ve pandemi kaynaklı sağlık riskleri olmak üzere üç alt temada toplandığı görülmektedir. Ekonomik risklerde taşımacılık faaliyeti için gereken akaryakıt maliyeti, müşteriye tanınan vadelerin uzunluğu, personelin hatasından kaynaklanabilecek gecikmelerden doğan zarar ve maliyet artışları, sigorta poliçelerinin detaylı incelenmemesi nedeniyle oluşabilecek zararların karşılanmaması riski ve müşterilerden ödeme alamama riskleri ön plana çıkmaktadır. Operasyonel risklerde ön plana çıkan konular ise yükleme problemleri, trafik kazası riski, soğuk zincirin kırılması riski, iş güvenliği kurallarına uyulmaması ve hava koşulları gibi mücbir sebeplerin ön plana çıktığı görülmektedir. Pandemi kaynaklı sağlık riskleri ise koronavirüs ile enfekte olmaktan kaynaklanan iş gücü kayıpları ve başka insanlara virüs bulaştırma tehlikesidir. Lojistik sektördeki risk tiplerine yönelik bulgular topluca değerlendirildiğinde operasyonel risklerden ziyade ekonomik risklerin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir.

Lojistik şirketlerinin karşılaştığı risklerin yönetimine yönelik tema altındaki kodlar

incelendiğinde risk yönetiminin operasyonel konularda daha ziyade riskin gerçeğe dönüşmemesi için alınan önlemlerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla lojistik şirketlerinin yöneticileri, risk gerçekleştirdikten sonra krizin nasıl çözüleceğine değil, risk gerçekleşmeden önce gerçekleşmesini nasıl önleyebileceklerine ilişkin yönetsel faaliyetlerde bulunmaktadır. Zira risk yönetim stratejilerine ilişkin kodlar incelendiğinde de benzer şekilde lojistik şirketlerinde risk analizlerinin yapılmasından, çalışanlara koruyucu ekipmanların verilmesinden ve sağlık testlerinin istenmesinden bahsedilmektedir.

Lojistik şirketlerinde risk yönetimi kapsamında alınan tedbirler ana teması çerçevesinde belirtilen kodlar incelendiğinde de lojistik şirketlerinin sigortalama, müşterilerin mali durumlarına yönelik değerlendirmeler, araç bakımları, anlık bilgilendirmeler ve pandemi önlemlerini aldıkları görülmektedir. Bu tedbirler de riskin gerçekleşmesinden önce gerçekleşmemesi için alınan önlemler kapsamında değerlendirilmektedir.

Covid-19 döneminin lojistik sektöründeki şirketlere olan etkisine yönelik bulgular incelendiğinde genel olarak navlunların yükselmesi, küresel olarak konteyner bulunamaması, gecikmelerin yaşanması gibi olumsuzluklarla karşılaşıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte iş hacminin büyümesi ve filonun genişletilmesi şeklinde olumlu sonuçlar da elde edilmiştir. Bu da lojistik sektörü için Covid-19 döneminin, ilk kez ortaya çıktığı dönemde yaşanan olumsuzluklardan sıyrılabilmesinin göstergesidir.

Son olarak Covid-19 döneminde risk yönetim stratejileri değerlendirildiğinde de PCR testi istemek, evden çalışmaya geçmek, dönüşümlü çalışmaya geçmek, aşı olmayanları aşya teşvik etmek gibi doğrudan pandemiye yönelik tedbirler alındığı gibi, teknolojiye yatırım yapmak, risk yönetimi için yeni pozisyon oluşturmak ve yeni personel istihdam etmek ve felaket senaryo planlarının yazılması gibi dolaylı stratejilere de yer verildiği görülmüştür.

Sonuç olarak lojistik sektöründe yer alan altı şirketin yetkili pozisyonundaki katılımcılar ile gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen bulgular, lojistik şirketlerinin riski kazanç fırsatı olarak değil kayıp ihtimali yaratan bir olgu olarak gördüğünü, risk tipleri olarak en çok ekonomik ve operasyonel risklerle karşılaştığı, bu risk tiplerini yönetebilmek için riski gerçekleşmeden önce önleyecek tedbirlere yönelmenin tercih edildiği, Covid-19 pandemisinin lojistik sektöründeki şirketleri genel olarak olumsuz etkilediği ve covid-19 sürecinde risk yönetimi uygulamalarının daha çok sağlıklı kalmaya yönelik olduğu görülmüştür. Bu kapsamda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Lojistik şirketleri için riskin kayıp ihtimali değil kazanç fırsatı olarak görecektir

paradigma değişimi yapılması gereklidir. Bu kapsamda özellikle kriz dönemlerinde pozisyon korumaya yönelik değil ileriye gitmeye yönelik hamlelerde bulunacak yönetici profiline istihdam edilmesi önerilmektedir.

- Operasyonel risklerden kaçınabilmek için özellikle araç bakımları ve insan hatası yaratabilecek yorgunluk, aşırı iş yükü gibi faktörlere karşı yeterli sayıda personel istihdam edilmesi önerilmektedir.
- Ekonomik risklerden kaçınabilmek için kriz dönemlerinde büyümeyi sağlayabilecek adımlar atılmalı, kazancı artırabilecek yatırımlara önem verilmelidir.
- Covid-19 döneminde sağlıklı kalmayı sağlayacak şekilde mümkün olan tüm pozisyonların uzaktan ve esnek çalışmaya geçilmesi önerilmektedir.

Bu konuda bundan sonraki çalışmalarda daha fazla firmaya ulaşılarak kalitatif analizlerin yanı sıra kantitatif analizler de yapılarak araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği artırılabilir. Bu tip bir çalışmanın da ardından da risk yönetiminde üçüncü parti hizmet sağlayan firmaların yol haritalarının ne olduğu/olması gerektiği konusu incelenebilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö., & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 520-526.
- Baran, A. Ç., & Ağca, A. (2018). Tedarik Zinciri Risklerinin Tedarik Zinciri Performansı Üzerinde Etkisi: Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(2).
- Ben-Daya, M. (2013). Third Party Logistics Risk Management. 5th IESM Conference. Rabat.
- Chan, J. F., Yuan, S., Kok, K. H., To, K. K., Chu, H., Yang, J., & ... & Tsoi, H. W. (2020). A familial cluster of pneumonia associated with the 2019 novel coronavirus indicating person-to-person transmission: a study of a family cluster. *The Lancet*, 395(10223), 514-523.
- Chen, J., & Yuan, P. (2009). Research on supply chain and logistics risk management model. 2009 First International Conference on Information Science and Engineering.
- Cucchiella, F., & Gastaldi, M. (2006). Risk management in supply chain: a real option approach. *J. Manuf. Technol. Manage.* 17(6).
- Demirkol, İ. (2019). Tedarik Zinciri Yönetiminde Risk. Ekin Kitabevi Yayınları.
- Durak, Mustafa Gürol & Ünverdi, İdil (2014). The Use of Cost Information in Frozen Food

Logistics, Business and Economics Research Journal, 5(4), 19-41.

Erdal, H. (2018). Tedarik zinciri risk yönetimi: Kavramsal çerçeve ve tedarik yönlü bir literatür araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(4).

Esmizadeh, Y., & Mellat Parast, M. (2021). Logistics and supply chain network designs: incorporating competitive priorities and disruption risk management perspectives. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 24(2).

Gümüştay Şahin, Ayça & Berberoğlu, Necat (2011). Lojistik Outsourcing Süreci ve 3PL Seçim Kriterleri, *Academic Journal of Information Technology*, 2(5), 33-50.

Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., & ... & Cheng, Z. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The lancet*, 395(10223), 497-506.

IFC (2021). The Impact of Covid-19 on Logistics.
https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/2d6ec419-41df-46c9-8b7b-96384cd36ab3/IFC-Covid19-Logistics-final_web.pdf?MOD=AJPERES&CVID=naqOED5 adresinden alındı

Küçüköğlü, M. T. (2020). Tedarik Zincirinde Risk Değerlendirme: Risklerin Tanımlanması, Gruplandırılması ve Önceliklendirilmesi Üzerine Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2).

Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., & ... & Xing, X. (2020). Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus–infected pneumonia. *New England Journal of Medicine*, (382), 1199-1207.

Luburić, R. (2019). A Model of Crisis Prevention (Based on managing change, quality management and risk management). *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 8(2).

Özkan, Bekir (2016). Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı: Üçüncü ve Dördüncü Parti Lojistik, *Turkish Journal of Marketing*, 1(1), 1-11.

Sağlam, Y. C., Çankaya, S. Y., & Sezen, B. (2020). Proactive risk mitigation strategies and supply chain risk management performance: an empirical analysis for manufacturing firms in Turkey. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 32(6).

Sanchez-Rodrigues, V., Potter, A., & Naim, M. M. (2010b). Evaluating the causes of uncertainty in logistics operations. *Int. J. Logist. Manage.* 21(1).

Sayın, A. A. (2017). Lojistik Risk Yönetiminde Yönetim Bilişim Sistemleri ve Uygulaması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

UTİKAD (2021) <https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2020-53923.pdf> adresinden alındı.

Web. (2021). Salgının birinci yılında dünya ekonomisinde neler yaşandı?

<https://haber.doviz.com/gundem-haberleri/salginin-birinci-yilinda-dunya-ekonomisinde-neler-yasandi/602743> adresinden alındı

WEF. (2012). New Models for Addressing Supply Chain and Transport Risk. https://www3.weforum.org/docs/WEF_SCT_RRN_NewModelsAddressingSupplyChainTransportRisk_IndustryAgenda_2012.pdf adresinden alındı

World Economic Forum (2020). <http://www.weforum.org/agenda/2020/11/how-covid-19-has-reshuffled-international-trade/> adresinden alındı.

Worldometers.info. (2022a). <https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-cases/#total-cases> adresinden alındı

Worldometers.info. (2022b). <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries> adresinden alındı

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., & Song, J. (2020). A Novel coronavirus from patients with pneumonia in China. *New England Journal of Medicine*, (382), 727-733.

Zsidisin, G. (2003). Managerial perceptions of supply risk. *Journal of Supply Chain Management*, 39(1).

TÜKETİM KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA SAĞLIKLI YAŞAM EĞİLİMLERİ VE ETKİLEYİCİ KİŞİLER ÜZERİNE BİR ANALİZ*

İrem AYAN DANACILAR¹, Ayda UZUNÇARŞILI SOYDAŞ²

Öz

Tüketim kültürü her geçen gün yeni boyutlara evrilen özgün bir oluşum durumundadır. Bu noktada oluşan yeni tüketiciler tüketim olgusunu daha bireysel ve gizil anlamlar içeren bir çaba olarak tanımlamaktadırlar. Değişen bu oluşum zamanla tüketim eğilimlerini de etkilemektedir. Aynı zamanda dönemsel bazda karşılaşılan tüketim eğilimlerinden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu etkileşimin temelinde insanların etkileyici kişiler olarak tanımladıkları bireylerin onlara sundukları güzellik, sağlık ve kusursuzluk kalıpları bulunmaktadır. Özellikle küresel salgın dönemini yaşadığımız son günlerde sağlıklı olma durumunun tartışılmaz bir değer yarattığı gözlemlenmektedir. Çalışmanın amacı, tüketim eğilimlerinin hangi motivasyonlar doğrultusunda değişip dönüştüğünü ve bu dönüşümde medyada yer alan etkileyici kişilerin etkisinin olup olmadığını belirlemesidir. Bu bağlamda etkileyici kişilerin sağlıklı yaşam eğilimlerine yönelik söylem ve tutumlarının bireylerde nasıl yansımalarının olduğunu eleştirel bir bakış açısıyla göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler alanyazın taraması bağlamında yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Göstergebilim, Etkileyici Kişiler, Sağlıklı Yaşam, Reklam

JEL Sınıflaması: M30, M37, M39

AN ANALYSIS ON HEALTHY LIFE TENDENCIES AND INFLUENCERS IN THE CONTEXT OF CONSUMPTION CULTURE

Abstract

Consumption culture is a unique formation that evolves to new dimensions day by day. At this point, new consumers define the phenomenon of consumption as an effort with more individual and hidden meanings. This changing formation also affects consumption trends over time. It is also significantly affected by the consumption trends encountered on a periodic basis. The basis of this interaction is the patterns of beauty, health and perfection offered to them by individuals whom people define as influencers. It is observed that the state of being healthy creates an indisputable value, especially in the last days of the global pandemic period. The aim of the study is to determine which motivations change and transform consumption trends and whether influencers in the media have an effect on this transformation. In this context, the reflections of the discourses and attitudes of influential people towards healthy life tendencies on individuals were analyzed with a semiotic analysis method from a critical point of view. The data that emerged as a result of the research were interpreted in the context of literature review.

Keywords: Consumption, Semiotics, Influencers, Healthy Living, Advertising

JEL Classification: M30, M37, M39

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Anabilim Dalı Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı'nda kabul edilen "Tüketim Kültürü Bağlamında Sağlıklı Yaşam Eğiliminin İnşası Reklam ve Etkileyici Kişiler Üzerine Bir Analiz" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr.Öğr.Üyesi, Beykoz Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, iremayan91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7253-1623.

² Prof.Dr, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, aydaus@marmara.edu.tr, 0000-0001-9132-3494.

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz ve küreselleşen dünyada markalar, kurumlar rakiplerinden farklılaşma yolunda tüketicilere bir değer sözverisinde bulunmaktadır. Tüketim sürecinin başından sonuna kadar kalite, zaman, simgesel anlam gibi artı değer sağlayan marka ve kurumlar benzerlerinden bir adım öne çıkacaktır. Tüketicilerin satın alma eğiliminde buldukları marka ya da kurumdan beklentileri de sağlanan değer içerisine etkide bulunmaktadır. Tüketici nezdinde özellikle güvenilir ve içten olarak konumlanan marka, kurum ya da kişilerle ilişkiler, daha uzun dönemde ve daha sağlam temel üzerine kurulacaktır. Tüketim toplumunda yaşayan birey, kendini özel olarak konumlandıran marka ve kurumları tercih etme yönünde davranış sergilemektedir. Tüketim davranışlarının en önemli motivasyonu ise tüketim eğilimleri olarak gözlemlenmektedir.

Tüketim eğilimleri içinde bulunulan dönemde moda olan, insanlar tarafından konuşulan ve beğenilen ürünlere yönelimi desteklemektedir. Tüketime simgesel boyutunda satın alma davranışı geliştirmeyi hedefleyen tüketicileri etkileyen motivasyonlar arasında en kapsamlı olanı kendileri için referans grupları olarak tanımladıkları etkileyici kişilerdir. Özellikle çevrimiçi platformlarda çok zaman geçiren tüketici için, karar etkileyiciler üzerinden verilen mesajlar etkileyici bir pazarlama stratejisi olarak tanımlanabilir. Etkileyici kişiler daha fazla şeye sahip olan insanlardır. Tüketici nezdinde sağlıklı, güzel ve kusursuz olarak tanımlanan bu kişilerin insanları etkileme potansiyeli de oldukça fazladır. Sosyal medya etkileyici kişileri ve özellikle de içerik oluşturucular kullanıcılarla hızlı biçimde bağlantı kurma yetisine sahip birer dijital etkileyiciler durumuna gelmektedirler. Bu kişiler takipçilerine tüketim eğilimlerinden sağlıklı olma, güzel olma gibi simgesel kavramlara sahip olma sözverisinde bulunmaktadır. Özellikle içinde bulunduğumuz dönemin en önemli konularından olan sağlıklı olma ve sağlıklı yaşam eğilimleri de tüketici için dikkat çeken kavramlar durumundadır. Tüketicilere her zaman daha fazlasını sunan etkileyici kişiler daha sağlıklı olmaları için de onlara önerilerde bulunmaktadır. Tüketiciler de etkileyici kişilerin bu önerilerinden etkilenecek tüketim davranışlarını bu noktada düzenlemektedirler.

2. Alanyazın Taraması

2.1. Tüketim Kültürü ve Sağlıklı Yaşam Eğilimi

Tüketim kültürü, değer nesnelere ve gizil anlamların, toplumda yaşanan bireylerin belirtileri ve özellikleriyle ilintili olarak kim oldukları öbür taraftan da mal ve hizmetlerin tüketim çerçevesinde biçimlenen maddi bir ekin türü olarak tanımlanabilir. Tüketim davranışıyla üretilen norm ve değerler tüketim kültürünü anlamlandırmaktadır. Tüketim kültürü, simgesel ve maddi kaynaklarla gündelik yaşamın ekinsel deneyimine ilişkin bir sistem olarak düşünülebilir. Tüketim kültüründe, nesiller arasında kültürel değerlerin, normların ve alışlagelmiş iş yapma biçimlerinin aktarımı, büyük ölçüde özel, kişisel tercihlerin uygulanması yoluyla gerçekleştirilir. (Arnold ve Thompson, 2018: 148). Günümüzde tüketim kültürü, tüketim eğilimleri ve tüketim davranışlarına etki etmektedir. Tüketim kültürü o dönem için moda olarak tanımlanan tüketim trendlerini ya da tüketim eğilimlerini benimserken duygusal bir süreç içinde bulunmaktadır. Bireylerin tüketim eğilimlerini etkilemek için kullanılacak yöntem, tüketicilerin deneyimleyebilecekleri duyguların görselleştirilmesi ve reklamı yapılan nesne hakkında merak uyandırması oldukça önemlidir. Bir nesnenin hazcıl boyutunu ön plana çıkarmanın en kolay yollarından biri ise etkileyici kişilerin kullanılmasıdır. Tüketici, satın alacağı nesne ya da hizmetin etkileyici kişiler aracılığıyla hedonik yönünün vurgulandığı durumlarda o nesne ile eğlence ve haz duygularını birleştirerek anımsayacaktır. Beklenen duyguların net zihinsel görüntülerini harekete geçiren ve duygulanım açısından zengin bir ürünün kullanım düşünüyü harekete geçiren duygulara yönelik iletiye maruz kalmış bir alıcı bu konuyla ilgili bilişsel tartışmalara girebilir. Bu bağlamda günümüz tüketicisini açıklamada postmodern ya da çağcılötesi tanımlaması uygun olacaktır. Postmodern tüketiciler onları özgürleştiren deneyimleri tercih etmektedirler. Postmodern dönem olarak da adlandırılan bu dönemde, bireselleşme kavramının ortaya çıkışıyla tüketim eğilimleri de değişim göstermeye başlamıştır. (Nickles, 2002).

Tüketicinin imajı, yaşam tarzı ve kimliği ile ilgili endişelerinin olduğu dönemdir. Bireyler, bir şeylerle uğraşı durumunda olmak amacıyla tüketme eğilimindedirler. Tüketim mallarını bilinçli olarak belirledikleri amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanırlar. Oluşturmaya çalıştıkları kimliklerinin devamlılığını sağlamak amacıyla da tüketimi sürdürürler. Bu durum da tüketicilerin kendilerine özgü bir tüketim tarzının oluşmasına neden olur. (Campbell, 2005: 23-38). Çağcılötesi tüketiciler içinde buldukları zamanın estetik kalıplarına uygun olmayı bir gereksinim olarak görürler. Yaşadıkları dönemde trend olan her şeyi takip etmektedirler. Bu

trendlere olan uyumları da onlar için en değerli duygulardan olan haz duygusunu öne çıkarmaktadır. Bulunduğu dönem içindeki eğilimlere uyumlu olan birey, tüketim davranışını gerçekleştirirken kendini mutlu hissedecektir. İçinde bulunduğumuz yüzyıl sağlık ve güzellik olgularının değer nesnesi olarak adlandırıldığı bir çağdır. Bu çağda bireyler, sağlıklı yaşam, sağlıklı beslenme, güzel olma ve genç görünme gibi kalıplara uygun olmaktan mutlu duruma gelmiştir. Bütüncül anlamda sağlıklı olma, bireyin hem sağlıklı olmasını hem de kendini sağlıklı olarak duyumsamasını da kapsar. Bütüncül boyutta us ve beden sağlığının etkileşim içinde olduğu da söylenebilir. Küresel boyutta ele aldığımızda ise, alanyazında karşımıza çıkan bir çalışmaya göre birkaç ögeyi barındırmaktadır. Global bağlamda sağlık kavramı, uluslararası eşitsizlikler, ticaret ve yatırımların küresel etkileri, iklim değişiklikleri, mültecilerin savunmasızlığı ve popülasyonu, seyahatler yoluyla ortaya yayılgin duruma gelen salgın hastalıklar çerçevesinde biçimlenmektedir. (Smith vd, 2006: 340-345) Günümüz koşullarında ‘‘sağlıklı olmak’’ bireyin kendine ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluğu durumundadır. Sağlık kavramı genel olarak bireyi ve onun sıhhatini, sağlamlığını ve iyilik halini işaret etmektedir (Çınarlı, 2008: 7-8). Sağlıklı olma durumunu koruma farkındalığının artışı da alanında uzman hekimler ve bu konuda bilinçli duruma gelen bireylerle daha olasıdır. Bu bağlamda yapılan bilinçlendirici iletişim çalışmaları da etkili olmaktadır. İnsan ilişkilerinde davranışların kontrolü, değişimi ve dönüşümü birbirinden etkilenen bir süreç ile bağlantılıdır. Bu nedenle sağlıklı yaşam algısı da bireylerin bilgi paylaşımına, toplumsal olarak yaşamının bir getirisi olarak birbirine öykünmelerine ve güven duygusu geliştirdikleri kişilerin davranışlarına bağlı değişim dönüşüm gösterebilmektedir. Sağlıklı olma durumu, birçok kaynaktan bedenen ve ruhen dengede olma hali olarak tanımlanmaktadır. Sağlıklı olma aynı zamanda fit ve zinde olma ile güzellik kavramlarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle güzelduyu ile ilgili bir kavram olarak geliştirilen güzellik kavramı tüm zamanlar boyunca ‘‘iyilik’’ ve ‘‘doğruluk’’ kavramlarıyla birlikte anılmıştır. Güzel olan şeyler iyi, iyi olan şeyler de güzel olarak algılanmıştır. Sağlıklı birey aynı zamanda güzellikle de bağdaştırılmaktadır.

Eco, ‘‘History of Beauty’’ (Eco, 2004) adlı eserinde, güzellik kavramını tanımlarken yalnızca güzelduyuya seslenen değil, aynı zamanda tüketim toplumu içinde yer alan arzu nesnesi kavramına da atıfta bulunur. Eco’ya göre, güzellik olgusu tarih boyunca arzulanan, yerinde olunmak istenen kişi ya da nesne ile birlikte anılmaktadır. Estetik kavramıyla birlikte biçimlenen güzellik kavramı haz duygusunu da etkilemektedir. Bireyler, güzel olmaktan ya da diğer bireyler tarafından güzel olarak adlandırılmaktan haz duymaktadırlar.

2.2. Medyada Sağlıklı Yaşam Eğilimi

Medya, bireylerin duygu, davranış, görüş, bilgi ve tutumlarını büyük ölçüde etkileyebilme gücüne sahiptir. Yalnızca birey değil toplumsal gruplar, kurumlar, organizasyonlar ya da öbür deyişle bütün kültürler ve toplum medyanın etkileme alanı içerisindedir (Arslan 2004: 4). Bu bağlamda toplumlar düşünme biçimlerini, kimliklerini, bakış açılarını, eğlenme biçimlerini, tüketim biçimlerini ve yaşam tarzlarını bilgi akışı doğrultusunda medya üzerinden oluşturmaktadırlar (Sucu 2020: 288).

Medya araçlarıyla harekete geçen yaşam tarzı ve tüketim kültürünün toplumsallaşma sürecindeki etkisi ben odaklı bireyselliğin ve hazzı bireyselliğin oluşumuna destek vermektedir.

Söz edilen bu destek geleneksel toplumsal yapıda çözümlerin başladığı anamalcı düzenin başlangıcından günümüze kadar uzanmaktadır. Ancak medya araçlarıyla topluma aktarılan tüketim kültürü ve yaşam tarzının toplumsallaşma sürecine etkisi kapitalizmde yaşanan krizlerin aşılmasına yardımcı olmaktadır (Dağtaş ve Dağtaş 2019: 28-29). Medya içinde yaşadığı topluluğa ya da topluma göre biçimlenerek dönüşmektedir. Kitlelerle iletişim durumunda toplumda yaşayan bireyler için aradaki iletişimde gerekli görülen iletiler oluşturulurken yine toplum halinde yaşamın bir gerekliliği olarak bu iletiler tüketilerek bireyler tarafından benimsenmektedir. Bu bağlamda toplumda yaşayan bireylerin iletişim halinde olmaları ve bu iletişimin kitlelere yayılımı için medyanın oluşturduğu bir evrenden söz etmek olasıdır. Farklı disiplinleri içeren bir konu olması nedeniyle sağlık, tüm toplumu doğrudan veya dolaylı şekilde ilgilendiren ve bu özelliği nedeniyle araştırmacıların oldukça dikkatini çeken konuların başında yer almaktadır. Sağlık olgusunun ilgi çeken bir konu olması medyanın bu konuya ilgi duymasına ve son dönemlerde sağlık içerikli yayınların artmasına neden olmuştur. (Turancı ve Öz, 2016: 386). Medya, sağlık mesajlarını iletmek ve mesajların topluluk ya da tüketiciler tarafından alınmasını kolaylaştırmak için bir mecra olarak kullanılan, basılı ya da elektronik formlar alabilen araçlara atıfta bulunur.

Sağlık alanı uzmanları toplumda otorite olarak algılanmaları, üretilen uzman veya yarı uzman söylemler ve sahip oldukları bilginin gücünü kullanarak hem geleneksel hem de sosyal medya araçlarında sıklıkla yer almaktadırlar. Bunu sahip oldukları bilgi birikiminden hareketle medya üzerinden halk sağlığı üzerinde sağlık spor, beslenme, iletişim gibi günlük hayatın değişik alanlarda bilgilendirme ve haber değeri taşıyan açıklamalarla yapmaktadırlar.

Farklı medya araçlarında yer alan sağlıklı yaşam içerikli bu metinler bilgilendirme ve haber değeri taşıyan metinler olmakla birlikte genellikle uzmanların düzenleyici, yorumlayıcı ve

disipline edici metinleridir. Uzmanlar tarafından verilen bu bilgiler kesin, net ve doğru bilgiler olma özelliğini taşımaktadır. Sağlık uzmanları böylelikle iletişim araçlarıyla günlük yaşamı doğrudan düzenleyebilen etkileyici kişiler haline gelmişlerdir (Demez, 2012: 522). Medya günümüzde sembollerin ve göstergelerin tüketilmesine yönelik olarak öncü bir rol üstlenmektedir. Medya bunu yaparken üretim nesnelерinin gerçek işlevlerinden öte toplumsal işlevleri taşıdıkları algısını bir simülasyon içerisinde göstermektedir. Kimileyin üretim nesnelерinin çeşitliliği ve bireye yönelik farklılığı getirmeleri karşısında tercih yapmanın olanaksız oluşu da söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede medya, ürünlerin tercihini bir yaşam biçimi durumuna getirerek daha elit bir yaşam tarzını vurgulamaktadır (Dağtaş ve Dağtaş 2019: 28). Medya topluma örnek rol modelleri sunarak belli bir yaşam tarzını aktarmaktadır.

2.3. Sağlıklı Yaşam Eğilimleri ve Etkileyici Kişiler

Toplumun kabul ettiği ve toplum üzerinde ciddi etkisi olan popüler olarak kabul edilen bu kişiler aracılığıyla iletilen mesajlar daha fazla etkileme gücüne ve etkileme alanına sahiptir (Bourse ve Yücel, 2012). Sosyal medya etkileyicileri takipçi sayısı baz alınarak dört kategoride ele alınmaktadır. Bunlar; ünlüler, makro, orta ve mikro sosyal medya etkileyicileridir. Ünlüler, 1 milyondan fazla takipçisi bulunan, kamuoyu tarafından tanınan ve tanınırlığını pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinde kullanan kişilerdir (McCracken 1989: 310-311). Ünlüler uzun süredir hem sesleri hem de yüzleriyle farklı ürünlerin marka yüzü olmakta ve tüketicilerin marka ile ilgili pozitif duygular hissetmelerini ve reklamların tüketiciler açısından bir eğlence aracı olarak görülmesine sağlamaktadır (Rodriguez 2008: 84-86).

Ürünlerin daha fazla takipçi sayısına sahip olmaları da daha çok insana ulaştıklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanında takipçi sayısı 5000 ile 100.000 arası olanlara mikro, 100.000 ile 500.000 arası olanlara orta ve 500.000 ile 1 milyon arası olanlara ise makro sosyal medya etkileyicileri denilmektedir. Takip etme ve edilme açısından birbirleriyle etkileşimlerine bakıldığında mikro düzey sosyal medya etkileyicilerinin etkileşim oranlarının daha yüksek olduğu bunun nedeninin ise bu etkileyicilerin bir mal ve hizmeti tanıtırken daha az reklam amacını taşıdıkları ve bu ürünleri gerçekten deneyerek takipçilerine tavsiye ettikleri belirtilmektedir (Haznedar 2019: 39). Sonuç olarak sosyal medya etkileyicileri Twitter, Facebook, Instagram ve blog gibi sosyal medya araçları üzerinden takipçilerin tutumlarını şekillendiren ve onların satın alma kararları üzerinde etkili olan yeni bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun yarışım koşullarında ürünlerin benzerlerinin ortaya çıkması işletmelerin marka değeri yaratma ve hedef kitlenin zihninde kalma süreçlerini zorlaştırmıştır. Bu durum işletmelerin farklı arayışlara yönelmesine neden olmuştur. İşletmeler sosyal medya araçlarını

ve sosyal medya etkileycilerini kullanarak tüketicilerin aklında kalmak ve satın alma kararlarını kendi lehlerine çevirmek için hedef kitlenin tüketim eğilimini etkilemeyi amaçlamışlardır (Aktaş vd. 2011: 116).

Dolayısıyla işletmeler mal ve hizmetlerini tüketicilere tanıtılabilmek için onların yoğun şekilde kullandıkları sosyal medya ortamlarını önemli bir reklam ortamı olarak kullanmışlardır (Oyman ve Akıncı 2019: 442). Çünkü tüketicilerin tüketim davranışları üzerinde etkili olan faktörlerden birisi de onların güvendikleri, beğendikleri ve onlar gibi olmak istedikleri sosyal medya etkileycileridir.

3. Araştırma Verileri

3.1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde özellikle sağlıklı yaşam eğilimi konusunda bireyler birbirlerinin görüşlerini etkilerken aynı zamanda da birbirlerinden etkilenirler. Tüketim, insanlar açısından toplumsal ve ekin sel göstergeleri içeren bir etki süreci olarak adlandırılabilir. Kimlik oluşturma süreçleri, göstergesel kodlar, toplumsal güzellik ve esenlik algıları da bu bağlamda biçimlenmektedir. Çalışmanın amacı, tüketim olgusunun yasallaştırılma sürecinde o dönemin yaygın eğilimlerinin etkisinin olup olmadığını sorgulamak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede bir etkiden söz edilebiliyorsa bu etkinin etkileyici kişiler ve onların önerileriyle bir ilintisinin olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu bağlamda yapılan alanyazın incelemesinde nitel yöntemle oluşturulan araştırmaların geliştirilmesi gerekliliği gözlemlenmiştir. Özellikle küresel salgın döneminde sağlıklı yaşam eğilimlerinin farklı noktalara evrildiği ve bu noktada insanların onlara güven veren etkileyici kişiler olarak tanımladıkları influencerların düşünceleri değer kazanmaktadır. Küresel salgın döneminde hem geleneksel kanallarla hem de sosyal medya aracılığıyla karşımızda çıkan reklam örneklerinin iletilerinin içinde gizil anlamların çözümlenmesi ve bunların bilimsel bir yöntemle değerlendirilmesinin alanyazına değer katacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, incelenen örneklerin tüketicilerin sağlıklı yaşam eğilimi algılarını ne yönde değiştirip, dönüştürdüğünü ve bunu hangi yöntemler kullanarak yaptığının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Ayrıca, tüketim algılarının, tüketim kültürü bağlamı ve sosyal ortamlarda bu eğilimlerin nasıl değişim ve dönüşümlere olanak sağladığının yanıtını araştırmak da çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Özellikle insanların bu araçları kendilerine yakın ya da uzak olarak adlandırmaları bu durumu güçlendiren en temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Bireylerin içinde yer aldıkları sosyal grupların normları ve algılama biçimlerinin değişkenliği kapsamında incelediğimizde tutum ve davranış değişimleri gözlemlenebilmektedir. Çalışma kapsamında göstergebilim kuramlarıyla oluşturulan model önerisi ile reklam alanına bilimsel olarak katkı sağlamak hedeflenmektedir. Bu model önerisi göstergebilim kuramlarını temel alırken, aynı zamanda da iletişim kuramlarını da baz almaktadır.

Reklamın göstergebilim kuramları temelinde yine göstergebilimsel analiz ile incelenmesi alana bir yenilik ve daha önce yapılan çalışmalarla geliştirilen konuya farklı bir bakış açısı sağlamayı hedeflemektedir. Tüm bunların yanında estetik ve sağlık yüzyılı olarak adlandırılan bu yüzyılın en çok tartışılan konularından olan “sağlıklı ve doğal olma” durumunun incelenmesi de yeni ve özgül bir konu ile ilgili öncü nitelikte olacaktır.

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Özellikle temeline insanı alan bilimlerin araştırma yöntemleri nitel ya da kalitatif adı verilen tekniklerle daha sağlıklı sonuçlar vermektedir. Nicel ya da kantitatif yöntemler daha çok sayısal veriler, matematiksel hesaplamalar ya da istatistik bazlı araştırma konularına uygun olarak görülmektedir. Araştırmanın genel yapısına uygun olarak seçilen yöntem ve veri toplama tekniği nitel araştırma olarak belirlenmiştir. İletişimin temelini dil olduğu düşünüldüğünde dilin düzeylerinin varlığı ve her düzeyin her bağlama uyumlu olmadığı gözlemlenmektedir. Bu noktada günlük yaşamda kullanılan dil düzeyi ile bilimsel düzey aynı anlamı içermez. Bu nedenle, dilin bilimsel olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Reklam dili, etkileyici kişilerin dili kendine özgü yöntemlere, kurallara ve terimlere sahip olan göstergebilimsel yöntemle analiz edilmelidir. Yapılan analizin karma göstergebilimsel yöntem bağlamında çözümlenmesinin daha detaylı ve sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

3.3. Bulgular ve Analiz

Supradyn Energy Focus Tablet/ Gülse Birsal Televizyon Reklamı

Bu reklam filmi hem geleneksel mecralardan televizyonda hem de Youtube aracılığıyla sosyal medyada yer almıştır. Reklamın göstergebilimsel analizi ise, **Şekil 1. Şekil 2. ve Şekil 3.** çerçevesinde hem görsel çözümleme hem de Greimas'ın **Eyleyenler Gen Örneği (Modeli)** baz alınarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Supradyn Energy Focus Tablet/ Gülse Birsal Televizyon Reklamı Görsel 1

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=pzwlh8obmsY>, 22.09.2021

Şekil 2. Supradyn Energy Focus Tablet/ Gülse Birsal Televizyon Reklamı Görsel 2

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=pzwlh8obmsY>, 22.09.2021

Şekil 3. Supradyn Energy Focus Tablet/ Gülse Birsal Televizyon Reklamı Görsel 3

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=pzwlh8obmsY>, 22.09.2021

- **Görsel Çözümleme**

Işıklandırma, reklam spot ışıkları ve doğal gün ışığı kullanılarak, aslında enerji ve enerjik-dinamik olma durumuna vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda reklamın etkileyici kişisi olan Gülse Birsal'in reklam filminin odak noktasında yer almasını sağlayan ışıklandırma ve gölgelendirme çalışmaları da görülmektedir. John Berger'e göre (2011:8) fotoğraf makinasının ve kameranın bulunması insansın görüşünü değiştirdi. Görünen nesnelere başka bir anlama gelmeye başladı. Bunlar hemen resimlerde yansıtıldı. İzlenimcilere göre görünen nesnelere kendilerini bize görülmek için sunmuyorlar artık. Tersine, görünenler birbiriyle sürekli alışveriş içinde bulduklarından yakalanması güç, hareketli şeylerdi.

Bu nedenle devinim olan reklam filmi süresince odak nokta etkileyici kişi olarak baz alınmaktadır. Işıklandırma ya da gölgelendirme de bu noktada biçimlenmektedir. Bu noktada da metinlerarası ilinti bağlamında "spot ışıklarını üstüne çekmek" ya da "ışıkları üstüne çekmek" olarak kullandığımız önemi vurgulama durumuna da gönderme yapılabilir. Reklamda yer alan beyaz ve devimsel ışık da tabletin adı olan "enerji" ve "odaklanma" anlamlarını desteklemektedir.

Giysiler, Greimas'ın Eyleyenler Modeli'nden yola çıkarak, baktığımızda destekleyici öge konumunda yer alan Gülse Birsal'den söz edebiliriz. Kenti kadın değişimini kullandığımızda aslında alt metin olarak, kentte yaşayan, zamanının çoğunu iş yaşamında geçiren, spor yaparak ve sağlıklı beslenmeye dikkat ederek kendine zaman ayıran bir kadın imgesi oluşturulmaktadır.

Bu nedenle kentli, spor yapan, sağlıklı beslenen diye detaylandırmaya bile gerek bulunmamaktadır.

“Bu reklamda eyleyen konumunda yer alan aktrist, eylemi yapan ya da eylemi yapmaya hazırlayan konumunda bulunmaktadır. Bu bazı durumlarda eylem olmasa da durumu da içerebilir. Bir durumun koşullarını oluşturan ve o durumun sağlanmasını hazırlamak da eyleyenin davranışıdır. Bu bağlamda seçilen giysiler ve onların form ve renkleri anlamsal bir bütünlük oluşturmaktadır. Kentli kadın imgesi içinde yer alan spor yapan kadın, reklamı yapılan ürünün rengi olan sarı rengi içeren tonlarda giyinmektedir. Roland Barthes’in moda ile ilgili olarak yaptığı çalışmada giysilerin de bir anlam taşıdığı gözlemlenmektedir. Göstergesel bağlamda tercih edilen giysiler o bireyin kentli-köylü, eğitilmiş-alamamış, varlıklı-yoksul karşıt durumlarına gönderme yapmaktadır.

İşlevsel bağlamda ise, üşümek için ya da sıcaktan bunalmamak için duruma göre amaç olarak yalnızca giyinmek için anlamlandırma söz konusudur.

Güzelduyusal bağlamda ise, renk uyumu, kullanılan renklerin anlamları, güzel giyinmek, o dönemin eğilimlerine uygun davranmak anlamı içermektedir.

Renk, Kullanılan zıt renkler, karşıtlıkla dikkat çekmek için önemlidir. Bu reklamda kullanılan sarı rengin genel anlamı, neşesizlik, bekleme ve net olmayan durumları vurgularken, asıl verilmek istenen ileti, güneşin renginden gelen enerji ve tazelenme duygusudur. Sarı renk bu bağlamda hareketli yaşam, spor ve durağanlıktan uzaklığı vurgulamak için kullanılmıştır. Sarı rengin kontrastı siyah renk mutfak dolaplarının kullanılmasıyla karşıtlıkla dikkat çekme sağlanmaktadır. Sarının neşe ve enerji veren yönüyle takviye edici gıda olarak kullanılan tabletin görevi de bağdaştırılmaktadır. Bu noktada gösterge bağlama gönderme yapmaktadır. Yani gösterge ile bağlam arasından düzdeğişmeceli bir ilinti bulunmaktadır. Sarı rengin ekinsel olarak genel bir anlamı olsa da bağlamında anlamlandırıldığı için, enerji ve güç imgeleri dikkat çekmektedir. Sarı rengin çağrışımsal anlamı da supradyn efervesan tabletin suda çözüldüğünde ortaya çıkan sarı rengidir. Reklamın içinde yer alan tabloların renklerinde de bitki, orman gibi imgeler, iyi-güzel, özlenen eski günlere vurgu yapmaktadır. Ayrıca reklam süresince karşılaştığımız sarı-gri karşıtlığı da anlamlıdır. Gri renk, belirsizlik, karamsar bir ruh durumuna vurgu yaparken, sarı rengin enerjik ve hazır olma durumu söz konusudur. Reklam iletilerinde yer alan “her döneme hazır” olma durumu da gücünüzü kaybettiğiniz, küresel salgın dönemine, kadınsal dönemlere ve sağlıklı olsanız da desteğe gereksinim duyduğunuz her dönemde yanınızdayız anlamını içermektedir. Bağlamında inceleme yaptığımızda, küresel

salgın döneminde sarı rengin karantina rengi olduğunu da söyleyebiliriz. Sarı rengin bekleme anlamına atıfta bulunarak, eve kapanıp, uygun koşullar gerçekleşene kadar burada bekleme anlamını da içerdiğini söyleyebiliriz.

Görsel Göstergeler Toplumsal bir anlaşmaya bağlı ortaya çıkmaktadır. Göstergeler arasındaki ilişkiler sorgulanır. Bu noktada görüntüsel gösterge ve saymaca uzlaşımsal gösterge kavramları oluşur. Saymaca uzlaşımsal göstergede dilsel ve dil dışı öğeler bulunmaktadır.

Dilsel öğeler, işitimi içerik ve çağrışımsal boyutta çizgisel olarak ele alınmaktadır. Dil dışı kavramlar ise, belirli bir edimsel çerçevede soyut anlamı aktarmak için kullanılan somut biçimlerden oluşmaktadır. görsel gösterge öbür adıyla ikonik gösterge, benzerlik, yansıtma, öykünme ve nedene bağlılık gibi kavramları içermektedir. Bu bir simge olabilir. Simge adı verilen kavram da anlaşma ve uzlaşma içermektedir. Reklamda korku, acı, panik ve mutluluk duygulanımları gerçekteki durumla olan görünümü arasında bir eğretileme vardır. Bu eğretilemsel ilinti canlı bir nesnede bulunan özelliğin cansız bir nesneye ya da cansız bir nesnede bulunan özelliğin canlı bir varlığa aktarılmasıyla yapılır. Her renk anlatımın bir birimi olarak ışık, egemenlik ölçütlerine göre belirlenir. Her renk, içeriğin bir birimi olarak bir ya da birçok anlambilimsel ekseninde yer alır. Bir başka deyişle görsel iletinin anlam aratmasına katkıda bulunur. Her renk görsel iletide yer alan öteki renklerle bir bağlantı oluşturur. Bu bağlantılardan kimisi bir gerilim oluşturur, kimisi de denge izlenimi verir. Renkler göstergenin bileşenleri biçim, dokuyla, aynı zamanda görüntüsel göstergeyle karşı karşıyadır. Bu da kimi içeriklerin öne çıkmasına kimilerinin de geriye atılmasına neden olur. Renkler, dokular ve bunların oluşturduğu bütünler incelenebilir. Ayrıca bu verilerin birlikte var olduğu ve bir dizge tarafından ortaya koyulduğu da belirtilmelidir. Göstergeler, bağlama gönderme yapmaktadır. Bağlamdan ayrı düşünülemez. Bu noktada karşımıza parça-bütün ilişkisi çıkmaktadır. Bir göstergenin birbirinden bağımsız binlerce anlamı bulunabilir. Charles Sanders Peirce'nin yorumlamasına göre, bir gösterge üç temel dizgede (ilkellik, ikincillik ve üçüncüllük) anlamlandırılır. Birincillik boyutunda bakıldığında karşımıza çıkan somut göstergeleri duyularımızla algıladıklarımızdan söz edebiliriz. Ele alınan reklam bağlamında gıda destekleyici ürünler olarak tanımlayabiliriz. Bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı olma durumuna destek olan ve ilaç olarak sınıflandırılmayan tüm gıda destekleyicisi ürünleri bu noktada ilkellik dizgesinde değerlendirebiliriz. İlkellik, ikincillik ve üçüncüllük anlamları arasında bir sıralama bulunmamaktadır. Her gösterge için farklı boyutlarda anlamlar gerçekleşebilir. İkincillik boyutunda ise, örneklendirme vardır. İlkellik boyutunda söz edilen tüm kavramların örneklendirilmesi ikincillik bağlamında ele alınır. Burada reklamı yapılan üründen söz

edilebilir. Supradyn Energy Focus tablet ikincillik boyutunda örnek olarak ele alınabilir. İlkilik yapısına göre daha özgün bir anlam içermektedir. Üçüncüllük boyutunda ise, dünya deneyimi söz konusudur. Burada anlatılan bireysel olarak deneyimlemek değildir. Dinlenen bir müzik, kültürel kodlar, yaşanan mahalle bile bu anlamın kazanılması boyutundadır. Reklam içindeki üçüncüllük boyutuna baktığımızda, özellikle küresel salgın döneminde gerekli olan vitamin desteği ele alınabilir. Bireylerin hastalık durumundan sağlık durumuna geçişlerinin sağlanması için gerekli olan D ve C vitaminlerine olan ihtiyaçları üçüncüllük noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada metaforik bir anlatım da vardır. Bu anlatıma örnek olarak reklamda kullanılan sarı renkli küpeleri verebiliriz. Sarı renkli küpeler, supradyn tabletin sarı rengine gönderme yaparken metaforik anlam bağlamında da “kulağınıza küpe olsun” öğüdünü içerir. Kulağa küpe olmanın ekinsel boyutta anlamı, her zaman aklında olmak, yaşamın her anında anımsanması gereken bir şey olgusudur. Bu da üçüncüllük boyutunda sarı küpeler yoluyla, kulağa küpe olması anlamına gönderme yapmaktadır. Her gösterge öbür göstergelere de gönderme yapmaktadır.

Greimas’ın Eyleyenler Gen Örneği (Modeli)’ne göre, temel bir yapının iki yönünün tanımlanması ve bu iki yönün karşıtsal durumlarıyla ilintilidir. Bu yapılar arasında derin ve ögeleri biçimlendiren dil ile anlatı çözümlemesi yer alır. Durum ve edim bağlamında biçimlenen gen örnek, özne ve nesnesi arasındaki bağlantıdan yola çıkar. Eyleyenler ise bu bağlantının birer ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda dört durumdan söz edebiliriz,

Birinci Durum (Başlangıç işlevi), Dört kiplik bağlamında, değer nesnesi ve özne belirlenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde de söz edilen dört kiplik bu noktada karşımıza çıkmaktadır. (Bilmek, istemek, zorunda olmak ve tüm bunları yerine getirecek gücü elinde bulundurmak) Bu bağlamda gönderen ya da iletici ile özne konumundaki birey arasında gizli bir anlaşmanın varlığından söz edilmektedir. Belirli bir hedef doğrultusunda bu anlaşma kapsamında biricik olan değer nesnesinin konumu ve özne belirlenmektedir. Bu noktada izlenen yolun, bireylerin yaşamlarını anlamlı kılan şeyin ne olduğunu aramasıyla ilintili olduğu söylenebilir.

İkinci Durum (Edinç), Öbür anlamıyla edinç, bilgiler bütünü olarak tanımlanabilir. Başlangıç işlevi bağlamında ele alınan dört kiplik edinç kavramıyla anlamlı duruma gelmektedir. Özne yeterlilik ve güçlenme edinçlerini kazanmaktadır. Özne, değer nesnesi olarak belirlenen şeyi elde etmek ya da değer nesnesi elindeyse, onu kaybetmemek için çaba göstermek durumundadır. İkinci durum adını verdiğimiz konumda değer nesnesinin kaybedilmemesi için

ya da ona ulaşabilmek için gerekliliklerin yerine getirilmesi amaçlanmaktadır. Eğer bu noktada öznenin bir eksiği varsa, bunu gerekli edinçleri kazanarak tamamlamaya çalışır.

Üçüncü Durum (Gösterme), Özne ikinci durumda değer nesnesini elde edebilmek ya da kaybetmemek için yaptıklarının sonucunda kazanımlarını üçüncü durumda eyleme dönüştürür. Bu bağlamda edim kavramı karşımıza çıkar. Edim durumunda, edincin eyleme dönüşümü söz konusu olacaktır. Yani özne, kazandığı dört kipliği birleştirip yeterlilik ve güçlenme edinçlerini de ortaya koyarak eylemde bulunacaktır. Bu noktada onu destekleyen ve engelleyen unsurlar da olabilir. Eyleyenler Genörneğinde bu etmenler engelleyici ve destekleyici başlıkları altında gözlemlenmektedir. Üçüncü durumda bir çaba ve eylem durumu vardır.

Dördüncü Durum (Yaptırım-Sonuç), Öznenin önceki üç evrede ulaşmak için çabaladığı değer nesnesini elde edip etmediği bu evrede belli olur. Güç ekseninde gönderici ya da iletici olarak adlandırılan unsurun, iletişim çalışmaları bağlamında yönlendirdiği iletinin, destekleyici-engelleyici unsurlar karşısında nasıl bir yol izleyerek amaca ulaşmış ulaşmadığı sonucu bu evrede netleşir. Aşağıda yer alan tabloda bu dört durumdan söz edilmektedir.

Tablo 1. Greimas Eyleyenler Modeline Göre Supradyn Energy Focus Reklam Analizi

EYLEYEN	OYUNCU	EYLEYEN
Hasta olma durumundan sağlıklı olma durumuna geçiş ya da sağlıklı olma durumunun korunması	Kentli Kadın (Spor yapan, eğitilmiş, çalışan, eğlenen, kendine zaman ayıran, hobileri olan ve evi ile ilgilenen)	Bir durumu eyleme dönüştüren kişi, olgu, olay ya da nesne
Değer Nesnesi	Her Dönemde Sağlıklı ve Her Döneme Hazır Olma	Değer Nesnesi
Alıcı	Reklamın Seslendiği Hedef Kitle	
Engelleyen	Yok	
Destekleyen	Reklamı Yapılan Şey, Supradyn Energy Focus Tablet	

Bu reklamın Greimas'ın Eyleyenler Gen Örneği (Modeli)'ne göre çözümlenmesi bağlamında ilk aşamada, kentli kadın imgesinin oluşturulması ve sunulması yer almaktadır. Bu reklamda ve son dönemlerde yer alan öbür reklamların temeline baktığımızda, kentli olmaya dönüşüm, iyi bir eğitim alan, çalışan ve tüm bunların yanından hem mental hem de bedensel sağlığını koruyan kadın imgesi söz konusudur. Bu noktada bir göstergenin yalnızca bir anlam içermediğini söyleyebiliriz.

Distopya örneklerinden George Orwell'in 1984 adlı romanında yer alan tek bir sözcüğün tek bir anlam içermesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu durumda dizimsel ve dizisel bağlamda ele aldığımızda reklam filminde yer alan sarı renkli direnç bantlarının reklam ürününe gönderme yaptığını söyleyebiliriz. Supradyn Energy Focus tabletin rengi olan sarı renkte ve genellikle kentli kadınların spor tercihlerinde kullandıkları direnç bantları bilinçaltına reklam ürününü anımsatmaktadır. Bilinçaltına “bu hapi her zaman içebilirsin yalnızca belirli dönemlerde değil her an kullanılmalıdır” duyusunu göndermektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda, spor ve tanınır olma kavramları değer kazanmaktadır. Bedenen sağlıklı olma durumuna ek olarak ruhsal bağlamda da sağlıklı olma değeri söz konusu olduğu için spor, dengeli beslenme olguları öne çıkmaktadır. Dizimsel ve dizisel eksen bağlamında ise, sarı direnç bantlarının kullanımıyla konu dizimsel eksenden dizisel eksen doğrultusuna geçmektedir. Biçim açısından hapa benzetilen bu bantlar ve oyuncunun arkasında yer alan ışık formunun da reklamı yapılan tablet biçimine olduğu gözlemlenmektedir. Dizimsel eksende bağlantı ve ilintiler bulunur. Bu nedenle reklam metnini dizisel eksenden dizimsel eksene taşıyan noktalar bu bağlantıları ve metinlerarası göndergeler yapmaktır. Reklam çözümlenmesi noktasında göndergeleme yapılan Eyleyenler Genörneğinde değer nesnesi olarak ele alınan durum da sağlıklı birey olma biçiminde belirlenmiştir. Reklam filmi süresince kentli kadın imgesini sunan oyuncu değer nesnesine sahip olduğunu ve bu değer nesnesini kaybetmemek için çabaladığını dile getirmektedir. Bu bağlamda destekleyen noktasında reklamı yapılan ürünü ele alabiliriz. Supradyn Energy Focus tablet değer nesnesine ulaşmak için öznenin kazandığı edinci desteklemektedir. Eyleyen kavramını detaylandırdığımızda bu kavramın yalnızca bir birey olma gerekliliği bulunmamaktadır. Bir düşünce ya da bir durum da eyleyen rolünde bulunabilir. Herhangi bir eylemi yapmaya hazırlanan ya da eylemi yapan olarak tanımlayabiliriz. Bu doğrultuda eyleyen kavramını bir eylemi yönlendiren, destekleyen ve çağrışımsal bir değer katan unsur olarak da ele alabiliriz. Reklamın çengel tümcesi, her döneme hazır olma kavramı noktasında biçimlenmektedir. Bu durumların kapsamını ele aldığımızda, küresel salgın hastalık dönemleri, kadınsal dönemler ya da günlük yaşamda gereksinim

duyduğumuz bizi destekleyen bir unsur olarak tanımlayabiliriz. Bilinçaltımıza verilen ileti kapsamında da her zaman bu hapin yanınızda ve sizi her durumda destekleyen imgesi karşımıza çıkar. Ayrıca, bu tableti kullanmanız için sağlıksız olmak durumunda değilsiniz. Çünkü temel olarak gıda takviyeleri başlığında yer alan bu ürün, bağışıklık sistemine destek olma hedefindedir. Bu nedenle sağlıksız olma durumuna bir önlem olarak kullanımı da desteklenmektedir. Eyleyenler Genörneği kapsamında göstergebilim temelinde formüller bulunmaktadır.

Formül:

“Sağlıklı Olma X Hasta Olma \approx Normal Yaşam X Küresel Salgın Dönemi \approx Dengeli Beslenme X Dengesiz Beslenme \approx Sarı X Siyah \approx Dışarısı X İçerisi”

\approx : Yaklaşık

X : Zıt/ Karşıt

Bu bağlamda inceleme yaptığımızda, formülde karşıtsallıkların birbirini açıklaması gözlemlenmektedir. Bedenen ve ruhen dengede ve sağlıklı olma durumu ile, sağlığı kaybetme ya da değer nesnesi olarak görülen sağlığın özne tarafından korunamaması durumu karşıtsallığı gösterilerek durum açıklanmaktadır. Küresel salgın dönemi öncesinde içinde bulunduğumuz normal yaşam ile küresel salgın döneminde kontrollü, hijyen koşullarına uygun yaşam durumumuzun tamamen karşıt durumlar olduğunu da gözlemlemekteyiz. Reklam filmi içinde, reklam çekicilikleri kapsamında yer alan, “ *duşumuzu kendimiz getiriyoruz, şezlonglar arası iki metre mesafe...*” tümcesinden yola çıkarak, yaşamın normal olmadığını ve belirli kurallara dikkat edilmesinin yeni normal yaşamımızın bir parçası durumuna geldiğini de söyleyebiliriz. Bir diğer karşıtsallık ise, ele alınan reklamda asıl vurgu yapılmak istenen konu olan dengeli ve sağlıklı beslenme ve dengesiz beslenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada gıda destekleyicisi olarak kendini konumlandıran ürün, dengeli beslenmenin önemini de vurgulamaktadır. Reklamda dengeli beslenmeye ek olarak ürünün kullanımı da önerilmektedir. Reklam filmi içinde, mutfak dolaplarının siyah rengi ile, oyuncunun giysilerinde yer alan sarı-beyaz renk karşıtsallığı da zıtlıkla dikkat çekme anlamında kullanılan öğelerdendir. Özellikle sarı renk, dikkat çekilmek için kullanıldığında siyah renk ile birlikte kontrast biçimde kullanılmaktadır.

Sözsüz iletişimin en anlamlı parçasını oluşturan renk kullanımı, kültürlerarasılık kapsamında ve bağlamında değerlendirilme yapıldığında doğru bir analiz sonucu verecektir. Bu bağlamda yorumlama yaptığımızda, sarı renk ürünü hedef kitlesine anımsatan bir tonda kullanıldığı için, arka fonu da bu ürün rengini en doğru biçimde ortaya çıkaracak renk olan kontrast rengi siyah olarak belirlemek olasıdır.

Sarı renk beyaz renkle birlikte kullanıldığında ise daha dikkat çekici ve aslında altının da rengi olduğu için anlatılan şeyin değerli olduğunun da göstergesi konumunda incelenebilmektedir. Reklam incelemesi kapsamında belirlenen formülde bir diğer karşıtsallık ise, özellikle pandemi sürecinde herkesin yaşamının bir parçası durumuna gelen dışarı-sı-ıçerisi karşıtsallığıdır. Küresel salgın hastalık döneminde dışarı-sı tehlike içeren bir ortam olarak kodlanmakta, evdeyseniz güvende ve sağlıklı durumda olursunuz iletisi verilmektedir. Reklam içinde yer alan kentli kadın da iş yaşamını, gezi planını ve günlük işlerinin yanında kendine ayırdığı zaman diliminin kontrolünü de evden kolayca yapmaktadır. Evde olduğu ve Supradyn Energy Focus tableti kullandığı için güvende ve sağlıklı durumdadır.

SONUÇ

Tüketim toplumunda yaşayan bireyler tüketim olgusunu varlıklarını devam ettirme amacı ve simgesel bir konum savaşı olarak görmektedirler. Bu savaşta hep daha fazlasına sahip olmak isteyen tüketici bu doğrultuda da tüketimi meşru duruma getirmektedir. Onun için tüketim olmak istediği konumda olmak istediği kişiler gibi hissetmek amacı taşımaktadır. Bu noktada etkileyici kişilerin önerileri ve satın alma deneyimleri onlar için yol gösterici olacaktır. Etkileyici kişilerin içinde yer aldığı reklam iletileri de belirli simgesel anlamaları içeren karmaşık mesajlar bütünüdür. Bireylerin güvenilir ve içten buldukları etkileyici kişilerin görüşlerini benimsemesi de daha kolay gerçekleşmektedir. Tüketiciler tarafından tanıtımı yapılan ürünle o tanıtımda rol alan etkileyici kişinin toplumsal konumu arasında bir bağlantı aranmaktadır. Bu bağlantının çelişmez ve birbirini destekler durumda olması tüketicinin satın alma davranışını da doğrudan etkilemektedir.

Özellikle küresel salgın döneminde sağlıklı olma durumu önem kazanmıştır. Hem bedenen hem de ruhen bir bütünlük içinde sağlıklı olma algısı sağlıklı yaşam eğilimleri ve bu noktada tüketici davranışlarında da önemli rol oynamaktadır. Göstergibilimsel bağlamda yapılan çözümler de karşıtsallık bağıntısı noktasında tüketicilerin dikkatini çekmeyi hedefler. Reklamı yapılan ürün ile etkileyici kişisi arasında bir bağ kurmak isteyen tüketici, ışıklandırma, renklerin

bütünlüğü, kullanılan giysiler ve görüntüsel göstergeler noktasında etkilenmeye çalışılmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, H., Özüpek, M. N., & Altunbaş, H. (2011). Çocukların Marka Tercihleri ve Medya Tüketim Alışkanlıkları: Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 6(4), 115-125.
- Ardould, E.J., Thompson, C.J. (2018). Consumer Culture Theory: The Oxford Handbook of Consumption. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190695583.013.4.
- Arslan, A. (2004). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri. Journal of Human Sciences, 1(1), 1-12.
- Bourse, M. ve Yücel, H., (2002), İletişim Bilimlerinin Serüveni, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cambell, C. (2005). The craft consumer: Culture, craft and consumption in a postmodern society. Journal of consumer culture, 5(1), 23-42.
- Çınarlı, İ. (2008). Sağlık iletişimi ve medya. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Demez, G. (2012). Medyada yeni sağlık anlayışları ve kadın bedeninin temsili. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 9(1), 512-532.
- Eco, U. (2004). History of Beauty [Kindle Version]. Retrieved from <http://www.amazon.com/>
- Haznedar, B. (2019), İki Aşamalı Akış Kuramı Bağlamında Sosyal Medya Etkileyicilerinin Etkisi: Instagram'daki Gurme Hesapları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurultay, A. (2020). Advertising, history and economics of. In D. Merskin (Ed.), The SAGE international encyclopedia of mass media and society 1(1), 20-23.
- Mccracken, G. (1989). “Who Is The Celebrity Endorser? Cultural Foundations Of The Endorsement Process”. Journal of consumer research, 16(3), 310-321.
- Nickles, S. (2002). More is better: Mass consumption, gender, and class identity in postwar America. American Quarterly, 54(4), 581-622.
- Oyman, M., Akıncı, S. (2019). Sosyal Medya Etkileyicileri Olarak Vloggerlar: Z Kuşağı Üzerinde Para-Sosyal İlişki, Satın Alma Niyeti Oluşturma ve Youtube Davranışları Açısından Vloggerların İncelenmesi. Akdeniz İletişim, (32), 441-447.
- Rodriguez, K. P. (2008). “Apparel Brand Endorsers And Their Effects On Purchase Intentions: A Study Of Philippine Consumers”. Philippine Management Review, 15. 83-99.

Smith, B. J., Tang, K. C., & Nutbeam, D. (2006). WHO health promotion glossary: new terms. Health promotion international, 21(4), 340-345.

Sucu, İ. (2020), “Sosyo-Kültürel Düzenin ve Tüketim Ediniminin Yeni Yaşam Tarzları Aracı Olarak Yeni Medya”. Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 3(1), 286-297.

Turancı, E., & Öz, E. (2016). Kadın Dergilerinde Sağlıklı Yaşam Sunumları:“Formsante” Dergisi Örneği. Sağlık İletişimi Sempozyumu (5-6 Kasım 2015) Bildiri E-Kitabı, 385-401.

22.09.2021 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=pzwlh8obmsY> sitesinden alındı.

ROMA INCLUSION POLICIES BETWEEN EUROPEANISATION, DE-EUROPEANISATION AND TRANSACTIONALISM

Pınar SAYAN¹, Şirin DUYGULU²

Abstract

The European Union (EU) has been developing a framework for Roma inclusion, equality and participation since the 1990s, and it has been urging the accession countries to follow these policies. While the EU accession process has been instrumental in prioritising Roma inclusion on the political agenda in Turkey, the broader changes in Turkey-EU relations have contributed to the limited progress the Roma inclusion initiatives have made over time. This article argues that rather than approaching it as an isolated event, reading it through the lenses of de-Europeanisation and the rise of transactionalism in Turkey's foreign policy helps us understand the stalemate that the Roma inclusion policies have reached.

Keywords: European Union, Turkey, Roma

JEL Classification: Z10, Z12, Z19

AVRUPALILAŞMA, AVRUPA'DAN UZAKLAŞMA VE İŞLEMSELÇİLİK ARASINDA ROMANLARIN SOSYAL İÇERMESİ

Öz

Avrupa Birliği (AB), 1990'lardan bu yana Romanların eşitlik, katılım ve sosyal içermesine ilişkin bir çerçeve geliştirmekte ve katılım sürecindeki ülkeleri bu politikalara uymaya çağırmaktadır. AB'ye katılım süreci, Türkiye'de Romanların sosyal içermesine siyasi gündemde öncelik verilmesine katkı sağlamakla birlikte Türkiye-AB ilişkilerindeki dönüşüm, bu girişimlerinin zaman içinde kaydettiği sınırlı ilerlemede etkili olmuştur. Bu makale, münferit bir olay olarak yaklaşmak yerine, ilgili gelişmeleri Avrupa'dan uzaklaşma ve Türkiye'nin dış politikasında artan işlemselçilik merceklerinden okumanın, Romanlara yönelik sosyal içirme politikalarının içine girdiği çıkmazı anlamamızda yardımcı olacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Roman

JEL Sınıflandırması: Z10, Z12, Z19

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Beykoz Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, pinarsayan@beykoz.edu.tr ORCID: 0000-0001-6108-7224

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, sirin.duygulu@medipol.edu.tr ORCID: 0000-0001-6264-3819

1. Introduction

Often considered the largest minority in Europe, Roma face socio-economic problems and discrimination wherever they reside, and Turkey is no exception (European Commission, 2005). Starting from the 1990s, together with other international organisations, the EU deals with the issue because of the Central and Eastern European Countries (CEECs) enlargement process. The EU policies for Roma inclusion, equality and participation consist of several steps such as amendment of discriminatory laws, where relevant, amendment of existing anti-discrimination legislation or introduction of new anti-discrimination legislation, the introduction of public institutions such as equality bodies, adoption of national Roma integration strategies accompanied by relevant policies and appropriate resources, encouragement of institutionalisation of Roma civil society.

In this article, we first summarise the policies that the EU has developed for Roma inclusion. Second, we discuss the EU suggestions to Turkey and the policies developed by the consequent Turkish governments by focusing particularly on three areas that showed improvement; amendment of discriminatory legislation; adoption and implementation of national Roma strategy; and access to healthcare. We have conducted 14 in-depth semi-structured interviews between 2019 and 2020 with individuals who have experience in Roma civil society. We additionally conducted a documentary analysis of the EU legislation, progress reports and visa liberalisation documents for Turkey as well as relevant Turkish legislation.

Based on the EU and state documents and interviews, we argue that the EU accession process made the issue more visible but failed to lead to a comprehensive state program and institutionalisation of Roma inclusion. While Europeanisation occurred especially for the amendment of discriminatory legislation, only a selective Europeanisation occurred for the adoption and implementation of the national Roma strategy; and improvement in access to healthcare was not a result of Roma inclusion policies. We argue that selected Europeanisation in this particular case can be understood within the broader framework of the transactional approach that Turkey has increasingly been adopting in its foreign policy.

2. Europeanisation, De-Europeanisation, and the Rise of Transactionalism

Europeanisation has rarely been a linear process in any of the countries it affected (Yılmaz, 2016). While the EU accession process and conditionalities that came with it are credited for various initiatives tailored to support Roma inclusion in several countries (Müller and

Jovanovic, 2009; Bartlett, 2011), none of the initiatives has led to the successful elimination of discriminatory practices or complete social inclusion of the Roma (Brosig, 2010). Inefficiency in addressing underlying causes of discrimination, lack of coordination in efforts and the instrumentalisation of Roma issues by populist governments are cited in the literature as the primary reasons for the limited success (Kóczé and Rövid, 2017; Marushiakova-Popova and Popov, 2015; Kende et al., 2020). In that regard, the limited improvements that the "Roma Opening" enjoyed in Turkey are not unique. However, the broader context in which the changes happened as well as the patterns of change reflect the particular phases through which the Turkey-EU relations have gone through.

Turkey-EU relations are generally periodised into three phases (Yılmaz, 2016). Looking into these periods is useful not only in understanding the evolution of Turkey-EU relations, in general, but also in understanding the fate of the legal and policy changes that were initiated as a part of Turkey's desire to become a member of the EU. It needs to be acknowledged that neither the changes in Turkey-EU relations in general nor issues of minority rights, in particular, can be understood solely by looking at the impact of external factors in shaping Turkey's foreign policy orientation and priorities. Domestic developments, changes in the overall policy objectives of the governments as well as in the public perception play a role in the current state of Roma inclusion in Turkey.³ However, for the purpose of this study, we will focus on foreign policy, specifically towards the EU, and how the gradual instrumentalisation of various issues in foreign policy can explain the limited improvements that the legal and policy initiatives have enjoyed in the last two decades.

The period between 2002 and 2005 is considered to be the "Golden Age of Europeanisation" during which time the government was implementing economic and political reforms (Öniş and Yılmaz, 2009; Müftüler Baç, 2005). The Europeanisation process in this period was shaped by principles as well as the norms shaped by the EU institutions (Bashirov and Yılmaz, 2020: Diez, 2005). The belief in the possibility of the successful completion of the accession process also gave legitimacy to the EU conditionality which culminated in the Copenhagen Criteria (Yılmaz and Soyaltın, 2014). The pro-EU coalition that extended beyond the government was crucial in the successful introduction of some constitutional changes introduced in traditionally problematic and politically sensitive areas including those on minority rights as well as on freedom of expression and association (Keyman and Öniş, 2007; Aydın-Düzgüt, 2007).

³ For a discussion on different aspects of domestic factors see: Yılmaz, 2014.

The second phase (roughly between 2005 and 2011) is termed "Selective Europeanisation" during which the reforms continued but at a slower pace and with a limited scope (Yılmaz, 2016).⁴ The areas of reform were hand-picked (Yılmaz, 2016) by the government and as such while the reforms that would help the government consolidate its power through the elimination of military tutelage were pushed forward, issues considered to be politically sensitive, such as minority rights were left out of focus (Müftüler Baç and Keyman, 2012). The suggestions of alternative paths for the future role of Turkey in the EU such as one of a "privileged partnership" instead of a full-membership (Noutcheva and Aydın-Düzgit, 2012) as well as Cyprus' accession to the European Union in 2004 further complicated the process. The declining legitimacy of the EU conditionalities has contributed to the weakening and eventual breakdown of the pro-EU coalition that was instrumental in the previous phase (Yılmaz and Soyaltın, 2014).

The Turkey-EU relations have gone into a phase of de-Europeanisation in 2011 where we observed a distancing from the expectations about norms and policies that drove the Europeanisation process and resulted in the decreasing of the EU as the reference point of discussion in public debates (Aydın-Düzgit and Kaliber, 2016). While some legal changes continued to be initiated, mostly in the form of judicial reforms, rather than the anchoring role that the EU has been playing in varying degrees, it was mostly the *Adalet ve Kalkınma Partisi* (Justice and Development Party) - AKP's political agenda and the image it framed for itself as the "sole democratising actor" that were guiding these reforms (Çınar, 2011). The majority that AKP held in the parliament eliminated the need for the continued support of a pro-EU coalition in shaping such reforms (Yılmaz, 2016). As a result, the "lock-in effect" that the earlier periods of Europeanisation were expected to have on the government's decision by increasing the costs of deviation were not realised (Schimmelfennig, 2005; Saatçioğlu, 2016).

The process of de-Europeanisation can be better understood if seen through the lenses of an increasingly transactional approach adopted in Turkish foreign policy.⁵ While the concept of transactionalism is not new, former US president Donald Trump's foreign policy decisions increased the salience of the concept.⁶ Transactionalism is an approach to foreign policy that prioritises bilateral relations over multilateral ones and focuses on short-term strategic gains that are based on a zero-sum understanding of politics (Bashirov and Yılmaz, 2020: 165).

⁴ This period is also referred to as "stagnant Europeanisation" and "slowing Europeanisation". See Beken Saatçioğlu (2016).

⁵ While some consider transactionalism as a separate phase of Turkey-EU relations that followed the de-Europeanisation, this article approaches transactionalism as a broader trend that has been increasingly shaping Turkish foreign policy rather than a distinct stage on its own. See Bashirov and Yılmaz 2016.

⁶ Joseph Nye (2020) argued that President Trump's policy was shaped by "transactional myopia".

Transactionalism does not appear in a political vacuum, it has a specific appeal to populist leaders as they are more likely to have an appetite for short-term sensational successes that can be advertised to local constituencies (Zoellick, 2017; Bashirov and Yılmaz, 2020: 168).

One of the most visible examples of transactionalism in Turkey-EU relations is the case of the Turkey-EU deal regarding the Syrian refugees. In exchange for halting the refugee flows to the EU, the EU agreed to cut back on visa restrictions that Turkish citizens face in addition to a 6 billion Euros aid package to Turkey to ease the financial burden of hosting Syrian refugees and a promise to reignite the accession talks between the EU and Turkey that were stalled for a considerable time (Terry, 2021). The deal provided a short-term solution to a larger issue by invoking immediate economic benefits, which would have been addressed differently if the solution were to be based on so-called “European norms and values”. Bashirov and Yılmaz explain the impact of rising transactionalism on Turkey-EU relations as a process of the prospect of EU membership losing its “former ideational or identity-related meaning” and being replaced with an approach that ties the continuation of the relations to its fit to the new Turkish foreign policy priorities rather than it having a value of its own (Bashirov and Yılmaz 2020: 175). Not only the apparent financial incentives attached to the deal but also the reoccurring rhetoric in Recep Tayyip Erdoğan’s speeches that threatens to “ship refugees to Europe” if the EU were to not meet Turkey’s expectations (Panayircı and Duygulu, 2017) is a further testament of the transactional nature of the issue. It should be noted that the short-term benefits of such a transactional approach to the issue of Syrian refugees were not only favoured by Turkey but also by the EU, as well (Bashirov and Yılmaz, 2020). This paper argues that incorporating the discussions surrounding transactionalism allows us to provide a better explanation for Turkey’s Roma inclusion policies that are discussed in the following parts.

3. The EU Policies for Roma Inclusion

Despite having no common minority policy, the EU has been trying to develop a common framework for Roma inclusion policies since the 1990s due to the accession process of the CEECs. The high-level conference on Roma inclusion in Hungary in 2003 led the way to the “Decade of Roma Inclusion 2005-2015” (Kirova, date not specified). 12 countries joined the decade and the European Commission was one of the supporters of the activities conducted. The main priority areas were health, education, employment, and housing whereas discrimination, gender mainstreaming and poverty were designated as the cross-cutting core issues that had to be taken into consideration while preparing policies.

In 2004, the European Commission published a report detailing the European Policy Framework for Roma inclusion. The main suggestions were expanding anti-discrimination laws in Europe; establishing a pan-European steering group; promoting political participation of Roma; raising awareness about antigypsyism; monitoring antigypsyism; capacity-building for Roma organisations; a collection of ethnic data; developing legislation at the EU level; prioritising social inclusion of Roma; policy mainstreaming; monitoring and evaluation of the impact of the EU and national policies; human rights monitoring (European Commission, 2004a; see also Sayan, 2019).

In 2008, the European Commission mentioned the need for overcoming the problems that Roma faced and introduced instruments for that purpose (European Commission, 2008a). Within the same year, a Roma Summit was gathered in Brussels for the first time with the participation of EU institutions, member states and civil society organisations (European Commission, 2008b). In 2009, “the European Platform for Roma Inclusion” was established to provide coordination and exchange among the actors through regular meetings (European Commission, 2009a). In 2010, the European Commission published another communication for the social and economic integration of Roma (European Commission, 2010a).

One of the milestones was in 2011 when the European Commission called member states to develop national Roma integration strategies until 2020 (European Commission, 2011a). The aim was to reach minimum standards across the EU until 2020 in four areas: access to education, employment, healthcare and housing (European Commission, 2011a). The European Commission suggested member states consider setting achievable goals; identifying the most disadvantaged regions; allocating a sufficient budget; including monitoring and evaluation mechanisms; incorporating Roma civil society; and appointing a national contact point while preparing their national Roma integration strategies (European Commission, 2011a). In 2011, the Council adopted “An EU Framework for National Strategies up to 2020”. Accordingly, the member states developed national Roma strategies to overcome the problems that Roma face in their own countries. The national strategies and their implementation were regularly assessed by the European Commission. Based on these assessments, the Council made further recommendations in 2013 (European Council, 2013).

However, none of the policies led to the expected outcomes until 2020. Therefore, in 2020, a new framework was suggested by the European Commission for the period of 2020-2030. The European Commission identified three horizontal and four sectoral objectives and provided a detailed guideline to realise them (European Commission, 2020a). The horizontal objectives

were fighting and preventing antigypsyism and discrimination; reducing poverty and social exclusion; promoting participation and the sectoral policy objectives were increasing access to education, employment, healthcare and housing (European Commission, 2020a). Within the same document, the European Commission underlined the EU's commitment to Roma equality, inclusion and participation beyond the EU particularly in the Western Balkans and enlargement countries (European Commission, 2020a). The European Union Agency for Fundamental Rights published a monitoring framework for the renewed EU Roma strategic framework (2020).

4. Roma Inclusion Policies in Turkey

As discussed above, although the EU does not have a common minority policy, it has developed a framework for its member and accession states for Roma inclusion, equality and participation. Based on that framework, the EU analyses the situation in Turkey regularly and makes suggestions to target specific problems. In this part, we demonstrate selective Europeanisation and the reflection of de-Europeanisation and transactionalism in Turkey's Roma inclusion policies.

The EU has been publishing annual progress reports for Turkey to monitor its progress concerning the accession process since 1998 but it was in 2001 that the Roma was mentioned for the first time under the "Minority Rights and the Protection of Minorities" section. The progress report in 2002 mentions "the strong prejudice against Roma communities in Turkey" for the first time (European Commission, 2002). Since then, the reports have included the difficulties that Roma face in housing, education, health, employment and forced evictions (European Commission, 2003; 2004b; 2005; 2006; 2007; 2008c; 2009b; 2010b; 2011b; 2012; 2013; 2014b; 2015; 2016b; 2018; 2019; 2020b; 2021; 2022).

Attributing minority status to Roma does not fit the official minority policy of Turkey. Legally, only non-Muslims have a minority status in Turkey as a result of the Lausanne Treaty of 1923. It is also not very common for Roma in Turkey to identify as a "minority" either. As minority has a "non-Muslim" connotation in Turkish political culture, Roma often state that "they are not minorities, but they are Roma, Muslim and Turkish" (Akkan, 2018: 12; Özateşler, 2016: 67-77). They feel obliged to underline that they are not seeking minority rights but base their claims on equal and fair treatment as fellow citizens. The official minority policy is one of the reasons that Turkey did not join the Decade of Roma Inclusion. This issue is also emphasised by the interviewees:

“The state does not consider Roma as a minority. They do not want to frame Roma as a problematic community. If they accept [Roma being a minority], they will need to face other kinds of things. That's why they claim that other groups also have similar problems as Roma. They think that others will also demand positive discrimination if they accept it. It can be solved based on human rights” (Interview 11).

“They [state] have fears. The establishment of a political party for Roma confused them. They are afraid of the Roma issue evolving into something else... Of course, the state won't let it happen but it was not necessary [to establish a political party]... We need equal rights.” (Interview 6).

As the quotations above exemplify, the interviewees also emphasised how the state does not consider Roma inclusion policies as a minority rights issue.

4.1 Amendment of the Discriminatory Legislation

Between 2001 and 2006, each progress report mentioned the need to amend the discriminatory articles of the Law of Settlement (2510) which was dated back to 1934 (European Commission, 2001; 2002; 2003; 2004b; 2005; 2006). Article 4 was banning nomadic gypsies to be accepted into the country while Article 9 was listing the conditions for assimilating Turkish nomadic gypsies and expelling the foreign nomadic gypsies (TC Resmi Gazete, 1934). None of the articles was included in the new Settlement Law (5543) of 2006 (TC Resmi Gazete, 2006).

However, the Law of Settlement and Movement of Foreigners that is dated back to 1950 has a similar clause about expelling gypsies who are stateless, foreign or not devoted to Turkish culture (Erten, 2015: 7). The progress reports between 2006 and 2011 criticised this clause (European Commission, 2006; 2007; 2008c; 2009b; 2010b; 2011b) and it was amended in 2011 with the law no. 6097 (TC Resmi Gazete, 2011). In 2013, a new Law on Foreigners and International Protection (6458) was passed.

Another legislation that had a discriminatory clause towards Roma was the directive regulating the police, although not mentioned in the progress reports. While Article 134 of the original text from 1979 listed "gypsies who do not have a proper job" as one of the groups that the police had to be careful about (Foggo, 2006); that clause was removed in 2006 and new law no. 7068 on law enforcement was passed in 2018 (TC Resmi Gazete, 2018). Therefore, discriminatory

clauses towards Roma were removed from legislation between 2006 and 2011 per the EU suggestions. Furthermore, new legislation replaced the existing ones.⁷

4.2. Adoption of National Roma Strategy and Action Plans

In 2011, when the European Commission urged member states to prepare national Roma inclusion strategies, the progress report for Turkey also underlined for the first time that "a comprehensive policy to address the situation of the Roma is missing" (European Commission, 2011b: 39-40). The following year, the progress report called for the establishment of a comprehensive strategy (European Commission, 2012). In 2013, the progress report mentioned the first contacts between the Ministry of Family and Social Planning (MoF), Ministry of Labour (MoL), Ministry of Education (MoE) and Roma civil society to develop a national strategic action plan (European Commission, 2013).

The first workshop with Roma representatives was already organised in 2009 and the process called "Roma Opening" was initiated by the government. In addition to that, visa liberalisation between the EU and Turkey became a part of the agenda during that period. To obtain visa liberalisation with the EU, Turkey had to fulfil certain criteria among which were the improvements in the conditions of Roma. The Commission Review Document for Visa Liberalisation recommended Turkey to adopt a national Roma inclusion strategy and action plan; allocate sufficient resources for the implementation of the strategy and the action plan; gather data; support housing policies; and adopt anti-discrimination legislation (European Commission, 2014a).

The second review in 2016 underlined the need for the adoption of the national action plan and involvement of Roma civil society (European Commission, 2016a). Consequently, the 62nd (2014-2015) and 64th governments (2015-2016) mentioned Roma in the government programs for the first time. While the 62nd government program was stating the government's decision to improve the living conditions of Roma (TBMM, 2014); the 64th government program was arguing the elimination of all discrimination through accelerating the solutions for Roma citizens including education, employment and housing (T24, 2015). Moreover, Roma was mentioned in the 2016 action plan of the 64th government:

⁷ The EU also urges member and candidate states to pass anti-discrimination laws or amend the existing ones and establish public institutions such as equality bodies. As these suggestions are not solely targeting Roma inclusion but rather as a part of the general human rights framework, they are not included in this article. For further discussion on this topic see: Turanlı, 2021.

Table 1. Action Plan of 64th Government

Fundamental Rights and Freedoms					
Action No	Action	Responsible Institution	Related Institutions	Beginning and End of the Action	Explanation of the Action
7	New actions will be taken by evaluating the previous actions taken to solve the problems of Roma citizens	Prime Ministry	MoF, MoL, Ministry of Environment and Urbanization, MoE, Housing Development Administration (TOKİ), NGOs	21 December 2015 21 March 2016	Action will be taken to eliminate all discrimination grounds; primarily education, employment and housing, by speeding up the solution to the problems of our Roma citizens.

Source: Adopted and translated from (TUSEV, 2016).

In addition to that, the 64th government amended the national action plan for the EU accession in accordance with the action plan of the 64th government:

Table 2. National Action Plan for the EU Accession (2016-2019)

No	Institutional Structure/ Other Actions	Aim	Current Status	Responsible Institution	Implementation Period
2	Social Policy and Strategy Document and Action Plan for Roma Citizens	It is aimed to strengthen the social and political participation of Roma within the framework of EU Roma inclusion and integration objectives.	In preparation	MoF	2016 1. Period

Source: Adopted and translated from (EU Ministry, 2016).

In April 2016, "The Strategy for Roma People 2016-2021" was finally adopted (MoF, 2016). The strategy identified strategic goals for improving the conditions in education, employment, health, housing, social services and social assistance. However, the adopted document was different from the draft document that was developed in cooperation with Roma civil society (MoF, 2015). First of all, the strategic goals under these defined areas were significantly reduced. Table 3 below illustrates the number of adopted and left-out strategic goals:

Table 3. Number of Adopted and Left-out Strategic Goals

	Number of Adopted Strategic Goals	Number of Left-out Strategic Goals
Education	3	10
Employment	4	12
Health	3	3
Housing	3	0
Social Services and Social Assistance	2	3

Among the left-out strategic goals, there were items related to the extra support for courses; organizing extra-curricular activities; improving the infrastructure of the schools in disadvantaged neighbourhoods; giving training on anti-discrimination and fundamental rights; organizing vocational training; establishing traineeship programs for Roma youth; providing assistance for the preparation of public service entrance exams. In addition to the strategic goals, some of the policy areas and related strategic goals were also left out of the final document such as improving the efficiency of social inclusion policies; improving the access to public services; and fighting against discrimination and prevention of hate crimes.

Another subject that was left out in the final document was the horizontal policy areas. In the draft document, horizontal policy areas were defined as the goals that should always be taken into consideration while implementing the main policy areas. They were named as; fighting against discrimination and access to equal rights; providing gender equality; strengthening the social participation and development of civil society; building intercultural dialogue and employing Roma mediators; supporting families with children and protecting children's rights; protecting disabled rights and support to disabled persons; special policies for youth. This part was excluded from the final document but some of the items were moved to the next part of the

document, which was the fundamental implementation principles. Therefore, the fundamental implementation principles were also different in the draft and final documents.

The final document renamed anti-discrimination; improving social participation and civil society; and giving priority to disadvantaged groups as the fundamental implementation principles. The other fundamental implementation principles in the final document were policy-making and implementation based on data; a regional approach with a definite goal that does not lead to social exclusion; inter-institutional coordination and holistic political approach; creating policies and their activities based on local needs; effective monitoring system and re-designing; paying attention to the European experiences and European Union policies; promoting transparency, accountability and participation; establishing respect and dialogue for basic human rights and difference. The fundamental principles that were mentioned in the draft document but not in the final document were; aiming for mainstream public services and public life; coordination between the institutions and comprehensive policy approach; coordination with national policies and mainstreaming.

In the Implementation Process and Method part, the Ministry of Family and Social Policy was designated as the main institution responsible for the implementation of the document. However, timetables were different in the draft and final documents. While the draft document envisioned two-year implementation periods between 2015 and 2020 (2015-2016, 2017-2018, 2019-2020); the final document announced three-year implementation periods between 2016 and 2021 (2016-2018, 2019-2021).

Another major difference in this part was the budget provisions. The draft document envisioned that the 2015-2016 expenses would be covered by the EU's Instrument for pre-Accession Assistance II (IPA II) and the remaining activities should be allocated a sufficient budget by the state. Yet, the final document did not specify any budgetary allocation.

Both documents envisaged the establishment of a Monitoring and Evaluation Board among the representatives of relevant ministries, NGOs, academics and professional organisations to monitor the implementation of policies. The Board was supposed to meet every February. However, the monitoring and evaluation indicators that were listed in the draft document were completely excluded from the final document. The draft document identified structural, process-related, outcome related and verification-related indicators for all of the strategic goals. None of these was included in the final document.

Lastly, the draft document suggested making an action plan for each of the strategic goals that include the action, indicators, data sources, responsible institutions, implementation period, horizontal areas, explanations, budget source and budget. Nevertheless, the 1st Action Plan accompanying the national strategy only identified the action, responsible institutions, relevant institutions, action's start date and definition of action.

In the 2016 progress report, the adoption of the 2016-2021 national strategy and 2016-2018 action plan was praised as positive steps (European Commission, 2016b). On the other hand, the lack of sufficient budget allocation, measurable indicators, time-bound targets and effective monitoring mechanisms were criticised in the following reports (European Commission, 2018; 2019; 2020b; 2021; 2022).

In 2018, the 2nd Action Plan for 2019-2021 was adopted (Aile ve Çalışma Bakanlığı, 2018). The action plan this time was more detailed as it included action, responsible institutions, expected budget resources, and a short definition (aim, actions, expected outcomes, location, stakeholders, explanation) for strategic goals. Still, the budget resources were left vague as "general budget" and "international funding" rather than allocating specific funding. Moreover, monitoring and evaluation indicators were not included. Hence, similar to prior progress reports, 2020, 2021 and 2022 progress reports praised the adoption of the second action plan for 2019-2021 but criticised the effectiveness of monitoring mechanisms, budget allocation and inclusiveness (European Commission, 2020b; 2021; 2022).

The final document excluded some main policy areas, strategic goals, and horizontal policy areas. It also did not have monitoring and evaluation indicators, a clear budget or a sufficient action plan. The interviewees explain their disappointment as:

“The state does not have a policy. They do not have a favourable opinion of Roma. Only because of the visa liberalisation process, they published the strategy. ROMFO [Roma federation] prepared a 57-page long document, they cut it into 12 pages. They did nothing” (Interview 2).

“I do not think the state supports Roma. There was the Roma Opening, then the strategic plan, the parliamentarians. But no long-term policy was produced. It was more of a show off” (Interview 11).

“The strategy passed because of the visa liberalisation process. It did not have a budget, a timeline. It was only done on paper as a pragmatic choice” (Interview 13).

Thus, the differences between draft and final documents created a disappointment for Roma civil society, especially for those who had been involved in the consultation process to write the document.

4.3. Implementation of National Roma Strategy

Despite all the suggestions, the National Roma Strategy did not have a clear budget. Rather the financial aspect was connected to the accession process to the EU through IPA II and the project of "Promoting Social Inclusion in Densely Roman Populated Areas Operation (SIROMA)" with an 11.5 million Euro budget (Ministry of Labour and Social Security). SIROMA was supposed to be implemented between 2015 and 2017 to realise the strategic goals of the National Roma Strategy.

Initially, the project was designed for three years but the delays caused it to end in 20 months.⁸ 12 pilot cities (Ankara, Adana, Balıkesir, Hatay, Edirne, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Manisa, Mersin and Tekirdağ) were selected for implementation. As a part of the project, 20 Social Services Coordination Units were established and mediators were employed in 12 pilot cities. Social Services Coordination Units provided the coordination between public institutions for the education, vocational training, lifelong learning, health, social protection and social assistance sectors whereas the mediators aimed to increase the access of disadvantaged persons to those services. Within the scope of SIROMA; the largest quantitative research was conducted in 44 pilot schools in 12 cities and in total 6.201 people were trained while 3831 of them were Roma who attended the educational, vocational training and entrepreneurship courses (MoL).

However, the implementation of SIROMA had shortcomings. The first shortcoming of SIROMA is its late start and consequent short implementation period. Secondly, some of the interviewees are critical of the project design. They thought the Roma civil society should have been involved more by allocating more funds. Another criticism of the project design is about the selection of pilot cities and pilot schools within the cities. The critics argue that cities that have a larger Roma population and schools with a larger number of Roma students should have been selected. Another line of criticism is about the sustainability of the project. During the project implementation period, it was promised to continue the Social Services Coordination Units and mediators. Nevertheless, their duties ended with the project. Lastly, as the SIROMA website is not functional anymore, the activities or research findings are not easily accessible.

⁸ An interviewee says it was even 17 months as they could not work for 3 months after the July 15 coup attempt (Interview 7).

“SIROMA is successful on paper but I think they could do better with that kind of funding. It failed in sustainability. Social Services Coordination Units and mediators were supposed to continue but did not.” (Interview 5)

“Roma Opening could not be realised but it created an awareness. Roma became visible because of the EU process and visa liberalisation. SIROMA was really bad. If an NGO did it with that kind of budget, we would criticise it harshly. But it was the state and public institutions. We cannot reach the website of SIROMA right now. There were a lot of reports [we cannot reach]. There is no monitoring mechanism. It would be great to keep Social Services Coordination Units and mediators. It is better to involve more Roma. It would create more awareness. We need to strengthen this.” (Interview 9)

“SIROMA could be successful but the resources were wasted. It could not produce an outcome for the Roma community to transform itself. There is nothing for us, NGOs, to benefit from. The project design was not meeting the needs of the community. It could not reach the community.” (Interview 12).

Yet, some of the interviewees find SIROMA as an important first step. However, they expected to continue with a similar project by overcoming its shortcomings.

“I find SIROMA very important. At least, there was an action about Roma. It created a memory. But the downside was that the state wanted to do it easily. It was based on projects and continuity could not be provided” (Interview 2).

“SIROMA had many shortcomings but still it was the right project. For the first time, the state used Roma mediators. Social Services Coordination Units were opened and they have to be opened again. We learnt a lot. However, it was designed by people who did not have any experience in the field. Some cities were wrong. They included Hatay and Antakya but excluded Bursa, Çanakkale, and Kocaeli. Some of the pilot schools were wrong. They picked the closest schools sometimes, not schools with 100% Roma students. There was vocational training but they forgot to include a budget line for cleaning materials. We could not buy them. Another shortcoming was the duration, we only worked for 17 months. It was supposed to be three years... SIROMA cannot be the state's Roma policy. They asked us to do it and we did. But what has changed?” (Interview 7).

After the completion of SIROMA, no comprehensive action was taken. An agreement to have an EU-Turkey Roma Seminar was mentioned in the 2018 progress report (European Commission, 2018), but it has not taken place yet. In 2020, a new project called “Technical Assistance for Establishing Strong Monitoring, Evaluation and Coordination Mechanism for National Roma Integration Strategy (for the Action Plans) (ROMSID)” began, funded by the European Union with a budget of 1.827.250 Euro for 24 months (EuropeAid). Although the project identified 17 different actions, no detailed information can be reached through its website (ROMSID).

Hence, the visa liberalisation process with the EU became a catalyst for the adoption of the national Roma strategy and the action plans; however, the adopted documents and the implementation process fell short of expectations. This case demonstrates selective Europeanisation and the transactional basis of EU-Turkey relations.

4.4. Access to Healthcare

While healthcare was considered one of the most problematic areas where Roma face difficulties in terms of access and discriminatory practices (European Commission, 2005; 2006; 2007; 2008c; 2012; 2013; 2014b); improvements were noted in 2015 and 2016 reports (European Commission, 2015; 2016b). Similarly, access to healthcare is one policy area in which the interviewees say there was a progress (Interviews 4; 7; 12). As Turkey has universal healthcare, the improvement cannot be considered a result of the Roma inclusion process. Moreover, one interviewee claims although access to healthcare is improved, other problems such as discrimination in health services, environmental problems and housing continue (Interview 12).

5. Conclusion

In this article, we analyse how Roma inclusion was integrated into the political agenda of Turkey due to the EU accession process. Both the descriptive analysis of the legal frameworks and policy initiatives as well as interviews with members of Roma civil society revealed that while the Roma inclusion policies were instrumental in putting the discrimination that Roma face on the political and societal agenda, they fell short of creating tangible and durable change in the lives of the community. Moreover, as Turkey's relations with the EU deteriorated over time, the EU's ability to influence policy choices in Turkey has decreased. The rise of transactionalism in Turkish foreign policy contributed to EU-led initiatives to be treated as bargaining chips in Turkey-EU relations.

This in return, shifted government attention away from the issue and curtailed the civil society's ability to apply pressure for institutionalised change.

References

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015). *Roma vatandaşlara yönelik sosyal içerme ulusal strateji belgesi 2015-2020* [15.10.2015 tarihli Taslak Belge].
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018). *Roma vatandaşlara yönelik strateji belgesi (2016-2021) II. aşama eylem planı (2019-2021)*.
- Akkan, B. (2018). *Roma and representative justice in Turkey*. ETHOS country report.
- Aydın-Düzgit, S., & Kaliber, A. (2016). Encounters with Europe in an era of domestic and international turmoil: is Turkey a de-Europeanising candidate country?. *South European Society and Politics*, 21(1), 1-14.
- Bartlett, W., Benini, R., & Gordon, C. E. (2011). *Measures to promote the situation of Roma EU citizens in the European Union*.
- Bashirov, G., & Yılmaz, I. (2020). The rise of transactionalism in international relations: Evidence from Turkey's relations with the European Union. *Australian Journal of International Affairs*, 74(2), 165-184.
- Brosig, M. (2010). The challenge of implementing minority rights in Central Eastern Europe. *European Integration*, 32(4), 393-411.
- Cinar, M. (2011). The electoral success of the AKP: Cause for hope and despair. *Insight Turkey*, 13(4), 107.
- Decade of Roma Inclusion 2005-2015. Archived from the original <https://web.archive.org/web/20120711142344/http://www.romadecade.org/about>
- Diez, T. (2005). Turkey, the European Union and security complexes revisited. *Mediterranean Politics*, 10(2), 167-180.
- Erten, R. (2015). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu hakkında genel bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 3-52.
- EuropeAid Contracts. *Technical assistance for establishing strong monitoring, evaluation and coordination mechanism for national Roma integration strategy (for the action plans)*. <https://europeaidcontracts.com/ContractDetail.aspx?cl=46518dbc-1ae1-4e2a-b495-805603bff3cf&Demo=ok>
- European Commission (2001). *2001 regular report on Turkey's progress towards accession*. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2001.pdf
- European Commission (2002). *2002 regular report on Turkey's progress towards accession*. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2002.pdf

- European Commission (2003). *2003 regular report on Turkey's progress towards accession*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2003.pdf
- European Commission (2004a). *The situation of Roma in an enlarged European Union*.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b628783f-622a-4e33-9133-141329672d6e>
- European Commission (2004b). *2004 regular report on Turkey's progress towards accession*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2004.pdf
- European Commission (2005). *Turkey 2005 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2005.pdf
- European Commission (2006). *Turkey 2006 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_2006.pdf
- European Commission (2007). *Turkey 2007 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2007.pdf
- European Commission (2008a). *Non-discrimination and equal opportunities: A renewed commitment* COM/2008/0420 final
- European Commission (2008b). *European Roma summit*. MEMO/08/559
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/1st_european_roma_summit_brussels_16_september_2008_-_memo.pdf
- European Commission (2008c). *Turkey 2008 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2008.pdf
- European Commission (2009a). *EU platform for Roma inclusion*. MEMO/09/193
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_09_193
- European Commission (2009b). *Turkey 2009 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2009.pdf
- European Commission (2010a). *The social and economic integration of the Roma in Europe* COM/2010/0133 final
- European Commission (2010b). *Turkey 2010 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2010.pdf
- European Commission (2011a). *An EU framework for national Roma integration strategies up to 2020* COM/2011/0173 final
- European Commission (2011b). *Turkey 2011 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/tr_rapport_2011_en.pdf

- European Commission (2012). *Turkey 2012 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/tr_rapport_2012_en.pdf
- European Commission (2013). *Turkey 2013 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/tr_rapport_2013_en.pdf
- European Commission (2014a). *On progress by Turkey in fulfilling the requirements of its visa liberalisation roadmap* https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/turkey_first_progress_report_en.pdf
- European Commission (2014b). *Turkey 2014 progress report*.
https://www.ab.gov.tr/files/IlerlemeRaporlari/2014_progress_report.pdf
- European Commission (2015). *Turkey 2015 report*.
https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_turkey_report.pdf
- European Commission (2016a). *Second report on progress by Turkey in fulfilling the requirements of its visa liberalisation roadmap* https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/turkey_second_progress_report_en.pdf
- European Commission (2016b). *Turkey 2016 report*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/20161109_report_turkey.pdf
- European Commission (2018). *Turkey 2018 report*. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-05/20180417-turkey-report.pdf>
- European Commission (2019). *Turkey 2019 report*.
[https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report\(1\).pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report(1).pdf)
- European Commission (2020a). *A union of equality: EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020-2030*.
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf
- European Commission (2020b). *Turkey 2020 report*. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/turkey_report_2020.pdf
- European Commission (2021). *Turkey 2021 report*.
<https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/turkey-report-2021-v2.pdf>
- European Commission (2022). *Turkey 2022 report*.
[https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/T%C3%BCrkiye%20Report%202022%20\(1\)\(2\).pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/T%C3%BCrkiye%20Report%202022%20(1)(2).pdf)
- European Council (2013). *Council recommendation of 9 December 2013 on effective Roma integration measures in the member states (2013/C 378/01)*
- European Union Agency for Fundamental Rights (2020). *Monitoring framework for an EU Roma Strategic Framework for Equality, Inclusion and Participation: Objectives and indicators*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2020-portfolio_of_indicators_working-paper_en.pdf
- Foggo, H. (2006). *Çingeneleri dışlamak ırkçılık sayılmıyor mu? Bianet*.
<https://m.bianet.org/bianet/toplum/77322-cingeneleri-dislamak-irkcilik-sayilmiyor-mu>

- Kende, A., Hadarics, M., Bigazzi, S., Boza, M., Kunst, J. R., Lantos, N. A., Láštiová, B., Minescu, A., Pivetti, M., & Urbiola, A. (2021). The last acceptable prejudice in Europe? Anti-Gypsyism as the obstacle to Roma inclusion. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(3), 388-410.
- Keyman, E. F., & Düzgit, S. A. (2007). Europeanization, democratization and human rights in Turkey. In *Turkey and the European Union* (pp. 69-89). Palgrave Macmillan, London.
- Kirova, I. The decade of Roma inclusion: Addressing racial discrimination through development. *UN Chronicle*. <https://www.un.org/en/chronicle/article/decade-roma-inclusion-addressing-racial-discrimination-through-development>
- Kóczé, A., & Rövid, M. (2017). Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe. *Identities*, 24(6), 684-700.
- Marushiakova-Popova, E., & Popov, V. (2015). European policies for social inclusion of Roma: Catch 22?. *Social Inclusion*.
- Ministry of Family and Social Policy, General Directorate of Family and Community Services (2016). *The strategy paper on Roma people (2016-2021)*.
- Ministry of Family and Social Policy, General Directorate of Family and Community Services (2016). *The strategy paper on Roma people (2016-2021) The 1st phase action plan (2016-2018)*.
- Ministry of Labour and Social Security. *Promoting social inclusion at densely Roma populated areas (SIROMA)*. <http://www.ikg.gov.tr/promoting-social-inclusion-at-densely-roma-populated-areas-siroma/?lang=en>
- Müftüler Baç, M. (2005). Turkey's political reforms and the impact of the European Union. *South European Society and Politics*, 10(1), 17-31.
- Müftüler-Baç, M., & Keyman, E. F. (2012). Turkey under the AKP: the era of dominant-party politics. *Journal of Democracy*, 23(1), 85-99.
- Müller, S., & Jovanovic, Z. (2009). *Pathways to progress? The European Union and Roma inclusion in the Western Balkans*.
- Noutcheva, G., & Aydın-Düzgit, S. (2012). Lost in Europeanisation: The Western Balkans and Turkey. *West European Politics*, 35(1), 59-78.
- Nye, Joseph. (2020). Trump's transactional myopia. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-renounces-key-ingredients-of-american-global-leadership-by-joseph-s-nye-2020-02>.
- Öniş, Z., & Keyman, F. E. (2007). *Turkish politics in a changing world: Global dynamics and domestic transformations*, Istanbul. Istanbul Bilgi University Press.
- Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-asianism: Foreign policy activism in Turkey during the AKP era. *Turkish Studies*, 10(1), 7-24.
- Özateşler, G. (2016). *Çingene: Türkiye'de yaftalama ve dışlayıcı şiddetin toplumsal dinamiği*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Panayırıcı, U. C & Duygulu, S. (2017). Cashing in on being in the middle: Turkish governmental framing strategies of the Syrian refugee crisis, *ISA - Global South Caucasus Workshop*, Havana, July.

Ram, M. H. (2014). Europeanized hypocrisy: Roma inclusion and exclusion in Central and Eastern Europe. *JEMIE*, 13, 15.

ROMSID. *About ROMSID*. <https://romsid.com/?p=419&lang=en>

Saatçioğlu, B. (2016). De-Europeanisation in Turkey: The case of the rule of law. *South European Society & Politics*, 21(1), 133-146.

Sayan, P. (2019). Enforcement of the anti-Racism legislation of the European Union against antigypsyism. *Ethnic and Racial Studies*, 42(5), 763-781.

Sayan, P. & Duygulu, Ş. (2022): NGOization, politicization and polarization of Roma civil society in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 22(3), 419-440. DOI: 10.1080/14683857.2022.2046384

Schimmelfennig, F. (2005). Strategic calculation and international socialization: Membership incentives, party constellations, and sustained compliance in Central and Eastern Europe. *International Organization*, 59(4), 827-860.

T24 (2015). 64. hükümet programı. https://media-cdn.t24.com.tr/files/20151125175322_64.hukumet_programi.pdf

TBMM (2014). 62. hükümet programı TBMM'de. <http://tbmm.akparti.org.tr/haberler/62-hukumet-programi-tbmmde/>

TC Avrupa Birliği Bakanlığı (2015). *Avrupa Birliği'ne katılım için ulusal eylem planı*. https://www.ab.gov.tr/files/ceb/Ulusal_Eylem_Planlari/ulusal_eylem_plani_2016_2019_tr.pdf

TC Resmi Gazete (1934). *İskan kanunu 1934 (2510)* <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>

TC Resmi Gazete (2006). *İskan kanunu 2006 (5543)* <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm>

TC Resmi Gazete (2011). *Yabancıların Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkında kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun 6097* <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/01/20110119-1-1.htm>

TC Resmi Gazete (2018). *Genel kolluk disiplin hükümleri hakkında kanun hükmünde kararnamenin kabul edilmesine dair kanun 7068* <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180308M1-1.htm>

Terry, K. (2021). The EU-Turkey Deal, five years on: A frayed and controversial but enduring blueprint. *Migration Policy Institute*.

Tocci, N. (2005). Europeanization in Turkey: trigger or anchor for reform?. *South European Society and Politics*, 10(1), 73-83.

Turanlı, K. (2021). *Türkiye insan hakları ve eşitlik kurumu 2020/8 sayılı kurul kararı raporu*. İstanbul.

TUSEV (2015). 64. hükümet 2016 yılı eylem planı. <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/64.HukumetEylemPlaniKitapcik.pdf>

Yılmaz, G. (2014). EU conditionality is not the only game in town! Domestic drivers of Turkey's Europeanization. *Turkish Studies*, 15(2), 303-321.

- Yılmaz, G. (2016). Europeanisation or de-Europeanisation? Media freedom in Turkey (1999–2015). *South European Society & Politics*, 21(1), 147-161.
- Yılmaz, G., & Soyaltın, D. (2014). Zooming into the ‘domestic’ in Europeanization: Promotion of fight against corruption and minority rights in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1), 11-29.
- Yılmaz, G. (2016). From Europeanization to de-Europeanization: The Europeanization process of Turkey in 1999–2014. *Journal of Contemporary European Studies*, 24(1), 86-100.
- Zoellick, R. 2017. The conflict at the heart of Donald Trump’s foreign policy. *Financial Times*. August 22. <https://www.ft.com/content/896ff946-868e-11e7-8bb1-5ba57d47eff7>.

Interview List

- Interview 1, NGO worker, Mersin, 2019.
- Interview 2, Volunteer, Edirne, 2019.
- Interview 3, Volunteer, Tekirdağ, 2020.
- Interview 4, NGO Worker, Edirne, 2020.
- Interview 5, Volunteer, İzmir, 2020.
- Interview 6, Volunteer, İstanbul, 2020.
- Interview 7, NGO President, İzmir, 2020.
- Interview 8, NGO Worker, Gaziantep, 2020.
- Interview 9, Volunteer, İstanbul, 2020.
- Interview 10, NGO President, Bandırma, 2020.
- Interview 11, Volunteer, İzmir, 2020.
- Interview 12, NGO President, İstanbul, 2020.
- Interview 13, Volunteer, Ankara, 2020.
- Interview 14, Volunteer, İstanbul, 2020.

BEYOND MONEY: A SOCIAL ANALYSIS OF HAPPINESS

Nazife Merve HAMZAOĞLU¹

Abstract

As a main indicator of well-being, happiness-related studies have become an essential topic in the economics literature; the relationship between happiness and economic factors is frequently discussed. Social well-being is not only related to economic factors such as income and employment but also social relations, status, health, and behavioral factors. In this study, I reveal social factors affecting the happiness level. Using the World Values Survey data (2017-2021), I analyzed the relationship with several social factors. The results indicate that health, security, commitment to religion, financial satisfaction, freedom of choice, having children, interests in politics, living in a secure and democratic environment, and supporting the increase of government ownership in the industry have positive and significant impacts on happiness. Moreover, the econometric model shows that young people and women tend to be happier, and marriage and income have positive and significant impacts on happiness. Also, happier people prefer TV as an information resource, but those who prefer the internet and social media to obtain information are less happy. Lastly, perceived corruption is negatively correlated with happiness.

Keywords: Happiness economics, social well-being, behavioral economics, welfare.

JEL Codes: D91, D12, D63

PARANIN ÖTESİNDE: MUTLULUĞUN SOSYAL BİR ANALİZİ

Öz

İyi oluşun temel bir göstergesi olarak mutlulukla ilgili çalışmalar ekonomi literatüründe önemli bir konu haline gelmektedir; mutluluk ve ekonomik faktörler arasındaki ilişki sıklıkla tartışılmaktadır. Bununla birlikte, sosyal refah sadece gelir ve istihdam gibi ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler, statü, sağlık ve davranışsal faktörlerle de ilgilidir. Bu çalışmada mutluluk düzeyini etkileyen sosyal faktörler ortaya konulmaktadır. Dünya Değerler Anketi verileri (2017-2021) kullanılarak, çeşitli sosyal faktörlerle olan ilişki çalışmada analiz edilmiştir. Sonuçlar, sağlık, güvenlik, dine bağlılık, finansal tatmin, seçim özgürlüğü, çocuk sahibi olma, siyasete ilgi duyma, güvenli ve demokratik bir ortamda yaşama ve sanayide devlet mülkiyetinin artmasını desteklemenin mutluluk seviyesi üzerinde olumlu ve önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gençlerin ve kadınların daha mutlu olma eğiliminde olduğu; evlilik ve gelirin mutluluk üzerinde olumlu ve önemli etkileri olduğu görülmektedir. Çalışmaya göre daha mutlu insanlar bilgi kaynağı olarak televizyonu tercih ederken, bilgi edinmek için internet ve sosyal medyayı tercih edenler daha az mutludur. Son olarak, algılanan yolsuzluk mutlulukla negatif ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk ekonomisi, sosyal iyi oluş, davranışsal ekonomi, refah.

JEL Sınıflaması: D91, D12, D63

¹ Doktor Öğretim Üyesi, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, n.hamzaoglu@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6240-7613

1. Introduction

Happiness is what we want to achieve in life. From a psychological view, it can be defined as “the experience of joy, contentment, or positive well-being, combined with a sense that one’s life is good, meaningful, and worthwhile” (Lyubomirsky, 2007). Since antiquity, happiness has been under discussion by many philosophers and scholars. For instance, Aristotle expressed the concept of happiness as an “activity of the soul that expresses virtue.” (McMahon, 2004). In Ancient Greece, the term “Eudaimonia” means the state of good spirit or the highest human good that is desirable for himself, but it was translated to the word of happiness that we currently use (Duignan, 2020).

Well-being includes the state of happiness but other factors such as having a purpose, potential, control over life, experience of positive relationships and mental health determine the well-being (Huppert, 2009). Moreover, the success in personal, professional, interpersonal levels shape the well-being, and then the well-being can have a significant impact on the productivity in the workplace, effective learning, creativity, prosocial behaviors, and relationships (Diener, 2012).

Well-being is beyond happiness or life satisfaction², but there is general trend among governments to assess the level of well-being by solely measuring happiness, life satisfaction by conducting national surveys (Allin and Hand, 2016). As a main indicator of well-being, happiness-related studies have become an essential topic in the economics literature; the relationship between happiness and economic factors is frequently discussed. However, social well-being is not only related to economic factors such as income and employment but also social relations, status, health, and behavioral factors.

In this study, I aim to reveal social factors affecting the happiness level. By using the data from World Values Survey (Wave 7), I analyzed the relationship between happiness and

² The term well-being has a broader meaning including the state of happiness and satisfaction. Happiness can be classified as a part of subjective well-being which is a general assessment of a range of different self-reports of several moods and life assessments (Helliwell and Wang, 2012). Satisfaction can describe a result of a range of different emotions whereas the state of happiness can be seen as the process while experiencing them (Michalos, 1980).

several social factors such as socio-demographical characteristics, health, security, commitment to religion, financial satisfaction, freedom of choice, having children, interests in politics, living in a secure and democratic environment, support to government ownership in the industry information resources, etc. The current study provides a more detailed analysis and show differences across regions. The paper is structured as follows: data description and methodology are presented in the next section. Then, the econometric analysis and results are discussed. Lastly, the final section presents the conclusion.

2. Literature Review

There is a varying literature on happiness economics. First in terms of socio-demographic characteristics, using the data from WVS from Waves 3 to 6, Beja (2017) found a U-shaped relationship between happiness and age, and happiness decreases from a high-point in young adulthood, reaches a low-point in midlife and starts to increase. Similarly, Baetschmann (2012) found a decreasing pattern of happiness level up to the age of 55 and an increase until the age of 70 years. Graham and Chattopadhyay (2013) expressed that women report higher levels of life satisfaction than men, but at the same time report more daily stress. In the literature, married couples might report greater subjective well-being (Diener et al., 2000; Stack and Eshleman, 1998). Additionally, Easterlin (2004) states, Americans have a tendency to keep the higher level of happiness during the first decade of marriage. The literature shows mixed results on the correlation between having children and being happy. Cetre et al. (2016) expressed that the relationship between children and happiness is different across countries and the income effect exists. Stutzer and Frey (2006) showed that parents report higher levels of life satisfaction than those who will never have children. Generally, higher education provides high level of income and thereby brings a high level of life satisfaction. But in the literature, there are varying results: on the one hand, better education adapts people to life and generate a higher level of happiness (Chen, 2011); additionally, in poorer countries, education, well-being and happiness are positively correlated (Veenhoven, 1994) and education has a higher and positive impact on well-being for lower income groups (Campbell, 1981; Diener et al., 1993); on the other hand, Clark and Oswald (1996) and Kim (2017) found negative relationship between education and happiness. Across regions, countries, nations, the happiness level may vary (Easterlin and O'Connor, 2020). According to the Easterlin Paradox, at a point in time those with higher income are happier because they are comparing their income to that of others who are less fortunate; but over time the long-term growth rates of happiness and income are not significantly related (Easterlin and O'Connor, 2020).

In terms of personal attitudes, trust is a key indicator of happiness as trusting societies exhibit higher level of happiness like Finland which was ranked as the happiest country in the world for the fifth year in a row as World Happiness Report (2022) shows and Finland also has one of the world's highest levels of trust among people according to the Gallup Survey (Radcliff, 2022). Second, feeling safe in the neighborhood is an essential part of a daily life. Lewis and Cruise (2006) found positive and significant impact of religion on happiness by using Oxford Happiness Inventory, but also found no association between them by employing Depression-Happiness Scale. Mookerjee and Beron (2005) found positive association between religion and happiness.

Health state is a necessity for the well-being, and it is a vital indicator of happiness as Graham (2008) expressed. Life satisfaction is generally positively linked with happiness –happiness covers a more emotional concept, whereas life satisfaction has a more cognitive meaning (Badri et al., 2022). As Ngamaba et al. (2020) express, financial satisfaction is a part of subjective well-being and it needs more analyses across countries.

The political system is a powerful determinant of the control and maintenance of the environment that we live in. One of the essential criteria of a healthy political system is the low corruption level in a country. Several studies found a negative and significant correlation between corruption and happiness level (Tavits, 2008; Wu and Zhu, 2015; Li and An, 2019). In political science, political behavior is genuinely analyzed but its relationship with happiness of subjective well-being are rarely analyzed (Ward, 2019). Furthermore, Ojeda (2015) found that depressed people tend to disengage from politics.

We live in an age where information can be obtained from various channels in order to follow the agenda. Every day, we use several channels to access news. Various communication channels can affect an individual's happiness and well-being. For example, frequent use of social media might cause depression where people compare their life styles with others (Seabroke et al., 2016). Chen (2011) states that social network and connection to the outside world makes people happier.

3. Methodology and Data Analysis

The data from World Values Survey (WVS) provides a cross sectional data collected from 60 countries between mid-2017 and December 31, 2021 (World Values Survey, n.d.). From the questionnaire, several questions are chosen as variables. Missing values are deleted and the answers of 65.637 respondents are analyzed. I have conducted an ordered logistic regression model where the dependent variable is happiness level: 1 = Not at all happy, 2 = Not very happy, 3 = Quite happy, and 4 = Very happy. As the dependent variable is truly ordered and contains 4 categories, an ordered logistic model is useful.

Control and independent variables are socio-demographical variables like **age, sex, marital status, education**; subjective well-being indicators such as **health condition, life satisfaction, financial satisfaction**; personal attitudes such as **trust, religiosity, importance of god, praying**; variables on political participation and attitudes such as **freedom of choice, corruption of the government, interest in politics**, variables regarding economic values like **government interaction in ownership, competition, responsibility, hard work**; societal factors like **trusting others, feeling safe in neighborhood**; economic factors like **income scale**; information sources followed to gather information like **TV, radio, mobile, e-mail, internet, social media, friends** and **region that the country of residence belongs**.

Table 3.1 shows the statistical description of socio-demographical characteristics of the sample. As seen, the majority of the respondents live in East Asia and Pacific, have upper-secondary education, belong to the age group of 25-34 years, have child/children and married. The description of variables and summary statistics are given in the Appendix section.

Table 3.1. Socio-demographical characteristics of the sample

Regions	%	Age	%
<i>Sub-Saharan Africa</i>	6.35	<i>16-24 years</i>	15.67
<i>South Asia</i>	3.70	<i>25-34 years</i>	22.63
<i>North America</i>	8.87	<i>35-44 years</i>	20.46
<i>Middle East and North Africa</i>	10.49	<i>45-54 years</i>	17.32
<i>Latin America and Carribean</i>	20.37	<i>55-64 years</i>	13.82
<i>Europe and Central Asia</i>	18.30	<i>64-80 years</i>	9.28
<i>East Asia and Pacific</i>	31.91	<i>81 and older</i>	0.82
Education		Presence of Children	
<i>Early childhood education</i>	4.95	<i>Yes</i>	70.30
<i>Primary education</i>	12.45	<i>No</i>	29.70
<i>Lower secondary education</i>	14.03	Gender	
<i>Upper secondary education</i>	26.45	<i>Male</i>	48.71
<i>Post-secondary non-tertiary ed.</i>	9.29	<i>Female</i>	51.29
<i>Short-cycle tertiary education</i>	8.33	Marital Status	
<i>Bachelor or equivalent</i>	17.72	<i>Married</i>	56.29
<i>Master or equivalent</i>	5.68	<i>Living together as married</i>	8.09
<i>Doctoral or equivalent</i>	1.10	<i>Divorced</i>	3.71
		<i>Separated</i>	2.20
		<i>Widowed</i>	4.80
		<i>Single</i>	24.70

4. Econometric Analysis, Results, and Discussion

In this section, I provide the econometric model that I have used to estimate the relationship between the likelihood of being happier and several economic, social well-being and political factors. To detect the multi collinearity I have applied Variance Inflation Factor (VIF) analysis as it is a measurement to detect the multi collinearity problem. VIF analysis generally follows a rule of thumb where the elimination of high scored variables from the model is applicable. Though, I have used the same procedure and eliminated the variables with a score greater than 10 and a tolerance of less than 0.20 (Kim , 2019). Table 4.1 exhibits the results of the ordered logit estimation.

Socio-demographical characteristics: As seen in Table 4.1, the model estimates that age has a negative and significant relationship with happiness. The majority of the sample used in this study includes respondents between 16- 64 years. Thus, our results are in line with the literature as happiness is decreasing in mid age levels (Beja, 2017; Baetschmann, 2012). I also found a positive impact of being female on the likelihood of being happier and the result is in line with the study conducted by Graham and Chattopadhyay (2013). The model shows a positive and significant impact of marriage on happiness and our result are in line with studies of Diener et al. (2000) and Stack and Eshleman (1998). The results also show that having no child has a negative impact on happiness level and it is in line with the findings of the study conducted by Stutzer and Frey (2006). The econometric model shows the negative impact of education level on happiness similar to the findings of Clark and Oswald (1996) and Kim (2017). This result can be interpreted as educated people might be exposed to high level of stress.

From a regional perspective, the respondents from South Asia, North America, Middle East and North Africa, East Asia and Pacific exhibit lesser happiness levels than those from Sub-Saharan Africa. Moreover, we see that respondents from Latin America Caribbean are more likely to be happier. We see no correlation between living in Europe and happiness level. This results show the variation of happiness level across regions in line with the findings of Easterlin and O'Connor (2020). From the eudemonic approach, the notion of having a purpose in life might increase the level of happiness. The result from the econometric model shows that those reporting themselves at a higher income scale are happier. As Easterlin

Paradox show the positive relationship between income and happiness at a point in time (Easterlin and O'Connor, 2020), the model³ verifies it.

Personal Attitude: I found that feeling secure in the neighborhood and trusting others have positive and significant impact on the likelihood of being happier. Moreover, three variables regarding religious beliefs are analyzed. I found the positive and significant impacts of believing that god is important and praying on happiness, but a positive and insignificant impact of religious participation apart from funerals and wedding. The results are in line with the existing literature (Lewis and Cruise, 2006; Mookerjee and Beron, 2005). Mookerjee and Beron, 2005 found positive association between religion and happiness; thus the results found in this study are quite similar as two of the variables have significant and positive impact but the other does not.

Subjective well-being indicators: I employed life satisfaction, health and financial satisfaction variables as indicators of subjective well-being. They both have positive and significant impact on happiness level. Moreover, the econometric estimation shows a positive and significant impact of subjective well being on happiness.

Political environment indicators: Similar to the findings of Tavits (2008), Wu and Zhu (2015), Li and An (2019), I have found negative and significant correlation between corruption and happiness level. So, respondents perceiving the government as more corrupt tend to be less happy. Besides, I found the positive and significant impacts of having interest in politics, living in a democratic country and the freedom of choice on the likelihood of being happier. Moreover, freedom of choice, which can be illustrated as a part of freedom in life is positively and significantly correlated with happiness.

Economic values: Opinions towards economic values matter for individuals. Besides Gini coefficient, perception towards income distribution also matters in the subjective happiness level. For this reason, I analyzed the perception on the income distribution and found no association with happiness. The model also includes the effect of perception on government ownership in industries. As capitalist world has promoted market economies and its efficiency for a long time, the perceptions of respondents towards government ownership can be important. If happiness is the main purpose of life and all economic theories ultimately aim to achieve it, it may be quite interesting to look at a possible relationship between personal views about the functioning of the market economies and happiness level. Interestingly, I

³ The cross sectional data is not able to show the long-run impact.

found that respondents supporting government ownership in industries tend to be happy. Lastly, people believing that hard work does not bring success but luck does tend to be less happy.

Information sources: We live in an age where information can be obtained from various channels in order to follow the agenda. Every day, we use several channels to access news. Various communication channels can affect an individual's happiness and well-being. For example, frequent use of social media might cause depression where people compare their life styles with others (Seabroke et al., 2016). Whereas, Graciyal et al. (2021) highlight that the use of social media promotes an activity for happiness or pleasure. Additionally, Veenhoven and Vogelaar (2019) found that adolescents and youngsters tend to be less happy the more they use the internet, but adults profit from the Internet access. Furthermore, Frey et al. (2007) expressed that a moderate time for watching TV might increase the happiness level as it provides a pleasant activity. The results show that people following TV and social media tend to be happier similar to the study conducted by Graciyal et al. (2021), whereas those who use radio, and internet are less likely to be happy similar to the the findings of Veenhoven and Vogelaar (2019).

Table 4.1. Econometric Model⁴

<i>Variables</i>	<i>Coefficient</i>	<i>Variables</i>	<i>Coefficient</i>
<i>Socio-demographical Variables</i>		<i>Economic Indicators</i>	
<i>AGE</i>	- 0.00414** * (0.000634)	<i>INCOME SCALE</i>	0.0108** (0.00441)
<i>2.FEMALE</i>	0.152*** (0.0166)	<i>Personal Attitude</i>	

⁴ Standard errors in parentheses *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

<i>1.MARRIED</i>	<i>0.189***</i> <i>(0.0202)</i>	<i>FEELING SECURE</i>	<i>0.307***</i> <i>(0.0108)</i>
<i>1.NO CHILD</i>	<i>-</i> <i>0.0924***</i> <i>(0.0230)</i>	<i>TRUST</i>	<i>0.0410**</i> <i>(0.0205)</i>
<i>EDUCATION</i>	<i>-</i> <i>0.0264***</i> <i>(0.00471)</i>	<i>IMPORTANCE OF GOD</i>	<i>0.0188***</i> <i>(0.00371)</i>
<i>2.SOUTH ASIA</i>	<i>-0.285***</i> <i>(0.0575)</i>	<i>RELIGIOUS PARTICIPATION</i>	<i>0.00823</i> <i>(0.00505)</i>
<i>3.NORTH AMERICA</i>	<i>-0.253***</i> <i>(0.0492)</i>	<i>PRAYING</i>	<i>0.0442***</i> <i>(0.00470)</i>
<i>4.MIDDLE EAST AND N. AFRICA</i>	<i>-0.793***</i> <i>(0.0447)</i>	<i>Subjective Well-Being Indicators</i>	
<i>5.LATIN AMERICA AND CARRIBEAN</i>	<i>0.312***</i> <i>(0.0425)</i>	<i>HEALTH</i>	<i>0.668***</i> <i>(0.0107)</i>
<i>6.EUROPE AND CENTRAL ASIA</i>	<i>-0.00714</i> <i>(0.0433)</i>	<i>LIFE SATISFACTION</i>	<i>0.286***</i> <i>(0.00501)</i>
<i>7.EAST ASIA AND PACIFIC</i>	<i>-0.156***</i> <i>(0.0419)</i>	<i>FINANCIAL SATISFACTION</i>	<i>0.0833***</i> <i>(0.00435)</i>
<i>Source of Information</i>		<i>Political Environment Indicators</i>	
<i>INFO: NEWSPAPER</i>	<i>0.000637</i> <i>(0.00583)</i>	<i>CORRUPTION</i>	<i>-0.00690*</i> <i>(0.00359)</i>

<i>INFO: TV</i>	0.0302*** (0.00681)	<i>INTEREST IN POLITICS</i>	0.0745*** (0.00903)
<i>INFO: RADIO</i>	- 0.0197*** (0.00543)	<i>DEMOCRATIC ENVIRONMENT</i>	0.0103*** (0.00337)
<i>INFO: MOBILE</i>	-0.00814 (0.00626)	<i>FREEDOM OF CHOICE</i>	0.0212*** (0.00414)
<i>INFO: EMAIL</i>	0.00942 (0.00639)	<i>Economic Values</i>	
<i>INFO: INTERNET</i>	-0.0196** (0.00780)	<i>INCOME DISTRIBUTION</i>	0.00462 (0.00289)
<i>INFO: SOCIAL MEDIA</i>	0.0148** (0.00702)	<i>GOVERNMENT OWNERSHIP</i>	0.00665** (0.00295)
<i>INFO: FRIENDS</i>	6.0905 (0.00645)	<i>PRIV RESPONSIBILITY</i>	0.00439 (0.00286)
		<i>COMPETITION</i>	-0.00400 (0.00320)
<i>/cut1</i>	1.884*** (0.0935)	<i>HARD WORK</i>	- 0.0259*** (0.00294)
<i>/cut2</i>	4.326*** (0.0923)	<i>Adj. R-square</i>	0.1617
<i>/cut3</i>	7.645*** (0.0962)	<i>Observations</i>	65,637

5. Conclusion

Happiness is the ultimate goal in life. While the conventional policies look into the impoverishment of the economic indicators like GDP, employment, inflation; deeper analyses on happiness and well-being have been recently conducted in academics. This paper investigates several factors affecting happiness level. Since the happiness literature is very wide and expanding, the paper contributes by revealing the impact of social, political, and economic factors.

The study firstly profiles the likelihood of being happier from socio-demographical characteristics. It is found that young people and women tend to be happier, while the marriage having children, and income have positive and significant impacts on happiness. Regional differences are also evident.

The results indicate that health, security, commitment to religion, financial satisfaction, freedom of choice, interests in politics, living in a secure and democratic environment, and supporting the increase of government ownership in the industry have positive and significant impacts on happiness. Moreover, the econometric estimation shows that people living in more corrupted countries are less likely to be happy just like people believing that hard work does not bring success. In terms of information sources, people following TV and social media are happier and those who prefer radio and internet are less likely to be happy.

From this analysis, several policy recommendations can be made. First, people can be promoted to engage in politics and the reduction of corruption, increase of freedom of choice must be priorities for policy-makers. Moreover, age, income, marital statuses are quite important in happiness. Policies ameliorating income levels, targeting unmarried people, mid-age groups can be designed in many ways. Region-based policies can be designed and conducted by international organizations. This paper is a preliminary work to investigate these factors affecting happiness. So that further research can focus on these factors in a more detailed way.

References

- Allin, P., & Hand, D. J. (2016). New statistics for old?-measuring the wellbeing of the UK. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 180(1), 3-43. <https://doi.org/10.1111/rssa.12188>
- Baetschmann, G. (2012). Heterogeneity in the relationship between happiness and age: Evidence from the German socio-economic panel. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2142511>
- Badri, M. A., Alkhaili, M., Aldhaheri, H., Yang, G., Albahar, M., & Alrashdi, A. (2022). Exploring the Reciprocal Relationships between Happiness and Life Satisfaction of Working Adults-Evidence from Abu Dhabi. *International journal of environmental research and public health*, 19(6), 3575. <https://doi.org/10.3390/ijerph19063575>
- Beja, E. L. (2017). The U-shaped relationship between happiness and age: Evidence using world values survey data. *Quality & Quantity*, 52(4), 1817-1829. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0570-z>
- Campbell, A. (1981). *The sense of well-being in America: Recent patterns and trends*. New York: McGraw-Hill.
- Cetre, S., Clark, A. E., & Senik, C. (2016). Happy people have children: Choice and self-selection into parenthood. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2769188>
- Chen, W. (2011). How education enhances happiness: Comparison of mediating factors in four east Asian countries. *Social Indicators Research*, 106(1), 117-131. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9798-5>
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (1996). Satisfaction and comparison income. *Journal of Public Economics*, 61(3), 359-381. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(95\)01564-7](https://doi.org/10.1016/0047-2727(95)01564-7)
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., and Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28, 195-223.
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E., & Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 419-436. <https://doi.org/10.1177/0022022100031004001>
- Diener, E. (2012). New findings and future directions for subjective well-being research. *American Psychologist*, 67(8), 590-597. <https://doi.org/10.1037/a0029541>
- Duignan, B. (2020). Eudaimonia. In *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/eudaimonia>
- Easterlin, R. A. (2004). The economics of happiness. *Daedalus*, 133(2), 26-33.
- Easterlin, R. A., & O'Connor, K. (2020). The Easterlin paradox. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3743147>
- Frey, B. S., Benesch, C., & Stutzer, A. (2007). Does watching TV make us happy? *Journal of Economic Psychology*, 28(3), 283-313. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.02.001>
- Graham, C. (2008). Happiness and health: Lessons—And questions—For public policy. *Health Affairs*, 27(1), 72-87. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.27.1.72>
- Graham, C., & Chattopadhyay, S. (2013). Gender and well-being around the world. *International Journal of Happiness and Development*, 1(2), 212. <https://doi.org/10.1504/ijhd.2013.055648>
- Helliwell, J. F., & Wang, S. (2012). The state of world happiness. *World happiness report*, 10-57.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2022). *World Happiness Report 2022*. New York: Sustainable Development Solutions Network.

- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: Evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 1(2), 137-164. <https://doi.org/10.1111/j.1758-0854.2009.01008.x>
- Kim J. H. (2019). Multicollinearity and misleading statistical results. *Korean journal of anesthesiology*, 72(6), 558–569. <https://doi.org/10.4097/kja.19087>
- Lewis, C. A., & Cruise, S. M. (2006). Religion and happiness: Consensus, contradictions, comments and concerns. *Mental Health, Religion & Culture*, 9(3), 213-225. <https://doi.org/10.1080/13694670600615276>
- Li, Q., & An, L. (2019). Corruption takes away happiness: Evidence from a cross-national study. *Journal of Happiness Studies*, 21(2), 485-504. <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00092-z>
- Lyubomirsky, S. (2007). *The how of happiness: A new approach to getting the life you want*. Penguin.
- McMahon, D. M. (2004). From the happiness of virtue to the virtue of happiness: 400 B.C. – A.D. 1780. *Daedalus*, 133(2), 5-17. <https://doi.org/10.1162/001152604323049343>
- Mookerjee, R., & Beron, K. (2005). Gender, religion and happiness. *The Journal of Socio-Economics*, 34(5), 674-685. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.07.012>
- Michalos, A. C. (1980). Satisfaction and happiness. *Social indicators research*, 8(4), 385-422.
- Ngamaba, K. H., Armitage, C., Panagioti, M., & Hodgkinson, A. (2020). How closely related are financial satisfaction and subjective well-being? Systematic review and meta-analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 85, 101522. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2020.101522>
- Ojeda, C. (2015). Depression and political participation*. *Social Science Quarterly*, 96(5), 1226-1243. <https://doi.org/10.1111/ssqu.12173>
- Radcliff B. (2022). Trusting societies are overall happier – a happiness expert explains why. <https://theconversation.com/>. <https://theconversation.com/trusting-societies-are-overall-happier-a-happiness-expert-explains-why-177803#:~:text=Trust%20is%20one%20key%20factor,share%20high%20levels%20of%20trust>
- Seabrook, E. M., Kern, M. L., & Rickard, N. S. (2016). Social Networking Sites, Depression, and Anxiety: A Systematic Review. *JMIR mental health*, 3(4), e50. <https://doi.org/10.2196/mental.5842>
- Stack, S., & Eshleman, J. R. (1998). Marital status and happiness: A 17-Nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2), 527. <https://doi.org/10.2307/353867>
- Stutzer, A., & Frey, B. S. (2006). Does marriage make people happy, or do happy people get married? *The Journal of Socio-Economics*, 35(2), 326-347. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.11.043>
- Tavits, M. (2008). Representation, corruption, and subjective well-being. *Comparative Political Studies*, 41(12), 1607-1630. <https://doi.org/10.1177/0010414007308537>
- Veenhoven, R. (1994). Correlates of happiness: 7837 findings from 603 studies in 69 nations 1911-1994, world database of happiness.
- Veenhoven, R., & Vogelaar, R. (2019). Does the internet make us happier? (2019-2) EHERO. <https://www.eur.nl/en/ehero/media/2019-08-does-internet-make-us-happier>
- Ward, G. (2019). Happiness and voting behaviour. *World Happiness Report 2019*, 46-65.
- World Values Survey. (n.d.). WVS database. WVS Database. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
- Wu, Y., & Zhu, J. (2015). When are people unhappy? Corruption experience, environment, and life satisfaction in Mainland China. *Journal of Happiness Studies*, 17(3), 1125-1147. <https://doi.org/10.1007/s10902-015-9635-7>

Appendix

Table A1. Description of Variables

Variable	Description	Mean
AGE	Age of the respondents	41.73
SEX	1 = male, 2 = female	1.51
MARRIED	1= married, 0= otherwise	0.56
NO CHILD	1= having no child, 0 = otherwise	0.29
EDUCATION	0 = Early childhood education, 1 = Primary education, 2 = Lower secondary education, 3 = Upper secondary education, 4 = Post-secondary non-tertiary education, 5 = Short-cycle tertiary education, 6 = Bachelor or equivalent, 7 = Master or equivalent, 8 = Doctoral or equivalent	3.54
REGION	1 = Sub-Saharan Africa, 2 = South Asia, 3 = North America, 4 = Middle East and North Africa, 5 = Latin America and Caribbean, 6 = Europe and Central Asia, 7 = East Asia and Pacific	NA
HAPPINESS*	Feeling of happiness	3.15
INCOME SCALE	Scale of Income: 1 = Lower step, 2 = Second step, ..., 10 = Tenth step	4.86
SECURE*	Feeling secure in the neighborhood that the respondents' living	2.98
TRUST**	Agreeing on "Most people can be trusted"	0.22
IMPORTANCE OF GOD***	Agreeing on "God is important"	7.60
RELIGIOUS PARTICIPATION	1 = Never, practically never, 2 = Less often, 3 = Once a year, 4 = Only on special holy days, 5 = Once a month, 6 = Once a week, 7 = More than once a week	3.92
PRAY	Apart from weddings and funerals, the frequency of praying 1 = Never, practically never, 2 = Less often, 3 = Once a year, 4 = Only on special holy days, 5 = Only when attending religious services, 6 = Several times each week, 7 = Once a day, 8 = Several times a day	5.39
HEALTH	State of health (subjective): 1 = Very poor, 2 = Poor, 3 = Fair, 4 = Good, 5 = Very good	3.82
LIFE SATISFACTION***	Satisfaction with life	7.09
FINANCIAL SATISFACTION ***	Satisfaction with financial situation of household	6.18
CORRUPTION***	Perceptions of corruption in the country	7.61
INTEREST IN POLITICS *	Interest in politics	2.34
DEMOCRACY****	Level of democratically government in the country	6.14
FREEDOM OF CHOICE****	Level of freedom of choice and control	7.23
INCOME DISTRIBUTION	Income equality vs larger income differences	6.37
PRIV RESPONSIBILITY	Private vs state ownership of business 1 = Private ownership of business should be increased, ..., 10 = People should take more responsibility to provide for themselves	5.68
GOVERNMENT OWNERSHIP	Government's vs individual's responsibility 1 = The government should take more responsibility to ensure that everyone is provided for, ..., 10 = Government ownership of business should be increased	5.03
COMPETITION	Competition good or harmful 1 = Competition is good, ..., 10 = Competition is harmful	4.00
HARD WORK	Success: hard work vs luck 1 = In the long run, hard work usually brings a better life, ..., 10 = Hard work doesn't generally bring success - it's more a matter of luck and connections	4.36
INFO: NEWSPAPER****	Information source: Daily newspaper	2.61
INFO: TV****	Information source: TV news	4.17

<i>INFO: RADIO****</i>	<i>Information source: Radio news</i>	2.87
<i>INFO: MOBILE****</i>	<i>Information source: Mobile phone</i>	3.59
<i>INFO: EMAIL****</i>	<i>Information source: Email</i>	2.45
<i>INFO: INTERNET****</i>	<i>Information source: Internet</i>	3.42
<i>INFO: SOCIAL MEDIA****</i>	<i>Information source: Social media (Facebook, Twitter, etc.)</i>	3.35
<i>INFO: FRIENDS****</i>	<i>Information source: Talk with friends or colleagues</i>	3.67
* Score: 1 = Not at all, 2 = Not very, 3 = Quite, 4 = Very ** Score: 1 = yes, 0 = no *** Score: 1 = Not at all, ..., 10 = very much **** Score: 1, 2, 3, 4, 5= never/ less than monthly/ monthly/ weekly/ daily		

ALAIN BADIOU'DA SANATTA HAKİKAT

Selman AKIL¹

Öz

Makalenin amacı çağdaş Fransız filozof Alain Badiou'nun sanat ve hakikat ilişkisine dair ileri sürdüğü yaklaşımı analiz etmek, temel karakterini belirlemek ve eleştirisini sunmaktır. Makale temel olarak Badiou'nun sanat üzerine kitap, makale ve konferanslarını kaynak olarak almakla birlikte, Badiou'nun felsefi sisteminin genel çerçevesini dikkate almaktadır. Böylece makalenin kapsamı temelde Badiou'nun sanat ve hakikat ilişkisine dair görüşleri ve bu görüşlerin felsefi referansları olmaktadır. Araştırma yöntemi metin analizi yöntemidir. Badiou sanatın felsefi incelemesinin ancak hakikat kavramı doğrultusunda mümkün olabileceği görüşündedir. Bu bağlamda Badiou felsefe tarihinde bu ilişki için üç şema sunar ve onları yeniden yapılandırarak kendi şemasını kurar. Makalede Badiou'nun oluşturduğu şemanın karakteri idealizm olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte Badiou, şemasında materyalist felsefenin görüşlerine idealist bir karakter yüklemiştir. Makalede bu yaklaşım eleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alain Badiou, Sanat Yapıtı, Hakikat, Konfigürasyon, Adlandırılmayan

JEL Sınıflaması: Y800, Z190, Z110

TRUTH IN ART FOR ALAIN BADIOU

Abstract

The aim of the article is to present the contemporary French philosopher Alain Badiou's approach to the relationship between art and truth, to identify basic characteristics of his philosophy of art, and to discuss main identifiers of his critique. The article focuses primarily on Badiou's books, articles and conferences on the subject of art, but also deals with the general framework of his philosophical system. Thus, the aim of the article is to analyze Badiou's views on the relationship between art and truth and the philosophical references of these views. The method employed on textual analysis, relying on detailed analysis of relevant material. Badiou claims that the philosophical study of art can only be possible in relation with the concept of truth. In this context, Badiou presents three approaches for this relationship in the history of philosophy, and reconstructs them with a view to establish his own scheme. In the article, the character of Badiou's schema is identified as a form of idealism, which, in fact, relies on attributing idealistic character to materialist philosophy. The article also gives a critique of Badiou's scheme in relation to this reading.

Keywords: Alain Badiou, Artwork, Truth, Configuration, The Unnamable

JEL Classification: Y800, Z190, Z110

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, selmanakil@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5259-4718

1. Giriş

Yirminci yüzyılın önde gelen Fransız felsefecilerinden Alain Badiou'ya göre “sanatın kimliğinin felsefi olarak belirlenmesi, hakikat kategorisine giren bir iştir” (Badiou, 2020:20). Bir başka deyişle, Badiou için felsefe açısından sanat ancak hakikatle ilişkisi çerçevesinde ele alınabilir. Badiou aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl felsefesinin yirminci yüzyılda gerçekleştirilme biçimlerinin bir “barbarlığa” ve krize neden olduğunu iddia etmekte ve kendi felsefesini bu “hataları” düzeltme arayışı üzerine kurmaktadır. Badiou sanat felsefesi açısından da benzer bir yöntem izler. Filozof sanat yapıtı ve hakikat arasında kurduğu ilişkide felsefe tarihinde üç şema ileri sürmekte ve kendi yaklaşımını da bu şemalarda mevcut hataları çözecek bir kuram olarak ortaya koymaktadır.

Bu makalenin amacı Badiou'nun sanat felsefesinin dayanağı olan kavramları filozofun düşünce sisteminin genel çerçevesi içinde ele almak ve bu noktadan hareketle modern ve çağdaş sanat için ileri sürdüğü tezlerini incelemektir. Badiou'nun sanat ve hakikat arasında kurduğu ilişkide Platon ve Nietzsche'nin ontoloji ve sanat anlayışları belirleyici olmaktadır. Bu makalenin kuramsal çerçevesi içinde, Platon ve Nietzsche'nin yaklaşımları birbirinin antidotu olarak kavramsallaştırılmakta, Badiou'nun sanat kuramının ayırt edici yönleri ise bu ilişkisellik bağlamında ele alınmaktadır. Makalede Badiou'nun ontoloji felsefesinin genel hatları, sanat yapıtında hakikat düşüncesi ve modern ve çağdaş sanat üzerine görüşleri metin analizi yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Makalede ilkin sanat tarihinde modern ve çağdaş sanatın başlangıcı olarak gördüğü ve analiz ettiği nokta ele alınacak, sonrasında Badiou'nun genel olarak hakikat anlayışının temeli olacak ontolojisi ve olay kavramı açıklanacak, daha sonra sanatta hakikate yaklaşımları çerçevesinde içkinlik ve tekillik kriterleriyle felsefe tarihinde olduğunu ileri sürdüğü üç şema ve bu şemalardaki hataları ortadan kaldırdığını ileri sürdüğü kendisinin dördüncü şeması ele alınacaktır. Badiou'nun dördüncü şeması Platon, Nietzsche ve Heidegger felsefeleri çerçevesinde ayrıntılı analiz edilecek ve son olarak bu analizlerden ortaya çıkan sonuçlarla Badiou'nun Çağdaş Sanat Üzerine On Beş Tez isimli yazısı değerlendirilecektir.

2. Badiou'da modern ve çağdaş sanatın başlangıç noktası

Badiou'ya (2019) göre çağdaş sanat dediğimiz şey, modernite içinde içkin bir kırılmanın sonuç ve ürünüdür ve Cézanne da modern ve çağdaş sanat için bir kırılma noktası teşkil eder.

Bu anlamda Cézanne, düşünürün sanata yaklaşımını belirlemesi açısından önemli bir figürdür. Bu nedenle, Badiou'nun Cézanne üzerinden bir yapı oluşturması bir rastlantı değildir. Dünyayı silindir, küre ve koni gibi şekillerle görmeyi öneren Cézanne, aslında sanat tarihinde beş yüzyıl süren gerçeğe benzetme üzerinden kurulan temsilden bütünüyle uzaklaşmayı da önermiştir. Bu 1874'de Pariste açılan Birinci Empresyonistler sergisiyle görünürlüğe kavuşmuştur. Monet, Degas, Pissarro ve Renoir gibi sanatçılara saygıyla yaklaşan dönemin en ilerici eleştirmenlerinden Marc de Montifaud bile Cézanne'ı "Resim yaparken hezeyanlara kapılan bir tür deli", resimlerini ise "saçma rüyalardan ödünç alınmış tuhaf şekiller" olarak tanımlamıştır (Fray, 1968:II). Cézanne'ın yapıtları mimetik veya realistik imleme ile gerçek dünyaya benzetme ile iletişim kurmuyor, sanat yapıtının kendisinin biçimsel düzenlenmesiyle anlamı iletiyordu; bir başka deyişle bunu "ne gösterdiğiyle değil, nasıl gösterdiğiyle yapıyordu." (Howells ve Negreiros, 2012:38). Badiou, Cézanne'ın temsil ettiği kırılmanın üç büyük ve önemli sanat akımını mümkün kıldığını iddia eder: "Modernitenin en başında bir olay oluşturan kırılmanın, örneğin resimde moderniteye özgü biçim olarak Manet ve empresyonizmle başlayıp bir dizgiyle Cézanne'nın eserlerinde toplandığını ileri sürebiliriz. Ve hemen sonrasında aynı zamanda empresyonizm sonrası modernizm de mümkün olan üç mümkün halde çağdaş dizge başlar. Bunlar, Picasso ve Braque kübizmini de içeren konstrüktivizm, Maleviç ile soyut sanat ve Duchamp'la birlikte sanat olmayan (non-art) sanat." (Badiou, 2019)

Badiou "Modern'den Çağdaş'a: Sanat ya da İmkansızın İmkânı" adlı konferansında (2019, Brüksel) çağdaş sanat için de iki farklı yönlü tanım verir. Bu tanımlardan ilki olumsuzlama, ikincisi olumlama yapar. İlk tanım önceki tüm yaratım biçimlerini reddeden, önceki tüm tanımlara meydan okuyan eleştiri olarak sanat tanımıdır. Buna göre, çağdaş sanat kırılma yaratma kapasitesiyle tanımlanır. Çağdaş sanatın diğer, daha ontolojik ve olumlayan tanımı ise daima bir yerellikten çıkıp farklı bir biçim ortaya koymaya, kendinde saf biçim olarak biçimlerle gerçekliği yaratmak olacaktır. Badiou'nun (2019) sözleriyle: "Çağdaş sanat gerçekten (réel) ayrılır çünkü onun amacı biçimlerin kendi dolayımalarında yeni bir gerçek yaratmaktır." Badiou'nun çağdaş sanat üzerine görüşlerine aşağıda daha ayrıntılı yer vermeden önce, felsefi yaklaşımında hakikat anlayışının incelenmesi gerekmektedir.

3. Badiou felsefesinde hakikat

3.1. Ontoloji

Badiou'nun hakikat kuramında ontoloji merkezi konumda bulunmaktadır. Badiou ontolojisini matematik, özellikle küme teorisi üzerinden kurar. Badiou ontolojiyi matematiğe özdeş kılar ve ontolojinin matematik olduğunu söyler. Bu ontoloji temelinde varlık, hakikat ve bu hakikatin öznesi çokluk olarak ortaya konur (Yenisoy Şahin, 2015). Badiou “dili” model olarak alarak hakikatin sonunun geldiğini ileri süren yaklaşımları eleştirir, matematik üzerinden hakikati temellendirir (Etil, 2013). Badiou ontolojisinde klasik metafiziğin varlığın “bir” mi ya da “çokluk” mu olduğu problemiyle ilgilenir ve şu sonuca varır: “her bir tikel görüngünün ilişkisel ve kavramsal birliği olan bir bütün yoktur.” (Yenisoy Şahin, 2015:2). Böylece Badiou, “tutarsız çokluk” ve “tutarlı çokluk” kavramlaştırmalarıyla bir çözüm önerir. Buna göre tutarsız çokluk, çokluk olarak çokluk olmaktan başka bir nitelik taşımayan çokluklardır ve ontoloji tutarsız çokluğun teorisidir. Tutarlı çokluk aritmetik bir uygulamaya işaret eder şekilde bir sayma işlemidir. Tutarsız çokluk bu sayma işlemiyle tutarlı çokluğa dönüşür.

Bu sayma işleminden önce “bir” yoktur. Tutarlı çokluk bir “bir-olarak-sayma” işlemidir ve iki şekilde gerçekleşir: Üye olma ya da kapsama. İlkinde bir çokluk başka bir çokluğun üyesi olabilir ya da ona ait olabilir. Bu işlemde tutarsız çokluğun “sunumu” gerçekleşir ve Badiou bu işleme “durum” adını verir. İkinci işlemde bir çokluk başka bir çokluk tarafından kapsanabilir. Bu sayma işleminde bir “temsil” mekanizması ortaya çıkar ve Badiou bu işleme “durum hali” adını verir. Her iki sayım işleminin kurduğu mekanizma “yapı” ismini alır.

Badiou “yapı” içinde çoklukları şöyle sınıflandırır: Normal, tekil, fazlalık. “Normal çokluk hem duruma üye olan hem de durumun hali tarafından kapsanan çokluğa işaret eder. Tekil çokluk, duruma aittir; ancak durumun hali tarafından kapsanmayan çokluktur. Fazlalık ise kapsanan ancak üyelik ilişkisinin dışında olan çokluktur. Badiou'nun kendi örneğiyle: Marksist teoriye göre kapitalist toplum düzeninde burjuva sınıfı normal terim, proletarya tekil terim ve kapitalist devlet fazlalıktır.” (Yenisoy Şahin, 2015:2). Tutarsız çokluğun sunumuyla yani sayma işlemiyle tutarlı çokluk olması durumu ontoloji açısından kavranabilmesi için kaçınılmazdır. Bununla birlikte bu sayma işleminin birleştiriciği tutarsız çokluğu bütünüyle tutarlı çokluğa çeviremez ve aynı zamanda bir “boşluk” hasıl olur. Hakikat ise burada gündeme gelir: “Badiou'nun felsefesinde hakikat yapıya ait olan ancak onun tarafından kapsanmayan/temsil edilmeyen tekil öge/boşluk ile ilişkidir.” (Yenisoy Şahin, 2015:2).

3.2. Olay

Badiou'nun “olay” olarak tanımladığı şey ise ontolojinin dışındadır, varlık olarak varlığın alanında değildir. Matematiğin, dolayısıyla ontolojinin kapsamında değildir, ontoloji ancak olayı boşluk, boş küme olarak işaret edebilir. Bununla birlikte olay boşlukta değil, boşluğun kıyısında gerçekleşir, bununla birlikte “Boşluk (the void) yapıda yeni olarak belirenin, radikal değişimin temel dayanak noktasıdır.” (Yenisoy Şahin, 2015:2). Boşluğun kıyısında gerçekleşen olay, olaysal bölge olarak adlandırılır. “Olay”, “olaysal bölge” ve “boşluğun kıyısında” kavramlarının daha açığa kavuşmaları için Badiou konuyu kedi, kedinin karaciğeri ve karaciğerinin hücreleri örnekleri üzerinden açıklar. Kedinin canlılığı çerçevesinde kedi, kedinin karaciğeri, karaciğerin hücreleri ve hücrelerin molekülleri sıralamasını izleyerek ve bir küme mantığını takip ettiğimizde “Bir kedinin karaciğeri (hücrelerden oluşan küme) kedinin canlılığını taşır; çünkü bileşeni olan hücreler de canlıdır. Ancak karaciğerin hücreleri (moleküller kümesi) kedinin canlılığıyla aynı canlılığı taşımaz; çünkü üyesi olan moleküller canlı değildir. Bu nedenle, Badiou'ya göre, temel öğelerden kurulu karaciğer bir olaysal bölge olamaz. Ancak hücreler ayrıksı öğelerden oluştuğundan olaysal bölge olarak görülebilir.” (Yenisoy Şahin, 2015:2). Böylece bir hücre “kedinin canlılığının maddi kıyısıdır” ve kediyi kendi canlılığından "ayırıştırın şeyin kıyısındadır" (Badiou, 2005:99).

3.3. Bir hakikat süreci olarak sanat

3.3.1. Üç Şema

Bir Başka Estetik adlı kitabındaki “Sanat ve Felsefe” başlıklı makalesinde sanatın bizzat bir “hakikat süreci” olduğunu ileri süren Badiou (2020:20) felsefe tarihinde sanat ve hakikat ilişkisi çerçevesinde üç şema oluşturmuştur. Çünkü Badiou'ya (2020:20) göre “Sanatın kimliğinin felsefi olarak belirlenmesi, hakikat kategorisine giren bir iştir.” Alain Badiou, bu şemaları hakikatin sanat yapıtının dışında ya da içinde konumlanması bakımından oluşturur. Badiou bu şemaları “didaktik şema”, “romantik şema” ve “klasik şema” olarak adlandırır. Ona göre didaktik şema tezi “Sanatın hakikate kadir olmadığı ya da her türlü hakikatin sanatın dışında olduğudur.” (Badiou, 2020:12) aynı şekilde romantik şemanın tezi de “yalnız sanatın hakikate kadir olduğudur. Ve bu anlamda felsefenin işaret etmekten öteye gidemediği şeyi sanatın gerçekleştirdiğidir. Romantik şemada sanat hakiki olanın gerçek bedenidir.” (Badiou, 2020:13) Bununla birlikte, Badiou'ya göre bu iki yaklaşım arasında Aristoteles'in kurduğu ve klasik şema olarak adlandırdığı şema yer alır. Burada sanat tıpkı Platon'da olduğu gibi mimetiktir ve “elbette sanat hakikat değildir, ama hakikat olma iddiasında da değildir” çünkü

“sanatın ereği hakikat değildir.” (Badiou, 2020:14) Badiou’ya göre Aristoteles, Platon’dan farklı olarak sanatı bilginin yerine *katharsis* olarak ifade ettiği etiğin alanına dahil etmiştir. Badiou artık bu üç şemanın da geçerliliklerini yitirdikleri düşüncesindedir ve bunlar yerine kendi sanat yaklaşımını ileri sürecektir.

Badiou her üç şemada ortak olan şeyin sanat ve hakikat ilişkisi olduğunu belirtir. Ve bu ilişkinin kategorileri de içkinlik ve tekilliktir. İçkinlik, hakikatin yapıtların sanatsal etkinliklerine içsel mi oldukları yoksa yapıta dışsal bir konumda mı yer aldıklarıyla ilgilidir. Örneğin, Platon idealizminde sanat yapıtı mimesis yani hakikatin yansımasının yansıması olduğundan, hakikat sanat yapıtının kendinden çıkmaz ve dışındadır. Bu nedenle de hakikat sanat yapıtına içkin değildir. Bununla birlikte Heidegger’in Sanat Yapıtının Kökeni isimli kitabında hakikat sanat yapıtının kendinden açığa çıkan bir hakikat olarak karşımıza çıkar. Böylece hakikat sanat yapıtına içkin olur. Heidegger’de sanat yapıtının hakikatinin ne olduğu sorusu aynı zamanda sanat eserinin özünün ne olduğu sorusu olur. Bununla birlikte sanat yapıtının kökeni sanattır ve bu aynı zamanda onun amacıdır. Sanat ise doğada saklıdır ve yapıt sayesinde ortaya çıkar. (Arga, 2020:151-152) İçkinlik, şu sorularla belirlenebilir: “Hakikat, yapıtların sanatsal etkisine gerçekten içsel midir? Yoksa sanat yapıtı dışsal bir hakikatin hepi topu aracı mıdır?” (Badiou, 2020:19) Tekillik ise söz konusu hakikatin sadece sanata ait olup olmamasıyla ilgilidir ve sorusu şudur: “Sanatın tanıklık ettiği hakikat mutlak anlamda sanata has mıdır? Yoksa eser üreten düşüncenin başka söylem türlerinde de dolaşıma girebilir mi?” (Badiou, 2020:19-20). Tekillik sanata ait bir hakikatin aynı zamanda bilimde ya da felsefede de hakikat olup olmayacağını ifade eder.

Badiou’ya göre bu şemalarda, sanatın hakikatle ilişkisi böylece bu kategorilerle şöyle olur:

- a) Didaktizmde ilişki tekildir ama içkin değildir.
- b) Romantizmde ilişki tekil değildir ama içkindir.
- c) Klasizmde böyle bir tartışmanın yeri yoktur.

Bu şemaları şöyle açıklayabiliriz: Badiou’ya göre didaktizm karşılığını Platon’un felsefesinde bulur: Sanat yapıtı hakikatin taklidinin taklidi olarak hakikate kadir değildir. Böylece sanat Platon’un ideal devletinden dışladığı gibi ya mahkûm edilmeli ya da bir araç olarak işlev görmelidir. “Kabul edilebilir sanat, hakikatlerin felsefi gözetimi altına alınmalıdır.” (Badiou, 2020:13) Didaktik yaklaşım için en önemli nokta eğitimidir. Kadir olmadığı hakikat sanata dışarıdan gelmesi nedeniyle sanat eğitim için olmalıdır ve eğitim de felsefe için olmalıdır. Sanat duyu öğretimi olarak halkın eğitiminde kullanılmalıdır.

Badiou için, didaktizmin örneği yirminci yüzyılda kitlesel eğilimi ya da toplumsal tekilliğinin Marksizmde özellikle Brecht'in epik tiyatrodaki görülecektir. Ona göre Brecht'in epik tiyatrosu, bu tiyatronun içinde barındırdığı eğitim vurgusuyla Platoncu ve didaktiktir. Romantik sanat şemasının karşılığını Alain Badiou, Heideggerci yorumbilimde bulur. Yalnızca sanatın hakikate kadir olduğu bu şemada şair düşünürden ayırt edilemez bir biçim alır ve şairin üstünlüğü söz konusudur. Badiou'ya (2020:17) göre "Heidegger, Nietzsche'nin 'sanatçı-filozof'unu terse katlayarak düşünür-şair figürünü ortaya çıkarmıştır." Badiou için romantik şemayı belirleyen önemli nokta bu şemada sanat ve felsefe için dolaşımda olan hakikat aynı hakikat olmasıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Heidegger için hakikat sanat yapıtında yapıtın kendisinden ortaya çıkacaktır. Badiou'ya göre bu şemada şair ve düşünür sözün kapalılığını açıp ortaya çıkararak aynı işlemi yerine getirirler. Son olarak klasik şema Aristoteles temellidir ve yirminci yüzyıl karşılığını psikanalizde bulur. Badiou (2020:17-18) sanat ve psikanaliz ilişkisini şöyle açıklar: "Psikanalizde sanat, arzu nesnesinin –ki aslında simgeleştirilemez– tam da bir simgeleştirilenin doruğunda bir eksilme olarak boy göstermesini tanzim eden şey olarak düşünülür." Burada yitirilmiş nesne olarak sanat yapıtında dile gelemez olarak kendini açan kimse psikanalize kendini açar ve sanat yapıtı, bu yapıtı yapan kişi ve analist arasında bir aktarım işlevi görür.

3.3.2. Aynı Anda İçkin ve Tekil Şema

Sanat ve hakikat ilişkisi çerçevesinde tekillik ve içkinlik değerleriyle kendinden önceki yaklaşımları bu şekilde değerlendirdikten sonra Badiou, kendi yaklaşımını ortaya koyar. Ona göre sanat yapıtının hakikatle ilişkisi onu bir sonsuzluk/sonluluk diyalektiğine tabi kılar. "Sanatın hakikate içkin üretimi" düşüncesiyle gündeme gelen "sanatın birimi"nin ne olduğu sorusuyla ortaya çıkan bu diyalektik, Badiou'ya göre sanat-hakikat ilişkisini ortaya koyar ve aynı zamanda kendi şemasında yer alır. Burada bir hakikati "sonsuz bir çokluk" olarak tanımlar. "Oysa bir sanat yapıtı özü itibariyle sonludur" (Badiou, 2020:21). Bu sonluluk üç anlamda sonludur. İlk olarak, mekân ve/veya zamanda nesnellik olarak sonludur. İkinci olarak kendi sınırını doldurarak mükemmelliğinin tümünü ortaya koyan tamamlanmışlık olarak sonludur. Son olarak, kendi sonluluğuna ilişkin sonluluk sorusunu kendi içinde taşıyarak sonludur. Bu da onun ikame edilemezliğini ortaya koyar ve açıklar. Böylece sanat yapıtı ve hakikat ilişkisi "yapıtın sonsuz-hakiki olanın sonsuzluğa nüzülü olduğu" (Badiou, 2020:21) şeklinde ortaya çıkar.

Badiou sonluluk-sonsuzluk olarak kurduğu sanat yapıtı-hakikat ilişkisine ek olarak "olay"ın hakikat ile bağımlı olarak ortaya koyar. Böylece, "her hakikatin kaynağında bir olay vardır." Bununla

birlikte, yapıtın ne bir hakikat ne de bu hakikate kaynaklık eden bir olay olduğu söylenebilir. Badiou bu ilişkide söylenebilecekleri aşağıdaki önermelerle sıralar.

- Genel kural olarak, yapıt bir olay değildir. Yapıt sanatın bir olgusudur, sanat denen usulün dokusunu meydana getiren şeydir.
- Yapıt bir hakikat de değildir. Bir hakikat bir olay tarafından başlatılan sanatsal bir usuldür. Bu usul yalnızca yapıtlardan *oluşur*. Ama hiçbir yapıtta kendini -sonsuzluk olarak- açığa vurmaz. Öyleyse yapıt, bir hakikatin yerel kertesi (*instance locale*), diferansiyel noktasıdır.
- Sanatsal usulün bu diferansiyel noktasına sanatın öznesi diyeceğiz. Bir yapıt ele alınan sanatsal usulün ya da yapıtın ait olduğu sanatsal usulün öznedir. Bir başka deyişle: Bir sanat yapıtı bir sanatsal yapıtın özne noktalarından biridir.
- Bir hakikatin yapıtlardan başka varlığı yoktur; hakikat yapıtların türeyimsel (sonsuz) bir çokluğudur. Ama bu yapıtlar bir sanatsal hakikatin varlığını yalnızca art arda meydana gelişlerinin raslantısallığına bağlı kalarak dokur.
- Şu da söylenebilir: Bir yapıt yerel olarak fiilayata geçirdiği ya da sonlu bir fragmanı olduğu hakikat üzerine olay mahallinde yapılan bir *soruşturmadır*.
- Böylelikle, yapıt bir yenilik ilkesine tabidir. Zira bir soruşturma *meydana gelmemiş* bir soruşturma olarak, bir hakikatin dokusunun emsali görülmemiş bir özne noktası olarak, gerçek bir sanat yapıtı olarak geriye-etkilemeli biçimde geçerlilik kazanır.
- Yapıtlar *bir sanatsal konfigürasyonun baskısını (contrainte)* tesis eden olay-sonrası boyutta bir hakikat oluştururlar. Son olarak bir hakikat, bir olay tarafından başlatılmış (bir olay genellikle bir yapıtlar grubudur, yapıtlardan tekil bir çokluktur) ve bu olayın özne noktaları biçiminde rastlantı sonucu kıvrımları açılmış bir sanatsal konfigürasyondur. (Badiou, 2020:23)

Badiou, aynı anda hem içkin hem de tekil bir hakikat olarak sanatın birimini konfigürasyon kavramı ile ileri sürer ve bu ilişkide ilgili birim konfigürasyonu şu şekilde açıklar:

“İlgili birim, sonuç olarak yapıt ya da yazar değil, (genellikle önceki bir konfigürasyonu geçersiz kılan) bir olaysal kopuşun başlattığı sanatsal konfigürasyondur. Bir türeyimsel çokluk olan bu konfigürasyonun ne özel adı, ne sonlu kontürü, hatta ne de tek bir yüklem altında toplanma olanağı vardır. Konfigürasyonu tüketmek mümkün değildir, ancak noksan bir biçimde betimlemek mümkündür. Konfigürasyon sanatsal bir hakikattir ve hakikatin hakikati olmadığını herkes bilir. Genelde soyut

kavramlarla tarif edilir (figürasyon, tonalite, trajedi...)” (Badiou, 2020:24).

Sanatı “yapıtların ‘hakikatteki’ konfigürasyonu” olarak tanımlayan Badiou için böylece sanat “düşünme’nin düşünülmesi” olarak ortaya çıkar. Bir sanatsal konfigürasyon sadece yapıtlardan oluşur. Bununla birlikte tekil bir yapıtla kendini ortaya koymaz. “Bir konfigürasyon kendini oluşturan yapıtlarda kendi kendini düşünür.” (Badiou, 2020:25) Sanatsal konfigürasyonun kendisi jenerik bir çokluktur ve bir “olay” tarafından başlatılır. “Konfigürasyon ne bir sanattır, ne bir sanat türü, ne bir sanatın tarihinin “nesnel” bir dönemi, ne de teknik bir düzenektir. Konfigürasyon saptanabilir, olaysal olarak başlatılmış, gücül olarak sonsuz bir yapıtlar kompleksinden oluşmuş bir sekanstır; o bu sekansın, söz konusu sanata kesin içkinliğiyle, bu sanatın bir hakikatini ürettiği, bir sanat-hakikat ürettiği söylenebilir.” (Badiou, 2020:24) Böylece bir hakikat usulü olan sanatta, konfigürasyon sanatsal hakikat olarak gündeme gelir. Tekillik söz konusu olur, çünkü sadece sanat ait bir hakikaten söz edebiliriz. İçkinlik söz konusu olur, çünkü yapıtın kendisi doğrudan bir hakikat olmazsa bile yapıtta konfigürasyon olarak ortaya çıkar. Bununla birlikte, konfigürasyon kavramı daha ayrıntılı bir analiz gerektirmektedir.

3.3.3. Konfigürasyon ve içkinlik

Badiou’da sanat yapıtının hakikat kaynağı gibi duran konfigürasyon kavramına sanatla ilişki olarak Nietzsche’de de karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Badiou sanat ve hakikat ilişkisi çerçevesinde Platon, Aristoteles ve Heidegger’e dayanan üç farklı şema oluştuğunu ifade etmiştik. Bununla birlikte, Platon Badiou için kendi yaklaşımı ortaya koymada diğer iki filozoftan daha önemli noktada yer almaktadır. Badiou’nun temelde sanat yapıtında içkin bir hakikat anlayışına erişmek için Platon’un felsefesini yeniden yapılandırıldığını iddia edebiliriz; matematik üzerine kurduğu ontolojide Platon’un idea düşüncesine çokluk ve sonsuzluk olarak Nietzscheci felsefeyi entegre ettiğini savunabiliriz. Sanatı, “yapıtların ‘hakikatteki’ konfigürasyonları” olarak tanımlayan Badiou sanat yapıtındaki hakikati de “adlandırılmayan” olarak tanımlar. Bununla birlikte konfigürasyon özgün anlamını Nietzscheci felsefede bulan, Nietzsche’nin kavramlarından biridir.

“Kendi kendini doğuran sanat eseri olarak dünya” görüşü Nietzsche’nin (2017:390) sanatı ontolojisinin temel bir ögesi olarak aldığı gösterir. Sanat dünyaya içkindir. “Sanat özünde hayatı onaylamaktır, hayatı kutsamaktır...” (Nietzsche, 2017:404). Sanatçı hayatı en berrak şekilde ifade edendir. Nietzsche’de sonsuz bengi dönüşü olarak kendini ortaya koyan ontoloji, enerjinin varlığını sürdürebilmesi ilkesine dayanır. Burada sonsuzluk (enerji) ve yaratım (güç

istenci) vurgusunun Nietzsche'nin varlık felsefesi ve metafiziğinin temeli olduğu görülür. Nietzsche'nin sanat anlayışı da bu doğrultuda gelişir.

Gilles Deleuze sonsuz bengi dönüşünün Nietzsche'nin ontolojisinin temeli olduğunu "Olanın varlığı dönüp gelmedir. Bizzat oluşun varlığıdır dönüp gelmek, oluşta olumlanan varlıktır. Oluş, doğruluk ve varlık yasası bengi dönüşüdür." (Deleuze, 2021:36) şeklindeki ifadesiyle belirtir. Deleuze'e göre Nietzsche'nin felsefesinde ontoloji bir kuvvetler düzlemidir: "bizzat nesnedir kuvvet, bir kuvvetin dışı vurumudur" aynı zamanda "Önceden sahiplenilmemiş bir nesne (fenomen) yoktur çünkü nesne kendisinde bir görünüm değil ama bir kuvvetin görünmesidir. Öyleyse her kuvvet bir diğeriyle özsel bir ilişki içindedir. Kuvvetin varlığı çoğuldur [...] Bir kuvvet çokluğunun etken olduğu ve söndüğü uzaklıkta, uzaklık her kuvvetteki ayrımsal öğedir ve bu öğeyle her kuvvet bir diğeriyle ilişkilendirir. Nietzsche'deki doğa felsefesinin ilkesi böyle işte. [...] O halde Nietzsche'deki kuvvet kavramı bir kuvvetin bir diğeriyle ilişkilendiği bir kavramdır: Böyle görüldüğünde kuvvetin adı istençtir. İstenç (gücün iradesi) kuvvetin ayrımsal öğesidir." (Deleuze, 2021:21). Bu kuvvetler düzlemi bengi dönüşü ve güç istencini doğurur. Burada hakikat ve sanat arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Deleuze'e (2021:191) göre Nietzsche'de hakikat görünüş şeklindedir: "Görünüş, sanatçı için, gerçeğin bu dünyadaki bir olumsuzlaması değil, bu sözünü ettiğimiz ayıklamadır, düzeltmedir, ikiye katlamadır, olumlamadır". Böylece hakikatin görünüş olarak ortaya çıkması gerçekleşir. "Hakikat, görüntüdür. Hakikat, gücü etkilileştirmedir; en yüksek güce erişmedir hakikat. Nietzsche'de şöyledir: Biz sanatçılar = biz bilgi veya hakikat arayıcıları = biz yeni yaşam olanakları yaratıcıları." (Deleuze, 2021:191).

Martin Heidegger (1889) *Güç İstenci Olarak Sanat* (1976) kitabında Nietzsche'nin sanat anlayışını 5 önerme ile açıklar. Sanatın özüne bakıldığında iki temel ifade ortaya çıkar: (1) Sanat, güç istencinin en açık ve tanıdık konfigürasyonudur; (2) Sanat, sanatçılar, yaratıcılar bakımından ele alınmalıdır. Nietzsche için sanatçı olmak hayatın en açıkça ifade edilen, berrak formudur, bir hayat biçimidir ve hayat varlığın en tanıdık biçimidir. Varlığın en iç özü güç istencidir ve sanatçının varlığında en berrak ve en tanıdık güç istenciyle karşılaşırız. Nietzsche için sanat yapıtlarının da sanatın realitesine ait olduğu açıktır. Sanatçı da sanatın gerçeklikte var olması durumunu bir bütün olarak gerçekleştiren şeylerden biridir. (3) Sanat tüm varlıkların temel gerçekleşmesidir, oluşudur; varlıkların kendini-yaratan, yaratılan olması noktasına kadar. "Hepimiz biliyoruz ki, güç istenci esasında bir yaratma ve yok etmedir. Varlıkların temel gerçekleşmesi güç istencinden başka bir şeyi önermez" (Heidegger, 1976:72). Nietzsche için hayatın asıl görevi, metafizik aktivitesi olarak sanattır.

Burada hayat dar anlamındaki insan hayatı anlamında değil, Schopenhauerci anlamda “dünya” ile özdeşleştirilir. (4) Sanat nihilizme karşı belirgin bir harekettir ve (5) sanat hakikatten daha değerlidir.

Nietzsche'nin sözleriyle bu yaklaşım şu şekilde ifadesini bulur:

“Sanat ve sanattan başka hiçbir şey değil. O hayatın en büyük mümkün kılıcısıdır, hayata götüren en büyük ayartıcı baştan çıkarıcıdır, hayatın büyük uyarıcısıdır. Sanat hayatın olumsuzlaştırılmasına karşı Hıristiyanlığa karşı budistik olana karşı nihilistik olana karşı iradenin tam anlamıyla biricik üstün karşı gücüdür.” (Nietzsche, 2017: 420-421)

Tragedyanın Doğuşu metninde hakikat istencinin baştan bir dejenerasyon belirtisi olduğunu belirten Nietzsche duyularla ilgili olanı duyularüstü olandan daha yüksek bir yere koyar ve Platoncu anlamda duyularüstü bir şekilde hakiki varlıklara olan istenci mevcut dünyaya karşı bir olumsuzlama olarak görür. Platon'da “Sanat bize gerçekliği değil, bir görüntüyü, bir kopyayı gösterir. Bu, şiir sanatı için doğru olduğu gibi, resim sanatı ve müzik sanatı için de doğrudur. Çünkü sanatta söz konusu olan gerçeklikler değil, görüntüler'dir (*eidola*).” (Tunalı, 1983:80) Nietzsche için ise hakikat görünüştür ve sanat hakikatten daha değerlidir. Böylece Nietzsche ve Platon ontolojik olarak iki zıt noktada yer alır. Bununla birlikte Badiou, sanat yapıtında hem içkin hem de tekil bir hakikatin mümkün olduğu görüşünü ortaya koymak için bu iki filozofun düşüncelerini birbiri içinde eritir. Öncelikle, yukarıda romantik şemaya atfettiği şiir-hakikat ilişkisini Platon üzerinden ele alır ve şairin hakikati dile getirmesinden ziyade şiirin bir hakikat süreci olması görüşünü savunur. “Adlandırılmayan” olarak şiirde ortaya çıkan hakikat şiirin öz gücü olur. Daha sonra Badiou, Nietzsche felsefesini de dans metaforuyla ele alır ve yeryüzünün durmaksızın yeniden ve yeniden adlandırılması işlevini ona addeder.

Badiou (2020:74) “Düşüncenin Metaforu Olarak Dans” metninde dansın metaforu olarak Nietzsche felsefesini ele alır; “elbette dans Nietzsche'nin ‘oluş olarak düşünce’, ‘etkin güç olarak düşünce’ fikrine karşılık gelir. Ama bu öyle bir oluş ki, bu oluş içinde benzersiz bir olumlayıcı içsellik açığa çıkar. Hareket bir yer değiştirme ya da bir biçim değiştirme işlemi değildir; bir olumlamanın ebedi biricikliğinin kattığı ve desteklediği bir çizgidir.” Badiou aynı zamanda dansı kendi felsefi sisteminde olay kavramıyla bütünleştirir: “Dans tüm hakiki düşüncenin bir olaya bağlı olmasının metaforudur. Zira bir olay tam da meydana gelme ile meydana gelmeme arasında kararsız kalan, ortadan kayboluştan ayırt edilemeyen ortaya çıkıştır.” (Badiou, 2020:76) Bununla birlikte böylece olayın “vardır” ile ilişkisi meydana gelir,

olay işaret edilemez bir şekilde var olana fazlalık olarak eklenir. Bir olayı sabitlemenin tek yolu ona ad vermektir, olaya bir ad verilerek olay “vardır’a” kaydedilir fakat olayın kendisi ortadan kaybolmuştur. Ad meydana gelmiş olana karar verir. “O halde dans olay olarak düşünceye delalet eder, ama *henüz adı olmadan önceki*, hakiki ortadan kayboluşun en uç sınırında, adın koruması olmadan yitip giden düşünceye.” (Badiou, 2020:76) Addan önceki, ad verilmeden önce meydana gelen olayın metaforu olarak dans zaman ve mekan ile özel bir ilişkidir: “Dansta zamandan önce, zaman-öncesi bir şey vardır. Bu zaman-öncesi öge mekânda *oynanacaktır*. Dans zamanı mekânda asılı tutan şeydir.” (Badiou 2020:77)

Badiou, Fransız şair Stephané Mallarmé’den yola çıkarak dans-felsefe ilişkisi için altı ilke belirler:

- 1) Mekânın zorunluluğu
- 2) Bedenin anonimliği
- 3) Cinsiyetlerin silinmiş heryerdeliği
- 4) Kendinden çıkarılmış/eksiltilmiş olma
- 5) Çıplaklık
- 6) Mutlaklık

Bu ilkelere özellikle beşinci ve dördüncü ilkede Badiou’nun Nietzsche’nin yukarıda Heidegger’in değerlendirmesiyle ortaya konan özelliklerini ortadan kaldırdığını söyleyebiliriz. Beşinci ilkede Badiou dans eden bedeni özsel bir çıplaklık olarak alır ve “dans ilişkisiz düşüncedir; hiçbir şey nakletmeyen, ilişkiye sokmayan düşünce” (Badiou, 2020:82) şeklinde ifade edecektir. Dördüncü ilkede “dansın kendisi danssız bir dans gibidir, danstan arındırılmış bir dans” (Badiou, 2020: 81) diyerek dansı ifadeden ayırır ve dans “her türlü yazma aracından azade şiir” (Badiou, 2020: 81) şeklini alır. İkinci ve üçüncü ilkede ise dansı icra eden kişiyi bedenden ve cinsiyetten ayırır. Beden adsızdır ve “zamansal yakınlık içinde mekansallaştığı haliyle dans eden beden, bir beden-düşüncedir, asla *bir kimse* değildir.” (Badiou, 2020:79) Böylece dansın öznesi de ortadan kalkar. Badiou, burada dansın metaforu olarak ele aldığı Nietzsche felsefesini içeriğinden koparır ve dans ideası olarak sunar. Nietzsche felsefesinde dünyayı var eden yani materyalist bir ontolojinin temeli olan sonsuz bengi dönüşü dans metaforu eşliğinde içeriğinden arındırılır hareket halindeki boş küme biçimini alır. Hemen yukarıda Badiou’nun dansı kendisinin olay kavramıyla bütünleştirdiği, daha önce de olay kavramının Badiou’nun ontolojisinde boş kümeye karşılık geldiği belirtilmişti. Böylece Badiou’nun Nietzsche’nin içkin felsefesini boş kümeye tekabül eden olay kavramında eriterek

aradığı içkin düzleme ulaştığını iddia edebiliriz. Temelini olayda bulan konfigürasyon da soyut, belirsiz, içinde çokluk barından bir idea şeklini alacaktır. Bu şekliyle sanatta hakikatin kaynağı olan ve sanat yapıtlarına yayılan konfigürasyon nitekim sanat yapıtlarında “adlandırılmayan” olarak bir nitelik kazanır. Konfigürasyon sanatsal bir hakikattir fakat bu hakikatin hakikati dile gelmez niteliktedir. Çünkü olay ad verilerek ancak ontolojik bir değer kazanabilir, yani “vardır” düzlemine gelebilir fakat artık olayın kendisi ortadan kaybolmuştur. Adlandırılmayan olarak hakikat özellikle araçları sözcükler ve dil olan şiir sanatında ve aynı zamanda hakikatin dile gelmesi bakımından sanatın felsefeyle ilişkisi bağlamında karşımıza çıkmaktadır.

3.3.4. Adlandırılmayan ve tekillik

Badiou’ya göre Platon’un ideal devletinden şiiri dışlamasının nedeni şiirin hakikate kadir olmaması değil, tam aksine kadir olmasıdır. *Bir Başka Estetik* adlı kitabında “Bir Şiir Nedir ve Felsefe Şiir Hakkında Ne Düşünür?” başlıklı yazısında Badiou’ya göre Platon’un kendi ideal kent-devletinde şiiri ve sanatı dışlaması sadece onun hakikatin taklidinin taklidi yani mimesis olmasından daha büyük bir uyuşmazlığa işaret etmektedir. Platon’a göre şiir ve felsefe arasındaki bu uyuşmazlık “düşünmeyle, düşünmenin kimliğinin saptanması ile ilgilidir.” (Badiou, 2020:28). Şiir, buna göre gidimli (*discursive*) düşünceyi, yani *dianoia*’yı yasaklar. *Dianoia* ise kateden, bağlantı kuran, çıkarım yapan düşünmedir. Buna karşın şiir, olumlama ve hazmetmedir. Teatral şiirde özellikle ilke olarak haz ve yasa, yasa ve logos’un üstüne çıkar. Platon, Badiou’ya göre şiire karşı *dianoia*, “yasaya tabi bir logos olan düşünme” olarak matematiğe öncelik verecektir. Bu aynı zamanda Platon’un ideal devletinde felsefe açısından için politik bir sonuç doğurur: “Felsefe ancak şiirin otoritesi yerine *matheme*’in otoritesini koymak koşuluyla başlayabilir ve siyasal Gerçekliği ele geçirebilir.” (Badiou, 2020:29). Buna göre şiirin duyumsanabilir deneyimle bağı, dili duyumsanabilir deneyimle karşı karşıya getirdiğinden kirliliği bir bağdır; buna karşın *matheme* (*matheme*, birim anlamı veren *-eme* son ekiyle düşünmede matematik birim anlamını taşır) saf fikirden yola çıkar ve daha sonra tündengeline dayanır. O halde, filozofun alanı matematik, şiir ise sofistin alanı olur. Böylece felsefe, *matheme* ve şiir arasındaki karşıtlık felsefenin söylemsel ikizi olan sofistizm ve felsefe arasındaki karşıtlık için de bir nüans olacaktır.

Badiou’ya göre Platon için, şiirin bir düşünme olduğu var sayılsa bile bu duyumsanabilir olandan ayrılamaz bir düşünmedir. Öyleyse, felsefe şiirin “metaforlardan ileri gelen karanlığı” yerine *mathemein* şeffaflığını tercih edecektir. Bununla birlikte, Badiou’ya göre modern dönemde şiir ile *mathemein* konumları değişmiştir. Badiou “modernlik görünüşte şiiri idealize etmekte, *mathemei* ise sofistikleştirmektedir” (Badiou, 2020:32) görüşüyle kendini de bir

modern olarak belirleyip modern düşüncenin Platon yaklaşımını tepetaklak ettiğini savunur. Modern şiirde, şiir de *matheme* de birer “hakikat süreci olarak” belirmektedir. Her ikisinin de hakikatle kurduğu farklı bir ilişki vardır ve bu ilişki onları birbirinden ayırır. “Matematik -varlık olarak varlığın ilksel tutarsızlığı olarak kavranan- saf çokluktan var eder hakikati”dir. (Badiou, 2020:33). “Şiir sanatı ise hakikati dilin sınırlarına varmış mevcudiyet olarak kavranan çokluktan var eder.” (Badiou, 2020:33). Aynı zamanda matematiğin hakikati içinden çıkarıp var ettiği çokluğun amblemi boşluk ve boş kümedir, şiirin hakikati içinden çıkarıp var ettiği çokluğun amblemi ise Yeryüzüdür. Matematiğin de şiirin de hakikate kadir olması, şiir *matheme* gibi saf çokluktan ya da bu çokluğun birliğine dayalı ideal bir hakikat sunmazsa bile yeryüzüne içkin ve oradan evrilen bir hakikat sürecini ortaya koyar. Her iki süreç için de “her hakikat öncelikle *bir güçtür*. Kendi sonsuz-oluşu üzerinde nüfuzu vardır.” (Badiou, 2020:34) Bununla birlikte hakikat bir güçsüzlük de olmaktadır. Hakikatin bir güç olmakla birlikte bir güçsüzlük olmasının temel nedeni onun bir bütünlük olmamasındandır. Hakikat bir bütün olarak dile getirilemez, ancak yarım yamalak dile getirilebilir. “Bir hakikatin -her neyin hakikati olursa olsun- o şeyi ‘bütün olarak’ kuşattığı ya da onun bütünsel bir gösterilişi olduğu iddia edilemez. Şiirin açığa çıkarma gücü, bir giz etrafında döner; öyle ki bu gizin *nokta-hedef kılınması*, hakiki olanın gücünün güçsüz Gerçeğini meydana getirir.” (Badiou, 2020:35) Hakikat, sonsuz-oluşa değgin bir güç ama aynı zamanda bütün oluşturamayı bir güçsüzlük taşır. Bu güçsüzlük aynı zamanda hakikatin tekilliğini oluşturur. Hakikat bütünün benlik bilincini yansıtmaz, bir tekil prosedür olarak Gerçekteki zayıf bir noktada bir eşik noktasına varır ve adlandırılmayan olarak güçsüzlük şeklinde ortaya çıkar.

Badiou’ya göre her hakikat bir “adlandırılmayan” ile karşılaştığında bir hakikat süreci ortaya çıkar: “Her hakikat kendi tekilliğinin kayasına toslar; bir *hakikatin var olduğu* da ancak burada, güçsüzlük şeklinde telaffuz edilir. Bu toslanan şeye adlandırılmayan diyelim. Adlandırılmayan, bir hakikatin zorla adlandıramayacağı şeydir. [...] Her hakikat rejimi Gerçek’te kendi adlandırılmayanı üzerine kurar kendini.” (Badiou, 2022:36). Şiir sanatında ise onun etkisini niteleyen şey, bizzat dilin güçlerinin gösterilmesidir. Bu aynı zamanda her şiirin bir kudreti dile getirmesidir, “kendini sunan şeyin ortadan kayboluşunu ebediyen sabitleme kudretini” Badiou için dilin kudreti şiirin adlandırılmayanıdır ya da adlandıramadığı şeydir: “Mevcudiyet düzenine sokulmuş sonsuz güç olarak dil, tastamam şiirin adlandırılmayanıdır. Dilsel sonsuz, şiirin güç etkisine içkin güçsüzlüktür.” (Badiou, 2020:37). Bununla birlikte şiirin adlandırılmayanı aynı zamanda onun öz gücüdür.

Sonuç olarak Badiou'ya göre felsefenin şiirin adlandırılmayanının dilin sonsuz gücü olmasından çıkaracağı ders, “hiçbir hakikatin asla anlamın anlamını veremeyeceği”dir. Hakikatin anlamının anlamı bir bütündür, fakat şiir anlamın anlamını zayıflıklarında tekil süreçler olarak adlandırılmayan şeklinde ondan parçacıklar halinde yansıtır.

Badiou'nun böylece şemasının ikinci özelliği olan tekilliği Platon idealizmini revize ederek ulaşır. Şimdi Badiou'nun çağdaş sanat üzerine düşüncelerine tekrar dönelim.

4. Badiou'nün çağdaş sanat üzerine görüşleri

Badiou, 2004 yılında New York'ta verdiği bir konuşmada “Çağdaş Sanat Üzerine On Beş Tez” ileri sürmüştür. On beş madde ve bazının açıklamalarıyla bu tezlerle Badiou çağdaş sanatın niteliğini, içeriğini ve ödevlerini kendi açısından belirlemiştir. Bu tezlerinde Badiou, yukarıda analiz edilen ilk kez 1998 yılında yayınlanan *Bir Başka Estetik* adlı kitabındaki tezlerinin bazılarını yenilemektedir ve çağdaş sanat açısından yeniden değerlendirmektedir. Tezlerin üçüncüsünde “sanatın bir hakikat usulü olduğu ve daima duyumsanabilir olarak duyumsanabilir olanın hakikati” olduğunu belirtir, bu aynı zamanda “duyumsanabilir olanın, bir ideanın ortaya çıkışına dönüşmesidir.” (Badiou, alıntılayan Ali Artun, 2011: 357) Burada, Badiou yukarıda belirtilen görüşünü yenilemiştir. Bununla birlikte, burada söz konusu olanın sanatın evrenselliğinin tanımı olduğunu belirtmiştir. Sanatsal hakikat duyumsanabilir olanla ilgilidir ve bilimsel ya da siyasal hakikat olabilecek şeylerden bu bakımdan ayrılır. Aynı zamanda sanatın ortaya koyacağı evrensellik, küreselleşmenin ortaya koyduğu sorunlu evrenselleşmeden farklı ve özgürleştirici bir evrensellik ortaya koyacaktır. Badiou, küreselleşme düşünün tüm sanatların bir bütün olarak ifade oluşturmaya çağıran Wagner'in kavramı olan “topyekûn sanat eseri” fikrinde yansıma bulduğunu bildirir ve sanat dallarının bir bütün olarak düşünülmemesi ve birbirlerinden ayrı ayrı düşünülmesi gerektiği fikrini savunur. Resim, müzik, şiir vb. birbirlerinden ayrı düşünülmalıdır. Aynı şekilde sanat tikel grupların değil, “herkesi muhatap alan gayri şahsi bir hakikat üretimi” (Badiou, alıntılayan Ali Artun 2011:357) olmalıdır.

On beş tezinde Badiou sanatta form konusunu ele aldığı anda ise katışıksız form düşüncesinden yukarıda ele alınan konfigürasyon fikrine erişir. Buna göre her sanat saf olmayan, katışık [*impure*] bir formdan türer ve bu saf olmayan formların saf hale [*purification*] getirilmeleri sanatsal hakikatin tarihini ve bu tarihin sönümlenmesi sonucunu doğurur. Sanat yepyeni saf formlar üretmez ancak sekanslar halinde saf hale getirme söz konusu olabilir. Bu sekanslar tek tek sanat yapıtlarının üstünde bir bölgeyi ifade eder. Bu bölge Badiou'ya göre bir

kompozisyonudur. Sanat yapıtları da bu kompozisyonda sanatsal hakikatin öznelere olarak yerlerini alır. Sanatsal hakikatin öznelere sanatçılar değil, sanat yapıtlarının kendileridir. Bu kompozisyon konfigürasyonu oluşturmaktadır, sonsuz bir konfigürasyon söz konusudur fakat zamanın sanat bağlamı içinde türeyimsel bütünlükler oluşturabilir. Sanatın hammaddesi bir formun olumsal ortaya çıkışı şekilde gerçekleşir böylece sanat “formsuz olarak beliren bir formun ikincil formlaştırılması” (Badiou, alıntılan Ali Artun 2011:359) şeklinde karşımıza çıkar, bu da sanatın gerçeğini oluşturur. Badiou daha sonra tezlerinin son altı maddesinde çağdaş sanatın politik konumunu ele alır ve ona etik bir içerik atfeder. Buna göre çağdaş sanatın “yegâne düsturu emperyal olmamaktır”. Bugünkü sanat emperyal bir sanattır, emperyal çünkü bir imparatorluk gibi hareket eden küreselleşmenin sanatıdır. Burada paradoksal iki ilke karşımıza çıkmaktadır. İlkin bu sanatta her şey mümkündür, çünkü bu sanatta sınırlayıcı bir yasa olmaksızın yeni formlar, her şey hakkında konuşma mümkündür. Ama ikinci olarak, aynı zamanda hiçbir şey mümkün değildir. Çünkü her şey imparatorlukla sınırlıdır. Badiou çağdaş sanatın görevini böylece bu sınıra karşı “yeni olanaklar yaratmak” şeklinde ortaya koyar. Çağdaş sanat “yeni bir yaşam olanağı, yeni bir dünya olanağına” (Badiou, alıntılan Ali Artun 2011:360) odaklanmalıdır ve onu görünür kılmalıdır: “Bugün sanat, ancak imparatorluğun nezdinde varolmayan bir şeyi hareket noktası olarak üretebilir. Sanat bu varolmayışı soyutlayarak görünür kılar. Bütün sanatların form ilkesini oluşturan da budur: İmparatorluk için -dolayısıyla, başka bir açıdan olmakla birlikte, hiç kimse için- var olmayan bir şeyi herkes için görünür kılma kabiliyeti.” (Badiou, alıntılan Ali Artun 2011:361).

Yukarıda analiz edilen Çağdaş Sanat Üzerine On Beş Tez metninde yer alan çağdaş sanat üzerine görüşlerinde ister idea ya da formu temel alması, ister çağdaş sanata atfettiği politik içerikle oluşan didaktizmle olsun, belirgin bir şekilde Platonculuk yansıttığını söyleyebiliriz. Nitekim, burada var olmayan şeyi herkes için görünür kılma kabiliyeti Nietzscheci söylemi yansıtır fakat bu Platonculuk içinde soyutlanmıştır. Badiou’nun tezleri aynı zamanda yukarıda incelediğimiz kendi sanat için şemasını yansıtmaktadır.

5. Sonuç ve değerlendirme

Giriş bölümünde tartışıldığı üzere, Badiou’nun felsefi yaklaşımı kendinden önceki felsefenin hatalarını çözümleyerek ortadan kaldırmaya yönelik bir strateji izler. Badiou’nun sanat felsefesi yaklaşımında da bu stratejinin devam ettiğini gözleriz. Modern ve çağdaş sanatın başlangıcını aynı noktada gören Badiou çağdaş sanatın amacını yeni bir gerçek yaratmak olarak belirler ve bu gerçeğin ne olduğu ve nasıl yaratılacağı sorusunu sorar.

Bu sorunun yanıtı Badiou'nun sanat felsefesinde gündeme gelen fakat genel olarak felsefi sisteminin kavram ve yapısını da belirleyen bir özellikte bulunabilir: Badiou'nun ontolojisi tutarsız ve tutarlı çokluklarla biçimlenen matematiğe eşdeğer kılar ve sanat felsefesinde de yer edinen olay kavramı bu ontolojinin dışında yer alan ama onu etkileyen bir unsurdur. Badiou'nun matematik temelinde sistemleştirdiği felsefenin bu genel karakterine dayanan sanat felsefesinin de temel unsuru hakikat olarak belirlenir. Badiou için sanatın felsefi olarak incelenmesi ve değer teşkil etmesi ancak sanatın hakikat ile ilişkisinin ortaya konmasıyla mümkün olabilir. Nitekim, Badiou felsefe tarihinde bu ilişkinin ortaya koyduğu hakikatin sanat yapıtına konumu çerçevesinde şekillenen şema adını verdiği üç farklı yaklaşım ya da ekol belirler. İlk yaklaşım, Platon'un idealizmi ile şekillenen, sanat yapıtını gerçeğin taklidinin taklidi olarak değerlendirip hakikati yapıtın dışına yerleştiren didaktizmdir. Burada aynı zamanda sanatın öğretici niteliği gündemdedir ve sanat yapıtı için hakikat tekildir ama ona içkin değildir. İkinci yaklaşım, Heidegger'in şairin hakikati dile getirmesi şeklinde ortaya çıkan romantizmdir. Burada, hakikat sanat yapıtına içkindir fakat söz konusu ilişki tekil değildir. Üçüncü yaklaşım ise Aristoteles'in *katharsis* yaklaşımıdır ve burada sanat yapıtı ile hakikat ilişkisine dair bir tartışma söz konusu değildir. Badiou bu üç yaklaşımın da geçerliliklerini yitirdiklerini düşünür ve bunlara karşı kendi yaklaşımını ileri sürer. Badiou'nun yaklaşımının temel özelliği de sanat yapıtına hakikatin konumu için hem içkin hem de tekil olan bir şema sunmasıdır.

Bu noktada, makalenin temel konusunu da oluşturan Badiou'nun sanat yapıtı hakikat ilişkisinde hem içkin hem de tekil bir ilişki sunan şemasını ortaya koyabilmek için birbirine zıt iki felsefi ontolojik yaklaşımı birbiri içinde erittiği durumu görmekteyiz. Bu iki zıt yaklaşım Nietzsche ve Platon'un ontolojileridir. Platon'a göre hakikat idealar dünyasındadır, bu dünyadaki şeyler idealar dünyasının taklididir ve sanat yapıtı da böylece taklidin taklididir. Nietzsche'ye göre ise hakikat görünüşlerdir. Bununla birlikte Nietzsche için dünya, kendini doğuran bir sanat eseridir ve sanatçılar yeni yaşam olanakları yaratanlardır. Badiou sanat yapıtı ve hakikat ilişkisinde aynı anda içkin ve tekil bir ilişki mümkün kılmak için Platon ve Nietzsche'nin ontolojilerini çözümlenerek birbirlerine entegre eder. Platon'a göre hakikat idealar dünyasındadır, bu dünyadaki şeyler idealar dünyasının taklididir ve sanat yapıtı da böylece taklidin taklididir. Nietzsche'ye göre ise hakikat görünüşlerdir: Dünya, kendini doğuran bir sanat eseridir ve sanatçılar yeni yaşam olanakları yaratanlardır. Badiou Nietzsche'nin konfigürasyon kavramının içeriğini soyutlaştırarak onu idealist bir zemine taşır ve Platon'un şiire dair söylemini ters düz ederek onu idealist bir çerçevede sanatın hakikati adlandırılmayan olarak işaret edebileceği bir

zemine taşır. Her iki işlemde de Badiou idealist bir yaklaşım ortaya koyar, çünkü onun için ontoloji apriori ideayı temsil eden matematiktir. Bu idealist yaklaşım açık bir şekilde *Çağdaş Sanat Üzerine On Beş Tez*'inde de sergilenir; buna göre sanat duyumsanabilir olanın idea olarak ortaya çıkarılmasıdır. Çağdaş sanat bir taraftan da emperyale karşı didaktik ancak farklı ve yeni bir yaşam olanağı ortaya çıkarma ve görünür kılmaya yönelik Nietzscheci yeni bir düsturla ortaya çıkar.

Kaynakça

- Arga B. (2020) "Martin Heidegger ve Aristoteles'in Sanat Görüşlerinin İncelenmesi", *FLSF Sosyal Bilimler Dergisi* 1(29) ss. 247-257.
- Artun, A. (2011) Sanat Manifestoları: Avangard Sanat ve Direniş içinde "Çağdaş Sanat Üzerine On Beş Tez". İstanbul: İletişim Yayınları
- Badiou, A. (2019) *Du Moderne au Contemporain: L'art, Ou La Possibilité de L'Impossible*, Brüksel
- Fray, J. (1968) *Cézanne: A Study of His Development*. New York: The Noonday Press
- Howells, R. ve Negreiros, J. (2013) *Visual Culture*. Cambridge: Polity Press
- Badiou, A. (2005) *Being and Event*. (O. Feltham, Çev.). Londra ve New York: Continuum
- Badiou, A. (2020) *Bir Başka Estetik: Sanatlar İçin Küçük Bir Kılavuz* (çev: Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları
- Deleuze, G. (2021) *Nietzsche ve Felsefe* (çev: Ferhat Taylan). İstanbul: Norgunk Yayınları
- Etil, H. (2013) "Badiou'nun "Felsefe Kavgası": Varlık-Olay-Özne-Hakikat". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 1(35),ss. 243-275. 01.12.2013
- Heidegger, M. (1889-1976) *Nietzsche (Volumes I and II): The Will to Power as Art - The Eternal Recurrence of the Same*. San Francisco: HarperSanFrancisco
- Nietzsche, F. (2017) *Güç İstenci: Bütün Değerleri Değiştirme Denemesi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Tunalı, İ. (1983) *Grek Estetiği*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Yenisoy Şahin, E. (2015) "Alain Badiou'nun Hakikat Kuramı", *Vira Verita E-Dergi* 1(2), ss.105 - 129. 13.07.2016

ÇEVRE SORUNLARININ KÜRESELLEŞMENİN YAPISAL SORUNLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna AKSOY ÖZCAN¹

Öz

Günümüzde küresel sistemin karşılıklı bağımlılık, kuzey-güney ayrımı, gelir eşitsizliği, kaynak eşitsizliği gibi yapısal sorunları, devletlerarası ekonomik ve siyasi ilişkileri etkileyen önemli unsurlardır. Sanayileşme sürecinde, çevrenin bir kaynak olarak kullanılmasıyla artan üretim, 1970'li yıllarda çevre sorunlarının hızla artmaya başlamasıyla, küresel bir sorun haline almıştır. Günümüzde ise, çevre sorunlarının neden olduğu kuraklık, kaynakların bozulması ya da azalması, çevre kirliliği gibi etkenler, devletlerarası ilişkilerde çatışma riskini arttırmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, çevre sorunlarının devletlerin kalkınma hedefleri paralelinde artmasının temel nedeni olarak küreselleşme sonucu ortaya çıkan sorunlar üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurmaktır. Çalışmanın temel iddiası, çevre sorunlarının kökeninin küreselleşmenin yapısal sorunları olduğu ve bu sürecin gelecekte devletler açısından çatışma riski taşıdığıdır. Çalışmanın ilk bölümünde; küreselleşmenin yapısal özellikleri ve sanayileşme döneminin yarattığı çevre sorunlarının küresel nitelikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise küreselleşmenin yapısal sorunlarının çevreyle olan ilişkisi, karşılıklı bağımlılık, iktisadi eşitsizlikler, kıt kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Son bölümde ise, uluslararası çevre anlaşmalarının hedeflerine ulaşmasının önündeki engellerin, sorun çözücü olan devletler açısından iktisadi ve siyasi eşitsizlikler nedeniyle yarattığı engeller, küreselleşme üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre sorunları, Küreselleşme, Çatışma, Eşitsizlik, Karşılıklı bağımlılık

Jel Sınıflandırması: F64, Q54, Q56

EVALUATION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN TERMS OF STRUCTURAL PROBLEMS OF GLOBALIZATION

Abstract

Nowadays, structural problems of the global system such as interdependence, center-periphery relations, income inequality, and resource inequality are important factors affecting interstate economic and political relations. Increasing production with the use of the environment as a resource in the industrialization process has become a global problem with the rapid increase in environmental problems in the 1970s. Today, issues such as drought caused by environmental problems, deterioration or decrease in resources, environmental pollution have begun to increase the risk of conflict in interstate relations.

The aim of this study is to establish a cause-effect relationship over the inequalities created by globalization as the main reason for the increase in global environmental problems in parallel with the development goals of the states. The main claim of the study is that the root of environmental problems is the structural problems of globalization and this process carries the risk of conflict for states in the future. In the first part of the study; Structural features of globalization and global characteristics of environmental problems created by the industrialization period are emphasized. In the second part, the relationship between the structural problems of globalization and the environment, interdependence, economic inequalities and scarce resources are discussed. In the last part, the obstacles to the achievement of the goals of international environmental agreements due to economic and political inequalities in terms of problem solver states are discussed through global process.

Keywords: Environmental Issues, Globalisation, Inequality, Environmental Conflict, Interdependence

Jel Classification: F64, Q54, Q56

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bernaaksoy.ozcan@nisantasi.edu.tr, ORCID:0000-0002-2448-6282

1. Giriş

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında sıkça karşılaştığımız çatışma ve güvenlik konuları, devletlerarası ilişkileri etkileyen temel faktörlerdir. Devlet yönetiminin, sınırları korumak, güvenliği sağlamak dışında bu sınırlar içinde yaşayan toplumların gelecekte her tür tehdide karşı korunması amacıyla gerekli tedbirleri almak, koruyucu politikalar üretmek ve değişen koşullara göre bu planları revize etmek sorumluluğu da vardır. Bundan dolayı devletlerin, çevre sorunlarına ve gelecekte bu sorunların yol açacağı tehditlere karşı kayıtsız kalamayacağı açıktır. Hem bölgesel hem de küresel düzeydeki bu tehditler, başta su kıtlığı olmak üzere gıda kıtlığı, kaynak kıtlığı, enerji kıtlığı ve iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık üzerinden güvenlik kaygısı yaratmakta, aynı zamanda çatışma riski de taşımaktadır.

Küresel çevre sorunlarının dünyadaki yaşamı tehdit eden boyutu 1970'li yıllarda çeşitli bilimsel araştırmalarla ele alınmıştır. 1972 Stockholm Çevre Konferansı'nda "Büyümenin Sınırları" (*Limits to Growth*) adlı raporda, medeniyetimizin sürekliliğinin tabi olduğu kaynakları hızla tükettiği tespit edilmiştir. 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun başkanı olan Gro Harlem Brundtland'ın adıyla anılan raporda ise, ilk kez "sürdürülebilir kalkınma" kavramından bahsedilmiştir. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma; "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaları becerisine gölge düşürmeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma" olarak tarif edilir. Bu tarihten sonra da 1992 Rio Zirvesi, 2002 Johannesburg Zirvesi, 2005 Kyoto Protokolü, 2009 Kopenhag Zirvesi, 2015 Paris Antlaşması ile gelinen süreçte temelde kalkınmanın sürdürülebilirliği üzerinden küresel çözüm yöntemleri sunulmuştur.

Yerel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları, bu sorunların neden olduğu iktisadi girdilerin maliyeti üzerinden elde edilen kazançlara neredeyse eş maliyetleri nedeniyle gelişmiş ülkeler tarafından görmezden gelinmektedir. Devlet yönetimleri tarafından, araştırmacıların ve çevre kuruluşlarının geleceğe dair risk analiz raporlarında belirtilen doğal kaynakların paylaşımı ve çevre güvenliği sorunlarının çatışma ile ilişkisi sıkça tartışılan konular arasındadır. Geçmişte bu konuda yapılmış çalışmalardan 1994 tarihli Robert Kaplan'ın "Gelmekte olan Anarşi" (*Coming Anarchy*) adlı eseri, jeopolitik bir tehdit olarak çevresel bozulmadan bahsetmekte ve devletlerin çevre sorunlarının yarattığı kaynakların bozulması, azalması sonucu bu kaynakların kullanımında karşılaşacakları eşitsizliklerin yaratacağı tehditleri anlatmaktadır. Özellikle bu durumun anarşi yaratacak derecede merkezi yönetimleri etkileyecek, iç ve dış istikrarı ve güvenliği bozacak olmasına dikkat çekmiştir. Gelecekte güvenliğin çevreyle bağlantısını ele alan N. Meyers, 1993 tarihli "Nihai güvenlik: Siyasi istikrarın çevresel temeli"

(Ultimate Security: Environmental Basis of Sustainability) adlı eserinde, çevresel çöküşün en büyük tehdit oluşturduğundan bahsederek, nihai güvenliğin silahlanarak veya ekonomik güç elde ederek değil, çevreyi koruyarak elde edilebileceğini savunmuştur. Bu konuda son dönemde yapılmış akademik çalışmalardan S. Dalby, H.G.Brauch ve U. Oswald Spring 'in başını çektiği bir grup tarafından güvenlik ve çevre arasındaki ilişkiler, insani güvenlik-çevresel güvenlik ekseninde araştırılmıştır (Dalby, 2002; Brauch, 2005; Oswald, 2009). Bu konuda başka bir grup araştırmacı ise, çalışmalarında güvenlik kavramını sıklıkla çatışma riski ile incelemiştir (Salehyan,2008; Homer-Dixon,2007; Barnett, 2007).

Bu çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak çevresel sorunların çözümünde sorunun temel kaynağı olarak sanayileşme sonrası ortaya çıkan küreselleşmenin yarattığı sorunlar ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, küresel çevre sorunlarının devletlerin kalkınma hedefleri paralelinde artmasının temel nedeni olarak küreselleşmenin yarattığı eşitsizlikler üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurmaktır. Çalışmanın temel sorunsalı; çevre sorunlarının kökeninin küreselleşmenin yapısal sorunları olduğu iddiasında bulunarak, bu sürecin gelecekte hem toplumlar hem de devletler açısından çatışma riski taşıdığından bahsedilecektir. Çevre sorunlarının küreselleşmeyle artan olumsuz etkisi, uluslararası işbirliğine, siyasi istikrara, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına engel olmaktadır. Çevre sorunlarının neden olduğu riskler, devletler tarafından etkin yönetilemezse bu riskler krizlere, bu krizlerle mücadelede devletler başarısız olursa hem içte hem dışta çatışma ve kırılmalara neden olacaktır. Dolayısıyla küreselleşmenin neden olduğu eşitsizliklerin çevre sorunlarını çözmek noktasında bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu üzerinde durulacaktır. Bu durumun bir süreci içermesi nedeniyle çalışmanın ilk bölümünde; küreselleşmenin çevre sorunlarıyla ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise küreselleşmenin yapısal sorunlarının çevreyle olan ilişkisi, karşılıklı bağımlılık, iktisadi eşitsizlikler, kıt kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Son bölümde ise, çevre sorunlarının neden olduğu riskler, devletlerin temel konulardaki eşitsizlikleri ve çatışma riski üzerinden değerlendirilmiştir.

2. Küreselleşmenin Yapısal Özellikleri ve Çevre Sorunlarının Küreselliği

Küreselleşme, modernite ve sanayi kapitalizmi ile günümüzde gittikçe yerleşen bir kavram olmuştur. Anthony Giddens'a göre küreselleşme dört boyutlu bir süreçtir. Bu boyutlar kapitalist dünya sistemi, ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası işbölümüdür. Giddens, kapitalist dünya ekonomisinin küreselleşme içinde tek etken olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Küreselleşme aşamasında modernitenin getirdiği ulus-devlet yönetiminin yanı

sıra ekonominin aktörleri olarak ulus-aşırı şirketlerin artan gücüne ve önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca Giddens, ulus-aşırı şirketlerin devletlerin gücüyle rekabet edemeyeceği alanlar olduğunu belirtmektedir. Ulus-devletlerin küresel siyasal düzende, şirketlerin ise dünya ekonomisi içinde temel aktör olduğunu iddia etmektedir (Emre, 2015: 17). Bu süreçte, uluslararası ilişkilerde işbirliği kuralının temel unsuru olarak ulus-devletlerarasındaki ilişkileri küreselleşmenin kurumsal araçları olarak gören Giddens, gözetim ve şiddet aracı olarak askeri desteğe ihtiyaç duymanın, savaş endüstrisinin oluşumunun askeri ve teknolojik ilerlemenin de desteğinde vücut bulduğunu ifade etmektedir. (Giddens, 2004: 45). Askeri ve siyasi ittifaklar birbiriyle iç içe ve ticarileşen unsurlar bütünü olmaktadır. Savaş endüstrisi bu konuda güçlü devletlerin iktisadi gelirlerinin önemli bir kısmını tutmaktadır.

Küreselleşmenin bir diğer boyutu, uluslararası işbirliğidir. Giddens, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin yeniden inşasında, uluslararası ittifakları, Birleşmiş Milletler (B.M.) gibi uluslararası bir örgütlenmeyi küresel iktisadi işbölümünde bir çözüm odağı olarak görmektedir (Giddens, 2004: 47). Küreselleşme, bünyesinde hem iktisadi hem siyasi hem de kültürel bir özdeşleşme oluşumuna zemin hazırlayarak uluslararası ilişkilerde organize olmayı teşvik etmiştir. Bu durumda ulus-devlet kimliğine sahip ülkelerarası işbirliği ve ortak hareket etme eylemi beraberinde demokrasi kültürünü ve kamuoyu dengesini de getirmiştir.

Küreselleşme, moderniteyle gittikçe kontrolü zor fakat devletlerarası işbirliğine dayanan, ekonomik altyapısı güçlü, demokratik kazanımları değer olarak benimsemiş toplumların ve yönetimlerin, kültürel, siyasi ve ekonomik araçları ihraç ettikleri, fakat bu imkânı elde edememiş toplumların ise bu araçları düzenli olarak ithal ettiği veya ithal etmeye mecbur bırakıldığı alanlar bütününe ifade etmektedir. Dolayısıyla küreselleşme güçlü ekonomilere ve demokratik yönetimlere sahip devletler için faydalı iken hem ekonomik hem de siyasi olarak zayıf yönetimlere sahip devletler açısından ise maliyetli olmaktadır. Küreselleşme aktör olarak yalnız ulus-devlete değil, küresel şirketlere, uluslararası şirketlere, sivil toplum kuruluşlarına da iletişim ve yönetim olarak yer vermektedir. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin yeniden yapılanma süreçlerinde ekonomik ve siyasi işbirliği, beraberinde ilişkilerin ve işbirliğinin de ticarileşmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu noktada küreselleşme iktisadi işbirlikleri üzerinden küresel siyasi işbirliklerine doğru bir yapılanma göstermiştir (Smith, 2020: 76).

Günümüzde teknolojik yeniliklerle mesafelerin ortadan kalkması, ulusal hükümetlerin ülke içi sorunları çözmedeki yeteneklerinde azalma, uluslararası toplumlarda güçlü ortaklıkların ortaya çıkması, eğitim ve yetki kazanımında üst düzeye gelmiş vatandaşların devlet otoritesine karşı özgür davranma isteklerinde artış vb. bazı dönüşümler yaşanmıştır (Eşkinat, 1998).

Küreselleşmenin modernite ile getirdiği yapısal sorunları tetikleyen bir dönüşümler çağından bahsedilmektedir. Sistemsel olarak sanayileşme sonrası modernitenin olumlu veya olumsuz etkilerini de hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekte olan uluslararası toplum, karşılıklı bağımlılık sonucu birbiriyle iktisadi, siyasi ve sosyal etkileşim içindedir (Giddens, 2000: 53). Giddens'a göre, "küreselleşme karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Aynı zamanda çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin de devreye girdiği bir süreç olan küreselleşme, sonuç itibarıyla gücün yahut yetkinin yerel toplulukların elinden alınıp küresel arenaya aktarılmasıdır" (Giddens, 2000: 54). Aynı zamanda küreselleşmeyle dünyanın küçük bir köy olmaktan ziyade, küresel yağmaya maruz kaldığından bahsederek sistem içinde olumsuz etkilerin daha fazla olduğunu savunmuş ve küreselleşmeyi, risk, gelenek, aile ve demokrasi başlıklarında ele almıştır.

Giddens, risk olarak küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişikliklerinin endüstriyel gelişmenin bir sonucu olduğunu iddia ederek, riskleri dışsal ve içsel riskler olarak tanımlamakta ve dışsal riskleri doğanın neden olduğu veya olacağı riskler, içsel riskleri ise insanın neden olduğu ve olacağı riskler olarak ayırmaktadır. Bu riskler içinde riskin kaygı boyutu açısından en kaygı verici olanını da insanın neden olduğu riskler olarak görmektedir (Giddens, 2000: 55). Günümüzde insan varlığının dünyada var olmadığı hesaplandığında dünyanın kendini onarabilmesinin yüz yıl gibi bir sürede mümkün olduğu araştırmalar sonucu tespit edilmiştir (Weisman, 2008: 78). Dolayısıyla küreselleşmeden kaynaklanan içsel riskler, insanlığın, neden olduğu olumsuzlukları telafi etmesiyle çözüme kavuşacaktır.

Tarihte ilk kez kömürün sanayide kullanılmaya başlandığı 1700'lü yıllarda hava kirliliği ortaya çıkmıştır. 1800'lü yıllarda sanayileşmenin gittikçe toplumun yaşam dinamiklerini etkilemesi, insanların şehirlerde yaşamaya başlaması doğada kirlilik sorununu arttırmıştır. Sanayileşme ve şehirleşme nedeniyle bazı sivil toplum örgütlenmelerinin doğayı korumak adına örgütlendikleri görülmüştür. İngiltere'de kurulan Alpçilik Kulübü (1857), Açık Alanları Koruma Derneği (1865), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'nde kurulan Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Portland Dağcılık Kulübü (1876), Ulusal Audubon Topluluğu (1885), Sierra Kulüp (1892) bu yöndeki örgütlenmelerin ilk örneklerini oluşturur (Bozyiğit ve Karaaslan, 1998). Bu dönemde sanayileşme döneminin ilk kirlilik karşıtı eylemi, İngiltere'de 1863'te yürürlüğe giren Alkali Yasası (*Alkali Act*)'dır. Alkali endüstrisinde hidroklorik asit önemli bir çevre sorunu olmuştur. İngiltere'nin sabun, tekstil ve cam endüstrisinde sıkça kullanılan sodanın üretimi, havaya dağılan asidin yoğunluğu nedeniyle büyük oranda çevredeki tarlalarda yetişen ürünlere zarar vermiştir. Sonuç olarak havadaki

emisyon kontrolü, ilk kez İngiltere’de Alkali Yasası ile uygulanmaya başlanmış, daha sonra endüstriyel üretimde kullanılan diğer zehirli gazların da kapsama dahil edilmesiyle yasa genişletilmiştir (McCormick, 1993: 82). 1872’de ise İsveç’te ilk kez göçmen kuşları koruma adı altında uluslararası bir komisyon oluşturulmuştur (McCormick, 1993: 85). Küresel düzeyde doğal kaynakları koruma adına çevre yönetiminde ilk girişim, 1909 tarihli Amerika Doğal Kaynakları Koruma Dünya Kongresi’ydi. İlk küresel kaynak yönetimi faaliyeti de 1931’de yapılan “Balina Kongresi” olmuştur. Bu kongre 1946’da Dünya Balina Komisyonu’nun kurulmasına öncülük etmiştir (Brenton, 1994: 17).

19. yüzyılda, uluslararası çevre aktivitelerinin en önemli özelliği, doğadaki sorunların çözümünden ziyade korunmasına yönelik girişimler olmalarıdır. İngiltere, ABD, Arjantin ve Brezilya’nın bulunduğu 17 ülke, 1940’ta “Batı Yarım Küresinde Tabiatın ve Yabani Hayvanların Korunması” anlaşmasını imzaladılar (Kurtoğlu, 2007: 61). Kirlilik sorununun uluslararası çözümüne bir örnek, 1935’te görülen “Train Smelter” davası olmuştur. Bu dava için uluslararası hakem kurulu oluşturulmuş ve metal rafinerilerinin emisyonunun Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (A.B.D) tarım ürünlerinin uğradığı zarar için Kanada, A.B.D.’ye tazminat ödemiştir. (Prunella, 2014) İlk kez uluslararası düzeyde sınırları aşan kirlilik sorunu ise, akaryakıtın tankerlerden denize dökülmesidir. 1920’li yıllara dayanan bu sorunun, kuşlar ve kıyıları üzerinde yarattığı tahribat, günümüzde de önemli çevre sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. İngiliz hükümeti, 1954’de Londra’da akaryakıt kirliliğine karşı bir grup gönüllü tarafından görüşmeye çağırılmıştır. Aynı tarihte, kirlilikle mücadele için uluslararası bir antlaşma “Akaryakıt Kirliliğinden Koruma Amaçlı Uluslararası Kongresi”nde imzalanmıştır (Brenton, 1994: 19). Bu antlaşma, kısmen de olsa deniz kirliliğini önlemek açısından uluslararası düzeyde bir iyi niyet beyanıdır.

Uluslararası antlaşmanın uygulanmasında ulusal hukuk yasalarından ziyade en önemli etken; antlaşmalara imza koyan ülkelerin filoları üzerinde ulusal hukuktan kaynaklanan vergi uygulamalarına tabi olmak dezavantajından filolarını kurtarmak olmuştur. 1958’de B.M.’nin bir yan kuruluşu olarak kurulan Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), uluslararası düzeyde etkinliği zayıf bir örgüt olmasına rağmen deniz kirliliği sorunu üzerine yaptığı çalışmalarla uzmanların ve denizcilerin bir araya geldiği uluslararası bir çalışma grubuyla günümüzde hala uygulamaları denetlemektedir. Aslında deniz kirliliğinde sorun, ilerleyen teknolojinin yeniliklerinden faydalanmanın getirdiği maliyetlerin artışı ile ortaya çıkmaktadır. Tanker sahipleri, daha az kirliliğe yol açacak teknolojileri kabul etmekte ve maliyetlere katlanmakta isteksiz davranmışlardır. Dolayısıyla antlaşma 1962, 1969 ve 1971’de değişiklikler etrafında

güçlendirilmiştir. Sonuçta, istatistikler, denize dökülen akaryakıtın azaltıldığı şeklinde önemli bir çabanın gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. 1981’de IMO Raporu, 1970’lerdeki oranla %30 kirliliğin azaldığını göstermiştir. Denizyoluyla akaryakıt taşımacılığı da %17 oranında azalmıştır (Frank, 1997: 37). Bu antlaşma, çevre kirliliği sorununa aktörler temelinde devletlerin başarılı bir çözüm ürettiğini gösteren örneklerin başında yer almaktadır.

Günümüzde küresel ısınma sonucu ortaya çıkan iklim değişikliğinin yarattığı sorunlar, ulusal güvenlik düzeyinde çözülemeyecek derecede geniş kapsamlıdır. Çevresel felaketlerin yol açtığı kargaşa ortamının, çevresel güvenlik tanımının sıkça kullanılmaya başlandığı 1990’lı yıllardan sonra ulusal güvenlik kavramı ile örtüşen hali, özellikle bazı akademik çalışmalarda (Buzan, Waever, & De Wilde, 1998; Homer-Dixon, 1999) da güvenlik kavramının küreselleşmeyle çeşitlendiği veya genişlediği fikrini ortaya koymuştur. Güvenlik kavramı, zaman ve mekân ilişkisine bağlı olduğundan küreselleşmenin mekansızlaşmaya dayalı yapısı, sorunların da geniş ve kapsamlı olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda çevre sorunlarının zaman ilişkisi, acil çözüm üretmenin sorunların çözümünde karşılaşılabilecek tehditlerin azaltılması açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme, modernite ve sanayi kapitalizmi ile günümüzde tüm dünyada yerleşmiş iktisadi ve politik bir sistemi oluşturmuştur. Devlet egemenliğini sınırlayan veya kısıtlayan küreselleşme, sistemde karşılıklı bağımlılık yaratarak ulus-devletin etkin rolünü de sınırlandırmıştır. Aslında küreselleşme devletlerin iktisadi ve siyasi politikalarının bir ürünüdür ya da toplamıdır (Weiss, 2012: 32) Çünkü uluslararası ticarete devletler, ticari yaptırımları (sübvansiyonlar, dış ticaret kısıtlamaları vb.) ile uluslararası ticareti sınırlandıran veya serbestleştiren mekanizmaları kullanarak uluslararası ticari dolaşımın da sınırlarını belirlemektedir. Fakat bunu yapabilen hangi devletlerdir? Küreselleşme, moderniteyle gittikçe kontrolü zor fakat devletlerarası karşılıklı bağımlılığa dayalı, ekonomik altyapısı güçlü, demokratik yönetimleri istikrarlı olan devletlerin kazanımlarına açıktır (Giddens, 2013: 113). Kültürel, siyasi ve iktisadi araçlarını ihraç eden endüstrileşmiş güçlü devletlerin, gelişmemiş devletler üzerindeki etkin varlığı, bu noktada birçok alanda eşitsizliğe neden olmaktadır.

Eşitsizlik, küreselleşmenin ve liberal iktisadi politikaların uygulanmasının bir etken faktörü olarak devamlılığını korumaktadır. Çünkü iktisadi açıdan doğanın sermaye olarak görüldüğü bu sistemde, fayda-maliyet, kar-zarar dengesinin devamlılığı, kavramsal olarak eşitsizliği akla getirmektedir. En düşük maliyetin gerçekleşmesi için ucuza temin etmenin gerekliliği, iktisadi açıdan makul olmalıdır. Fakat ucuza maliyetin zararı, temin edilenden çıkarsa faydası da temin edene aktarılır. Sistem bütünüyle tahterevallî dengesi üzerine kuruludur. Bir taraf kalkınırken

diğer tarafın kalkınamaması veya kalkınma hızını sabit veya düşük tutması gerekir. Bu durumda uluslararası işbirliğinden bahsedebilmek için bazı ülkelerin şimdiye kadar elde ettikleri kazanımlardan bir miktar feragat etmeleri ve uluslararası toplum için ortak faydayı sağlamakta samimi davranmaları gerekmektedir.

Küreselleşmenin avantajlarını kullanan devletler, sanayileşme dönemini yaşamış ve güçlü sermaye ve teknoloji birikimine sahip devletlerdir. Uluslararası sistemde yer alan devletlerin birçoğu ikisine de sahip değildir. Dolayısıyla küreselleşme, yayıldığı alan ve etkileri bakımından küresel değildir (Griffiths vd., 2013: 161). Gelişmiş ülkeler, sanayileşmeyle kendilerine refah ekonomisi yaratmıştır. Ekonomik büyüme ve eşitsizlik arasında mevcut bir ilişkiden söz edilmektedir. Fakat küresel bütünleşme içinde bu durumu yalnız iktisadi büyüme ile açıklamak zordur. Küresel eşitsizliklerin iktisadi büyümeden mi kaynaklandığı yoksa küreselleşmenin kendisinin mi bu eşitsizliklerin nedeni olduğu ikilemi tartışmalıdır (Melchior vd., 2000). Çünkü küreselleşme politik, kültürel, sosyolojik, askeri birçok konu başlığını kapsayan çok katmanlı bir yapı olduğundan geniş çerçevede aktörler arası karşılıklı bağımlılığın sonucunda eşitsizlikler bu yapının temel sorunlarından biri olmaktadır.

3. Küreselleşmenin Yapısal Sorunlarının Çevre Sorunlarıyla İlişkisi

3.1. Karşılıklı Bağımlılık

Günümüzde karşılıklı bağımlılık, hem iktisadi hem askeri hem de siyasi olarak devletlerin politikalarını etkilemektedir. Karşılıklı bağımlılık, sistemin değişik yerlerindeki devletlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapar. Karşılıklı bağımlılık, devletler ve toplumlar arasında karşılıklı etkileşimin şekillendirdiği farklı koşullar olarak da tanımlanmaktadır. Böyle bir durum için izolasyon değil işbirliği veya çatışma söz konusudur (Welch ve Nye, 2011: 351). Karşılıklı bağımlılığın kaynakları, askeri, iktisadi, teknolojik, doğal kaynaklar, nüfus gibi devlet yapısının hareket kabiliyetini etkileyen unsurlardır.

Bugün küresel çevre sorunlarının dünyada yaşayan tüm topluluklar için ortak bir sorun ve karşılıklı bağımlılık unsuru olduğu açıktır. Uluslararası toplumun karşılaştığı en önemli çevre sorunu küresel iklim değişikliğidir. Bilim insanlarının araştırmaları sonucunda, dünya ekosistemini hızla çöküşe götüren bu değişikliğin dünya için bir denge problemi yaratmasının sorumlusu olarak % 90 oranında insanoğlu görülmektedir (IPCC, 2013). Ulusal, bölgesel veya küresel düzeyde devletlerin refah düzeyini arttırmak için sanayileşme adı altında üretimi ve

tüketim dengesinin bozulduğu kapitalist sistemin, günümüzde yarattığı karşılıklı bağımlılık güçlü, zayıf tüm ülkeler için geçerlidir.

Günümüzde karşılıklı bağımlılığın tek bir devletin veya aktörün tekelinde olamayacak kadar karmaşık olmasında sistemin bağlı olduğu birçok değişkenin etkisi rol oynamaktadır. Bunlardan ticari faaliyetlerin uluslararası düzeyde birden fazla coğrafyaya dağılması, üretim faktörlerinin ulus ötesi sınırlardaki varlığı, çok uluslu şirketlerin, uluslararası şirketlerin başta taşımacılık ve teknolojik bilgi birikimi olmak üzere birçok alanda devlet yönetimlerinin egemenliğine hükmeder hale gelmesi, ucuz işgücü ve üretim sahaları, pazar arayışları, sistemin devamlılığı için zorunludur.

Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde çevre sorunlarının uluslararası sistem açısından çözümü, hükümetlerin ve/veya hükümet-dışı aktörlerin sistemi, kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmeyi amaçlayan rekabetçi çabalarına rağmen karşılıklı fayda getiren işbirliği modelinin nasıl oluşturulacağı ve sürdürüleceği ile ilgilidir (Keohane ve Nye Jr., 2015: 351). Bu noktada ulus-devletin, devlet kimliğinde egemenlik ve güvenlik unsurlarını nasıl koruyacağı ile ilgili sorunlar yaşaması muhtemeldir. Uluslararası düzeyde işbirliğini sağlamanın yolu ise B.M. gibi uluslar üstü bir örgütün çevresel güvenliği önemseyen bazı kuralları yürürlüğe koyması ve örgüte üye tüm devletler tarafından bu kuralların uygulanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla çevre sorunlarının birinci derece çözüm merci, ulus devletlerdir (Aksoy, 2001: 32). Karşılıklı bağımlılığın, çevre sorunlarıyla ilgili çözüm sürecinde uygulanacak politikalar, daha çok yoksul ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı nedeniyle homojen bir siyasi ve iktisadi yapı olmadığı için bu politikaların iyi niyet çabalarını olumsuz etkilemektedir. Bu konuda 2009'da Kopenhag İklim Zirvesi'nde alınan kararlar gelişmiş ülkeler, iklim değişikliğinin etkileriyle mücadelede yoksul ülkeleri desteklemek için her yıl 100 milyar doları 2020 yılına kadar ödemeyi taahhüt etmiştir. Fakat 2018'de B.M. Genel Sekreteri Guterres, iklim finansmanının sadece %20'sinin gelişmekte olan ülkelere aktarıldığından bahsederek bu konuda yeterli çabanın gerçekleşmediğinden yakınmıştır (İklimHaber, 2020). Devletlerarası gelişmişlik düzeyi farkları, taraflar arasında küresel çevre sorunlarını, küresel işbirliğiyle çözme noktasında zorlaştırmaktadır. Ne var ki, küresel iklim değişikliğinin değişim hızı, devletlerin B.M. aracılığıyla birlikte aldığı yoldan daha hızlı ilerlemektedir (Harvey, 2020). Bu durum uluslararası toplumu, gelecekte küresel işbirliği çerçevesinde politikalar üretmek yerine ulusal ve bölgesel düzeyde politikalar üretmeye zorlayacağı da düşünülmektedir.

3.2. Kuzey-Güney Ayrımı (Küresel İktisadi Eşitsizlik)

İklim değişikliği neticesinde yeryüzündeki su kaynaklarının azalması, verimli tarım arazilerinin yanlış kullanımı, ozon tabakasının incelmeye, yağmur ormanlarının yok olması ve daha birçok benzeri küresel çevre sorunları karşısında ülkelerin, zengin veya yoksul aynı sorunla doğrudan veya dolaylı biçimde karşılaşmaktadırlar. Küreselleşmenin getirdiği sınır ötesi durum, aynı biçimde iklim değişikliğinin yarattığı çevre sorunlarının dağılımında da görülmektedir. Bu sorunların etki derecesi, her ülkede farklı olsa da çevre sorunları, kurumsal bir yapı olan devletin politik olarak etki alanındaki tüm alanları (iktisadi, politik, askeri, kültürel) etkilemektedir. 2020 yılında B.M. İnsan Hakları Komitesi'nin aldığı kararla, iklim değişikliğinden etkilenen bölgelerde yaşayanlara sığınma hakkı tanınabileceği ifade edilmiştir (Euronews, 2020). Bu nedenle iklim değişikliği, yalnız iktisadi ve siyasi açıdan değil aynı zamanda insani güvenlik ve toplum güvenliği açısından da kontrolü zor mülteci akınlarıyla devletleri karşı karşıya bırakmaktadır.

Doğal kaynaklar üzerindeki baskı ve rekabet her zaman devletlerarası çatışmalara konu olmuştur. Devletler, uluslararası sorunlarda yine temel aktör olmalarına rağmen, neoliberal politikaların uluslararası sistemi şekillendirdiği makro yapı, devletleri merkez (*core*) ve çevre (*periphery*) ülkeler olarak konumlandırmıştır (Dollar, 2001). Zengin-fakir, kalkınmış- geri kalmış, merkez- çevre gibi tanımlamalar, küresel sistemin etken-edilgen yapısını anlamamızda yardımcı olmaktadır. Küresel sistemin kaynaklarının merkezinde olan ve teknoloji, bilgi, sermaye, örgütsel yapı, sosyal refah gibi avantajlara sahip gelişmiş ülkeler, doğal kaynakları merkezden çevreye doğru azalan bir şekilde dağıtmaktadırlar. Ayrıca merkez ülkelerin bir kısmı, son kullanıcı olan çevre ülkeleri sahip oldukları imkânlarla ortak etmek veya bu imkânlarla çevre ülkelere fon desteği sağlamak noktasında uluslararası işbirliği açısından isteksizdirler. (Buzan ve Weaver, 2003: 67). Dolayısıyla kuzey-güney ilişkileri, refahın ve kalkınmanın paylaşımından ziyade tek elde toplanması ile oluşan gelir adaletsizliği üzerinden yürütülmektedir. Bu konuda Giddens, merkez ve çevre ülkelerden bahsederek ekonomik gücü elinde tutan egemen kapitalist devletlerin uluslararası sistemde merkezde olduğunu belirtmekte ve günümüz uluslararası sistemini “dünya kapitalist ekonomisi” olarak nitelendirmektedir (Giddens, 2008: 55). Dolayısıyla ulus-devletin, hegemonya ve güvenlik etrafında şekillenen yapısal politikalarına etki eden en önemli unsur, ekonomik güçtür. Ekonomik güç, pozitif toplamlı bir denklem olarak eğitilmiş insan gücü, teknolojik gelişim, refah ekonomisi, ulusal üretim, politik kurumların şeffaflığı ve sağlamlığı vb. unsurlarla bir bütündür (Kaarbo ve James

Lee, 2011: 65). Dolayısıyla bu yapıya sahip devletler, çevre sorunlarıyla ilgili krizlerle ulusal düzeyde kısmen de olsa belli bir süre baş edebilmektedirler.

Kuzey-güney ayrımında güney ülkeleri olan ve çoğunluğu oluşturan yoksul ülkeler ise çevre sorunlarından kaynaklanan krizler karşısında kriz içinde kriz yaşamakta ve derinleşen bu krizler, bölgesel çatışmalara neden olmaktadır. Bu konuda Collier, 1 milyar civarında ve en az altmış ülkeden oluşan bu topluluğun yaşadığı dört tuzaktan bahsetmektedir (Collier, 2007: 78). İlki iç savaş; bu topluluğun % 70'i iç savaş tecrübe etmiş veya hala iç savaşta. Bu ülkelerin, herhangi bir beş yılda iç savaş tecrübe etme ihtimali %14'tür ve çatışmalar her zaman komşu ülkeleri de etkilemektedir. İkincisi ise petrol ve doğalgaz gibi hammaddelere sahip olmak; fakat bu hammaddeleri çıkaracak yeterli teknolojiye sahip olmadıkları için başka ülkelerin sömürüsüne açık olmaktadır. Bu ülkelerin büyüme puanı bir puan dahi artsa, iç savaş ihtimali azalmaktadır. Üçüncüsü ise bu ülkelerin denize kıyısı olmaması ve iktisadi ve siyasi açıdan benzer komşuları olması, dördüncüsü ise kötü yönetilmesidir. Bu ülkelere, Sudan, Çat, Somali gibi Afrika ülkeleri örnek gösterilebilir. Örneğin; Sudan'da 1983'de bulunan petrol rezervlerinin 1999 yılına kadar Sudan ekonomisine bir yararı olmamıştır. Fakat sonrasında gelişmiş ülkeler arasında uluslararası petrol şirketlerinin devreye girmesiyle ABD kökenli Chevron, 20 yıl Sudan'da petrol rezervlerini işlemiş fakat ABD-Sudan (Hartum hükümeti) arasındaki anlaşmazlıktan sonra çekilmek zorunda bırakılmış yerini alan Kanada kökenli Talisman enerji şirketi de bir süre sonra ABD'nin baskısına maruz kalmıştır (Pattey, 2007: 1002). Doğal kaynakları olan bu bölgeler, bir noktada güçlü ülkelerin dolaylı olarak çatışma veya rekabet alanı olmaktadır. Ne var ki, bu ülkelerin kırılganlığı (*vulnerability*) ve ülke yönetimlerinin otokratik yapısı nedeniyle gelişmiş ülkelerin kaynak mücadelesi doğal kaynağın olduğu ülkede istikrarsızlığa neden olmaktadır. Aslında küresel sistemin kaynak mücadelesi, kaynakların bozulması, azalması veya tükenmesi riski nedeniyle dünyanın tehditler karşısında kırılganlığı riskini arttırmaktadır (Dalby, 2008: 185). Dolayısıyla yoksul ülkelerdeki doğal kaynak rezervlerinin, çevre sorunlarına rağmen kullanımının veya paylaşımının gelecekte bu ülkelerin karşılaşacağı tehditlerin belirsizliği açısından çatışma unsuru olmasının bölgede yaratacağı stres, kaynakların verimli kullanılmasının da önünde engel olacaktır.

Yeryüzünde kaynak dağılımındaki eşitsizlik, devletler arasında önemli bir baskı unsurudur. Özellikle doğal kaynakların büyük bir kısmının mülkiyetinin yoksul ülkelerde olması, gelişmiş ülkelerin bu ülkelerin yönetimlerine karışması veya otokratik yönetimleri desteklemesi sonucu, kaynakların menşei ülkenin faydasına kullanmak yerine hammadde olarak başka ülkelere aktarılması, yoksul ülkeleri krizler karşısında kırılgan hale getirmektedir. Altmışa yakın yoksul

ülkenin bu döngüden çıkmasının yegâne yolu; küresel sistemde geniş ölçekli ekonomik büyümenin sağlanmasıdır (Giddens, 2013: 112). Bu ülkelerin nüfusu Çin ve Hindistan nüfusuna yaklaşmasa da çevre sorunlarının yarattığı krizlerin altından kalkmaları ancak iktisadi büyüme göstermeleri ile mümkündür. Bunun için gerekli olan dış yardımın da küresel işbirliği ile refah ekonomisine sahip ülkeler tarafından sağlanması gerekir. Ülkeler arası gelişmişlik farklarının beraberinde getirdiği eşitsizliğin, iklim değişikliğinin yarattığı krizlerle daha da derinleşmesi, yoksul ülkeleri sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açıdan geri dönüşü olmayan çatışmalara sürüklemektedir.

Günümüzde enerji kıtlığı ile ilgili iklim değişikliği sorunları ise, devletler nezdinde askeri güçlerin etrafında bir güvenlik duvarı oluşturmaya başlamıştır. Çünkü kıt kaynaklara erişmek, devletlerin kalkınma hedeflerinin birincil önceliğidir. Günümüzün gelişmiş ülkelerinin önemli bir kısmı, (*kuzey yarımküre ülkeleri*) 19. Yüzyıl Sanayi Devrimi'nin rüzgârını arkasına almış, bilgi birikimi, teknolojisi, ekonomik gücü ve güçlü siyasi yapısı ile gelişimini geçmiş yüzyılda tamamlamış, bugün refah ekonomisi ve küresel refah siyaseti izleyerek çevre sorunlarına kalkınma hedefi gözeterek yaklaşmaktadırlar (Victor, 2006: 98). Bu kazanımlarla, ileride çevre sorunlarının geri dönülemez tahribatını önlemek için bu ülkelerin aldığı önlemler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeterli değildir. Bunun yanı sıra hala bu ülkeler, dünya kaynaklarını olabildiğince üretime aktararak refah düzeyini en üst sınırdaki tutmaya gayret etmektedirler. Gelişmekte olan veya yoksul ülkeler (*güney yarımküre ülkeleri*) ise refah düzeyi ve kalkınma amaçları açısından sanayileşme döneminin gerisinde kalmanın sıkıntısını yaşamaktadırlar. Bu ülkeler, aradaki gelişmişlik farkını, bir an önce kapatmak için kirliliğe neden olan kömür gibi doğal kaynakları üretimde kullanmaya devam ederek çevre sorunlarının katlanarak artmasına neden olmaktadır (Stern vd., 2016: 564). Küreselleşme bu açıdan, küresel sermaye ağının (*çok uluslu şirketler, finans kuruluşları vs.*) yönettiği ticari, finansal ve enformatik endüstrisi, ticari operasyonlarının sürdürülebilirliği için geri kalmış ülkelerin zayıf ekonomilerini bir çıkar unsuru olarak görmektedir (Bauman, 2014: 88). Küreselleşme, doğrudan veya dolaylı olarak ülkeler arası gelir adaletsizliğine ve kuzey-güney ayrımına neden olmaktadır. Ülkelerin refah seviyesi arasındaki eşitsizlik, küresel krizler ve riskler karşısında da kapasite sorunu yaratarak ülkeler arasında kırılabilirlik-esneklik farkı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde küresel iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmaların birçoğu gelişmiş ülkeler tarafından raporlanmaktadır. Bu ülkelere ABD, İngiltere ve AB üyesi ülkeler çevre sorunlarının çözümünde gözlem-analiz-uyum üçlüsünde bir modeli takip etmektedirler (Giddens, 2013: 110). Gelişmekte olan veya yoksul ülkeler ise genelde totaliter rejimlerin

etkisinde iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan toplumsal endişeleri gidermekten uzak kaynaklarını güvenlik ve askeri harcamalara ayırarak, iktidarın gücünü sağlamlaştırmak amacını gütmektedirler.

Günümüzde çok az ülke iklim değişikliği ile ilgili yeni teknolojilere öncülük etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları bulmak ve enerji üretiminde fosil yakıt ağırlıklı kaynak kullanımına son vermek, alternatif enerji kaynaklarını araştırmak, gelişmiş ülkelerin ekonomik gücü ve teknolojik imkânları açısından daha kolaydır (Giddens, 2013: 112). Ne var ki, enerji ihtiyacı, devletlerarası rekabeti arttırmaktadır. Enerji rekabeti, enerjinin güvenliği sorununu ortaya çıkarmıştır ve ulus-devletin dış politika çıktısında enerji güvenliği, ulusal güvenlik parametrelerinden biri olmuştur (Kagan, 2008: 91). Bunun yanında enerji güvenliği konusu ulus-devletin küresel siyasette hâkimiyetini güçlendirmiş ve uluslararası işbirliğini de kısmen zayıflatmıştır.

Küreselleşmenin getirdiği karşılıklı bağımlılığın yarattığı güvenlik sorunu, salt çevresel güvenlik açısından değil, iktisadi, siyasi ve demografik açıdan da güvenlik sorunları getirmektedir. Devletlerarasındaki iktisadi ve siyasi eşitsizlikler, ortak hareket etmenin de zorluklarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla başta iklim değişikliği olmak üzere çevre sorunlarının ülkeler arasında işbirliğine dayalı çözümünde, ülkelerin iktisadi yapılarının da homojen olması veya iktisadi büyümenin geniş bir coğrafyaya yayılmasının sağlanması, ülkelerin çevresel tehditler karşısında kırılganlığını da azaltacaktır.

3.3. Kıt Kaynaklar

İklim değişikliğinin yarattığı çevre sorunlarının çatışma ile bağlantısının en önemli ayağı, kaynak kıtlığı ve onun yarattığı enerji güvenliği sorunudur. Kaynak kıtlığı, genelde eşitsiz dağılım ve uluslararası iş bölümünde adaletsizliğin sonucudur (Brauch, 2005: 75). İklim değişikliği sorunlarıyla bağlantılı enerji kıtlığı, realist paradigmanın bir unsuru olan gücü elinde tutmanın şartı olarak kıt kaynakları korumak adına askeri güce başvurmak, gelecekte güvenlik algısını uluslararası işbirliğinden bölgesel ve ulusal düzeyde güvenlik arayışına yönlendirmektedir. Çünkü kıt kaynaklara coğrafi yakınlık açısından bölgesel işbirliği düzeyinde devletlerin örgütlenmesi, kıt kaynakların coğrafi dağılımındaki adaletsizlik, bu kaynaklara hem ihtiyaç duyup hem de uzak olan devletler için ya yeni kaynak arayışına ya da uluslararası işbirliği yoluyla bu kaynaklardan birlikte faydalanma arzusuna dönüşmektedir. Bu konuda kaynağı elinde tutan devletler ile kaynağa ulaşmak isteyen devletlerarasında kaynağı

koruma veya kaynağı tedarik etme gibi nedenler dolayısıyla uyuşmazlık olması veya çatışma çıkması mümkündür.

Toplumsal fayda sağlayan, toplumun refahını yükselten tüm kaynaklar, devletler nezdinde stratejik öneme sahiptir. Bu kaynaklardan petrol, kömürden sonra sanayileşmenin ivme kazanmasında stratejik önemi olan doğal bir kaynaktır. 1973 Petrol Krizi ile ilk kez kıt kaynak sorunu uluslararası düzeyde devletlerin gündeminde önemli bir yer etmiştir. Devletler için kaynağı elinde tutmanın, ihtiyacı olan karşı taraf veya taraflara karşı kullanmanın stratejik önemi anlaşılmıştır. Bu kriz, en çok kaynak sorunu yaşayan ve endüstriyel üretimde petrol ve türevlerini kullanan Avrupa ülkelerini etkilemiştir. 1970'li yıllarda Avrupa ülkelerinin toplam petrol tüketimi tüm enerji tüketiminin % 60'ını oluşturuyordu ve Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalat da tüm petrol ithalatının $\frac{3}{4}$ 'ü oranındaydı (Simonet, 1975: 453). Endüstriyel üretim ağırlıklı kalkınmanın kaynaklarından enerjinin, büyük kısmını ithal eden ülkeler için enerji, hem stratejik düzeyde bir sorun hem de ulusal güvenlik sorunu olmuştur. Bu bakımdan çevresel kaynakların dünyadaki eşitsiz dağılımının güvenlik sorunu yaratabileceğini söylemek mümkündür.

Gelecekte uluslararası işbirliğini zedeleyecek kıt kaynaklara olan talebin şiddeti, bazı devletleri güçsüz hale getirirken bazılarını da daha güçlü hale getirecektir. Küresel politikalar üzerine yazan Robert Kagan, değişimlerin devletleri normalleşmeye sevk ettiğinden bahsetmektedir. Kagan, 2008 tarihli Tarihin Geri Dönüşü ve Düşlerin Sonu(*The Return of History and End of Dreams*) adlı eserinde küresel işbirliği ve yeni bir uluslararası düzen kurmakla ilgili düşlerin bir seraptan ibaret olduğunu belirtmektedir. Çünkü sistemin kullanıcıları hala devletlerdir ve devlet, hala çatışma çözümünün birinci derece mercii durumundadır. Uluslararası ilişkiler, büyük devletlerarasında tekrar rekabet ve nüfuz mücadelesi olarak geri dönmüştür (Kagan, 2008: 58). Bu noktada Kagan, uluslararası toplumun varlığını sorgulamakta ve kaynak kıtlığının, enerji ihtiyacının devletleri tekrar nüfuz alanlarını belirlemeye yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Devletlerin küreselleşmenin getirdiği yapısal sorunlar nedeniyle iklim değişikliğinin neden olduğu çevresel güvenlik tehditlerine de farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilirliği için küresel sistemde kaynakların aynı biçimde tedarik edilmesinin artık mümkün olmadığı ve sürdürülebilirlik (*sustainability*) kavramının salt kalkınma için değil kaynakların ve doğadaki yaşamın sürdürülebilirliği açısından da uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Zengin-fakir veya gelişmiş-gelişmemiş ülkeler açısından ortaya çıkan yapısal eşitsizlikler, küreselleşmenin yapısal sorunları nedeniyle olsa da kalkınma ilkesiyle insanlığın

artık doğadan gelen kaynakların yarattığı sermayeye dayalı değil aksine çevre korumaya dayalı yeni bir sistemi uygulaması şarttır.

Bu sistemin doğaya dönüş, teknolojiyi terk etme veya ilkel yaşamı seçmeye varması mümkün değildir. Fakat dünyayı kurtarmak için de bilim ve teknolojiden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçların coğrafi olarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde karşılanacağı yeni bir politik sisteme ihtiyaç vardır. Bu konuda Fransız sosyolog Edgar Morin 2020 tarihli “Yolumuzu Değiştirelim” adlı eserinde, küreselleşmeden dünyasallaşma olarak bahsetmekte ve dünyasallaşmadan insancılaşmaya doğru yeni bir yol benimsenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Morin’e göre, neoliberalizmden hümanizme doğru geçiş hem dünyanın geleceği hem de insanlığın devamı açısından önemlidir. Bu aynı zamanda çevresel bozulmaların da önüne geçecek, insanlık küreselleşmenin benmerkezci halinden kurtularak birbirine yabancılaşmak yerine birbirine destek olarak sorunlarla birlikte mücadele edecektir (Morin, 2020: 82). Morin’in bahsettiği yeni yol, günümüzün küresel sisteminde gerçekleşmesi zor fakat imkânsız olmayan bir çözüm önerisidir. Yine de gelişmiş ülke ekonomilerinin insanlığın devamı açısından sahip olduklarının bir kısmından feragat edeceğini düşünmek de gerçekçi olmaz. Peki, nasıl bir çözüm yöntemi insanlığın ve medeniyetin sürdürülebilirliğini sağlayabilir? Bu soruya devletler, kalkınma açısından değil sorumlu oldukları toplumların sürdürülebilirliği açısından çözüm getirmelidir. Bundan dolayı devlet yönetimleri, göçle mücadelede demografik yapıyı korumalı ve salgın hastalıklarla mücadelede yerel düzeyde tedavi imkânlarına sahip olmalıdır. Ayrıca enerji ihtiyacı açısından önce enerjiyi üretebilmek, tarımsal açıdan kendi kendine yetebilmek ve stratejik tarım ürünleri üretiminde de ihracat imkânı bulmak ve siyasi istikrarı sağlamak açısından toplumun eğitim seviyesini yükseltmekle devlet içinde sürdürülebilirliği sağlamalıdır. Bu konuda D. Meadows’un 1972 tarihli “Büyümenin Sınırları” (*Limits to Growth*) adlı raporunda bahsettiği beş değişken olan dünya nüfusu, sanayileşme, kirlilik, gıda üretimi, kaynakların tükenmesindeki mevcut büyüme eğilimleri açısından kalkınma hedefi belirlemelidir. Ancak bu şekilde iktisadi büyümeden önce küresel düzeyde toplumlar arası, devletlerarası eşitliğin sağlanması sorununa çözüm getirebilir (Meadows vd., 1972). Çevresel sorunların neden olduğu bölgesel ve küresel çevre kirliliğinin insan neslinin yaşam alanlarını tehdit ettiği düşünüldüğünde karmaşık, öngörülemez ve risklerle dolu gelecek için küçük ölçekli ve yerelden küresele çözümler çok daha etkili olacaktır. Fakat kıt kaynakların kullanımında yerel ihtiyaçların tedarik edilmesi ve küresel düzeyde kaynakların ortak kullanımında yaşanan sorunlar, yerelden küresele çevre sorunlarını çözmeyi zorlaştırmaktadır.

4. Çevre Sorunlarının Eşitsizlikler Üzerinden Neden Olduğu Çatışma Riski

Çevre sorunları ve çatışma arasındaki ilişkinin kaynak tedariki ve geçimin devamlılığı açısından rekabete dönüşen bir noktaya doğru gittiği iddia edilmektedir (USA Defence Ministry, 1991). 1991’den itibaren ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi adıyla hazırlanan raporlarda çevresel bozulmaların ve iklim değişikliğinin bir ulusal güvenlik sorunu olduğundan bahsedilmektedir. Bu konuda 1998’de yayınlanan Ulusal Güvenlik Raporunda ise, hızlı nüfus artışı, bulaşıcı hastalıklar, kontrolsüz sığınmacı göçleri, ABD ulusal güvenliği için yeni tehditler olarak belirtilmiştir (USA Defence Ministry, 1998). ABD’de “çevresel güvenlik” teriminin ulusal güvenlikle eş anlamda kullanılmasında etken faktörler nelerdi? Bu konuda ABD Başkanı Bill Clinton’ın yardımcısı Al Gore’un, çevresel bozulmaların ulusal güvenlik için ciddi bir tehdit olduğunu ifade ettiği 1990 tarihli raporda, “*çevresel sorunlar konusunda vurdumduymazlık yalnız yaşam kalitesini değil, yaşamın kendisini de tehdit etmektedir*” ifadesiyle aslında çevresel güvenliğin küresel niteliğinden bahsetmiştir (Benjamin, 2000). Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji raporlarının sonuncusu olan 2021 tarihli Biden yönetimindeki raporda da “*hiçbir ülke iklim krizini çözmeden kalıcı güvenlik elde edemez*” ifadesi yer almıştır (Biden, 2021). Bundan dolayı, iklim değişikliğinden kaynaklanan çevre sorunlarının çözümünde, ulusal strateji belirlemek devletlerin güvenlik ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkilidir.

1986 tarihli “Ulusal Güvenliği Yeniden Belirlemek”(Redefining National Security) adlı eserinde Lester R. Brown, askeri güçlerin, iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında yetersiz olduğunu savunmuştur. 2005 tarihli New Orleans’ta meydana gelen Katrina kasırgasında, yaklaşık 100 bin askeri kuvvet kasırganın etkileriyle mücadele etmiş fakat yeterli başarıyı gösterememiştir (US Senate, 2006). İktisadi ve siyasi yapısıyla süper güç olarak anılan ABD dahi iklim değişikliğinin neden olduğu çevre felaketiyle mücadelede zorlanmış, çaresiz kalmış ve askeri gücün bu mücadelede yeterli olmadığını fark etmiştir. Bilim insanları Katrina kasırgasının iklim değişikliğinin bir sonucu olduğu konusunda hemfikirdirler ve gelecekte buna benzer çevre felaketleri de beklemektedirler. Fakat sorun şu ki, ne zaman geleceği ve nasıl bir şiddette olacağı ve hangi ülke sınırlarında kalacağı belli olmayan bu tip felaketlerle devletler, mücadele edecek yeterli hazırlığa sahip değildirler.

Küresel mücadelenin uluslararası işbirliğini zorunlu kıldığı çevre sorunları, bugüne kadar yapılmış birçok çevre konferansında da kaynak eşitsizliği, iktisadi eşitsizlik ve kalkınma rekabeti arasında çözüm bulamamıştır. Sorunun asıl kaynağı, kaynaklara ulaşmanın rekabeti ve kalkınma mücadelesidir. Yaşamsal kaynaklar olan su, toprak, hava gibi doğal kaynakların

sürdürülebilir yaşam için önemi, günümüzde bu kaynakların bozulmaya başlamasıyla anlaşılmıştır. Çevre sorunlarının bu kaynaklar üzerinde bıraktığı tahribat, bölgesel ve yerelden öte küresel olması nedeniyle de çatışma riskinin geniş bir alana yayılması sonucuyla insanlığı karşı karşıya bırakmaktadır.

4.1.Uluslararası Çevre Anlaşmalarına İktisadi Eşitsizliklerin Etkisi

Dünyada kullanılan üç enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz ve kömür, sera gazları üreten fosil yakıtlardır. Uluslararası düzeyde 1997’de imzalanan ve 2005’te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü’nde ilk kez sera gazı salınımının sınırlandırılmasıyla ilgili düzenleme getirilmiştir. Protokolde, sera gazı oluşumunun nedeni olan karbon salınımının sınırlandırılması için getirilen salınım kotasını, gelişmiş ülkeler kendi kotaları dolduktan sonra kotası dolmamış gelişmekte olan ülkelere kota satın alarak üretim hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Uluslararası karbon ticareti adı verilen bu sistem, karbon salınımı değerlerini düşürmemiş aksine arttırmıştır (Özcan, 2020: 174). Örneğin; 1990-2012 yılları arası Kanada karbon salınımını %25, Japonya ise % 14 arttırmıştır. (Olivier vd., 2014) 2015 tarihli Paris İklim Antlaşması, 5 Ekim 2016 itibariyle, küresel sera gazı emisyonlarının %55’ini oluşturan 5 ülkenin anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması sonucunda, 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Paris İklim Anlaşması’nın amacı, kalkınmada düşük sera gazı emisyonlu kalkınmanın temin edilmesi ve iklim sorunlarıyla karşılaşan gelişmemiş ülkelerin maddi yükünün hafifletilmesidir. Bu amaçla “yeşil iklim fonu” kurulmuştur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre fona katkısı beklenmekte ve gelişmiş ülkelerin 2020’den itibaren yıllık 100 milyar dolar katkı yapması öngörülmektedir. Bu, taban rakam olacak ve 2025’ten itibaren somut ihtiyaç analizlerine göre güncellenerek devam ettirilecektir (Yanardağ ve Bozkurt, 2017). Fakat Paris İklim Anlaşması’nda da bu fonun düzenlenmesi hakkında açık ve net ifadeler yer verilmemiştir. Fonun oluşturulmasında iyi niyet ve gönüllülük esasına dayalı bir hukuki düzenleme söz konusudur.

Her iki anlaşma da iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan küresel ısınmanın çözümü için iki unsuru dikkate almıştır. Kyoto protokolü, sera gazı emisyonlarını sınırlandırarak iklim değişikliği sorununu 1990’lar seviyesine düşürmek istemiş; fakat gelişmiş ülkelerin kalkınma hedeflerini engelleyememiştir. Paris İklim Anlaşması ise, iklim finansmanı sorununu çözmek için ortak fon kurulması kararı almış fakat gelişmiş ülkelerin gönüllü katkısıyla ulusal hedeflerine göre belirledikleri rakamlar üzerinden destek vermeleri kabul edildiğinden henüz yeşil fon istenilen düzeye ulaşamamıştır (Yanardağ ve Bozkurt, 2017). Uluslararası işbirliğini etkileyen süreçte her iki anlaşma da önemlidir. Fakat Kyoto Protokolü’nde karbon emisyonunu

sınırlandırma girişimi, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki kirletme potansiyelinin de bir dengesizlik üzerinden geliştiğini göstermiştir. Dolayısıyla kalkınmanın sürdürülebilirliği sorunu, Kyoto Protokolü'nün başarısızlığı açısından iktisadi eşitsizliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özcan, 2020: 179). Diğer taraftan küresel iklim değişikliği sorununa çözüm aramanın iklim finansmanını da zorunlu kıldığını düşündüğümüzde, bunun maliyetinin ilk zamanlarda getireceği yük sonraki yıllardan daha ağır olacaktır. Bu mali yükü taşımanın ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi temel alınarak düzenlenmesinde uygulanacak kurallara gelişmiş ülkelerin uyması ve gerekli finansmanı sağlaması beklenmektedir.

2015 Paris Antlaşması'nda taraflar, sera gazı salınımının azaltılması konusundaki katkı hedeflerini ulusal politikaları temelinde kendileri belirlemektedir. Antlaşma'nın 7. Maddesinde, iklim değişikliğiyle ilgili sorunlarla mücadele etmekte kırılgan olan ülkelerin adaptasyonunun desteklenmesinde adaptasyon ihtiyacına yönelik hükümler çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere sürekli ve artan şekilde uluslararası destek sağlanacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Antlaşma'nın 9. Maddesinde, bu konudaki maddi desteğin gelişmiş ülkeler tarafından sağlanacağı taahhüt edilmiştir (UNFCCC, 2015). Bununla birlikte anlaşmada yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ya da anlaşma hükümlerinin ihlal edilmesi durumunda, ilgili taraf ya da taraflara uygulanacak yaptırıma dair bir hüküm bulunmamaktadır (Kaya, 2017: 92). İklim finansmanı sorunu bir devletin aynı zamanda milli politikasıyla ilgili olması bakımından da ikilem yaratmaktadır. Devletin milli kalkınma hedeflerini belirlerken ayırdığı bütçenin bir kısmını iklim finansmanı için ve diğer ülkelerin göreceli olarak gelişmişlik düzeyine göre ve kendi kontrolünde belirlemesi, Paris Antlaşması'ndan beklenenleri dolayısıyla karşılamamıştır. 2019 Madrid Zirvesi sonrası hazırlanan Küresel Karbon Raporu'nda küresel ısınmanın 1,5 °C düzeyini çoktan aştığı ve dünyanın 1990'lar seviyesindeki ısıya geri dönülemez biçimde veda ettiği belirtilmiştir (Yeşil Gazete, 2019). Bundan dolayı uluslararası işbirliğinde küresel eşitsizliği ortadan kaldırmak ve ülkeler arasında çevre sorunları konusunda dayanışmayı arttırmak gerekmektedir. 2030'da hala kişi başına karbon emisyonunda dünyanın en zengin %1'i, kişi başına karbon emisyonunda 30 kat fazla üreterek sahip olacaktır (OXFAM, 2021). Geri kalan nüfus ise, kişi başına dünya ortalamasının altında karbon emisyonu üreterek küresel düzeyde gördüğü zararları gelişmiş ülkelerin destekleyeceği fonlarla telafi etmeye çalışacaktır. Fakat devlet yönetimlerinin milli politikalarına verdikleri öncelik açısından ulusal çıkar, uluslararası işbirliğinin önüne geçmektedir. Paris İklim Anlaşması, finansman kaynaklarından bahsetmekte fakat gelişmemiş ülkeleri finansal açıdan desteklemek için hangi finansman araçlarının kullanılacağı net bilgisini vermemektedir.

Üstelik gelişmiş ülkelerin önceliğinde ve tercihinde bir finansmanın da ne derece gelişmemiş ülkelerin maruz kalacağı sorunları çözeceği belirsizdir. 2030'a kadar Paris İklim Antlaşması'nın belirlediği 1,5 derece hedefini tutturabilmek için karbon salınımını tüm dünyada % 45 azaltmak, 2050'de de sınırlamak gerekmektedir (EU, 2020). Fakat Zirve'de gelişmiş ülkelerin hem karbon salınım miktarlarını kendileri belirleyip hem de yeşil fona aktarılacak finansal kaynağın miktarına karar verecek olmaları ulusal hedeflerin hala küresel hedeflerin önüne geçtiğini göstermektedir.

4.2. Devletlerin Kırılganlığı-Esnekliği (*Vulnerability-Resilience*) Açısından Çevre Sorunlarının Etkisi

Ulusal ve bölgesel düzeyde karbon eşitsizliğini çözenin en etkin yolu devlet yönetimleridir. Karbon emisyonlarının azaltılmasının kamu politikalarıyla ilişkisi, ülkelerin servet eşitsizliği ile karbon emisyon hacmi eşitsizliği arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Fakat kırılgan ülkelerin birçoğu demokrasiyle yönetilmemektedir. Hükümet başkanlarının aldıkları birçok kararda servet eşitsizliğini önlemeye dönük olarak servet vergilendirilmesi yapılmamaktadır. Oysa bu eşitsizliğin önce devletler nezdinde ve ulusal düzeyde yapılması küresel düzeyde uluslararası işbirliğinden daha etkin ve verimli bir yöntemdir. Fakat dünyada kayıtlı 208 ülke, B.M. bünyesinde ise 193 ülke olmasına rağmen bu ülkelerden tam demokrasiyle yönetilen 23 ülke vardır (Kekic, 2006). Bu ülkelerin büyük bir kısmı Orta Avrupa ve Kuzey Amerika kıtası ülkeleridir. Otoriter rejimle yönetilen ülkelerin birçoğu ise, Sahra altı Afrika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleridir. Son 20 yılda otoriter rejimle yönetilen bölgelerde yaşanan çevre sorunlarının bölgedeki toplulukları başta çatışmaya ve göçe zorlaması, çevre sorunlarının çözümünde yönetim şeklinin de önemine işaret etmektedir. Çevre sorunlarının çözümü, güçlü bir yönetimi, eşitliğe ve adalete dayalı bir sistemi gerektirir. Gücü halktan alan otorite, gücü yine halk için ve halkın geleceğine kullanmalıdır. Çünkü çevre sorunlarının merkezinde olan “insani güvenlik” ve “sürdürülebilir yaşam” ancak eşitliğe ve demokrasiye dayalı bir yönetim sistemiyle çözüme ulaşır.

Küresel düzeyde iktisadi ve siyasi eşgüdüm, devletlerarasında işbirliğini arttıran unsurlardır. Ülkelerarası eşitlik, yalnız iktisadi ve siyasi açıdan değil hukuki ve insani güvenlik açısından da eşit olmalıdır. Bunun aşamalı olarak devlet yönetimlerinin yapısında olması, yukarıdan aşağıya bir dikte mantığından ziyade, toplumcu ve çoğulcu yönetim anlayışında aşağıdan yukarıya “işleri kolaylaştırıcı devlet” olmasıyla ilgilidir (Giddens, 2013: 132). Çevre sorunları her ne kadar küresel nitelikte olsa da ilk olarak sorunun ortaya çıktığı bölgeyi etkilemektedir. Bu açıdan yerel yönetimlerin güçlü iktisadi ve siyasi yapıları sorunların çözümü için de önlem

alma, planlama, direnç arttırma ve adaptasyon gibi süreçleri yönetebilmelidir. Bundan dolayı devlet yönetimlerinin otokratik yapısı, çevre sorunlarının çözümünü zorlaştırır, merkezden yerele yapılan her müdahale, iklim krizini yaşayan bölgenin yeterli destek görmesinin, bölgeye anında müdahale edilmesinin ve yerel özelliklerin çözümün bir parçası olmasının önüne geçer. Özellikle ada devleti konumundaki ülkelerde takımadalarda meydana gelen sel, su baskını, hortum, deprem gibi doğa felaketlerinde merkezin bölgeye ulaşımı dahi zorlaşmaktadır. Küresel ısınma nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi sonucu sadece kıyı şehirleri değil ada ülkeleri için tüm kara parçasının sular altında kalma riski bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında Palau, Seyşeller, Togo, Nauru, Kribati, Tuvalu ve Maldivler vardır (UNISDR, 2020). Bunun yanı sıra gelişmiş ülkeler arasında Hollanda ve Almanya'nın kıyı şeridi de deniz seviyesinin yükselmesi tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu ülkelerin bazılarının başkentlerinin kıyı şeridinde olması merkezi yönetimleri dahi sel altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu ülkeler arasında özellikle gelişmiş ülkelerin iç bölgelerde, gelişmemiş ülkelerin veya az gelişmiş ülkelerin ise kıyı şeridinde başkentlerini konumlandığını görmekteyiz (Sümer, 2021: 247). Dolayısıyla ülkelerin iklim değişikliğinin neden olduğu çevre felaketleri karşısında önce yerel ve ulusal düzeyde gerekli önlemleri alması, daha sonra ise felaketler karşısında yaşamın sürdürülebilirliği açısından da uyumu nasıl sağlayacağını planlaması gerekmektedir.

İklim değişikliğinin etkilerini azaltma konusunda uyum (*adaptation*) ve sera gazı azalımı (*mitigation*) politikalarının başarısı, devletlerin sahip oldukları birikimler ve kaynaklarla mümkündür. Bu yüzden kırılgan devletlerin çevre sorunlarını çözmek için finansmana, esnek ülkelerin çevre sorunlarını çözmek için ise, birikimlerini en azından sabit tutmaya ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla ülkeler, gelecekte çevre sorunlarıyla karşılaştıklarında ulusal çıkarlar önceliğinde ulusal politikalar üretmelidirler.

2019 Kasım ayında ortaya çıkan ve 2020 Şubat ayında tüm dünyayı küresel düzeyde etkisi altına alan Kovit-19 pandemisi sürecinde, gelişmiş ülkelerin teknolojik bilgi birikimlerini ulusal düzeyde aşı üretimi için kullandıkları görülmüştür. İleri teknolojiye sahip ülkelerin sağlık alanında ürettikleri ürünleri öncelikli olarak kendi vatandaşlarının hizmetine sunmaları, ardından üretim fazlasını stoklayıp daha sonra satın alabilecek diğer ülkelere ihraç etmeleri sonucu ülkelerarası eşitsizlikler salgın döneminde de öne çıkmıştır (Mc Donnell vd, 2021). Aşıların dağıtımında ve uygulanmasında yaşanan adil olmayan uygulamalar, gelişmiş ülkelerin insan yaşamı üzerinden eşitsiz ve adaletsiz tutumu, güneyin az gelişmiş ülkelerinin tepkisini çekmiştir. 2021'de dünyada 12 milyar doz Kovit-19 aşısı üretilmiştir. Bu aşıların 5 milyar dozunu gelişmiş ülkeler hemen satın almış, sadece 270 milyon dozunu ise az gelişmiş veya

yoksul ülkeler alabilmiştir (Duke Global Health, 2021). Bu süreçte aşı dağıtımındaki eşitsizlik, küresel düzeyde yaşam hakkı ihlalini ve etik sorunları ortaya çıkarmıştır. Kuzey Amerika zaten nüfusunun %30.57'sini aşlamışken, onu Avrupa (%23.28) ve Güney Amerika (%12.82) izlemiş, Asya ve Afrika gibi kıtalar ise yalnızca nüfuslarının sırasıyla %4.48 ve %1.01'i virüse karşı aşlamıştır (Mc Donnell vd., 2021). Ayrıca bölgesel düzeyde komşu ülkeler arasında yardımlaşma veya aşı tedarikinde destek olmak yerine, ABD ve Kanada, kendi nüfuslarının beş katı aşı stoklamış, Peru gibi salgın ölümlerinin zirve yaptığı ülkelere aşı göndermemişlerdir. Fakat bu küresel krizde, krizin etkilerini bertaraf etmenin en etkin yolu olan aşıya ulaşılabilirlik maalesef iktisadi eşitsizliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bir örnek olay olarak Kovit-19 pandemisinin çözüm süreci, küresel krizin hem iktisadi eşitsizlik açısından hem de ülkelerin ulusal düzeyde kendi çıkarlarını koruma açısından tartışılmaya değerdir.

Gelişmiş kuzey ülkelerinin yönetimleri, kendi toplumlarının sağlığı, geleceği ve krizle mücadelede direncini arttıracak ulusal sınırları koruma, ulusal aşı üretme veya nüfusunun ihtiyacının üstünde aşı stokçuluğu yapmak gibi ulusal politikalar takip etmek suretiyle küresel krizle ulusal düzeyde mücadele etmişlerdir. Bundan dolayı küresel sorunlara ulusal çözümler üreten gelişmiş ülkeler, bir noktada pandemi açısından krizin süresini uzatmışlar, kırılğan ülkeleri daha fazla ölüm oranıyla karşı karşıya bırakmışlardır. Uluslararası işbirliği açısından yaptırım gücü olmayan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), de bu konuda gerekli uyarıları yapmış olsa da gelişmiş ülkeler, kendi toplumlarının ihtiyaçlarına öncelik vermişlerdir. Toplumların sağlığı, varlıklarının sürdürülebilirliği, ihtiyaçları, siyasi ve iktisadi güvenlikleri ait oldukları devletin sorumluluğundadır. Bu açıdan devletin toplum sağlığı söz konusu olduğunda küresel düşünmesini bekleyemeyiz. Fakat küreselleşmenin lokomotifini olan liberal ekonomilerle sürdürülen karşılıklı bağımlılık, yalnız iktisadi alanda değil, siyasi, sosyal, kültürel alanlarda da kendini göstermektedir. Dolayısıyla küresel her sorun yalnız ulusal çözüme değil küresel çözüme de ihtiyaç duymaktadır. İklim güvenliği, tüm ülkelerin ortak kamusal alanı olan dünyanın sorunudur. Bu yüzden iklim değişikliğine bağlı sorunlarda da çözüm için küresel düzeyde devletlerin eşgüdümlü hareket etmesi gerekmektedir.

Son iki yüzyıldır sanayileşmenin sonucu ortaya çıkan kalkınma hedefi, gelişmiş ülkelerin yarattığı ekonomik büyümenin sürekliliği hedefidir. Kalkınmanın ekonomik büyüme olduğunu iddia eden hükümetler, aslında kalkınmanın sermaye artırımını olduğunu bilmektedirler. Sermaye ise, gezegenin doğal kaynakları olduğu için kalkınma rekabeti, hala doğal kaynaklara ulaşma ve bu kaynakları kullanma rekabetidir. Günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak enerji ihtiyacının devletlerin ekonomilerinin girdi maliyetleri üzerindeki yoğun etkisi, enerji kıtlığı

sorununu hem askerileştirmekte hem de güvenlik riski yaratmaktadır. Bu durum, enerji kıtlığı sorunu ilerledikçe uluslararası işbirliğini bozacak ve karbon salınımının azaltılması hedefi, kıt kaynakların rekabetine kurban edilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur; Rekabet mücadelesi veren ülkelerin devlet yönetimleri arasındaki farklar kıt kaynaklar sorununu da derinleştirmektedir. Örneğin kırılğan devletlerin olduğu bölgelerde yaşanan iklim sorunları, yönetimleri zayıflatabilir ve komşu ülke liderleri, bunu kendi çıkarları doğrultusunda avantaj olarak görüp kırılğan devletlere saldırabilirler (Salehyan, 2008: 321).

Sudan'ın Darfur bölgesindeki çatışmalar, Çad Gölü'nün kuruması nedeniyle tarım arazilerinin sulanamaması ve yaşanan kuraklık "ilk iklim değişikliği savaşı" olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bölgedeki petrol kaynakları üzerinde kontrole sahip Sudan Hükümeti'ne yardım eden Çin hükümeti arasındaki işbirliği petrol kaynaklarının Çin'in küresel ticareti için önemini göstermektedir (Halden, 2007: 102). ABD'nin ve AB ülkelerinin Sudan'ın Hartum Hükümeti'nin soykırım politikalarına karşı uyguladıkları yaptırım, bölgede Çin'in hâkimiyetini güçlendirmiş aynı zamanda doğal kaynaklar üzerinde kontrolünü arttırmıştır. Küresel iklim değişikliği nedeniyle yaşanan sorunlarda çatışmalar, esnek devletlerden ziyade kırılğan devletlerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Ancak çatışmaların önemli bir bölümü bu devletlerin yönetimlerinin otokratik yapısı, yoğun nüfusu, gıda ve su kıtlığı nedeniyle yaşanmaktadır. Ayrıca, iktisadi ve siyasi açıdan zayıf komşu ülkelerin varlığı ve/veya ülkenin denize kıyısının olmaması da kırılğan devletlerin özellikleri arasındadır.

Gelişmiş ülkeler, küresel sermayenin gezegendeki tüm kaynaklarına ulaşmayı hedeflediğinden hareketle, ulusal ve bölgesel düzeyde ülke ekonomileri için fırsat yaratmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, ayrıştırmayı teşvik eden çıkarlar ve süreçler de gayet güçlüdür. Buna bir örnek ise Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki buzulların erimesidir (Halden, 2007: 106). Kuzey Kutup Bölgesi'nin henüz ısınmaya başlamadığı dönemlerde bilimsel açıdan ortak araştırma alanı olan bölge, 2000'li yıllarda küresel ısınmanın da etkisiyle bulunan doğal kaynaklar (petrol, gaz, mineral kaynaklar) bölgeye komşu ülkeler arasında çıkar uyumsuzluğunu ortaya çıkarmıştır. Arktika olarak da adlandırılan bölgede, özellikle Norveç ve Rusya realist politikalar yürütmekte ve yeni bir soğuk savaş ortamının sinyallerini vermektedirler. Özellikle Norveç, bölgedeki enerji kaynaklarını "yüksek politika"*(high politics)*¹ olarak nitelendirmiştir (Wilhelmsen ve Gjerde, 2018: 391). 2010'da Norveç, Arktik bölgesi için uygun olan 48 adet Lockheed F-35

² Yüksek politika(*high politics*): Siyaset biliminde (ve özellikle uluslararası ilişkilerin alt alanında), yüksek siyaset kavramı, devletin hayatta kalması için hayati önem taşıyan tüm konuları, yani ulusal ve uluslararası güvenlik kaygılarını kapsar. (Kaynak: Keohane and Joseph S. Nye, Power and. Interdependence: World Politics in Transition (Boston: Little, Brown, 1977)

savaş uçağı satın almayı planlamıştır. Aynı yılın Mart ayında da uyguladıkları askeri tatbikatını, Norveç'in denizdeki petrol kulelerini hayali bir "Kuzey ülkesinin" ele geçirdiği savı üzerinden yürütmüşlerdir (Wallace ve Staples, 2010: 12). Rusya bu gelişmeyi protesto etmiştir. Arktika bölgesi üzerinde Danimarka, Kanada, Finlandiya, Norveç, ABD ve Rusya hak iddia etmektedirler (Magdunova, 2020: 68). Özellikle kaynak kıtlığı ile karşı karşıya kalan gezegende küresel ısınma sonucu Arktika 'da ortaya çıkan doğal kaynaklar üzerinde devletlerin, bölgedeki küresel ısınmaya çözüm bulmak yerine yeni enerji kaynakları üzerinde rekabet etmesi, gelecekteki küresel sorunlarda işbirliği ihtimallerini de zayıflattığı gibi çatışma riskini de arttırmaktadır.

Küreselleşmenin yarattığı iktisadi eşitsizlik, yalnız kuzey-güney eşitsizliğinde görülmemekte gelişmiş ülkeler arasında da kalkınmanın sürdürülebilirliği rekabetinde eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan devletlerarası rekabetin siyasi, iktisadi, askeri, teknolojik, doğal kaynakların varlığı ve sosyal yapı dâhil birçok etken faktörle değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Özellikle diğer faktörlerin sabit olduğunu düşündüğümüzde askeri ve teknolojik kapasitesi yüksek devletlerin esneklik düzeyi, daha yüksektir. Fakat askeri güç tek başına doğal kaynaklara ulaşmak açısından da yeterli değildir. Günümüzde iklim değişikliği siyasetinde rekabetin getirdiği mal ve hizmet üretiminden ziyade ortak değer olan gezegen üzerinde paylaşımın sonucu değer üretmek gerekmektedir (Callicott, 1984: 301). Çatışma bu kaynakların korunmasını hem engeller hem de kaynakların kalitesini düşürür. Bu durum bir kısır döngüye dönüşerek gezegeni gittikçe geri dönüşü olmayan süreçlere götürür. Devletlerarasında bir önceki yüzyılın hedefi olan mamul madde üretimi artık yerini enerji üretimine bırakmıştır. Enerji üretiminde de sürdürülebilir enerji gibi sonraki nesillere bırakacak şekilde kaynak üretmek gerekmektedir. İnsanlık bu noktada tekrar başa dönmüş ve sebep olduğu zararları azaltmak noktasında gelecek nesillere bırakılacak bir dünya için sürdürülebilir üretim süreçlerine yönelmiştir. Dolayısıyla geçmiş iki yüzyılda yaşanan süreçler, yerini çatışmadan işbirliğine, tüketimden değer üretmeye, doğayla özdeş bir sürece bırakmak durumundadır.

5. Sonuç

Bugün, nitelik ve nicelik bakımından çevreye verilen zararın küresel boyutu, küreselleşmenin yapısal sorunları sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği ve neden olduğu sorunlardır. Çevre sorunları, insanlığın bugünkü ve gelecekteki yaşam temellerini tehdit ettiği sürece, "küresel" olma özelliğini koruyacaktır. Çevrenin ortak bir kamu malı olmasından ötürü hiçbir ülke, çevre sorunlarının kendi sınırları dışında kaldığını iddia edemez. Aynı biçimde de ülkeler, dünyanın

başka bir bölgesinde de olsa ortaya çıkan çevre sorunlarından güvenlik kaygısıyla da olsa uzak duramazlar. Kamusal bir alan olan çevreden tek bir devletin faydalanması, diğer devletlerin payını azaltırken bu aynı zamanda kümülatif olarak da kaynakların azalması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sanayileşme sürecinin sonunda ortaya çıkan bu durum, gelişmiş ülke ekonomilerinin çevreyi bir üretim faktörü olarak görmenin yarattığı çevresel sorunların çözümünde yeterli çabayı göstermemesi nedeniyle sorunlar gittikçe büyümektedir.

Devletlerarasındaki gelişmişlik düzeyi, teknolojik birikim, jeopolitik konum, doğal kaynaklara yakınlık-uzaklık, nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi, etnik çeşitlilik, vb. birçok etken, çevre sorunları nedeniyle güvenlik unsurunun bir parçası olmaktadır. Güvenlik için iktisadi ve siyasi istikrarı sağlamak devlet yönetiminin temel sorumluluğudur. Her iki durumda da istikrarı sağlamak için iktisadi açıdan rekabet etmek, siyasi açıdan ise toplumun beklentilerini karşılamak gerekir. İklim değişikliği, politik duyarlılık gerektirmektedir. Dolayısıyla sorumluluk bilinci liderlerin yönetim biçimiyle de ilgilidir. En önemli unsur; devlet yönetimlerinin politik duyarlılığının insani ve çevresel güvenlikle özdeş olmasıdır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı iktisadi eşitsizliğin ülkeleri getirdiği noktada; Kuzey ve Güney ülkelerinin sorumlulukları farklı olsa da çabaları ortak ve sürdürülebilir güvenlik endişesi üzerinedir. Kuzey ülkeleri, sera gazı azalımı konusunda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirip yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarına öncelik vermelidir. Güney ülkeleri ise, iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan çevre felaketleriyle mücadelede iklim finansmanı ile kurumsal kapasitelerini arttırmalı ve kurumsal açıdan yapısal sorunlarına çözüm üretmelidir. Bunun için de uluslararası işbirliği kaçınılmazdır. Fakat kapitalizm sonucu ortaya çıkan küresel yapı, rekabet ve kalkınma odaklı hareket etmeye mecbur bırakmakta ve bu durum devletlerarasında iktisadi, siyasi ve sosyal eşitsizlikleri ve rekabeti derinleştirmektedir.

Sonuç olarak küreselleşmenin yalnız belli bir kesimin refahı üzerine yaratmış olduğu siyasi, iktisadi ve sosyal düzende, iklim değişikliği gibi gezegenin tümünün güvenliğini etkileyen küresel bir sorun karşısında devletlerin ortak çabayı göstermeleri, sistemin mal ve hizmet üretmekten ziyade değer üretmesine bağlıdır. Bu noktada kapitalist sistemin doğası gereği ortaya çıkan kalkınma hedefi, sermaye artırımını olarak gezegenin kaynaklarını tüketmekten sistemin doğası gereği vazgeçememektedir. Bu durumda, küresel sistemin yapısal sorunlarının yarattığı “eşitsizlik” üzerinden gezegenin kaynaklarından eşit faydalanma veya gezegenin sorunlarının ortak çözümü gibi konular çözüme kavuşmamaktadır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin neden olduğu çevre sorunlarının çözümünde gezegenin sermaye değeri değil, yaşamsal değeri üzerinden uluslararası işbirliği çözümleri amaçlanmalıdır. Küresel çevre

sorunlarının çözümü, küresel işbirliği çabalarıyla mümkün olacaktır. Aksi durumda devletlerin ulusal çabaları/ ulusal düzeyde çözümleri veya uluslararası işbirliğine destek verip sera gazı salınımının ticari değeri üzerinden yapılan anlaşmalar, gezegenin sorunlarını çözemeyeceği gibi, gelecekte kaynak kıtlığı devletlerarasında çatışma riskini de arttıracaktır.

Kaynakça

- Aksoy, B. (2001). Çevreciliğin Siyasallaşması ve Uluslararası İlişkilerdeki Etkinliğine Kuramsal Yaklaşım. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1-104. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye.
- Bauman, Z. (2014). *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, P. (2000, November). *Green Wars: Environmentalism as a National Security Issue*. *USA Today*, s. 14-16.
- Biden, J. R. (2021, March). *Interim National Security Strategic Guidance*. WhiteHouse: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>. (Erişim Tarihi: 13.03.2022)
- Bozyiğit, R., & Karaaslan, T. (1998). *Çevre Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Brauch, H. (2005). *Environment and Human Security. Towards Freedom from Hazard Impacts*. UNU-EHS, Publications.
- Brauch, H. (2005). *Threats Challenges, Vulnerabilities and Risks in Environmental and Human Security*. Bonn, Germany: UNU-EHS.
- Brenton, T. (1994). *The Greening of Machiavelli: the evolution of international environment*. London: Royal Institute of International.
- Buzan, B., & Weaver, O. (2003). *Regions and Powers- The Structure of International Security*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Waever, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: . London: Lynn Rienner Publishing.
- Callicott, J. B. (1984). Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics. *American Philosophical Quarterly*, 21(4), 299-308.
- Collier, P. (2007). *The Bottom Billion*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalby, S. (2002). *Environmental Security*. University of Minnesota Press.
- Dalby, S. (2008). Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 179-195.
- Dollar, D. (2001). *Dollar Globalization, Inequality, and Poverty since 1980*. WorldBank, Development Research Group. (W. R. Group, Dü.) Worldbank. <https://www.uni->

- trier.de/fileadmin/fb4/prof/VWL/IWB/Vorlesung/2944_globalization-inequality-and-poverty.pdf. (Erişim Tarihi: 13.02.2022)
- Emre, Y. (2015). "Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler:Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. Uluslararası İlişkiler". Uluslararası İlişkiler, 11(44), 5-23.
- Eşkinat, R. (1998). Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- EU. (2020). The EU Green Deal. European Sustainable Development Network. https://www.esdn.eu/fileadmin/ESDN_Reports/ESDN_Report_2_2020.pdf.(Erişim Tarihi: 02.03.2022)
- Frank, J. (1997, Autumn). The Structuring of a World Environmental Regime 1870-1990 . International Organization, 51(4), 1-55.
- Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2004). Modernliğin Sonuçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). Ulus Devlet ve Şiddet. İstanbul: Kalkedon. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (2013). İklim Değişikliği Siyaseti. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T., & Roach, S. (2013). Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar. (CESAN, Çev.) Ankara: Nobel Yayın.
- Halden, P. (2007). The Geopolitics of Climate Change. Swedish Defence Research Agency. Stockholm: FOI. <https://www.osti.gov/etdweb/servlets/purl/925961>. (Erişim Tarihi:10.03.2022)
- Harvey, F. (2020, December 12). UN secretary general urges all countries to declare climate emergencies. The Guardian: <https://www.theguardian.com/environment/2020/dec/12/un-secretary-general-all-countries-declare-climate-emergencies-antonio-guterres-climate-ambition-summit> .(Erişim Tarihi: 29.01.2022)
- Health, D. G. (2021). Interactive COVAX Map. <https://launchandscalefaster.org/COVID-19>. (Erişim Tarihi: 06.03.2022)
- Homer-Dixon, T. (1999). Environment Scarcity and Violence . Princeton New Jersey: Princeton University Press. New Jersey: Princeton University Press.
- İklimHaber. (2020, Aralık 11). Yoksul Ülkeler İklim Desteği için Daha Fazla Mali Destek Bekliyor. İklim Haber: <https://www.iklimhaber.org/yoksul-ulkeler-iklim-etkileri-icin-daha-fazla-mali-destek-bekliyor/>. (Erişim Tarihi:01.03.2022)
- IPCC. (2013). IPCC 5th Report: The Physical Science Basis. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/>
- Kaarbo, J., & James Lee, R. (2011). Global Politics. Boston, USA: . Boston, USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Kagan, R. (2008). The Return of History and the End of Dreams. Londra: Atlantic Publishing.
- Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.

- Kekic L. (2006). The Economist Intelligence Unit's index of democracy. *The Economist*. https://www.economist.com/media/pdf/democracy_index_2007_v3.pdf. (Erişim Tarihi: 02.04.2022)
- Keohane, R. O., & Nye Jr., J. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104.
- Kurtoğlu, O. (2007). Dünyada Doğayı Koruma Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Boyutu. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 59-79.
- Magdunova, M. (2020). Why is exploitation of Arctic offshore oil and natural gas resources ongoing? A multi-level perspective on the cases of Norway and Russia. *The Polar Journal*, 10(1), 64-81. doi:<https://doi.org/10.1080/2154896X.2020.1757823>
- Mc Donnell, D., Xiaoshan, L., Bennett, B., Xiang, Y.-T., Segalo, S., Abbas, J., Su, Z. (2021). COVID-19 Vaccine Donations—Vaccine Empathy or Vaccine Diplomacy? A Narrative Literature Review. *Vaccines*, 1-10. doi:<https://doi.org/10.3390/vaccines9091024>
- McCormick, J. (1993). "International Non-Governmental Organizations: Prospects for a Global Environmental Movement". S. Komieniecki içinde, *Environmental Politics in the International Arena* (s. 65-158). New York: MacMillan.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens, W. (1972). *Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & William, W. (1972). *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Melchior, A., Telle, K., & Wiig, H. (2000). *Globalisation and Inequality; World Income Distribution and Living Standards 1960-1998*. Oslo, Norway: Norwegian Ministry of Foreign Affairs.
- Morin, E. (2020). *Yolumuzu Değiştirelim, Koronavirüsün Öğrettikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Olivier, J., Greetjanssens-Maenhout, J., Jeorane, H., & Peters, W. (2014). "Trends in Global CO2 Emissions:2013 Report". Environmental Assessment Agency. PBL Netherlands. <https://www.pbl.nl/en/publications/trends-in-global-co2-emissions-2013-report>. (Erişim Tarihi: 05.03.2022)
- OXFAM. (2021). *Carbon Inequality in 2030*. OXFAM Library. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621305/bn-carbon-inequality-2030-051121-en.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.02.2022)
- Özcan, B. A. (2020). Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(2), 169-184. doi:<https://doi.org/10.25294/aiiibfd.827487>
- Pattey, L. (2007). State Rules: Oil Companies and Armed Conflict in Sudan. *Third World Quarterly*, 28(5), 997-1016. <https://www.jstor.org/stable/20454976>
- Prunella, C. (2014, December). An International Environmental Law Case: Train Smelter Arbitration. International Pollution Issues: H. College içinde, *The International Pollution Issues*. <https://intlpollution.commons.gc.cuny.edu/an-international-environmental-law-case-study-the-trail-smelter-arbitration/>. (Erişim Tarihi: 17.01.2022)

- Şahin, Ü. (2019, Aralık 9). "Tamam, 1,5 derece yarın! Peki 2 dereceye kaç yıl kaldı?". *Yeşil Gazete*.<https://yesilgazete.org/madrid-notlari-1-tamam-15-derece-yarin-peki-2-dereceye-kac-yil-kaldi/>.(ErişimTarihi: 12.01.2022)
- Salehyan, I. (2008). From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet. *Journal of Peace Research*, 45(3), 315-326. doi:<https://doi.org/10.1177%2F0022343308088812>
- Şeker, A. U. (2021, Mart 03). *AB, Kovit-19 Aşu İhracatına Ek Sınırlama Getirdi*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-kovid-19-asi-ihracatina-ek-sinirlama-getirdi/2186944> .(ErişimTarihi: 21.03.2022)
- Senate, U. (2006). *Hurricane Katrina: A Nation Still Unprepared*. Washington D.C.: U.S. Government.
- Simonet, H. (1975). Energy and the Future of Europe. *Foreign Affairs*, 53(3), 450-463. doi:<https://doi.org/10.2307/20039521>
- Smith, M. E. (2020). *Uluslararası Güvenlik*. Ankara: Felix Kitap.
- Stern, Q. Y., Stern, N., Wu, T., Lu, J., & Green, F. (2016). China's Post-Coal Growth. *Nature GeoScience*, 9(8), 564-566. doi:<http://dx.doi.org/10.1038/ngeo2777>
- Sümer, G. Ç. (2021). İklim Değişikliği Bağlamında Kıyı Başkentlerinin Durumu ve Yer Değişikliklerine Yönelik Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 243-266.
- T.C. Çevre, Ş. v. (2022, Mart 5). *Paris Anlaşması*. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587>. (Erişim Tarihi: 08.06.2022)
- UNFCCC. (2015). *Paris Agreement*. Mart 15, 2022 tarihinde United Nations Climate Change: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf
- UNISDR. (2020). *Small Island States*. United Nations, United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- USA Defence Ministry. (1991). *National Security Strategy of United States*. Washington D.C.: White House. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1991.pdf?ver=3sIpLiQwmknO-RplyPeAHw%3d%3d> (Erişim Tarihi: 25.02.2022)
- USA Defence Ministry. (1998). *National Security Strategy of the United States*. Washington D.C.: White House. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1998.pdf?ver=z11p-sJtgDvXOM01YVnfqA%3d%3d>
- Victor, D. (2006, August). Toward Effective International Cooperation on Climate Change: Numbers, Interests and Institutions. *Global Environmental Politics*, 6(3), 90-103. doi:<http://dx.doi.org/10.1162/glep.2006.6.3.90>
- Wallace, M., & Staples, S. (2010). Ridding the Arctic of Nuclear Weapons: A Task Long Overdue. *Pugwash Conferences on Science and World Affairs*, 1-20. Toronto: Canadian Pugwash Group.
- Weisman, A. (2008). *The World Without Us*. New York: Picador Paper.
- Weiss, L. (2012). *The Myth of the Powerless State*. New York: Cornell University Press.
- Welch, D., & Nye, J. (2011). *Welch, D. A., & Nye, J. S. Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. İstanbul, Türkiye: İş Bankası Yayınları.

- Wilhelmsen, J. M., & Gjerde , K. (2018). Norway and Russia in the Arctic: New Cold War Contamination? *Arctic Review on Law and Politics*, 9, 282-407. doi:10.23865 /arctic.v9.1334
- Yanardağ, M. Ö., & Bozkurt, K. (2017). Bedavacılık Sorununun Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(53), 72-93.
- Yıldız, Z. (2020, Ocak 27). *Birleşmiş Milletlerden İlk Kez "İklim Mültecisi" Kararı*. Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/01/27/birlesmis-milletler-den-ilk-kez-iklim-multecisi-karari>.(Erişim Tarihi: 22.01.2022)

beykozakademi

DERGİSİ

CİLT 10 - SAYI 02
YIL 2022

E-ISSN 2651-5393

www.beykoz.edu.tr • 0216 912 22 52

     / beykoz.edu.tr

ISSN 2651 - 5393

9 772147 808009 >